T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

PARTİ VE SEÇİM SİSTEMİ İLE HÜKÜMET SİSTEMİ İLİŞKİLERİ

SELÇUK KAHRAMAN

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. ÖNDER KUTLU

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selçuk KAHRAMAN		
	Numarası	168104013005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	×	
	Tezin Adı	Parti ve Seçim Sistemi ile Hükümet Sistemi İlişkileri		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

SELÇUK KAHRAMAN

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Selçuk KAHRAMAN		
	Numarası	168104013005		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi / Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	×	
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Önder KUTLU		
	Tezin Adı	Parti ve Seçim Sistemi ile Hükümet Sistemi İlişkileri		

Karşılaştırmalı siyaset bilimi disiplini içerisinde siyasal kurumların analizine dair çalışmalar her geçen gün önem kazanmaktadır. Bu önem, özellikle bir ülkedeki parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri çerçevesindeki tartışmalarda oldukça yararlıdır. Bu noktada karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntemlerinden olan kurumsalcı yaklaşımlar gündeme gelmektedir. Bu çerçevede özellikle siyasal yeni kurumsalcılık, ülkelerin anayasal/siyasal kurumlarının incelenmesinde oldukça yararlı sonuçlar üretebilmektedir. Üstelik temsil adaleti ve yönetsel istikrarın bir ülkede parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri açısından önemi düşünüldüğünde bu ülkelerin çeşitli değişkenlere sahip ülkelerdeki tecrübeler açısından karşılaştırmalı olarak çalışılması pek çok bulguya olanak tanımaktadır. Özellikle temsil adaleti ve yönetsel istikrar ilkelerinden biri üzerinde baskın bir şekilde ortaya çıkabilecek ya da yeğlenebilecek siyasal kurumsal tercihler ve uygulamalar, o ülkeleri bir patika bağımlılığına sevk edebilmektedir. Bu açıdan çeşitli ülkelerin siyasal yeni kurumsalcılık bağlamında tarihsel-toplumsal perspektifle siyasal kurumlarını ele alması, demokratik siyasal sistemlerin gelişimine dair rasyonel önerilere fırsat sunabilme potansiyeli kazandırmaktadır.

Bu tez çalışmasında karşılaştırma örneği olarak Türkiye'nin yanı sıra Yeni Zelanda, Endonezya ve Fransa tercih edilmiştir. Bu tercih, karşılaştırmalı siyaset bilimi tekniklerinden "az sayıda ülke karşılaştırması" ve "olabildiğince farklı sistemler" tasarımları ile belirlenmiştir. Çalışmanın kuramsal perspektifini siyasal yeni kurumsalcılık oluşturmuştur. Bu bağlamda dört ülke özelde parti, seçim ve hükümet sistemleri gibi siyasal kurumlar başta olmak üzere yapısal, toplumsal ve siyasal etmenlerle olabildiğince tarihsel/süreçsel bir seyir ile inceleme konusu yapılmaya çalışılmıştır. Bu incelemelerde Türkiye'de siyasal sistemin demokratik, siyasal ve yönetsel olarak güçlendirilmesine yönelik pek çok tecrübe ve bulgu ortaya çıkmıştır. Böylece tezin amacı olan karşılaştırma verileri çerçevesinde özelde Türkiye'ye dair parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi konularında kuramsal nitelikli tartışmalar gerçekleştirilmiş ve model önerileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu minvalde Türkiye'de seçim sistemi ve hükümet sistemi ne olursa olsun çok partili sistemin bir kurumsallaşmış bir unsur olarak varlığını sürdürmeye devam edeceği tespit edilmiştir. Bu tespit bağlamında farklı ülke tecrübeleri ve Türkiye'nin kendine özgü şartları bir arada değerlendirildiğinde hükümet sistemi ve seçim sistemi ilişkileri, partiler sistemi bağlamında analiz edilerek bu çerçevede ortaya konulan hipotezler tartışılmıştır. Nihayetinde "demokratik" özelliklerin birincil olarak öne çıkarıldığı parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi modellemeleri ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı siyaset, yeni kurumsalcılık, siyasal kurumlar, parti sistemi, seçim sistemi, hükümet sistemi, Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa, Türkiye.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Selçuk KAHRAMAN	
	Student Number	168104013005	
	Department	Political Science and Public Administration	
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	×
	Supervisor	Prof. Dr. Önder KUTLU	
	Title of the Thesis/Dissertation	The Relationships Between Governmental System and Party-Electoral System	

Studies on the analysis of political institutions are increasingly important within the comparative political science discipline. This importance is particularly useful in discussions around the party system, electoral system, and governmental system in a country. At this point, institutionalist approaches, one of the comparative political science methods, come to the fore. In this context, especially the new political institutionalism can produce very useful results in the examination of the constitutional / political institutions of the countries. Moreover, considering the importance of representation justice and administrative stability in terms of party-electoral system and governmental system relations in a country, comparative study of these countries in terms of country experiences with various variables provides many findings. Especially, political institutional preferences and practices that can emerge or be preferred over one of the principles of representative justice and administrative stability can lead those countries towards path dependence. In this respect, considering the political institutions of various countries with a historical-social perspective in the context of political new institutionalism, it has the potential to offer rational suggestions on the development of democratic political systems.

In this thesis, in order to make a comparative analysis, along with, Turkey, New Zealand, Indonesia and France are selected as other cases. Methodologically, this preference has stemmed from the use of "few country comparisons" and "as different systems as possible" as quite useful comparative political science techniques. Political new institutionalism is the theoretical perspective of the study. In this context, structural, social and political factors, especially political institutions such as political parties, electoral and government systems in four countries, have been examined in a historical / processional way. These comparisons provided many experiences and findings that can strengthen Turkey's political system, in terms of administrative, political and democratic dimensions. Thus, the aim of this thesis is to compare available data in the context of the particular political party system, the electoral system and the system of government in Turkey through qualified theoretical lenses and to provide suggestions. In this manner, it is concluded that regardless of any changes in the electoral system and system of government, Turkey's multiparty system will continue to maintain its existence as an institutional phenomenon. Within this context, different countries' experiences and Turkey's own dynamics and features with respect to government and the electoral system relations as well as political party system are compared and the hypotheses put forward in this thesis are tested. Consequently, models of party system, electoral system and government system models in which democratic features are prioritized are presented.

Keywords: Comparative politics, new institutionalism, political institutions, party-system, electoral-system, govermental system, New Zealand, Indonesia, France, Turkey.

İÇİNDEKİLER

Tablolar ve Şekiller Listesi vi
Teşekkür viii

Giriş 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİYASET VE YÖNTEM

1.1. Karşılaştırmalı Siyaset Anlayışı 10
1.1.1 Karşılaştırmalı Siyasetin Temel İlkeleri 13
1.1.2. Karşılaştırmalı Siyaset Çalışma Yöntemleri 15
1.1.2.1. Kurumsalcılık 15
1.1.2.2. Yeni Kurumsalcı Yaklaşım 17
1.1.2.3. Siyasal Yeni Kurumsalcılık 20
1.1.2.3.1. Tarihsel Kurumsalcılık 20
1.1.2.3.2. Patika Bağımlılığı 22
1.1.2.3.3. Rasyonel Tercih ve Toplumsal Kurumsalcılık 24
1.2. Çalışmanın Niteliği 25
1.2.1. Çalışmanın Konusu ve Problemi 27
1.2.2. Çalışmanın Hipotezleri 29
1.2.3. Çalışma Çerçevesindeki Eserler 32
1.2.4. Çalışmanın Amacı ve Önemi 34
1.3. Çalışmanın Yöntemi 35
1.3.1. Çalışmanın Evreni ve Örneklemi 37
1.3.2. Çalışmanın Veri Analizi 49
1.4. Bölüm Değerlendirmesi 49

İKİNCİ BÖLÜM
DEMOKRATİK PARTİ, SEÇİM VE HÜKÜMET SİSTEMLERİ

2.1. Demokrasi 52
2.1.1. Demokratik Sistemler 58
2.1.2. Karşılaştırmalı Demokrasinin Temelleri 61
2.2. Demokratik Siyasal Rejimler 65
2.3. Demokratik Devlet Yapıları 68
2.4. Demokratik Hükümet Sistemleri 71
2.4.1. Parlamenter Sistem 72
2.4.2. Başkanlık Sistemi 75
2.4.3. Yarı-Başkanlık Sistemi 82
2.5. Demokratik Parti Sistemleri 85
2.5.1. Tek Parti Sistemi 86
2.5.2. İki Parti Sistemi 89
2.5.3. Çok Parti Sistemi 90
2.6. Demokratik Seçim Sistemleri 91
2.6.1. Çoğunluk Seçim Sistemleri 94
2.6.2. Nispi Temsil Seçim Sistemleri 101
2.6.3. Karma/Melez Seçim Sistemleri 104
2.7. Bölüm Değerlendirmesi 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PARTİ, SEÇİM VE HÜKÜMET SİSTEMLERİNDE ETKİLEŞİM ALANLARI

3.1. Hükümet Sistemi-Parti Sistemi İlişkileri 109
3.1.1. Parti Yapılarının Parti Sistemlerine Etkisi 111
3.1.2. Parti Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi 116
3.1.3. Hükümet Sistemlerinin Parti Sistemlerine Etkisi 120
3.2. Hükümet Sistemi-Seçim Sistemi İlişkileri 121
3.2.1. Seçim Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi 122
3.2.2. Hükümet Sistemlerinin Seçim Sistemlerine Etkisi 124
3.3. Parti Sistemi-Seçim Sistemi İlişkileri 125
3.3.1. Parti Sistemlerinin Seçim Sistemlerine Etkisi 126
3.3.2. Seçim Sistemlerinin Parti Sistemlerine Etkisi 126
3.3.3. Parti ve Seçim Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi 130
3.4. Bölüm Değerlendirmesi 133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİSTEM İNCELEMELERİ: TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASAL ETKENLER

4.1. Toplumsal Etkenler 135
4.1.1. Coğrafya 136
4.1.1.1. Yeni Zelanda 136
4.1.1.2. Endonezya 137
4.1.1.3. Fransa 137
4.1.1.4. Türkiye 137
4.1.1.5. Coğrafi Karşılaştırma 138
4.1.2. Demografik Yapı 138
4.1.2.1. Yeni Zelanda 139
4.1.2.2. Endonezya 139
4.1.2.3. Fransa 140
4.1.2.4. Türkiye 140
4.1.2.5. Demografik Yapı Karşılaştırması 140
4.1.3. Kültürel Yapı 141
4.1.3.1. Yeni Zelanda 141
4.1.3.2. Endonezya 143
4.1.3.3. Fransa 144
4.1.3.4. Türkiye 144
4.1.3.5. Kültürel Yapı Karşılaştırması 145
4.2. Ekonomik Etkenler 146
4.2.1. Yeni Zelanda 147
4.2.2. Endonezya 148
4.2.3. Fransa 149
4.2.4. Türkiye 150
4.2.5. Ekonomik Yapı Karşılaştırması 151
4.3. Siyasal Etkenler 152
4.3.1. Demokratik Performans 152
4.3.1.1. Yeni Zelanda 153

4.3.1.2. Endonezya 153
4.3.1.3. Fransa 154
4.3.1.4. Türkiye 155
4.3.1.5. Demokratik Performans Karşılaştırması 155
4.3.2. Siyasal Kültür 156
4.3.2.1. Yeni Zelanda 157
4.3.2.2. Endonezya 158
4.3.2.3. Fransa 160
4.3.2.4. Türkiye 161
4.3.2.5. Siyasal Kültür Karşılaştırması 163
4.3.3. Siyasal İstikrar 163
4.3.3.1. Yeni Zelanda 164
4.3.3.2. Endonezya 164
4.3.3.3. Fransa 166
4.3.3.4. Türkiye 166
4.3.3.5. Siyasal İstikrar Karşılaştırması 168
4.3.4. Kurumlara Güven 168
4.3.4.1. Yeni Zelanda 169
4.3.4.2. Endonezya 170
4.3.4.3. Fransa 170
4.3.4.4. Türkiye 171
4.3.4.5. Kurumlara Güven Karşılaştırması 172
4.3.5. Siyasal Kutuplaşma 173
4.3.5.1. Yeni Zelanda 174
4.3.5.2. Endonezya 174
4.3.5.3. Fransa 175
4.3.5.4. Türkiye 176
4.3.5.5. Siyasal Kutuplaşma Karşılaştırması 177
4.3.6. Aşırı Akımlar 177
4.3.6.1. Yeni Zelanda 177
4.3.6.2. Endonezya 178
4.3.6.3. Fransa 180
4.3.6.4. Türkiye 181
4.3.6.5. Aşırı Akımlar Karşılaştırması 183
4.3.7. Uluslararası İlişkiler 183
4.3.7.1. Yeni Zelanda 184
4.3.7.2. Endonezya 184
4.3.7.3. Fransa 185
4.3.7.4. Türkiye 185
4.3.7.5. Uluslararası İlişkiler Karşılaştırması 186
4.4. Bölüm Değerlendirmesi 186

BEŞİNCİ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİSTEM İNCELEMELERİ: YAPISAL ETKENLER

5.1. Devlet Yapısı 190
5.1.1. Yeni Zelanda 191
5.1.2. Endonezya 193
5.1.3. Fransa 194
5.1.4. Türkiye 195
5.1.5. Devlet Yapısı Karşılaştırması 196
5.2. Hükümet Sistemi 197
5.2.1. Yeni Zelanda 197
5.2.2. Endonezya 198
5.2.3. Fransa 199
5.2.4. Türkiye 201
5.2.5. Hükümet Sistemi Karşılaştırması 207
5.3. Parti Sistemi 208
5.3.1. Yeni Zelanda 208
5.3.2. Endonezya 210
5.3.3. Fransa 212
5.3.4. Türkiye 214
5.3.5. Parti Sistemi Karşılaştırması 223
5.4. Seçim Sistemi 224
5.4.1. Yeni Zelanda 225
5.4.2. Endonezya 228
5.4.3. Fransa 229
5.4.4. Türkiye 233
5.4.5. Seçim Sistemi Karşılaştırması 248
5.5. Yasama Yapısı 248
5.5.1. Yeni Zelanda 249
5.5.2. Endonezya 250
5.5.3. Fransa 251
5.5.4. Türkiye 251
5.5.5. Yasama Yapısı Karşılaştırması 252
5.6. Bölüm Değerlendirmesi 252

ALTINCI BÖLÜM
TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ

6.1. Türkiye'de Parti Sistemi ve Hükümet Sistemi İlişkileri 256
6.1.1. Türkiye'de Parti Yapısının Parti Sistemini Etkilemesi 257
6.1.2. Türkiye'de Parti Yapılarının Reform Edilmesi ve Parti Sistemini Etkilemesi 259
6.1.3. Türkiye'de Parti Sisteminin Hükümet Sistemini Etkilemesi 260
6.1.4. Türkiye'de Parti Sistemi Model Önerisi 267
6.2. Türkiye'de Seçim Sistemi ve Hükümet Sistemi İlişkileri 269
6.2.1. Türkiye'de Seçim Sisteminin Reform Edilmesi ve Parti Sistemini Etkilemesi 272
6.2.2. Türkiye'de Seçim Sisteminin Hükümet Sistemini Etkilemesi 276

6.2.3. Türkiye'de Seçim Sistemi Model Önerisi 277
6.2.3.1. Seçim Çevreleri 279
6.2.3.2. Seçim Barajı 285
6.2.3.3. Türkiye Milletvekilliği 286
6.2.3.4. Diğer Model Önerileri 288
6.3. Türkiye'de Parti ve Seçim Sisteminin Değişimi ve Hükümet Sistemine Etkileri ... 293
6.3.1. Yönetsel Güçlendirme 299
6.3.2. Demokratik Güçlendirme 303
6.3.3. Siyasal Güçlendirme 305
6.3.4. Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar 308
6.4. Uzmanlarla Gerçekleştirilen Mülakatlar ve Çözümlemeler 310
6.4.1. Hükümet Sistemi 314
6.4.2. Parti Sistemi 322
6.4.3. Seçim Sistemi 328
6.4.4. Temsil Adaleti ve Yönetsel İstikrar 336
6.5. Bölüm Değerlendirmesi 351

Sonuç 352
Kaynakça 379
Ek 410

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1.1. Türkiye'de Lisansüstü Tez Çalışmaları Taraması (1984-2020) 26
Şekil 1.1. Seçim ve Parti Sistemleri ile Siyasal Sistem İlişkisi 28
Tablo 1.2. Parti-Seçim-Hükümet Sistemleri İlişkilerine Dair Temel Varsayımlar 30
Tablo 1.3. Çalışmanın Hipotezleri 31
Tablo 1.4. Amerika Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler) 38
Tablo 1.5. Amerika Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler) 39
Tablo 1.6. Amerika Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler) 40
Tablo 1.7. Afrika Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler) 41
Tablo 1.8. Afrika Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler) 42
Tablo 1.9. Afrika Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler) 43
Tablo 1.10. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler) 44
Tablo 1.11. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler) 45
Tablo 1.12. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler) 46
Tablo 1.13. Asya Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler) 47
Tablo 1.14. Asya Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler) 47
Tablo 1.15. Asya Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler) 48
Şekil 2.1. Demokratik Hükümet Sistemleri Sınıflandırması 59
Tablo 2.1. ABD'de Partilerin Başkan Adaylarını Belirleme Seçimleri 80
Tablo 2.2. ABD Başkanlık Seçim Sonuçları (2016) 80
Tablo 2.3. Geniş Seçim Çevresinde d'Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi Örneği 103
Tablo 2.4. Almanya ve Yeni Zelanda'da Karma Seçim Sistemi Karşılaştırması 105
Tablo 2.5. Çoğunluk, Nispi ve Karma Seçim Sistemlerinin Avantaj ve Dezavantajları 106
Tablo 3.1. Türkiye'de Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerine Göre Seçim Sistemleri 124
Tablo 3.2. Parti-Seçim Sistemlerinin Bileşik Etkileri 125
Tablo 3.3. Peru Parlamento Seçim Sonuçları (2020) 132
Tablo 5.1. Endonezya'da Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasındaki Yetki ve Görev Dağılımı 193
Tablo 5.2. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreçleri 205
Tablo 5.3. Türkiye'de Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri 205
Tablo 5.4. Endonezya'da 2004 Seçimleri ve Siyasal Partilerin Sandalye Dağılımı 212
Şekil 5.1. Fransa'da Siyasal Ayrışmaların Tasnif Alanları 212
Tablo 5.5. Türkiye'de Parti Sisteminin Dönemlendirilmesi 221
Tablo 5.6. Türkiye'de Seçim Sisteminin Değişim Süreci 234
Tablo 5.7. 1950, 1953 ve 1957 Seçimlerinin Barajsız d'Hondt ile Meclis Aritmetiği .. 236
Tablo 5.8. 1969 Seçimlerine Göre Parlamenter Dağılımı 238
Tablo 5.9. 1983, 1987 ve 1991 Seçim Sonuçlarının Türkiye'de Uygulanmış Çeşitli Seçim Sistemleri Açısından Yeniden Dağılımları 239
Tablo 5.10. Türkiye'de Seçim Mevzuatı ve Uygulanan Seçim Sistemleri 240
Tablo 5.11. Türkiye'de Parti Sisteminde Orantısızlık Endeksi 242
Tablo 5.12. İttifaklı d'Hondt Sisteminde Partilerin Seçim Çevrelerindeki Sandalye Kazanç ve Kayıpları (2018 Milletvekilliği Genel Seçimleri) 246
Tablo 5.13. İttifaklı ve İttifaksız d'Hondt Sistemlerindeki Orantısızlık Endeksleri (2018 Milletvekilliği Genel Seçimleri) 247
Tablo 5.14. Parti, Seçim ve Hükümet Sistemleri Üzerindeki Kurumsal Faktörler 254

Tablo 6.1. Toplumsal Sınıflara Göre Oy Tercihlerinin Dağılımı (%) 271
Tablo 6.2. Türkiye'de Bazı Siyasal Partilerin Seçim Sistemi Önerileri (2001) 278
Tablo 6.3. Türkiye'de 1 veya 2 Sandalye Çıkaran İllerde Nüfus ve Nüfus Başına Düşen Sandalye Sayıları (2018) 281
Tablo 6.4. Türkiye'de Nüfus ve Kayıtlı Seçmen Açısından Sandalye Sayısının Rasyonel Dağılımları 282
Tablo 6.5. Kilis ve İstanbul 1. Bölgede Sandalye Başına Düşen Seçmen Sayıları (2018) 283
Tablo 6.6. Bazı Avrupa Ülkelerinde Yedek Milletvekilliği Kriterleri ve Usulleri 288
Tablo 6.7. Mülakat Katılımcılarının Profilleri 312

TEŞEKKÜR

Her şeyden evvel ve her şeyden öte teşekkürü hak edenler kuşkusuz kıymetli ailem olacaktır. Annem Canan KAHRAMAN'a, babam Nuh KAHRAMAN'a ve kardeşim Burak KAHRAMAN'a, "iyi ki var" oldukları için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Tez çalışmam boyunca ilmî tecrübelerini benimle paylaşan değerli danışmanım Prof. Dr. Önder KUTLU'ya müteşekkirim. Hem akademik anlamda hem insani düzeyde her zaman yanımda desteklerini hissettiğim hocalarım Doç. Dr. Esra Banu SİPAHİ'ye, Doç. Dr. Belgin UÇAR KOCAOĞLU'na, Doç. Dr. İsmail SEVİNÇ'e ve Doç. Dr. Yusuf SAYIN'a ayrı ayrı teşekkürlerimi sunarım. Bölüm hocalarımızdan Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ ve Dr. Öğr. Üyesi Sema Müge ÖZDEMİRAY'a süreç içerisindeki desteklerinden ötürü teşekkür ederim.

Tez savunma sürecimde siyaset bilimi alanındaki ilmî birikimlerini ve katkılarını şahsımdan esirgemeyen kıymetli hocalarım Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ'e, Prof. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU'na ve Doç. Dr. Mehmet KOCAOĞLU'na hassaten teşekkürlerimi arz ederim. Bununla birlikte tezime olan katkıları ve ilgisi için değerli hocam Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca idari yoğunlukları içerisinde kıymetli vakitlerini şahsıma ayıran ve geniş katkılarını sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ'e ve Prof. Dr. Nafiz TOK'a şükran borçluyum.

Tezime sundukları katkılar ile kıymetli hocalarımız Prof. Dr. Atilla YAYLA, Prof. Dr. Ömer ÇAHA, Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK, Prof. Dr. Nizam ÖNEN, Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ, Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ ve Prof. Dr. Mehmet KAHRAMAN'a çokça teşekkür ederim. Tezime yönelik her türlü desteklerini paylaşan değerli hocalarımız Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN'a ve Prof. Dr. Adem ÇAYLAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamla ilgili yaklaşımlarını ve önerilerini esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. Vahap COŞKUN'a, Doç. Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU'na, Doç. Dr. Osman AĞIR'a, Doç. Dr. Necati ANAZ'a ve Doç. Dr. Fatih KIRIŞIK'a teşekkür borçluyum. Tez çalışmam sırasında kaynak yardımlarını bana ulaştıran Prof. Dr. Faruk ATAAY'a ve Dr. Öğr. Üyesi Berk ESEN'e çok teşekkür ederim. Tez çalışmamla ilgili değerli görüşlerini aldığım Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN'e ve Prof. Dr. Şaban TANIYICI'ya teşekkürlerimi arz ederim.

Tezim çerçevesinde kendilerinin değerli vakitlerini aldığım Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN'e, Dr. Öğr. Üyesi Toygar Sinan BAYKAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul KORKMAZ'a ve Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZDEMİR'e yakın ilgi ve desteklerinden ötürü sonsuz teşekkürler ediyorum. Tezimle ilgili olarak hassaten yakın desteklerini benimle paylaşan kıymetli meslektaşlarım Doç. Dr. Abdullah AYDIN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Salahaddin GEZİCİ'ye çok teşekkür borçluyum. Ayrıca tez yazım sürecimde her daim beni "bitirmeye" teşvik etmekte ısrarcı olan kıymetli dostum Dr. Ruhi Can ALKIN ile dostlarım Doç. Dr. Göktuğ SÖNMEZ'e, Doç. Dr. M. Cüneyt ÖZŞAHİN'e, Dr. Öğr. Üyesi Emrah BAŞARAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Yunus KUTVAL'a özellikle teşekkür etmeyi görev bilirim.

Tez metnimin Türk dili imla, noktalama ve anlatım özellikleri açısından şeklen tamama ermesinde sunduğu her türlü katkı için dostum Dr. Kağan GARİPER'e hassaten teşekkür ederim. Son olarak tez sürecim boyunca çeşitli aşamalarda arkadaşlıklarını yakından hissettiğim Zarif Songül GÖKSEL'e, Cahit KARAKÖK'e, Yeşim HÖKELEK'e, Öner ATAY'a, Ahmet Göksel ULUER'e, Emine ÇELİK'e, Şükran GÖKÇE'ye, Yasin CİHAN'a, M. Emin SATIR'a, Oğuz KARATAŞ'a, Burak ÇELİK'e, Büşra YILMAZ'a ve daha pek çok değerli meslektaşıma teşekkürlerimi sunarım.

Dr. Selçuk KAHRAMAN

21 Haziran 2021 / Meram-Konya

"Geleneksel anayasa hukukunu bilen ancak siyasal partilerin rolünü bilmeyen bir kimse, modern siyasal rejimler hakkında yanlış fikir sahibi olur. Buna karşın siyasal partilerin işlevini bilen ancak anayasa hukukunu bilmeyen bir kimse modern siyasal rejimler hakkında eksik ama doğru bir bilgi sahibi olur."

Maurice Duverger

GİRİŞ

Günümüzde siyaset biliminin gittikçe önemi artan temel alan çalışmalarından birini de "karşılaştırmalı siyaset" (*comparative politics*) oluşturmaktadır. Karşılaştırmalı siyaset, siyaset biliminin bir tür özü niteliği taşımakta ve siyaset felsefesi alanında önemli bir birikime ve çalışma alanına sahip bir bilim dalıdır. Siyaset bilimi araştırmalarında bir yöntem olarak kabul gören "karşılaştırma" olgusu ise özelde ülkelerin siyasal alandaki tüm kurumlarını ve ilişkilerini inceleme konusu edinmektedir. Bununla birlikte karşılaştırmalı siyaset alanında çeşitli kuramlar öne sürülmüştür. Bu kuramlar, devlet örgütlenmesinin tüm birimleri kadar sosyoekonomik, siyasal ve yönetsel tüm yapıları üzerinde de açıklayıcılık, çözümleyicilik, ders çıkarıcılık, reform öğrenme ve bu bilimsel özelliklerin farklı siyasal sistemler özelinde benzer ve ayrışan yönlerini dikkate alarak mukayese ve analiz edilebilmesine yönelik çeşitli katkılar sunmaktadır. Böylece özellikle demokratik siyasal sistem ve rejimler içerisinde siyasal iktidarlar ya da hükümetler aynı zamanda bu tecrübe ve pratikleri siyasal reform süreçlerinin bir parçası olarak benimseyebilmekte, kamuoylarında tartışabilmekte ve uygulayabilmektedir.

Karşılaştırmalı siyaset, bilgi ve veri temelli bir siyaset bilimi alanıdır. Özünde siyasal kurumların değerlendirilmesini gerçekleştirirken dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki sistemlerden hem bağımsız olmadığını hem de tek bağımlı değişkeni olmadığı sonucunu birlikte gösterir. Daha açık bir ifadeyle kendi ülkemize transferini gerçekleştirdiğimiz siyasal kurumların ya da yapıların, tecrübe buldukları ülkelerde tercih edilmelerinin temel arka planındaki toplumsal, ekonomik ve siyasal bağlamlarındaki gelişim seyri içerisinde okuma yapmadan anlamlandırmanın mümkün olmadığını ispatlamaktadır. Üstelik farklı değişkenlerin doğurduğu farklı sonuçların belki de o ülkede uygulanan siyasal sistemin doğru değişkenler çerçevesinde sistemle bütünleştirilemediğini gösterebilmektedir.

Karşılaştırmalı siyaset yöntemlerine uygun olarak "siyasal kurumlar", bu tez çalışmasının temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Seçim, bir siyasal eylem ve kurumdur; seçim sistemi ise kurumsalcı yaklaşımla bir kurumsal dinamiğin tanımsal hâlidir. Siyasal partiler, bir siyasal eylem ve kurumdur; parti sistemleri de kurumsal dinamiğin resmidir. Hükümet sistemleri, devlet yapıları, her biri bir kurumsal dinamik olarak siyasal sistem ilişkileri incelemelerinin temel mantığını oluştururlar. Bu açıdan bu kurumsal dinamiklerin birbirleri ile

olan ilişkileri, kurumsal dinamiklerin değişim ve dönüşümlerini kaçınılmaz kılmaktadır. Her bir kurumsal dinamik, toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal ve tarihsel değişkenlerden bağımsız değildir. Bu bağlamda her bir siyasal kurum tecrübesi, ilerlemeyi de eskiye özlemi de var olanların dışına çıkmayı da tabii hâle getirebilecek bir niteliğe bürünmektedir. Böylece siyasal rejimler anlam arayışlarının bir tanımını bulmuş olurlar.

Siyasal rejimler, başta devlet aygıtı olmak üzere siyasal kurumları düzenleme işlevinin ötesinde siyasal partiler ve seçim sistemi ile birlikte şekillenen bir olgudur. Bununla birlikte siyasal rejimler günümüzde çoğulcu demokratik sistemler içerisinde tasnife tabi tutulurlar. Siyasal sistem ise siyasal rejimden daha geniş bir kavramdır. Daha açık bir ifadeyle yalnızca koordine olarak işleyen siyasal kurumların ötesinde toplumsal ve ekonomik yapıyı, coğrafyayı, tarihsel tecrübeyi ve kültürel değerleri içerisinde barındıran geniş bir siyasal yapıyı anlamlandırmaktadır. Tüm bu rejim ve sistem anlayışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi ya da araştırılması, ilgili ülkenin tarihsel geçmişinden kültürel özelliklerine kadar mevcut tüm değişkenlerini dikkate alarak ortaya konulabilir. Bu açıdan bu tez çalışması, karşılaştırmalı siyaset biliminin "yeni kurumsalcılık" (*new institutionalism*) perspektifi kapsamında incelemelerini gerçekleştirmektedir.

Siyasal kurumlar içerisinde örneğin seçim sistemlerine ilişkin tercihler, sistem teorisi açısından birer girdi olarak hem parti sistemleri aracılığıyla hem de doğrudan biçimde hükümet sistemlerinin işleyişini etkilemektedir. Yeni kurumsalcılık açısından bu kurumsal dinamiklerin değişmesinin elbette toplumsal, ekonomik ve tarihsel temelleri olduğu kadar hükümetlerin yönetsel istikrarına yönelik kurumsal değişkenler bir o kadar önem arz etmektedir. Bu açıdan hükümet sisteminin istikrarı ile seçim sisteminin "çıktıları" doğrudan ilgili ve ilişkilidir. Bu tezde karşılaştırmalı siyaset kuramları içerisinde yeni kurumsalcılık yaklaşımı yerli literatürde ilk defa sistematik açıdan birer siyasal kurum olarak tanımlanan parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkileri açısından ele alınmıştır. Bu bağlamda kurumsal dinamiklerdeki değişim (örneğin, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi yapılanmasının ortaya çıkardığı tecrübeler ve gelişmeler), diğer siyasal sistemin unsurlarını da önemli ölçüde dönüştürmekte ve belirlemektedir. Kuşkusuz bu etki ve belirlemenin toplumsal, ekonomik, kültürel ve yönetsel saiklerden bağımsız olamayacağı bu tezin bir diğer temel vurgusudur. Ayrıca bu tezin çalışma konusunun karşılaştırmalı siyaset biliminin kurumsalcı yaklaşımlar dışındaki yapısalcı/işlevselci, davranışçı vb. teorileri açısından da çalışılabilir olduğunu ilgili literatür araştırmacılarının ilgisine sunmak yanlış olmayacaktır.

Birbirinden farklı ülkeler arasında az sayıda ülkenin tercih edildiği bir karşılaştırmalı siyaset tasarımı esas alınarak çerçevesi belirlenen bu tez çalışması, "yeni kurumsalcılık" adı

verilen karşılaştırmalı siyaset bilimi kuramı bağlamında parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerini, örnek olay ve olgular üzerinden ve bağımlı ve bağımsız değişkenler içerisinde tartışmaktadır. Karşılaştırmada tercih edilen ülkelerin her biri demokratik ve yarışmacı rejimler olup farklı toplumlardaki toplumsal, ekonomik, coğrafi, kültürel, tarihsel vb. etmenlerin göz ardı edilmediği ve daha geniş bilimsel açıklamalar sunabilme olanağının elde edildiği bir tezin ortaya konulması hedeflenmiştir. Ayrıca tez kapsamında seçilen her bir ülkenin devlet yönetim yapısı aynı olup (*case study*), üniter devletlerde parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin birer siyasal kurumlar ve dinamikler olarak etkileşim alanlarının ortaya konulması öncelenmiştir.

Aynı zamanda bu tez, siyasal kurumsalcı ya da siyasal yeni kurumsalcı yaklaşımların işaret ettiği noktalara; işletme ya da devlet kuruluşlarının incelenmesine benzer bir yaklaşım özelliği taşıyan ancak siyasal kurumların mahiyetleri itibariyle belli oranda ayrışan yönlerini içeren bir çalışmaya tekabül etmektedir. Bu açıdan parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi gibi siyasal yapıların birbirleri ile etkileşimlerini ve içerisinde bulundukları toplumsal ve kültürel dinamiklerin oluşturduğu çevresel etki alanlarının rolüne vurgu yaparak incelemeyi hedeflemektedir. Bu noktada örgütsel yeni kurumsalcılıkta, bir kurumun yerleşik olduğu alan, ilgili örgütsel sektör ve toplumdur. Siyasal yeni kurumsalcılıkta ise bir siyasal kurumun yerleşik olduğu alan, ilgili diğer siyasal kurumlar ve toplumdur. Bu bağlamlarda klasik kurumsalcılığın örneğin işletme yönetimleri açısından örgüt odaklı kurumsallaşma vurgusu ya da yeni kurumsalcılığın örgütün anlam bulduğu alan ya da toplum odaklı kurumsallık vurgusu, siyasal yeni kurumsalcılıkta farklı bir formda değerlendirilmektedir. Bu noktada bir hükümet sisteminin, kendisini etkileyen diğer siyasal kurumlar ile toplumsal, tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasal tüm çevresel etki alanlarını dikkate alarak bir kurumsallaşma tasarımı sunulabilmesi öncelenmektedir. Böylece siyasal kurumlar açısından tarihsel-toplumsal kurumsalcılık ve rasyonel tercih kurumsalcılığı, çalışmanın temel kuramsal boyutları olarak şekillenebilecektir. Bu kurumsallaşma tasarımı, siyasal alanda, işletme yönetimlerinde olduğundan çok daha zahmetli bir uğraştır.

Bu tez çalışmasının kapsamında her biri üniter devlet yapısına sahip parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık yönetim sistemlerine sahip üç farklı dünya ülkesinin uygulama örnekleri yer almaktadır. Bu örneklerin her biri siyasal, yönetsel, ekonomik, kültürel, tarihsel, toplumsal, dinsel, coğrafik vb. çeşitli farklılıklara sahiptir. Bu ülkelerin tüm bu farklılıkları ile birlikte siyasal rejim ve sistemlerinin daha demokratik ve daha çoğulcu olması yönündeki arayışlar ve uygulamalar önemli birer tecrübe örneği olarak ortaya konulacaktır. Bununla birlikte bu ülkelerdeki siyasal sistemlerin demokratik siyasal kültürün geliştirilmesinde nasıl

bir etki, değişim ve dönüşüm örnekleri ortaya koyabildiklerinin araştırılması; Türk siyaset bilimi literatürü açısından farklı ve özgün nitelikli sayılabilecek katkılar sunmayı hedeflemektedir. Bu siyasal sistemlerin yargı, yasama ve yürütme organları açısından güçlü bir demokrasi olanağı sunup sunamayacağı önemli bir tartışma alanıdır.

Tez çalışması çerçevesinde bir karşılaştırmalı çalışma olanağının temel ülke örneklemlerini, sırasıyla Yeni Zelanda, Endonezya ve Fransa oluşturmaktadır. Bu ülkeler basit örneklem tekniği ile belirlenmiştir. Bu yöntem gerçekleştirilirken Amerika, Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarında yer alan ve ekonomik, demografik ve siyasal yönlerden öne çıkan ve kıtadaki tüm ülkeler arasından hem basit (tesadüfi) hem de tabakalı örneklem yöntemi ile kıta tabakalarından seçilen 26 dünya ülkesi arasından tercih edilerek ilgili ülkeler belirlenebilmiştir. Bu ülkeler arasından çalışma kapsamında 3 ülke saptanmıştır. Bu ülkeler üniter devlet yapısına ve çok partili sistemlere sahip olmakla birlikte seçim sistemleri ve hükümet sistemleri açısından Türkiye'den farklılaşan ülke tasarımları kıstası ile sınırlandırılmıştır. Böylece Türkiye ile birlikte 4 ülke odaklı inceleme alanı planlanmıştır. Bu ülkelerden her biri karşılaştırmalı siyaset araştırmaları yöntemi olarak klasik siyasal kurumlarının yanı sıra ülkeden ülkeye farklılık arz edebilen değişkenler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu ülkelerin seçilme tercihleri ise karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntem ve teknikleri bağlamında kısmen benzer ancak değişkenleri yönüyle "*olabildiğince farklı sistemler tasarımı*" esas alınarak belirlenmiştir.

Bu tezde az sayıda ülke karşılaştırılması yapılarak en farklı sistemler tasarımının benimsenmesi, aynı zamanda çalışmanın açıklayıcı, tasvir edici ve keşfe yönelik unsurlarını güçlendirmesine olanak tanımaktadır. Siyasal-tarihsel kurumsalcılıkta açıklayıcılık niteliği, baskın bir unsurdur. Bununla birlikte karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında tasvir edicilik önemli bir bilimsel yöntemdir. Keşfe yönelik araştırmalar ise patika/yol/izlek bağımlılıklarının tespit edilmesi örneklerinde olduğu gibi genel olarak üzerinde çok az araştırma olan ya da olmayan bir inceleme alanını ortaya çıkarmaya katkı sağlamaktadır. Diğer yandan seçim sistemleri gibi değişikliklerde vakaya dayalı bir araştırma yapılması tercih ediliyorsa ilgili siyasal kurumdaki değişim dinamiklerinin belirli bir zaman dilimi içerisinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Bu gerçekleştirilirken temsilde adaletin ve/veya yönetimde istikrarın, bu değişimin vakaları olup olmadığı saptanmış olacaktır. Bu açıdan temsil olgusu ya da istikrar olgusunun anlaşılabilmesinde ilgili siyasal kurumları kapsayacak ilişkili değişkenlerin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır.

Karşılaştırmalı analiz vakalarında Lijphart (1975), bağımsız değişkenlerin çeşitliliğini artıracak ama kontrol edebilecek nitelikte bağımsız değişkenlerin çeşitliliğini sınırlayıcı bir tasarımı savunmaktadır. Bu araştırma, üniter devletlerde çok partili sistem içerisinde siyasal

kurumlar arasındaki ilişkilerin incelenmesini öncelemektedir. Bu noktada üniter devlet, karşılaştırma örneklemelerinin seçiminde, tercihlerin azaltılmasında ve Türkiye odaklı bir devlet yapılanması çerçevesinde örnekleme arayışının bir unsuru olmuştur. Ancak partiler sistemi, temsil ve istikrar olgularının anlaşılmasında seçim ve hükümet sistemleri karşısında bağımsız bir değişken olarak saptanmıştır. Bu noktada Lijphart'ın öngördüğü benzer sistemler tasarımındaki bağımsız değişkenler sınırlanmıştır. Ancak siyasal yeni kurumsalcılık anlayışı, klasik kurumsalcılığın gelişiminde tarihsel, toplumsal ve rasyonel tercih kuramlarına kadar geniş bir alanda siyasal ve toplumsal şartları izlemiş olduğundan Türkiye ile bu noktada ayrışan ve olabildiğince farklılaşan ülkelerin tespiti ile temel vaka ve vakaların doğrulanabilirlikleri, yanlışlanabilirliklerinden daha güçlü olduğu sonucunu doğurabilecektir. Bu yönüyle seçim sistemleri ve hükümet sistemleri iki temel ve farklı siyasal kurum özelliği olması açısından, olabildiğince en farklı sistemler tasarımı yöntemi çerçevesinde, örneklem ülkelerin tercih edilmesinin yönteminin belirleyicisi olan siyasal kurumlar olmuştur.

Öte yandan, karşılaştırmalı siyaset alanının modern dönemlerdeki en önemli kuramcılarının Duverger ve Sartori olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda tezin temel argümanları ve varsayımlarının kuramsal anlamda şekillenmesinde Duverger ve Sartori'nin yaklaşımları oldukça belirleyici olmuştur. Her iki siyaset bilimci, siyasal sistem ilişkileri üzerine eserler kaleme almakla birlikte karşılaştırmalı siyaset alanını, modern dönem demokrasi algı ve anlayışları üzerinden değerlendirmişler, sorun alanlarına dikkat çekmişler ve her açıdan karmaşık ilişkilerle şekillenen siyasal, ekonomik ve toplumsal etmenleri dikkate alan perspektifler geliştirerek çözüm önermelerinde bulunmuşlardır. Bu temel perspektiflerden hareketle çalışmada dünyanın farklı ülkelerindeki siyasal sistemlerin şekillenmesi süreçleri; özünde birtakım ana temel etmenleri barındırsa da ülkeden ülkeye özel ve özgü etmenlerin, kısa, orta ya da uzun vadede ilgili ülkeleri, yeni uygulamaları benimsemeye yöneltmekte ve yeni pratikler geliştirme ihtiyacı içerisine girmelerine teşvik etmekte oldukları görülmüştür.

Tez çalışması siyasal yeni kurumsalcılığın değişmez ve devamlılık içeren siyasal kurumunun, tez kapsamında ele alınan kurumlar açısından tespiti üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylece, karşılaştırma örneklemleri içerisinde yer alan Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye'de parti, seçim ve hükümet sistemlerinin karşılıklı etkileşim alanlarının hem kurumsal hem de tarihsel, toplumsal, siyasal ve yönetsel diğer karşılaştırma konuları birlikte düşünüldüğünde temel belirleyici durumunda olan ya da korunması gereken siyasal kurum ve aktörün saptanmasına çalışılmaktadır. Diğer yandan bu tespitin ortaya konulmasının bir sonucu olarak Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin seyri kurumsal bağlamda tartışılmaktadır. Bu tartışma ve analizler ile birlikte Türkiye'de hükümet sistemi

değişiminin partiler sistemi ve/veya seçim sistemi üzerinde ne tür bir etki ve nitelik sağlayabileceği ya da partiler sisteminin, seçim sistemi-hükümet sistemi üzerinde yahut seçim sisteminin parti-hükümet sistemleri üzerindeki etkilerinin ne tür bir kurumsal dinamiklerle etkinlik oluşturabilecekleri değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ilgili kurumların birbirleri üzerinde etkinlik alanları, çalışmanın birinci bölümünde ortaya konulan hipotezler çerçevesinde son bölümde etraflıca analiz edilmektedir.

Tezin ilk bölümünde karşılaştırmalı siyaset biliminin anlamı, karşılaştırmalı siyasetin temel ilkeleri ve araştırma yöntemleri, ilgili literatür çerçevesinde ortaya konulmuştur. Bu ilke ve yöntemler, aynı zamanda çalışmanın ilke ve yöntemlerini oluşturmuştur. Çalışmanın niteliği çerçevesinde araştırmanın konusu, temel problematiği, temel varsayım ve hipotezleri, araştırma ile ilgili literatür, bu bölümde ifade bulmuştur. Bununla birlikte karşılaştırmalı siyaset bilimi kuramlarından kurumsalcılık ve yeni kurumsalcılığın, bu ilişkiler çerçevesindeki işlevi ve rolü açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmanın evren ve örneklemi, veri araçları ve analiz yöntemleri dikkate sunulmuştur. Bu açılardan çalışmanın birinci bölümü, karşılaştırmalı siyaset bilimine sıkı sıkıya bağlı bir tez araştırması ortaya konulmasının temel motivasyonunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda birinci bölümün anlaşılması, daha sonraki tüm bölümlerin anlaşılabilmesi için yol gösterici olacaktır. Çünkü böylece, hem seçilen ülke örneklemlerinin seçilme nedenleri hem de karşılaştırmalı siyaset biliminin bu çalışmanın Türkiye odağında değerlendirilmesinde üstlendiği yardımcı rol ve işlevin anlaşılması kolaylaşacaktır.

Tezin ikinci bölümünde demokrasi olgusuna ve gelişim serüvenine dair siyasal düşünürler ve yaklaşımlarının özetlenerek ortaya konulması, özünde siyasal sistem ilişkilerinin modern dünyada "demokrasi" adı verilen bir paradigma ile daha güçlü bir anlam bulmasından ötürüdür. Bu çalışmanın temel paradigması olan demokrasi, siyasal rejimler ve siyasal sistemler açısından ne derece önemli ise bu sistem ve rejimin karakterini belirleyen temel dinamiklerin ve kurumların demokratik işlevlerinin anlaşılması bir o kadar önemli olmaktadır. Nihayetinde ikinci bölümde demokratik parti sistemi, demokratik seçim sistemi ve demokratik hükümet sistemi, demokratik olmayan parti, seçim ve hükümet sistemlerinden ötürüdür. Nitekim otoriter ve anti-demokratik (yarışmacı özellikler de taşıyabilir) siyasal bir rejimde hükümet sistemi ya da parti sistemi demokratik bir işlevden çıkartılabilir. Yahut Suudi Arabistan'daki mutlakiyetçi krallık gibi olmasa da Suriye'de bir hanedanlık rejimi içerisinde düzenlenen çok partili ve çok adaylı seçimler, Dahl'ın poliarşi tanımı dikkate alınırsa yalnızca seçmenin özgürce katılabildiği bir seçimin varlığı olması hasebiyle ne ölçüde demokratik olduğu öne sürülebilir. Bu açılardan ikinci bölümde Mısır gibi ülkelerdeki parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemine dair uygulamalar, bu çalışmanın temel mantığının ve örneklendirmelerinin dışında yer almaktadır.

Siyaset bilimcileri Alman Kenneth Newton ve Hollandalı Jan William van Deth, *Foundations of Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri) isimli yapıtlarında, karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında, siyaset teorisi ve siyaset felsefesinin değerlere ilişkin konularına pek az temas edilmesini, önemli bir eksiklik olarak değerlendirirler. Bu nedenle ikinci bölümde, bu eksikliğin giderilmesi adına bir katkı sağlama amacı güdülmektedir. Nitekim Amerikalı siyaset bilimci David Ernest Apter'e göre (1924-2010), karşılaştırmalı siyaset, siyaset biliminin kökenleriyle hemen hemen aynı noktada buluşmakta ve siyaset felsefesi ile karşılaştırmalı siyaset arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (1996). Böylece "demokrasi", parti ve seçim sistemleri ile hükümet sistemleri ilişkilerinde göz ardı edilemeyecek kadar değer ifade eden bir siyaset bilimi olgusu olarak bu çalışmada yer bulması esas alınmıştır. Diğer yandan ikinci bölümün ikinci kısmında parti, seçim ve hükümet sistemlerinin genel özellikleri ve birbirleri ile olan ilişkilerine dair çeşitli literatür bilgi ve verileri ortaya konulmuştur. Bu bilgi ve veriler, mevcut literatürün yalnızca süzülmesinin dışında III., V. ve VI. bölümlerin teknik temellendirilmesini sağlamış olacaktır. Ayrıca bu bölüm, rasyonel tercih kurumsalcılığının unsurları olarak temsil adaleti ve yönetsel istikrar fikirlerinin ve ilkelerinin, düşünsel temellerini anlamlandırma fırsatı oluşturabilecektir.

Tezin üçüncü bölümünde Sartori'nin "karşılaştırmalı anayasal mühendislik" (comparative constitutional engineering) adını verdiği parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkileri tüm teorik boyutlarıyla tartışılmıştır. Bu mühendislik çalışmalarının bir izdüşümü olarak karşılaştırmalı siyaset bilimci Pippa Norris (2012), "seçim mühendisliği" (electoral engineering) terimini kullanmaktan çekinmemiştir. Bu bağlamda bu araştırmada, "parti sistemi mühendisliği", "seçim sistemi mühendisliği" ve "hükümet sistemi mühendisliği", bir bütünü oluşturan parçaların, yeniden toplanması açısından ayrıntılı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu incelemelerin tamamı, karşılaştırmalı siyaset bilimcilerin izledikleri yöntem, kuram, varsayım ve hipotezler çerçevesinde analiz edilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca çalışmanın ana odak örneklem ülkeleri dışındaki sistemsel ilişkiler ve tecrübeler, çalışmanın az sayıda ülke tercihindeki kısıtlılığını ortadan kaldırırcasına örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin beşinci bölümü, Heywood'un siyasal sistemlere gerçeklik kazandırdığını öne sürdüğü temel siyasal kurumların, kurumsalcı ve yeni kurumsalcı mantık çerçevesinde incelenmesinde, en ayrıntılı bilgi ve verileri sunan kısımdır. Dördüncü ve altıncı bölümler ise yeni kurumsalcılığın tarihsel ve sosyolojik kurumsalcılık biçimleri konusunda fikir veren bölümlerdir. Bu açıdan dördüncü bölüm, klasik kurumsalcı ve yeni kurumsalcı yaklaşımlara daha fazla anlam kazandırılabilmesinde, yeni kurumsalcılık biçimlerinden olan rasyonel-tercih ile tarihsel ve toplumsal kurumsalcılığın incelenmesine olanak tanıyan bölümdür. Bu

bağlamlarda dördüncü bölümde dört ana örneklem ülkenin sosyoekonomik ve siyasal özellikleri; beşinci bölümde ise devlet yapısı, parti sistemi, seçim sistemi, hükümet sistemi ve yasama yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin son bölümünde Türkiye özelinde tüm bu tartışmalar, varsayım ve hipotezlerden sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de parti sistemi-hükümet sistemi ilişkileri, seçim sistemi-hükümet sistemi ilişkileri, parti sistemi-seçim sistemi ilişkileri tartışmaya açılmıştır. Bu bağlamda demokratik, yönetsel ve siyasal güçlendirmeyi ifade edebilecek model önerileri analiz edilmiş ve varılan yaklaşımlar sunulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın ilgili kısımlarında vurgulanan varsayım ve hipotezlerin, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir özelliklerinin Türkiye özelinde açıklığa kavuşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca tezin bilimsel yönüne katkı sunacak şekilde alanında uzman çeşitli akademisyenlerin yaklaşımları, çalışmanın güç kazanması hedefiyle kendileri ile gerçekleştirilen mülakatlar ile çözümlenmesine çalışılmıştır. Son olarak hipotezlerin doğrulanabilir ve yanlışlanabilir nitelikleri çerçevesinde varılan sonuçlar analiz edilerek tartışılmıştır.

Çalışmanın bölümlerine geçmeden bu çalışmaya yönelik birkaç genel noktaya dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bir ülkede siyasal istikrarı, demokrasi bağlamında değerlendirmenin birtakım zorlukları söz konusudur. Eğer bu zorluklar, özellikle toplumsal ve siyasal kültüründen kaynaklı sorunları ile birlikte otoriter ya da yarı-demokratik siyasal rejimlerde tartışılıyorsa, siyasetin tabiatının büyük ölçüde özgürlükten vazgeçmeyi gerektirdiğini söylemek kolaylaşmaktadır. Hâl böyleyken siyaseti sınırlayan siyasal kurumlar güçlendirilmeli, korunmalı ve kurumsallaştırılmalıdır. Bu noktadan alındığında bir ülkede yönetsel istikrar tercihi haklı ve meşru bir tercih olduğu gibi aynı anda temsil adaleti talebi bir o kadar haklı ve meşru bir talebe işaret etmektedir. Dolayısıyla bir ülkede yönetimde istikrarı ve temsilde adaleti birlikte talep etmek ve uygulamaya çalışmak, siyasal istikrar ile zıt bir alana işaret etmemektedir. Siyasal istikrarsızlığı ortaya çıkaran başkaca parametreler olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Ülkenin siyasetinden toplumuna, toplumundan siyasetine uzanan geniş bir siyasal tutum, davranış ve kültür kodları, çok iyi işlemesi öngürülen bir yapının işleyiş niteliği üzerinde sorunlar oluşturabilir. Bu açıdan ülkelerin kendilerine özgü tüm saikleri ile toplumsal ve siyasal alanına dair tutum ve davranışlarının incelenmesine dair odak inceleme şekli, bu çalışmanın en temel kısıtlılığına işaret etmektedir. Buna karşın körü körüne bir kurumsalcı taklit ya da örneğin iyi işlemesi öngörülen bir başkanlık demokrasisi için "iki partili sistem" ve "dar bölge çoğunluk" sistemi eşitlemesini içeren önyargısal (*praeiudicium*) formlara dayalı bir kurumsalcı yaklaşım benimsenmemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİYASET VE YÖNTEM

Bu bölümün temelde iki amacı bulunmaktadır. İlki karşılaştırmalı siyaset biliminin kuramsal boyutunun anlaşılması; ikincisi ise bu tez çalışması kapsamında yardımcı bilimsel bir işlev ile benimsenen karşılaştırmalı siyaset yöntem ve tekniklerinin ortaya koyulmasıdır. Bu çerçevede birincil olarak karşılaştırmalı siyaset anlayışının gelişimine ve temel ilkelerine dikkat çekildikten sonra bu çalışmada tercih edilen karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntem ve yaklaşımlarının, tezin devam eden bölümlerini şekillendirmesi bağlamında ayrıntılı olarak irdelendiği belirtilmelidir. Buna koşut olarak çalışma çerçevesindeki ilişkilerin karşılaştırmalı siyaset bilimi açısından taşıdığı öneme binaen örneklem ülke tercihlerinin üniter devlet yapısı içerisindeki demokratik siyasal rejimlerde çok partili sisteme sahip ülkelerle şekillendiğini vurgulamak gerekir. Bu açıdan karşılaştırma konusu ülkelerin kriterleri net olup, Türkiye dışındaki ülkelerin nasıl tasnif edilerek tercih edildiği, karşılaştırmalı siyaset çalışmalarının ayrıntılı irdelemeleri ile ortaya koyulmaktadır. Nihayetinde olabildiğince farklı sistemler tasarımı hükümet sistemi ve seçim sistemi bağlamında gerçekleşirken, devlet yapısı ve parti sistemi açısından olabildiğince benzer sistemler tasarımı belirmektedir. Böylece Türkiye'deki parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerine dair literatüre, özgün bir yaklaşım ve tercihler katılarak karşılaştırmalı siyaset çalışması tasarımı ve çalışma planı, bu bölümde ortaya konulmaktadır.

Karşılaştırmalı ve nitel bir siyaset bilimi çalışması olduğu açığa kavuşturulacak olan tezin bu bölümünde çalışmanın varsayımları ve hipotezleri açık bir şekilde tespit edilmiştir. Bu tespit ile "temsil adaleti ve yönetsel istikrar", ilgili siyasal kurumlar arası ilişkilerde herhangi bir patika bağımlılığına yol açmadan ele alınmayı zorunlu kılmıştır. Bu açıdan üniter devlet yapısına sahip demokratik bir ülkede ılımlı ya da aşırı olup olmaksızın çok partili sistemin, hükümet sistemi ve seçim sistemi ile olan ilişkileri bağlamında ele alınmasına dair kriterlerin açığa kavuşturulması önem kazanmıştır. Bu çerçevede ülke tercihlerinde yerli ve yabancı literatürdeki yaygın tercihlerin dışına çıkıldığını belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu tercihler gerçekleştirilirken yapısal-kurumsal-anayasal değişkenlere ek olarak toplumsal, ekonomik ve siyasal diğer etkenlerin dikkate alınmasının temel amacını ise siyasal yeni kurumsalcılığın özünde yer alan tarihsel, toplumsal ve ekonomik kurumsalcı yaklaşımların siyasal sistem ve siyasal kurumlar üzerindeki etkilerinin genel resminin ortaya koyulmasındaki önemi oluşturmaktadır. Böylece çalışmanın bu bölümünde konusu itibariyle kriterleri bu şekilde olan ya da farklı şekilde oluşturulabilecek (federal devlet yapısına sahip veya yalnızca başkanlık

sistemine sahip ülkeler gibi) olası literatür araştırmalarına özgün bir tecrübe sunulmaya çalışılmıştır.

1.1. Karşılaştırmalı Siyaset Anlayışı

Siyaseti anlamak ve anlamlandırabilmek için "karşılaştırma", temel bir mantık yürütme süreci olarak değerlendirilebilir. Siyaset biliminde "karşılaştırma", gözleme, bir bilimsel yaklaşımla yer vermektedir (Zariski, 1960: 27; Eckstein, 2000: 120-121). Böylece çok basit bir şekilde karşılaştırmalı gözlem, birbirlerine çok yakın siyasal kültüre sahip ulus devletlerin birbirlerinden farklı siyasal yapılara sahip olduklarını gösterebilmektedir. Bu karşılaştırma ile farklı siyasal olgulardaki benzerlikler ve benzer siyasal olgulardaki farklılıklar, neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde bilimsel analiz sunabilmeyi kolaylaştıran bir yöntemi ifade etmektedir (Kalaycıoğlu, 2014: 3-4). Nihayetinde siyasal kurum, olgu ve olayların birkaç farklı koşulda karşılaştırmalı olarak incelenmesi, tek başına hiçbir salt vaka çalışmasının, sağlayamayacağı sonuçlara ulaşabilmeye yardımcı olabilmektedir. Üstelik bir araştırmacının kendi ülkesinin sınırlarının ötesinde siyaset çalışması içerisine girmesi, kendi siyasal düzenine yeni bir perspektifle öneriler geliştirebilmesine olanak sağlayabilecektir (O'Neil, 2007: 3). Bu açıdan karşılaştırmalı siyaset, en basit anlamda yabancı ülkelerde siyasetin incelenmesidir (Zahariadis, 1997: 2-3).

Karşılaştırmalı siyaset biliminin, 19. yüzyıl sonlarından itibaren siyaset biliminin Amerikan üniversitelerinde bir çalışma alanı olarak ortaya çıkması ile temellerinin atıldığı ifade edilebilir (Landman ve Carvalho, 2017: 4). Bununla birlikte modern siyaset biliminin benimsediği bir alt dalı olarak kabul edilmesinden çok daha evvel siyaset felsefecileri tarafından bir yöntem olarak kullanılmıştır (Apter, 1996). Diğer yandan II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde karşılaştırmalı siyaset, artan bir ivme ile siyaset biliminin temel alanları arasındaki yerini almaya başlamıştır (Munck, 2006: 1-3). Karşılaştırmalı siyaset dersleri 1920'li yıllardan itibaren Amerikan üniversitelerinde ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Başlarda karşılaştırmalı siyaset ülkelerin yönetsel ve anayasal yapıları üzerinden inelemelere konu iken siyasal süreçlerin sistemli bir şekilde araştırılması 1950'li yıllara kalmıştır (Sayarı ve Dikici Bilgin, 2013: 6-8).

Karşılaştırmalı siyasette, sınıflandırma, yanlışlanabilirlik, betimleyicilik en basit temel yöntem terimleri arasında değerlendirilebilir. Yanlışlanabilir olan hipotezlerin ve bu hipotezleri ortaya çıkaran temel önermelerin, karşılaştırmalı siyaset bilimi çalışmalarında birden fazla ülkedeki ilişkiler çerçevesinde sonuçlar üretebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu noktada "betimleyici/tasvir edici" ve "nedensel" (neden-sonuç ilişkisi) olmak üzere karşılaştırmalı siyaset yönteminde iki tür çıkarım bulunmaktadır. Betimleyici çıkarımlar, araştırma konusu bir

siyasal olgunun temel özelliklerini ortaya koyarken; nedensel çıkarımlar bir siyasal olgunun işleyiş ya da değişim seyrini farklı değişkenleri dikkate alarak değerlendirir. Buna karşın siyaset biliminde karşılaşılan her bağıntı/iltisak (*correlation*), bir neden-sonuç ilişkisine (*causation*) olanak tanımayabilir. Bununla birlikte karşılaştırma sırasında elde edilen bilgi ve veriler çerçevesinde ilgili varsayım ve hipotezler, araştırmacılara kendi içerisinde tutarlı pek çok önermede daha bulunulmasını sağlayabilecektir (Hatipoğlu, 2013: 28-31). Bu açıdan çalışmanın VI. Bölümü'nde teorisyenlerle gerçekleştirilen mülakatlar ile örneklem ülkelerdeki süreçler, bu çalışmadaki betimleyicilik ve nedenselliği güçlendirici çıkarımlar sunabilmesi açısından ayrıca önem kazanacağını şimdiden vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

Karşılaştırmalı siyaset, ülkelerin birbirleri ile benzer ya da aynı nitelikli çeşitli yapısal özelliklerini yine ve çoğunlukla başka bir ülkenin ilgili yapılarının daha iyi işlerliği açısından değerlendirmeyi öncelemektedir (Sartori, 1970: 1033; Lijphart, 1971: 682; Johari, 1982: 4-5). Bu bağlamda karşılaştırmalı siyaset, siyasal kurumların birbirleri ile olan ilişkilerini ve etkileşimlerini önceleyerek ülkelerdeki yasal ve anayasal reform süreçlerinin hızlandırılmasını hedeflemektedir (Ongaro, 2011: 739-741; Rodden, 2009). Bununla birlikte siyasal değişim olgusunun doğal bir süreci ifade ettiği düşünüldüğünde, ülkelerin siyasal rejim ve sistemlerinin daha güçlü bir yapıya kavuşması aynı zamanda çeşitli değişkenleri tecrübe eden ülkelerin özelliklerini anlamakla mümkün olabilir (Carey, 2003: 192-194; Remmer, 2008: 5). Ancak bu anlama sürecinde ilgili siyasal reform sürecinin transferinde ya da etkileşiminde araştırma konusu ülkenin kendi içsel şartları da bir o kadar dikkate alınmak zorundadır. Böylece hem içsel hem de dışsal etkenler/değişkenler dikkate alınarak karşılaştırmalı siyaset paradigması, amacı karşılamış olur.

Karşılaştırmalı siyaset anlayışının günümüzde en popüler tartışma konularının başında demokrasi olgusunun ekonomik, siyasal ve yönetsel yapıların işleyişleri üzerindeki etkinliği gelmektedir. Bu açıdan "karşılaştırmalı siyaset" terimi, bir ülke özelindeki araştırmanın, o ülkenin ilgili siyasal sistem unsurunu daha iyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek adına iki ya da daha fazla ülke ile mukayese yapabilen bir araştırma anlayışına tekabül etmektedir (O'Donnell, 2001: 14; Abadie, Diamond ve Hainmueller, 2014: 496). Böylece karşılaştırmalı siyaset, farklı ülkelerdeki siyasal yapılara ilişkin karşılaştırmalara atıfta bulunan bir sosyal bilim anlayışıdır. Bu noktada çeşitli avantajlarına karşın birtakım sınırlılıklara sahip olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Newton ve van Deth (2010: 5-10), karşılaştırmalı siyasetin kısıtlılıklarını özetle şu şekilde sıralamaktadırlar:

- ***Ampirik araştırma konusu değildir***: Demokrasi gibi birtakım değerlere ya da öznel konulara yönelik kesin yanıtlar aramamaktadır. Bir laboratuvar ortamında

değişkenlerini iradi bir şekilde manipüle edemez. Ancak ampirik verileri de dışlamaz. Bir hekimin bir hastası için standart olarak verdiği bir ilaç, başkalarında olduğu gibi o kişide de aynı sonucu vermeyebilir. Çünkü tespit edilememiş değişkenleri olabileceği gibi yeni değişkenleri de olabilir veyahut tanı-teşhis doğru konmamış olabilir.

- ***Olasılıklarla ilgilenir***: Kesin yargılarla ya da kanunlarla ilgilenmez. Belirli şartlar altında belirli sonuçların doğabileceğini varsayabilir. Karşılaştırmalı siyaset bilimciler, kesinlik ifade eden terimleri kullanmaktan kaçınır. "Eğer", "o hâlde", "eğilimi gösterir", "sıklıkla", "çoğu defa", "istisnaları olmak üzere", "muhtemelen", "olabilir" vb. pek çok terimin kullanılmasını daha çok tercih etmektedir. Örneğin aynı seçim sistemi ve aynı parti sistemine sahip ülkelerin hükümet sistemleri aynı sonuçları doğurabilir de doğurmayabilir de.
- ***Kanıtlamaya yönelik veri eksikliklerine sahiptir***. Çeşitli ülkelerin sahip oldukları verilerin dış dünyaya paylaşımları konusunda yanıltıcı ya da eksik bilgiler söz konusu olabilir. Analizlerde kullanılan endeks verileri, farklı değişken önceliklerine göre puanlandırılmış olabilir. Araştırmacıların öncelikli değişkenlerine dair bilgi ve/veya verileri, araştırma yorumlarını farklı odaklarda toplayabilir.

Karşılaştırmalı siyaset bilimcileri, fen bilimcileri gibi laboratuvar ortamında deneyci bir bilim anlayışı yürütmezler (Newton ve van Deth, 2010: 2-3). Bu açıdan alanın siyaset bilimcileri, gerçek dünyada olanları, olması gereken ya da gerekmeyen olasılıklar üzerinden bir tür verili bilgilerle zihin jimnastiği ile mukayese etmeye çabalarlar. Bu bağlamda siyaset bilimciler, yönetim ve siyaset alanında "geçerli genellemelere" ulaşabilmek için karşılaştırma yapmaktadırlar. Örneğin iki farklı ülkede seçim sistemlerinin hükümet sistemlerine yönelik sonuçları farklı şekillenebilir (Farrell, 2011: 219-221). Bu noktada laboratuvarda çalışan bilim insanlarının aksine, karşılaştırmalı siyaset bilimciler, dikkate alınması gereken ya da öncelik olarak tespit edilen tüm değişkenleri mutlak ve sabit olarak kontrol edememekte ancak sabit tutulmasına yönelik yöntemleri kullanmaya ya da geliştirmeye çalışır. A ve B ülkesinde aynı seçim sistemi uygulandığında A'da hükümet istikrarı varken B'de hükümet istikrarsızlığı bir karakteristik özelliğe dönüşmüşse, B ülkesinde nüfus büyüklüğü, toplumsal bölünmüşlük, seçim çevresi, hükümet sistemi türü vb. değişkenler sonucu belirleyen etmenler olabilir. Bu nedenle bu çalışmanın IV. ve V. bölümlerinde örneklem olarak tercih edilen ülkelerin bu tür özelliklerine ve değişkenlerine dikkat çekilmektedir. B ülkesi tipolojisindeki özellikler ve değişkenlerden IV. Bölüm'de ortaya konulan özellikler ve değişkenler bu çalışmanın birincil analiz konusu olmamakla birlikte kurumsal incelemelerle önerilen ya da şekillenen

uygulamaların, ortaya çıkardığı başarılı ya da başarısız sonuçların toplumsal, ekonomik ve siyasal boyutlarını göz ardı etmeme gerekliliğini hatırlatan bir işlev görmektedir.

1.1.1. Karşılaştırmalı Siyasetin Temel İlkeleri

Karşılaştırmalı siyaset, bilimsel bir metot olduğu kadar aynı zamanda bir sanattır. Amerikalı siyaset bilimci Ruth Lane'e göre (2011: 12), karşılaştırmalı siyaset, hükümet ve siyaset, yapı ve işlevler, bireyler ve kurumlar, hayaller ve gerçekler başta olmak üzere her türlü siyasal kurum ve davranışın özlü ve sezgisel olarak genel bir resmini ortaya koymayı hedefleyen bir araştırma yöntemidir. Karşılaştırmalı siyaset, matematiksel bir alan değildir; siyasal bir alandır. Kurallar bir satranç oyunu gibi işlemez. Ama kimi kurallardan kaçmaya kimilerinden yeni keşifler üretmeye olanak tanır. Kurallar anlamsızlaşır ya da parçalar bir bütünü veya oyunun anlamını bozmaya başlarsa sistemin kendisini, mantığını, işleyişini, kurallarını değiştirme ihtiyacı kaçınılmaz olarak doğar. Karşılaştırmalı siyaset incelemeleri, küresel düzlemde pek çok soruya, soruna ve veriye hızla yönelirken işine yarayacak bilgilerin sentezine ulaşmaya çalışan bir gelişme modeli özelliğini korur. Bu açıdan karşılaştırmalı siyaset salt ve tek bir yöntemle incelemelerini geliştirmediğinden kendi kendini organize eden tecrübeleri öncelemeye devam etmektedir.

Karşılaştırmalı siyaset tekniği, siyaset bilimi ve iktisat alanlarında artan çalışma yöntemi olma özelliğini artırsa da esasen Sokrates, Platon ve Aristoteles gibi düşünürlerden günümüze değin siyasal yönetim şekillerinin savunulmasında ve tartışılmasında kullanılagelmiştir. Örneğin Machiavelli, dönemin monarşik Avrupası'nın sorunlarını ve analizlerini, Osmanlı Devleti'nin sorunları ve uygulamaları üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir (Migliorini, 2014: 109). Üstelik Machiavelli, bir devletin iktidar istikrarını artırabilmesine yönelik bir arayışın ürünü olarak siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatürünün klasik eseri olan *Prens* adlı eserin müellifidir. Eserde karşılaştırmalı siyaset bilimi tekniklerinin siyasal kurumlar ve dinamikler bağlamında bir tür denemesini okumak mümkündür.

Karşılaştırmalı siyaset, farklı siyasal kültürlerde farklı nedenlerle ortaya çıkan ve gelişim sürecini devam ettiren siyasal aktör ve faktörleri inceleme konusu yapmaktadır. Kalaycıoğlu'nun da vurguladığı üzere (2014: 30), siyaset biliminde "karşılaştırma" bir yöntemi ifade etmektedir. Karşılaştırma yöntemi, bilimsel bir araştırmada gözlemlenen siyasal olgunun toplumdaki bireyler, gruplar ve bu ilişkilerden doğan sistemler üzerinde gerçekleştiğine vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte karşılaştırmalı siyaset, yalnızca devletlerin karşılaştırmasını içermeyip bireysel düzlemdeki siyasal tercih ve davranışları da inceleme konusu yapar. Bu bağlamda karşılaştırmalı siyaset yaklaşımları tek bir değişkenin bir siyasal olaya etki edip etmediği kadar birden fazla değişken arasındaki ilişkiler çerçevesinde de siyasal konuları analiz

edebilmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan karşılaştırmalı siyaset yöntemi, karşılaştırmaya uygun kavram ve kuramları kullanarak bir ya da birden fazla siyasal sistemi ve unsurlarını araştırmayı öncelemektedir (Caramani, 2011). Karşılaştırmalı siyaset yönteminde karşılaştırmaya konu olan siyasal sistem sayısı arttıkça daha geniş ölçekte çözümlemelere ulaşılabilecektir. Böylece bilimsel niteliği güçlü bir siyasal analiz ortaya konulmuş olabilecektir.

Karşılaştırmalı siyaset araştırmalarının temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Lane, 2011: 18-22; Keman, 2011):

- ***Karşılaştırmanın "ne" ile ya da "kim" ile yapılacağının ortaya konulması***: Farklılık olgusu, karşılaştırma yapmayı zorunlu kılmaktadır. "Fransız seçim sistemi, farklıdır", "Yeni Zelanda parti sistemi, farklıdır", "Endonezya siyasal kültürü, farklıdır" türünden önermelerin tamamı, "ne" ile ya da "kim" ile farklıdır sorularını kaçınılmaz olarak beraberinde getirecektir.
- ***Siyasal sistemin temel işleyiş özelliklerinin bilinmesi***: Bir ülkenin temel karakteristik özelliklerinin doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Yeni Zelanda'nın siyasal sisteminin temel dinamiklerini "ada ülkesi", "nüfusunun az", "ekonomik ve demokratik performans düzeyinin yüksek", "çok kültürcü" ve "baskın iki partili sistem" olması gibi. Bu özellikleri ile benzer kurumsal dinamiklerin olduğu ülkelerden ayrışma yönlerinin ortaya konulması daha rahatlıkla tespit edilebilecektir.
- ***Tecrübe kazandırması (ders çıkarma ve öğrenme)***: Afrika başkanlık sistemlerinin istikrarsızlığı hangi tür tecrübeleri araştırmacılara sunmaktadır? Anglo-Sakson siyasal sistemlerdeki parlamenter demokrasinin başarı ölçütleri neler olmuştur? Fransız "idare hukuku" anlayışı Türkiye'ye neler kazandırmıştır? Endonezya'nın parlamenter sisteminden başkanlık sistemine geçişi hangi tecrübelerin eseridir?; türevinden soruları çoğaltmak mümkündür.
- ***Kurumsal dinamiklerin/kaynakların tespit edilmesi***. Davranış kalıpları ve bu kalıpları belirleyen faktörlerin belirlenmesi kurumsal düzeyleri ortaya koyacaktır. Oy kullanma, parti tercihi gibi birey davranışları siyasal yapılar gibi kurumsal olarak değerlendirilebilir.

Karşılaştırmalı siyaset, küresel nitelikli geniş bir disiplindir. Bu yönüyle siyaset biliminin bir tür özü niteliği taşımaktadır (Crotty, 1991: 3; Clark, Golder ve Golder, 2017: 15, 47). Bu bağlamda karşılaştırmalı siyaset, farklı siyasal kültürler ve kurumlar arası ilişkileri daha anlamlı hâle getirebilme özelliği taşımaktadır. Daha açık bir ifadeyle karşılaştırma süreci, diğer

ülkelerle hangi yönlerden benzer veya farklı olduğumuz konusunda siyaset bilimcilere çeşitli fikirler sunma konusunda yardımcı olmaktadır (Przeworski, 2007: 147). Karşılaştırmanın ilk aşamasını, karşılaştırma konusu siyasal kurum, davranış ya da olayların derinlemesine tasviri/betimlemesi oluşturmaktadır (Kesselman, Krieger ve Joseph, 2019: 6-10). Nitekim bu tez çalışmasında ilgili siyasal kurumlar bazında bu yaklaşım tercih edilmektedir.

Modern dönemde siyaset bilimciler demokratik rejimler ya da sistemler üzerinden ülke incelemelerini yoğunlaştırmışlardır. Bu incelemelerde birbirleri ile benzeşen kurumların bir yandan birbirleri ile ayrışan özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Örneğin her ikisi de demokratik rejimler olan ABD, federal; Fransa ise üniter devlet olarak yapılanmasını seçmiş yahut ABD'de yüksek mahkeme üyelerinin ömür boyu süren görev sürelerine karşın Fransa'daki muadilinde üyelerin görev süresi bir defaya mahsus olmak üzere dokuz yıl olarak sınırlandırılabilmiştir. Bu açıdan bu tür karşılaştırmalarda belirli bir yöntemle saptanmış tanımlamalar, siyasal olguların tasnifini de analizini de kolaylaştıracaktır. Nitekim Aristoteles'in MÖ 4. yüzyılda 150'den fazla Antik Yunan kentini siyasal yapılanmaları üzerinden sistemli bir şekilde incelemesi, kendisinin ilk karşılaştırmalı siyaset bilimcilerden olarak tanımlanmasına yetmiştir. Bu bağlamda karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında evvela çalışma yöntemlerinin iyi anlaşılması gerekmektedir (Hatipoğlu, 2013: 26-27).

1.1.2. Karşılaştırmalı Siyaset Çalışma Yöntemleri

Bu tez çalışmasının temel konusu, siyasal kurumlar odaklı olduğu için karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntemlerinden kurumsalcı teoriler çerçevesinde analizlerin gerçekleştirilmesi tercih edilmiştir. Bu açıdan diğer karşılaştırmalı siyaset yöntemlerine bu noktada yer verilmeyip doğrudan kurumsal dinamikler ve yapılar üzerinden kurumsalcı teoriler ve bilhassa siyasal "yeni kurumsalcı" yaklaşım öne çıkarılmaya çalışılacaktır. Nitekim davranışçı yaklaşımların bireysel tercih odaklı bakış açılarına karşın; siyasal süreç ve siyasal tecrübenin hem tercihleri hem de kurumsal dinamikleri değiştirdiği ve geliştirdiği yeni kurumsalcı yaklaşım oldukça önemli bir ivme kazandırmıştır. Bu açıdan Apter (1996: 321), karşılaştırmalı siyasetin bir yandan demokrasinin evrimiyle ilgili olduğunu bir yandan da kurumsalcılık paradigması ile siyasal kurumların işleyişlerine odaklandığını belirtmektedir.

1.1.2.1. Kurumsalcılık

Siyasal kurumlar, bir geçmişin ürünü olup kendi çıkarlarını belirleyen örgüt biçimlerini oluşturma eğilimindedir. Kurumları oluşturan şartlar, onları değiştirme girişimlerini teşvik etmediği müddetçe devamlılık özelliklerini genelde korumaktadırlar. Bu açıdan kurumlar, birer siyasal aktörlerdir (March ve Olsen, 1996: 247; Nugent, 2017: 167-168). Bu yönüyle bulundukları toplumun bir ürünü olmakla birlikte o toplumların ve o toplumların siyasetinin

şekillenmesine önemli katkılar sunmaktadırlar. Bununla birlikte siyasal sistemin temel kurumlarına yönelik bir ilgi, siyaset biliminde kurumsalcı bir bakış açısını daha da güçlendiren bir etmen olmayı sürdürecektir. Nitekim Sartori, karşılaştırmalı siyasetin 20. yüzyıldaki önemli eserlerinden biri olan *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği* eserine siyaset felsefecisi ve demokrasi kuramcılarından John Plamenatz'ın (1912-1975), "*siyasetin gerçek konusu, insan değil, kurumlardır*" sözü ile başlamaktadır.

Kurumsal kuram, siyaset incelemesi kadar eskiye uzanmaktadır. Platon ve Aristoteles'ten John Locke, Thomas Hobbes ve James Madison'a kadar uzanan düşünürlerce siyasal davranışı yapılandırmada siyasal kurumların önemi anlaşılmıştır. Nitekim Amerikan sisteminin kurulmasında rol alan isimlerden olan Madison, farklı kurumsal düzenlemelerin farklı tip siyasal eylemi nasıl cesaretlendirebileceği ya da cesaretini kırabileceği konusunda incelemeler gerçekleştirmiştir (Adair, 1957: 348-349). Kuşkusuz terimin ilk kullanımından çok önce tarihsel kurumsalcı olarak tanımlanabilecek pek çok sosyal bilim analizi olduğu bir vakıadır (Steinmo, 2015: 152). Bu açıdan aynı zamanda kurumsalcılık, iktisat, siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji ve antropoloji gibi birçok disiplinde geniş tanımı olan bir terimdir (Durukan ve Tezcan Akmehmet, 2019: 2189).

Siyaset biliminde kurumsalcılık, hem Avrupa hem de ABD'de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çalışılmaya başlanmıştır (Boulding, 1957; Mayhew, 1987: 971-972). İlk dönem siyasal kurumsalcılar arasında en ünlü isimler olarak siyaset bilimci John William Burges, siyasal tarihçi ve siyasetçi Woodrow Wilson ve siyaset bilimci Westel W. Willoughby yer almaktadır. Bu bilim insanları çalışmalarının merkezine anayasa, kabine, parlamento ve bürokratik kurum gibi resmi ve yasal nitelikli sistemleri almışlardır. Böylece biçimsel yapılar, yasal sistemler ve yönetim yapılarını karakterize eden çalışmalara odaklanmışlardır (Bolat ve Seymen, 2006: 230; Scott, 2010: 7). Diğer yandan ülkelerin farklı gelişim evreleri, o ülkelerdeki siyasal kurumlardan bağımsız değildir. Anayasaların, yasal sistemlerin ve hükümet şekillerinin tanımı ve bu tanımlamaların süreç içerisinde uğradığı değişim, siyaset biliminde kurumsal yaklaşımın temel faaliyet alanları içerisinde yerini almıştır. Bu bağlamda çok yaygın bir şekilde ve bu tezde de önemli bir önceliğe sahip olan "Duverger Kanunu" adı verilen yaklaşım, klasik bir siyasal kurumsalcı çalışma olarak kabul edilir (Kalkan, 2015: 561-562). Nitekim temelde seçim sistemlerinin bir ülkede parti sistemlerini nasıl etkilediğini açıklayan bu Kanun, 1950'li yıllardan bu yana hala bu kurumsal ilişkiler literatürünün ana referans kaynağı olmayı sürdürmektedir.

1980'li yıllardan itibaren siyaset biliminde kurumsalcı yaklaşım, davranışçı yaklaşımlara bir tepki olarak yeniden yükselişe geçmiştir. Nitekim toplumsal, siyasal ve

ekonomik kurumlar, giderek daha fazla büyümekte, çeşitlenmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Bu noktada siyaset biliminde yeni kurumsalcılar kamu hukuku, siyasal iktisat, siyasal kültür, siyasal elit gibi alanlarda çalışmalarını yoğunlaştırmaya başlamışlardır. Bu alanda çalışan yeni kurumsalcıların tarihsel ve rasyonel tercih kuramcıları olmak üzere iki şekilde sınıflandıkları belirtilebilir (Thelen, 1999: 369). Özellikle tarihsel kuramsalcıların siyasal kurumları birer aktör olarak değerlendirmeleri, siyasal kurumların hem davranış kalıpları üzerinde belirleyici etkiler oluşturdukları hem de birbirlerine etki eden diğer siyasal kurumların işleyiş niteliklerini yasa koyucular üzerinde değişim çabasına teşvik ettikleri görülmektedir (Dacin, Goodstein ve Scott, 2002: 45-48; Bolat ve Seymen, 2006: 239-240). Bu açıdan siyasal rejimleri ve siyasal kurumları inceleme önceliği olarak belirleyen tarihsel yeni kurumsalcılık, bu tezin anlaşılabilmesinde daha çok tercih edilen usulün bir açıklamasıdır. Nitekim karşılaştırma konusu ülkelerin siyasal kurumları, gelişim seyirlerine koşut olarak incelenmektedir.

1.1.2.2. Yeni Kurumsalcı Yaklaşım

Karşılaştırmalı siyaset biliminin tarihsel gelişim serüveni, "davranışcılık", "yapısalcılık/işlevselcilik", "sistemcilik" ve "kurumsalcılık" olmak üzere çeşitli temel bilimsel yaklaşım tercihleri çerçevesinde ilerleme kaydetmiştir (Peters, 2011: 37-47). Bunlardan davranış(sal)cılık, karşılaştırmalı siyasetin en geniş tartışma ve inceleme alanlarından biridir. Nitekim değişen tüm dinamikler, siyasal davranışları da değişime zorlamıştır. Bu davranışlar değişirken kurumsal dinamikler değişmeye, kurumsal dinamikler değişirken siyasal davranışlar değişmeye devam etmiştir. Buna koşut olarak kurumsalcılık teorileri içerisinde yeni kurumsalcılık, karşılaştırmalı siyaset literatüründe hükümet sistemleri ile parti-seçim sistemi ilişkileri açısından önemi, henüz, yeni yeni belirginleşmeye başlayan bir çalışma alanına tekabül edecek şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır (Müller, 2011; Katz, 2011). Bu bağlamda bu kuramsal yaklaşım ve ilişkileri dikkate alan az sayıdaki literatür çalışması dikkate alındığında bu tez çalışmasını özgün olarak nitelendirebilecek özelliklerden birinin oluştuğu belirtilebilir.

Esasen kurumsalcılık (*institutionalism*), 1950'li yıllara kadar siyasal analizin baskın geleneğini oluşturmuştur (Apter, 1996: 319). 19. ve 20. yüzyılda bu gelenek, yazılı olan ya da olmayan anayasalar, parlamenter ve başkanlık sistemleri ile federal ve üniter devlet sistemleri arasındaki temel ilişkilere ve farklılıklara önem veren anayasal-kurumsal yaklaşım halini almıştır. Kurumsalcılık, bir kurum ya da yapıyı, yerleşik kurallar ve yöntemler temelinde istikrarlı ve kalıcı düzenlemeler kümesi olarak oluşturmayı hedeflemektedir. Siyasal kurumlar, çoğunlukla yasal ve resmi kurumlar olarak devlet mekanizmasına anlam kazandıran ve oyunun kurallarına karşılık gelen olgulardır. Bu bağlamlarda Andrew Heywood (2012: 135-136),

kurumsalcılık teorileri açısından siyasal kurumlara; anayasaları, parlamentoları, bürokrasileri, yargı sistemlerini, seçimleri ve parti sistemlerini örnek olarak göstermektedir.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında siyaset öğrencileri özellikle anayasal tasarım ve siyasal davranış arasındaki ilişkilere özel bir önem vermişlerdir. Bu noktada ilk siyasal kurumsalcı deneme Weimar Anayasası'nın yapım süreci üzerinden gündeme gelmiştir. Ancak Weimar demokrasisi başarısızlığa uğrayınca kurumsal yaklaşım yeniden tartışılır hâle gelmiştir. Üstelik siyaset bilimci Sven Steinmo'nun aktarımına göre (2015: 154), Alman kamu hukukçusu ve siyaset felsefecisi Karl Löwenstein, geçmişteki hataları aşmak üzere karşılaştırmalı siyasetin, toplum mühendisliği alanında bilinçli bir araç olması gerektiğini öne sürebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle ülkeler kendi tecrübelerini, diğer uluslara taşımak gibi bir misyon üstlenerek kurumlarını evrensel bir hükümet kalıbına bilimsel olarak katmayı hedefleyebilmektedirler. Ancak böylesi emperyal bir yaklaşım yerine, bu tez çalışması siyasal kurumların tarihsel süreçteki değişimini, dinamiklerini ve değişmez nitelikli motivasyonlarını inceleyerek ülkelerin kendilerine özgü gerçek siyasal dünyalarında mevcut siyasal kurumları üzerinde siyasal çözümlemelere gitmeyi tercih etmektedir.

Siyasal kurumlar bağlamında "yeni kurumsalcı" yaklaşımın öncüleri, Amerikalı siyaset bilimci James G. March (1928-2018) ve Norveçli siyaset bilimci Johan Peder Olsen'dir (1939). March ve Olsen (1984: 734-738), siyasal yaşamdaki kurumsal faktörleri ele aldıkları çalışmaları ile parlamento, siyasal parti, devlet gibi siyasal sistem parçalarına; davranışsal akımların yüklediği siyasal davranışların meydana geldiği arenalar olmalarından, daha farklı bir anlam yükleyerek, bu siyasal kurumların sistem ilişkileri üzerinde oynadıkları rollere dikkat çekmişlerdir. Diğer yandan Newton ve van Deth (2010: 86), yeni kurumsalcılığın yönetim ve siyaset alanındaki yapılara ve kurumlara odaklanan genel bir yaklaşım olarak tam bir kuramsal çerçevesinin belirlenme zorunluluğuna dikkat çekmekle birlikte siyasal kurumların hem bireylerin davranışlarına çerçeve getirdiğini hem de onların sınırlılıkları ile ne yapmaları gerektiğinin belirlendiğini öne sürmüşlerdir.

Yeni kurumsalcılık, kurumların birincil aktörler olduğu öncülüne dayanmaktadır (Peters, 1998: 121-122). Bu kurumlar, yalnızca çatışan toplumsal ya da siyasal güçlerin iktidar mücadelelerinin bir alanını ifade etmekte ancak aynı zamanda çeşitli çıkarları tanımlayan ve kendine özgü bir takım yapısal özellikler taşımaktadır. Siyasal yeni kurumsalcı yaklaşım açısından siyasal kurumlar artık yalnızca devlet kurum ve kuruluşlarıyla eş tutulmanın ötesine geçerek istikrarlı bir davranış biçimine atıfta bulunacak şekilde daha geniş bir "kurum" anlamında kullanılmaktadır. Bu açıdan yeni kurumsalcılar, hem kurumların bireyler üzerindeki

etkilerine hem de kurumlar ve bireyler arasındaki etkileşimleri dikkate alarak tartışmalarını gerçekleştirmektedir (Goodin, 1996: 12; Lowndes, 2002: 91).

Yeni kurumsalcı yaklaşımın işletme yönetimini ya da mülki idareyi ilgilendiren yaklaşımlarından bahsedileceği gibi psikolojik, sosyolojik, tarihsel, ekonomik çeşitli yönleri de bulunmaktadır. Nihayetinde bu tez çalışmasında siyasal kurumlar açısından yeni kurumsalcı yaklaşım tercih edilmiştir. Siyasal kurumlar açısından yeni kurumsalcı yaklaşımı çeşitli açılardan ele almak mümkündür. Bunlardan ilki, siyasal kurumlardır. İkincisi, siyasal kurumlara anlam veren ilişkilerdir. Üçüncüsü ise farklılıklara odaklanan ve "kurumsal değişim" olgusu üzerinden, yeni kurumsalcı yaklaşımdır (Greenwood ve Hinings, 1996). Bu yaklaşımın siyasal kurumlar açısından karşılığı, parti ve seçim sistemlerindeki değişimin hükümet sistemleri veya siyasal sistem üzerindeki değişime neden olan dinamiklerin ortaya konulmasıdır.

Birbirinden farklı siyasal kültüre ve aktörlere sahip ülkelerde birbirlerine yakın kurumlar, benzer düzeyde işlev gösterebilmekte veya yakın ya da tersi sonuçlar ortaya koyabilmektedirler. Bu noktada 1980'li yıllardan itibaren siyaset bilimi açısından önemi daha da artan yeni kurumsalcılık (Lim, 2006: 86), kurumların toplumsal ve siyasal sonuçları tayin etmedeki işlevini açıklamayı öncelemektedir. Örneğin hükümet sistemleri birer anayasal kurum olarak ele alınmakta; bu siyasal gücü belirleyen ya da paylaştıran seçim ve parti sistemleri gibi kurumsal yapıları, kuvvetler ayrılığını gerektiren kontrol-denge (*check-balance*) açısından bir analize olanak tanınabilmektedir. Kuşkusuz yasama ve yürütme açısından siyasal sistemin ilk önemli kurumsal dinamiği seçimlerdir. İkinci dinamiği ise siyasal partiler ve parti sistemidir. Tüm bu kurumsal dinamiklerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ise siyasal sistemin işleyiş ve işlev açısından tanımını ortaya koyabilecektir (Özsoy Boyunsuz, 2017: 20-21).

Yeni kurumsalcılık içerisinde rasyonel tercih kurumsalcıları, kurumların değişim ve gelişiminde araç-amaç etkililiğine vurgu yaparken; toplumsal kurumsalcılar, kurumların ve unsurlarının toplumsal meşruiyetlerini artırma yönüne odaklanmaktadırlar. Bu açıdan bir seçim sistemindeki değişim, hükümet sisteminin istikrarı amacıyla hangi seçim usullerinin yapılandırılması ile sonuç alınabileceğini ortaya koyması açısından rasyonel bir kurumsalcı tercih ortaya koymuş olmaktadır. Bununla birlikte hükümet sistemi ya da seçim sistemindeki unsurların değişimi, toplumsal meşruiyet alanları açısından sorgulanarak demokratiklik vb. etkinlik araçları ile çözüm üretilmeye çalışılıyorsa toplumsal nitelikli bir kurumsalcı bakış açısı ifade edilmiş olmaktadır. Bu yönleriyle parti sistemleri gibi toplumsal, tarihsel ve kültürel dinamikleri olan bir ülkede yeni kurumsalcılık açısından bu sistemlerin hükümet sistemi ve

seçim sistemini etkilemesi yönüyle tarihsel-toplumsal kurumsalcılığa uygun bir gelişim ve "devamlılık" unsuru taşıdığını öne sürmek mümkündür.

1.1.2.3. Siyasal Yeni Kurumsalcılık

"Yeni kurumsalcılık", siyasal kurumların incelemesinde tarihsel-toplumsal ve ekonomik olmak üzere iki temel değişken alanını dikkate almaktadır (Alkan, 2013: 16-18). Tarihsel-toplumsal yeni kurumsalcılık, siyasal süreçlerin birçok ülkedeki tecrübeler bağlamında resmi ya da gayriresmi kurumlar üzerinden tartışmaya açılmasını hedeflemektedir. Analizler, çoğunlukla belirli kuramlarla değil ulusal nitelikli siyasal olgular ve "hikâyeci-anlatıcı" fikirler/yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmektedir. Ekonomik ya da "rasyonel tercih" adı da verilebilecek yeni kurumsalcılık modeli ise siyasal sistemde çeşitli (siyasal partiler gibi) aktörlerin stratejilerini daha basit ölçekli tecrübeler üzerinden analiz etmeyi öncelemektedir (Tsebelis, 1990: 11-17; Meadwell, 2005: 80). Bununla birlikte toplumsal, ekonomik ve siyasal aktörlerin, ortak çıkarlar konusunda rekabet ve yardımlaşmayı birleştirme güdüsünde oldukları kabul edilmektedir (Lane, 2011: 39-40). Diğer yandan bu çalışmada yeni kurumsalcılığa getirilen "siyasal" ön takısı, işletme yönetimi ya da mülki idare alanında bir yeni kurumsalcı inceleme olmaması yönüyle odak oluşturma amacıyla kullanımı önerilmekte ve kullanılmaktadır.

1.1.2.3.1. Tarihsel Kurumsalcılık

Siyasal yeni kurumsalcılık yaklaşımlarından ilki olan tarihsel kurumsalcılık, siyasal süreçlerin tarihsel gelişim seyri içerisinde nasıl ve ne şekilde belirlendiğini ortaya koyan kuramsal bir gelenek olarak tanımlanabilir (Demircioğlu, 2018: 182). Bu açıdan tarihsel kurumsalcılık, ne belli bir kuram, ne de özgün bir yöntemdir. En basit ifadeyle siyasal ve toplumsal değişimi, incelemeye yönelik bir yaklaşımdır (Levi, 2009). Bu yaklaşım, diğer sosyal bilim yaklaşımlarından, tarihsel yönelimi ve kurumların yapılanma ve sonuçları şekillendirme biçimlerine ilgi göstermesiyle ayrışmaktadır. İlk kez 1989 yılında ortaya atılan "tarihsel kurumsalcılık" terimi, siyaset bilimi ve toplum bilimine katkılarıyla önem kazanmaya başlamıştır. Tarihsel kurumsalcılar tarihi; analitik bir araç olarak ele alarak, siyasal kurumların gelişim süreçlerini anlamaya ve kurumların hangi şekillerde siyasal sonuçları şekillendirdikleri ile ilgilenmektedir (Cardinal, 2005). Bu yönüyle davranışçı akımların tersine gerçek dünyada olan bitenin anlaşılmasının yegâne yolu olarak karşılaştırmalı ve tarihsel bağlamında kurumları okumak öncelik hâline dönüşmüştür. Böylece 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başlarından itibaren, örneğin, bir ülkedeki siyasal kriz, siyasal partiler özelinde farklı ülkelerdeki tecrübeler ışığında yeniden analiz edilmeye başlanmıştır (Steinmo, 2015: 155-158).

Tarihsel kurumsalcılıkta, bir olayın neden olduğunu anlamak üzere nasıl gerçekleştiğini anlamlandırmak gerekir (Fioretos, Falleti ve Sheingate, 2016). Örneğin Türkiye'de seçim sistemi ve hükümet sistemi değişim nedenlerinin, nasıl bir değişim seyri izlediğini anlamak, ilgili siyasal kurumlarla ilişkisi açısından irdelemeyi gerektirebilmektedir. Bu bağlamda çok partili sistem kurumsallaşması, seçim sistemi ve hükümet sistemlerindeki değişim dinamiklerini şekillendirmede belirleyici olup olmadığı, parti sistemi kurumsallığının yapısı, dinamiği ve gelişim seyri açısından anlaşılabilir. Daha açık bir anlatımla hükümet sistemi ve seçim sistemi reformlarının, özellikle çok partili sistem kurumsallığının, kontrol alınması ya da sınırlandırılması arayışlarının bir unsuru olup olmadığı yanıtlanabilir. Dolayısıyla tarihsel kurumsalcılık, birtakım yaşanmış tecrübelerin, kurumların gelişiminde ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçlar üzerinde etkili olduğunu ortaya koyabilmektedir. Nihayet tarihsel kurumsalcılıkta "tarih", olağan ya da olağan olmayan (kritik, ani değişimler vs.) şartlarda, kurumsal değişimin değişim yönünü belirlemektedir. Reformları zorunlu kılan kritik dönemeçlerde oluşan baskı alanı, kurumsal değişimi kaçınılmaz kılmaktadır (Özdemiray ve Kutlu, 2020a: 236-237).

Kurumsalcılar, kurumların rolleri üzerine özel vurgu yaparlar. Bu kurumsalcılık, biçimsel kurallara ve kurumlara odaklanabildiği gibi gayriresmi kurallara ve normlara da yer verebilmektedir (Beland, 2005: 29-32). Örneğin eğitim hizmetleri alanındaki bir politika konusunda bazı ülkelerin neden merkeziyetçilikten uzak bir sistem geliştirdiğini çözümlerken, o ülkelerin siyasal hayatında her ülkenin kendine özgü birtakım siyasal kurumları üzerinde farklı baskı gruplarının etkinlik oluşturabildiği ya da üniter olmayan bir devlet yapılanmasını tercih ettikleri sonucu üretilebilir. Dolayısıyla siyasal kurumların incelenmesi, aynı zamanda oyunun kurallarının ortaya konulabilmesine de yardımcı olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle bir ülkenin, diğer ülkelerden refah devleti anlayışına daha yakın olabilmesinin hipotezi, o ülkenin siyasal kültür ve/veya anayasal tercihleri olabilir. Bu noktada Steinmo (2015: 174), tarihsel kuramsalcılar açısından şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Siyaset biliminin büyük kısmının gerçek dünya hakkında önemli sorular sormaktan uzaklaşmış olduğu ne yazık ki doğru olabilir. Birçok siyaset bilimcinin "yanlışlanamayan" analizleri göz ardı edip, nicelleştirilemeyen değişkenlerden uzak durmamız gerektiğine inandığı da kesinlikle doğrudur. Böylece siyasete ve tarihe, sanki bir Petri kabında büyüyormuş ve santimetre ya da kiloyla ölçülebilirmiş gibi davranırlar. (…) Tarihsel kurumsalcı, siyaset biliminin o kadar dar olması gerektiğini kabul etmez. Elbette, siyaset incelemesine resmi, davranışsal ve deneysel yaklaşımlardan pek çok ilginç şey öğrenilebilir. Ama tarihi, "denklemlerimizden", kurumları, modellerimizden ve gerçek insanları, analizlerimizden dışlamak bize bakir bir sözde bilim bırakır. Eğer tarihsel sürecin ve fikirlerin önemli olduğunu, kurumların aktörlerin seçimlerini yapılandırdığını ama aktörlerin

> kendileri tarafından değişime tabi olduğunu ve gerçek insanların verdiği kararların her zaman verimli ya da tümüyle öz-çıkarlı olmadığını düşünüyorsanız, o zaman büyük olasılıkla bir tarihsel kurumsalcısınız."

Yukarıdaki yaklaşımın farklı pek çok yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tarihsel kurumsalcılık aynı zamanda analiz için gerekli referans noktalarını artıran ya da dikkate sunan bir rol üstlenir. İkinci olarak, örneğin bir ülkenin parlamenter sistemden başkanlık sistemine nasıl geçtiğini, tarihsel bir devinim ile izleyerek temel dinamiklerini ortaya koyar. Yine bir başka örnek olarak bir ülkede çok partili sistemi, tarihsel bağlamı içerisinde inceleme konusu edinir. Böylece tarihsel kurumsalcılar, pek çok siyaset bilimi geleneğinden daha fazla olarak, çoklu neden değişkenlerinin karşılıklı bağımlılığı üzerinde bu etkileşimli etkilerle açıkça ilgilenmektedir. Bu noktada İngilizcede "path dependence" olarak adlandırılan, zamanla ortaya çıkan ya da gelişen, yer yer engebeli yer yer en kestirme yol tercihinin varlığını ortaya koyan bir yaklaşım da gündeme gelir. Bu yaklaşımın, kurumsal denge için geçerli bir varsayım olarak öne sürüldüğü belirtilmektedir (Fidan, 2017: 12).

1.1.2.3.2. Patika Bağımlılığı

Evrimci-kurumsalcı iktisat ekollerinin baskın bir terimi olan "patika bağımlılığı" (*path dependence*), siyasal-tarihsel kurumsalcı yaklaşımlar açısından siyasal kurumların, belirli tecrübe ve dinamiklerle ortaya çıkardığı yapıların, daha sonra ortaya çıkabilecek yönelimleri koşullaması ve hareket kabiliyetine belirli sınırlılıklar getirmesini ifade etmektedir (Küçükyazıcı, 2014: 60-69). Bu açıdan patika bağımlılığı terimi, en basit anlamda, bireylerin, toplumsal grupların ya da toplumun belirli eylemler sonucu girdiği bir yolun, daha sonraki tercihleri koşullaması ve hareket alanını belirli ölçüde sınırlandırmasıdır (Torfing, 2009: 70-72). Türkçede yol, izlek, yörünge vb. terimlerle de ifade edilen bu bağımlılık, ekonomik yapılar, mülki sistemler ya da işletme kurumları açısından önemli olduğu kadar siyasal kurumlar açısından da uygulanabilir ve anlamlandırılabilir özellikler taşımaktadır. Örneğin bir hükümet sistemi reformunu sınırlayan, yönetsel istikrar olabilirken; bir seçim sistemini sınırlayan temsil adaleti olabilmektedir. Daha ötesinde bir hükümet sistemini yönetsel istikrarın kuvvetler tanımı sınırlayabilirken; bir seçim sisteminin temsil orantısızlığını, nispi ya da çoğunlukçu oluşu veya seçim çevresi büyüklüğü tayin edebilmektedir. Dolayısıyla bu hususların ortaya çıkış süreçleri, siyasal-tarihsel kurumsalcılık açısından patika bağımlılığının karşılıklarını ortaya koymaktadır.

Patika bağımlılığı karşılaştırmalı çalışmalarda hem farklılıklara hem de koşutluklara işaret etmesi açısından evrensel olduğu öne sürülen çeşitli paradigmalara karşı önemli bir bakış açısı zenginliği getirebilmektedir (Pierson, 1997: 5-6). Klasik bir düşünsel tasarımda örneğin bir çölde sizi doğru tarafa yönlendirebilecek birden fazla yol bulunması hâlinde bu yollardan

birinde mutlak ısrarcı olmak (ki, bu yol, yanlış da olabilir) ya da bu yollardan birkaçını yok saymak, doğru güzergâh(lar)ı arayan kimse için bir patika bağımlılığı ortaya çıkarabilir. Yanlış bir tercihte ilerlendikçe geri dönüşe dair maliyet artmaya başlar. Hal böyleyken temsil adaleti için, yönetsel istikrarı; yönetsel istikrar için temsil adaletini mutlaka tercih etmek ya da birinden birini, diğerine feda etmek patika bağımlılığının temel problematiğidir. Bu tezin en özgün yanlarından birini bu temel paradigma oluşturmaktadır. Türk siyasal hayatındaki parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerine dair tüm kurumsal gelişmeler, özünde karşımıza önemli bir sonuç çıkarmaktadır: "Temsil adaleti" ve "yönetsel istikrar", birbirleri yerine ikame edilemeyecek kadar ayrı ancak demokratik siyasal sistem ilişkileri açısından bir o kadar uyumlulaştırılabilmesi elzem parametrelerdir. Aksi hâlde birinden birinin tek başına tercihi kurumsal ve siyasal maliyetleri artan bir patika bağımlılığına yol açabilecektir.

Patika bağımlılığı, bir kimsenin ya da bir kurumsal tercihin belirli bir noktadan itibaren kendi tutum ve eylemlerinin etkisinde kalmasına ve esiri olmasına neden olabileceğini ifade etmektedir. Bu tür patika bağımlılığını Berktay (2019) şu şekilde örneklendirir:

> "Türkiye'de gençlik hareketinin ve daha genel olarak sosyalist solun başını, benzer bir trajedi yedi ve demokratlıktan uzaklaştırdı. 1960'larda aşırı sağdan ilk saldırılar başgösterdi. (…) Buna karşı sol gençlik "savunma" gerekçesiyle silâhlanmaya çekildi. Bir düello mantığına sürüklendi. Mahallesini, ortaokul veya lisesini, fakültesini, öğrenci yurdunu "faşo"lardan korumak, âdetâ bütün varlık nedeni haline geldi. Bu ortam ve haleti ruhiyeden, provokatörler de sonuna kadar yararlandı. Ama esas mesele şu ki, solun kendisi bu havaya girdi ve bir daha çıkamadı. Şiddet eleştirisi, "ne yani, gelip öldürsünler mi bizi" diye karşılanır oldu. Sokak vuruşmaları içinde ortalığı toz duman kapladı. Kimse duramadı, kopamadı, ben yokum diyemedi, kendini o toz dumanın dışına atamadı. Dahası, Ülkü Ocakları'na karşı silâhlı mücadele, genel olarak silâh ve devrim fetişizminin temelini oluşturdu. "Keskin devrimcilik" yarışları doludizgin gelişti. Halk bundan korktu, bıktı ve uzaklaştı. Huzur ve sükûnet arayışına girdi. Bu da 12 Eylül darbesinin zeminini hazırladı."

Patika bağımlılığı, günümüzün siyasal kurumlarını incerlerken tarihsel gelişime kaçınılmaz olarak götürür (Banchoff, 2005: 202). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Endonezya, Fransa, Yeni Zelanda ve Türkiye'ye dair incelemelerde bu gelişimin gözetilmesinin temel nedeni budur. Bir siyasal sistemin işleyişini az ya da çok etkileyebilecek tercihlerin ortaya çıkarabildiği büyük sorun alanları göz ardı edilemez. Siyasetin ve hukukun, kurumsal alandaki her bir tercihi, "demokratik siyasal sistem"e dair her türlü ilişki ve etkileşim alanını kaçınılmaz olarak etkileyecek ve belirleyecektir. Yeşilçam filmlerinde ve bir zamanlar ve belki de hâla sokaklarda denk gelinmesi muhtemel seyyar kumarcıların birkaç mesleki hokkabazlık ile karşısındaki kimseyi sürekli para kazanma umuduyla kaybetmesine rağmen motive etmesi ve nihayetinde geriye dönüşün maliyetinin kaçınılmaz olması, patika

bağımlılığını özetler. Bu nedenle bir siyasal kurum olarak seçim sistemini, kısa vadeli yap-boz olarak değiştirme, kurumsallaşamayan bir siyasal kültürsüzlüğü beraberinde getirmeye devam eder. İşte bu tez çalışması, tek başına temsil ya da tek başına istikrar bağımlılıklarını tercih eden yaklaşımları ve uygulamaları eleştirmekte ve kabul etmemektedir.

1.1.2.3.3. Rasyonel Tercih ve Toplumsal Kurumsalcılık

Yeni kurumsalcılıkta ikinci önemli yaklaşım, rasyonel tercih kurumsalcılığıdır. Rasyonel tercih kurumsalcılığında, kurumlar, sonuçların öngörülebilirliğini ve düzeni temin edebilmenin tercih nedeni olarak gösterilmektedir (Dibo, 2019: 33). Bu açıdan toplumdaki bireyler, rasyonel biçimde ait oldukları kurumlar tarafından sınırlandırılmayı tercih edebildikleri gibi, siyasal kurumlar, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri çerçevesinde rasyonel bir zeminde kaynaştırılabilir. Diğer yandan yeni kurumsalcılıkta üçüncü önemli yaklaşımı, toplumsal kurumsalcılık oluşturmaktadır. Toplumsal kurumsalcılık, yeni kurumsalcılığın davranışçı yaklaşıma bir tepki olarak toplumsal ve siyasal sonuçları belirlemede kurumların oynadığı rollerin açıklığa kavuşturulmasını amaçlamaktadır (Kutlu ve Özdemiray, 2020b: 172-173). Bu yaklaşım, bireysel ya da toplumsal davranışların siyasal kurumlarla olan ilişkilerini kültürel özelliklerle açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim bu tezin beşinci bölümünde toplumsal kültür, siyasal kültür, demokratik kültür vb. unsurlar bu minvalde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu unsurlar, siyasal kurumların nitelikleri ve işleyişlerini anlamlandırmada oldukça önemli etkiye sahiptir. Ancak bu çalışma, sosyolojik bir araştırma olmayıp siyasal kurumlar üzerinde siyasal bir incelemeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda daha çok siyasal yeni kurumsalcılık anlayışı ve özellikle siyasal nitelikli tarihsel kurumsalcılık üzerinden tezin kuramsal karşılığı tasarlanmıştır.

Buraya kadar, özelde siyaset biliminde ve genelde sosyal bilimlerde rasyonel seçim, toplumsal ve tarihsel olmak üzere üç tip kurumsalcı analizin hakim olduğu görülmektedir (Hall ve Taylor, 1996: 936; Thelen, 1999: 369). Ancak bu kurumsalcı yaklaşımların ilk ikisinin, tarihsel kurumsalcılıktan farkına temas ederek bu kısmı tamamlamakta yarar bulunmaktadır. Nitekim rasyonel seçim kurumsalcılığında, kurumların sırf insanların stratejik davranışlarını bir kalıba soktukları için önemli olduğu düşünülür ve kurumlarla iş birliği sayesinde daha fazla kar elde edildiği gibi kurallara uyarak da bireysel olarak elde edebileceklerinden daha fazla kazanç sağlayabilecekleri kabul edilir (Pizzorno, 2015: 214). Toplumsal kurumsalcılıkta, insanlar ne öz-çıkarlı ne de rasyonel seçim kurumsalcılarının bakışı ile rasyoneldir. Bu yaklaşıma göre önemli kurumlar ve kurallar, günlük hayatı ve toplumsal etkileşimi yöneten toplumsal normlardır. Tarihsel kurumsalcılar ise bu iki yaklaşım arasında konumlanırlar. Bu açıdan

insanlar hem norma uyan kural takipçileri hem de öz-çıkarları olan rasyonel aktörlerdir (Steinmo, 2015: 162).

Klasik siyasal kurumsalcılık siyaset üzerinde düşünmeyi, kurumsal davranış tanımlamaları ve resmi ya da yasal nitelik kazanan kuralların tahlili veya kurumsal yapıların tarihsel ya da karşılaştırmalı yöntemle incelenmesi odaklı biçimde görmektedir. Bu açıdan kurumsalcılık, siyasal kurumları, kilit rol üstlenen siyasal aktörler olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Heywood (2012: 136), yeni kurumsalcılığın açık ve gelişmiş bir tanımının olmadığını öne sürmekle birlikte resmi kurumlar kadar tarihsel ve toplumsal gelişim özelliklerine de vurgu yaparak, klasik kurumsalcılığın bir adım ötesinde, bir tür "yönetim" olgusundan "yönetişim" paradigmasına geçişi ifade ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda parti sistemleri, seçim sistemleri ve hükümet sistemleri, birer siyasal aktör ve kurum olarak, sabitelerin ötesinde reforma açık, etkileşimsel, dinamik ve gelişmeci özellikler ihtiva etmek zorundadırlar.

Siyasal yeni kurumsalcılık, kuşkusuz siyasal kurumların meşruiyetini artırma amacına yatkındır. Bu yönüyle siyasal yeni kurumsalcılık, hükümet sistemi gibi kurumlara, o kurumun yapısal dinamiklerinden daha fazla önem atfedebilmektedir (Ray, 2004: 2-6). Siyasal kurumun, beşeri, yönetsel ve siyasal dinamikleri kesinlikle dışarıda bırakılmaz. Bu açıdan yeni siyasal kurumsalcılık, siyasal kurumlardaki değişim dinamiklerinin gelişimini ve ortaya çıkabilecek sonuçlarını incelemeye odaklanmaktadır. Ayrıca klasik yeni kurumsalcıların kurumları değişmez varlıklar olarak tasavvur etmelerine karşın, Heywood'un vurguladığı gibi (2012: 136) siyasal kurumlarda yeni kurumsalcılık incelemeleri, dinamik yapıları inceleme olduğundan kurumların varlığının değişerek ve geliştirerek korunduğunu ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifadeyle parlamenter ya da başkanlık hükümet sistemi, temsili demokrasi yönetimidir. Dolayısıyla bu siyasal kurumlardaki değişim, özünde işlevleri itibariyle bir değişmezlik öngörmektedir. Bu noktada bu işlevlerin ve dinamiklerin anlaşılabilmesi önem taşımaktadır. Bu araştırma, aynı zamanda "siyasal yeni kurumsalcılık" yaklaşımının gelişimine; ortaya koyduğu hipotezler ve verilerle özel bir katkı sunmaya çalışmaktadır.

1.2. Çalışmanın Niteliği

Modern karşılaştırmalı siyaset biliminin öncülerinden Roy C. Macridis, 1995 yılında yayımlanan *Karşılaştırmalı Siyaset Çalışması* (The Study of Comparative Politics) isimli eserinde Amerikalı siyaset bilimcilerin cephesinden karşılaştırmalı siyaset araştırmalarını beş açıdan eleştirmiştir. Bunlardan ilki, dar görüşlü (*parochial*) bir yaklaşımın sonucu olarak yalnızca Avrupa kıtasının araştırma konusu olarak seçilmesidir. İkincisi, geleneksel yaklaşım

daha çok betimleyici (*descriptive*) olup analitik ve açıklayıcı yönü zayıftır.* Üçüncüsü, yalnızca yasal düzenlemelere ve kurumlara odaklanması yönüyle fazla kuralcı ve yasalcıdır. Dördüncüsü, siyaset bilimciler tek tek ülkelerin kendi kurumlarını incelerken başka bazı ülkelerle olan benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmemesi yönüyle karşılaştırmalı yönteme uygun düşmemektedir. Sonuncusu ise alandaki incelemeler, varsayımların ispatlanmasından ziyade anekdotlarla doldurulmaktadır (Sayarı ve Dikici Bilgin, 2013: 8).

İşte bu tez çalışması, yukarıda sıralanan beş temel eleştiri alanının dışına çıkarak tüm kıtalar üzerinden yapılan ön taramalara, açıklayıcı karşılaştırmaya, siyasal yapıların dinamizmine, ülkeler arası temel benzerlik ve farklılık alanlarına ve varsayımlarına koşut incelemelere öncelik vermeye yönelik hassasiyet içerisinde olmaya çaba göstermektedir. Kuşkusuz yeni kurumsalcı siyaset, klasik kurumsalcı yaklaşımların daha fazla detaylandırılmasını öngörmektedir. Buna karşın tezin temel kısıtlılıklarına ilgili kısımlarda dikkat çekilmekle birlikte, özellikle yerli literatür açısından özgün sayılabilecek temel niteliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Geniş ölçüde tarihsel yeni kurumsalcı yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilen bir karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntemi benimsenmiştir.
- Araştırmada karşılaştırmalı ülke incelemeleri parti, seçim ve hükümet sistemleri odağında gerçekleştirilmiştir.
- Seçim sistemleri, parti sistemleri ve hükümet sistemleri, karşılaştırmalı siyasal kurumlar olarak incelenmiştir.
- Yüksek Öğretim Kurumu Başkanlığı (YÖK) Tez Merkezi'nin parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemine ilişkin taranan tüm tezleri arasında yukarıdaki maddeler kapsamında gerçekleştirilen ilk lisansüstü bilimsel tez çalışması olduğu tespit edilmiştir (Ayrıca bkz. Tablo 1.1).

Tablo 1.1. Türkiye'de Lisansüstü Tez Çalışmaları Taraması (1984-2020)

Tez Konusu (Temel Odak Alanı)	Yüksek Lisans	Doktora
Yalnızca Parti Sistemi	3	4
Yalnızca Seçim Sistemi	39	7
Yalnızca Hükümet Sistemi	60	14
Parti Sistemi-Seçim Sistemi İlişkileri	7	1
Parti Sistemi-Hükümet Sistemi İlişkileri	3	0
Seçim Sistemi-Hükümet Sistemi İlişkileri	3	0
Parti Sistemi-Seçim Sistemi-Hükümet Sistemi İlişkileri	0	0

* Tarihsel kurumsalcı akademisyenler öncelikle açıklamayla ilgilenirler (Steinmo, 2015: 172).

Kaynak: YÖK, 2020'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tezin temel kısıtlılıkları şu şekilde ifade edilebilir:

- ***Anket uygulaması gerçekleştirilmemiştir***. Tez konusu, en basit ifadesiyle herhangi bir seçmen grubunun kendi siyasal tercihleri ya da parti aidiyetleri lehine düşünmelerinin ötesinde bir siyasal mühendislik alanına tekabül etmektedir. Bu açıdan temel odağında davranışçı ya da toplumsal bir algı araştırması bulunmamaktadır.
- ***Az sayıda ülke karşılaştırması gerçekleştirilmiştir***. Tez kapsamında doğrudan yer almayan ancak özgün seçim, parti ve hükümet sistemi tecrübelerine sahip ülkeler, çalışmanın ilk iki bölümündeki teorik çerçeve içerisinde yer verilmeye çalışılmıştır.
- ***Yalnızca teorisyenlerle mülakatlar gerçekleştirilmiştir***. Seçim, parti ve hükümete dair pek çok olgu, bir parlamenter ya da bir seçmen için çeşitli sübjektif yaklaşımlara siyasal kutuplaşma atmosferinde yansıyabilmekte ya da doğru ve güvenilir yaklaşımları elde edebilmede önemli eksiklikler ortaya çıkarabilmektedir.
- ***Endonezya ve Fransa incelemelerinde dil bakımından birincil kaynaklar kullanılamamıştır***. Bununla birlikte bu ülkeler ile diğer ülkeler hakkında İngilizce literatürdeki öncelikli kaynaklar taranmıştır.

Tüm bu hususlarla birlikte bu tez, nitel bir araştırma olarak ve kuramsal çerçevesi karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntem ve teknikleri çerçevesinde hazırlanılarak oluşturulmuştur. Bu bağlamda karşılaştırmalı siyaset biliminin en temel araştırma yöntemlerinden biri olarak nitel karşılaştırma (Collier, 1993), tercih edilmiştir. Modern dönem siyaset bilimi yazınında etkili olan Duverger, Linz, Lijphart, Sartori, Roskin başta olmak üzere pek çok siyaset bilimcinin eserleri ayrıntılı olarak incelenerek ve yararlanılarak çalışmanın başlıklandırma, sınıflandırma ve bölümlendirmeleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'de karşılaştırmalı siyaset bilimi yazınına önemli bir katkı sunacağı düşünülen bu çalışmada yer alan Endonezya ve Yeni Zelanda'nın 2020 yılına kadar daha önce hiçbir lisansüstü tez çalışmasında parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinden herhangi biri bağlamında doğrudan örneklem olarak seçilmemiş olduğunu belirtmek gerekir. Bu ülkelerin yer almış olması, geleneksel yazındaki sınırlı karşılaştırma tercihlerinin dışına çıkması yönüyle özgün bir nitelik olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan birbirinden farklı sistem tercihlerinin ortaya konulmasının, tezin bütünlüğüne zenginlik katacağı düşünülmektedir.

1.2.1. Çalışmanın Konusu ve Problemi

Her ülke, kendine özgü özellikler taşımaktadır. Neyin karşılaştırılabilir olduğu analiz düzeyine ve neyin karşılaştırıldığına bağlıdır. Örneğin Türkiye, parti sistemi açısından

Endonezya'ya ve Fransa'ya benzerken, Yeni Zelanda'dan ayrılmaktadır. Parti sistemi açısından benzerlik düzeyleri birbirlerine hem yakın hem uzak olan bu ülkeler, üniter devlet yapısı itibariyle güçlü bir benzerliğe sahiptir. Bu açılardan karşılaştırmalı siyasette bir hükümet sistemi yahut bir üniter ya da federal yönetim şekli, temel bir karşılaştırma kriteri olarak değerlendirilebilir. Böylece bu kriterler, karşılaştırmalı siyaset yöntemlerinin aynı zamanda spesifik bir özelliği olarak kabul edilirler (Newton ve van Deth, 2010: 8). Kuşkusuz siyasal sistemler, kuvvetler ayrılığı, seçim sistemi, parti sistemi, hükümet sistemi gibi birkaç genel tip üzerinde kümelenme eğilimi gösterirler. Durum böyleyken bu tezin temel problematiğini oluşturan siyasal kurumlar bellidir. Bu kurumlar, belirli dinamiklere sahip, değişen ve dönüşen niteliklere sahip olduklarından birbirleri ile olan ilişkileri ve etkileşim alanlarının ürettiği çıktılar tezin temel konusunu oluşturmaktadır.

Şekil 1.1. Seçim ve Parti Sistemleri ile Siyasal Sistem İlişkisi

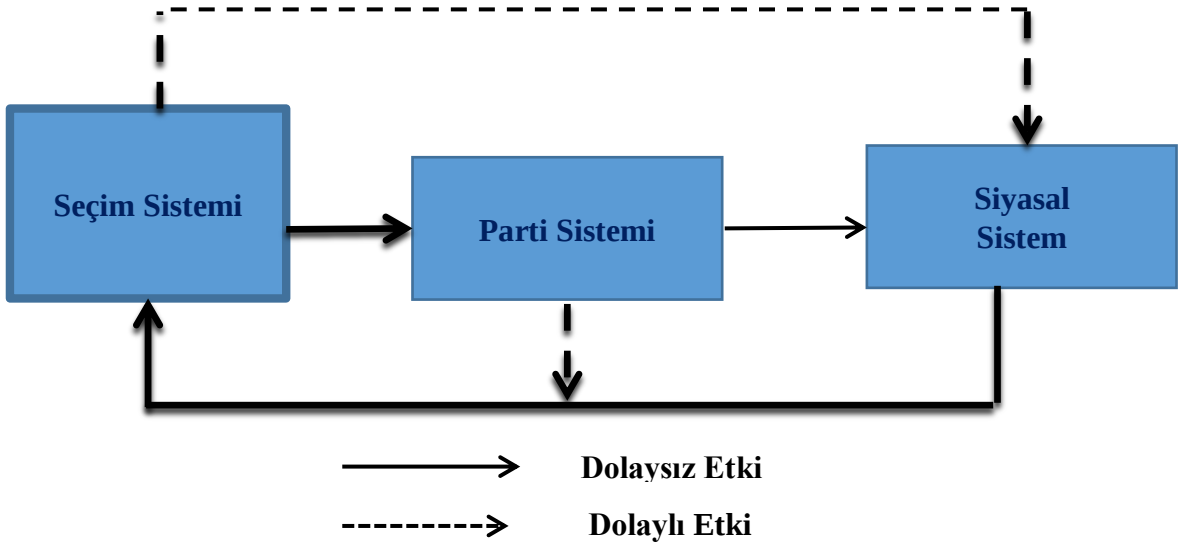

Kaynak: Cotteret ve Emeri, 1991: 86'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1.1. bu ilişkileri basit bir mantıkla açıklamaktadır. Temelde bir siyasal sistemde hükümet sistemi dışında başlı başına parti sistemi ile seçim sisteminin etkinliği vurgulanmaktadır. Siyasal sistemlerin ürünü olan seçim sistemleri aynı zamanda siyasal sistemleri belirleme özelliğine sahiptir. Diğer bir anlatımla seçim sistemleri, siyasal sistemleri, siyasal sistemler de seçim sistemlerini etkiler. Siyasal sistemler seçim sistemlerini şekillendirirken parti sistemleri de tersinden bir aracı işlev görürler. Bu kapsamda, örneğin çoğulcu bir demokratik sistemde siyasal partilerin rolü, seçim sistemlerince tanınmış bir işlevdir. Buna karşın toplumsal ayrışma kodları çok kutuplu ve çok güçlü nitelik taşırsa, seçim sistemi tek turlu basit çoğunluğu esas alsa bile çok partili sistem kaçınılmaz olur. Böylece daha

çok seçim sistemlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilen parti sistemleri, hükümet sistemlerinin niteliğini ve işlerliğini etkiler. Ancak bir ülkenin sosyokültürel yapısı, iktisadi ve siyasal pozisyonu bu etki faktörlerinin yapılandırılma ve modellendirilmesini de doğrudan etkiler. Bu noktada bu tezin amacı karşılaştırmalı ülke incelemeleri ve modellemelerini kendi şartları bağlamında okumak, Türkiye özelinde ise ülkenin toplumsal, siyasal ve yönetsel özellikleri çerçevesinde parti sistemlerinin hükümet sistemleri ile ilişkisinin güçlü bir bağ ile oluşturulabilmesinde model ve politika önerilerinde bulunabilmektir. Bu önerilerin yerine getirilebilme derecesi hükümet sistemi ile seçim sistemi ve parti sistemi ilişkilerinin de anlaşılmasına bağlı olacaktır.

1.2.2. Çalışmanın Hipotezleri

Tez kapsamında, ilgili siyasal kurumlara dair ilişkilerin incelenmesi esnasında bilimsel araştırma yöntemlerine ayrı bir hassasiyet gösterilmesini gerektirmektedir. Bilimsel araştırmalarda kuramsal çerçevenin oluşturulması ve hipotezlerin (*faraziye*) öne sürülmesinin yanında varsayımların belirlenmesi de önem arz etmektedir. Bununla birlikte özellikle sosyal bilimler araştırmalarında kullanılan tümdengelim yolunda, genel bir önyargı ya da olasılıktan yola çıkarak ilgili savların oluşturulması, bunların kanıtlanmasına yönelik verilerin toplanması ve ileri sürülen savların ilgili araştırma çerçevesinde değerlendirilmesini gerekir. Böylece ilgili savlar ve gözlemlerle birlikte kuramsal bir çerçeve ortaya çıkacak ve ilgili olay ve olgular belirli değişken ya da kurallar bağlamında ancak bazı yönleriyle ve derinlemesine çalışmaya yönlendirecektir. Bu açıdan kuram, varsayım ve hipotez, sosyal bilimler araştırmasında temel unsurlardır. Tezin kuramsal yaklaşımları ilgili kısımlarda ele alınmaya çalışılmıştır. Varsayımların ve hipotezlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal bilimlerde varsayımların, doğaları gereği, doğrulukları doğrudan sınanmaya elverişli olmayan ya da ispatlanmasına gerek duyulmaksızın kabul edilmesi gereken yargılardır. Temelde üç varsayımdan bahsedilmektedir (Baloğlu, 2005: 125-128):

- ✓ ***Dikkate alınmayabilirlik varsayımları***: Kuramın amacı çerçevesinde bazı olguların sonucu değiştirmeyecek önemsiz olgular olduklarını öne süren varsayımlardır.
- ✓ ***Alan varsayımları***: Kuramın nerede uygulanıp nerede uygulanmayacağını belirleyen varsayımlardır.
- ✓ ***Keşfe yarayan varsayımlar***: Araştırmacılar bu varsayımların gerçekçi olmadığını bilerek araştırma başlangıcında keşif sürecini basitleştirmek amacıyla bu varsayımları kullanmaktadır.

Hipotez, doğruluğu değerlendirilip henüz neticesi net olarak belirlenmemiş bir önermeyi ifade eder. Bu açıdan yürütülen araştırma sonuçlarının kabul edilmesi, bu yargıların

doğru olmasını gerektirir. Böylece hipotez, bir iddiaya (sava/teze) dayanmaktadır. Varsayımlar ise, hipoteze dayanak teşkil eden değişkenleri kontrol edebilme olanağı sağlayan sınırlayıcı hükümler ortaya koyar. Örneğin siyasal partilerin kuvvetler ayrılığı üzerindeki etkisi, bunların sadece sayılarına değil, içyapılarına ve hatta birbirleri ile olan siyasal mücadelelerindeki güçlerine de bağlıdır. Bu nedenle gerçek kuvvetler ayrılığı, o ülkenin parti sistemi ile anayasal çerçevenin bir bileşkesidir. Bu bağlamda bu ilişkileri belirleyen değişkenlere varmadan temel varsayımların ortaya konulmuş olması zorunludur. Tüm bu çerçevede bir ülke hükümet sisteminin nitelik ve işlerliğinin, parti-seçim sistemleri ile karşılıklı olarak belirlenmesi açısından literatürde genel kabul görmüş varsayımlar, Tablo 1.2'de sıralanmıştır:

Tablo 1.2. Parti-Seçim-Hükümet Sistemleri İlişkilerine Dair Temel Varsayımlar

Parti Sistemleri Hükümet Sistemlerini Etkiler
Hükümet Sistemleri Parti Sistemlerini Etkiler
Parti Sistemleri ile Parti Yapıları Arasında Doğrudan Bir İlişki Vardır
Parti Yapıları Reforme Edilmeden Parti Sistemleri Anlam Kazanmaz
Seçim Sistemleri Hükümet Sistemlerini Etkiler
Hükümet Sistemleri Seçim Sistemlerini Etkiler
Seçim Sistemleri Parti Sistemlerini Etkiler
Parti ve Seçim Sistemleri Hükümet Sistemini Birlikte Etkiler
Hükümet Sistemi Parti ve Seçim Sistemlerini Etkiler

Kaynak: Duverger, 1951 ve Sartori, 1976'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Kuramlar, tek tek olgulardan çok olgular arası belirlenmiş/saptanmış ilişkilere yönelik açıklamalardır. Hipotezler ise, sonuçları öngörülebilir olmakla birlikte öngörülmediği düşünülecek şekilde farazi yargıları ifade eder. Araştırma sonuçlarının geçerli sonuçlar doğurması bu hipotezlerin doğruluğunu ortaya koymuş olur. Böylece varsayım ve hipotez birbirlerini tamamlayıcı özellikler taşımaktadır (Baloğlu, 2005: 128-129). Bu araştırma, aynı zamanda siyasal olay ve olguları açıklamaya çalışan nitel bir inceleme olduğundan araştırma varsayımlarını ortaya koymada esnek bir kolaylık oluşturmaktadır. Bu varsayımların belirlenmesi ile araştırma konusunun geçerliliğini tayin eden yargılar öne sürülerek hipotezler belirlenmektedir. Böylece, bir araştırmadan beklentilerin tanımlanması anlamına da gelir. Bu bağlamda örneğin "seçim sistemleri, parti sistemlerini etkiler" varsayımı, "dar bölge çoğunluk seçim sistemi Türkiye'de iki partili sisteme yol açar" hipotezine olanak tanımış olur. Bu yönüyle hipotezler araştırmaya yol gösterecek olan ve önceden ortaya atılmış bir neticeyi ortaya koymaktadır.

Tezin temel hipotezleri, "seçim sistemi", "parti sistemi" ve "hükümet sistemi" ilişkileri bağlamında ve "temsilde adalet, yönetimde istikrar" ilkesince aşağıda sıralandığı şekildedir:

Tablo 1.3. Çalışmanın Hipotezleri

Hipotez-1	Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemini ve hükümet sistemini değiştirmeye teşvik etmekte ya da zorlamaktadır.
Hipotez-2	Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, seçim sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır.
Hipotez-3	Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, parti sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır.
Hipotez-4	Türkiye'de iki partili sistemin, seçim sistemi ile düzenlenerek teşvik edilmesi temsilde adalete ve yönetimde istikrara katkı sunmayacaktır.
Hipotez-5	Türkiye'ye en uygun partiler sistemi, ılımlı çok parti sistemidir.
Hipotez-6	Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, parlamenter demokrasi tasarımlarında birincil olarak barajlı nispi temsil, ikincil olarak tek turlu yasal ittifaklı çoğunluk sistemidir.
Hipotez-7	Türkiye'ye en uygun çoğunluk seçim sistemi, başkanlık demokrasisinde iki turlu çoğunluk sistemidir.
Hipotez-8	Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, yarı başkanlı demokraside barajlı nispi temsil sistemi ya da ilk tur barajlı ikinci tur çoğunluk sistemidir.
Hipotez-9	Türkiye'de dar bölge çoğunluk seçim sistemi, hangi hükümet sistemi olursa olsun temsilde adaleti olumsuz, yönetimde istikrarı olumlu yönde etkileyecektir.
Hipotez-10	Türkiye'de dar bölge çoğunluk sistemi, parti ittifaklarını ve uzlaşmayı pekiştirirse temsilde adaleti daha az olumsuz etkileyebilme olasılığına sahiptir.

Bu tezde yukarıdaki tüm hipotezler tartışılmaya ve karşılaştırmalı siyaset bilimi teknikleri çerçevesinde yapılan analizler neticesinde Türkiye için de geçerli varsayımlar olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte Türk siyasal sisteminin yapısal unsurlarının, üniter devlet anlayışı içerisinde en iyi hangi şekilde başarılı olabileceğine yönelik temel birtakım tartışmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma hem bu tartışmalara çözüm önerebilecek bir katkı sunmak hem de Türkiye'nin toplumsal, siyasal ve yönetsel dinamikleri içerisinde parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerini kendisine en uygun formüllerle değerlendirmeye çalışmaktadır. Ayrıca, bu çalışma ile aşağıdaki temel soruların tamamına yanıt verilebilecektir:

- Türkiye'de üniter devlet anlayışına en uygun demokratik nitelikli hükümet, parti ve seçim sistemi nedir?
- Türkiye'de parti ve seçim sistemi bağlamında nasıl bir hükümet sistemi uygulanmalıdır?
- Türkiye'de seçim sistemi reformları ile mevcut parti sistemi değiştirilebilir mi?

- Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içerisinde seçim sistemi ne şekilde reforme edilmelidir?
- Türkiye'de seçim sisteminde hangi değişimler yaşama geçirilmeli ki, "temsilde adalet, yönetimde istikrar" ilkesi tam olarak hayata geçirilebilsin?

Bu sorular, Ek-1'de tezin temel hedef ve kapsamına uygun bir şekilde genişletilmiş ve uzman akademisyenlere yönelik olarak yarı-yapılandırılmış (*semi-structural*) mülakat tekniği ile hazırlanan soruların bir tür özetidir. Ek-1'de sunulan Görüşme Formu'ndaki soruların hazırlanmasında yerli ve yabancı literatürde öne çıkan tartışma soruları ve arayışları dikkate alınmıştır. Elbette bu soruların sosyal bilimler açısından net, kesin ve yüzde yüz doğru yanıtlarını verebilmek mümkün değildir. Ancak bu sorularla parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin Türkiye özelinde nasıl değerlendirilmesi gerektiği ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Karşılaştırmalı ülke incelemelerinden elde edilen bilgiler çerçevesinde Türk siyasal sisteminin "temsilde adalet, yönetimde istikrar" ilke bütünlüğü bağlamında siyasal kurumlarındaki değişim dinamikleri ile demokratik, siyasal ve yönetsel performans göstergelerini olumlu yönde etkileyecek, geliştirecek ve dönüştürecek sonuç ve önerilerin öncelenmesine gayret gösterilecektir.

1.2.3. Çalışma Çerçevesindeki Eserler

Bir çalışma alanı olarak Antik Yunan'a kadar uzanan ve 1950'li yıllardan itibaren hem kuramsal boyutta hem siyasal araştırmalarda ilerleme kaydeden karşılaştırmalı siyaset yaklaşımının, günümüz siyasal kurum ilişkilerinde öneminin artmaya devam ettiği görülmektedir. Platon, *Devlet*'te, siyasal tarihin patriarşi, monarşi ve aristokrasi yönetimlerini anlatırken konuyu mutlaka yaşadığı dönemdeki monarşilere getirir ve her birinin dinamiklerini tartışmaya açardı. Bu tartışmaların icrasında tarımsal gelişmeleri, eski ve yeni kuşaklar arası toplumsal mücadeleleri, savaşçılık erdemleri gibi çeşitli değişkenleri göz ardı etmemiştir. Üstelik Sparta monarşisinin uzun ömürlü olmasını, egemenliğin paylaştırıldığı iki kralın bulunmasına bağlayarak Argos ve Messenia monarşileri ile karşılaştırma yapmıştır (Şenel, 2008: 170-171). Kuşkusuz Machiavelli, *Prens*'te ve İbn Haldun *Mukaddime*'de farklı düzlemlerde farklı değişkenler üzerinden siyasal kurumların dinamiklerini ve böylece ilişkilerin olan ve olması gereken seyrine yönelik karşılaştırmalı siyasal analizler geliştirmişlerdir. Karşılaştırmalı siyasetin en güzel ve en basit örneklerini içeren bu metinler, 20. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde, siyasal sistemi bütünüyle etkileyen siyasal kurumların gelişimi ve otoritesi ile daha farklı dinamiklerle yeni tecrübelere kapı aralamaya devam etmektedir.

Yabancı literatürde tez kapsamında karşılaştırmalı siyaset bilimine yönelik dikkat çeken çok sayıda çalışmadan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, Amerikalı siyaset bilimci Patrick H. O'Neil'in *Essentials of Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri)

başlıklı eseridir. İkincisi yine Amerikalı bir siyaset bilimci olan George Tsebelis'in *Rational Choice in Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyasette Rasyonel Tercih) isimli çalışmasıdır. Üçüncüsü, yine bir Amerikalı siyaset bilimci olan Timothy C. Lim'in *Doing Comparative Politics: An Introduction to Approaches and Issues* (Karşılaştırmalı Siyaset Yapımı: Yaklaşımlara ve Sorunlara Giriş) başlıklı kitabıdır. Son olarak İngiliz siyaset bilimci Todd Landman'ın *Issues and Methods in Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyasette Sorunlar ve Yöntemler) isimli çalışma ifade edilmelidir. Sayı ve kapsamı çoğaltılabilecek olan karşılaştırmalı siyaset bilimi eserlerinden bu dört çalışmanın, özellikle bilim dalının kökenleri, temel gelişim serüveni, ilkeleri ve uygulama alanları açısından oldukça kapsayıcı olmaları nedeniyle başvuru kitabı niteliği taşıyan eserler olduğu belirtilmelidir.

Çalışma çerçevesinde; parti ve seçim sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerinin en belirgin biçimde karşılaştırmalı yaklaşımla ele alınmasının yakın dönem öncülerinden ilki, Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger'in 1951 yılında ilk baskısı gerçekleştirilen *Political Parties* (Siyasal Partiler) isimli çalışmasıdır. İkincisi ise İtalyan siyaset bilimci Giovanni Sartori'nin *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes* (Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Teşvik Ediciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme) başlıklı çalışmadır. Bu çalışmaların her ikisi de, bu çalışma çerçevesinde özel bir vurgu ile yerlerini almaktadırlar. Duverger ve Sartori'nin parti-seçim sistem ile hükümet sistemi ilişkileri üzerine kuramsal boyutta en ciddi analizleri ürettikleri eserleri karşılaştırmalı siyaset bilimi alanının genel bir kabulü haline gelmiştir.

Türkiye'de karşılaştırmalı siyaset anlayışı çerçevesinde çeşitli çalışmalardan bahsetmek mümkündür. Yerli literatürde doğrudan karşılaştırmalı yöntem ile gerçekleştirilen bu çalışma öncüllerinden en önemlisinin anayasa hukukçusu ve siyaset bilimci Yaşar Gürbüz'ün (1980), *Siyasal Sistemler* isimli çalışması olduğu ifade edilebilir. Bu çalışmada Amerika Birleşik Devletleri, Cezayir, Çin, Fransa, Hindistan, İngiltere, Kolombiya, Rusya ve Yugoslavya siyasal rejimleri karşılaştırmalı bir şekilde ve liberal demokrasiler bağlamında ele alınmıştır. Daha sonraki dönemlere alana dair yayınlanan çeşitli çalışmalardan bahsetmek mümkün olmakla birlikte, bu eserlere ilgili bölümlerde ayrıca yer verilmektedir.

Karşılaştırmalı siyaset bilimi alanına ait bir kuram olan yeni kurumsalcılık, hükümet sistemleri ile parti-seçim sistemleri açısından yerli literatürde telif bir çalışma olarak henüz hiç ele alınmamıştır. Yerli yazında yalnızca iki eser tespit edilebilmiştir. Bunlardan ilki yeni kurumsalcılığa, hükümet sistemleri arasındaki ilişkilerde teorik bir çerçevede sınırlı ölçüde de olsa yer veren Haluk Alkan'ın (2013), *Karşılaştırmalı Siyaset: Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri* adlı çalışmasıdır. İkinci eser ise yeni kurumsalcılık

yaklaşımına doğrudan bir kurumsal çerçeve ile yer veren anayasa hukukçusu Şule Özsoy Boyunsuz (2017) tarafından kaleme alınan *Dünyada Başkanlık Sistemleri* başlıklı çalışmadır.

Son olarak yeni kurumsalcılık yaklaşımı açısından karşılaştırmalı siyaset çalışmalarını ele alan yabancı literatürdeki bazı önemli eserlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu çalışmalardan ilki Amerikalı siyaset bilimci Ruth Lane'in, *The Art of Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı) başlıklı çalışmasıdır. İkincisi siyaset bilimcileri Alman Kenneth Newton ve Hollandalı Jan William van Deth'in, *Foundations of Comparative Politics* (Karşılaştırmalı Siyasetin Temelleri) isimli yapıtıdır. Üçüncüsü ise Amerikalı yönetim bilimci B. Guy Peters'ın, *Comparative Politics: Theory and Methods* (Karşılaştırmalı Siyaset: Kuram ve Yöntemler) isimli eseridir. Bu üç eserin, bu tez kapsamında özellikle yeni kurumsalcılık yaklaşımının anlaşılmasına önemli katkılar sunan eserler olması açısından kayda değer oldukları belirtilmelidir.

1.2.4. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Devletin tüm temel organları doğrudan siyasal kurum olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle cumhurbaşkanlığı ve ulusal meclisten bakanlık teşkilatlarına kadar mevcut yapıların tamamı birer siyasal kurumdur. Tüm bu siyasal kurumların birbirleri ile olan etkileşim ve ilişki biçimleri o ülkenin rejimi hakkında çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemeleri aracılığıyla bir düşünce ortaya koyabilir. Bununla birlikte bir ülkede tüm siyasal kurumların yapı ve işleyişi kadar o ülkenin sosyoekonomik yapısı, ekonomik gelişmişlik düzeyi, siyasal tarihi, siyasal kültürü vb. etkenlerin bütünü bir siyasal sistemi oluşturmaktadır (Gürbüz, 1980: 9). Bu siyasal sistem anlayışı içerisinde bu tez; parti ve seçim sistemlerinin hükümet sistemleri ile ilişkilerini değerlendirirken çalışma içerisinde vurgulanan demokrasi savları çerçevesinde ve devlet organlarının varlığının yanı sıra ülkelerin demografik, toplumsal, ekonomik vb. yapılarını dikkate alma zorunluluğunu kabul etmektedir.

Parti ve seçim sistemleri ile hükümet sistemi ilişkilerinin tartışılması, aynı zamanda çoğunlukçu ya da çoğulculuk veya otoriteryanizm ya da demokratiklik yönlerden çeşitli fikirler sunabilmektedir. Bu noktada bir siyasal sistemin teşvik ettiği demokrasi modelinin ne tür bir demokrasiye tekabül ettiğini belirleyen temel etmenleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Lijphart, 1994: 95-99; Yazıcı, 2013: 82):

- ✓ Hükümet sisteminin türü
- ✓ Kuvvetler ayrılığı ilişkilerinin niteliği
- ✓ Tek ya da çift yapılı bir meclisin olup olmaması
- ✓ Yürütme gücünün tek partili ya da koalisyon olup olmaması
- ✓ İki partili ya da çok partili sistemin olup olmaması

- ✓ Nispi temsil ya da çoğunluk seçim sisteminin olup olması
- ✓ Devlet yapısının üniter (merkeziyetçi) ya da federal olup olmaması

Duverger ve Sartori başta olmak üzere karşılaştırmalı siyasal sistem incelemecileri, tüm bu ilişkiler üzerinden çeşitli analizler ve savlar geliştirmişlerdir. Bu tez çalışmasında bu hareket tarzına uygun bir yöntemle yukarıda vurgulanan ilgili değişkenlere özel yer verilmektedir. Böylece parti ve seçim sistemlerinin hükümet sistemleri ile ilişkilerinin demokratik bir siyasal sistem içerisinde ele alınabilme ve Türkiye açısından öneriler geliştirilebilmesi çabası, bu çalışmanın temel motivasyonları arasındadır. Bu yönüyle yerli literatüre karşılaştırmalı siyaset teknikleri ile katkı sunabilme tez çalışmasının en temel amacını oluşturmaktadır.

Seçim, parti ve hükümet kurumları birer siyasal olgu olarak tüm bir siyasal sistemin ana dinamiklerini/kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Seçim sistemi, parti sistemi ve hükümet sistemi gibi temel siyasal kurumların, siyasal sonuçları nasıl etkilediği sorusunun oldukça ayırt edici bir karşılaştırmalı siyaset sorusu olduğunu vurgulayan Lane'a göre (2011: 158-161), yeni kurumsalcıların geleneksel siyaset teorilerini çok nadiren okuduklarını öne sürerek oldukça büyük bir eksikliğe işaret etmektedir. Demokratik kurumlar arası ilişkilerin tartışılması ve siyaset biliminin öncelikli konumunu sürdürmesi acil ve zorunlu bir ihtiyaca işaret etmektedir. Bununla birlikte karşılaştırmalı siyasette 2000'li yıllardan itibaren siyasal partiler, seçim sistemleri, devlet yapıları gibi demokratik kurumların en fazla ilgi ve dikkati çeken konuların başında gelmeye başladığı vurgulanmaktadır (Sayarı ve Dikici Bilgin, 2013: 20).

1.3. Çalışmanın Yöntemi

Bu tez çalışması, yönetsel ve/veya siyasal "kurumları" karşılaştırmalı biçimde incelemesi açısından karşılaştırmalı kamu yönetimi teknikleri arasında yer alan "yoğunlaştırılmış karşılaştırma" tekniği açısından tanımlanabilir. Nitekim bu yöntemde, birkaç ülke örneğinin nitel analizinin ortaya konulması öncelenmektedir (Kutlu, 2012: 24-26). Diğer yandan karşılaştırmalı siyaset bilimi çalışmalarında nicel ve nitel olmak üzere iki tür araştırma yöntemi uygulanmaktadır. Bu yöntemler şu şekilde belirtilebilir (O'Neil, 2007: 6-7):

- ✓ ***Nicel yöntem***: Neden-sonuç ilişkisi üzerine hipotezleri test etmek için çok sayıda ülkenin istatiksel verilerinin toplanmasını hedeflemektedir.
- ✓ ***Nitel yöntem***: Ülkelerin çeşitli siyasal kurumlarının siyasal tarih ve siyasal kültür ilişkisine kadar ayrıntılı bir inceleme çerçevesinde derinlemesine analiz yapılabilmesini hedeflemektedir.

Ülkeler hakkında ampirik bilgiler karşılaştırmalı siyaset açısından önemli bir role sahip olsalar da karşılaştırmaları anlamlı kılan karşılaştırmalı siyaset alanına dair kuramsal temellerdir (Eckstein, 2000: 141). Bununla birlikte genel olarak karşılaştırmaları

sınıflandırmanın, karşılaştırmaya katılan ülke sayıları ve karşılaştırma stratejileri olmak üzere iki temel yolu bulunmaktadır. Karşılaştırma stratejileri benzerlik gösteren ya da benzemez özellikler gösteren ülkeler arasından seçim gerçekleştirilerek yürütülmektedir. Karşılaştırmalı siyaset biliminde niceliksel boyutta iki tür araştırma tasarımı ortaya konulmaktadır (Landman, 2009: 104-121; Newton ve van Deth, 2010: 402-414):

- ***Çok sayıda ülkenin karşılaştırılması***: Çeşitli kuruluşların (OECD, Dünya Bankası, Freedom House vb.) geniş veri tabanlarından yararlanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu araştırmalar, aşırı değişkenli yaklaşımlara yol açmakta ve çok sayıda niceliksel veri kullanımına olanak sağlamaktadır. Temelde istatiksel ve teknik nitelikli değişkenler ön plana çıkmaktadır. Demokrasi gibi birtakım değerlerin niceliksel açıdan çözümü yeterli sonuçlar üretmeyebilir.
- ***Az sayıda ülkenin karşılaştırılması***: Genelde birkaç ülkeye ilişkin bilgilerin sistematik ve derinlemesine analiz edilmesine yönelik karşılaştırmaları içermektedir. Bu araştırmalarda en az 2 ila 6 arasında ülke tercihi bulunmaktadır. Bu araştırmalarda ilgili ülkelerin değişkenleri, daha ayrıntılı anlamlandırmalara ve incelemelere olanak tanımaktadır. Detaylı tasvirler kaçınılmazdır. Ülkelere özgü niteliksel veriyi daha fazla öncelemekte ve ilgili çalışmalar keşifsel (exploratory) nitelik taşımakta olması nedeniyle daha öznel ve esnek analizlere kapı aralamaktadır. Bu çoğunlukla vaka odaklı incelemeler, niteliksel karşılaştırmalı analizler olarak tanımlanabilir.

Karşılaştırma yapılacak ülkelerin az ya da çok olmasından öte karşılaştırma amacının ve öğrenmek istenilen temel hedeflerin veya varsayımların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Test edilmek istenen kuramın veya geliştirilmek istenen genellemenin ne olduğuna bağlı olarak ilgili ülke incelemeleri şekillenmektedir. Örneğin Hindistan ve Kanada'yı karşılaştırmak, büyük federal sistemlerdeki demokrasi hakkında bir sonuç ortaya koyabilecektir. Bu noktada ülkelerin ve özelliklerle, değişkenlerin belirlenmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Literatürde 19. yüzyıl düşünürlerinden John Stuart Mill tarafından ortaya atılan "farklılık ve benzerlik" yöntemleri (Hopkin, 2002: 292-293), araştırma kapsamında önemli bir fikir sunmaktadır. Eğer iki ya da daha fazla benzer olgu varsa, benzer olgular arasında farklı sonuçlar ortaya çıkabiliyorsa, farklı sonuç üreten olgu, farklı özelliklerle şekil kazanıyorsa, farklılaşan özelliklerin karşılaştırılması oldukça önem arz etmektedir. Bu noktada iki temel karşılaştırma stratejisi daha ortaya çıkmaktadır (Almond, 1965: 208-211; Przeworski ve Teune, 1982: 32; Newton ve van Deth, 2010: 407):

- ***En benzer sistemler tasarımı***: Çok sayıda ortak noktası olan ancak açıklanması istenilen sonuçları veya çıktıları paylaşmayan ülkelerin karşılaştırılması. Örneğin İngiliz sömürge mirasına sahip olmasına karşın Hindistan ve Pakistan siyasal sistemlerinin farklı özelliklerinin ortaya konulması.
- ***En farklı sistemler tasarımı***: Az sayıda ortak noktası olan ancak açıklanması istenilen sonuçları veya çıktıları paylaşan ülkelerin karşılaştırılması. Örneğin her biri ayrı coğrafyalardaki en farklı hükümet sistemlerin tercih edilmesi.

Çok benzer ülkelerde uygulanan farklı seçim sistemleri farklı hükümet sistemlerine yol açabileceği gibi temsilde adalet ve yönetimde istikrar açısından farklı sonuçlar da doğurabilecektir. Bu sav dikkate alındığında örneğin en fazla oyu alan partinin (*first-past-the-post*) seçimleri kazandığı İngiltere'nin çoğunlukçu seçim sistemi ile temsilde adalet olumsuz etkilenirken; tek transfer edilebilir oy (*single transferable vote*) sistemine sahip İrlanda'nın nispi temsil seçim sistemi, temsilde adaleti önemli oranda güvence altına alabildiği görülmektedir. Duverger'in nispi temsil seçim sistemlerinin koalisyon hükümetlerine ve çoğunlukçu seçim sistemlerinin parti hükümetlerine yol açacağına yönelik hipotezinde; seçim sistemleri bağımsız değişkenimizi, hükümet sistemin tek ya da koalisyon olup olmaması bağımlı değişkenimizi ifade etmiş olacaktır (Kalaycıoğlu, 2014: 7).

1.3.1. Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında bir tür laboratuvar ortamındaki gibi bir bağımsız değişkenin, bağımlı değişken üzerinde etkisi olup olmadığına yönelik inceleme koşullarının üretilmesine çaba gösterilmektedir. Böylece karşılaştırmalı siyaset bilimi, giderek artan bir şekilde özenle seçilmiş çeşitli ülkelerin benzerlik ve farklılıkları ile karşılaştırılması halini almıştır. Karşılaştırmalı siyaset analizi içeren bu tezde, ülke incelemeleri tercihi; yapısal, toplumsal-ekonomik ve siyasal olmak üzere üç ana başlıktaki değişkenler çerçevesinde ele alınmıştır. Bu değişkenleri ilgili ülkelerle birlikte ele alan tablolar kıta bazlı olarak ortaya konulmuştur. Böylece kıta, kıta içerisindeki devletler ile tüm ilgili devletler içerisinde üniter devlet yapısı ile parlamenter, yarı başkanlık ve başkanlık sistemini tecrübe eden ve uygulayan ülkeler, ilgili etkenler çerçevesinde basit örneklem yöntemiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca ilgili kriter değerlendirmeleri, nedenleri ile birlikte özetle analiz edilecektir. Bu bağlam dikkate alınarak ülke incelemelerinin Amerika, Asya, Afrika ve Avrupa kıtası üzerinden örneklemleri seçilerek belirlenmesi hedeflenmiştir. Temel kriteri demokratik siyasal rejimlerde üniter devlet yapısına ve çok partili sisteme sahip olan ülkelerin varlığı oluşturmaktadır.

İlk olarak Amerika kıtasındaki ülkeler içerisinden ön inceleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bunlar içerisinden karşılaştırmalı çalışmalar açısından dikkate alınabilecek

ABD dışındaki ülkelerden Arjantin, Bolivya, Brezilya, Kanada, Kolombiya, Meksika, Paraguay, Peru, Şili ve Venezuela, az evvel belirtilen değişkenler bağlamında ve üçer ayrı tabloda aşağıdaki şekilde özellikleri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tablo 1.4. Amerika Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler)

Ülke	Devletin Yapısı	Hükümet Sistemi	Parti ve Seçim Sistemi	Meclis Yapısı
Arjantin	Federal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil - D'Hondt (Seçim çevresinde kayıtlı seçmenlerin %3'ünün oyunu almak-Ulusal baraj yoktur)	Çift yapılı meclis (257)
Bolivya Çokuluslu Devleti	Üniter Sosyalist Cumhuriyet	Başkanlık	Çok Partili sistem Karma nispi temsil Genel seçimlerde %3'lük barajı geçemeyen siyasal partiler statüsünü kaybederek diğer genel seçime katılamamaktadır.	Çift yapılı meclis (130)
Brezilya	Federal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil Ulusal ve seçim çevresi barajı yoktur.	Çift yapılı meclis (513)
Kolombiya	Üniter Devlet/Anayasal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil - D'Hondt (herhangi bir baraj yok)	Çift yapılı meclis (166)
Kanada	Federal Devlet Meşruti Monarşi	Parlamenter	Çok partili sistem Dar bölge seçim sistemi (herhangi bir baraj yok)	Çift yapılı meclis (338)
Paraguay	Üniter Devlet/Anayasal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil - D'Hondt	Çift yapılı meclis
Meksika	Federal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Karma nispi temsil %3 bölgesel baraj 300'ü çoğunluk, 200'ü nispi temsil.	Çift yapılı meclis (500)
Peru	Üniter Devlet/Anayasal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil – D'Hondt %5 ulusal baraj	Tek yapılı meclis (130)
Venezuela	Federal Cumhuriyet	Başkanlık	Çok partili sistem Karma nispi temsil sistemi (herhangi bir baraj yok)	Çift yapılı meclis (167)
Şili	Üniter Devlet/Anayasal Cumhuriyet	Yarı Başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil (herhangi bir baraj yok)	Çift yapılı meclis (155)

Tablo 1.4'te başkanlı demokrasiler olarak çok partili ancak iki meclisli ve federal devlet sistemine sahip ülkelerin Arjantin, Brezilya, Meksika ve Venezuela olduğu görülmektedir. Kanada ise parlamenter temsili demokrasi özelliğine sahip olmakla birlikte federal devlet yapılanmasına sahip bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Bolivya, 2009 yılında ülkedeki farklı etnik grupları gerekçe göstererek resmi adını Bolivya Çokuluslu Devleti olarak

değiştirmiştir. Bu ülkeler dışında kalan Kolombiya, Paraguay, Peru ve Şili, üniter devlet yapısına sahip ülkeler olarak belirmiştir.

Tablo 1.5. Amerika Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler)

Ülke	Jeo-Stratejik Konum	Demografik Özellikler (Nüfus)	Toplumsal Yapı	Satın Alma Gücü (GHYİH)	İşsizlik ve Enflasyon
Arjantin	Deniz sınırı uzun Yüzölçümü 2.791.180 km²	45 milyon	%86 Arjantin Avrupalısı, %8 Mestizo, %4 Araplar ve Kızılderililer	29.	İşsizlik: %10,1 Enflasyon: %51,0
Bolivya	Latin Amerika'da okyanusa kıyısı olmayan iki ülkeden biri.	12 milyon	%68 Mestizo, %20 Kızılderili, %12 Diğer.	88.	İşsizlik: %4,0 Enflasyon: 3,1
Brezilya	Ekvador ve Şili hariç tüm Güney Amerika ülkeleri ile sınır komşuluğu vardır.	210 milyon	Ülkenin %47'si Beyazlardan, %43'ü Melezlerden ve %8'i Siyahlardan oluşmaktadır.	8.	İşsizlik: %10,8 Enflasyon: %3,5
Kolombiya	Yüzölçümü 1.141.748 km²	51 milyon	%49 Mestizo, %10 Afrokolombiyalı, %37 Beyaz, %4 Kızılderili.	31.	İşsizlik: %9,5 Enflasyon: %3,7
Kanada	Yüzölçümü 9.984.670 km²	38 milyon	%76,7 Beyaz, %14,2 Asyalı, %4,3 Yerli, %2,9 Siyahi	16.	İşsizlik: %6,0 Enflasyon: %2,0
Paraguay	Latin Amerika'da okyanusa kıyısı olmayan iki ülkeden biri.	8 milyon	%95 Mestizo, %5 Diğer. Nüfus oldukça homojen.	85.	İşsizlik: %5,9 Enflasyon: %3,7
Meksika	Kuzey ve Güney Amerika'yı birbirine bağlayan ülke ABD ile sınıra sahip	120 milyon	%60'ı Melez, %10'u Beyaz, %30'a yakını yerlilerdir. 68 farklı yerel dil varlığını sürdürmektedir.	11.	İşsizlik: %3,4 Enflasyon: %3,1
Peru	Yüzölçümü 1.285.216 km²	35 milyon	%47 Mestizo, %37 Kızılderili, %16'sı Avrupalı ve Siyahi Asyalı	43.	İşsizlik: %6,7 Enflasyon: %1,9
Venezuela	Yüzölçümü 916.445 km²	33 milyon	-	-	İşsizlik: - Enflasyon: %500+
Şili	Yüzölçümü 756.096 km²	20 milyon	%95'i Avrupalıdır. Yerliler yalnızca %3'tür.	42.	İşsizlik: %6,9 Enflasyon: %2,8

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, 2019; IMF, 2019a, 2019b, 2020; Ticaret Bakanlığı, 2019 verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 1.5'teki ülkeler değerlendirildiğinde ilk olarak jeo-stratejik ve demografik açıdan en önemli ülkenin Brezilya olduğu görülebilmektedir. Toplumsal yapı açısından Bolivya, Brezilya, Kolombiya, Meksika ve Peru, etnik özellikleri bağlamında oldukça heterojen niteliktedir. Latin Amerika ülkeleri Sartori'ye göre en kötü başkanlık ve demokrasi performansı gösteren ülkeler arasında olup yönetimde istikrarsızlıkların tarihsel coğrafyasıdır. Amerika kıtasında ABD ve Kanada'nın demokratik ülkeler sınıfında bulunmasına karşın tüm Latin Amerika ülkelerinde yalnızca Kolombiya, Kosta Rika ve Venezüela olmak üzere üçü demokratik başkanlık sistemleri sınıfında sıralanabilmiştir (Mainwaring, 1993: 204-207; Sartori, 1997: 131-133). Üstelik bunlardan Venezüela hem askeri darbeleri hem halk hareketlenmelerine tanıklık etmesi ile ekonomik ve siyasal krizlerle yakın dönemde baş başa kalmıştır. Bu açılardan Latin Amerika, Peru'dan Bolivya'ya, Ekvator'dan Şili'ye darbeler ve siyasal krizlerle sürekli karşı karşıya kalan bir siyasal coğrafya olarak değerlendirilebilir.

Tablo 1.6. Amerika Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler)

Ülke	Demokratik Performans (Sivil Özgürlükler, Siyasal Katılım ve Siyasal Kültür)	Siyasal İstikrar - Siyasal Kriz
Arjantin	48.	1930'dan bu yana hiçbir siyasal iktidar 6 seneden fazla ömürlü olmamıştır. Sık sık askeri müdahalelerle karşılaşmıştır.
Bolivya	104.	1879-1883: Şili ile savaş 1932-1935: Paraguay ile savaş 1825'ten bu yana 180 darbe 6 cumhurbaşkanı görev başında öldürülmüştür.
Brezilya	52.	1822-1889 arası monarşiyle yönetilmiştir. 1914'te siyasal birliğini tamamlamıştır.
Kolombiya	45.	1910'da diktatörlük rejimine son verilmiş ve 1917 Anayasası ile bugünkü halini almıştır.
Kanada	7.	Yüzyıllardır çeşitli kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Terör örgütü FARC ile uzun yıllar mücadele etmiş, on binlerce insan hayatını kaybetmiştir.
Paraguay	70.	Hükümet temsili özellik taşır ve adem-i merkeziyetçilik esastır.
Meksika	73.	-
Peru	58.	1973'te kanlı bir askeri darbe gerçekleşmiştir. 15 yıllık dikta rejiminin ardından ilk seçimler 1989'da yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.
Venezuela	140.	1930'dan bu yana hiçbir siyasal iktidar 6 seneden fazla ömürlü olmamıştır. Sık sık askeri müdahalelerle karşılaşmıştır.
Şili	21.	Siyasal kriz ve darbeler yaşamaktadır. Petrol rezervleri konusunda dünyada ilk sıralardadır.

Kaynak: The Economist, 2019; ICP, 2019; BBC, 2020d verilerinden oluşturulmuştur.

Latin Amerika ülkeleri arasında üniter başkanlık cumhuriyeti olan Kolombiya, diğer faktörlerle birlikte değerlendirildiğinde bu tez çalışması açısından en yakın alternatif olmakla birlikte sosyokültürel şartlar, demokratik performans ve ekonomik ve siyasal istikrar açısından ilerleyen tablolarda yer alan diğer kıtalardaki benzer ülkelerle mukayese neticesinde, tercih edilmemiştir. Böylece bu kıta ülkeleri arasından herhangi bir ülke basit örneklem seçiminde yerini almamıştır. Bununla birlikte Kolombiya'nın bu çalışma kapsamında Asya ülkeleri arasında yer alan benzer yapılı bir diğer ülke tercihi olmasa, Latin Amerika ülkeleri arasında bu çalışmanın temel kriterleri bağlamında karşılaştırmalı ülke olarak incelenebilecek bir siyasal sisteme sahip olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Kuşkusuz Latin Amerika'da başkanlık sistemlerinin, Başkan'ın güçlendirilen yetkileri ile hibrit rejimlere dönüşme olasılığının yüksek olması (Ludwikowski, 2003: 29) ve demokrasinin kesintiye uğramasının daha sık görülmesi açısından ABD başkanlık sisteminden ayrıldığı gibi Türkiye ve Endonezya gibi başkanlık sistemlerinin nispeten istikrarlı yapısından farklılaştığı da öne sürülebilir.

Afrika kıtasına gelindiğinde Birleşmiş Milletler tarafından tanınan ülke sayısı 54'tür. Tüm bu ülkeler arasından Cezayir, Gana, Mısır, Nijerya ve Sudan, karşılaştırmalı çalışmaların genel mantığı çerçevesinde ön inceleme kapsamına alınan ülkeler arasında yerini almıştır.

Tablo 1.7. Afrika Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler)

Ülke	Devletin Yapısı	Hükümet Sistemi	Parti-Seçim Sistemi	Meclis Yapısı
Mısır	Üniter Devlet	Yarı başkanlık	Normalde çok partili sistem (tek parti hakimiyeti/hakim parti sistemi) İki turlu çoğunluk sistemi	Çift meclisli
Nijerya	Federal Devlet	Başkanlık (Parlamenter sistemden geçmiştir)	İki partili sistem Tek isimli (dar bölge) tek turlu sistem (Herhangi bir baraj yok)	Çift meclisli (360)
Cezayir	Üniter Devlet	Yarı başkanlık	Çok partili sistem Liste usulü nispi temsil	Çift meclisli
Sudan	Federal Devlet	Başkanlık (Parlamenter sistemden geçmiştir)	Parti sistemi yoktur. Karma sistem	Tek meclisli 400 üye Coğrafi bölgelere göre 275 üye Meslek kuruluşları ve sivil toplum örgütlerinden 125 üye
Gana	Üniter Devlet	Başkanlık (Parlamenter sistemden geçmiştir.)	İki partili sistem Tek isimli (dar bölge) tek turlu sistem	Tek meclisli

Kaynak: Muiu ve Martin, 2009: 23-44 ve Geograhpy, 2020 verilerinden oluşturulmuştur.

Afrika kıtasındaki devletler önemli ölçüde darbeler, iç çatışmalar, ekonomik az gelişmişlik sorunları ile baş başadırlar. Uluslararası endekslerde demokratik performans açısından oldukça geri durumda olan bu ülkelerin pek çoğu otoriter rejimler tarafından yönetilmektedir. Bununla birlikte Afrika ülkeleri, çeşitli siyasal sistem değişiklikleri tecrübesini yaşamışlardır. Örneğin Afrika'da parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçen 7 ülke bulunmaktadır. Bunlar arasında Burundi, Gana, Malavi, Nijerya, Sierra Leone, Sudan ve Zimbabwe yer almaktadır. Bu ülkelerden Gana, Nijerya ve Sudan diğer ülkelere nazaran iç ve dış siyasal yönü daha belirgin olduğundan genel karşılaştırma çalışmaları çerçevesinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Afrika kıtasında Mısır ve Cezayir, yarı başkanlık uygulayan üniter devletler olarak değerlendirmeye alınmıştır. Bu ülkeler arasında yapısal/kurumsal değişkenler açısından Gana, Nijerya ve Sudan, parlamenter sistemden başkanlık sistemi tecrübesine geçmeleri yönleriyle önemlidir. Bunlardan Sudan, uzun yıllar otoriter bir lider yönetimi altında kalmış, 19 Aralık 2018 tarihinde başlayan halk ayaklanmaları 10 Nisan 2019 tarihli askeri darbe ile ayrı bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim darbeden sonra 6 Eylül 2019 tarihinde ilan edilen ilk kabinede savunma ve içişleri bakanlarının, ordu tarafından belirlendiği görülmüştür (Congar, 2019).

Tablo 1.8. Afrika Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler)

Ülke	Jeo-Stratejik Konum	Demografik Özellikler	Toplumsal Yapı	Satın Alma Gücü (GSYİH)	İşsizlik ve Enflasyon
Mısır	Yüzölçümü 1.002.450 km². Afrika'yı Asya'ya bağlayan, Akdenize kıyı ve İsrail ile komşu bir ülkedir.	96 milyon	%81 Mısırlı Arap %10+ Kıpti	18.	İşsizlik: %7,9 Enflasyon: %10,0
Nijerya	Dünyanın en kalabalık 7. ülkesi Afrika'nın en kalabalık ülkesi	190 milyon	%20'yi geçen etnik grup yoktur. %43.6 Müslüman, %40.8 Protestan, %9.3 Katolik	24.	İşsizlik: - Enflasyon: %11,7
Cezayir	Afrika'nın yüzölçümü olarak en büyük ülkesi	40 milyon	Ülke nüfusunun tamamına yakını Müslüman olup etnik açıdan Arap ve Berberiler ülkesidir.	35.	İşsizlik: %12,6 Enflasyon: %4,1
Sudan	Afrika'nın en geniş 3. ülkesidir. Nil Vadisine sahiptir.	35 milyon	%90 Müslüman, %10 Animist, Kıpti ve Ortodoks	74.	İşsizlik: %21,0 Enflasyon: %62,1
Gana	Altın madenleri nedeniyle koloni döneminde İngilizlerce Altın	30 milyon	Çok uluslu bir devlet yapısına sahiptir. %44 Akan, %16 Dagomba, %13 Eve, %8	62.	İşsizlik: - Enflasyon: %9,2

	Sahili olarak adlandırılmıştır.		Ga, %19 diğer etnik gruplar		

Kaynak: Dışişleri Bakanlığı, 2019; IMF, 2019a, 2019b, 2020; Ticaret Bakanlığı, 2019 verilerinden oluşturulmuştur.

Üniter devlet yapısına sahip Gana'da toplumsal yapı; Türkiye, Endonezya, Fransa ve Yeni Zelanda'ya göre oldukça parçalı bir görüntüye sahiptir. Ancak Gana, üniter başkanlık rejimi olarak aşırı parçalı toplumsal yapı ve parti sistemini, tek turlu ve tek isimli çoğunluk seçim sistemi ile kontrol altında tutmayı benimsemiştir. Bu yönüyle Afrika kıtasında önemli tecrübeler sunduklarını belirtmek gerekir. Bu çalışmada ülke tercihi kriterleri arasında federal yapı olsaydı tercih edilebilecek bir ülke olabilecek Nijerya ise, siyasal istikrar açısından oldukça olumsuz örneklikler sergilemiştir. Ülkede askeri vesayet ve her an bir askeri darbe tehditi sürmektedir. Ayrıca Boko Haram Terör Örgütü, katliamları ve saldırıları ile ulusal güvenlik sorunu olarak varlığını devam ettirmektedir. Bağımsızlığının ilanından sonra ilk cumhurbaşkanı olan Ebu Bekir Tafeva'nın, bir askeri isyan sırasında 15 Ocak 1966 tarihinde öldürülmesinden bu yana ülke pek çok askeri darbe ve halk ayaklanmasıyla karşı karşıya kalmıştır. 1976, 1983, 1985 ve 1993 yıllarındaki askeri darbelerle devlet başkanları görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Üstelik 12 Haziran 1993 tarihinde başkanlık seçimlerini kazanan Sosyal Demokrat Parti adayı Mesut Abiola'yı ordu reddederek yönetime el koymuş ve seçimleri iptal etmiştir (Doğan, 1998).

Tablo 1.9. Afrika Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler)

Ülke	Demokratik Performans (Sivil Özgürlükler, Siyasal Katılım ve Siyasal Kültür)	Siyasal İstikrar - Siyasal Kriz
Mısır	137.	Darbeler yaşanmaktadır. Demokrasi krizi devam etmektedir.
Nijerya	109.	Sık sık askeri darbeler olmaktadır. Son seçimde devlet başkanı Müslüman, başkan yardımcısı Hristiyan olmuştur.
Cezayir	113.	Bağımsızlık mücadelesinin ardından çeşitli darbeler yaşamıştır. 1990'da oyların %56'sını alan İslami Selamet Cephesi (FIS), 1992'de kapatılabilmiştir. 1999'dan beri ülkeyi yöneten Buteflika, 2019'da görevi halk protestoları ve ordunun baskısı ile bırakmıştır.
Sudan	147.	1956 yılına kadar İngiliz işgalinde kalmıştır. 11 Nisan 2019 tarihinde Sudan'da askeri darbe sonucu devlet başkanı tutuklanmıştır.
Gana	-	1980 öncesi darbeler tarihidir. 1981'de çok partili siyasal yaşama geçiş başlamıştır.

Kaynak: The Economist, 2019; CPI, 2019; BBC, 2020d verilerinden oluşturulmuştur.

Afrika kıtası ülkeleri açısından demokratik performans göstergeleri oldukça olumsuz sonuçları işaret etmektedir. Güney Afrika gibi birkaç ülke dışında yönetsel istikrar oldukça kırılgan bir yapı oluşturmaktadır. Afrika'da etnik çatışmalar, siyasal kutuplaşma iklimi genel sorunlar arasında yerini korumaktadır. Hükümet sistemi tecrübeleri, demokratik ve siyasal açıdan oldukça kötü örnekler sergileyegelmektedir. Demokrasisi en çok kesintiye uğrayan ülkeler, Latin Amerika'da olduğu gibi, Afrika kıtasında bulunmaktadır (Shugart, 1992: 40; Stepan ve Skach, 1994: 122-127). Araştırma kapsamında, ilgili veriler ışığında bu kıta ülkeleri arasında örneklem olarak tercih edilebilecek tek ülkenin Cezayir olabileceği değerlendirilmiştir. Ancak üniter devlet yapısını temsilen, çok partili sistem açısından Avrupa kıtasından, Fransa tercih edilmiş olduğundan Cezayir kapsam dışında bırakılmıştır. Afrika kıtasından başka bir ülke, örneklem olarak değerlendirilmeye alınamamıştır.

Avrupa kıtasına gelindiğinde, dünyanın Avustralya'dan sonra en küçük kıtası olmakla birlikte 64 ülkeyi sınırları içinde barındırdığı görülmektedir. Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri, Güney ve Doğu Avrupa ülkelerine göre ekonomik ve yönetsel açıdan daha ileri düzeyde ülkelerdir. Bununla birlikte Avrupa kıtası, aynı zamanda gelişmiş demokrasilerin ana yurdu olarak nitelendirilebilir. Özellikle parlamenter temsili demokrasiler genel olarak oldukça kurumsallaşmış bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte Avrupa kıtası tipik parlamenter sistemi temsil eden İngiltere ile yarı başkanlık sisteminin tipik temsilcisi Fransa'yı coğrafyasında bulundurmaktadır. Ancak İngiltere, ABD gibi temelde iki hükümet sisteminin öncüsü olduğundan örneklem dışında tutulmuştur.

Tablo 1.10. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler)

Ülke	Devletin Yapısı	Hükümet Sistemi	Parti-Seçim Sistemi	Meclis Yapısı
Estonya	Üniter Devlet	Parlamenter	Çok partili sistem Listeli nispi temsil %5 ulusal baraj	Tek meclisli (101)
Fransa	Üniter Devlet	Yarı Başkanlık	Çok partili sistem İki turlu sistem İk turda kayıtlı seçmenin %12,5'i	Çift meclisli (577)
Polonya	Üniter Devlet	Yarı Başkanlık	Çok partili sistem Listeli nispi temsil %5 ulusal baraj İttifaklar için %8 baraj	Çift meclisli (460)
Ukrayna	Üniter Devlet	Yarı Başkanlık	Çok partili sistem Karma sistem %5 ulusal baraj Ulusal baraj, nispi temsil ile belirlenen 225 üye içindir.	Tek meclisli (450)
Yunanistan	Üniter Devlet	Parlamenter	Çok partili sistem	Tek meclisli

			Listeli nispi sistem %3 ulusal baraj	(300)

Kaynak: Britannica, 2020 ve Mitchell, 2004'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1.10'da yer alan ülkelerin tamamı üniter devlet yapısına sahiptir. Bunlardan Estonya ve Yunanistan parlamenter demokrasi ile Fransa, Polonya ve Ukrayna, yarı başkanlık sistemi ile yönetilmektedir. Bu devletlerin tamamı demokratik cumhuriyet rejimleridir. Estonya, Ukrayna ve Yunanistan tek meclisli yasama organına sahip iken Fransa ve Polonya çift meclisli yasama organından oluşmaktadır. Bu ülkelerin tümünün ortak özelliği çok partili sistemlere sahip olmalarıdır. Seçim sistemleri açısından Estonya, Polonya, Ukrayna ve Yunanistan nispi temsil sistemi uygulamaları yönüyle birbirleri ile oldukça benzeşirken Fransa, iki turlu karma seçim sistemi uygulaması yönüyle ayrıcalıklı bir özellikle karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Fransa, yarı başkanlık sistemi ile çok partili sistemini, ılımlı ve istikrarlı yönetim açısından korumaya devam etmektedir.

Tablo 1.11. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler)

Ülke	Jeo-Stratejik Konum	Demografik Özellikler	Toplumsal Yapı	Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (GHYİH)	İşsizlik ve Enflasyon
Estonya	Kuzey Avrupa'daki bir Baltık ülkesidir.	1.350.000	%68,50 Eston, %24,78 Rus	112.	İşsizlik: %4,7 Enflasyon: %2,4
Fransa	Batı Avrupa ülkesidir. Denizaşırı toprakları vardır.	67 milyon	-	10.	İşsizlik: %8,4 Enflasyon: %1,3
Polonya	Orta Avrupa ülkesidir.	41 milyon	Etnik ve dinsel olarak homojendir.	22.	İşsizlik: %3,8 Enflasyon: %3,5
Ukrayna	603.628 km²	45 milyon	%75-80 Ukraynalı	48.	İşsizlik: %8,2 Enflasyon: %5,9
Yunanistan	131.957 km²	11 milyon	%88 Yunan, %5 Arnavut, %7 Makedon, Çingene, Türk.	59.	İşsizlik: %16,8 Enflasyon: %0,9

Kaynak: WB, 2018 ve IMF, 2020 verilerinden oluşturulmuştur.

Doğu Avrupa ülkeleri arasında Polonya ve Ukrayna, Türkiye açısından ve bu çalışmanın tercih edilecek ülke kriterleri bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenebilecek en iyi örnekler arasındadır. Estonya ise, üniter devlet yapısına sahip parlamenter demokrasi ile yönetilen oldukça istikrarlı bir ülkedir. Parlamento yapısı, partiler ve seçim sistemi açısından Türkiye ile oldukça benzer özellikler göstermektedir. Ancak bu araştırmada –üniter devlet- istisnası dışında olabildiğince "farklı ülke tasarımları" yöntemi tercih edilmiş olduğundan Estonya kapsam dışı

bırakılmıştır. Nitekim Tablo 13, Tablo 14 ve Tablo 15'te özellikleri ortaya konulacak olan Yeni Zelanda, hükümet sistemi ve seçim sistemi ile daha farklı bir tarihsel gelişime ve tasarıma sahip olması açısından, nispeten tercihe daha uygun bir örneklem olarak düşünülmüştür.

Tablo 1.12. Avrupa Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler)

Ülke	Demokratik Performans (Sivil Özgürlükler, Siyasal Katılım ve Siyasal Kültür)	Siyasal İstikrar - Siyasal Kriz
Estonya	27.	Tam siyasal istikrarlı bir ülkedir. Aşırı akımlar yoktur. Dış politikada pasiftir.
Fransa	20.	Siyasal çatışma, isyan hareketleri görülür. İslamofobi artmakta ve dış politikada etkindir.
Polonya	57.	2004 yılında AB üyesi olmuştur.
Ukrayna	78.	Turuncu Devrim, Rusya'nın Kırım'ı ilhakı vb.
Yunanistan	39.	Siyasal istikrar zayıftır. Sık sık hükümet değişiklikleri mevcuttur.

Kaynak: The Economist, 2019; CPI, 2019; BBC, 2020d verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 1.12'deki unsurlar da dikkate alındığında tez kapsamında en yakın örneklem olarak belirlenebilecek ülkeler arasında Fransa, Polonya ve Ukrayna örnekleri öne çıkmıştır. Ancak bu ülkeler içerisinde Ukrayna, yakın tarihi itibariyle siyasal krizler karşısında daha kırılgan bir ülkedir. Polonya üniter bir devlet olup tek parti sisteminden çok parti sistemine geçmiş ve siyasal tarihi önemli savaşlara tanıklık etmiş bir ülkedir. Polonya'da demokratik yarı başkanlık rejimi olup cumhurbaşkanın yanı sıra başbakanlık makamı da fonksiyonlarını sürdürmeye devam etmektedir (Kutlu ve Usta, 2013: 516). Bu noktada Polonya'nın Türkiye bağlamında karşılaştırmalı inceleme yapılabilecek bir ülke olabileceğini öne sürmek mümkündür. Buna karşın Fransa, Batı Avrupa'da yalnızca bir resmi dili olan tek ülke olup ulus devlet paradigmasına bağlı bir üniter devlettir. Bu yönüyle ve özellikle idare hukuku açısından Türkiye'yi oldukça etkilemiş bir ülke olarak bu tezde yarı başkanlık sistemi uygulayan ülkeler içerisinden karşılaştırmalı ülke örneği olarak Polonya'ya nispeten Fransa tercih edilmiştir.

Asya kıtası dünyanın 2/3 nüfusunu barındıran en kalabalık ve en büyük beşeri coğrafyası olması nedeniyle farklı örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. Birleşmiş Milletler üyesi 50 ülkeye ev sahipliği yapmaktadır. Bunlardan 14'ü Orta ve Güney Asya'da, 13'ü Orta Doğu'da, 5'i Doğu Asya'da, 12'si Güneydoğu Asya'da ve 7'si de Kuzey ve Batı Asya'da yer almaktadır. Ülke seçiminde özellikle Doğu Asya, Orta Asya ve Ortadoğu'daki otoriter ve totaliter siyasal rejimler dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte Güney Asya ülkeleri arasında Bangladeş, Pakistan ve Hindistan, Orta Doğu ülkelerinden İsrail ve Lübnan, Doğu Asya'da Japonya ve Güney Kore, Güneydoğu Asya'da Malezya, Endonezya ve Filipinler, Kuzey ve Batı

Asya'da ise Türkiye, demokratik siyasal rejimleri oluşturmaktadır. Üniter devlet yapıları ayrıca öncelenmiş olduğundan Afganistan, ilgili ülke değerlendirmeleri arasında gösterilmiştir. Bununla birlikte Avustralya kıtasında kabul edilen Yeni Zelanda, Asya kıtası ülkeleri arasında değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Tablo 1.13. Asya Kıtası Ülkeleri (Yapısal/Kurumsal Değişkenler)

Ülke	Devletin Yapısı	Hükümet Sistemi	Parti Sistemi	Meclis Yapısı
Afganistan	Üniter Devlet	Başkanlık	Çok partili sistem Devredilemez tek oy sistemi Herhangi bir baraj yok.	Çift meclisli (250)
Endonezya	Üniter Devlet	Başkanlık	Çok partili sistem Listeli nispi temsil %4 ulusal baraj	Çift meclisli (575)
Filipinler	Üniter Devlet (Mindanao hariç)	Başkanlık	Çok Partili Karma sistem	Çift meclisli
Yeni Zelanda	Üniter Devlet	Parlamenter	Çok partili (İki partili sisteme daha yakındır) Karma üyeli nispi temsil %5 ulusal baraj yalnızca nispi temsille belirlenen 49 sandalye için vardır.	Tek meclisli (120)
Güney Kore	Üniter Devlet	Başkanlık	Çok partili Karma üyeli nispi sistem %3 ulusal baraj	Tek meclisli (300)

Kaynak: Levine, 2004: 646; USIP, 2015; Croissant ve Lorenz, 2018: 71-111, 213-254'ten yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 1.13'teki özelliklerine karşın Afganistan, hükümetinin oldukça zayıf olduğu ancak temsili demokrasi mücadelesini devam ettirmeye çalışan bir ülkedir. Afganistan, Endonezya, Filipinler, Güney Kore ve Yeni Zelanda'nın en ortak noktalarını üniter devlet yapısı ve çok partili sistemi oluşturmaktadır. Endonezya ve Güney Kore, ABD başkanlık sisteminin aksine nispi seçim sistemini uygulayan ülkelerdir. Ayrıca bu ülkeler, Latin Amerika ve Afrika başkanlık sistemlerindeki nispi temsil sistemi tecrübeleri ile birlikte değerlendirildiğinde daha güçlü temsil adaletine ve siyasal istikrara sahip ülkelerdir. Her iki ülkenin de günümüzde temsili demokrasi sistemleri olarak olumlu yönde gelişimlerini sürdürdükleri saptanmıştır.

Tablo 1.14. Asya Kıtası Ülkeleri (Toplumsal ve Ekonomik Değişkenler)

Ülke	Jeo-Stratejik Konum	Demografi	Toplumsal Yapı	Satın Alma Gücü (GHYİH)	İşsizlik ve Enflasyon
Afganistan	İran, Pakistan ve Çin ile sınır komşusudur.	35 milyon	%43 Peştun, %29 Tacik, %12 Özbek, %9 Hazara, %4 Aymak, %2 Beluç.	-	İşsizlik: - Enflasyon: %4,5

			%80 Sünni, %19 Şii.		
Endonezya	Uzakdoğu Asya'nın en büyük ülkesi. Dünyada en çok adadan oluşan ülkedir.	270 milyon	Dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesidir.	7.	İşsizlik: %5,0 Enflasyon: %3,3
Filipinler	-	115 milyon	Ülkenin yaklaşık %10'u Müslüman olup %80'i Hıristiyan'dır.	26.	İşsizlik: %5,1 Enflasyon: %2,3
Yeni Zelanda	Asya-Pasifik ada ülkesi	5 milyon	%78 Avrupalı, %14.6 Maori, %9.2 Asyalı, %6.9 Pasifik halkları	67.	İşsizlik: %4,5 Enflasyon: %1,9
Güney Kore	-	53 milyon	Nüfus homojendir.	12.	İşsizlik: %4,2 Enflasyon: %0,9

Kaynak: WB, 2018 ve IMF, 2020 verilerinden oluşturulmuştur.

Tablo 1.14'te sıralanan etmenler de dikkate alındığında Endonezya ve Güney Kore, bu çalışma açısından en yakın iki örneklem olarak karşımıza çıkmıştır. Güney Kore, 1980'li yıllardan itibaren ekonomik büyümesi itibariyle dünyanın en gelişmiş ülkeleri sınıfına ulaşırken bu dönemden sonra askeri darbe gibi ciddi siyasal krizlerle karşı karşıya kalmamıştır. Üstelik ülkenin toplumsal yapısı oldukça homojen bir özellik göstermektedir. Bununla birlikte Güney Kore'nin nispeten istikrarlı ve başarı bir demokrasi tecrübesine ulaştığını söylemek mümkündür. Buna karşın Endonezya, Türkiye ile ilgili yerli literatürdeki hâkim karşılaştırma tercihi ülkeleri arasında yer almayan ancak dinsel ve toplumsal yapısı itibariyle belli benzerlikler ihtiva eden bir ülkedir. Güney Kore kısa bir başkanlık sistemi tecrübesinin ardından (1988-1990) hemen parlamenter sisteme geri dönüş yapmış bir ülkedir. Buna karşın Endonezya, kısa dönemli de olsa parlamenter sistemi Türkiye'deki gibi terk ederek başkanlık sistemini yakın tarihi itibariyle tecrübe etmeye devam eden bir ülkedir.

Tablo 1.15. Asya Kıtası Ülkeleri (Siyasal Değişkenler)

Ülke	Demokratik Performans (Sivil Özgürlükler, Siyasal Katılım ve Siyasal Kültür)	Siyasal İstikrar - Siyasal Kriz
Afganistan	141.	Siyasal istikrarsızlık vardır. Devlet dışı silahlı aktör olarak Taliban hala etkilidir.
Endonezya	64.	Seçimler ciddi rekabet içerisinde geçmektedir.
Filipinler	54.	Tek meclisli federal parlamenter sisteme geçiş siyasal hayatta tartışılmaktadır.
Yeni Zelanda	4.	-
Güney Kore	23.	Kuzey Kore ile siyasal sorun hariç sakin bir ülkedir.

Kaynak: The Economist, 2019; CPI, 2019; BBC, 2020d verilerinden oluşturulmuştur.

Tüm bu ülkeler arasında üniter devlet yapısına sahip parlamenter demokrasi ile yönetilen Yeni Zelanda'nın, Avustralya ve Kanada'ya göre tercih edilmesinde devlet yapısı ve demografik özellikleri etkili olmuştur. Örneğin Avustralya ve Kanada nüfus itibariyle Türkiye özelinde düşünüldüğünde daha yakın birer örnek niteliği taşımakla birlikte federal devlet örgütlenmesine sahiptirler. Buna karşın İngiliz tipi temsili parlamenter sistemini üniter devlet yapısı içerisinde uygulayan Yeni Zelanda; Avustralya, Birleşik Krallık ve Kanada'ya göre daha farklı bir örneklem olanağı sunacağı düşünülerek karşılaştırmalı ülke örneği olarak belirlenmiştir. Bu bağlamlarda tüm ülke tercihlerinde "üniter devlet yapısı" karşılaştırmada örneklem tercihlerini, Türkiye açısından kısıtlayan bir etken olarak belirlenmiş ve ortaya çıkan ana örneklem ülkelerin tamamında çok partili sistem, ortak bir özellik olarak belirmiştir.

1.3.2. Çalışmanın Veri Analizi

Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi arasındaki ilişkilere yönelik örnek alınabilecek en kapsamlı araştırmalardan biri Haziran-Ekim 2001 tarihleri arasında derinlemesine mülakatların gerçekleştirildiği ve TÜSİAD tarafından yayımlanan "Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması" adlı projedir. Projenin genel çerçevesinin oluşturulmasında Seyfettin Gürsel, Yavuz Sabuncu ve Ersin Kalaycıoğlu'nun literatür araştırmaları dikkate alınmıştır. Kuramsal tartışma ve önerilerin olduğu çalışmaya benzer şekilde bu tez çalışmasında da konunun uzmanı bilim insanları ile derinlemesine mülakatlar yürütülmüştür. Bu mülakat soruları Ek-1'de sunulmuştur. Bu sorular, yerli ve yabancı literatürde öne çıkan anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcilerinin çalışmalarından yararlanılarak, çalışma kapsamında belirlenen yöntem ve veriler bağlamında hazırlanmıştır. Özgün bir yaklaşımı yansıtan bu sorular, sonuçları itibariyle pek çok bulgu sunarak tezin kuramsal boyutuyla birlikte derinlemesine katkı sunmayı hedeflemektedir. Bununla birlikte bu araştırma üniter devlet yapısına sahip; birbirinden farklı coğrafyalarda yer alan, üç ayrı hükümet sistemini tecrübe eden ve uygulayan ülkelerin ilgili değişkenleri dikkate alınarak Türkiye'de demokratik nitelikli yönetsel-siyasal önermelerde bulunulabilmesini hedeflemektedir.

1.4. Bölüm Değerlendirmesi

I. Bölüm'ün girişinde bu bölümün temel amaçları ortaya konulmuş, ardından bölüm çerçevesindeki konuların tartışılması ve değerlendirilmesine geçilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak karşılaştırmalı siyaset bilimi temelinde bu tez çalışmasının nasıl bir yöntemle hazırlanmaya çalışıldığı açıklanmıştır. Bu bağlamda karşılaştırma, sınıflandırma, betimleme, nedenselleme gibi temel yöntemler vurgulanarak bu tezin ampirik amaç gütmeme, mutlak matematiksel hükümlerden daha çok analitik ve görece doğrulanabilir ve yanlışlanabilir çıktılar üzerinden şekilleneceği belirlenmiştir. Bu şekillenme içerisinde ve aynı zamanda

karşılaştırmalı siyaset bilimi literatürünün öne çıkardığı; karşılaştırmanın ne şekilde yapılacağı, kurumsal kaynakların ve dinamiklerin tespit edilmesi ile o ülkenin siyasal sistemin genel işleyiş özelliklerinin iyi bilinmesi olduğu görülmüştür.

Çalışmanın temel araştırma yöntemi, kurumsalcılık kuramları üzerinden ve spesifik olarak siyasal yeni kurumsalcılık üzerinden temellendirilmiştir. Bu kurumsalcı yaklaşımların içerisinde bu çalışmanın siyasal kurumlar arası ilişkilerinde beliren iki temel prensibi olarak temsilde adalet ve yönetsel istikrar, patika bağımlılığına dayalı problematikten olabildiğince arındırılmış bir tasarım olarak planlanmıştır. Bununla birlikte çalışmanın özgün yönleri ve kısıtlılıkları saptandıktan sonra tezin hipotezleri Tablo 1.3'teki şekliyle belirlenmiştir. Ardından çalışmanın evren ve örneklemi bağlamında karşılaştırmalı siyaset bilimi araştırmalarında tercih edilen "nitel yöntem", "az sayıda ülkenin karşılaştırılması", "en farklı sistemler tasarımı" yöntemleri, bu çalışma açısından da benimsenmiştir.

Öte yandan yerli literatür, ABD ve İngiltere örneklerini yeterince tartışmıştır. Daha açık bir ifadeyle Westminster tipi parlamenter sistem için İngiltere ve başkanlık sistemi için ABD örneği Türk akademik literatüründe her boyutuyla tartışılagelmiştir. Üstelik başkanlık sistemi denildiğinde Latin Amerika ve Afrika örneklendirmeleri, başkanlık sistemi ile ilgili literatürümüzün büyük bir kısmını kapsamıştır. Aynı şekilde parlamenter sistem araştırmalarında Avrupa ülkelerine yönelik anlatımlar ve çalışmalar, yinelenerek sürdürülmeye devam etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada özellikle yerli literatürde oldukça az çalışma konusu edilen Yeni Zelanda ve Endonezya örneklerinin tercih edilmesinin arka plan boyutunun öncelikli saiklerinden birini, izah edilmeye çalışılan bu çalışma mantığı, oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, yerli literatürünün genel kabulleri ve alışkanlıklarının ötesinde sonuçları niteliksel olarak güçlü ya da zayıf hangi sonucu üretirse üretsin, özgün bir akademik çalışma olma özelliğini, sunabileceğini öne sürmek mümkün hâle gelmektedir.

Nihayetinde bu bölümü tamamlarken; karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklarken, bu ilişkileri benzer şekilde açıklayacak pek çok alternatif bağımsız değişkenin kullanılabilir olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu bağımsız değişkenlerin incelenmesini kolaylaştırmak üzere olabildiğince benzer ya da farklı sistemler tercih edilerek karşılaştırmaların yürütülmesi zorunluluğu bulunmakta ve bu durum, bu çalışma kapsamında da gerekmiştir. Bu açıdan çalışmanın evreninde üniter devlet yapısına sahip çok partili tüm demokratik siyasal sistemler yer alırken; örneklemi olarak Endonezya, Fransa, Türkiye ve Yeni Zelanda olmak üzere dört ülke yerini almıştır. Çalışmada örneklem olarak belirlenen bu dört ülke, parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkileri açısından ve kurumsal dinamiklerin karşılıklı etkileşimleri bağlamında değerlendirilmeye alınması benimsenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM
DEMOKRATİK PARTİ, SEÇİM VE HÜKÜMET SİSTEMLERİ

Çalışmanın bu bölümünde ilk temel amaç, toplum - iktidar ilişkilerinde, tezin temel konusunu oluşturan parti, seçim ve hükümet sistemleri arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesine yönelik bir anlamlandırma çabasıdır. Günümüzdeki sistemsel tartışmalar özünde birey-kurum, toplum-devlet, vatandaş-hükümet vb. terimlerle ifade edilebilecek ilişkilerin gelişim seyrinin iyi bir şekilde anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Siyasal kurumların siyasal talep ve beklentileri, siyasal girişimleri ve siyasal süreçlerle yönetimi konularındaki tartışmalar, son iki yüzyıldır yoğun bir şekilde devam etmektedir. Hesap verebilir, katılımcı, şeffaf, hızlı karar alabilen, güncel ve küresel ekonomik, toplumsal, teknolojik vb. gelişmeleri dikkate alan dinamik bir siyasal yapı ve işleyişin hangi tür sistemi ifade ederse etsin demokratik bir çerçevede idame ettirilmesi, ön koşullardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda bu bölümde karşılaştırmalı siyaset bilimi çalışmalarındaki kurumsalcı araştırmalar için belirtilen en eksik yönlerden biri olarak I. Bölüm'de de dikkat çekilen siyaset felsefesi temelli olguların göz ardı edilmesi sorunsalı aşılmaya çalışılmaktadır.

Bölümün ikinci temel amacını ise demokratik siyasal bir sistemde ve demokratik bir siyasal rejimde demokratik niteliklere sahip parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemine dair işleyiş özellikleri ve nitelikleri anlaşılmaya çalışılması oluşturmaktadır. Bu bağlamda tezin bu bölümünde parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sisteminin çeşitli türleri ve pratikleri dikkate alınarak tezin geri kalan tüm bölümlerinin terimsel ve pratiksel boyutları açıklanmaktadır. Bu boyutlar açıklanmadan evvel, tezin özellikle III. ve VI. bölümlerinde tartışılacak olan bu ilişkilerin karşılıklı etkileşimlerine yönelik temel kriterlerin saptanması ve doğru temellendirilmesi hedeflenmektedir. Bu açıdan demokratik siyasal kurum incelemelerinin ve ilişkilerinin teknik boyutu bu bölümde ortaya konulmaktadır.

Ayrıca bu tez çalışmasının V. Bölümü'ndeki örneklem ülkeler bağlamında değerlendirilecek ayrıntılı incelemeler nedeniyle, hâkim literatürdeki klasik ülke uygulamalarındaki tecrübelerin tümüyle göz ardı edilmesini engellemek maksadıyla farklı ülke uygulamalarından örneklendirmelere yer verilmesine özen gösterilmesi öncelenmektedir. Nihayetinde tezin I. Bölümü'nde temellendirilen kuramsal boyutlar, tezin II. Bölümü itibariyle bir bütünlük arz ederek tezin geneline yönelik altyapının verisel ve bilgisel bağlamlarda tasarlandığı ve planlandığı bölümler olmalarına dikkat edilmiştir. Böylece tezin VI. Bölümü, III. Bölüm'deki tartışmaların, IV. ve V. bölümlerdeki karşılaştırmalı incelemelerle daha da pekiştirilerek hipotezlerin yanlışlanabilir ve doğrulanabilir yönlerine yönelik bir çıktı üretebilmesi amaçlanmaktadır.

2.1. Demokrasi

Demokrasi kavramı, etimolojik olarak Latince "demos"* ve "kratos"** sözcüklerinden türetilmiştir (Acheson, 1961: 16). Antik Yunan'da site-devleti ya da kent-devleti adı verilebilecek bir siyasal sistem içerisinde demos, halkı; kratos ise iktidar ya da otoriteyi ifade etmektedir. Bununla birlikte Aristoteles'in demokrasi görüşü içinde demos, siyasal sistemlerin ayrıntılı bir şekilde tasnif edilmesinde kullanılmıştır (Connor, 1996: 217; Ober, 2005: 224). Bu yönüyle ve kökeni itibariyle demos sözcüğünün tüm bir halkı tanımlayıp tanımlamadığı tartışmalıdır (Raaflaub, 1996: 140-141, 160). Nitekim Antik Yunan demokrasilerinde kadınlar ve köleler yönetim ve karar alma süreçleri dışındadır. O dönemlerde kölelerin neredeyse toplumun yarısını oluşturduğu (Tilly, 2007: 25-27), köle olup olmaksızın kadınların dışarıda kaldığı ve akıl hastalarının, hükümlülerin ve yabancıların da bu siyasal sisteme dâhil edilmediği düşünüldüğünde idealize edilen devletin demokrasisi oldukça sınırlı bir kesime tekabül etmekteydi. Bu açıdan demokrasi teriminin ortaya çıktığı Yunan Polisi'nde (kent devleti) "demos", kolektif bir organ olarak etkinlik gösteren ve birbirine sıkıca kenetlenmiş dar bir toplumsal grubu tanımlamıştır (Sartori, 1965: 20; Sartori, 2017: 44).

Demokrasinin yönetsel paradigmalar üzerinde artan bir şekilde katılımcılık ve hesap verebilirlik vb. ilkeleri ile siyasal rejimler ve siyasal sistemler açısından günümüzde birinci dereceden öncelik arz eden durumu, demokrasi olgusunu ve demokrasinin siyasal karşılığını tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Bu tez çalışmasında demokrasi, modern dönemdeki siyasal sistem ilişkileri çerçevesinde ele alınan bir olgu olduğu için 19. yüzyıldan itibaren modern demokrasi kuramları ve düşünürlerinin yaklaşımları çerçevesinde değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Bu nedenle Antik Yunan ya da Ortaçağ dönemi siyasal düşünürlerinin yaklaşımlarındaki demokrasinin günümüzdeki hâkim karşılığını tanımlamadığını da düşünürsek, MÖ 4. ve 5. yüzyıllarda Aristoteles ve Platon'dan, 19. yüzyıla kadar çeşitli düşünürler üzerinden demokrasi-siyasal sistem ilişkilerine uzanan tartışmaları, modern döneme temel oluşturması açısından özetle değinmeye çalışmak daha doğru olacaktır. Ardından, modern dönemdeki demokrasi düşüncesi, rejim, devlet, iktidar, hükümet, parti ve seçim sistemi ilişkileri temel tartışma alanı olarak ve daha geniş bir şekilde ortaya koyulmaktadır.

Demokrasinin günümüz siyasal sistemleri arasındaki ve ilişkileri üzerindeki etkisinin anlamlandırılması çabası yüzyıllardır devam etmektedir. Siyasal düşünceler tarihinde öne çıkan

---

* IV. Bölüm'de tartışılacak ve VI. Bölüm'de niteliği ortaya konulacak olan temsilde adalet, izlek/patika bağımlılığının temel unsurudur. Bu açıdan halkın demokrasisi için temsil adaleti önem kazanmaktadır.

** Siyasal yeni kurumsalcılığın bir boyutu olarak tarihsel-kurumsalcılık açısından, yönetsel istikrar, izlek/patika bağımlılığının temel unsurudur. Bu açıdan iktidarın demokratik işlerliği için yönetsel istikrar önem kazanmaktadır.

çeşitli siyaset felsefecileri ve siyaset düşünürlerinin bu ilişkilerin temelini oluşturabilecek yaklaşımlarının önemli olduğu görülmektedir. Demokrasiye dair en eski olumlu yaklaşımları *Herodot Tarihi*'nde, Perikles'in *Cenaze Merasimi Nutku*'nda ve *Eski Çağ Edebiyatı*'nda bulabilmek mümkündür (Ağaoğulları, 2009: 108-109). Bunlardan biri olan *Herodot Tarihi*'nden bahsetmek gerekirse, Yunan siyasal toplumundaki yönetim biçimleri hakkında oldukça önemli bilgiler veren bir metin olarak değerlendirilebilir. Herodotos, demokrasi, oligarşi ve monarşiyi tartışmaya açtığı kurgusal, siyasal bir tarih tartışmasında demokrasiyi yasa önünde eşitlik ilkesi üzerinden yüceltir. Zengin bir antropoloji bilgisine sahip Herodotos, Persliler üzerinden anlattığı tartışmada hukukun üstünlüğü ilkesinden sonra demokrasinin ikinci özelliği olan; sorumluluk taşıyan ve kararları halkın tartışmasına başvuran ve efendilere karşı halkın özgürlüğünü yücelten bir yönetim şekline vurgu yapmıştır (Larcher, 1844: 127).

İnsanın polisten bağımsız tutulamayacağını kabul eden Platon'a göre (M.Ö. 427-347) insan, bireysel/ruhsal yapısı kadar bir siyasal yapının üyesi konumundadır (Santas, 2006). İyi bir insan iyi bir toplum üyesi olduğu gibi iyi bir devletin devamlılığı için de zorunluluğu ifade etmektedir. Bu nedenle Platon'a göre yozlaşmış ruhlar siyasal bozulmanın nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Gençlik döneminde aristokratların oligarşik devrimi sonrasında kurulan tiranlar yönetimi kendisinden siyasal görevler almasını talep etmesine karşın tiranların demokrat kent sakinlerine karşı takındığı olumsuz eylemleri onu oligarşik partiden soğutmuştur (Şenel, 2008: 151; Alatlı, 2010: 69). Bununla birlikte Yunan polislerinde dönemin siyasal rejimi olması nedeniyle demokrasi, Platon'un en çok üzerinde durduğu yönetim şeklidir. Platon'a göre demokrasinin en önemli olumsuz özelliği siyasal yapıya ilişkindir. Çünkü ona göre demokrasilerde bireyler siyaset sanatı konusundaki ehliyet ve tecrübelerine bakılmaksızın ve çoğu kez kura usulüyle siyasal iktidarın başına gelebilmektedirler. Bu durumun taşıdığı demokratik risklere dikkat çeken Platon, adaleti ve insan mutluluğunu dışlayan demokrasi anlayışının polis demokrasilerini olumsuz yönde etkilediğini savunmuştur (Ağaoğulları, 2009: 226-229). Bu nedenle Platon, Sokrates'in mutlu bir toplumsal yapı için idealize ettiği devlet modelini anlatan *Devlet* isimli eseri kaleme almıştır (Arslan, 2008: 433; Platon, 2019).

Bu eserinde, devleti idealize ederken, çalışanlar, güvenlikçiler ve yöneticiler olmak üzere üç toplumsal sınıfın üzerinde yükselmesi gerektiğini düşünmektedir. Siyasal sistemde devletin bir toplumsal iş bölümünü tasarlamakta ve toplumsal sınıflar üzerinden hem siyasal hem de bilgelik sorumluluğunun gereğine önem vermektedir (Çetin, 2016: 105). Diğer yandan Platon, demokrasiye olan tercihin esasında oligarşinin kötü yönetim sonuçlarına bağlamaktadır (Jowett ve Campbell, 1894: 432). Ona göre oligarşide yöneticiler ekonomik refahı belirli kimselerde toplanmasına ve bir kısım yurttaşların daha fazla yoksullaşmasına göz

yummaktadırlar. Önleyici yasalara da başvurmayan devlet yöneticileri bir süre sonra devletin bozulmasına neden olurlar. Bu açıdan demokrasi, özgürlük ve adalet arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmak zorunda kalır (Göze, 2007: 32-33). Platon'un "yönetimlerin dolaşımı kuramı" adı da verilen bu yaklaşımında yoksulların haklarını elde etmeleri ile oluşturulan demokrasi, yasalı demokrasiye dönüşür ve eşit olmayanlara da eşit haklar verilerek adaletsizlik tekrar başlamış olur. Yasalı demokraside aşırı siyasal özgürlük bir süre sonra yasasız demokrasiye dönüşünce yöneticilerin, yönetilenlerin haklarına müdahalesini başlatması toplumsal huzursuzluğu beraberinde getirir. Böylece demokrasinin özgürlükte aşırıya gitmesi özgürlüğün zıttı olan köleliği geri getirmiştir. Ardından tiranlık yönetiminin ortaya çıkması ile hiçbir yasaya bağlı olmayan baskıcı tek adam rejimi ortaya çıkar. Bu açıdan Platon, dönemin siyasal ve toplumsal şartları üzerinden döngüsel bir süreç çizmeye çalışmıştır (Şenel, 2008: 166).

Platon'a benzer şekilde Aristoteles (M.Ö. 384-322) de siyasal yönetimleri sınıflandırırken monarşi, aristokrasi, politeia, tiranlık, oligarşi ve demokrasi olmak üzere altı adımlı bir süreci yinelemiştir. Platon'un iyi ve kötü demokrasileri birbirinden ayırmak üzere kullandığı "yasalı" ve "yasasız" demokrasi tercihlerine karşın Aristoteles "genel yarar" ve "kişisel-sınıfsal çıkar" terimlerini kullanmıştır (Şahin, 2015: 74). Aristoteles'in demokrasi taraftarı olmadığı aşikârdır. Hatta demokrasiyi yozlaşmış rejimler arasında sıralamaktadır (Çaha, 2008: 28). Kuşkusuz Platon ve Aristoteles'ten sonra Cicero'nun (M.Ö. 106-43) "Doğal Hukuk Kuramı" çerçevesindeki demokrasiye yaklaşımı, dinsel temelli bir yönetsel anlayışın egemen olduğu bir ortamda tartışılması açısından önem arz etmiştir. Cicero, siyasal yöneticilerin toplumu kendi öznel yaklaşımlarına göre değil doğal yasalara uygun bir şekilde yönetmeleri gerektiğini savunmaktadır. Diğer yandan Cicero'nun siyasal rejimler içerisinde en olumsuzladığı rejim şeklini demokrasi oluşturmaktadır. Ona göre siyasal yönetimi kontrol eden halk özgürlük sınırlarını aşarak adaletli ve disiplinli davranamazsa demokrasi yozlaşır ve tiranlığa dönüşür. Cicero her ne kadar halk ve demokrasi kavramları üzerinde olumsuz fikirler benimsemekte ise de demokrasiyi tümüyle kötülemekten uzak durmuş ve ilerleyen dönemde savunduğu karma anayasa modelinde demokrasiden de unsurları olumlamayı tercih etmiştir (Ağaoğulları, 2006: 59).

İtalyan siyaset felsefecisi ve diplomat Niccolò di Bernardo dei Machiavelli (1469-1527) de demokrasi ve siyasal rejim bağlamında önemli fikirleri olan düşünürlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Baldini, 2014: 22; Ökten, 2014: 140). Machiavelli'nin 1513 tarihli *Prens* (Il Principe) adlı eserinde Türklerin monarşi ile yönetilmesinin sağladığı siyasal kazançlara vurgu yaptığı görülmektedir (1999: 22-23). Machiavelli'nin *Prens*'te monarşiyi

olumlarken, *Söylevler*'de (Discorsi) cumhuriyet rejimini savunuyor olması bir çelişki değildir. Çünkü *Prens*'te Machiavelli'nin önceliği İtalyan siyasal birliğinin yeniden sağlanmasıdır. Hatta "*amaca giden her yol mubahtır*" şeklinde Machiavelli ile özdeşleşen düşüncesi özünde "*devletin bekası*" ve "*ortak iyi*" anlayışlarını içselleştirmeyi hedeflemektedir (Karagöz Yerdelen, 2015: 190). Bu açıdan Machiavelli, hem monarşiyi hem de demokrasiyi ülkenin menfaatleri bağlamında iyi siyasal rejimler olarak ele almıştır (Köker, 2004: 196).

Mutlak monarşiyi en iyi siyasal devlet yönetimi anlayışı olarak savunan 16. yüzyılın önemli siyaset bilimi kuramcılarından Jean Bodin (1530-1596) demokrasinin, eşit olmayan insanlar arasında zorunlu bir eşitlik kurma fikrine yol açtığı düşüncesiyle, doğal düzeni bozduğunu öne sürmektedir (Ağaoğuları, 2004: 47). Diğer yandan modern siyaset felsefesinin kurucuları arasında yer alan Thomas Hobbes (1588-1679), demokrasiyi üç temel siyasal yönetim şekli arasında sıralamakla birlikte demokrasinin monarşiye göre daha fazla kaosa yol açabileceği düşüncesini savunmuştur (Demirci, 2016: 450-451). Buna karşın İngiltere'de ilerleyen dönemde "Düzleyiciler" (*Levellers*) adı verilen eşitlik yanlısı siyasal bir hareket ortaya çıkmış ve halk egemenliği, genel ve genişletilmiş oy hakkı, dini hoşgörü ve hukuk devleti gibi liberal ilkeler İngiliz kamuoyunda geniş yer bulmaya başlamıştır (Oğuz ve Tok, 2016: 466). İşte böyle bir süreçte 17. yüzyılda ortaya attığı fikirler ile siyasal liberalizmin öncüsü kabul edilen İngiliz filozof John Locke (1632-1704), temsili demokrasiyi savunmuştur. Günümüzdeki liberal demokrasilerin bir nevi habercisi olarak Locke, toplumdaki bireylerin doğuştan insan haklarına sahip olduklarını ve devletin temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldıramayacağını savunmuştur (Baltacı, 2015: 260). Hobbes ve Rousseau gibi toplumu bir sözleşme üzerinden ele alan Locke'un özellikle Anglo-Sakson Batı Dünyası'nda demokrasinin kurumsal mimarı olduğunu söylemek mümkündür (Arslan, 2010: 215). Diğer yandan liberal nitelikli Whig Partisi'nin liderlerinden Lord Ashley'in yaklaşık on beş yıl kadar özel kalemliğini yapmış olması Locke'un özgürlükçü demokrasi yanlısı düşüncelerini etkilediği belirtilmektedir (Tunçay, 2005: 255).

John Locke'a göre insanlar eşit ve özgür oldukları "doğa durumu"ndan toplumsal yaşama güvenliklerini sağlamak üzere geçmişlerdir. Güvenlik ve cezalandırma haklarını kendilerini temsil edecek yönetenlere devretmişlerdir. Bu noktada yasama ve yürütme kuvvetlerinin ayrı ellerde temsil edilmesi gerektiği görüşünü savunan Locke'un bu yaklaşımını Montesquieu (1689-1755), geliştirerek sistemleştirmiştir. Montesquieu'nun da katkıları ile hazırlanan 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde, "*kuvvetlerin ayrılmadığı ve özgürlüklerin güvence altına alınmadığı yerde anayasa yoktur*" ifadesi yer almıştır. Kuvvet, kuvveti durduramazsa özgürlükler çiğnenir fikrini savunan Montesquieu, demokratik bir

cumhuriyetin varlığının, yasa yapma, yasa uygulama ve yasaya göre ceza verme olmak üzere üç erkteki yetkilerin ayrı toplumsal güçlere paylaştırılmasına bağlı olduğunu belirtmiştir (Kışlalı, 1998: 200-201).

18. yüzyıla gelindiğinde siyaset felsefecisi Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), *Toplum Sözleşmesi* adlı eseri ile demokrasinin büyük kuramcıları arasında ifade edilse de onun demokrasi kuramı aynı zamanda içerisinde önemli ölçüde monarşik ve totaliter özellikler taşımaktadır (Arslan, 2010: 210). Rousseau'ya göre halkın sayısı arttıkça yöneticilerin sayısı azalmalıdır. Böylece hükümet işlevini gerçekleştirebilecek bir güce ulaşmış olur. Buna karşın yöneticilerin sayısı ne kadar artarsa hükümetin halka karşı gücü o kadar azalır. Böylelikle Rousseau, Aristoteles'e benzer bir şekilde yönetici sayısına göre demokrasi, aristokrasi ve monarşi olmak üzere üç siyasal hükümet sistemi sınıflandırması yapmıştır. Bu sınıflandırmada demokrasiyi "doğrudan demokrasi" olarak algılayan Rousseau'ya göre yasaları yapan halk ile onların uygulayıcısı olan halk aynı kişiler olursa özel iradeler ağır basar, kamusal çıkarlar özel çıkarlara feda edilir, haksız yasalar çıkarılır ve egemen halkın yozlaşmasıyla birlikte devlet de devlet vasfını yitirir (Ağaoğulları, 2006: 144-146).

Rousseau, hem toplumsal hem de siyasal açıdan demokrasiye sahip yeni bir toplum düzeni peşindedir (Özdal, 2013: 21). En önemli anahtar kavramlarından birini "genel irade" adı verilen herkes için "egemen otorite" oluşturmaktır. Nitekim Rousseau, "İnsan özgür doğar, fakat her yerde zincirler içindedir!" derken insanların özgürlüğe zorlanması söyler ve bunu yapacak olanın da genel iradeye dayanan devlet olduğunu işaret eder. Bu noktada herkesin iradesinin toplamı olan genel irade, herkesin iradesinden farklı olması yönüyle de Rousseau'yu sosyalist-totoliterizmle ilişkilendirenlerin olduğu ifade edilmektedir (Yayla, 2017: 113). Genel irade, yasaların ve yönetimin toplum adına gerçekleştirdiği uygulamalarının tek meşru kaynağıdır. Bu bağlamda sözleşme yapıldıktan sonra genel irade yasama organının temelini oluşturur. Genel iradenin sözleşmeyi yapma, sözleşmenin arkasında durma ve belirli ve düzenli aralıklarla toplanıp yasa çıkarma olmak üzere üç temel işlevi bulunmaktadır. Yasama kararlarının alındığı bu toplantıların davetini ise yasa çerçevesinde hükümet görevlileri gerçekleştirir (Tannenbaum, 2017: 253). Buna karşın Rousseau, tüm bir halkın devamlı olarak kamusal işlere katılmasının düşünülemeyeceğini ve demokrasinin gerçekleştirilemeyecek kadar coşku ve erdem gerektirdiğini savunmaktadır (Bayram, 2016: 602). Bu bağlamda Rousseau'nun nezdinde gerçek demokrasi asla var olmadığı gibi çoğunluğun yönetmesi ve yönetilmesi doğal düzene aykırıdır (Sartori, 1974: 6-7).

Toplum Sözleşmesi'nde Rousseau'nun demokrasi ve devlet algısının esasında Yunan polisleri ölçeğinde bir düzeni ifade ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte ona

göre hiçbir siyasal yönetim, demokrasi kadar iç savaş ve karışıklıklara uygun değildir. Demokrasi kadar alabildiğine şekil alan ve durmadan değişmeye açık olup varlığı için mücadele eden başka bir yönetim türünün olmadığını savunarak şöyle demektedir: "*Bir tanrılar ulusu olsaydı, demokrasi ile yönetilirdi. Böylesi olgun bir yönetim insanların harcı değil*" (Rousseau, 1994: 102). Rousseau, demokrasiyi daha küçük ölçekli devletler için savunmuş olsa da demokrasi yalnızca yasama organı için geçerli olup yürütme organı için geçerli değildir. Daha açık bir ifadeyle tüm toplumun hem yürütme hem de yasama organını kullandığı saf demokrasiye karşı çıkmaktadır (Tannenbaum, 2017: 263).

Aristokrat bir ailenin çocuğu olan ve tam adı Charles Louis Secondat Baron de la Brede et de Montesquieu olan Fransız düşünür (1689-1755), Aydınlanma fikrinin güçlü olduğu bir dönemde yaşamış ve siyasetin bir "bilim" olduğu savıyla bu bilimin dayandığı yasaları ortaya koyma arayışında olmuştur. Montesquieu'ya göre demokrasi, halkın kendisini hem yurttaş hem de hükümdar olarak gördüğü siyasal yönetim şeklinin adıdır. Ona göre halk özgür iradesi ile vereceği oylama süreçleri ile yöneticilerini seçmeli ancak siyasal iktidar doğrudan sıradan insanların eline verilmemelidir. Nitekim demokrasinin ilkesi olarak gördüğü "siyasal erdem" konusunda, insanların demokrasiyi kabullenip ona sahip çıkmaları için nasıl bir değere sahip olduklarını bilmeleri gerekir. Bu bağlamda demokrasilerin sürekli bir eğitimi zorunlu kıldığını düşünmüştür. Bu yönüyle de demokrasi hem uygulanması zor hem de ülke için ekonomik maliyeti yüksek bir siyasal yönetim şeklidir. Bununla birlikte onun demokrasiyi olumsuzlar gibi görünmesi o dönemdeki pek çok düşünür gibi demokrasiyi Antik Yunan polislerindeki gibi doğrudan demokrasi olarak ele almasından kaynaklıdır (Beriş, 2016: 527).

Siyasal iktidar, toplumsal ilişkilerde gözlenen diğer iktidar ilişkilerinden ayrılmaktadır. Gelinen noktada düzenli, rekabetçi/yarışmacı, eşit ve serbest seçimlerle siyasal iktidarın tayini ya da değişimi, demokratik devletin ayırt edici özelliği olarak kabul edilmektedir. Montesquieu'nun 1748 tarihli *Kanunların Ruhu* adlı eserinde, toplumun temsilcileri aracılığıyla devlet faaliyetlerine dâhil olabilecekleri ve "kuvvetler ayrılığı" ilkesinin de güçlü bir devlet için birlikte olması gerektiği belirtilmektedir. Rousseau'nın 1762 tarihli *Toplum Sözleşmesi*'nde devletin çöküşüne neden olabileceği savı ile temsil kurumunu ve kuvvetler ayrılığı fikrini reddetmesine karşın, Montesquieu, devletin bu kurum ve ilke prensibince işlevinin güçlenebileceği kanaatinde olmuştur. Gelinen nokta itibariyle temsil mekanizması, günümüzün modern devlet düzeninde yönetenlerin meşruiyetini sağlayan en güçlü demokratik mekanizma olmayı sürdürmektedir. Bu açıdan demokratik siyasal iktidarın meşruiyet teorilerinin ana eksenini temsil ve seçim kurumunun oluşturduğu kabul edilmektedir (İba, 2017: 119-120).

Demokrasinin anlamı kadar iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alınması önem arz etmiştir. Nitekim demokrasi-iktidar ilişkisini tartışan isimlerden Sartori'ye göre (1965: 22; 2017: 50), bir yetki kullanmayı ifade eden iktidar, siyasal bir kavram olup, güç ya da devlet aygıtını elinde tutan ve tutmayanlar arasındaki ayrıma işaret etmektedir. Bu bağlamda Ortaçağ'da iktidar gücünü elinde bulundurmak halkın egemenliği sorununu çözmediği gibi karşı güç odakları ile mücadelenin bir aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur. Bu özelliğiyle Ortaçağ siyasal anlayışında demokrasi-iktidar ilişkisinde gerçek bir yetki devri öngörülmemiştir. Diğer yandan bu bölümde Platon, Aristoteles, Cicero, Machiavelli, Bodin, Hobbes, Locke, Rousseau ve Montesquieu olmak üzere çeşitli düşünürlerin halk ve iktidar ilişkilerine yükledikleri siyasal anlamlar özetle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece siyasal sistemlere ilişkin bir demokrasi tarihine giriş niteliğindeki bu tartışma ve fikirlerin, çalışmanın ana parçası olarak yer alan günümüzdeki demokratik sistemlerin ve modern demokrasi kuramlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sunması hedeflenmiştir. Bu çerçevede siyaset felsefecisi Leo Strauss'un (1959) vurguladığı karşılaştırmalı siyasetin kurumsal incelemesinin temelleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2.1.1. Demokratik Sistemler

Klasik demokrasi kuramı, siyasal sistemlerde belirli şartları taşıyan tüm bireylerin özgür iradeleriyle siyasal yönetime paydaş olabilmeleri esasına dayanmaktadır. Bununla birlikte günümüzdeki modern demokratik sistemlerde bu tarz bir pratiğin gerçek demokrasi anlayışına tam manasıyla uygun düştüğünü ifade etmek mümkün değildir. Bu durum demokrasinin kuram ve uygulama boyutları arasındaki temel farklılıklarını ortaya koymaktadır. Tüm bu farklılıkların daha iyi anlaşılabilmesi özünde demokrasi düşüncesinin siyasal sistemler içerisindeki uygulamaları ile yakından ilişkilidir. Demokrasi en basit manada "doğrudan" ve "dolaylı/temsili" olmak üzere iki temelde sınıflandırılabilir. Kuşkusuz doğrudan demokrasi, MÖ 5. yüzyıldan itibaren Antik Yunan'daki tecrübelerle ortaya çıkmıştır (Sartori, 1965: 251; Sartori, 2017: 340). Bu demokrasi türü günümüzde katılımcı demokrasi türleri ile birlikte belirli oranlarda yakınlık göstermekle birlikte siyasal karar alma süreçlerinin modern dünyada en belirgin ve en uygulama bulan demokrasi tipini, temsili demokrasiler oluşturmaktadır.

Atina site demokrasisi, karar alma süreçlerine toplumun önemli bir kısmının katılamadığı aristokratik bir doğrudan demokrasi türüdür. Buna karşın temsili demokrasi, bir ülkedeki bireylerin siyasal haklarının doğrudan doğruya kendilerince değil kendilerine karşı sorumlu olan temsilcileri aracılığıyla güvence altına almaya çalıştıkları yönetim şeklidir. Temsili demokrasilerde yasama organı, halk egemenliği anlayışı açısından seçimlerle vekâleti alanların oluşturduğu parlamentodur. Seçim, klasik Fransız hukuk anlayışında bir kamu

görevini ifade etmektedir (Sezen, 2000: 40). Klasik temsili demokrasilerde parlamentonun mutlak üstünlüğü esas olmakla birlikte demokratik bir siyasal sistemi tanımlayan tek ölçüt değildir. Kuşkusuz toplumlar çeşitli krizler, devrimler, reformlar ve dönüşüm süreçleri yaşamaktadırlar. Nitekim seçme hakkının daha demokratik bir nitelik kazanması, küresel düzeydeki toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmelerle paralel bir görünüm taşımaktadır.

Şekil 2.1. Demokratik Hükümet Sistemleri Sınıflandırması

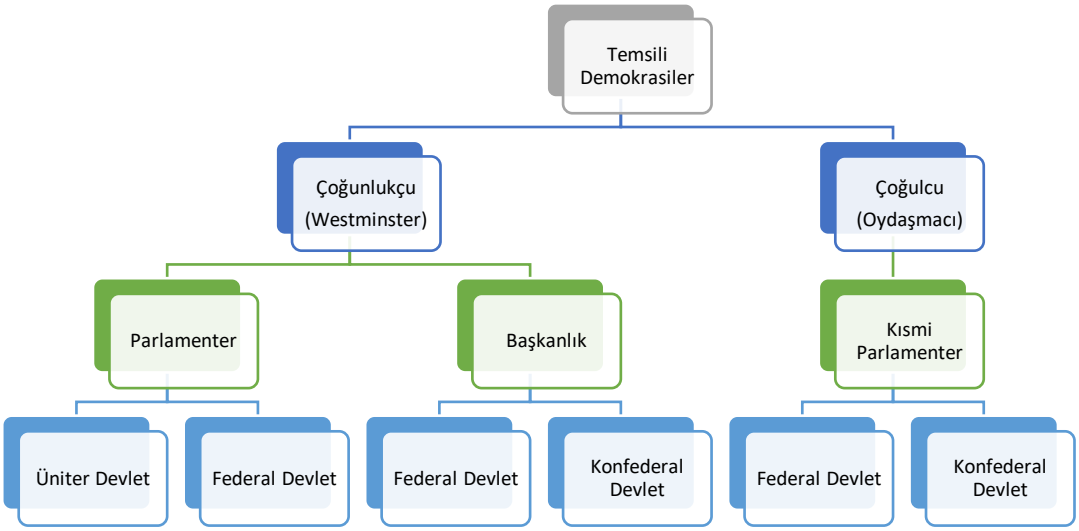

Kaynak: Kalaycıoğlu, 2014'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sanayi Devrimi ile birlikte demokratik rejime sahip modern devletin temsili olmak zorunda olduğu fikri, modern demokrasi kuramcıları tarafından seçmen ile temsilci arasındaki ilişkilerin demokrasinin temel unsuru olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Bu açıdan modern demokrasiler, temsili sistemlerdir (Powell, 1982; Lijphart, 1984; Kalaycıoğlu ve Sertel, 1995). Temsili demokrasiler kendi içerisinde "çoğunlukçu" ve "çoğulcu" demokrasiler olmak üzere iki temel sınıflandırmaya tabi tutulabilirler. Bunlardan ilki Westminster tipi bir çoğunlukçu sistem olup kuvvetler arasında yasama organını, yargı ve yürütme organlarından daha üst bir konumda değerlendirmektedir (Lijphart, 1987: 97-102). Bu sistemde yasama organındaki tek ya da çift meclisli yapı aracılığıyla hâkimiyet kuran siyasal partiler hem yasama hem de yürütme organları üzerinden siyasal otoritelerini elde edebilmektedir. Böylece yasama ve yürütme kuvvetleri, siyasal partiler aracılığıyla (ve parti sistemi ile birlikte) iç içe geçen ve fiilen başbakanlık rejimine dönüşen bir çoğunlukçu parlamenter sistemi ortaya çıkarmaktadır (Kalaycıoğlu, 2014: 21).

Çoğunluk iradesinin sınırsız üstünlüğüne dayalı olarak Rousseau'nun görüşlerinden etkilenilerek temellendirilen çoğunlukçu (mutlak) demokrasi anlayışı etkisini hem Avrupa'da hem de Türkiye'de uzun yıllar boyunca hisstettirmiştir. Çoğunluğun yönetme hakkı, demokrasilerde bir anlamda zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Demokrasilerde özellikle karar alma süreçlerinde ortaya çıkan "çoğunluğun yönetim hakkı", esasında demokratik sistemlerin bir ilkesi olması gerekirken tarihsel süreçte amaç haline getirilmiş ve çoğunluğun mutlak üstünlüğüne dayanan bir "çoğunlukçu demokrasi" anlayışını ortaya çıkarmıştır. Çoğunlukçu demokrasi anlayışında, çoğunluk iradesinin yanılmazlığına ve halkın iyi ve mutlak çıkarlarına yalnızca çoğunluğun iradesinin yeterli görüleceği fikri, azınlık düşüncesinin baskılanmasına neden olabileceği gibi kuvvetler ayrılığı ve anayasa yargısı gibi hükümet sistemini sınırlayan ilkelerin elimine edilmesine sebebiyet de verebilecektir (Hakyemez, 2003: 74-75).

Avrupa'daki baskıcı, otoriter ve totaliter rejim tecrübeleri, topluma ve devlete bakış açısını önemli ölçüde değişime uğratmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısına kadar azınlık-çoğunluk iradesi ve millî irade yaklaşımları ile açıklanan demokratik rejimler, 1940'lı yıllardan itibaren sosyolojide modern toplum anlatımlarında kullanılan "çoğulculuk" terimini, demokratik rejimlerin niteliğini izah etmede kullanılan bir olguya dönüştürmüştür. Nitekim modern toplumda demokrasiler sınıfsal, etnik, dilsel, dinsel vb. pek çok farklılıklara sahip ulus devlet modelleri altında uygulama bulmaktadır. Ancak bu yapı içerisinde türdeşlik ısrarı, gerçekçi bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Böylece azınlık hak ve görüşlerini, çoğunluk kararlarına karşı, üst yasal normlarla güvence altına alan ve yönetime katılım araçlarını, sivil toplum kuruluşları, meslek kuruluşları vb. yapılarla birlikte karar alma süreçlerini pekiştiren "çoğulcu demokrasi" anlayışı belirmiştir. Çoğunluk iradesine tanınan üstünlüğün rejimin asli unsuru olduğunu öne süren çoğunlukçu demokrasi anlayışı yerine toplumsal yapıdaki çeşitliliği esas alan çoğulcu demokrasi yaklaşımını beraberinde getirmiştir (Uygun, 2010: 24-25).

Çoğulcu demokrasilerde seçimlerin ve yarışmacı parti sisteminin kamu siyasalarını belirlemedeki rolünün önemsiz olduğu düşünülemez. Aksine çoğulcu demokrasi, temsil sisteminin yanında, plebisitçi demokrasi anlayışının ise karşısında yer almaktadır. Çoğulcu demokrasi kuramında, sorumluluk sahibi temsilciler aracılığıyla seçmenlerin temsili esas alınmaktadır. Seçimler, siyasal partiler ve parlamenterler açısından önemini korumakla birlikte yalnız başına seçimlerin ve siyasal partilerin demokratik devletlerde dengeyi oluşturamayacağı düşünülmektedir. Bu açıdan işçi sendikalarından işveren örgütlerine, siyasal partilerden dini gruplara, öğrenci gruplarından kadın kuruluşlarına kadar farklı çıkar gruplarını, hükümet sistemi içerisinde denge araçları olarak konumlandırmaktadır (Erdoğan, 2017: 250). Nitekim Amerikan başkanlık sistemini tasarlayan Hamilton, Madison gibi isimlerin çalışmaları, siyasal

çoğulculuk fikrinin aynı zamanda Locke gibi liberal düşünürler ile birlikte öncü isimleri arasında sayılmalarına olanak tanımıştır (Bal, 2012: 145).

2.1.2. Karşılaştırmalı Demokrasinin Temelleri

Demokrasi kuramları konusunda öne çıkan çeşitli kuramcılar ve yaklaşımlarından bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında Rousseau, Locke, Montesquieu, Dahl, Duverger, Sartori, de Tocqueville, Mill, Hundson ve Schmidt'in yaklaşımları ve sınıflandırmaları siyaset bilimine önemli katkılar sunmuştur. Örneğin günümüz demokrasi anlayışının temellerini atan önemli isimlerden birinin Locke olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu bağlamda modern demokrasilerde sahip olunan siyasal iktidar gücünün sınırsız olmadığını, siyasal iktidarların toplumdaki her bireyin temel hak ve özgürlüklerinin korunması için var olduğunu ve anayasalarında yer alan çeşitli ilkelerin önemli bir kaynağı olarak Locke gösterilir (Arslan, 2010: 219). Bununla birlikte demokrasinin gelişiminde siyasal katılmaya vurgu yaparak siyaset bilimi açısından önemli bir isim olan Robert A. Dahl (1915-2014), bireylerin siyasal sistem içerisindeki katılımlarını; ilgi duyma, önemseme, bilgi edinme ve eyleme geçme olarak dört ana ilke üzerinden tasnif etmiştir (1963: 57). Siyasal katılmanın demokratik tutumlarını ortaya koyması açısından Dahl, önemli bir siyasal kuramcı olarak değerlendirilebilir. Kuşkusuz o ve benzeri siyaset bilimcilerin yaklaşımları daha çok siyasal tutum ve davranışlar üzerinden bir demokrasi okumasını ifade etmektedir.

Demokrasi terimi günümüzde artan bir şekilde üzerine yüklenen anlamları itibariyle bambaşka olguları anlatan bir tartışma alanı olmayı sürdürmektedir. Demokrasi bir yandan baskın bir şekilde Batı medeniyetinin siyasal süreçlerinin bir sonucu yahut bir ürünü iken diğer yandan yayılım ya da anlamlandırma alanlarının karmaşıklaşan yapısı, demokrasinin çok boyutlu biçimde tartışılmasını zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan sosyalizm ya da komünizm ideolojileri Karl Marx'ın tekelinde bir hüviyetle günümüz siyaset bilimcilerince tartışılırken demokrasi olgusuna dair kuramların tekel bir isminden bahsetmek mümkün değildir. Kuşkusuz demokrasi kuramı bugünlere gelmeden çok daha önce Antik Yunan siyaset felsefecilerinden başlayan bir tartışmanın devam edegelen bir konusu olduğu yukarıda izah edilmişti (Sartori, 2017: 18). Durum böyleyken ve demokratik kurumlarının 18. yüzyıldan itibaren yeni yaklaşımlara kapı araladığı düşünüldüğünde karşılaştırmalı bir siyasal analiz içeren bu tezin ana varsayımlarını doğrudan ilgilendiren iki temel demokrasi yaklaşımının ortaya konulması tercih edilmiştir. Bu demokrasi analizcilerinden ilki Maurice Duverger (1917-2014), ikincisi ise Giovanni Sartori'dir (1924-2017). Bu siyaset bilimcilerin demokrasi yaklaşımlarının, karşılaştırmalı siyaset incelemeleri yapmaları yönüyle daha fazla önemli olduğu düşünülmektedir.

Duverger'e göre (1993: 453) demokrasinin en gerçekçi ve en basit tanımı, adil ve özgür seçimler aracılığıyla yöneticilerin, yönetilenler tarafından seçildiği rejimdir. Ona göre bu seçim mekanizması hakkında anayasa hukukçuları bir "temsil kuramı" ortaya atmışlardır. Buna karşın partilerin gelişimi temsil kuramında olduğu gibi seçim olgusunda da ciddi bir değişim ortaya çıkarmıştır. Esasında temsilciler, seçmenler tarafından seçilmeden evvel parti kurullarınca ya da liderliğince seçilmekte ve çoğu kez seçmen sadece bu seçimi onaylayarak seçim yapmış olmaktadırlar. Böylece bir temsilci, hem partisinden hem de seçmenlerinden olmak üzere çifte vekâlet almış olur. Diğer yandan klasik demokrasiye yakın rejimlerde genel seçimlerden önce bir ön seçim gerçekleştirilir. ABD'deki ön seçim usulü, bu türün en başarılı örneği olarak kabul edilir (Duverger, 1993: 454). Ancak bu ön seçim süreçleri de tek başına, aktif delegelerin gücü ile şekillenmemektedir. Duverger, demokrasinin bir siyasal sistemde varlık kazanabilmesini, hangi parti sistemine yol açarsa açsın seçim sistemlerinin demokratikleşmesi ile yakından ilişkili görmektedir.

Demokrasi kavramı özellikle günümüzde, siyaset bilimciler kuramcılarından uygulayıcılarına kadar çok geniş bir yelpazede kabul görmüştür. Bu kabul, siyasal olaylar ve olgular üzerinde olduğu kadar bireylere ve toplumlara yönelik her türlü yönetsel yapının da demokrasi bağlamında bir kriter olarak değerlendirilmesi ve demokratiklik açısından başarısını tayin eden belirleyici bir etken olmasını ifade eder olmuştur. Nitekim Sartori'ye göre (2017: 18-19), pek çoğu için demokrasi, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin en yüksek şekli olarak kabul edilmesi ile modern siyasal kurumlarının temel misyonları çerçevesinde bir tür üst sözleşmeyi anlatan yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı, dünya siyasal tarihinde siyasal olaylar ve rejimler üzerinde ortak ve tek genel geçer bir paydanın hâkimiyet sağlayamayacağını bir tecrübe olarak sunmuştur. Ancak bu tecrübelerin zamanla devletlerin yeni yönetsel ve siyasal paradigmaların etkisiyle ne ölçüde öncelendikleri önemli bir soru işaretidir. Çünkü demokrasi kavramının esasında gündelik siyasal krizleri yönetmeye yarayan bir ara formülü ifade edip etmediği hususu güncelliğini korumaktadır.

Baskın bir siyasal rejimi talep eden ancak tam tersi bir siyasal rejimde yaşayan bir kimsenin kendi kurumlarını, siyasal kültürünü, toplumsal kodlarını ve tarihsel tecrübesini yok sayarak aniden uygulamaya konulabilecek bir devrimi beklemesi sistem açısından önemli bir soru işaretidir. Demokrasi olgusunun, bu soru işareti içeren durum gibi, yerinde ve zamanında kullanımını aşan yeni bir tanımlamaya dönüşmesi Sartori'ye göre demokrasi kuramının birinci olumsuzluğunu oluşturmaktadır. Bu noktada Sartori, değer serbestliği olarak tanımladığı bir yaklaşımını ve davranışçı düşünce okulunun fikirlerini tartışmaya açarak demokrasi kuramını üç temel olumsuzluk üzerinde tartışmaktadır. Yukarıda açıklanan temel itirazın yanı sıra diğer

iki husus üzerinde durmak gerekirse; ilki, "değer serbestliği" (*wertfreiheit*) adı verilen demokrasi olgusunun kullanım yoğunluğu meselesi üzerinedir. Bu yaklaşım için "değer yokluğu ve kaçınması" (*value void/avoidance*) ile "değer boşluğu" (*value vacuum*) adı verilen açıklamalar ileri sürülmüştür (Sartori, 2017: 20). Bu bağlamda değer yokluğu, demokrasi kuramı çerçevesinde ideali ararken aşırıya kaçabilecek her türlü yöntem ve yaklaşımı denemeyi öncelerken, değer boşluğu ise demokrasi arayışında demokrasi olgusunun yok olmasına neden olabilmektedir. Bunlarla birlikte düşünüldüğünde değer serbestisinin en ılımlı açıklamasını ifade eden "değer doğruluğu", daha açık bir ifadeyle değerlendirme ve tanımlamanın birbirinden net bir şekilde ayrılması, demokrasi kuramını en uç noktalara götürme riskini taşımış olacaktır.

Sartori'nin demokrasi kuramının olumsuzluğuna vurgu yaptığı üç temel tartışma alanının sonuncusu ise Davranışçı Düşünce Ekolü yaklaşımlarının ortaya çıkardığı sonuçlardır. Bu sonuçların en önemlisi deneysel (*ampirik*) kuramdır. Bu noktada demokrasi kuramı ile deneysel demokrasi meselesi karşımıza çıkmaktadır. Deneysel demokrasi, demokrasi kuramının yanlışlanabilir ya da doğrulanabilir oluşlarını ortaya çıkarmak üzere bir ölçümlemeyi ifade etmiş olacaktır. Sartori bu duruma itiraz ederek özünde demokrasi kuramının geniş genellemelere dayanan bir makro kuram olduğunu savunmaktadır. Bu yönüyle mikro delillerle/ispatlarla deneysel anlayışı destekleyen bir araştırma ortaya koymak, demokrasi olgusu ve demokrasiye dair konular söz konusu olduğunda, o kadar da kolay değildir. Bu bağlamda Sartori (2017: 22), demokrasi kuramının uygulamalarının ölçülebilir deneysel araştırmalarla teste tabi tutulmasının, siyasetin doğası gereği ihtiyatla yaklaşılması gereken bir durum olduğunu savunmaktadır.

Demokrasiyi "seçim" (*election*) ve "yeğleme" (*selection*) terimleri üzerinden tartışan Sartori, pek çok tercih içerisinden bir ya da birkaçının özel olarak diğerlerinden belirli kriterlerle ayrılmasından doğan farka dikkat çekmektedir. Örneğin üniversiteler gibi bilimsel nitelikli olmasa gereken kurumların personelini yeğleyerek işe alması gerekmektedir. Yeğlenen kişi, aynı zamanda en iyi aday olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan demokrasi yarışan elit/seçkin azınlığın yeğ tutulmasını doğuran bir sistemdir. Böylece demokrasi, yeğlemeli ve seçmeci olması gereken bir poliarşi olarak değerlendirilmelidir (Sartori, 1965: 126; Sartori, 2017: 212). Nitekim poliarşi, tek kişinin yönetimine dayanan monarşiden ya da azınlık bir grubun yönetimine dayanan aristokrasi veya oligarşiden farklı olarak çok daha fazla kimsenin yönetimini ifade eden modern siyaset bilimi terimlerindendir. Dahl tarafından ilk kez ortaya atılan bu terim, genel oy hakkının bulunduğu temsili demokrasiler için tanımlanmıştır (Dahl,

1991; Dahl, 2000). Sonuçta poliarşi, siyasal iktidar sahiplerinin rekabetçi ve düzenli seçimler yoluyla "hesap verebilir" olmasını vurgulayan bir demokrasi anlayışıdır.

Sartori demokrasi kuramını seçimli, katılımcı, referandumlu ve yarışmacı demokrasi olmak üzere dört ana grupta tasnif etmektedir. Bu sınıflandırmasını katılımcı ve yarışmacı demokrasi kuramları arasındaki karşıtlık çerçevesinde ele aldığını da belirtmektedir. Bununla birlikte Sartori, liberal demokrasi kuramının modern dönemdeki önemli savunucularından Barry Holden'ın tasnifine vurgu yapmaktadır. Holden'ın (2007) radikal, yeni radikal, çoğulcu, elit ve liberal olmak üzere beş ana kategoride ele aldığı demokrasi kuramlarından liberal demokrasi kuramını en ideal demokrasi kuramı olarak vurguladığı belirtilmelidir. Sartori ayrıca (2007: 32) geleneksel liberal demokrasi kuramı ile çoğulcu-yarışmacı demokrasi yaklaşımları arasında bir sürekliliğin varlığına dikkat çekmektedir.

Sartori'nin de vurguladığı üzere (2017: 51), katılımcı demokrasi ile halkın iktidarını çoğaltmanın araç ve yöntemlerini hedeflemek, onların ekonomik, toplumsal ve siyasal talep ve beklentileri ile ne ölçüde tutarlılık gösterdiğini tahayyül etmekte yarar bulunmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, halkın seçimler dışında alternatif katılım mekanizmaları üzerinden seçim dışı; kimisi gönüllü, kimisi siyasal ve yönetsel etki ile oluşturulan yapılar aracılığıyla tüm bir siyasal rejiminin işleyişi güçlendirilebilemiyorsa, burada halkın temel önceliklerini tekrar sorgulamak gerekebilir. Aksi durumda yalnızca demokrasi namına yeni arayışlara gitme arzusu ile özünde kamu siyasaları üzerinde etkinlik ve etkililik oluşturmayan araç ve yöntemler için halka doğru bir tercih yönlendirmesi de yapılmamış olacaktır.

Medyanın, ekonomik çıkar kuruluşlarının ve düşünce kulüplerinin öneminin her geçen gün artmakta olduğu günümüz dünyasında, bu yönelimin ortaya çıkarabileceği risklere dikkat çeken Sartori'ye göre, bu tür azınlık elitlerinin milyonları sokağa dökse dahi o milyonlardan daha fazlasının sessiz kalmasına neden olsa, ortaya çıkacak her türlü sonuç, bir demokrasi kazanımı olarak düşünülemez. Bu nedenle Sartori, "onay/uzlaşı" (consensus) ve "oy verme/seçme edinimi" olgularını bir bütün olarak değerlendirmektedir (Sartori, 1965: 173-179). Ona göre "onay" tek bir fiilin kabul edilmesine rıza göstermek değildir. Sistemi oluşturan eşitlik ve özgürlük gibi değerleri, siyasal yapının işleyiş kurallarıyla yöntemlerini ve hükümet sistemleri ile hükümet politikalarını ifade eden geniş bir alana tekabül eden ayrımları göz ardı etmeyi mümkün görmez. Bununla birlikte seçmenlerden çok daha güçlü bir şekilde kanaatlerini açıklayan lobiler ve çıkar grupları, "gösteri demokrasisi" yoluyla seçimli demokrasinin gerçek anlamını ortadan kaldırabilir. Bu açıdan tüm halkın genel kanaatlerini açıklamanın yani "genel onay"ın en demokratik ölçüsünü serbest, eşit, adil nitelikli genel seçimler oluşturabilir (Sartori, 2017: 120-121).

2.2. Demokratik Siyasal Rejimler

Eski Yunan polislerinde çeşitli siyasal yönetim şekilleri tecrübe edilmiştir. Krallık ya da tiran yönetimlerinden oligarşik ve demokratik yönetim biçimlerine kadar çeşitli siyasal rejimlerin hayat bulduğu bu antik site-devlet yönetimlerinde bu tez açısından da önem arz eden en önemli pratiklerden birini demokrasi yönetim şekli ve onun siyasal kurumları oluşturmuştur. Atina polisinde uygulanan demokratik rejimin en önemli siyasal kurumları arasında Ekklesia ve Beşyüzler Meclisi yerini almıştır. Yürütme erki niteliğindeki Beşyüzler Meclisi otuz yaşını tamamlamış yurttaşlar içerisinden halkın bir yıl için kura usulü ile seçtiği kimselerden oluşmuştur. Bu açıdan yasamanın oluşumu kuraya dayalı bir seçim sistemi ile şekillendirilmiştir. Tüm yöneticiler ve kamu görevlileri bu meclise bağlı olup ceza ve yargılama hukukunun da adresidir. Ekklesia adı verilen halk meclisi ise yirmi yaşını dolduran yurttaşların Agora adı verilen geniş bir kamusal alanda belirli aralıklarla toplanarak barış anlaşması, savaş ilanı, iç ve dış politika ve yasaların belirlenmesi ile ilgili egemenlik hakkının kullanıldığı yasama erkini ifade etmiştir (Şahin, 2015: 54). Bu bağlamda siyasal kurumlar günümüzdeki anlamlarıyla yasama ve yürütme organları üzerinde yükselmiştir. Daha sonraları yargı erkinin unsurları ile birlikte ayrı bir kuvvet olarak değerlendirilmeye başladığı görülecektir.

Dar anlamda siyasal rejim, toplumun özel bir biçimi olan ulus anlayışının yönetim yapısını belirtmektedir. Duverger'e göre (1974: 14-16), akıl dışı anlayışı ifade eden otoriter rejimler yerine tesis edilen demokratik rejimler, yönetim yapısını akılcı temeller üzerine oturtmak zorundadırlar. 18. yüzyılda "temsili demokrasi" adı verilen yeni bir demokrasi şekli, Amerikan ve Fransız devrimlerinin de etkisiyle kabul görmeye başlamıştır. Böylece demokratik rejim, yönetenlerin yönetilenler tarafından seçilmesini esas almaktadır. Genel oy hakkının gelişimi, seçim sistemlerinin ve siyasal partilerin doğuşu ile 19. yüzyıldan itibaren temsili demokrasi uygulamaları belirgin bir şekilde o ülkenin siyasal rejimini tanımlamaya başlamıştır (Urbinati, 2006). Siyasal rejimler, kuşkusuz siyasal kurumlar üzerinde anlam bulmaktadır. Siyasal kurumların işleyiş ve uygulama biçimleri siyasal yapının tanımlanmasının temel ölçütlerini oluşturmaktadır.

Günümüz siyasal sistemlerinde yaygın bir biçimde görülen ulus-devletlerden her birinin örgütleniş biçiminin tarihsel anlayış, siyasal kültür, diplomasi ve uluslararası anlaşmalar çerçevesinde farklılaştığını görmek mümkündür. Bu devletlerin örgütlenme biçimleri, siyasal kurumları ve bu kurumların işleyişini tayin eden yazılı ve yazısız kuralların devlet kurumlarının ilişkileri üzerindeki etkileri ile ortaya çıkan görünüm siyasal rejimin niteliğini ortaya koymaktadır. Bu durumu Kalaycıoğlu (2014: 18), daha da açarak bir siyasal rejimi, parçası olduğu siyasal sistemdeki temel politika süreçlerine, etkileşimlere ve tutumlara hâkim olan

kurallar manzumesi olarak ifade eder. Böylece siyasal rejim, etkeni olduğu siyasal sistemde oynanan siyasal oyun ya da anlayışın çerçevesini ifade eden normlar bütününü ifade etmiş olmaktadır.

Siyasal rejim kavramı, başta devlet aygıtı olmak üzere siyasal kurumları düzenleme işlevinin ötesinde siyasal partiler (Dahl, 1984: 230) ve seçim sistemi ile birlikte şekillenen bir olgudur. Siyasal rejimler günümüzde çoğulcu demokratik sistemler içerisinde tasnife tabi tutulurlar (Burtenshaw, 1968: 582-584). Ayrıca siyasal sistem, siyasal rejimden daha geniş bir kavramdır. Daha açık bir ifadeyle yalnızca koordine olarak işleyen siyasal kurumların ötesinde toplumsal ve ekonomik yapıları, coğrafyayı, tarihsel tecrübeleri, kültürel değerleri içerisinde barındıran geniş bir siyasal yapıyı tanımlamaktadır. Tüm bu rejim ve sistem anlayışlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi ya da araştırılması, ilgili ülkenin tarihsel geçmişinden kültürel özelliklerine kadar mevcut tüm değişkenleri dikkate alınarak ortaya konulabilir (Kaboğlu, 2015). Bu çerçevede tezin bu bölümünde parti ve seçim sistemleri ile hükümet sistemi ilişkilerini, temel varsayımlar çerçevesinde doğrudan ilgilendiren demokratik siyasal rejim anlayışları içerisinde bir teorik zemin oluşturulması hedeflenmektedir.

Modern demokratik sistemlerin günümüzde kabul gören anlayışı büyük ölçüde sınırlı çoğunluk yönetimine, seçim usullerine ve iktidarın temsil yoluyla devredilmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte demokratik siyasal sistemlerin mutlak halk iradesini tümüyle yansıttığını yahut seçimler sonucunda çoğunluğu elde eden siyasal hareketlerin iktidara mutlak ölçüde sahip olduklarını söylemek mümkün görünmemektedir. Temsili ya da dolaylı bir demokratik siyasal rejimde halkın mutlak egemenliği ya da halkın iradesinin iktidar aygıtında vücut bulmasından daha çok halkın rızası ve onaması şeklindeki bir irade yansımasından bahsetmek daha mümkün olacaktır. Bu noktada demokrasinin yalnızca halk iktidarına tekabül etmediğini ancak çoğunluk yönetimi ya da çoğunluk egemenliğinin de tek başına demokrasi olmadığını belirtmek gerekmektedir. Nitekim Sartori'ye göre (2017: 51), özellikle Afrika ülkeleri bağlamında çoğunluk ve demokrasi adına siyasal kurumlar üzerinden toplumdaki diğer kimse ya da hareketin baskılanması ya da yok edilmesi çoğunlukçu demokrasi anlayışını tartışmalı kılmaya yetmektedir.

Türkiye rekabetçi ve çoğunlukçu bir demokratik rejim olarak tanımlanabilir. Toplumsal gerçeklere daha yakın bir şekilde oluşturulan "rekabetçi demokrasi" terimi, Joseph A. Schumpeter (1883-1950) tarafından toplumu oluşturan bireylerin hür iradesi ile bazı kimseleri "emanetçi" olarak seçmeleri ve onlar tarafından yönetilmeleri fikrine dayanan modeli ifade eder. Günümüzde bu emanetçi kimseler, büyük ölçüde siyasal partiler tarafından belirlenmekte ve seçmen, kendisine önerilenleri oylamak zorunda kalmaktadır. Bu noktada çoğulcu

demokrasiler, denge ve denetim araçlarıyla seçilen yöneticileri frenlemenin en önemli güvencesini kuvvetler ayrılığı ilkesinde görmektedir (Arslan, 2015: 8-15). Kuvvetler ayrılığı ilkesinin geçerli olduğu, düzenli serbest seçimlerin gerçekleştiği, en az iki rakip partinin yarışabildiği, temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınabildiği katılımcı demokrasi anlayışına sahip bir hukuk devleti, demokratik bir siyasal sistemin ideal altyapısını ortaya koymaktadır. Kuşkusuz özgür ve tam demokratik siyasal rejimlerde seçimlerin amacı, seçmenlerin taleplerini hükümet süreçlerine yansıtabilmektir. Siyasal demokrasinin sağlıklı işleyebilmesi ve seçim süreçlerinin demokratik nitelik taşıyabilmesinin temel kriterlerini ve şartlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Akgün, 2002: 8-10):

- Seçimler düzenli aralıklarla gerçekleştirilebilmelidir.
- Yetişkin tüm nüfusun oy kullanma hakkı kısıtlanmamalıdır.
- Siyasal parti kurma ve aday gösterme süreçleri özgür olmalıdır.
- Seçim yasalarını tarafsız yorumlayan bağımsız yargı kurumu bulunmalıdır.
- Gelişmiş bir parti sisteminin varlığı bulunmalıdır.

Modern siyasal sistemlerin işleyişinde siyasal partilerin rolü hayati bir nitelik taşımaktadır. Nitekim demokratik siyasal sistemlerde hükümet etme ve iktidarın paylaşımı bizzat siyasal partiler vasıtasıyla gerçekleşmektedir (Aldrich, 2000: 623; Budge ve Keman, 2001: 32). Siyasal partilerin, siyaseti organize eden yapılar olmaları nedeniyle modern devletin temel unsurlarından biri olarak değerlendirilmeleri mümkündür (Aydın, 2008: 17-18). Bununla birlikte hükümet sistemlerinin işleyiş biçimleri de yalnızca yazılı yasalarla oluşturulan kurallara bağlı olarak düşünülmemelidir. Hükümet sistemleri incelenirken siyasal kültür, parti yapı ve sistemi, seçim sistemleri ve toplumsal yapı başta olmak üzere en temel dinamikleri araştırılmalıdır. Bu açıdan karşılaştırmalı çalışmalarda kuvvetler ayrılığından daha geniş mahiyette bir siyasal sistem üzerinden çalışılması bir gereklilik olarak savunulmaktadır (Beer, 2000: 102-103; Kamalak, 2014: 373).

Demokratik siyasal sistem, siyasal kurumlardan oluşan bir bütündür. Örneğin başkanlık hükümet sistemi yahut nispi temsil sistemi ya da çok partili sistem yapısı, temsili demokrasilerin birer özelliğidir. Bu açıdan demokrasi olgusu, bu tez çalışmasındaki siyasal sistemi oluşturan ilişkiler açısından anahtar bir nitelik taşımaktadır. "*Cumhuriyet rejimi, demokratik parlamenter düzendir*" ifadesi, özünde parlamenter bir hükümet etme sisteminin demokratik ilkelerce iyi ya da kötü niteliklere sahip olabileceğine de dikkat çeker. Bu yönüyle bir siyasal sistemde hükümet sistemi, parti sistemi ve seçim sistemi gibi en temel üç unsurun demokratik özellikleri; toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel geniş bir etki ve sonuç

doğurur. Buradan hareketle, bu tez, konusu ve kapsamı itibariyle aynı zamanda bir demokratik siyasal rejiml çalışmasıdır. Demokratik siyasal kurumlar ve siyasal kurumların gelişim ve değişim dinamikleri, karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

2.3. Demokratik Devlet Yapıları

Devletleri ve bu devletlerin siyasal kurumları ile yönetim biçimleri arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları araştırmak, karşılaştırmalı siyaset alanındaki çalışmaların merkezine oturmaktadır. Modern devletin yönetim yapısını anlamlandırma zorunluluğu, yüzyıllardır tartışılagelen bir konuyu farklı ve zor bir düzlemde ele almayı gerektirmektedir. Bu çabaların uzunca bir serüveni olmakla birlikte ulus devlet inşası ve sonuçta ortaya çıkan devlet yapılarının tanımlanması sorunları, birbirleri ile doğrudan ilişkili bir alanını ortaya çıkarmaktadır. Ulus devlet, başlarda siyasal elitler ile birlikte doğmakla birlikte zamanla geniş halk kitlelerinin devlet yönetimine ilişkin karar alma süreçlerine katılımları ile demokratik devletler hâline gelmiştir (Huntington, 1993). Buna koşut olarak parlamentolardaki ayrışma ve mücadele alanları önce siyasal partileri, ardından meşruluk kaynağı olarak oy hakkını ve seçimleri kurumsallaştırma ile devam etmiştir (Newton ve van Deth, 2010: 25-26).

Demokratik anayasalar, siyasal iktidarı birden fazla devlet organı arasında bölerek tek tek hiçbirinin aşırı güçlenmesine izin vermeyecek şekilde tüm devlet aygıtları arasında denge ve denetim işlevlerini sağlamayı amaçlamaktadır. Örneğin yasama organının, parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkileri açısından ayrı bir önemi olduğu gerçeği dikkate alındığında özel olarak değerlendirme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu zorunluluğun birinci boyutu, siyasal sistemin işleyişine dair iken, ikinci boyutu yasama meclislerinin tek ya da çift yapılı olarak ele alınmasına ilişkindir. Yasama meclisinin tek ya da çift yapılı olması, üniter ya da federal devlet anlayışı ile tercih edilmesi yönüyle bir ilişkiye sahiptir. Nitekim tek meclisli yapı, üniter devletlere daha uygunken ve daha çok uygulanmakta iken; iki meclisli yapı, federal sistemlere daha uygun olup, bu sistemlerde daha fazla tercih edilmektedir (Newton ve van Deth, 2010: 77-78). Ancak bu durum, mutlak bir zorunluluk içermez. Örneğin Fransa, üniter devletler içerisinde iki meclisli bir yapıya sahipken; Yeni Zelanda, iki meclisli yapıyı; Türkiye gibi terk etmiştir. Bununla birlikte Yayla'ya göre (2017: 66), üniter devletlerde tek kamaralı parlamentonun varlığı akla daha uygun olarak değerlendirilmektedir.

Siyasal bir tercih olmakla birlikte anayasa yapıcılar tarafından şekillendirilen üniter devlet yapısı, tarihsel, toplumsal, coğrafik ve kültürel olmak üzere çeşitli etkenler etrafında belirlenmektedir. Teknik anlamda üniter devlet, unsurlarında ve erklerde "teklik" gösteren siyasal ve yönetsel yapılardır. Üniter devletlerde tek ülke, tek millet ve tek egemenlik bulunmaktadır. Böylelikle, üniter devletlerde ülke, millet ve egemenlik olguları, bölünmez bir

bütün olarak kabul edilmektedir. Ülke içerisinde bazı yönetsel bölünmelere (bölge, il, ilçe vb.) ayrılabilmekle birlikte bu birimlerin yasa çıkarma yetkisi bulunmayıp merkezi yönetimin belirlediği yetki devri/paylaşımı çerçevesinde yürütme yetkilerine sahip olabilmektedirler. Bu bağlamda üniter ve merkeziyetçi hükümet anlayışı, İngiltere'de parlamento çoğunluğunun ve hükümetin yetkisinin dışında coğrafi ya da işlevsel hiçbir alanı olmadığı ifade edilmektedir (Lijphart, 2006: 27). Ayrıca siyasal yönetim, başkent örgütlenmesindedir. Üniter devletlerde yasama, yürütme ve yargı erklerinde "teklik" söz konusudur (Erim, 2017: 90-92). Bu bağlamda basit (üniter) yapılı (tekçi) devletler, iktidarın tek elde toplandığı devletlerdir; iktidar bölünmemiştir. Devlet organları ülkenin tamamı için hüküm ifade eden kararlar alırlar.

Tipik bir üniter devlet örneği olan Fransa'da; Paris, siyasal sistemin merkezi konumundadır. Ancak son dönemlerde insan hakları söylemleri ve özgün mahalli kimliklerin korunması talebi, merkeziyetçiliği etkilemektedir. Bu açıdan Fransa'da nispeten, İspanya'da daha açık bir şekilde üniterlikten federalizme doğru bir hareket görülmektedir. Kuşkusuz bir ülkenin siyasal sisteminde devletin yapısının üniter ya da federal olup olmamasında tarihsel, coğrafi, kuruluş felsefesi gibi pek çok faktör belirleyici olmaktadır. Bununla birlikte federal yapının otoriteryenizmi zorlaştıracağı, üniter yapının ise otoriteryenizmi beslemeye daha elverişli olduğu öne sürülmektedir (Yayla, 2017: 67). Bu açıdan özellikle üniter devletlerde başkanlık hükümet sistemi bağlamında çeşitli yaklaşımlar ortaya çıkabilmektedir.

Ulus devlet ile üniter devlet terimleri arasında kimi zaman aynı anlamlandırmalara denk açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Esasında Fransa'nın 1950'li yıllara kadar belirgin bir şekilde uyguladığı ulus devlet, daha çok kültürel bir yapıyı üstünlük tanımaktadır. İkinci ulus devlet tipi ise, daha çok etnikçi ve asimilist özellikler taşımaktadır. Bu yönüyle ulus devlet, üniter devlete göre daha demokratik bir siyasal anlayışa tekabül etmemektedir (Oran, 2009). Bununla birlikte ulus devletler ya da üniter devletler her ikisnin genel bir özelliği olarak siyasal iktidarların tek bir merkezde toplandığı, tüm ülkede aynı düzeyde geçerli olan yasa ve kurallarla siyasal kararlar üreten ve düzenleme yapan sistemlerdir. Buralarda merkezi hükümet, yetkilerini mutlaka tek başına kullanmak zorunda değildir. Yetkilerini merkezi idarenin taşra teşkilatlarına ya da yerel yönetimlere devredebilir. Nihai yasal düzenleme yapma ve uygulama yetkisinin tek sahibi merkezi hükümettir. Üniter devletler genelde tek bir millet temelli anlayışla kabul görseler de farklı etnik, mezhepsel, inançsal toplumsal yapılara sahip olabilirler. Örneğin Büyük Britanya; İskoçya, Kuzey İrlanda ve Galler'in de içinde bulunduğu bir sistemde üniter devlet anlayışına sahip olmakla birlikte 21. yüzyıldan itibaren bir dizi yetki devri ile katı merkeziyetçi üniter devletten daha az merkeziyetçi bir üniter devlete geçiş sürecini devam

ettirmiştir (Kalaycıoğlu, 2014: 28). Öte yandan devletin üniter ya da federal olmasını Yazıcı (2013: 70) şöyle bir boyutta ele almaktadır:

> "Devletin yapısını da –üniter veya federal- "toplam sıfır" oyununun ortaya çıkıp çıkmaması üzerinde etkili bir faktör olarak düşünülebilir. Çünkü federal sistemlerde siyaset yarışı, federal parlamento ve federe devlet parlamentoları için olmak üzere iki ayrı düzeyde gerçekleşmektedir. Bir siyasal partinin, her iki düzeyde de üstünlük elde etmesi muhtemel değildir. Bu nedenle federal devlet yapısı, kazançlarla kayıpların dengelendiği, böylece toplam sıfır oyununun engellendiği bir sistem olarak değerlendirilebilir. Oysa üniter devletlerde siyaset yarışı, parlamento seçimleriyle sınırlıdır. Dört veya beş yılda bir yapılan bu seçimlerin, parti ve seçim sisteminin türüne bağlı olarak toplam sıfır oyununa yol açma olasılığı mevcuttur. Türkiye'de olduğu gibi üniter devletlerde de, parlamento seçimlerinden bağımsız olarak belli aralıklarla yapılan yerel seçimler, bu sistemlerin yol açabileceği kazananın her şeyi alması ihtimalini, önemli ölçüde engellemektedir."

Türkiye açısından üniter devlet anlayışının özel bir anlamı bulunmaktadır. Üniter devlet, Fransa'da olduğu gibi ulus devletin "bölünmez bütünlüğünü" koruma güdüsünün bir parçasıdır. Türkiye'nin en önemli siyasal konu ve sorunlarının başında gelen Kürt meselesi, 1970'li yıllardan itibaren artan bir şekilde Türkiye'nin belirli bir coğrafyasında merkezi otoritenin daha güçlü bir yapıyı sahiplenmesini teşvik etmiştir. Irak, İran ve Suriye'deki siyasal hadiselerin meydana getirdiği sonuçlar, Türkiye açısından güvenlikçi kamu politikalarını daha da güçlendirmiştir. Böylece federal devlet anlayışı Türkiye için bir kere daha "güvenlik tehdidi" oluşturma gerekçesini güçlendiren bir faktör olmayı sürdürmüştür. Üniter devlet, normal şartlarda küçük devletlere ya da nüfusu homojen olan ülkelere daha uygun olduğu öne sürülebilirse de Türkiye gibi ülkeler özel tarihsel, kültürel, coğrafik, etnik yapı ve terör sorunu türü çeşitli özellikleri itibariyle üniter devleti federal devlete oranla daha fazla sahiplenmektedir. Nitekim eşgüdümlü ve kararlı devlet eylemlerine izin veren tek bir iktidar merkezinin varlığı, Türkiye'nin kendine özgü şartları açısından üniter devleti sahiplenmesinin temel teşvik edici etmeni olmuştur.

ABD siyasal sisteminde denge ve denetim mekanizmaları, federalizm ve kuvvetler ayrılığı ilkeleri üzerine kurulmuştur (Tanıyıcı ve Akgün, 2008: 16; Geer vd., 2010: 55). Türkiye'de başkanlık sistemine geçişle birlikte süreç içerisinde federal devlet yapılanmasına yol açacağına yönelik çeşitli kaygılar dile getirilmiştir. Bu kaygılara yönelik olarak federal ya da eyalet yapılanmasının başkanlık sisteminin olmazsa olmaz özelliği olmadığı belirtilmektedir. Türkiye'de başkanlık sisteminin ulusal birlik ve bütünlüğü sağlamada ve etnik ve dinsel ayrımcılığı azaltmaya yönelik önemli bir etki oluşturacağı savunulmaktadır. Bu anlayışa göre yerel yönetimler ciddi ölçüde güçlenecek ancak bu durumun özerk bir yapılanma içerisinde olmayacağı öne sürülmektedir. Bu açıdan üniter yapı konusunda Türkiye kadar

hassas olduğu belirtilen Fransa'nın ülkenin her tarafında güçlü yetkilere sahip bir yerel yönetim yapılanması çerçevesindeki tecrübesi örnek olarak gösterilmektedir (Kuzu, 2012: 14).

2.4. Demokratik Hükümet Sistemleri

Siyasal sistemler, anayasal kurullar dışında bu kuralları işleterek hayata geçiren kurumlara ve yönetim geleneklerine sahiptir. Hükümet sistemleri ise aslında toplumsal ve siyasal birçok kurumun karşılıklı etkileşimi ve etkisi altında işlev gösterirler. Hükümet sistemlerinin gerçekte nasıl işlediklerini anlamak için etkileşen tüm değişkenleri; siyasal kurumları, sosyal kurumları ve tüm bu kurumların içinde geliştikleri tarihsel ve sosyal koşulları incelemek gerekir. Söz konusu dinamikler, bir yandan hükümet sistemlerinin işleyiş özelliklerinin teşhis edilmesine yardım ederken, diğer yandan farklılaşmış alt türlerin ayrıştırılmasını sağlamaktadır. İlgili dinamiklerin sosyal kurumlara ilişkin olanları, politikaların yönetim geleneklerini ve sınıfsal kırılmalarını, içinde geliştikleri çoğunlukla özgün tarihsel şartlarla birlikte değerlendirirken, siyasal kurumlara ilişkin olanları; başta anayasal normlar, parti sistemleri, seçim sistemleri olmak üzere yapısal özelliklerle ele alınır. Böylece kurumsal etkenler belirli arka plan şartları içerisinde öyle ya da böyle bir gelişim sergileyebilmektedir.

İlk olarak kuvvetler ayrılığını anayasal bir ilke olarak gören Locke'un yaklaşımının, Montesquieu ile mukayese edildiğinde daha basit düzeyde olduğu görülecektir. Kuvvetler olarak temelde yasama ve yürütmeyi kabul eden Locke, yargıyı kuvvetler arasında sıralamaz. Esasında Locke'un sınıflandırması sistematik bir durumu da ifade etmez. Bununla birlikte dönemi itibariyle yasama organına atfettiği fikirleri oldukça dikkate değerdir. Ona göre en üstün ve öncelikli siyasal güç, yasama organıdır. Yasama organı halk tarafından seçilmiş temsilcilerden meydana gelmekte ve yürütme organı yasama organının üzerindeki baskınlığı, üzerinde taşımaktadır. Nitekim Locke'a göre, yasanın kendisine verdiği sorumlulukların ve görev sınırlarının dışına çıktığı an yürütme, yasama tarafından görevden uzaklaştırılmalıdır (Arslan, 2010: 216-217).

Rousseau, her siyasal toplumda siyasal iktidarın "irade" ve "güç" olmak üzere iki ana ayrı parçadan oluştuğunu savunmaktadır. Bu, temelde Rousseau, Locke veya Montesquieu gibi düşünürlerin savunduğu kuvvetler ayrılığı prensibini savunmaz. Ona göre güç (*potestas*) başkasına (kişi ve yönetici grup) devredilebilir ancak irade (*auctoritas*) devredilemez. Bu bağlamda yürütmeyi temsil eden hükümet, egemenin temsilcisinden başka bir şey değildir. Ona göre demokratik siyasal yönetime özgü olan her iki kuvvetin egemen halk tarafından üstlenilmesi durumunda, devleti olumsuz etkileyecektir (Ağaoğulları, 2006: 138-143). Bu açıdan Montesquieu'nun demokrasi düşüncesini oldukça yakından ilgilendiren en önemli kuramı olan yasama, yürütme ve yargıdan oluşan kuvvetler ayrılığı ilkesi temel bir siyasal-

kurumsal olgu olarak değerlendirilmek zorundadır. Bununla birlikte liberal demokratik sistemlerde devletin üç işlevi olarak kabul edilen yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız ve farklı kurumlar aracılığıyla yürütülmesi esastır. Bu açıdan Locke ve Montesquieu'nun savunduğu kuvvetler ayrılığı yaklaşımı, liberal demokrasilerin temel anlayışını ortaya koymaktadır.

Hükümet sistemlerinin işleyişi konusunda, "kuvvetler ayrılığı" ve "kuvvetler birliği" adı verilen devletin anayasal yapılanmasını ortaya koyan erklerin, ilgili siyasal sistemde aldığı görünüm bu isimlerin tanımını oluşturmaktadır (Buchanan, 2000: 115). Parlamenter sistemlerde kuvvetler ayrılığı daha yumuşak, başkanlık sistemlerinde daha katı uygulanmak zorundadır. Bununla birlikte kuvvetler ayrılığı ister İngiltere gibi üniter olsun ister Almanya gibi federal olsun bir parlamenter sistemde olağan bir şekilde uygulama bulacağı gibi Türkiye gibi üniter ve ABD gibi federal başkanlık sistemlerinde de aynı siyasal ve yönetsel mantıkla uygulama imkânı bulabilecektir. Hükümet sistemlerini belirleyen, kuvvetlerin işleyiş biçimleridir. Tezin bu kısmında parlamenter, başkanlık ve bu sistemlerden sonra geliştirilen yarı başkanlık sistemlerinin özellikleri incelenecektir. Bu üç hükümet sistemi, özünde ABD, Anglo-Sakson ve Fransız tipi uygulamalar ekseninde değerlendirmeye alınmış ve farklı tiplerine yer verilmiştir.

2.4.1. Parlamenter Sistem

Parlamenter hükümet sistemi, İngiltere'de ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmış bir yönetim modelidir (Laski, 2015: 13). Nitekim İngiltere'de kral ve feodal beyler arasında 1215 yılında imzalanan *Magna Carta*'dan itibaren süren mücadele günümüzdeki İngiliz siyasal sisteminin ve parlamenter hükümet sisteminin temellerini oluşturmuştur. 1782 yılında kabinenin krala karşı değil parlamentoya karşı sorumlu olacağının kabul edilmesi ile birlikte kralın otoritesi kabinenin eline geçmiş ve krallık makamı biçimsel temsillere rağmen sembolik bir makama dönüşmüştür (Yavuz, 2013: 17-18). Günümüzde parlamenter sistemlerin büyük bir kısmı, İngiliz tipi Westminster hükümet şeklini benimsemiştir. Bu sistemin temel özelliği, hükümetin, meclis içerisinden çıkması ve yalnızca ona karşı sorumlu olması bakımından yasama ve yürütme erklerinin kaynaşmış olmasıdır. Parlamenter hükümet sisteminin temel özellikleri arasında şunlar sıralanabilir (Kelso, 2013: 9-27; Metin, 2013: 56):

- ✓ Yürütmenin iki başlı olması (head of state – head of government)
- ✓ Devlet başkanının yürütme gücünün kullanımına sınırlı katılması
- ✓ Göreve geliş tarzı ne olursa olsun devlet başkanının sorumsuz olması
- ✓ Yürütme organının yasama organına karşı sorumlu olması
- ✓ Yürütme iktidarının, yasama iktidarından kaynaklanması

- ✓ Yürütme organının yasama organına karşı kullanabileceği yetkilerinin olması

Parlamenter sistem, genel mahiyetiyle yürütmenin yasama organı içerisinden çıktığı ve yasamaya karşı siyasal sorumluluğu bulunan bir hükümet şekli olarak tanımlanmaktadır. Parlamenter sistemde başkan, rejimin niteliğine göre kral ya da cumhurbaşkanı olabilir. Daha çok sembolik yetkilerle donatılan başkanların siyasal sistem içerisindeki temel misyonları, uzlaştırıcı ve gerilimleri azaltıcı işlevler üstlenmektir. Ülkenin genel siyasetine yön veren başbakanlardır. Parlamenter sistemde devlet başkanı, ister meşruti monarşi rejiminde olsun ister cumhuriyet rejiminde yetkilerinin sınırlı ve sorumsuzluğu esas husustur (Kahraman, 2012: 22-26). Bununla birlikte genelde parlamenter sistemin bir özelliği olarak parlamentoda yer alan siyasal partiler, disiplinli yapılara sahip olduklarından hükümet sisteminin kuruluşunda ve işleyişinde birincil derecede etkin (*effective*) ve etkili (*effectiveness*) roller üstlenmektedir.

Parlamenter hükümet sisteminin genel olarak üstünlükleri şu şekilde sıralanabilir (Yavuz, 2013: 31-35; Linz, 1994: 25-26):

- ✓ ***Sistem tıkanıklarını giderebilmesi***: Yasama organının yürütme organının görevine son vermesi ve yürütme organının ise hükümet kurulamaması hallerinde devlet başkanı üzerinden sistem tıkanıklığına çözüm getirmesi.
- ✓ ***Sistemin esnek olması***: Yasama organının mevcut hükümeti genel seçimler yapılmadan değiştirebilmesi ve yeni hükümetin aynı şekilde yasama organının desteği ile iş başına gelebilmesi.
- ✓ ***Sistemin kutuplaşmayı azaltması***: Yürütme organının, yasama organının güvenoyuna ve özellikle koalisyon hükümetlerinde parlamento uzlaşısına ihtiyaç duyması.

Parlamenter sistemlerde yürütme ve yasama organları arasında kuvvetler kaynaşması söz konusudur. Bir hükümetin göreve başlaması için parlamentoda "güvenoyu" alması gerekmektedir. Parlamentoda güvenoyu alınamaması halinde cumhurbaşkanı ya yeni bir hükümet kurmak üzere başka bir partinin parlamenter genel başkanına görev verir ya da parlamentoyu feshederek erken seçim kararı alır. Hükümetin başkanı, başbakan olup genelde parlamentoda en kalabalık grubun genel başkanıdır. Başbakanların yürütmedeki görev ve yetkileri cumhurbaşkanlarından daha fazla ve kapsamlıdır. Parlamenter sistemlerde güvenoyu dışında meclis soruşturması, yazılı ve sözlü soru sorma, önerge verme vb. hükümetin ve yasamanın gücünü sınırlayan mekanizmalar bulunmaktadır. Ayrıca, başkanlık sistemlerinde yürütme parlamenter sistemlere göre nispeten daha güçlüdür (Ayan Musil, 2013: 190-193).

Parlamenter hükümet sisteminin genel olarak olumsuz yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Yavuz, 2013: 36-38; Erim, 2017: 77):

- ✓ ***Sistemin istikrarsız olması***: Hükümetlerin ömürlerinin kısa olması ve çok sık koalisyon hükümetlerinin oluşabilmesi.
- ✓ ***Sistemin hükümeti zayıflatması***: Çoğunlukla koalisyon hükümetlerin kurulması ve siyasal kutuplaşma düzeyi yüksek çok partili sistemlerde uyumsuzluklar sorunu oluşturabilmesi.

Yukarıda sıralanan iki temel hususa ek olarak cumhurbaşkanının sistem içinde "sorumsuz" sayılmalarına karşın çeşitli siyasal krizlerde önemli rol oynayan aktör olmaları ve özellikle koalisyon hükümetlerinde yer alan bakanlara yönelik güven oylamalarının pek çok bakanı görevinden düşürmeye yol açtığı hükümet istikrarsızlıkları parlamenter sistemde rastlanabilecek sorunlar arasında değerlendirilebilir. Örneğin Türkiye'de 1979 yılında gensoru ile düşürülen ilk bakan Adalet Partisi'nden Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen olmuştur. Süleyman Demirel'in azınlık hükümeti döneminde görev alan Erkmen, İslam dünyası ülkelerine yönelik tutumları ve Avrupa Ekonomi Topluluğu'na yönelik politikaları nedeniyle Milli Selamet Partisi (MSP) tarafından aleyhinde verilen gensoru önergesi sonucunda, CHP'nin de desteğiyle, bakanlıktan düşürülmüştür (Yıldırım, 2017: 190-191). Diğer yandan, genelde başkanlık sistemi literatüründe tartışılan "sıfır-toplamlı oyun" (*Zero-sum game*) meselesi, esasında parlamenter sistemde de kendine gösterebilecektir. Nitekim Yazıcı (2013: 62), bu tartışmayı şöyle bir aktarımla özetlemektedir:

> "Mainwaring ve Shugart (1997: 453), toplam sıfır oyununun, Linz'in öne sürdüğü gibi (1995: 148-149), başkanlık sistemine özgü olmadığını, parti sistemi, seçim sistemi, devletin federal ya da tekçi (üniter) bir yapıya sahip olmasına bağlı olarak bu oyunun, parlamenter bir sistemde daha hissedilir sonuçlar yaratabileceğini öne sürmüşlerdir."

Özetle, özellikle çoğunluk partisine ve disiplinli bir parti sistemine dayalı parlamenter sistemde çoğunluk partisi, başkanlık sistemindeki gibi %50 oyu aşmaya gerek kalmaksızın hem yürütme hem de yasama organını tümüyle kontrol altına alabilir. Bunun en bariz örneğini Türkiye'de 2002 seçimleri göstermiştir. Ekonomik ve siyasal krizin ardından kutuplaşmış ve parçalı bir toplumsal ve siyasal atmosferde aşırı çok partili sistemde nispi temsil sisteminin de etkisiyle iki partili bir parlamento yapısı ortaya çıkabilmiştir. Bu seçimlerde Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), %34,28 ile 363 sandalye elde ederken; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %19,39 ile 178 sandalye kazanmıştır. Doğru Yol Partisi (DYP) ise %9,54 ile baraj altında kalmıştır. Toplam oyların %46,32'si baraj altı kalarak parlamentoda temsil olanağı elde edememiştir. İktidara gelen Ak Parti, 2002-2007 arasındaki dönemde tek başına hükümet ve parlamento çoğunluğu elde ederken bu başarısını 2007 seçimlerinde de devam ettirmiş, ardından parlamentoda gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde kendi partisinden bir

adayın seçilmesi ile birlikte hem yürütmenin her iki başında hem yasamanın tamamında kontrolü eline almıştır. Üstelik Türk siyasal tarihinde cumhurbaşkanının ilk defa doğrudan halk tarafından seçildiği 2014 yılındaki seçimlerde Ak Parti, cumhurbaşkanlığını kazanarak, 2011 yılında elde etmiş olduğu parlamento çoğunluğu ile birlikte siyasal sistemin başat aktörü olmuştur. Böylece Ak Parti, tüm seçimleri kazanan ve yöneten parti konumunu güçlendirerek "yönetimde istikrar" olgusunun Türk siyasal yaşamındaki en açık örneğini oluşturabilmiştir.

2.4.2. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi, ilk kez ABD siyasal tarihinin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve kurumsallaşmıştır. Bu açıdan öncelikli olarak ABD başkanlık sisteminin gelişimi tez açısından bir değerlendirme basamağı oluşturmaktadır. Amerikan siyasal sisteminin anayasacılık, federalizm ve başkanlık sistemi olmak üzere üç temel unsurun bir araya gelmesiyle şekillendiği belirtilmektedir (Neustadt, 2000: 335-337). ABD siyasal sistemini oluşturan Kurucu Babaların (*the founding fathers*) tasarladığı anayasal yapılanmanın; hukuk devleti, kuvvetler ayrılığı, denge ve fren sistemi, federal sistem ve yetki paylaşımı ile bireysel haklardan oluştuğunu ifade etmek mümkündür (Soysal, 2014: 355; Öztürk, 2018: 205). Bununla birlikte modern devletin yapısal ve işlevsel açıdan genişlemesine koşut olarak Amerikan Kurucu Babalarının tasarladığı sınırlandırılmış devlet anlayışı (Akçalı, 2014: 93), süreç içerisinde değişime uğramıştır.

Başkanlık kurumu günümüzde Amerikan siyasal sisteminin merkezi gücü konumundadır. Ancak başkanlık makamı Amerikan siyasal sisteminde baştan itibaren en güçlü devlet organı olarak yer almamıştır (Acheson, 1961: 18-21). 19. yüzyıl boyunca ABD'de anayasanın birincil organ olarak tanımladığı "Kongre" en önemli devlet organı iken siyasal partiler birincil siyasal aktörleri oluşturmaktaydı. Nitekim Başkan Woodrow Wilson 1880'li yıllarda ABD siyasal sistemini "Kongre Rejimi" (*Congressional Government*) olarak tanımlamıştır. İkincisi, dünyada ilk siyasal partiler ABD'de ortaya çıkmış olup, 19. yüzyılın başlarında iki partili sistemin temelleri atılmış ve üstelik Demokrat Parti, dünyanın en eski siyasal partisi olma özelliğini kazanmıştır (Sayarı, 2014: 99).

ABD, 19. yüzyılda askeri ve ekonomik açıdan oldukça zayıflık göstermiştir. Hatta 1814 yılında bir İngiliz askeri birliği Washington'u yerle bir etmiş ve ABD'nin 4. Başkanı James Madison başkanlık konutunu terk ederek kaçmak zorunda kalmıştır. Tüm bu süreçlerin sonucu olarak ABD Başkanlarından James Monroe'nin 1823 yılında ilan ettiği küresel siyasetten izolasyon politikası, 20. yüzyılın ilk yarısına kadar adeta anayasal bir kural gibi korunmuştur (Brands, 2006: 1-4). 1830'lu yıllardaki ekonomik krizlerle birlikte Beyaz Saray İdari Ofisi'nin kurulması ve zamanla büyük bir federal bürokrasinin ortaya çıkışı, 19. yüzyılda Kongre Rejimi olarak tanımlanan siyasal sistemini, 1930'lu yıllardan itibaren "Başkanlık Rejimi" olarak

tanımlamaya yöneltmiştir. Süreç içerisinde ABD başkanlarının özellikle askeri ve diplomatik alanlarda tek taraflı güç ve yetki kullanmaya başlamaları, Başkanların iç siyasetteki ağırlıklarını artırmıştır (Tanıyıcı ve Akgün, 2008: 1-3).

ABD başkanlarının gücünün artması ile parlamenter ya da senatörlerin parti bağlılıklarının azalması ve siyasal partilerin disiplinli özelliklerinin zayıflaması birbirlerine koşut gelişmeler olmuştur. Ayrıca başkanlık sistemindeki disiplinsiz ve iki partili sistem, liberal bir anlayışla uygulamanın ana nedenidir. Nitekim ABD'de iki büyük siyasal parti, ülkeye egemen olan liberal demokrasi ve kapitalist ekonomi konusunda adeta bir uzlaşma içerisindedir (Akçalı, 2014: 101). Diğer yandan Kongre üyelerinin 19. yüzyıl boyunca partileri ile olan aidiyet bağları günümüzde aynı düzeylerde olmadığı konusunda bir fikir birliğinden söz edilebilir. Bunun temel nedenleri arasında şunlar sıralanabilir (Özsoy Boyunsuz, 2017: 65-66):

- Partilerin disiplinsiz yapısı,
- Senatörlerin doğrudan seçimi,
- Parti tarafından dağıtılan oy pusulalarının yerini gizli oyun alması,
- Her iki yılda bir Kongre'nin seçime gitmesi (Senato'nun 1/3'ü),
- Adayların kampanyalarının bağışçılara ve lobilere bağlı olması.

Tüm bu hususları, bir yandan da ABD başkanlarının, Kongre ve Senato üyeleri üzerindeki etkisini sınırlayan faktörler olarak ele almak ve sistemi bir tür hiper başkanlığa dönüştürmeye engel özellikler olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Sartori (1997: 120-121), Amerikan başkanlık sisteminin, anayasası sayesinde değil ona rağmen işlediğini öne sürmektedir. Bu noktada ideolojik ilkesizlik, zayıf ve disiplinsiz partiler ve yerel sorunlara yönelik siyaset olmak üzere üç temel gerekçe ileri sürmektedir. Bunlar aracılığıyla bir başkanın, Kongre'de ihtiyaç duyduğu oyları, karşılığında seçim bölgelerinde çıkar sağlamak amacıyla elde edilebileceğini ifade etmekte ve ortaya çıkar dağıtımı politikasının kurumsallaşmasının ise yapısal açıdan ancak zayıf bir devleti işaret edebileceğini savunmaktadır.

Amerikan siyasal sisteminde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başkanlık makamının gücünün artması, sistemin temelinde yer alan kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı bir durum olarak değerlendirilebilir. 21. yüzyıla gelindiğinde 2000 yılında George W. Bush'un ABD Başkanı olması ile ABD'de kuvvetler ayrılığı ilkesi ciddi ölçüde zarar görmüştür. Soğuk Savaş'la birlikte ortaya çıkan güvenlik devleti, yerini 11 Eylül 2001 Saldırıları ile "terörle mücadele devleti"ne bırakmıştır (Pfiffner, 2005: 224-235). Terör ve güvenlik kaygılarının ne zaman biteceği ABD açısından soyut bir durum olduğundan ABD başkanlarının kullandıkları olağanüstü nitelikli yetkileri, terörle mücadele gerekçesi ile devam etmeyi sürdürme

olasılıklarına dikkat çekilmektedir (Tanıyıcı ve Akgün, 2008: 3-4). Bu açıdan yönetsel güçlendirmenin, demokratik yönetim tarzından feragat şeklinde tercih edilmesi tartışmalıdır. Diğer yandan genel olarak başkanlık hükümet sisteminin temel özellikleri arasında şunlar sıralanabilir (Corwin, 1957: 3-5; Kurland, 1986: 597; Linz, 1994: 6; Geer vd., 2010: 55-56):

- Katı kuvvetler ayrılığına dayanmaktadır.
- Yürütme organı tek başlıdır.
- Başkan, halk tarafından seçilir.
- Başkanın parlamentoya karşı sorumluluğu bulunmamaktadır.
- Aynı kişi hem yürütmede hem yasamada yer alamaz.
- Başkan, yasama organını feshedemez.

ABD Anayasası'nın 1. maddesinde yasama, 2. maddesinde ise yürütme gücü düzenlenmiştir. Yasama organı Kongre olup Temsilciler Meclisi ve Senato olmak üzere iki kanattan oluşmaktadır. Senato, hem Temsilciler Meclisi'nin birtakım riskli kararlarına hem de nüfus açısından büyük birkaç eyaletin ülke yönetimini kontrol altına almalarına karşı oluşturulmuş bir organdır. Örneğin Kaliforniya Eyaleti ve Kansas Eyaleti yalnızca iki üye ile Senato'da temsil edilmektedir. Bu durum, hem federal devletin varlığını güçlendiren hem de azınlıklara karşı siyasal sistemi koruyan bir mekanizma ortaya çıkarmaktadır. Bu meclis, 1787 yılında Philadelphia'da toplanan federalistler ile karşıtları arasındaki uzlaşmanın bir sonucudur (Duverger, 1974: 90). Dolayısıyla hem eyaletleri oluşturan toplulukların özgürlükleri korunmuş hem de kuzey ve güneyi ile fiziksel ve siyasal coğrafyanın bütünlüğü sağlanmıştır.

Senato seçimleri, her eyaletin altı yıl için seçeceği ikişer üyeden oluşmakta olup her iki yılda bir senatörlerin üçte biri yenilenir. Böylece sürekli yenilenen canlı bir yapı oluşturulur. Senato'nun yürütmeye dair yetkileri; hâkim ve büyükelçi gibi başkanın atamak istediği üst düzey federal bürokratların görev onayını kabul ya da reddetmek ve başkanın imzaladığı uluslararası anlaşmaları Senato'da hazır bulunan üyelerin üçte iki çoğunluğu ile kabul etmektir. Yürütme organına gelindiğinde başkan ve başkan yardımcısı birlikte seçilerek göreve gelmektedir. Başkan, hem devletin hem de hükümetin başkanıdır ve Kongre önünde sorumsuz olup kabinesi güvenoyuna tabi tutulmaz. Böylece başkan ile Kongre çoğunluğu birbirinden farklı partilerden olsa da güvenoyu mekanizması olmadığından hükümetin bir çoğunluğa dayanma zorunluluğu bulunmamakta ve kabinede süreklilik sağlanmaktadır (Altunok, 2012: 80-81, 88-89).

Başkanlık hükümet sisteminin genel olarak üstünlükleri şu şekilde sıralanabilir (Duverger, 1974: 85-89; Bilir, 2013: 159; Akçalı, 2014: 80-81):

- ✓ ***Yürütmede istikrar olması***: Başkanın, belirli bir süre için seçilmesi, yasama tarafından güven oylamasına tabi tutulamaması ve çift başlılığın bulunmaması.
- ✓ ***Kabinede istikrar olması***: Bakanlar, başkan istemediği müddetçe yalnızca başkanın görev süresi doluncaya kadar değiştirilememesi.
- ✓ ***Daha hızlı karar alınması***: Yürütmenin tek başlı olması ile hızlı karar alınabilmesi.
- ✓ ***Hesap sorulabilirliğin net olması***: Başarısızlık hâlinde tek sorumlunun başkan olması.

Başkanlık sistemlerinde başkanın yasama alanındaki en önemli ve tartışılan yetki alanlarının başında kararnameler ile ülkeyi yönetebilme yetkisi gelmektedir. Başkan tarafından yürürlüğe konulan kararnameler, yasama organı tarafından ortadan kaldırılmadıkça kanun hükmünde kabul edilmektedir (Yazıcı, 2013: 30). Başkanın veto yetkisi ile kararname çıkartma yetkisi, bu sistemlerinin ayırt edici özellikleri arasında kabul görmektedir. Başkan yürütme alanında düzenleyici işlemler yapabilme hususunda oldukça geniş bir hareket kabiliyetine sahiptir. Kongre, ilgili kararnameye aykırı bir yasa çıkarmadıkça başkanlık kararnameleri yürürlükte kalmaktadır. Kararname açısından, uygulamada başkanların veto yetkisi üzerinden yürütme alanında bir tür yasa koyucu gibi hareket edebilmeleri mümkün hale gelebilmektedir (Alkan, 2013: 38).

ABD başkanlık sisteminde başkanlar, yasama ve yargı erkleri üzerinde hâkimiyet kuran değil yürütme erki ve özelde kamu bürokrasisi üzerinde etkili olabilen bir pozisyon üstlenmektedir. Durum böyleyken örneğin başkanlık tipi bir hükümet sistemi icra etmeye başlayan Türkiye'nin siyasal kültürünün mevcut durumu itibariyle cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin, yasamanın etkinliğini kıracak bir şekilde "decrotismo" adı verilen Latin Amerika tipi bir pratiğe dönmesi hâlinde (Corrales, 2002: 138), katı kuvvetler ayrılığının büyük bir yara almasından söz edilebilir. Bu açıdan Türkiye gibi ülkelerde uygulanabilecek başkanlık hükümet sistemi tasarımlarının, ülkenin kendine özgü dinamikleri ve demokrasi ilkesi açısından tartışılması ve "check-balance" temelli ilgili tedbirlerin geliştirilmesi bir zorunluluktur.

Başkanlık ve parlamenter sistemler arasında ayrım yaparken üç önemli noktaya dikkat etmekte yarar bulunmaktadır (Siaroff, 2003: 288): İlki, başkanlık sisteminde hükümetin başı (devlet başkanı/cumhurbaşkanı) sabit bir dönem için seçilir ve "olağandışı ve istisnai görevden alma süreci" yoksa görevini süresi boyunca devam ettirir. Oysa parlamenter sistemde hükümet başkanı (başbakan veya eşdeğeri) yasama organının güvenine bağlıdır. Bu nedenle güvensizlik önergesiyle tüm hükümet görevden uzaklaştırılabilir. İkincisi, özellikle ABD başkanlık sisteminde, devlet başkanı, seçmenler tarafından doğrudan olmasa da, halk tarafından bu amaç için açıkça seçilen bir seçim heyeti tarafından seçilirken, parlamenter sistemde hükümet

başkanı, yasama organı tarafından seçilmektedir. Üçüncüsü, bir başkanlık sisteminde etkili bir şekilde tek kişi otoritesinde bir yönetici varken, parlamenter sistemde yürütme (yani kabine) kolektif hareket etme eşitliğine sahiptir.

ABD başkanlık sisteminde Kongre, başkana karşı icra ve idare işleri hakkında tahkikat açma yetkisine sahiptir. Bununla birlikte kanun çıkarma yetkisi yalnızca Kongre'ye aittir. Başkanın ise özellikle kurumsal alanda etkili ama sınırlı araçlarından biri yasama işlerine engel olma ya da veto yetkisidir. Başkan, ilgili yasaları on gün içerisinde imzalar ya da veto ettiği kanunun tekrar kabul edilmesi için her iki yasama organının çoğunluk kabul oyuna ihtiyaç duyulur. Kuşkusuz pek çok ABD başkanı veto yetkisini sık sık kullanmıştır. Örneğin başkan Truman 250, Cleveland 414 ve Roosevelt 631 kez veto yetkisi kullanmıştır (Pfiffner, 2005: 151). Tanıyıcı ve Akgün'e göre (2008: 22), 21. yüzyılın başlarından itibaren Amerikan başkanlık sistemi, giderek yasama ve yargı organlarını etkisiz kılacak düzeyde baskın bir güç olarak belirmiş ve otoriter bir "monarşik başkanlık" sistemine kapı aralamaya devam etmektedir. Temelde başkanların, belirli süre içerisinde seçilmeleri ve görevlerinden uzaklaştırılmalarının oldukça zor olması başkanların iktidarlarını kişiselleştirme yoluna götürebildikleri ve kendilerini bir kral ya da imparator olarak hissetmelerine neden olabildiği öne sürülebilmektedir (Erim, 2017: 73).

Başkanlık hükümet sisteminin genel olarak olumsuz yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Linz, 1995: 147; Elgie, 2004: 314-315):

- ✓ ***Kuvvetler çatışması***: Başkan ile parlamento çoğunluğunun farklı siyasal partilerden olması hallerinde bazı krizlerin doğması.
- ✓ ***Katı kuvvetler ayrılığı***: Güvenoyu ve fesih gibi sistemsel tıkanıklara imkân tanıyacak mekanizmaların olmaması.
- ✓ ***Otoriterliği artırabilmesi***: Patronaj ilişkilerinin güçlenmesi ve lider odaklı siyasal parti kültürünün varlığı.
- ✓ ***Sıfır-toplamlı oyununa dönüşmesi***: Kazananın her şeyi alırken kaybedenin her şeyi kaybetmesi. (%50+1 - %49.99 / 270 – 268).

Üstelik seçimler rakip adaydan daha az oy alan aday başkan seçilebilmektedir. ABD'nin başkanlık seçim süreçlerini örneklendirmesi açısından ilk olarak partilerin kendi içlerinde eyaletler düzeyinde adaylarını belirledikleri ön seçim delegelerinin oluşturulması, ikincisi ise adayları kazandıracak başkanlık seçimlerindeki seçici kurul delegelerini belirleyecek iki dereceli seçimler sistemin varlığı (Pfiffner, 2005: 23-28) oldukça önemlidir. Bu süreçler, siyasal sistemin kendine özgün bir yöntemi olarak kayda değerdir. İlk olarak Tablo 2.1'de

gösterildiği şekliyle 2016 yılındaki seçimler öncesi Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti'nin başkan adayı belirlemelerine yönelik ön seçim sonuçları şu şekildedir:

Tablo 2.1. ABD'de Partilerin Başkan Adaylarını Belirleme Seçimleri

Aday Adayı	Kazanılan Eyalet	Kazanılan Delege	Toplam Oy Yüzdesi
Demokrat Parti			
Hillary Clinton	34	2.219	%55,6
Bernie Sanders	23	1.832	%42,7
Cumhuriyetçi Parti			
Donald Trump	40	1.441	%44,2
Ted Cruz	11	551	%25,4
Marco Rubio	3	173	%13,8
John Kasich	1	161	%11,6

Kaynak: USAGov, 2020 verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yukarıdaki hâliyle ülkenin en büyük iki partisi parti içi ön seçimleri sonuçlandırarak Demokrat Parti, Hillary Clinton'ı, Cumhuriyetçi Parti ise Donald Trump'ı aday göstermiştir. 8 Kasım 2016 tarihinde tamamlanan Başkanlık seçim sonuçları Tablo 2.2'de gösterilmiştir:

Tablo 2.2. ABD Başkanlık Seçim Sonuçları (2016)

Başkan ve Yardımcısı	Partisi	Delege Sayısı	Oy Sayısı	Oy Yüzdesi
Trump ve Pence	Cumhuriyetçi Parti	304	62.984.828	46,09
Clinton ve Kaine	Demokrat Parti	227	65.853.514	48,18
Johnson ve Weld	Liberteryen Parti	?	4.489.341	3,28
Stein ve Baraka	Yeşil Parti	?	1.457.218	1,07
McMullin ve Finn	Bağımsızlık Partisi	?	731.991	0,54
Castle ve Bradley	Anayasa Partisi	?	203.090	0,15

Kaynak: USAGov, 2020 verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Clinton, Trump'tan 2.868.686 oy daha fazla almasına rağmen seçimleri kaybetmiştir. Bu noktada, başkanlık sisteminin en çok eleştirilen yönlerinden biri temsilde adaletin başkanlık düzeyinde gerçekleşmediğine yöneliktir. Kazananın her şeyi aldığı ancak kaybedenin her şeyi kaybettiği bir sıfır-toplamlı oyunu (*zero-sum game*) söz konusu olmaktadır (Tsebelis, 1990: 187). Bu bağlamda ilk olarak parlamenter sistemde olduğu gibi kaybeden aday için garanti edilmiş bir yasama organı koltuğu bulunmamaktadır. Hatta partisindeki liderlik konumunu dahi kaybedebilmektedir. Daha çok ABD için geçerli olan bu durumun ideolojik ya da disiplinli parti sistemlerinde aynı ölçüde gerçekleşebileceği elbette söylenemez. İkinci husus, bir başkan seçim öncesi ittifak kurdukları kesimleri hiç dâhil etmeden tek yönlü iradesiyle ve istediği kişilerle hükümetini kurabilir. Bu durum, başkanın destek aldığı koalisyondaki diğer partilerle olan ilişkilerinde; özellikle yasama faaliyetlerinde bir çatışma riski doğurabilir. Sistemdeki bu tür tıkanma ve krizler karşısında başkanı demokratik yollarla makamından azledebilmek kadar

kolay değildir. Ancak parlamentonun başkanı ya da başkanın parlamentoyu feshetmesi hâlinde aynı anda her iki seçim gerçekleştirilebilmesi başkanlık sistemleri için uygun bir yöntem olarak değerlendirilebilir (Yazıcı, 2013: 59-60).

Başkanlık sistemi tartışmaları günümüzde özellikle parlamenter demokrasilerde güncelliğini korumaya devam etmektedir. Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi tartışan pek çok ülkede lider merkezli yaklaşımların ağır basabildiğini özellikle vurgulamak gerekir. Bu durum özünde o ülkenin siyasal kültürü ile yakından ilişkili olmakla birlikte parti liderliğinin baskın ve siyasal parti temsilcilerinin lider merkezli tayini ve yönetim sistemine yönelik yaklaşımlar üzerinde parti politikalarını tayin edici özellikler taşıyabilmektedir. Nitekim Türkiye'de parlamenter sistem uygulaması yürürlükteyken Süleyman Demirel, Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan gibi karizmatik liderler tarafından gündeme getirilmiş ve kamuoyunca tartışılmıştır. Bu bağlamda ilgili siyasilerin sağ ideolojiyi temsil etmeleri dikkate alınırsa kişisel özellikler siyasal liderin içerisinde bulunduğu toplumun bir yansımasını oluşturduğundan, toplumsal kültür ve siyasal liderlik karşılıklı etkileşim ve ilişki hâlinde olabilmiştir (Özgün, 2019: 168). Hükümet sisteminin türü ne olursa olsun siyasal liderin özellikleri önemli bir payeye sahiptir. Buna karşın farklı bir siyasal kültür örneği olan ve parlamenter sistemi uygulayan Japonya'da Türk siyasetindeki tecrübelerin aksine siyasal partilerin kendileri, parti liderlerinden daha belirleyici olmuşlardır. Hatta uzun yıllar aynı partinin iktidarını yaşayan Japonya'da aynı parti içerisinden sıkça başbakan değişimi yaşanabilmiştir (Büyükbaş, 2013: 59).

Parlamenter sistemlerde bakanlık ya da başbakanlık yapan kimseler öncelikle ve çok büyük çoğunlukla siyasal partilerde ve parlamentoda uzun yıllar tecrübe edinirler. Bu sistemde başbakanlar bir ekip içerisinde göreve gelirler ve Bakanlar Kurulu, parlamentonun desteğini alarak ülke politikalarını yönetmeye başlar. Diğer yandan başkanlık sisteminde siyasal partilerin rolleri, parlamenter sistemdeki gibi görülmez. Başkanlık seçimi ve yönetimi, siyasal partilerden soyutlanmış bir niteliğe bürünür. Başkanlar göreve geldiklerinde genelde tecrübesiz kişiler olup danışmanlarının önemli bir kesimi "sadakat" ölçüsünde tayin edilen kişilerden oluşmaktadır. Esasında siyasal partilerin ve parlamentonun desteğinden yoksun ekipler aynı zamanda başkan için büyük risk oluştururlar. Genelde ABD başkanları, kuvvetler ayrılığı ilkesince Kongre denetimi altında olan bakanlık bürokrasilerine güvenmeyerek artan bir şekilde politika belirleme ve uygulama işlevlerini Beyaz Saray'da toplamaktadır. Sonuçta parlamenter sistemde yürütme organına rota çizen siyasal aktör kolektif bir yapı olan "kabine" iken, başkanlık sisteminde başkan, kabine ve siyasal partilerden bağımsız bir şekilde hareket edebilme gücüne sahip olmaktadır (Tanıyıcı ve Akgün, 2008: 10-11).

2.4.3. Yarı Başkanlık Sistemi

Yarı başkanlık sistemleri, parlamenter ve başkanlık sistemlerinin karması olarak ortaya çıkan demokratik rejimlerdir. Yarı başkanlık hükümet sisteminin en tipik örneği Fransa'dır. Fransa'da yürütme, doğrudan halk tarafından seçilmiş devlet başkanı ile Ulusal Meclis içerisinden çıkmış olan başbakandan oluşmaktadır. Esasında yarı başkanlık sistemleri, yalnızca cumhuriyetle yönetilen rejimlerde uygulanabilirler. Bununla birlikte Alman yarı başkanlık sistemi gibi 1930'lı yıllarda Nasyonal Sosyalist Partisi'nin iktidara geçerek demokrasiye sonlandırdığı kötü tecrübelere de sahiptir (Kalaycıoğlu, 2014: 24). Yarı başkanlık sistemlerinin Fransa'dan Rusya'ya kadar farklı tiplerinin uygulama imkânı bulması nedeniyle literatürde bu terimin farklı kullanımları ile karşılaşmak mümkündür (Yazıcı, 2013: 91):

- İki kutuplu yürütme (*bipolar executive*)
- Bölünmüş yürütme (*divided executive*)
- Yarı parlamenter sistem (*semi-presidential government*)
- Parlamenter başkanlık cumhuriyeti (*parlimentary presidential republic*)
- Başkancı parlamenter sistem (*presidential parlimentary system*)
- Başbakancı parlamenter sistem (*premier presidential system*)

Yarı başkanlık sistemi bazı ülkelerde parlamentonun üstünlüğü şeklinde bazı ülkelerde ise başkanın üstünlüğü şeklinde uygulanabilmektedir. Fransa ve Rusya, yarı başkanlık sisteminde başkanın daha üstün konumda olduğu bir özellik taşırken, Avusturya, İrlanda ve İzlanda'da parlamento üstünlüğü söz konusudur. Nitekim Avusturya'da devlet başkanı daha sembolik bir rol üstlenirken başbakan, yürütme içerisinde daha ağır ve etkili bir konumda yer almaktadır (Tunç, 2019: 24). Bu açıdan Avusturya, bir yarı başkanlık sisteminden daha çok başbakancı parlamenter sistem tanımına daha yakındır. Diğer yandan yarı başkanlık sistemlerinin sahip olması gereken en önemli niteliğinin, ikili bir otorite yapısı ile iki başlı bir görünüm olduğunu belirtmek mümkündür. Bu açıdan tüm yarı başkanlık sistemleri, devletin başı olan bir başkan ve bir de hükümetin başı olan başbakan arasında bir tür diyarşi (Sartori, 1997: 162) kurmak zorundadır. Bu bağlamda yarı başkanlık hükümet sisteminin temel özellikleri arasında şunlar sıralanabilir (Pasquino, 2007: 14-20; Çukurova ve Çınar, 2019: 13):

- ✓ Yürütme iki başlıdır.
- ✓ Başkan güçlü anayasal yetkilere sahiptir.
- ✓ Parlamento içerisinden çıkan ve ona karşı sorumlu olan hükümet vardır.
- ✓ Başkan da başbakan da halk tarafından dolaylı ve doğrudan seçilmiş kişilerdir.

Yarı başkanlık sistemlerinde yürütme organı parlamenter sistemlerdeki gibi çift başlıdır. Siyasal yürütmenin sorumsuz kanadını oluşturan devlet başkanları/cumhurbaşkanları, başkanlık sistemlerinde olduğu gibi seçimle işbaşına gelirler ve diğer seçime kadar görevlerinde kalmaya devam ederler. ABD'deki başkanlık sisteminin aksine tipik yarı başkanlık sisteminin olduğu Fransa'da başkanın Ulusal Meclis'i fesih yetkisi bulunmaktadır (Elgie ve Machin, 1991: 72-73). Bununla birlikte yarı başkanlık sistemlerinde, kabineyi, cumhurbaşkanı atamakta ve yasamanın güvenoyuna ihtiyaç duymamaktadır. Buna karşın yasama çoğunluğunun devlet başkanı ile farklı siyasal partilerde ya da eğilimlerde olması hâllerinde Fransız yarı başkanlık sistemlerine özgü "cohabitation" (birlikte yaşama) ilkesi uygulanmaya çalışılmaktadır. Bu durum, devlet başkanını özellikle meclis çoğunluğunu dikkate alarak başbakanı ve kabineyi belirlemede sınırlamaktadır. Aynı zamanda partiler koalisyonu konusunda uzlaşmaya da yol açabilecek bu yetki alanı bir yandan bir çatışma alanı da oluşturabilir. Eğer bu ilke uygulanmazsa yarı başkanlık sisteminde başkanların, başkanlık sistemindeki başkanlara nazaran "meclisi feshetme" yetkisi düşünüldüğünde daha güçlü bir başkan ortaya çıkarabilecektir (Kamalak, 2014: 372-373).

Fransa'daki yarı başkanlık sisteminde yürütme ile yasama arasında üç temel tartışma söz konusudur: İlki, başkanlık sisteminde başkanla parlamento arasındaki olası çatışma, yarı başkanlık sisteminde de mevcuttur. Bu açıdan her iki sistemde de bölünmüş çoğunluk bir çatışma içerisine girebilmektedir. İkincisi Fransız sisteminde başkan ile parlamentonun çoğunluğu uyumluluk gösterdiğinde başkanlık sistemine, uyumsuz olduğunda parlamenter sisteme daha yakın özellik gösterebilmektedir. Dolayısıyla yarı başkanlık sistemi bu anlayışla parlamenter ve başkanlık sistemlerinin bir sentezi değil, iki sistem arasında bir gidiş gelişi (*alternation*) ifade etmektedir. Üçüncüsü, her iki duruma da itiraz eden Sartori'nin yaklaşımıdır. Ona göre (1997: 164-166), yarı başkanlık sistemi esnek bir diyarşi içeren melez bir hükümet sistemidir. Bu bağlamda başkanlık sistemini terk etmek isteyen ülkelerin parlamenter sisteme doğrudan geçmek yerine yarı başkanlık sistemine geçmeleri daha doğru bir tercih olarak kabul edilir. Nitekim yarı başkanlık hükümet sistemi, parlamenter sistemden çok başkanlık sistemini bilen ve tecrübe eden bir ülke açısıdan daha kolay bir tercih alanına karşılık gelebilecektir.

Yarı başkanlık hükümet sisteminin genel olarak üstünlüklerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Bunce, 1997: 172; Abdulhakimoğulları, 2013: 221):

- ✓ ***Otoriterleşmenin önlenmesi***: Yürütme gücünün tek elde toplanmaması.
- ✓ ***Başkanın denge oluşturması***: Bir başkan zayıf parlamentoları ve hükümetleri dengeleyici bir rol üstlenebilir.

Fransa gibi yarı başkanlık sistemlerinde başbakan ve cumhurbaşkanı arasındaki ilişkiler iki farklı şekilde kendini göstermektedir. İlki, cumhurbaşkanı ile parlamentonun aynı siyasal eğilime sahip olması hâlindedir. Bu durumda bu durumda cumhurbaşkanı/devlet başkanı daha güçlü bir aktör hâline gelmektedir. İkincisi, cumhurbaşkanı ile parlamentonun farklı siyasal partilere göre şekillenmesi durumudur. Bu durumda devlet başkanı, parlamento çoğunluğunu dikkate alarak bir başbakan atarken siyasal açıdan daha dikkatli davranmak zorunda kalmaktadır (Örgün, 1999: 100). Örneğin Mitterland iki kez ve Chirac bir kez meclis çoğunluğu kendi aleyhine tutum almasına rağmen direnmişler ve istifa etmemişlerdir. Nitekim başbakan olarak J. Chirac ve E. Balladur, Mitterland'a; L. Jospin de cumhurbaşkanı Chirac'a özellikle iç siyasal sorunlarda arkalarına aldıkları parlamento çoğunluğu ile adeta kök söktürebilmişlerdir. Bu durumun aksi örneklerini de görmek mümkün olup cumhurbaşkanlarından de Gaulle, 1962 yılında Ulusal Meclis'te güvenoyu almasından kısa bir süre sonra Başbakan Michel Debre'yi ve 1968 yılında sandıktan büyük bir zaferle çıkan başbakan Georges Pompidou'yu görevlerinden uzaklaştırabilmiştir (Eyüboğlu, 2014: 123, 159).

Yarı başkanlık hükümet sisteminin genel olarak olumsuz yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Duverger, 1992: 142-149; Alkan, 2013: 156-158):

- ✓ ***Yetki çatışması***: Yürütmede özellikle devlet başkanlarının yetkilerini geniş kullanma isteği.
- ✓ ***Yasama ile yürütmenin farklı partilerde olması***: Cumhurbaşkanı ile parlamentoda çoğunluğa sahip olan hükümetin farklı siyasal parti ya da ittifaklardan olması.
- ✓ ***Hükümet düşürme***: Özellikle başbakanlı başkanlık sistemlerinde parlamentonun hükümeti görevden alma olasılığı.

Dünyada yarı başkanlı demokratik rejimlerin popüler hâle gelmesinde 1958 yılı dönüm noktası olarak ifade edilebilir. Nitekim Fransa'da 1958 yılında kabul edilen Beşinci Cumhuriyet Anayasası, General Charles de Gaulle'in siyasal hedefleri çerçevesinde dizayn edilmiş; devlet başkanına, başkanlık sisteminde mevcut olmayan yasama organını feshetme ve altı ay süreyle olağanüstü hâl ilan edebildiği ülkeyi kendi başına yönetme gibi yetkileri tanımıştır. Yarı başkanlık sistemlerinin tarihsel süreç içerisinde Doğu Avrupa, Orta Asya ve Balkan ülkeleri arasında geniş bir uygulama alanı bulduğu görülmektedir. Ancak uygulama bulduğu ülkelerin büyük ölçüde 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş'ın bitmesini takip etmesiyle yayılım göstermesi oldukça önemlidir (Kalaycıoğlu, 2014: 24-25). Günümüzde Fransa ve Finlandiya gibi ülkelerde daha demokratik bir işlev olarak yerini korurken Beyaz Rusya, Ukrayna, Rusya gibi Doğu Avrupa ülkelerinde, Arnavutluk, Hırvatistan ve Sırbistan gibi Batı Balkan ülkelerinde, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve

Türkmenistan gibi Kafkas ve Orta Asya ülkelerinde otoriter rejim özellikleri gösterebilmiştir. Bu açıdan yarı başkanlık sistemleri ve ortaya çıkardığı rejimlerin en önemli risk alanlarından biri olarak demokrasinin çeşitli siyasal katılma araçlarından yalnızca "seçim" olgusuna indirgendiği ve bu yönüyle otoriter yönetim paradigmaları için bir "pragmatik araç" olarak değerlendirilmeye yol açtığı düşünülebilir.

2.5. Demokratik Parti Sistemleri

Siyasal partilerin modern anlamda doğuşu 17. yüzyılın sonlarından itibaren olmaya başlamıştır. Bu doğuşun ilk örnekleri, demokratik siyasal sistemlerin gelişim sürecinin ortaya koyulmaya çalışıldığı ilk bölümde bahsi geçen Whig Partisi örneği ile belirtilmeye çalışılmıştır. Ancak 17. yüzyılın sonlarında İngiliz parlamentosunda görülen ve Tory'ler ve Whig'ler olarak adlandırılan gruplaşma ve ayrışma (Eren-Vural, 2014: 57), parlamento dışında sistematik bir örgütlenme içermese de işlevsel olarak modern siyasal partilerin ilk örnekleri olarak belirtilebilir. Bununla birlikte siyasal partilerin gelişim süreci, demokrasinin gelişimi, yasama organının güçlendirilmesi ve oy hakkının genişletilmesine yönelik parlamentolardaki mücadeleler ile birlikte oluşmaya başlamıştır. 18. yüzyılda Avrupa parlamentolarında şiddetlenen siyasal hak talepleri geniş halk kitlelerinin seçme haklarını düzenleyen bir dizi reformu beraberinde getirmiştir. Böylece 19. yüzyılın ortalarından itibaren modern anlamdaki siyasal parti örgütlenmeleri siyasal yaşamın birer parçası olmuşlardır. Partilerin oluşum sürecinde, toplumsal yapının değişimi, sanayileşme, hızlı kentleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, modernleşme ile toplumsal grupların siyasal katılım araçları üzerinde etkinliklerini artırmaları ve özellikle 20. yüzyıldaki büyük siyasal krizler ve savaşlar en önemli faktörler olmuştur (Kapani, 2013: 177-179).

Esasında siyasal partilerin temel özelliklerinden birinin toplumdaki ayrışma ve çatışmaları yansıtma olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Nitekim Özbudun'a göre (2011: 3), toplumdaki sorun boyutlarının sayısı ile parti sistemi arasında yakın bir ilişki olup tek parti sistemleri istisna tutulursa tüm çoğulcu parti sistemleri önemli ölçüde kendi toplumlarındaki ayrışmaları yansıtırlar. Tüm bu ayrışma alanları, aynı zamanda demokrasinin sorun alanlarına tekabül etmektedir. Nitekim Sartori (2017: 124), çoğulcu bir onayın (*pluralistic consensus*) ya da çoğulcu bir muhalefetin (*pluralistic dissensus*) iyi bir siyasal sistemle bağdaşan ve ona yararlı olduğu görülen bir anlayışla değerlendirilmesinin, 19. yüzyılda siyasal partilerin ve parti sistemlerinin gelişmesine bağlı olarak kabul edilip benimsenebildiğini belirtmektedir. Bu yaklaşımda eleştiri ve muhalefet aktörü siyasal partiler arası mücadele çeşitliliği, dinamik bir sürecin parçası olarak son kertede bir uzlaşı demokrasisini ortaya çıkarmak zorundadır.

Siyasal partilerin bir ülkede siyasal sistemin tümüne etki eden geniş bir alanı söz konusudur (Kitschelt, 2007). Bu kurumlar iktidarı ele geçirmek ya da paylaşmak üzere belirli bir program çerçevesinde bir araya gelen bireylerin siyasal katılımlarını somutlaştıran bir rol üstlenmektedir. Kuşkusuz her siyasal parti, siyasal iktidarı elde edebilme hedefine ulaşamaz. Hatta pek çok partinin böyle bir hedefinin gerçekte olmadığı da söylenebilir. Ancak bu tür partilerin kamuoyunda kanaat oluşturma rolleri, parlamentoda yer almalarından daha önemli bir işlev olarak değerlendirilebilir. Bu tür partilerin özellikle nispi temsil, iki turlu seçimler ile yasal parti ittifaklarına ve barajsız sistemlere daha uyumlu olduklarını söylemek mümkündür. Bu açıdan dönemsel nitelikli, devamlı yarışmacı özelliği olmayan bu tür partilerin siyasal güçten pay elde etme hedeflerinden ötürü parti sistemi sınıflandırmalarında yer alabilecek parti örgütlenmeleri olarak değerlendirmek oldukça güçtür (İba, 2017: 22-23).

Parti sistemleri literatüründe genelde sayı kriteri üzerinden tek parti, iki parti ve üç parti olmak üzere üç temel ayrım tercih edilmektedir. Örneğin Duverger, parti sistemlerini iki partili ve çok partili olarak değerlendirmektedir. Kuşkusuz Duverger'in tek parti sistemlerini devre dışı bırakması özünde bu sistemlerin demokratik siyasal rejimlere uygun düşmeyeceği varsayımı ile yakından alakalıdır. Buna karşın Sartori, parti sistemlerini tek parti, iki parti ve çok parti olarak üç kategoride ele almakla birlikte kutuplaşmanın olmadığı iki partili basit çoğulcu sistemler, ılımlı çoğulcu sistemler ve kutuplaşma düzeyinin fazla olduğu aşırı çoğulcu sistemler olmak üzere üç temelde çoğulcu parti sistemlerini tanımlamaktadır (Sartori, 1976: 131, 192-201). Hatta Sartori, parti sisteminin değerlendirilmesinde partilerin aldıkları oy oranına göre yapılacak bir tespiti eleştirmekte ve İtalyan Cumhuriyetçi Partisi gibi %2'ler düzeyinde oy alan bir partinin birçok koalisyon hükümetinde yer almasını (Özbudun, 2011: 9) örneklendirmektedir.

2.5.1. Tek Parti Sistemi

20. yüzyılın en önemli siyasal yeniliğinin "tek parti sistemi" ve "parti" örgütlenmesinin kendisi olduğu ifade edilmektedir (Duverger, 1993: 335). Tek parti sistemleri otoriter ve totaliter siyasal rejimler içerisinde çok daha fazla tutunabilecek bir özellik taşımaktadırlar. Bu bağlamda belirli bir siyasal ideolojiyi kutsayan, toplumu dizayn eden, ekonomiyi ve siyaseti kuşatan faşist ve komünist rejimlerde, totaliter tek parti sistemi uygulamalarına sıkça rastlamak mümkündür. Buna karşın totaliter tek parti sistemlerden farklı olarak otoriter tek parti sistemlerinde siyasal parti, toplumun tüm faaliyet alanlarına yönelmeyip ulusal bütünlük, ekonomik kalkınma ve siyasal modernleşme hedefleri ile bir geçiş dönemi siyasal düzenin partileri olarak misyonlarını yürütürler. Örneğin Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek

parti iktidarı dönemindeki uygulamaları, otoriter-pragmatik tek parti sistemleri içerisinde tanımlanabilmektedir (Kapani, 2013: 196).

Esasında tek parti ile birden fazla partiyi ifade eden sistemler arasında paylaşılamayan ve paylaşılan bir siyasal iktidar arasındaki fark ortaya konulmaktadır. Ek olarak, tek parti sistemi basit bir tanımlamayı ifade etmemekte ve içerisinde çeşitli türleri barındırmaktadır. Bu nedenle tek parti sisteminden değil tek parti sistemlerinden bahsetmek daha doğru olacaktır. Gerçek tek parti sistemleri genelde "otoriter tek parti" ve "totaliter tek parti sistemi" olmak üzere iki rejim özelliği içerisinde kendine yer bulmakla birlikte asıl farklılık "karmaşık tek parti sistemleri" olarak tanımlanabilecek parti sistemlerinde kendini göstermektedir. Bu bağlamda karmaşık tek parti sistemleri siyaset bilimcilere göre hâkim parti ve hegemonyacı parti olmak üzere iki başlıkta değerlendirilebilmektedir. Bu sistemlerde, aslında ülkede birden fazla parti bulunmakta ve seçimler gerçekleştirilebilmektedir. Hegemonyacı partiler, Suriye'de Esed Rejimi ve Irak'ta Baas Rejimi gibi siyasal düzenlerde eşit ve özgür rekabet şartları olmadan gerçekleştirilen seçimlere girerken; hâkim partiler, Japonya'daki Liberal Demokrat Parti gibi uzun süre iktidarda kalan siyasal kurumları ifade etmektedirler.

Tek parti sistemli siyasal yapıları demokratik olarak tanımlamak günümüz demokratik siyasal sistemleri ile tutarlı bir bütünlük oluşturma iddiası taşıyamayacaktır. Demokratik bir siyasal sistemde en azından bir siyasal partinin iktidarda, bir diğerinin (ana) muhalefette olması ve siyasal iktidar sahibi partinin hükümet etme işlevi üzerinde iktidarın işleyişini denetleyicilik ilkesini yaşama geçirmesi beklenmektedir. Bu bağlamda siyasal sistemin yönetsel, toplumsal, ekonomik vb. açılardan demokratik nitelik kazandırılabilmesi hükümet sahibi ya da ortağı siyasal partilerin siyasal hesap verebilirlik ilkesini yaşama geçirmesi ölçüsündedir. Bu hesap verebilirliğin hem yasama organı hem de toplumsal açıdan en önemli temsil karşılığı muhalif partilerdir. Dolayısıyla iktidar olma ve muhalefet etme, siyasal kararlar, kamusal politikalar ve kamu hizmetlerinin işleyişi açısından değerlendirildiğinde tek parti sistemi Japonya gibi gelişmiş demokrasilerde istisnai olarak "baskın" olabilmekte ancak nihayetinde sonlu olmayı beraberinde getirebilmektedir.

Japonya, 19. yüzyılın sonları itibariyle siyasal partilerin modern anlamda kurulmasına ve işlev kazanmasına tanıklık etmeye başlamıştır (Büyükbaş, 2013: 47). Siyasal tarihi itibariyle modern Türkiye Cumhuriyeti ile benzer bir süreç yaşamıştır. Monarkın mutlak yönetim tekeline karşın siyasal örgütlenmeler güç kazanmaya başlamış, parlamento kurulmuş, savaşlar yaşanmış ve nihayetinde 1947 yılındaki anayasal reform ile Batı tipi liberal demokratik siyasal sisteme geçiş yapılmıştır. Ülke aynı zamanda toplumsal kodlarına bağlı, ekonomik refah seviyesi yüksek ve 1947 yılından itibaren siyasal sistemi sürekli istikrarlı olarak tanımlanabilecek bir

ada ülkesidir. Ayrıca Japonya siyasal partiler konusunda çok uzun dönemli hâkim parti sisteminin (*predominant party system*) hayat bulduğu bir ülkedir. Ancak Japonya'da parti sistemi tek parti sistemi ile karıştırılmamalıdır. Ülkede demokratik siyasal sistem, kurumları ile birlikte işlediği gibi çok sayıda siyasal partinin parlamentoda temsil olanağı elde ettiği bir yapıya da mevcuttur. Böylece, hâkim parti sistemi, onu tek partili sistemden ayırt edip ılımlı iki parti sistemine yakınlaştırmaya daha yatkındır. 1993 yılında yapılan güven oylaması ve parlamento çoğunluğunu kaybetmesi gibi 11 aylık bir süreç istisna tutulursa Japonya'da Liberal Demokrat Parti, 1955 yılından 2009 yılına kadar hükümetin sahibi olmuştur.

Türkiye'de Ak Parti'nin 2002 yılından bu yana üst üste kazandığı ve tek başına iktidar olduğu seçim sonuçları çok partili sistemde bir hâkim partinin varlığına işaret etmektedir. Ancak bu sistemi tek başına, tek partili hâkim parti sistemi olarak tanımlamaya yetmez. Duverger'in sistemdeki hâkim partinin varlığını yeterli görmesi kriterine karşın Sartori (1976), bir siyasal partinin girdiği üst üste seçimlerde parlamento çoğunluğunu elde etmesi ve seçim süreçlerinin adil ve özgür bir ortamda yürütülmesini şart koşar. Özbudun, Ak Parti'nin 2011 seçimleri ile birlikte bir hâkim parti niteliği kazandığını öne sürmesine karşın (2011: 84), bugün Ak Parti diğer demokratik hâkim partilerdeki gibi varlık göstermeye devam etmekle birlikte yeni hükümet (başkanlık) ve seçim sistemi (parti ittifakları) ile birlikte tek başına parlamento çoğunluğunu kazabilmiş bir parti değildir. Ancak yine de Ak Parti gibi hem merkez hem de çevre unsurlarını bünyesinde toplayan bir siyasal partinin %10'luk seçim barajına ek olarak tek turlu daraltılmış çoğunluk seçim sistemini uygulaması, kendisini nispeten ve daha güçlü bir hâkim parti sistemine taşıyabileceğini söylemek mümkündür.

Japonya örneğinde olduğu gibi hâkim parti sistemlerini gerçek tek parti sistemlerinden ayıran temel fark, rekabetçi ve yarışmacı çoğulcu bir sistemde işletiliyor olmalarıdır. Hâkim parti sistemlerinde birden çok parti meşru olarak bulunmakta ve tek bir parti devamlı biçimde ve fark atarak seçimlerde üstünlük sağlamaktadır. Bununla birlikte hegemonyacı parti sisteminde eşit şartlar altında bir seçim kampanyasına izin verilmeyip bir tür uydu nitelikli partilerin seçimlere katıldığı ancak her halükârda tek bir partinin seçimi bir şekilde kazanmak zorunda olduğu bir siyasal parti düzeni söz konusudur. Ancak buradaki siyasal partiler özgün muhalif partiler olmayıp güçlü olan partinin işlettiği siyasal ortama yardımcı nitelikli partiler olarak konumlanırlar. Bu bağlamda hegemonyacı parti sistemini görünüşte çok partili bir duruma karşın gerçekte tek bir parti sistemi uygulamadadır (Kapani, 2013: 198). Nihayetinde bir demokratik sistem çok partili olmak zorunda olup tek partili rejimler anti-demokratiktir. Bu noktada Yayla'nın da belirttiği üzere (2017: 54); "tek partili demokrasi" ya da "tek parti döneminde demokrasi" ifadeleri bir oksimorondur.

2.5.2. İki Parti Sistemi

İki parti sisteminin dünyada en tipik örneklerinin başında Amerika Birleşik Devletleri gelmektedir. Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti olmak üzere iki büyük siyasal partinin yanı sıra ülkede farklı siyasal partiler zaman zaman çeşitli pozisyonlar elde ederek siyasal hayatta kendilerine yer açarlar. Bu partilerin daha çok federe devletler düzeyinde etkinlik gösterdiklerini vurgulamak da gerekir. Nitekim ABD siyasal hayatında bu tür siyasal partiler her zaman var olmuşlar, belli dönemlerde yükselme trendleri gösterse de Cumhuriyetçilerin ve Demokratların baskın siyasal temsil egemenliği karşısında uzun vadede devamlılık gösterebilmeleri mümkün olmamıştır. Esasında "iki ana partili sistem" olarak da nitelendirilebilecek bu siyasal sistem içerisinde küçük siyasal partiler eyaletlerin kendi yasama organlarında ya da belediye meclislerinde çeşitli düzeylerde siyasal etkinlik kazanabilmektedirler. Örneğin 1918 yılında kurulan ve özellikle 1920 ve 1930'ların ekonomik kriz süreçlerinde güç kazanan Çiftçi-İşçi Partisi (FL), sol bir siyasal parti olarak Minnesota eyaletinde Demokrat Parti'yi oldukça zayıf bir üçüncü parti konumuna dahi düşürmüştür. Buna karşın Duverger (1993: 278), büyük partilerin aldığı oy ve temsil gücü içerisinde oldukça zayıf kalan bu partilerin varlıklarını hem bölgesel özellikleri hem de ulusal düzeydeki etki alanları açısından Amerikan sisteminin iki-partili olarak tanımlanmasına aykırı bulmamaktadır.

İki partili sistemin ikinci tipik örneğini büyük ölçüde Anglo-Sakson siyasal sistemi ülkeler oluşturmaktadır. Ancak bu aynı zamanda kendi içerisinde farklılıklar içermekte ve özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında, ülkelerin bir özelliği olarak ifade edilebilmektedir. Bu nitelendirme de eleştiri konusu olmuş hatta Fransa ve Birleşik Krallık'taki parti sistemleri "üç-partili" terimi ile ifade edilerek çok partili bir parti sistemi içerisinde değerlendirilebilmiştir. Esasında bu nitelendirme İngiltere ve Türkiye gibi ülkelerde I. Dünya Savaşı'nın 1918 yılında sona ermesinden sonraki süreçte değerlendirilmeye tabi tutulursa iki ülkenin siyasal gelişim sürecindeki farklılıklar parti sistemlerinin aynı şekilde işlemesine olanak vermemiştir. Nitekim İngilizlerin daha eskiye dayanan partileşme tecrübeleri I. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde ve 1940'lara kadar üç partili bir sistemi ortaya çıkarırken genç Türkiye Cumhuriyeti tek partili sistemle siyasal yaşama geçiş yapmıştır. Ayrıca Türkiye'de devlet, rejim değişikliğini tercih ederek yeni reform ve inkılapları uygulamaya koymuş ve bu dönemlerde çeşitli siyasal partilerin bizzat Mustafa Kemal tarafından kontrollü teşviki ile kurulmasına karşın bir süre sonra devrim süreci için tehdit görülerek farklı gerekçelerle sonlandırılmışlardır (Karpat, 2019: 152-154). Türkiye'de çok partili sistem tecrübesine geçiş 1946 seçimlerine kadar ertelenmiştir (Karpat, 2012: 165-167).

İngiliz siyasal geleneğinde Liberal Parti'nin fikirlerinin aldığı oydan daha geniş bir kabul alanına sahip olduğu kabul edilir. Hatta I. Dünya Savaşı'nın hemen akabinden 1935 yılına kadar Liberal Parti'nin etkinliği üç partili; daha açık bir ifadeyle çok partili bir sistemi ortaya çıkarmıştır. Buna karşın İngiliz siyasal sisteminde Liberal Parti'nin zaman içerisinde temsil kabiliyetini kaybetmesi ve 1906 yılından itibaren işçi hareketlerinin güç kazanması ile İşçi Partisi'nin iki partili sistemin temel parçası hâline dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla 20. yüzyılın başlarında parlamenter sistem içerisindeki ülkelerde parti sistemlerinin dönüşümü ülkelerin siyasal gelişmişlik ve kurumsallaşma düzeyleri ile şekillenerek değişim ve farklılık gösterebilmiştir. Diğer yandan İngiltere'nin iki partili sistem tecrübeleri ile Amerikan iki partili siyasal sistemi aynı şekilde gelişim göstermemiştir. Nitekim ABD'de iki partili sistem hiçbir zaman ciddi bir tehdit ile karşılaşmazken İngiliz parlamenter siyasal yaşamında Toryler Whiglerle başlayan rekabet ortamı çeşitli siyasal parti alternatiflerini ve bu alternatiflerin rakip partilerden biri tarafından ittifaka zorlamasına neden olagelmiştir (Duverger, 1993: 279).

2.5.3. Çok Parti Sistemi

Çok parti sistemi, bir siyasal sistemde siyasal parti olma işlevini yerine getiren ikiden fazla partinin varlığını ifade etmektedir. Bu açıdan iki parti sistemine göre partiler arası rekabetin daha fazla olduğunu öne sürmek mümkündür. Ancak çok parti sisteminde her zaman iktidarı mutlak arzu etmeyen partiler de bulunabilmektedir. Bazı demokrasilerde iki parti sistemi kurumsallaştığı gibi bazı demokrasilerde çok parti sistemi kurumsallaşmıştır. Çok parti sisteminde toplumun tüm kesimlerinin siyasette ve parlamentoda temsil edilme olanağı oluştuğundan her siyasal görüş temsil kabiliyetine yansımakta ve çoğulculuk (*plüralizm*) güçlenebilmektedir. Bununla birlikte özellikle parlamenter sistemlerde hükümetlerin koalisyon kurma zorunlulukları, partiler arası pazarlık, müzakere ve uzlaşma kültürünü geliştirebilmektedir (Yayla, 2015: 185).

Çok parti sistemleri açısından önemli bir ayrıma dikkat çekmek gerekir. Sartori (1976: 178-180), yalnızca sistemde hesaba katılması gerekli (*relevant*) partilerin sayısına dikkat çekmeyip siyasal partiler arasındaki ideolojik mesafeyi önceleyen iki alt tip ortaya koymaktadır. Bunlardan ılımlı çok parti sistemi, partilerin rejimin genel karakterine yakın olduğu, iki temel kutup üzerinden şekillendiği, sistemin tüm partilerinin zaman zaman hükümette yer alabilme olanaklarının olduğu, merkez niteliği ve eğilimi güçlü olan, partilerin varlığını, ifade etmektedir. Buna karşın aşırı/kutuplaşmış parti sistemi, ikiden fazla yani çok kutuplu partilerin varlık gösterdiği, merkez partilere karşın sistem karşıtı muhalefetin olduğu, partiler arası uzlaşı kültürünün daha zayıf karakter gösterdiği ve hükümetlerin sık sık değişme ihtimalinin daha baskın olduğu duruma işaret etmektedir.

Türkiye'nin 1946-1960 dönemi açık bir iki-partili sistem iken 1960'lı yıllardan 2020'lere kadar geçen 60 yılı aşkın tecrübesi ise çok partili sistemi tanımlamaktadır. Kuşkusuz Duverger'in daha genel nitelikli kriterleri ile Sartori'nin ılımlı veya kutuplaşmış (aşırı) ayrımına uygun bir Türk parti sisteminin her iki açıdan da mevcut bulunduğu bir gerçekliktir. İşte bu noktada Özbudun (2011: 81-83), Türk parti sisteminin kimi özelliklerini ve tecrübelerini Sartori'nin ilgili yaklaşımları çerçevesinde örneklendirmeye çalışmıştır. İki ayrı örnek olabilmesi açısından bunlardan ilki, 12 Eylül askeri darbesini takip eden 1983-1995 dönemi ki, sistem karşıtı olan partilerin etkin rol oynamadığı ve partilerin iki partiliden biraz daha ileri ılımlı bir çok partili sistemi ifade ettiği tecrübe iken diğeri ise 1995-2002 dönemindeki hem dini hem de etnik referanslı partilerin yükselişe geçtiği, böylece kutuplaşmanın yükseldiği aşırı çok parti sistemi olduğunu ifade etmek mümkündür.

2.6. Demokratik Seçim Sistemleri

Platon'un en iyi devlet için öngördüğü siyasal kurumların başında "Yasa Koruyucular Kurulu" gelmektedir. Platon'a göre gerekli eğitimi alamayan sömürge toplumu insanları iyi seçim yapamayacakları için ilk yasa koruyucularının Girit'in eğitimli yurttaşlarının yoğun olduğu bir polisteki yurttaşların katılımı ile belirlendiğine işaret eder. Eski Yunan'da aristokratik bir usul olarak gerçekleştirilen bu seçim türü üç aşamalı bir şekilde yürütülür. Silah taşıma hakkına sahip tüm erkek yurttaşlar önce üç yüz aday belirlerler, sonra tekrar eleme ile bu adayları yüze düşürdükten sonra tekrar bir eleme ile nihayetinde otuz yedi kişilik yasa koruyucularını seçmiş olurlar. Diğer bir seçim örneğini ise Halk Meclisi'nden daha önemli kabul edilen Senato ya da 360'lar Konseyi adı verilen siyasal yapı üzerinden vermek mümkündür. Nitekim Platon, senatörlerin seçilme sisteminin hem demokratik hem de monarşik özellikler taşıdığını savunmaktadır. Böylece Platon, eşit olmayan insanlar arasındaki eşitliğin eşitsizliği beraberinde getireceğini öne sürerek sınıflar üzerinden bir seçim usulünü önermektedir. O dönemdeki uygulamadan farklı olarak Platon'un önerdiği seçim usulünde senatörler her sınıftan seçilen yüz seksener kişiden doksanının kura ile senatörlüğe atanması ile oluşmalıdır (Ağaoğulları, 2009: 298-299).

Antik Yunan siyasal düşünürlerinden Aristoteles'in "politeia" adı verdiği siyasal yapısında ise servete dayanan oligarşi ile sayı üstünlüğüne ve özgürlüğe dayanan demokrasinin özelliklerinin bir araya geldiği görülmektedir. Bununla birlikte bu siyasal düzende sermaye sahiplerinin iktidarı kontrol etme gücü yükseldiğinde sistem oligarşiye, çoğunluğun iktidar gücü arttığında ise demokrasiye dönüştüğü bir yönetim yapısı söz konusudur. Bu siyasal yapıda polis yönetimlerinin başında yer alacak kimselerin belirlenmesi için kura ve seçim olmak üzere iki yönteme başvurulduğu görülmektedir. Kura usulü, demokratik bir yönteme yakın bir şekilde

tüm yurttaşların eşitliği hakkını temsil edebilirken; seçim ise belirli bir toplumsal grubun sayısal üstünlüğünü ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle kura, demokrasinin; seçimler ise oligarşinin yönetici seçme yöntemidir (Sözen, 2013: 58). Bu nedenle Aristoteles demokratik siyasal yönetim anlayışını tartışırken çeşitli örneklerle seçim sisteminin her zaman demokratik olamayacağını vurgulamaktadır (Başdemir, 2016: 165). Bu örnek, araştırmanın bu kısmına giriş yaparken "seçim" adı verilen olgunun yüzyıllardır farklı zaman ve mekânlarda devam edegelen bir tartışmanın parçası olduğunu göstermektedir.

Modern siyasal düşüncenin gelişiminde seçme eylemini ifade eden seçim ve seçim türleri hakkında geniş bir tartışma alanından bahsetmek mümkündür. Ancak araştırma kapsamında çok detaylı olarak bu tartışmalara girilmesi tercih edilmemekle birlikte Rousseau'nun Montesquieu'yu da eleştirdiği ve siyasal seçim eylemine olumsuz anlamlar yüklediği düşüncelerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Rousseau, Toplum Sözleşmesi'nde Montesquieu'ya atıfla onun; "*Kura yoluyla oy vermek demokrasilerin özü gereğidir. Kura öyle bir seçim yoludur ki, kimseyi kırmaz, her yurttaşa yurda hizmet yolunda akla uygun bir umut payı bırakır*" sözlerini ilk olarak ele almış ve seçim eyleminin gerekçeleri olarak bu sözleri sunmasını anlamsız bularak tartışmaya çalışmıştır. Ona göre örneğin aristokraside hükümdar, hükümdarı seçer; o nedenle oylar ve seçim orda yerini ve anlamı bulur. Gerçek bir demokrasinin hiçbir zaman var olmadığı savunan Rousseau (1994: 139-140), seçim usulünü askerlik görevi gibi özel yetenekler isteyen yerlere, kurayı ise yargı görevi gibi hakkaniyete ve doğruluğa uygun olması gereken yerlere elverişli olabileceğini savunmaktadır.

Rousseau, Ortaçağ'daki siyasal rejimlerde temsil kavramının büyük ölçüde tek bir hükümdarın tekelinde ve kontrolsüz bir güce dönüşmesi pratiklerinden hareketle "seçimsiz temsil" anlayışını "temsilsiz seçim" ilkesine çevirerek halkın iktidarı tümüyle devrederek kullanmaktan vazgeçmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Rousseau'nun bu yaklaşımı Ortaçağ ölçeğindeki küçük siyasal yapılar için söz konusu olabilirdi. Ancak bir iktidar sahibi, kendisini seçenlerin temsilcisi kabul edilmez ise, tek başına seçim, yalnızca sınırları belirsiz bir devlet başkanı ortaya çıkarmış olur. Bu noktada Sartori (2017: 49), hem seçime hem de temsil olgusuna ihtiyacı bir zorunluluk olarak ele almıştır. Diğer yandan bir siyasal kurum olarak seçim, seçme ve seçilme olmak üzere iki önemli unsura sahip olup, Dahl (1963: 75-79) seçim süreçlerini, siyasal katılma araçlarının bir boyutu olarak ele almaktadır. Bireyler seçimlerde oy kullanmak, seçim kampanyalarını takip etmek (sosyal medya araçları, basın yayın organları vb.), seçim kampanyalarına aktif katılım göstermek (mitinglere katılım, siyasal parti üyesi olmadan da destekleyici söylemler kullanmak), seçimlerde oy sayımlarında gönüllü oluşumlara katkı sunmak gibi çeşitli siyasal katılma yöntemlerini tercih edebilmektedirler.

En basit anlamda siyasal seçim kavramı, seçme eyleminin siyasal bir yapıda belirli kriterler çerçevesinde, belirli alanlardaki iktidar erkleri üzerinde bir etki kurma girişimini ifade etmektedir. Bu yönüyle geniş bir anlamı da ifade eden seçim olgusu, seçim sistemleri kadar özünde kendisine yönelik çeşitli yaklaşımları ve tartışmaları beraberinde getirebilmektedir. Bu açıdan siyasal bir toplumun farklı parçalarının iktidar aygıtını elde edebilmesi, çoğunlukların değişebilir olmasına olanak sağlayan bir siyasal kültür ve siyasal anlayış egemenliğine ihtiyaç duymaktadır. Ancak bundan da önce azınlık fikirlerin özgür olamadığı bir siyasal toplumda çoğunlukla birlikte oy kullanan bir azınlık tarafın seçmeni oy verme edinimi gerçekleştirdiği an kendisi dahi iradesini bir başka siyasal anlayışa bağlamış olmaktadır (Sartori, 2017: 53). Siyasal sistemin bu şekilde işlemesi ise oy verme ile özgürlüklerini kaybetmeyi kendi elleriyle tercih eden seçmenlerin siyasal kurumlara olan güvenini etkileyeceği gibi seçimin siyasal sistem içerisindeki güçlü demokratik özelliğini tartışmaya açabilecektir. Bu anlamda seçimler özü itibariyle demokrasinin iktidarın sınırlandırılması için kullandığı bir araçtır. Bu yönüyle demokrasiler seçimler gibi kurumlar aracılığıyla gücün tek elde toplanmasını engelleme amacını gütmektedir (Beriş, 2019: 38).

Toplumların siyasal niteliği, onların siyasal karar alma ve üretme mekanizmaları üzerinde yer alan yöneticileri tayin etmelerinde seçim eylemi gibi teknik süreçlere ihtiyaç duymalarını zorunlu kılmaktadır. Seçimlerin nasıl ve ne şekilde yürütüldüğüne ya da yürütüleceğine yönelik çeşitli yöntemleri seçim sistemlerini ortaya çıkarmıştır. Seçim sistemleri bir yandan teknik bir boyutu ifade etse de siyasal yönü, etki ve etkileşimleri oldukça önemlidir. Her seçim sistemi siyasal alanda çeşitli sonuçlar doğurmakta ve özellikle siyasal partiler üzerinde önemli kazanımlara ve hüsranlara yol açabilmektedir (Taagepera, 2007). Bu seçim sistemleri temelde çoğunluk ve nispi olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmakla birlikte günümüzde bu iki seçim sisteminin melez hâllerine rastlamak mümkündür. Ayrıca tüm seçim sistemleri siyasal sistem içerisinde farklı türlere ve özgün yöntemlere sahip olabilmektedir. Böylece her bir ülkenin yapısal, toplumsal ve siyasal şartlarının ortaya çıkardığı farklılıklar ve beklentiler tüm demokratik toplumlarda aynı tür seçim sistemini uygulamayı zorlaştırmaktadır.

Demokratik bir ülkede seçim sisteminin işlev ve etkileri şu şekilde sıralanabilir (Gürcan, 2013: 67):

- ✓ Toplumun tercihleri ile siyasal kurumlar arasındaki ilişkilerin tesis edilmesi
- ✓ Siyasal çekişme ve çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi
- ✓ Meşru ve istikrarlı bir devlet yönetiminin oluşturulması
- ✓ Yasaları değiştirenlerin bu sistemlerin ürünü olarak gelenlerden oluşması
- ✓ Yasama ve yürütme organı üyelerinin dolaylı ve doğrudan belirlenmesi

Yukarıdaki tüm işlev ve etkilerin güçlendirilmesi kadar seçim sistemlerinin, seçmen nezdinde siyasal katılım aracı olması açısından özel teşviklere ihtiyaç duyduğu savı, seçim sistemleri literatüründe henüz yeni de olsa, tartışıldığını belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu alternatif yöntemlerden biri olarak oy pusulalarında "yukarıdakilerden hiçbiri" (*none of the above*) olarak adlandırılan ve seçimlere katılan adaylardan hiçbirini tercih etmeyen seçmene, bu seçeneği, işaretleme ya da mühürleme olanağı tanımaktadır. Bu yöntemle sistem nispi ya da çoğunluk olsun olmasın siyasal duyarsızlığın sandığa yansıması ya da siyasal partilerin adaylarını daha demokratik araçlarla ve seçmeni hoşnut edebilecek şekilde listelemesini zorlayabilecek özellikler taşıyabilir. Bu oylar, belirli oranların üzerinde ise, örneğin bir seçim çevresinde %50 ve üstü gibi, bağlayıcı bir nitelik kazandırılarak o seçim çevresinde seçimlerin yenilenmesini sağlayabilecek bir faktör olarak da değerlendirilebilir. Nitekim ABD'de 1976 yılında Nevada Eyaleti'nde bu seçenek, en çok oy alan iki gerçek adayın toplamı kadar işaretlenmiş olmasına karşın en yüksek oyu alan ve ikinci sırada olan gerçek kişiye seçimi kazandırmıştır (Tunçdemir, 2014).

Seçim sistemlerinin incelenmesi, özünde iki temel sorun alanı hakkında fikir sunmaktadır. İlki teknik çerçevede, halkın devlet kurumlarında en iyi şekilde temsilini sağlayan ilgili devlet birimlerinin, halkı yöneticilerle özdeşleştirmeyi sağlayabilmesine yöneliktir. İkincisi ise siyasal bağlamda iktidarın meşrulaştırılmasında ve işlevselleştirilmesinde toplumsal kodların oynadığı temel rolleri ortaya koyabilmesidir (Cotteret ve Emeri, 1991: 5). Öte yandan seçim sistemleri temelde iki ya da üçlü bir tasnife dayanmakla birlikte (Duverger, 1954; Rae, 1971), Norris (1997: 299), bu tipler dörtlü bir tasnif altında daha genel bir yaklaşımla şu şekilde sıralanmaktadır:

- ✓ Çoğunlukçu formüller (*çoğunlukçu, iki turlu, alternatif oy verme sistemleri*)
- ✓ Yarı-nispi sistemler (*tek turlu oy, kümülatif oy ve sınırlı oy*)
- ✓ Temsili sistemler (*geniş çevreli, barajlı, tercihli veya kapalı liste usulü*)
- ✓ Karma sistemler (*ilaveli/takviyeli sistem, çoğunlukçu ve temsili unsurların kombini*)

Yukarıdakiler içerisinde elbette yarı nispi seçim sistemi uygulamaları kısmen karma kısmen de temsili sistemler sınıfına girebileceği açıktır. Bu açıdan çalışmanın bu kısmında hakim tasnife uygun olarak "çoğunluk", "nispi" ve "karma" olmak üzere üç temelde seçim sistemlerinin incelenmesi ve değerlendirilmesi esas alınmıştır.

2.6.1. Çoğunluk Seçim Sistemleri

Çoğunluk seçim sistemi "dar bölge" yöntemi ile olabileceği gibi "geniş bölge" seçim yöntemi ile de uygulanabilir. Dar bölge seçim yönteminde bir ülke en küçük seçim çevrelerine

bölünür ve her seçim bölgesinde her siyasal partiden bir ya da en çok iki aday (*daraltılmış*) yarışmaya katılır. Çoğunluk seçim sisteminde geniş bölge yöntemi ise bir ülkede geniş seçim çevreleri oluşturularak her çevreden birkaç parlamenter seçilir. Bu yöntem, aynı ülkede dar bölge çoğunluk sistemine göre daha az sayıda temsilcinin parlamentoya taşınmasıyla sonuçlanır. Çoğunluk sisteminin bölgeler yoluyla gerçekleştirilen bu tasnifine ek olarak nispi ve salt çoğunluğa göre iki şekilde uygulamasından bahsetmek de mümkündür (Gürbüz, 1980: 31). Örneğin nispi (*basit*) çoğunlukta, bir seçim çevresinden tek bir parlamenter seçilecekse (dar bölge yöntemi tercih edilirse) en fazla oyu alan seçilir. Bununla birlikte dar bölge ya da geniş bölge olsun, liste usulü çoğunluk yöntemi tercih edilirse en fazla oy alan siyasal parti listesindeki adayların tümü seçilmiş olur. Salt (*mutlak*) çoğunluk uygulamasını, liste usulü nispi çoğunluk sisteminden ayıran temel özellik ise yarıdan fazla oyun alınmasının zorunlu oluşu ve olmadığı takdirde en çok oy alan siyasal parti adaylarının ikinci tura kalmasıdır.

Çoğunluk seçim sistemlerinin temel neden ve gerekçeleri oldukça çeşitlidir. Sartori (1997: 80-82), bu temel neden ve gerekçeleri dört başlıkta toplamaktadır: İlki, yönetici bir çoğunluğu seçmeye yardımcı olmak; ikincisi, parçalı parti yapısını iki partili sisteme dönüştürmek; üçüncüsü seçmenlerle temsilcileri arasında doğrudan bir etkileşim oluşturmak; dördüncüsü, seçilmiş parlamenterlerin görev kalitesini yükseltmektir. Bunlar içerisinde her biri farklı sonuçlar doğurmakla birlikte örneğin üçüncü amaç, seçim çevrelerinin büyüklüğü ile önemi değişebilen bir özellik gösterebilir. Nitekim Yeni Zelanda'da onbinlerle ifade edilen küçük seçim çevrelerinden alınacak verim, ABD gibi yüzbinlerle ifade edilen seçim çevrelerinde ortaya çıkacak verimle bir tutulmamalıdır. Bu bakımdan Sartori'nin öne sürdüğü çoğunluk sisteminden beklenilen erdemler, çoğunluk sistemlerinin türleri ile farklılaşma eğilimi gösterebileceğinden kuşku duyulmamalıdır.

Çoğunluk seçim sistemleri, temelde ve en yaygın olarak "tek turlu dar bölge" (*single member district plurality*) ve "iki turlu" (*majority runoff*) olmak üzere uygulanmaktadır. Tek turlu dar bölge seçim sisteminin avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (TÜSİAD, 2001: 199):

- ✓ Oyların ülke genelinde iki partide toplanmasını kolaylaştırır.
- ✓ Tek parti hükümetlerinin kurulmasına daha fazla eğilimlidir.
- ✓ Parlamentoda güçlü bir muhalefet partisinin varlığına olanak tanır.
- ✓ Radikal ya da küçük partiler belirli seçim çevrelerinde yoğunlaşamazsa parlamento dışında kalmaya daha yatkındırlar.
- ✓ Seçmen ile seçilenler arasında güçlü bir bağ kurulmasına olanak sağlar.
- ✓ Adayların ön plana çıktığı seçim yarışlarına ortam sağlar.

Kural olarak dar bölge çoğunluk sisteminde, ülke, seçilecek toplam parlamenter sayısı kadar seçim çevrelerini bölünmekte ve her bir seçim çevresinde yalnızca bir temsilci seçmenlerce ulusal meclise taşınmaktadır. Bu süreçte tek turlu ve iki turlu olmak üzere iki seçim süreci aşamasından bahsetmek mümkündür. Eğer dar bölgede en çok oyu alanın seçimi kazanması yeterli ise "tek turlu dar bölge basit (*nispi*) çoğunluk seçim sistemi" uygulanmış olmaktadır. Dar bölge seçim sistemlerinde yukarıda da belirtilen liste usulü seçime, "blok oy" (*bloc vote*) seçim yöntemi adı da verilmektedir. Burada altı çizilmesi gereken bir husus ortaya çıkmaktadır. Buna göre liste usulü yöntemi, aday esaslı ve siyasal parti esaslı olmak üzere iki türlü söz konusu olabilmektedir (Dursun, 2008: 352-353). Aday esaslı liste usulü, seçime katılan farklı siyasal partilerin listelerinden herhangi bir adayı seçerek siyasi partinin belirlediği sıralamayı değiştirecek şekilde oy kullanıp temsilcisini belirleme olanağına sahip olmuş olur. Hatta bu yöntemde eğer dar bölge ya da geniş bölge; iki ya da çok daha fazla sayıda temsilcinin seçimi şeklinde bir seçim çevresine sahip ise ilk sıradaki siyasal partinin kendine bakılmaksızın seçmen, siyasal partiler arasında melez bir seçim sonucunu (*strategic voting/tactical voting*) ortaya çıkarabilirler. Parti esaslı liste usulü çoğunluk seçim sisteminde ise eğer tek turlu ise en çok oyu alan siyasal parti diğerlerinden bir oy dahi fazla olsa tüm listeyi kazanabilir (Bağce, 2015: 22). Buradaki temel özelliği, seçmenlerin partilerinin listesine oy vermesi ve en çok oyu alan siyasal partinin de seçimi kazanması oluşturmaktadır.

Çoğunluk seçim sisteminde, parti esaslı liste usulü seçim, bir seçim çevresinde çoğu zaman oyların çoğunluğunun boşa gitmesi sonucunu doğurduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir (Gürbüz, 1980: 32). Türkiye'de 1950, 1954 ve 1957 yıllarında gerçekleştirilen milletvekilliği genel seçimlerinde geniş bölgeli liste usulü seçim sistemi uygulanmıştır. Bu tür seçim sistemi, aday/parti esaslı blok oy sistemi niteliği taşımaktadır. Ancak bu sistemin ilerleyen bölümlerde ayrıntılı dikkat çekileceği gibi sonuçları itibariyle özellikle ilk iki partinin parlamentoda kendi oy oranlarından çok daha fazla temsillerini sağlarken azınlıkların ya da küçük partilerin temsiline neredeyse olanak vermemiştir. Bu seçim sistemi uygulanırken seçim çevrelerinin ne şekilde ve hangi tür kriterler çerçevesinde belirlendiği önem kazanmaktadır.

Tek turlu dar bölge sisteminin bir türü olarak "alternatifli" (*alternative vote*) ya da "tercihli" (*preferential voting*) seçim sisteminden bahsedilebilir. Alternatif oy, tek isimli dar bölgelerde seçmenin tüm adayları tercih sırasına göre numaralandırmasını gerektiren tercihli bir oy sistemidir. Avustralya ve Kanada'da uygulanmış olan bu sistem, seçmeni ikinci tura bırakmadan ilk turda çoğunluğu sağlamasını hedeflemektedir. Sartori (1997: 18), İngiliz tipi tek turlu basit çoğunluk sistemlerinde kazanmak için mutlaka çoğunluk gerekiyorsa ya Avustralya birinci meclisinde uygulanan alternatif oy sistemine göre ya da iki turlu çoğunluk

sistemine göre bir alternatif tercih edilebileceğini belirtmektedir. Bu sistemin amacının oy vermeyi önemli ölçüde kişiselleştirme yoluyla başka partilere oy vermeyi mümkün hâle getirdiği ifade edilmektedir.

Esasında çoğunluk seçim sisteminin bir türü olarak kabul edilebilecek alternatifli/tercihli seçim sistemi, iki turun etkilerini tek bir turda tamamlayarak iki tura göre seçim maliyetini de azaltan bir yöntemdir. Bu yönteme göre her seçmen bir aday için oy kullanırken mevcut adaylar için ikinci, üçüncü, … olmak üzere tercihini belirtir. Adaylardan biri, ilk tercihte geçerli oyların çoğunluğunu alamazsa en son adaydan başlayarak ikinci tercihler üzerinden salt çoğunluğa ulaşılması hedeflenir (Dummett, 1997: 89-90). Cotteret ve Emeri'den (1991: 41) yararlanarak şu şekilde bir örneklendirme yapılabilir: 1 milletvekilliği için 4 parti adayı ve 100 bin geçerli oy olduğu düşünülsün. İlk tercihlerin belirtildiği oy pusulalarında sonuçlar sırasıyla A: 40.000, B: 28.000, C: 20.000, D: 12.000. Bu seçim bölgesinde mutlak çoğunluk sayısı 50.001'dir. D Partisi'nin adayına verilen oylar ikinci tercihler de dikkate alınarak yeniden dağıtılır. Buradaki 12.000 oyun sırasıyla A için 10.600, B için 800 ve C için 600 olduğu varsayılsın. Bu oylar ilk tercihe eklenerek A Partisi adayı seçimi 50.600 oyla kazanmış olur. Fransa'da da 9 Mayıs 1951 tarihli seçim yasasıyla uygulanan bu karma seçim listesi sistemi, seçmene rakip listenin ilk sıralarını elemeye yönelik tercihlere de kapı aralama olanağı vermesi açısından (Cotteret ve Emeri, 1991: 55) dikkate değerdir.

Avusturya'da Temsilciler Meclisi ile İngiltere'de Londra gibi belediye başkanlığı seçimlerinde kullanılan alternatifli oy sistemi ile genellikle boşa giden oyların asgari düzeye inmesinin hedeflendiği, temsil adaleti ve yönetimde istikrarı sağlayıcı bir işleve hizmet edebileceği öne sürülmektedir (Nişancı ve Özdemir, 2017: 728). Bununla birlikte alternatif oy sistemine, en güncel ve somut örnek olarak; ABD'de New York kentinde 2021 yılının Haziran ayındaki valilik seçimleri için bir ön seçim olarak düzenlenmesi gösterilebilir. Bu usulle belediye başkan adaylarını, siyasal partilerin lideri ya da örgütü değil siyasal partilere kayıtlı olan seçmenler belirlemiştir. Bu sistemde seçmenler bir adaya oy verebildikleri gibi bir partinin aday adayı listesindeki tüm isimleri tercihli olarak işaretleyerek oylarını kullanabilmiştir. Hiçbir adayın %50'yi geçememesi hâlinde en sondaki adaydan itibaren diskalifiye edilme süreci başlatılarak tercihli oylar diğer adaylara dağıtılarak %50+1'e ulaşılması sağlanmıştır.

Haziran 2021'deki New York Valiliği seçimleri için örneğin Demokrat Parti ön seçimlerine toplam 14 aday katılmış; ilk turda en yüksek oyları sırasıyla Eric Adams (%28,8), Kathyrn Garcia (%17,8), Maya Wiley (%19,9) ve Andrew Yang (%11,7) alırken; geriye kalan on aday %5'in altında oylar almıştır. Bu oyların en sondan başlayan eleme yöntemi ile tercih oylarının dağıtılması ile ön seçim ancak 11. turda tamamlanabilmiştir. Böylece Demokratların

New York Valiliği adayı Eric Adams ilk turda aldığı %28,8 oyunu %51,1 olarak tamamlamıştır (Oppenheim, 2021). Üstelik iki turlu çoğunluk seçim sistemleri gibi birden fazla sandığa gidilmeden kayıtlı parti üyeleri oylarını kullanmış, sonraki on turda oylarının dağılımları ile ortaya çıkan sonuçları izlemişlerdir. Bu uygulama ile oyların bölünmesinden endişe eden birtakım seçmene, diğer adaya da oy verme hakkı tanıyarak tercih gücünün etkinliğinin artırılması hedeflenmiş olmaktadır. Buna karşın bu seçim sisteminin özellikle çok parçalı parti ve aday bölünmesi yaşayan ülkelerde belirli zorlukları elbette bulunmaktadır.

Öte yandan tek turlu dar bölge seçim sistemleri, ABD, Kanada ve İngiltere (Avam Kamarası) gibi Batılı demokrasilerle Orta ve Güney Afrika ülkeleri ile Hindistan ve Malezya gibi Güneydoğu Asya ülkeleri arasında daha fazla uygulama bulmaktadır. Kanada'da 1993 yılındaki seçimlerde İlerlemeci Muhafazakâr Parti'nin %16 oy almasına karşın parlamentodaki sandalyelerin yalnızca %0,7'sini alabilmesi, tek isimli tek turlu çoğunluk seçim sistemleri açısından kötü bir örnekliğe karşılık gelmektedir. Aynı şekilde bu seçim sistemi ile İngiltere'de 2015 yılındaki seçimlerde Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi, %12,6 oyla yalnızca 1 sandalye kazanabilirken; İskoç Ulusal Partisi, %4,7 oyla 56 parlamenter kazanabilmiştir. Bu noktada dar bölge (*tek isimli*) tek turlu çoğunluk seçim sisteminin olumsuz yönlerini genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 8-12):

- ✓ Mutlak ve tartışmasız parti kaleleri oluşturabilmektedir.
- ✓ Azınlıkların siyasal temsilden dışlanmalarına neden olmaktadır.
- ✓ Küçük partiler açısından parlamento temsilinde orantısızlık ve adaletsizliğe yol açmaktadır.
- ✓ Aşırılık yanlısı ve sistem karşıtı hareketlere ya da yapılara güç kazandırabilmektedir.
- ✓ Erkek egemen parlamento dağılımlarına daha fazla yatkındır.
- ✓ Belirli bölgelerde güçlü olan aşiret/kabile ya da etnik ve mezhepsel kimliklerin tekelci hâkimiyet kurabilmelerine neden olabilmektedir.
- ✓ Sürekli kaybetmeye mahkûm seçmenler açısından siyasal yabancılaşma ortaya çıkabilmektedir.
- ✓ Çok benzerli siyasal parti rekabetleri arasında karşıt bir partinin aradan sıyrılmasına olanak tanıyabilmektedir.
- ✓ Çok sayıda oyun bir aday dışındaki herkesin kaybetmesi nedeniyle oldukça yüksek oranlı oyların boşa gitmesine yol açabilmektedir.

Dar bölge salt çoğunluk sisteminin literatürde yeterince değinilmeyen noktaları söz konusudur. Örneğin Türkiye gibi toplumlarda siyasal partiler dışında seçimlere katılan adayların seçim sürecinde ilk turda yarıdan fazlasını alamaması durumunda en çok oy alanlar

kapsamına girip girmeyeceğidir. Bu husus, ilgili ülkelerin seçim yasalarında düzenlenecek bir durum olup bağımsız adayların kapsam dışında bırakılması demokratiklik açısından sorgulanabilir. Hatta 3 temsilcinin seçiminin gerçekleştirileceği geniş bölge seçim sisteminden %40'lar düzeyinde oy alan bir siyasal parti adaylarını, %30'lar düzeyinde oy alan bağımsız adayın takip etmesi ve %10 altında alan siyasal partilerin varlığı durumunda muhtemelen ilk siyasal parti ikinci turda 3 temsilciyi de kazanabilecektir. Ancak ikinci turun varlığı diğer siyasal partilere bağımsız aday üzerinden bir ittifaka da olanak tanımış olduğundan farklı bir durum da ortaya çıkabilecektir. Yahut tek bir bağımsız adayın oyların yarısından fazlasını alması durumunda birden fazla temsilcinin belirleneceği seçim çevresinde ikinci bir seçimi zorunlu kılabilecektir. Tüm bu ve benzeri ihtimaller bir yanda tutulsa dahi esasında çoğunluk seçim sisteminin en önemli özelliği olan kazananın her şeyi kazanması düşüncesi, bağımsız aday ya da adayların kapsam dışında olup olmaması ile ilgilenmeyecektir.

İki turlu çoğunluk seçim sistemlerini Sartori (1997: 94-96), dört temelde değerlendirmeye almaktadır:

- ✓ ***Güçlü iki turlu sistemde***: Anti-sistem partilerini önemli ölçüde tasfiye eder. Bununla birlikte seçim çevrelerinde önemli güç odağı olmayan, oyları ülke geneline genelde dağınık bir özellikle dağılım gösteren üçüncü partileri önemli ölçüde eksik temsil edebilecektir.
- ✓ ***Güçlü-zayıf iki turlu sistemde***: Anti-sistem partilerini yine büyük oranda tasfiye eder. Bununla birlikte dağınık üçüncü partilerin önemli bir konum kazanacak şekilde pazarlıklara girişmelerine olanak tanıyabilmektedir.
- ✓ ***Zayıf-güçlü iki turlu sistemde***: Hem anti-sistem partilerini hem de küçük partileri eksik temsil etmekle birlikte bu partilerin kritik rolü ya da varlıkları korunmaya devam edebilmektedir.
- ✓ ***Zayıf iki turlu sistemde***: Hiç barajı olmayan çok isimli/geniş çevreli seçim çevrelerinde nispi temsile yakın ya da benzer sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Yukarıdaki bağlamlarda tek isimli iki turlu çoğunluk sisteminin çeşitli özellikleri bulunmaktadır. İlki, bir ülkede temelde çok partili yapı içerisinde ilk tur seçimleri tüm eğilimleri ortaya koyar. Böylece ikinci turda ittifak edebilecek partiler, saflarını, (zorunlu) uzlaşı kültürü içerisinde belirlemeye çalışırlar. Bu durum özellikle az sayıda ve temelde iki farklı eğilimi yansıtacak adaylar üzerinden oluştuğunda katılımı artırıcı bir özellik de ihtiva edebilecektir. İkincisi bu sistem çok partili siyasal yaşamda devamlılığı beraberinde getirmektedir. Üçüncüsü temsilde adaleti sağlayıcı ve aynı zamanda uzlaşı kültürünün beraberinde getirdiği bir siyasal istikrar iklimi oluşturabilir. Dördüncüsü farklı seçim

bölgelerinde farklı partilerin güç kazanması ile ortaya çıkabilecek çok partili sistem, uzlaşı süreçleri itibariyle sistemi "kutuplaşmış" olmaktan "ılımlı" olmaya doğru eğilim sağlayabilecektir. Beşincisi her seçim çevresinde seçmenle temsilci arasındaki bağları kuvvetlendirerek partilerin ve adayların her seçim için stratejilerini geliştirmelerini zorunlu kılabilir. Tüm bu olumlu niteliklere ek olarak bu seçim sisteminin, ikinci tur için yapılacak bazı pazarlık anlaşmalarının siyasal hareket alanını kısıtlaması, bazı seçim çevrelerinde kutuplaşmayı doğurması, seçim sonuçlarının hemen sonuçlanamaması ve seçim maliyetinin artması gibi olumsuz yönlerinden bahsedilebilir. Ayrıca aşırı çok partili sistemde az sayıda adayın kalması durumunda bazı seçmenin sandığa katılımlarının azalması gibi birtakım olumsuz özellikleri olabileceği de belirtilmektedir (Arıkan, 2018: 228-229).

İki turlu çoğunluk seçim sistemi, dünyada başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde özellikle devlet başkanlığı seçimlerinde tercih edilmekle birlikte parlamento seçimleri açısından çok yaygın bir uygulama değildir. Dünyada hâlihazırda Fransa, İran, Mısır, Türkmenistan, Özbekistan gibi sayılı ülkelerde uygulanmaktadır. Avrupa'da ve Batı demokrasilerinde iki turlu çoğunluk sistemini uygulayan tek ülke Fransa'dır. Kuşkusuz iki turlu çoğunluk sisteminin çeşitli olumlu yönleri olmakla birlikte birtakım olumsuz yönlerini şu şekilde sıralamak mümkündür (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 21-23):

- ✓ Temsilde adaleti zayıflattığı ifade edilebilir.
- ✓ Yeni demokrasilerde parçalı bir parti sistemi oluşturma eğilimdedir.
- ✓ Aşırı bölünmüş toplumlarda siyasal istikrarsızlık doğurabilir.

Dar bölge seçim sistemi, sayım süreçleri ve tek odaklılık anlamında uygulanması kolay bir usuldür. Bununla birlikte dar bölgede iki turlu seçim sistemi, tek turlu dar bölge seçim sistemine göre daha maliyetli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Dursun, 2008: 354). Bu bağlamda iki turlu çoğunluk seçim sisteminin en temel dezavantajları arasında seçim maliyetlerinin yüksek olması ve uygulama bulduğu Batı demokrasilerinde ikinci tura katılımın düşük olduğu ve Fransa'da uygulandığı hâliyle partilerin oy oranları ile parlamentodaki temsil oranları arasında önemli orantısızlıkların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır (TÜSİAD, 2001: 201-202). Tüm bunlarla birlikte tüm seçim sistemlerinin ülkelerin siyasal kültürü, ekonomik gelişmişlik düzeyleri, ulaşım yapısı, teknolojik altyapısı ve coğrafi şartları itibariyle farklı değişkenleri içerisinde taşıdığını göz ardı etmemek gerekir.

İki turlu çoğunluk sistemi, bir diğer yönü ile nispi özellik taşımaktadır. Zira Sartori'ye göre (1997: 24-25), iki turlu yöntem, hem çoğunlukçu hem de nispi düzenlemelere olanak veren oldukça esnek bir sistem olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımda iki turlu sistem, tek isim seçim çevrelerinde çoğunlukçu ve çok isimli/listeli seçim çevrelerinde nispi özellik

göstermektedir. İlk turda seçmenler, nispi sistemde olduğu gibi oy kullanma davranışı içerisine girerler. Seçim çevresi genişledikçe iki turlu sistemin amacına aykırı sonuçlar doğurma olasılığı daha yüksektir. Ancak ikinci tura, ilk turda ilk iki sırayı alan adayların değil de Fransa'daki gibi geçerli oyların %12,5 ve üzerini alan adayların katılması üç ya da dört isimli ikinci tur seçimleri ortaya çıkardığında, sistemi, nispi temsilde ortaya çıkabilecek sonuçlara yakınlaştırabilmektedir. Bununla birlikte 1958 yılından beri çok parçalı parti sistemine sahip Fransa'da aşırı partili sistemin, ılımlı çok parti sistemine geçişinde bu çoğunlukçu sistemin etkili olduğu öne sürülebilir.

2.6.2. Nispi Seçim Sistemleri

Nispi temsil (*proportional representation*), çoğunluk sisteminin (*majoritarian*) temsilde adaleti sağlayamadığına yönelik eleştirilere koşut olarak Avrupa'da ortaya çıkan, öncülüğünü Fransız siyasetçi Victor Considerant'ın yaptığı ve Danimarkalı matematikçi Carl Andrae ve İngiliz hukukçu Thomas Hare'in geliştirdiği bir seçim sistemidir. Nispi temsil ile azınlık görüşlerin temsili sağlanarak ulusal birliğin ve siyasal istikrarın korunması ve çoğulcu demokrasi anlayışına daha fazla uygunluk arz etmesi hedeflenmektedir. Bir ülkede toplumsal ayrışmayı daha da artırarak siyasal kutuplaşmayı derinleştirebileceği ve geniş seçim çevreleri olması hâlinde çoğunluk sisteminin aksine adayla seçmen arasındaki bağın zayıflayabileceği öne sürülebilmektedir. Bu açıdan nispi temsilde seçim çevresi ne kadar dar olursa, o kadar temsilde adaletsizlik oluşturarak çoğunluk sistemine yakınlaşır (Bayraktar, 2018: 237-240).

Türkiye'de hâlihazırda nispi temsil sisteminde en yaygın usul olan "liste usulü nispi temsil sistemi" (*list proportional representation*) uygulanmaktadır. Bu seçim sistemi genelde ulusal barajlı ve d'Hondt usullü hesaplama ile gerçekleştirilmektedir. En temel avantajları arasında temsilde adaleti güçlendirmesi, genelde partilerin aldıkları oyları ile orantılı olarak parlamentoda temsil kabiliyeti elde edilmesi ve partilere çoğulcu listeler hazırlamalarına teşvik etmesi sıralanabilir. Bu sistem, özellikle parlamenter sistemde koalisyon hükümetlerinin kurulmasına, başkanlık sistemlerinde ise seçim ve parlamento ittifakları ile dolaylı olarak kabine ittifaklarına olanak tanımaktadır. Parlamenterler ile seçmenler arasındaki bağ, çoğunluk seçim sistemlerine göre daha zayıf olup partilerin merkeziyetçileşmelerine ve aday belirleme süreçlerinin tek taraflı tayinine yol açabilmektedir. Seçim sistemleri açısından da radikal nitelikli partileri parlamentoya çoğunluk sistemine göre daha rahat taşıyabileceğinden bölünmüş bir parti sistemini ortaya çıkarabilmektedir (TÜSİAD, 2001: 202-203).

Nispi seçim sisteminin özünde temel fikrinin, seçimlere katılan her siyasal partiye bire bir olmasa da gerçek temsil güçleri karşısında temsil olanağı sağlayabilmek olduğu belirtilebilir (Dummett, 1997: 177). Nitekim nispi temsil sistemi, siyasal partilerin her birinin sandalye

sayısı kadar adayının bulunduğu bir liste seçimidir. Ancak nispi seçim sistemlerinin çok fazla alt türü söz konusudur. Bunlardan tecrübe edilmiş bazı örnekleri aşağıda olabildiğince özetlenmeye çalışılmaktadır. Bu örnekler, özellikle bu tezde karşılaştırma konusu yapılan ülkelerde tercih edilen seçim sistemi türleri göz önünde tutularak belirlenmiştir. Ayrıca bazı örneklerin tartışılabilir olması açısından değerlendirme burada yapılmaktadır.

Nispi seçim sistemleri, temelde saf ya da tam nispi temsil türleri ile diğer nispi temsil türlerinden oluşmaktadır. Tam nispi temsil sistemi, ülkenin tümünün tek bir seçim çevresi kabul edildiği, listenin tüm ülke listesi olduğu ve geçerli oylar toplamının toplam sandalye sayısına bölümü ile ortaya çıkan sayı kadarınca parlamenterlerin belirlendiği basit seçim tipidir. Dünyada en iyi uygulama örneklerinden biri olarak İsrail belirtilebilir. İkinci tür tam nispi temsil türü olarak Weimar Almanya'sında 27 Nisan 1920 tarihli seçim yasası ile uygulama bulan ve "badois" ismi ile ifade edilen sistemdir (Cotteret ve Emeri, 1991: 48). Bu sisteme göre hem ulusal düzeyde hem seçim çevreleri düzeyinde iki ayrı liste partilerce sunulmaktaydı. Her siyasal parti, daha önceden seçmen ya da geçerli oy sayısına göre belirlenen sınırı kaç kat kadar aşıyorlarsa o kadar sandalye elde ediyorlardı. Ancak artık oylar ise Berlin'de toplanarak kalan oyların karşılığı kadar parlamenter kazanılmış oluyordu. Örneğin bir seçim çevresinde bir parlamentere düşen katsayı 100 bin geçerli oy ise ve bir partinin 240 bin oyu varsa o seçim bölgesinden 2 sandalye kazanırken geriye kalan 40 bin oyu ülke seçim havuzunda kendi listesinin olduğu haneye aktarılıyordu. Böylece örneğin o partinin artık oylar toplamı 400 bin ise ulusal listesinden artık oylar toplamı üzerinden parlamenter hakkı elde ediyordu. Türkiye'de 1965 seçimlerinde uygulanan "millî bakiye usulü" de bu şekildedir. Ulusal seçim çevresinde toplanan toplam artık oyların artık kalan parlamenter sayısına bölünerek yeniden dağıtılmasını sağlayan bu sistem herhangi bir ulusal veya başka tür barajın olmadığı seçim çevrelerinde kazanamayan küçük partilerin lehine olduğu ifade edilmektedir (Bayraktar, 2018: 252).

Nispi temsil sistemlerinden biri de İrlanda ile özdeşleşen "aktarılabilir tek oy sistemi" olup (*single transferable vote*), geniş seçim bölgelerinde seçmenlerin adayları tercihlerine göre sıralamalarını ifade etmektedir. Bu sistemde bir seçim bölgesinde seçilecek sandalye sayısı ile o seçim çevresinde kullanılan oy sayısı (geçersiz oylar da dâhil edilebilir) orantılandırılarak bir seçilme kotası belirlenir. Oy sayımı tamamlandığında seçilme kotasını geçen aday parlamentoya girme şansı kazanır. Bununla birlikte seçilme kotasından daha yüksek oy alan adayların fazla oylarına ve ikinci tercihlere bakılarak diğer rakip adaylara aktarılır. Seçmen kotasına ulaşamayan adaylar kalırsa, (boş sandalyeler bu usule rağmen bulunmakta ise), bu sefer en düşük oy alan adayın ikinci tercihlerine bakılarak kotaya ulaşamayan adaylara oylar dağıtılır. Bu, ilgili seçim çevresinin parlamento için ayrılan sandalye sayıları doldurulana kadar

tekrarlanır. Aktarılabilir tek oy sistemi ile seçmenler hem partiler arasında hem de aynı partinin adayları arasından tercih yapma olanağına sahip olurlar. Bu seçim sistemi karmaşık olması yönüyle nüfusu az olan ülkelerde uygulanması daha kolaydır (Dikici Bilgin, 2013: 155).

Nispi seçim sistemlerinin en yaygın olanları "yaklaşık nispi temsil sistemi" adı altındaki çeşitli temsil türleridir. Bunlar içerisinde d'Hondt seçim sistemi, 1878 yılında Belçikalı matematikçi ve hukukçu Victor d'Hondt tarafından tasarlanmış nispi temsil sistemidir. İkincisi ise d'Hondt yöntemine benzerlik gösteren Sainte Lague'dir. D'Hondt'tan temel farklılığı sırayla bölme işlemi yerine yalnızca tek sayıların sırası (1, 3, 5…) esas alınır. Böylece oyların daha büyük sayılara bölünmesiyle elde edilecek sayılar daha az olacağı için küçük partilere daha lehte bir sonuç gösterme amaçlanır (Öztürk, 2019: 377). Bu yönüyle d'Hondt, büyük partilerin daha fazla lehine işlemiş olur. D'Hondt usulünü uygulayan ülkelerin ise nispi temsil sistemini uygulama gerekçeleri kuşkusuz farklılıklar gösterebilmektedir. Günümüzde Arjantin, Avusturya, Belçika, İsrail, Japonya, Polonya, Portekiz ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerde d'Hondt uygulanmaktadır. En basit anlamıyla örneklendirmek gerekirse; bir seçim çevresinde 5 sandalye yarışı varsayılarak ve bu sandalyeleri alabilecek ilk üç siyasal parti sıralanarak Tablo 2.3.'teki gibi bir sonucu göstermek mümkündür:

Tablo 2.3. Geniş Seçim Çevresinde d'Hondt Usulü Nispi Temsil Sistemi Örneği

	A Partisi	**B Partisi**	**C Partisi**
1.milletvekili bölümü	**80.000**	**74.000**	**68.000**
2.milletvekili bölümü	**40.000**	**37.000**	34.000
3.milletvekili bölümü	26.666	24.666	22.666
4.milletvekili bölümü	20.000	18.500	17.000
5.milletvekili bölümü	16.000	14.800	13.600
Partinin vekil sayısı	2	2	1
Vekil başına düşen oy	40.000	37.000	68.000

Tablo 2.3. dikkate alındığında çıkarılabilecek ilk sonuç, aşırı çok parti sistemi varsayıldığında B Partisi 2. parti olarak 15.999 oy alsa ve diğerleri de ondan daha az oy alsaydı seçim çevresindeki tüm sandalyeleri tek parti almış olacaktı. Böylece seçmenin yarıdan azının oyunu alabilen bir parti tüm sandalyeleri toplayabilecekti. İkinci sonuç, 3. sıradaki C Partisi'nin milletvekili 68.000 bin oyla seçilirken 2. sıradaki B Partisi'nin milletvekilleri 37.000 oyla seçilmişlerdir. Üçüncü sonuç, partiler arası oy farkı yüksek olduğunda her zaman ilk sıradaki parti daha fazla sandalye elde etme olanağı elde etmiş olur. Bunu çözümlemeye yönelik geçerli oy sayısının dağıtılacak sandalye sayısına 1 eklenerek bölünmesi ile elde edilecek katsayı ile hesaplanmasını öngören İsviçre ve Avusturya'daki "Hagenbach-Bischof" sisteminin yine ilk partiyi daha fazla kazandırma sonuçları olduğu ortaya konulabilmiştir (Cotteret ve Emeri, 1991:

54). Dördüncü sonuç, seçim bölgesinin büyüklüğü (sandalye sayısı), çok partili sistemde en güçlü parti lehine sonuç vermeye daha yatkındır. Görüleceği üzere bu tür nispi seçim sistemi uygulamalarında çeşitli varsayımları artırmak mümkündür.

Nispi temsil seçim sistemlerinin bir diğer türü de "tercihli oy" sistemidir. Tercihli oy sisteminde seçmenler kendilerine partilerce sunulan liste üzerinde ilgili kanunun öngördüğü özel bir işarette bulunarak adaylara ilişkin tercih belirtme hakkına sahip olurlar. Diğer yandan "çoğunluk uzlaşı sistemi" olarak ikinci tercih oyları (farklı partilerin listelerinden) çoğunluk ve nispi seçim sistemi usullerinde de değerlendirilebilir. Bu tercih, ikinci tur hâlinde önem kazanmaktadır. Her iki tercihte de siyasal partiler kendi seçmenini kaybetmeden karşı oyları da hedefler ve bu yöntemle keskin partiler ılımlılaşabilir. Türkiye'de 25 Mayıs 1961 tarihli ve 306 sayılı ilgili Kanun çerçevesinde tercih hakkını kullanmak isteyen seçmen oy pusulasında yer alan adayların ancak yarısı kadarı için bu hakkını kullanırken tek haneli seçim çevrelerinde küsurat dikkate alınmamıştır (5 ise 2'si için). 10 Haziran 1983 tarihli ve 2839 sayılı ilgili Kanun'da ise partiler o seçim çevresindeki sandalye sayısının iki katı kadar aday göstermek zorunda olup seçmenler de yalnızca sandalye sayısı kadarını işaretlemek zorunda tutulmuştur (Sezen, 2000: 199). Elbette tercihli oy hakkı konusunda seçmenleri istekli ve bilinçli hâla getirmek toplumsal, ekonomik ve siyasal şartlarla şekillenen bir olgudur. Aksi durumda bu tarz bir durum toplumsal ve siyasal kültürle çatışan ya da uyumsuz, e-oylama usulleri ile dahi olsa geçersiz oy sayısını artıran bir sonuç doğurabilir.

2.6.3. Karma/Melez Seçim Sistemleri

Karma seçim sistemleri, nispi temsil ile çoğunluk sistemlerinin aynı anda belirli sınırlılıklarla bir arada değerlendirildiği seçimlerdir. Almanya ve Fransa, en belirgin karma seçim sistemi uygulamış ve uygulamakta olan ülkelerdir. Almanya'da 1945 yılından beri nispi temsil ile tek isimli çoğunluk sistemi birlikte gerçekleştirilir (O'Neil, 2007: 147). Bu yönteme göre her seçmene iki oy hakkı verilir, ilki kendi bölgesindeki aday için kullanılırken, ikincisi parti listesine kullanılır. Böylece ilkinde çoğunluk sistemi, ikincisinde nispi temsil uygulanmış olur. Nihayetinde ulusal parlamentodaki milletvekillerinin yarısı tek isimli basit çoğunluk sistemine göre, diğer yarısı da nispi temsil sistemine göre belirlenmektedir. İkinci örnek olan Fransa'da nüfusu 3.500'e kadar olan yerlerde salt çoğunluk seçim sistemi, 3.500'den fazla olan yerlerde ilk turda geçerli oyların salt çoğunluğu, ikinci turda ise nispi temsil aranmıştır. İlk turda %50'yi geçen siyasal parti, sandalyelerin yarısını doğrudan alırken geri kalanı nispi temsille dağıtılır. Nüfus artışı, seçim çevrelerinin değişmesi gibi özelliklerle bu tür karma seçim sistemleri daha çok yerel seçimler için tercih edilebilmektedir. Nitekim Türkiye'de muhtarlıklar

ve ihtiyar heyeti için basit çoğunluk yeterli iken belediye meclisi ve il genel meclisi çevre barajlı nispi temsil sistemi uygulanmaktadır (Buran, 2005: 89).

Tablo 2.4. Almanya ve Yeni Zelanda'da Karma Seçim Sistemi Karşılaştırması

Benzerlik/Farklılık	Almanya	Yeni Zelanda
Seçim sistemi	Karma üyeli nispi temsil	Karma üyeli nispi temsil
Parlamento seçimleri	Bir kısmı kapalı liste usulü nispi temsil sistemi (299 üyesi) Diğer kısmı da tek turlu dar bölge sistemi (299 üyesi)	Bir kısmı kapalı liste usulü nispi temsil sistemi (51 üyesi) Diğer kısmı da tek turlu dar bölge sistemi (69 üyesi)
Seçim barajı	%5	%5
İstisnalar	-	Dar bölgede en az 1 adayı seçim kazanan partiler barajı aşmış sayılır.
Parti listeleri	Seçmenler, aday listesinde değişiklik yapamaz.	Seçmenler, aday listesinde değişiklik yapamaz.
Oy verme sürecinin tamamlanması	Değerlendirme dışı kalacak partilerin oyları ayrılır ancak bu partilerin dar bölgede birinci gelen adayları kazanmış olur.	Değerlendirme dışı kalacak partilerin oyları ayrılır ancak bu partilerin dar bölgede birinci gelen adayları kazanmış olur.
Artık oyların dağıtımı	"Hare" usulü ile	"Saint-Lague" usulü ile
Temsilde adalet	Seçim barajının varlığı küçük partilerin parlamentoya girişlerini zorlaştırmaktadır.	Seçim barajı ve istisnası nedeniyle etkin parti sayısı çok ve küçük partiler fazladır.
Yönetimde istikrar	Etkin parti sayısı az ve istikrar daha güçlü	Etkin parti çok, koalisyon eğilimli ama istikrarlı yönetim
Orantısızlık	Orantısızlık nadiren sorun olarak ortaya çıkmaktadır.	Partilerin aldıkları oy oranları ile sandalye oranları arasındaki orantısızlık azalmıştır.
Siyasal kültür ve katılım	Kadın parlamenter daha fazla ancak farklı toplumsal gruplar daha az temsile sahip	Kadın parlamenter daha az ancak farklı toplumsal gruplara daha rahat temsile sahip
Kapalı parti listelerinin kullanılması	Parti disipinini yüksek tutmaktadır.	Parti disiplinini yüksek tutmaktadır.
Karma Sisteme Geçiş Nedeni	Weimar Cumhuriyeti döneminde uygulanan klasik nispi temsilin parti sisteminde parçalanma ve kutuplaşmaya yol açarak kısa ömürlü hükümetlere yol açması	Tek turlu dar bölge seçim sisteminin etkin parti sayısını artırması ve siyasal yaşamın ihtiyaçlarına yanıt verememesi ve sistemsel tıkanmaya yol açması
Karar süreci	Siyasal partiler arasındaki uzun pazarlıklar sonunda yasama organında	Daha katılımcı olarak halk oylamasında kabul edilerek
Karma sistemin başlangıcı	1953	1996
Sonuç	Yönetimde istikrara göre temsilde adalet daha olumlu Genelde istikrarlı koalisyonlar	Yönetimde istikrara göre temsilde adalet daha olumlu Genelde istikrarlı koalisyonlar

Kaynak: Sartori, 1997: 33-35 ve Dikici Bilgin, 2013: 158-159 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 2.4'e dikkatle bakıldığında birbirleri ile oldukça benzeşen yönleri olan iki ülkenin iki farklı seçim sisteminin karşılaştırması görülmektedir. Bunlara ek olarak Almanya ve Yeni Zelanda, birer ileri demokrasi olarak ekonomik gelişmişlik düzeyleri ve refahın yüksek olduğu ülkelerdir. Almanya, Yeni Zelanda'ya göre çok kalabalık ancak her ikisi de yabancı göçmen kökenlilere sahiptir. Almanya ve Yeni Zelanda'da kurumlara güven ve kurumsallaşma yüksektir. Ancak Almanya, bugünkü siyasal sistemine kanlı mücadelelerin ve savaşların sonrasında ulaşmıştır. Yeni Zelanda ise daha sakin bir siyasal tarihe sahiptir. Tüm bu özelliklerin parti-seçim sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerinin belirleyici değişkenlerini ve siyasal kurumların temel dinamiklerini oluşturduğu göz ardı edilmemelidir.

Karma seçim sistemi uygulayan ülkelerden biri olan İspanya, görev süreleri birbirleri ile aynı olan Kongre ve Senato seçimlerini iki tür yöntemle gerçekleştirmektedir. İlk olarak Kongre seçimleri, %3 ulusal barajlı olarak Türkiye'deki gibi d'Hondt usulüne dayalı nispi temsil sistemi ile sonuçlandırılmaktadır. Ulusal nitelikli partilerin yanı sıra Bask ve Katalonya gibi tarihsel, etnik ve kültürel farklılıkları olan özerk bölgelerden partilere sahip olmakla birlikte "iki partinin öne çıktığı" çok partili bir sisteme sahiptir. Nitekim ülkede merkez sağda Halkçı Parti ile merkez soldaki Sosyalist İşçi Partisi toplamda oyların 4'te 3'ünden fazlasını alabilmektedirler (Şahin, 2013: 104-106). Kuşkusuz bu partiler aynı zamanda aşırı sağcı ya da aşırı solcu partilerle gevşek bir koalisyon içerisine girebilmektedir. İkinci olarak Senato üyeliklerinin seçimi ise çoğunlukçu seçim sistemine göre ancak dolaylı şekilde gerçekleştirilmektedir. Bu seçimlerin ilginç bir yönü olarak, örneğin 4 senatörün temsil edileceği bir il seçim çevresinde siyasal partiler 1 eksik olarak 3 aday göstermiş olurlar. Bu yönüyle hem bir ildeki temsilde adalet artırılmaya hem de iki partili bir senato yapısı oluşturulmaya çalışılır.

Tablo 2.5. Çoğunluk, Nispi ve Karma Seçim Sistemlerinin Avantaj ve Dezavantajları

<table>
<tr><th>Seçim Sistemleri</th><th>Çoğunluk Sistemleri</th><th>Nispi Sistemler</th><th>Karma Sistemler</th></tr>
<tr><td rowspan="7">Avantajları</td><td>Aday belirlemede yerel tercihlerin öne çıkması</td><td>Temsilde adaletin sağlanması</td><td rowspan="7">Seçim mühendisliğine olanak tanıması</td></tr>
<tr><td>Seçmen ve seçilen ilişkisinin yakınlaşması</td><td>Demokratik çoğulculuğun öne çıkması</td></tr>
<tr><td>Hesaplama yöntemlerinin daha basit olması</td><td>Çok partili sistemi teşvik etmesi</td></tr>
<tr><td>İki partili sistemi teşvik etmesi</td><td rowspan="3">Seçmenlerin seçimlere daha fazla ilgi göstermesi</td></tr>
<tr><td>Güçlü bir muhalefet oluşturması</td></tr>
<tr><td>Hükümet istikrarı</td></tr>
</table>

Dezavantajları	Kişisel ve yerel meselelerin ulusal konuların önüne geçmesi	Hesaplama yönteminin karmaşık olması	Hesaplama yöntemlerinin karmaşık olması
	Parti disiplininin zayıflaması	Seçmenlerle temsilciler arasında zayıf bir bağ oluşturması	Kötü niyetli olarak kullanılabilmesi
	Temsilde adaletin göz ardı edilmesi	Koalisyon hükümetleri riski	
Örnek Ülkeler	ABD, İngiltere, Fransa	Avusturya, Türkiye	Almanya, Rusya

Kaynak: Gürcan, 2013: 87.

Seçim sisteminin türü ne olursa olsun etki alanının, işlevlerinin ve ortaya çıkarabileceği muhtemel sonuçlarının matematiksel faktörler dışında bir değişkene bağlı olduğu göz ardı edilmemelidir. Bir seçim sistemi tayin edilirken veya sistem reformuna gidilirken elbette farklı ülke tecrübeleri önemli olmakla birlikte bir ülkenin kendi özgün toplumsal, ekonomik, yasal, yönetsel ve siyasal etmenlerinin dikkate alınma zorunluluğu bulunmaktadır. Örneğin nispi temsil sistemi, parlamenter sistemde hükümeti zayıflatma nedeni olarak dile getirilmektedir. Bunun temel nedeni çok partili siyasal yapıda parlamenter hükümet siteminin nispi temsil sistemi ile belirlenmesi hâlinde genelde koalisyon hükümetlerinin oluşumu gösterilmektedir (Yavuz, 2013: 38). Ancak bu durum iki ya da daha fazla partinin uzlaşısı ile kutuplaşmayı nispeten azaltacak şekilde çözümlenebileceği gibi Belçika gibi 541 gün hükümetin kurulamadığı (Baykan, 2013: 128) bir parlamenter demokraside siyasal istikrarı olumsuz yönde etkileyebilir.

Hükümet istikrarsızlıklarına çare olarak İtalya'da 3 Nisan 1993 tarihinde referandumda %83 oy oranı ile kabul edilen karma seçim sistemine geçilmesi örneğine yer vermek aydınlatıcı olabilir. 1993 yılına kadar nispi temsil sistemini uygulayan İtalya, 1994, 1996 ve 2001 yılındaki seçimlerde hem Ulusal Meclis hem de Senato üyelerinin %75'ini çoğunluk sistemi ve %25'ini nispi temsil sistemi ile belirlemiştir. Örneğin %4 barajın uygulandığı Senato'nun toplam 315 sandalyesinin 83'ü nispi temsil seçim sistemine göre ve 232'si çoğunluk seçim sistemine göre seçilmiştir. Ancak hükümet istikrarsızlıklarının son bulmaması üzerine 2005 yılında yeni bir görece karma sisteme daha geçilmiştir. Buna göre Ulusal Meclis için "çoğunluk ödülü" sistemi devreye girmiş ve çoğunluğu %55 ile alan seçim ittifakının 618 üyeli parlamentoda sandalye sayısı 340'dan az olmamalıdır. Az olması hâlinde geriye doğru diğer ittifak ya da parti sandalyelerinden bu ittifaka sandalyeler aktarılarak eksik kapatılır. Üstelik Ulusal Meclis seçimlerine giren bir ittifakın ulusal baraj oranı %10 iken, ittifak içerisinde yer alan partiler için bu oran %2 ve ittifak dışındakiler için %4 olarak belirlenmiştir. İttifak içinde barajın daha düşük olmasının temel amacı, seçim öncesi ittifakların teşvik edilmesi olduğu belirtilebilir. İtalya'nın

günümüzde uygulamaya devam ettiği bu sistem, hem ittifak partileri üzerinden bir hükümet istikrarını, hem de çok fazla partiye temsil olanağı sağlaması açısından bir "temsilde adalet" hedefi çerçevesinde kabul görmeye devam etmektedir (Yavaş, 2012: 229-232).

2.7. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde irdelenen demokratik siyasal kurumların ve bu kurumlar arası ilişkilerin anlaşılabilmesine yönelik pek çok sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki karşılaştırmalı siyaset bilimi araştırmalarındaki demokrasi vb. siyasal olguların yeterince öne çıkarılmama problemi tespitine binaen bu tez çalışmasının siyasal olgusu olarak "demokrasi" birincil paradigmalardan biri olarak belirlenmiştir. Bu noktada demokrasi olgusunun özellikle temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri ile doğrudan bağıntılı bir mesele olduğu açığa kavuşturulmuştur. İkinci olarak demokrasinin bir ülkenin siyasal sisteminin ve kurumlarının işleyişinde oynadığı rol ve önem vurgulanmıştır. Böylece demokratik bir siyasal rejimde siyasal kurumların demokratik niteliklerle incelenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Ardından hükümet sisteminin, parti sisteminin ve seçim sisteminin çeşitli türleri ve bunlar arası ilişkiler, hem teknik boyutta hem de uygulamaya yönelik işleyiş açısından incelenmesi gerçekleştirilmiştir.

Tezin bu bölümünde hükümet sistemine, seçim sistemine ve parti sistemine dair çeşitli temel boyutların ve vurguların ortaya çıktığını belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak hükümet sistemi açısından her ülkenin kendine özgü şartlarının bir sonucu olarak kabul, uygulama ve değişim süreçlerinin olduğu tespit edilmektedir. Bu durum, parti sistemi ve daha güçlü bir şekilde seçim sistemleri açısından da ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bir ülkenin siyasal kurumlarının mevcut pratiklerindeki devamlılık ya da değişim, özünde siyasal kurumların dinamiklerindeki değişim ile birlikte şekillenmektedir. Bu değişim dinamiklerinin gelişimi bu tezin IV. ve V. bölümlerinde karşılaştırmalı ülke örnekleri üzerinden daha da somutlaştırılacaktır. İkinci olarak, parti sistemi ve türleri, hükümet sistemi ve seçim sistemine göre daha fazla olarak ve V. Bölüm'deki değişkenler itibariyle sosyoekonomik dinamiklerin şekillenmesine koşut bir gelişim içerdiğinden bir farklılaşma söz konusudur. Bu bağlamda hükümet sistemi ve seçim sisteminin işleyişine yönelik her bir değişim karşılıklı etkiye daha fazla açık iken, parti sistemi üzerinde nispeten daha az bir etki doğurmaktadır. Bu yönleriyle bu bölüm sonucunda parti sistemi-seçim sistemi-hükümet sistemi ilişkilerinin daha açık bir şekilde tartışılacağı III. Bölüm'e geçiş zarureti doğmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
PARTİ, SEÇİM VE HÜKÜMET SİSTEMLERİNDE ETKİLEŞİM ALANLARI

Bu bölümün temel amacı, I. ve II. bölümlerde kuramsal ve teknik boyutları netleştirilen demokratik bir siyasal sistem içerisinde odak olarak belirlenen siyasal kurumlar arasındaki ilişkilerin tartışılmasıdır. Buradan hareketle çalışmanın temel hipotezlerine yönelik teorik bağlamda ilk ve doğrudan yaklaşım biçimlerinin ortaya koyulması hedeflenmektedir. Genel olarak bu bölümden murat edilen amaçlardan ilkini, parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerini belirleyen temel parametrelerin tespit edilmesi oluşturmaktadır. İkincisi bu ilişkileri belirleyen etmenlerin tarihsel-kurumsal yönden hem gelişim hem devamlılık unsurları yönünden tartışılması fikrine dikkat çekilmesidir. Üçüncüsü bu ilişkilerin, birbirleri üzerindeki dönüştürücü etkilerinin saptanmasıdır. Tüm bu amaçlarla bir ülkenin hükümet sisteminin parti ve seçim sistemi üzerinde, bir parti sisteminin seçim sistemi ve hükümet sistemi üzerinde ve bir seçim sisteminin parti sistemi ve hükümet sistemi üzerindeki olan ve/veya olası etkileri, IV., V. ve VI. bölümlerdeki incelemelere ve tartışmalara temel oluşturacak şekilde bu bölümün tasarımı ortaya çıkmıştır.

3.1. Hükümet Sistemi-Parti Sistemi İlişkileri

Yönetenler arasında görev dağılımını sistematik olarak ilk inceleyen siyasal düşünürlerden olan Montesquieu'nun geleneksel ayrımında yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç tür kuvvet bulunmaktadır. Bu kuvvetlerden yargı Anglo-Sakson ülkelerinde tarihsel açıdan yöneten ve yönetilenlerden olabildiğince bağımsız tutulabilmesi esas iken Napolyon'un Fransa'sı gibi yürütmenin bir gücü gibi işlev görebilmiştir. Yasama ve yürütme ilişkileri, özünde siyasal rejimin ve ötesinde sistemin temel niteliğinin ve işleyişinin ana eksenini oluşturmaktadır. Bu eksen içerisinde esasında seçim sistemlerinin de katkısıyla siyasal partiler ve parti sistemleri, yasama ve yürütme organları üzerinde kurdukları roller ile belirleyici birer kurumsal aktör olarak ortaya çıkmışlardır. Duverger (1974: 36-37), bu görüşlere şu eleştirileri getirmiştir:

> "(…) Montesquieu'nun bu ayrımı yapmadaki amacı, yasama gücünü temsili meclislere ve yargı gücünü de bağımsız yargıçlara vererek hükümdarın elinde yalnızca yürütme gücünü bırakarak monarşiyi zayıflatmaktı. (…) Siyasal partilerin gelişmesi, hükümet organları ile karşılıklı etki alanlarını önemli ölçüde değiştirdi. (…) ABD başkanlarının genellikle Kongre'de çoğunluk partisinin başı olduğu ve partinin yürütme gücü ile yasama arasındaki yakın dayanışmayı sağladığı herkes tarafından bilinirken, ABD'deki rejimi, katı kuvvetler ayrımına örnek göstermek gülünç olmaz mı? Yönetenlerin yapısının siyasal partilerin etkisiyle geçirdiği değişiklikler ele alınmadan bugün bu yapıları incelemek olanaksızdır."

Siyaset bilimi, siyasal hayatı incelerken ister iktidar ilişkileri açısından isterse de karar alma süreçleri perspektifinden olsun siyasal partileri gündemine almaktadır (Ware, 1996: 353-354). Modern siyasal sistemlerin gelişiminde her ne kadar yeni bir olguya tekabül etse de siyasal partiler çok hızlı bir şekilde neredeyse tüm dünya ülkelerinin başlıca dinamik güçleri ve olmazsa olmaz nitelikli unsurları hâline dönüşmüşlerdir (Wolinetz, 2006: 51-52). Bu bağlamda siyasal sistemin demokratik ya da otoriter-totaliter olup olmamasına bakmaksızın modern siyasal toplumlar birincil derecede siyasal partileri sahiplenmişler ve onları neredeyse modern devletin birer olguları olarak kabul görmeye başlamışlardır (Kapani, 2013: 175). Bu açıdan herhangi bir siyasal sistemin işleyişini yalnızca anayasal kurumları üzerinden değerlendirmek yeterli bir ölçütü ifade etmeyecektir. Bu noktada bir ülkedeki siyasal partiler ile hükümet sistemi ilişkileri açık tartışma argümanları sunacaktır.

Seçim sistem ve parti sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerinin karşılıklı etkileşim hâlinde olduğu kabul edilir (Kriesi, 2015: 3). Millet iradesinin partiler aracılığıyla temsil edilme olanağı bulması yönüyle modern rejimleri, "parti devleti" ya da "partiler devleti" olarak tanımlayan görüşlere rastlamak mümkündür (Lewis, 2006: 471). Nitekim bu görüşü savunan Sarıbay (2001: 27), siyasal rejimleri değerlendirirken Sartori'nin yarışmacı ve yarışmacı olmayan partiler tasnifinden yola çıkarak yarışmacı rejimleri, partiler devleti olarak tanımlamış ve bu kategoride iki parti, sınırlı çok parti, aşırı çok parti ve atomlaşmış parti sistemlerine yer vermiştir. Buna karşın yarışmacı olmayan rejimleri "hegemonyacı", "tek parti" ve "hâkim parti" sistemleri ile otoriter ve totaliter sistemlere taşıyan "parti devleti" olarak tanımlamayı tercih etmiştir. Stepan ve Skach (1994: 122) ise, demokrasinin pekişmesini etkileyen asıl etmenin hükümet sistemi değil partilerin etkinlik düzeyi üzerinden parti sistemleri olduğunu öne sürmektedirler. Dolayısıyla modern dönemde seçim sistemlerinin önemli bir sonucu olan partiler, hem hükümet etme eylemi ile hem de devleti tüm kabiliyetleri ile etkileme ve kontrol etme güçleri itibariyle siyasal sistem ilişkilerinin önemli bir belirleyicisi konumundadırlar.

Benzer şekilde başkanlık sistemi bağlamında hükümet sistemi ve parti sistemi ilişkilerini ele alan Boyunsuz (2017: 14-16), parti sistemlerinin başkanlık rejimlerinin işleyişini etkileme ve değiştirme potansiyeline sahip olduğunu belirtmiş ve iki tür başkanlık sistemi ayrımı üzerinden değerlendirmeye gitmiştir. Bu bağlamda hiper başkanlığa eğilim gösteren ülkelerin hâkim/hegemonyacı veya aşırı çok parti sistemlerinden çıktığını; kontrol-denge araçlarının daha belirgin olduğu, saf başkanlık sistemlerinin ise iki partili ya da ılımlı çok parti sistemlerinde olduğunu ifade etmektedir. Bu noktada siyasal kurumlar içerisinde özellikle parti sistemlerinin en temel aktörler olarak hükümet sistemleri ile karşılıklı etkileşim hâlinde oldukları ve parti sistemi türlerinin başkanlık sistemi türlerini kendi içerisinde işleyişlerini

farklılaştırarak ayrıştırdığı belirtilebilir. Bu açıdan bir ülkenin sahip olduğu parti sistemi, kurumsal bir etki niteliğinde hem kontrol işlevi hem de diğer siyasal kurumlar üzerinde denetim mekanizması işlevi görmek suretiyle (Charron, 2011: 597-598), başkanlık sistemlerinin niteliğini belirleyen temel bir dinamik olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle bu ilişki kurumsalcı yaklaşımlar açısından değerlendirmeyi de kolaylaştırmaktadır.

3.1.1. Parti Yapılarının Parti Sistemlerine Etkisi

Parti yapılarının demokratik sistemlerde başarılı işlevler gösterebilmesi önemli ölçüde parti içi demokrasi kanallarının da güçlü bir denge ve denetleme işlevi göstermesi ile mümkündür. Parti içi demokrasinin eksiliği aynı zamanda ülkelerin sahip oldukları demokrasi kültürü ile yakından ilişkilidir. Siyasal partiler kendi demokratik kurumsallaşmalarını sağlayamadıkları müddetçe parti yönetiminde yozlaşma, kişisel siyasal karar alma vb. hususlar daha fazla gündeme gelebilecektir. Parti içi demokrasinin teşkilat yapısı, lider, disiplin, aday belirleme, finansman ve üyelik gibi içsel unsurları olduğu gibi siyasal kültür, sosyoekonomik yapı, yasal mevzuat, baskı grupları, teknoloji ve seçim sistemleri gibi dışsal unsurları da bulunmaktadır. Bu bağlamda Önalp (2018: 152), seçim sistemlerinin dahi parti içi demokrasiyi etkilediğini vurgulamaktadır. Kuşkusuz parti içi demokrasinin güçlü olması "parti içi disiplin" olgusunu dışlamaz. Her kurumsal yapı gibi partiler de, hukuk kuralları ve demokratik ilkeleri çerçevesinde, mensuplarını ilgili mevzuata aykırı fiilleri nedeniyle cezalandırma yetkisi demokratik bir tepki ve kontrol şekli olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle parti içi disiplin ve parti içi demokrasi konuları partilerin kurumsallaşma özelliklerini yansıtmaktadır. Kurumsallaşma özelliği güçlü olan parti yapılarının, parti sistemi içerisindeki yeri daha belirgin bir işlev taşıyabilir.

Parti yapılarındaki farklılıklar bir partiden kimi zaman çok güçlü bir parti çıkartabileceği gibi onların ömürlerini kısaltma etkisi de yapabilir. Dolayısıyla aynı parti sistemlerinde dahi parti yapılarının aynı ilkeler üzerinden şekillendiğini söylemek olanaklı görülmez (Mair, 1996: 89-90). Nitekim Amerikan ve İngiliz iki parti sistemi tecrübelerinin; gelişimlerinin ilk evrelerinden itibaren belirgin bir şekilde parti yapılarının farklılığından bahsetmek mümkündür. İngiltere'de parti yapıları Türkiye'deki gibi güçlü bir merkeziyetçiliğe dayanır. Amerikan parti sisteminde en alt seviyedeki parti teşkilatlanmaları birbirlerinden bağımsızdır ve ulusal düzeyde siyasal parti kişiliklerinin yetki güçleri son derece sınırlıdır (Wattenberg, 1999: 8-10). Buna karşın İngiliz ve Türk parti yapıları merkezi örgütlenme yerel düzeydeki parti örgütlerinin önerdiği adayları dahi onaylama hakkını kendinde saklı tutar ve ekseriyetle nihai karar yerele rağmen alınır. Buna karşın Amerikan partileri sıkı bir ideolojik kalıba yahut bir toplumsal yapıya dayanmadığı gibi farklı tür unsurları ve yaklaşımları çok rahatlıkla parti

yapıları içerisinde yer buldurabilirler (Reichley, 2000). Bunun temel nedeni, Amerikan parti sistemi ve daha geniş anlamda Amerikan siyasal sisteminde partilerin asıl rolünün yönetsel ve siyasal mevkiler için farklı örgütlü oluşumların özellikle siyasal partilerin "ön seçim" adı verilen aday belirleme süreçlerine odaklanmalarıdır (Grodzins, 1960: 983-984; Duverger, 1993: 281). Bu açıdan İngiliz ve Türk parti yapılarının geleneksel siyasal parti örgütlenmesi anlayışına daha yakın olduğu öne sürülebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde demokrasinin kurumsallaşmasında önemli bir demokratik işlev üstlenen partiler açısından "kurumsallaşma" ve "parti tipolojileri" önemli bir yer edinmektedir (Gunther ve Diamond, 2003: 167). Bunlardan ilki olan kurumsallaşma terimi, bir ülkedeki siyasal istikrarı göstermesi açısından anahtar kavram niteliği taşımakta olup siyasal kurumların süreç içerisinde değer ve istikrar kazanabilmelerini ifade etmektedir. Bu bağlamda siyasal partilerin kurumsallaşmalarında hem üyeleri hem de seçmen tabanı açısından istikrarlı yapıya sahip olabilmeleri, toplumun partilerin meşruiyetlerini tasdik edebilmeleri ve parti yapılarının güçlü nitelik taşımayabilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada Akgün (2002: 37), Mainwaring'ten (1998) hareketle şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "İstikrarlı ve iyi işleyen demokrasiler tam kurumsallaşmış, toplumla derin bağları bulunan, seçmen tabanları istikrarlı partilere sahiptir. Demokrasinin işleyişinde sorunlar yaşanan ülkelerde ise, parti sistemleri oldukça zayıftır. Siyasal sistem, kurumlardan çok kişilere bağlı olarak işlemekte olup farklı seçimlerde partiler arası oy kaymaları oldukça yüksektir. Dolayısıyla seçilmişlerin halka karşı sorumlu olma ilkesi işlerliğini kaybetmiştir. Bunların sonucu olarak ikinci gruptaki ülkeler, siyasal istikrarsızlığa ve krizlere daha açıktır."

Seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişkiler kuşkusuz her ülkenin kendine özgü şartları içerisinde değerlendirilmelidir (Benoit, 2004: 363-365). Bu şartlar esasında ülkelerin kendi siyasal tarihleri içerisinde kurumsallaşma süreçleri ile birlikte geliştirdikleri siyasal kültürlerinin bir parçasıdır. Bununla birlikte seçimlere ilişkin benimsedikleri, geliştirdikleri ve gelenekselleştirdikleri yöntemler ile bu yöntemlerin kurumsallaşması ve kendi kültürünü oluşturmasını gündeme getirmiş olurlar. Böylece siyasal sistem içerisinde ayrı bir özgünlük sağlanmış olur. Geleneksel Amerikan iki parti sistemindeki tek turlu çoğunluk seçim sistemi kendine özgü şartlar içerisinde gelişim göstererek özgün bir dizi kültürü pekiştirmiştir (Bartels, 1998: 278-279). Bu sistemde "ön seçim" adı verilen uygulama özünde bir tür iki-turlu seçim yöntemi izlenimi vermekteyse de aslında tam da öyle olduğu söylenemez. Ayrıca ABD'de tüm eyaletlerdeki "tek turlu listeli çoğunluk usulü" uygulamasına karşın Nebraska ve Maine eyaletlerinde nispi temsil sistemi ile üst kurul delege seçimleri gerçekleştirilmektedir (Arıkan, 2018: 221).

Ön seçimler genelde tüm siyasal partilerin adaylarını bir iç oylama ile belirleyerek asıl seçimlere hazırlanmasını ifade etmektedir. Bu nedenle Duverger'e göre (1993: 291), ön seçimler, seçim sistemlerden daha çok partilerin yapısına ilişkin bir konudur. Ön seçim olgusunun dünyada başarılı örneği olarak gösterilen ABD'de seçimlerde uygulanan tek-turlu seçim sistemi/mekanizması ile uyum içerisinde olduğu düşünülebilir. Bu açıdan başkanlık seçimlerinde ikinci ya da başka turların olmaması bu ülkedeki iki parti sisteminin tarihsel olarak ortaya çıkışını ve gelişimini belirleyen temel nedenler arasında gösterilir. Hatta ABD'de çeşitli zamanlarda yerel düzeyde kısmen de olsa tecrübe edilen nispi seçim sisteminin iki parti sistemini altüst edebildiği de savunulmuştur. Bunun en bariz örneklerinden birini oluşturan New York Şehir Meclisi'nin 1936-1947 yılları arasındaki üç seçimde temsil edilen partilerin sayısı sürekli artarak çok partili bir meclis oluşabilmiştir. Bu mecliste Amerikan siyasal rejimi içerisinde aralarında komünist bir siyasal parti temsilcisinin de olduğu yedi parti yer alabilmiştir (Duverger, 1993: 291). Bu bağlamda ön seçim çoğunluk seçim sistemi bağlamında tek turda daha az maliyetli ve açık sonuç veren bir seçim süreci işleterek iki-partili sistemin işleyişine yardımcı olan yapısal bir etken olarak değerlendirilebilmektedir.

Seçim olgusunun parti yapılarının oluşumu ve gelişiminde rolü olduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Nitekim İngiltere'de özellikle 1832 tarihli bir yasa ile seçmen kitlesi önemli ölçüde genişlemiş olduğundan seçim bölgelerinde seçmenlerin kayıt işlemlerini kolaylaştırmak üzere kayıt dernekleri (*registration societies*) kurulmuştur. Parlamenter adayları arasındaki rekabet sonucunda yaygınlaşan bu seçmen kayıt dernekleri, süreç içerisinde seçmen komiteleri olarak federatif bir yapı hâline dönüşerek Muhafazakâr Parti ve Liberal Parti'nin teşkilatları olarak kurulmalarını sağlamıştır. Esasında bu durum oy hakkının hızlı genişlemesi ile adaylara kampanya yürütecek ve seçmenin oylarını onlara kanalize edecek patronaj komitelerinin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Üstelik bu komitelerin bir tür il ve ilçe başkanlıkları gibi mekânları da oluşmaya başlamıştır. Almanya'da ise, 1848 yılında tüm ülkeyi temsil eden bağımsız ve seçilmiş ilk meclisi olan Frankfurt Parlamentosu'nda farklı gruplar farklı otel ve kahvehanelerde toplantılarını organize etmeye başlamışlardır (Cotteret ve Emeri, 1991: 72-73). Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında Batı Avrupa'da seçilen adaylar, girdikleri parlamentolarda ideolojik ve toplumsal özelliklerine göre hızlı bir şekilde resmi siyasal yapılara girmeye başlamış, kurumsallaşmaya ve bütünleşmeye yönelmişlerdir.

Parti yapıları ile parti ve seçim sistemleri arasındaki ilişkiler belirgin bir tartışma alanı olarak değerlendirilebilir. Duverger'e göre (1993: 320), seçim sistemi partilerin yapısını/örgütünü etkilediği gibi siyasal partilerin yapısı/örgütü de seçim sistemini etkilemektedir. Bu varsayımın Belçika'nın tarihsel pratikleri üzerinden ele alınmasında yarar

bulunabilir. Nitekim günümüzde çok partili bir sistemin olduğu Belçika'nın 1831 Anayasasıyla üniter devlet olarak kuruluşundan itibaren (daha sonraları federal) ve özellikle 1830'lu yıllardan başlamak üzere 19. yüzyılın büyük bir kısmında hâkim iki parti sistemi bulunmuştu. Bu partiler kilise odaklı muhafazakâr Katolik Partisi ile Liberal Parti'dir. İşçi Partisi'nin Belçika'da doğuşu ilerleyen dönemlerde ortaya çıkmış ve Liberal Parti'nin olumsuz yönde etkilenmesiyle başlayan bu süreç nispi seçim sistemi ile durdurulmuştur (Urwin, 1970: 320-338). Ülkede iki parti sistemi ikinci turun uygulanışına önemli ölçüde engel olmuş, hatta izin vermemiştir.

Belçika'nın iki turlu seçim sistemi, Fransa'dan farklı olmakla birlikte liste usullü ve sınırlı ikinci turlu olmuştur. Daha açık bir ifadeyle bu seçim usulünde en çok oyu alan ikişer aday yarışa devam etme olanağına sahipti. Ancak başlarda belirtilen iki turlu seçim sisteminin çok partili bir yapıyı tesis etmemesini Duverger (1993: 321), Belçika'daki "partilerin iç-yapısı" ile "siyasal mücadelelerin durumu" olmak üzere iki temel etkene bağlar. İlk sava göre Belçika'daki parti örgütlenmesi, Almanya ve İngiltere'den daha gelişmiş bir parti sistemine sahip olup, seçmenlerin aynı dönemde diğer ülkelere göre daha fazla örgütlenmiş olmalarının partilerin bölünmesini ya da parçalanmasını engelleyici bir nitelik göstermesi olarak ifade edilmiştir. İkinci savda ise, Katolik ve Liberal partilerin etki-tepki çerçevesinde birbirlerini sistemde tutarak kendilerini devam ettirmelerini ve sınırlı oy sisteminin sosyalizmin partisel gücünün gelişimine uzun süre olanak tanımamasına yol açtığı ifade edilmiştir. Bu açıdan parti sisteminin, ülkelerin kendilerine özgü gelişim seyirleri ile şekillenebildiği söylenebilir.

Parti yapıları, parti-seçim sistemi ilişkileri açısından göz ardı edilemez bir husustur. Siyasal parti yapıları, parti disiplini ve aday gösterme süreçleri olmak üzere iki temel olguya etki etmektedir (Depauw ve Martin, 2009). Bunlardan Amerikan siyaset terminolojisi açısından aday gösterme (*nomination*), özünde seçmenlerin adayları seçmesinden daha ayrı bir anlam taşımaktadır. Bununla birlikte ABD başkanlık sistemi içerisinde uygulama imkânı bulan ve ön seçim adı verilen adayların belirlenme süreçleri çeşitli etmenlere gereksinim duyar. Ayrıca, partilerin aday belirleme süreçleri parti üyeliği dışında bir seçim yarışına katılmaya dolaylı da olsa etki edebilir. Bu etki, sistemin işleyişi ile yakından ilişkilidir. Örneğin New York eyaletinde bağımsız bir adayın, aday olabilmesinin ön şartlarından birisi belirli sayıda imza toplayabilmesidir. Diğer yandan Duverger'in (1993: 457), Fransa özelinde örneklendirdiği, bazen partinin adayı belirlemesinden çok adayın partiyi seçmesi hâlleri aynı zamanda siyasal kültürün de bir parçasıdır. Genelde ulusal ya da bölgesel düzeyde şöhret ve saygınlık kazanmış kişilikler, çeşitli partilerce hemen kabul edilebilmektedirler.

Parti adaylarının belirlendiği ön seçimler ile iki dereceli olarak kesinleşen parti adaylarının seçiminde temsilciler ve senatörlerin seçimini birbirleriyle karıştırmamak gerekir.

Nitekim ABD'de ulusal yürütme yetkisinin sahibi olacak Başkan'ın seçimi, federe devlet seçmenlerince belirlenen delegeler tarafından yapılmaktadır (Boylan, 2008: 50-57). Dolayısıyla ABD'de partilerin iç yarışları dışındaki seçimler, seçmenle temsilcileri arasına başka kimsenin girmediği tek dereceli seçimler değildir. İki dereceli seçimleri ifade eden başka bir tür olan "ön seçimlerde", ilk aşamada ikinci seçmen grubunu seçer, ardından ikinci seçmen grubu (*müntehib-i sani*), asıl temsilcileri seçer. Günümüzde en yaygın uygulaması ABD olmakla birlikte iki dereceli seçim, Fransa'da 1789-1814 yılları arasında ve Türkiye'de 1908 yılında İntihab-ı Mebusan Kanunu çerçevesinde 1946 seçimlerine kadar uygulanmıştır (Arıkan, 2018: 221). Kuşkusuz iki dereceli seçim, tek dereceli seçimlere oranla daha az demokratik nitelik taşımakta olduğu (Sertel ve Kalaycıoğlu, 1995: 238-240) ve genel oy ilkesine aykırı hususiyetler taşığı gerekçesiyle eleştirilmektedir (Sezen, 2000: 76).

ABD'de seçim sistemi ve usulleriyle kurumsallaşmış bir ülke konumundadır. Başkanlık seçimleri ile Temsilciler Meclisi ve Senato seçimleri yasalarca belirlenen zamanlarda gerçekleştirilmektedir. Oy kullanma süreci aylar önce başlayan ve kural olarak Kasım ayında tamamlanan bu seçimlerde seçmen, kâğıt pusula, elektronik oy pusulası ve posta yoluyla olmak üzere üç şekilde tercihini kullanabilmektedir. Bu nedenle sayım süreçleri günlerce netleşememektir. Amerikan başkanlık seçimleri ile yasama organlarının seçimleri aynı zamanda gerçekleşmekle birlikte Temsilciler Meclisi her iki senede bir yenilenir. En yakın örnek olarak 3 Kasım 2020 tarihinde hem Temsilciler Meclisi hem de Başkanlık seçimleri aynı anda tamamlanmıştır. Seçimde oy kullanma türlerinin eyaletlerde farklı şekillerde uygulanması nedeniyle kesin sonuçların açıklanması haftaları bulabilmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi başkan doğrudan değil, seçici kurul delegeleri (*electoral colege*) tarafından dolaylı olarak seçilmektedir (Kostadinov, 2018: 65-89).

ABD'de eyaletlerde nüfusları oranınca belirlenen ikinci seçmen sayısı, en çok 55 delegenin bulunduğu Kaliforniya olmak üzere toplamda 538 kişidir. Bu delege seçimleri, her eyalette dar bölge seçim usulünce gerçekleştirilir. Örneğin Kaliforniya'da 55 seçim çevresinde varsayalım Demokrat Parti 28 ve Cumhuriyetçi Parti 27 dar bölgede delege seçimini basit çoğunlukla kazanmışsa Demokrat Parti, 55 delegenin tamamını kazanmış sayılır. Son ABD seçimleri düşünüldüğünde 14 Aralık 2020 tarihinde toplanan ve en az 270 delegenin oyunu alan adayın seçilmesi ve ilanı bu şekilde gerçekleşmiştir. Eğer 270 delege oyu her iki aday tarafından elde edilemeseydi Temsilciler Meclisi en çok oy alan 3 adaydan başkanı, Senato ise geriye kalan 2 adaydan başkan yardımcısını belirleyecekti (Arslan, 2015: 196). Diğer yandan Amerikan başkanlık seçimlerinin temsilde adaleti zedelediği 2001 seçimlerinde Bush'un ve 2016 seçimlerinde Trump'ın rakiplerinden ülke genelinde sayısal olarak az oy olmalarına

rağmen, "*delege sayısının fazla olduğu eyaletlerde seçimi önde bitirme odaklı*" sistem aracılığıyla kazanmaları ile sonuçlanmıştır.

Bu kısımda son olarak, "seçim sisteminin parti yapısı içerisinde değerlendirilen aday gösterim süreçlerine etkisi" konusu açısından da tartışmaya açık hususlar bulunmaktadır. Sistemin tek isimli ya da liste usulü olup olmaması, nispi ya da çoğunluk seçim sistemi olup olmaması yahut seçim çevresinin büyüklüğü ve seçilecek aday sayısının azlığı ya da çokluğu aday gösterim süreçlerini çeşitli yönlerden etkileyecektir (Duverger, 1993: 458-460; Norris, 1997: 297-310). Örneğin seçim çevresinin büyüklüğü, parti yönetimlerine daha fazla takdir hakkı tanırken, seçim çevresinin küçüklüğü partilerin hem müdahalesini kısıtlar hem de riskli karar almalarına da yol açabilir. Diğer yandan seçim çevresinin küçük olması bağımsız adayların seçim rekabetine mali açılardan daha rahat girebilmesini kolaylaştırabilir. Ancak tek turlu çoğunluk seçim sisteminde bağımsız aday çok güçlü bir isim değilse ilk turda salt çoğunluk için başka siyasal partilerle ittifak yapabilmesi de mümkündür. Buna karşın özellikle nispi seçim sisteminin, partilerin adaylık üzerindeki etkisini güçlendirdiğini ifade etmek mümkündür (Hazan ve Voerman, 2006: 146).

3.1.2. Parti Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi

Siyasal partilerin gelişimi, Aristoteles ve Montesquieu'dan esinlenen klasik siyasal kategorileri baştan sona değişime uğratmıştır. Parlamenter sistem, başkanlık sistemi ve hatta meclis hükümeti sistemi arasındaki klasik karşıtlık süreç içerisinde modern dönem anayasa hukukunun merkezi olmaktan çıkmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısı itibariyle Türkiye, meclis hükümeti sistemini; Sovyet Rusya, yarı parlamenter sistemi ve Almanya ise yarı başkanlık sistemini benimsemişken; her üç ülke özelinde tek parti sistemi açısından derin bir benzerlik söz konusu olmuştur. Aynı dönemde Birleşik Krallık, hepsi parlamenter sisteme bağlı bulunan çok partili Kıta Avrupa'sı sistemlerinden ciddi ölçüde ve önemli farklarla ayrılmıştır. Kıta Avrupa'sı sistemleri bazı açılardan ABD'ye daha yakın durmuşlardır. Bu nedenle, Duverger'in de belirttiği üzere (1993: 501), tek-parti, iki-parti ve çok-parti sistemleri ayrımı, modern sistemlerin temel tasnifi hâline dönüşme yolunda olmuştur.

Parti sistemleri ile hükümet sistemleri ve işlevleri arasında doğrudan bir ilişki bulunduğu kabul edilir. Nitekim Sartori (1997: 51-52), parti sistemi tanımlama ve sınıflandırmasını, parlamenter ve başkanlık olmak üzere iki farklı hükümet sistemi üzerinden kurallaştırmaktadır. Parlamenter hükümet sistemi içerisinde parti sistemine girebilecek partilerin kriterlerini iki faktör üzerinden belirlemektedir. İlki, hiçbir koalisyon çoğunluğu içerisinde yer almadığı ya da kendisine ihtiyaç duyulmadığı sabit olan partiler varsa, bu partiler parti sisteminin belirlenmesinde kullanılan sayı ölçütünde sayım dışı bırakılmalıdır. İkincisi,

bir partinin varlığı ve görünümü, parti yarışmasının yönünü sol ve sağ siyasette değiştirebiliyorsa o parti sayım içerisinde kalmalıdır. Böylece koalisyon potansiyeline sahip partiler, sayım dışı bırakılamaz. Diğer yandan başkanlık sistemleri açısından parti sisteminin sayısal tayininde başkanın seçilmesine yardımcı olan ya da engelleme gücünde bulunan ve başkanın yasama meclislerinde çoğunluk sahip olup olmamasını belirleyen partiler değerlendirmeye alınmaktadır. Dolayısıyla her halükârda Sartori için parti sisteminde esas olan etkin ve etkili partilerin sayısıdır.

Demokratik rejimlerde siyasal partilerin yapısı ve sistemi, yönetenlerin seçilmesini önemli ölçüde belirlemektedir. Duverger (1974: 38-41), Marx'tan esinlenerek ve onun tasarladığı anlamdan soyutlayarak siyasal partileri altyapıya, devlet organlarını üst yapıya benzetmiştir. Bu noktada Duverger, hükümetlerin yapısını parti sistemleri ile ilişkilendirerek tartışmaya açmıştır. Birincisi güçlerin bir merkezde toplanmasını ifade eden tek parti rejimleridir. Bu rejimlerde iktidar tümüyle parti liderliğinin ve yöneticilerinin elindedir. Devletin tüm organlarına atanan yöneticiler ile parlamenterler ve bakanlar, parti merkezinin talimatlarına uymak zorunda kalırlar. İkincisi, ABD'de tipik bir özellik olan iki partili sistemdir. Genelde hükümeti tek bir parti yönetmekle birlikte güçlü bir ana muhalefet partisi bulunmaktadır. Üçüncüsü ise özellikle parlamenter demokrasilerde istikrarsız koalisyon hükümetlerine yol açabilen çok partili sistemlerdir.

Demokratik bir siyasal sistem içerisinde partilerin çeşitli işlevlerinin önemine dikkat çekmek gerekir. Nitekim siyasal partilerin ve iktidar sahiplerinin; daha açık bir ifadeyle bir hükümet sisteminde yöneticilerin kimler olacağı konusunda birincil (f)aktörlerden oldukları göz ardı edilemez. Siyasal partiler bir siyasal toplumda farklı coğrafyalardaki çeşitli talep ve beklentileri toplayıcı ve kümelendirici bir işlev görürler. Dağınık toplumsal yapıların veya bireysel yaklaşımlarını en yakın siyasal yapı üzerinden temsil edilmeleri yönüyle siyasal partileri demokratik siyasal mekanizmanın en önemli çarkları olarak nitelendirmek mümkündür. Bu açıdan partiler siyasal iktidar ile halk arasında aracı rol üstlenirler. Siyasal partiler, aracı rol üstlendikleri kadar siyasal kadrolar ve liderleri kendi içerisinden çıkarma gücüne sahip olduklarından çoğulcu demokratik sistemlerde parlamenterler, bakanlar, başbakanlar ve cumhurbaşkanları çok büyük ölçüde partilidirler. Siyasal partiler kurumsal olarak iktidara geldiklerinde devletin tüm siyasal karar alma organları üzerinde hâkimiyet kurma çabasına girerler ve yasama-yürütme erklerinde güçlü roller üstlenmeye çalışırlar. İşte bu roller, partilerin "hükümet etme" işlevini ifade etmektedir (Kapani, 2013: 184).

Karşılaştırmalı siyaset literatüründe çeşitli hükümet sistemlerinin ayırt edici işlevsel niteliklerini belirleyen temel nedenler konusunda çeşitli yaklaşımlar söz konusu olmuştur.

Duverger bu durumu, İngiltere ile Dördüncü Fransa Cumhuriyeti rejimleri üzerinden tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda iki temel varsayımı değerlendirir. İlki, bu iki siyasal sistem arasındaki temel farkın yürütme organının işleyişi ile ilgili olduğudur. Duverger'e göre İngiliz hükümdarı prestij sahibi olabilir, ancak parlamenter rejim içerisinde sembolik bir rol üstlenir. Fransız cumhurbaşkanı da başkanlık eder ancak hükümet edemez. İkinci varsayım ise meclis yapısı, kabine ve fesih yetkisi arasındaki fark üzerinedir. Daha açık bir ifadeyle Fransa'nın Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'nde uyguladığı tek meclis sisteminin eksikliklerinin İngiliz iki meclisli yapısı ile giderilebileceği düşüncesidir. Bu sav karşısında Duverger, 1911 yılından itibaren iktidar gücü görece zayıflayan Lordlar Kamarası'nın otoritesinin daha çok manevi nitelikle olduğunu ve bu nedenle dış görünüşüne aldanılması gerektiğini düşünür. İkinci olarak İngiliz Hükümeti'nin Avam Kamarası'nı daha rahat bir şekilde fesih edebileceği ancak Fransız Hükümeti'nin Ulusal Meclis karşısında bu yönüyle etkisiz olduğu üzerinedir. Bu noktada Duverger, pratikte İngiliz kabinelerinin fesih yetkisini parlamentoda tek bir partinin genellikle üstün gelmesi nedeniyle güvensizlik oylaması vs. gibi durumlar üzerinden bu yöntemi kullanmadıklarını ifade eder. Böylece Duverger (1993: 277), her iki varsayımın iki hükümet sistemi arasındaki farkı karşılamadığını belirterek ana nedenin parti sayıları ve parti sistemi olduğu sonucuna ulaşır.

Yukarıda bahsedilen parti sistemine yol açan durum, Dördüncü Cumhuriyet Dönemi Fransa seçimlerinde uygulanan birinci turdaki aşırı bölünmenin sonucu olarak ikinci turda koalisyonların yaşanması (Converse, 1989: 198) ve partilerin sayısal varlıklarını artırarak korumalarıdır. Fransa, sağda ve solda çok fazla parti ve hizbin yer aldığı oldukça parçalı bir parti sistemine sahiptir. Bu nedenle Dördüncü Cumhuriyet döneminde çok partili çatışmacı parlamentonun doğurduğu istikrarsızlıklar, hükümet sistemi değişiminde etkili olmuştur. Fransa'da çok partili sistemin yol açtığı istikrarsızlıklara karşı parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine geçilmiş olsa da seçim sisteminin ortaya çıkardığı sonuçlar göz ardı edilmemelidir (Alkan, 2013: 298). Bununla birlikte, Fransa parlamentosundaki çok partili yapı, seçim sisteminin sadece bir sonucu olarak değil aynı zamanda toplumsal-siyasal gerçeklik üzerinden şekil aldığını belirtmek gerekir.

Duverger'in dönemin siyasal şartları çerçevesinde ele aldığı bazı hususlar esasında günümüz açısından bir karşılaştırmalı tecrübe fırsatı da sunmaktadır. Nitekim Fransa'da cumhurbaşkanı hükümete başkanlık etmekle birlikte daha sembolik bir konumu temsil etmekte olup, ulusal meclis yasamanın ayrı bir kuvvet olarak güçlü konumda olduğu bir siyasal yapıyı oluşturmaktadır. Bu görüntü 2017 referandumu öncesi Türkiye'deki siyasal yapıyı yansıtmaktadır. Dönemin şartlarında yöneltilen temel eleştirilerin başında tek meclisli olmanın

sakıncalarına karşı iki meclisli yapının bulunması gerektiği ve yasama karşısında yürütmenin güçlendirilmesi düşüncesi gelmiştir. Türkiye'yi anılan referanduma götüren süreç Fransa'nın tarihsel tecrübesi ile benzerlik göstermiştir. Türkiye başkanlık türü bir sisteme geçerken, Fransa Beşinci Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yarı başkanlık sistemine yönelmiş ve iki meclisli bir yapı oluşturmuştur. Üniter devlet yapısı ise her iki ülkenin geçiş tecrübeleri açısından anayasal bir öncelik ve ilke olarak korunmuştur.

Parti sayıları ve bir bütün olarak parti sistemleri, hükümet sistemlerinin performansını önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin çok parti sistemi, özellikle de aşırı çok parti rejimi başkanlık sisteminin işleyişini oldukça olumsuz yönde etkileyen ve tıkanmaya sebebiyet veren bir faktör olarak tespit edilmektedir (Mainwaring ve Scully, 1995). Bu açıdan çok parti sisteminde partilerin başkanlık yarışına etki edebilmesi diğer partilerle yoğun bir biçimde iş birliği içerisinde olmasına bağlıdır. Bu seçim iş birliği yasama-yürütme seçimleri öncesi oluşan koalisyonlar şeklinde rejimin işleyişinde bir yön belirlerken, kutuplaşmanın yüksek, parti kurumsallaşmasının düşük olduğu aşırılaşmış yapılarda koalisyonların kuruluşu çok zorlaşacağından rejim de sıkıntıya girebilecektir. Esasında aşırı çok parti sistemi, her türlü rejimde ve hükümet sisteminde muhtemel krizlere kapı aralayan bir yapıya işaret etmektedir. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinde çok parti yapılanması ve nispi temsil uygulaması, disiplinsiz parti yapıları ile daha olumsuz bir durum ortaya çıkarmış ve çok partili parlamenter sistemlerinin, çok partili başkanlık sistemlerinden daha iyi performans sergiledikleri savunulmuştur (Aslan-Akman, 2014: 224).

ABD başkanlık sisteminin başarılı biçimde işleyişinin temel nedenleri arasında parti sisteminin varlığı özel bir yere sahiptir (Tunç, 2019: 103). Bu açıdan parti sistemindeki değişimin hükümet sistemleri üzerinde önemli bir rol oynamaya devam ettiği görülmektedir. Hükümet sistemi içerisindeki partilerin sayısı, hükümet yapısı içerisinde çok önemli bir unsur olmakla birlikte diğer etmenleri de göz ardı etmemek gerekir. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri - İngiltere mukayesesinde Amerikan tipi adem-i merkeziyetçilik ile İngiliz merkeziyetçiliği arasındaki karşıtlığın net bir şekilde göz önünde bulundurulmasında partilerin iç yapılarına dair rollerinin de önemli hâle geldiği görülecektir. (Duverger, 1993: 501). Diğer yandan partilerin sayısal varlığı ile esnek ya da katı özellikler göstermesi, Duverger tarafından hükümet sistemleri açısından tartışılmıştır. Ona göre iki partili bir sistemde katılık, hükümetin iç dayanışmasını pekiştirmekte ve güçlerin bir merkezde istikrarlı olarak toplanmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda iktidardaki partinin sıkı disiplini, hem hükümet hem de parlamento grubu içerisinde görüş ve oy birliğini sağladığından yasama ve yürütme faaliyetlerinde güçlü bir paralellik ortaya çıkabilmektedir. İki partili sistemlerde güç kaynağı olan bu katılık, çok

partili sistemlerde mutlak güç kaybı olmasa da zayıflık özelliği ortaya çıkarabilir. Siyasal istikrarsızlığa yol açma eğilimi açısından özellikle çok partili koalisyon yapılarında kabine üyeleri arasındaki uyumsuzluk ile parlamentodaki aşırı parti yapısının ortaya çıkardığı uyumsuzluk iki partili sisteme göre daha kolay gerçekleşebilmektedir (Duverger, 1974: 42-44).

Başkanlık sistemleri ve çok partili sisteminin bir arada bulunmasına dair tartışmalarda bu tezin VI. Bölümü'nde de vurgulanacak olan Linz gibi yazarların olumsuz korelasyonları ile önem arz etmektedir. Örneğin Linz'in Latin Amerika ülkelerindeki siyasal krizlerin tek çözüm yolunun başkanlık sistemini iyileştirmek değil onu tamamıyla terk ederek yerlerine parlamenter hükümet sistemleri inşa etmek yönündeki savına karşı Sartori, bu görüşe itiraz eder. Ona göre (1997: 126-130), Latin Amerika ülkeleri gibi bölünmüş ve parçalanmış parti sisteminin olduğu ülkelerde başkanlık sisteminin kötü işleyeceği iddiası doğrudur. Ancak bu şartlar bu ülkelerde aynen devam ettiği müddetçe parlamenter hükümet sistemleri içerisinde de iyi işleme olasılığı zayıftır. Dolayısıyla Sartori, Latin Amerika ülkelerindeki hükümet sistemi ve parti sistemi ilişkilerini siyasal krizler, toplumsal bölünmeler, demokrasinin çok defa kesintiye kolay uğrayabilmesi vb. nedenlerle bir tür umutsuz vaka alanı olarak gördüğünü ifade eder.

Bir ülkede siyasal sistemin karakteristik özelliğini taşıyan hükümet sistemlerinin işlevlerini anlayabilmek hükümet sistemi ile önemli ölçüde etkileşim halinde olan tüm siyasal, toplumsal, tarihsel, ekonomik, kültürel değişkenleri incelemekle mümkündür. Tez kapsamında en önemli vurguyu oluşturan siyasal kurumlar, yasal normlar, seçim ve parti sistemleri gibi yapısal etmenlerdir. Kurumsal dinamiklerden seçim sistemlerinin dolaylı ve doğrudan sonucu olan parti sistemlerinin, örneğin bir hükümet sistemi üzerindeki etki boyutu, o hükümet sistemini tanımlayıcı ve nitelendirici bir özellik hüviyetindedir (Özsoy Boyunsuz, 2017: 22). Dolayısıyla demokratik her türlü anayasal kurum Duverger'in (1993: 493), özellikle vurguladığı siyasal partiler ve partiler sistemi boyutlarıyla değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

3.1.3. Hükümet Sistemlerinin Parti Sistemlerine Etkisi

Parti sistemlerinin hükümet sistemlerinin niteliğini/işleyişini etkilediği varsayımı, genel bir kabul hâlini alırken, tersinden hükümet sistemlerinin de nispeten parti sistemlerini sayısal olarak ya da parti sayılarını etkilemesi dahi partilerin teşkilatlanma ve kurumsallaşma düzeylerine olan etkisi daha fazla görülmeye başlanmıştır (Özsoy Boyunsuz, 2017: 45-48). Bu bağlamda parlamenter sistemlerin, parti disiplinini ve başkanlık sistemlerinin, serbest/esnek parti yapılarını teşvik eden kurumsal özellikleri ortaya çıkmaktadır. Nitekim parlamenter sistemlerde parti teşkilatı ya da delegeleri, parti içi demokrasi kanallarının etki alanı ya da kapasitesi ölçüsünde daha fazla kontrol-denge ya da denetim işlevlerine bürünerek genel

başkanını ve dolayısıyla başbakanını görevden alabilme olanağı her zaman bulunmaktadır. Başkanlık sisteminde ise başkanın, kendi partisince görevden alınabilmesi, görev süresi boyunca ve "görevden uzaklaştırılma" (*impeachment*) gibi süreçlere partisinin topyekûn katkısı ve desteği olmadığı müddetçe olanaksız ya da istisnai bir nitelik taşımaktadır. Üstelik ABD Başkanlık sisteminde vefat ve "impeachment" çerçevesinde görevden ayrılmış olan ya da görevden uzaklaştırılmış olan başkanların yerini kendisi ile aynı anda seçilen ve aynı partiden olan başkan yardımcılarının geçtiği örnekler tecrübe edilmiştir (Kutlu ve Kahraman, 2017: 19). "Yönetimde istikrar" ve "temsilde adaleti" olumsuz etkilemeyeceği görülen bu durumun, cumhurbaşkanı yardımcılarının ya da en az bir tanesinin başkanla birlikte seçimlere girmesi yönünde, Türkiye açısından tartışılmasında bir mahzur görülmemelidir.

Parti sistemlerinin, hükümet sistemlerinin istikrarlı niteliğini belirleme güçleri yadsınamaz. Nitekim Fransız Dördüncü Cumhuriyet Dönemi, zayıf ve parçalı parlamenter hükümet sistemi özelliği göstermiştir. İstikrarlı ve istikrarsız parlamenter sistemler arasındaki temel farkın ise anayasal düzenlemelerden daha çok parti sistemlerinden kaynaklandığı kabul edilir (Newton ve van Deth, 2010: 96). Bunun temel nedeni güçlü, istikrarlı ve disiplinli bir parti çoğunluğunun söz konusu olduğu parlamento yapısında genelde kurulan hükümetler daha güçlü, istikrarlı ve disiplinli bir özellik göstermek zorunda kalırlar. Buna karşın partilerin aşırı bölünmüş ve çok partili yapısı, parlamenter sistemin istikrarsızlığına yol açabileceğinden dikkati anayasal düzenlemelerden daha çok siyasal partilerin rolüne çekmeye yetmektedir. Diğer yandan yarı başkanlık hükümet sisteminde güçlü anayasal yetkilerle donatılmış cumhurbaşkanlığı makamı, parlamenter sistemde parçalı ve istikrarsız parti sisteminin aksine Fransa'da olduğu gibi cumhurbaşkanı yanlısı partiler ve karşıtı partiler olmak üzere daha güçlü ve istikrarlı "iki bloklu" partiler sistemini ortaya çıkarabilmektedir (Abdulhakimoğulları, 2013: 222). Son dönemde Türkiye'deki hükümet sistemi değişikliğinin ardından yasal ittifakların yürürlüğe konulmasının akabinde iki bloklu partiler sistemi ortaya çıkmıştır. Nitekim Millet İttifakı'nın resmi partileri ile muhalif diğer partiler aynı bloğun içerisinde değerlendirilmeye başlanmış ve başkanın siyasal bloğunun doğrudan karşıtı partiler olarak siyasal sistem içerisinde konumlandıkları görülmüştür.

3.2. Hükümet Sistemi-Seçim Sistemi İlişkileri

Rousseau, Ortaçağ siyasal rejimlerinde temsil kavramının büyük ölçüde tek bir hükümdarın tekelinde ve kontrolsüz bir güce dönüşmesi pratiklerinden hareketle "seçimsiz temsil" anlayışını "temsilsiz seçim" ilkesine çevirerek halkın iktidarı tümüyle devrederek kullanmaktan vazgeçmemesi gerektiğini öne sürmüştür. Rousseau'nun bu yaklaşımı Ortaçağ ölçeğindeki küçük siyasal yapılar için söz konusu olabilirdi. Ancak bir iktidar sahibi, kendisini

seçenlerin temsilcisi kabul edilmez ise tek başına seçim yalnızca sınırları belirsiz bir devlet başkanı ortaya çıkarmış olur. Bu bağlamda temsil, güvensiz bir temsile dönüşürse; alternatifsiz ya da serbest olmayan seçim hileli bir seçime dönüşür. Bu gerekçelerle Sartori, özgür şartların sağlanarak hem seçime hem de temsil olgusuna ihtiyacı bir zorunluluk olarak ele almıştır. Bu açıdan Sartori (2017: 49) ve Karl (1995: 72) bir seçim için evvela özgür seçim şartlarının varlığını zorunlu görürler. Üstelik Dahl (1971: 3-5), demokrasi tanımı içerisinde belirttiği sekiz özellik içerisinde seçilme hakkı, siyasal yarışma hakkı, özgür ve adil seçimler ile seçmen tercihlerine ek olarak kamu siyasalarını bağımlı kılan hükümetlerin varlığına yer vermektedir. Bu noktada demokratik bir siyasal sistemde seçimler ile hükümetler dolaylı ve doğrudan birbirleri ile ilişkili konularda etkileşim hâlinde olan siyasal kurumlardır.

Hükümet sistemi ve seçim sistemi ilişkilerine gelindiğinde bir ülkede seçim sistemi tasarımı ya da mühendisliği nasıl kurgulanırsa, hükümet sisteminin işlerliliği ve varlık nedenini o derecede etkilemektedir. 1962 yılına kadar Arjantin'de uygulanan seçim çevresi esasına göre sandalyelerin üçte ikisini çok oy alan listeye ve üçte birini de en çok oy alan ikinci listeye tahsis eden "Saenz Pena" sistemi dikkat çekici bir örnektir (Alston ve Gallo, 2002: 4). Bu seçim sistemi, hem iki parti sistemini hem de ezici bir parti çoğunluğuna dayalı iktidarı, teşvik eden değil zorlayan bir sistem olabilmiştir (Sartori, 1997: 19). Bu seçim sisteminde elbette yönetimde istikrar görece oluşmuş gibi olsa da rejimin devlet başkanı üzerinden kişiselleşmesi ve çeşitli kereler darbelere maruz kalması itibariyle başarısızlıkla sonuçlanan bir seçim sistemi olmuştur. Dolayısıyla sistem, başkanlık, parlamenter ya da yarı başkanlık olsun ya da olmasın; seçim sistemleri "temsilde adalet, yönetimde istikrar" olgularını olabildiğince bir arada karşılayabilecek şekilde tasarlanmak zorundadırlar. Aksi durumda örneğin başkanlık sistemi tercihine koşut olarak değiştirilecek bir seçim sistemi, Latin Amerika ve Afrika'daki kötü başkanlık sistemlerine benzediği müddetçe uzun vadede ekonomik, siyasal ve demokratik gelişme, yalnızca hedef olarak kalmaya devam edecektir.

3.2.1. Seçim Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi

Bir ülkede seçim sistemleri, yalnızca parlamento seçimleri açısından değil başkanlık seçimleri bakımından da ayrı değerlendirmeyi gerektirebilir. Örneğin Finlandiya ve Fransa gibi parlamenter ve yarı başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanının ve tüm başkanlık sistemlerinde başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi, bu siyasal sistemler üzerinde çeşitli sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Nitekim Lijphart (1995: 64), başkanın halk tarafından seçilmesini yalnızca başkanlık sisteminin bir özelliği olarak ve cumhurbaşkanının parlamento üzerinde çoğunluğa sahip olduğu dönemleri bir arada değerlendirdiğinden (Şen, 2005: 232), Finlandiya ve Fransa'yı başkanlık sistemleri olarak tanımlamaktadır. Buna karşın Sartori, parlamenter

sistemde başkanın halk tarafından seçildiği ancak anayasal yetkilerinin sembolik olduğu örneklerin başkanlık sistemleri arasında sınıflandırılamayacağını savunmuş; Duverger, Sartori ve Linz gibi otoriteler, Lijphart'ın aksine Fransa'yı yarı başkanlık sistemi olarak kabul etmişlerdir (Yazıcı, 2013: 23). Tüm bu örnekler ve tartışmalar göstermektedir ki yürütme organının ne tür bir seçim tipi ile oluştuğu hükümet sisteminin isminin tanımlanmasında bir etken olarak karşımıza çıkabilmektedir. Ancak hükümet sistemi tanımı ne olursa olsun başkanın anayasal yetkilerinin güçlü olup olmaması ve parlamentoyla olan karşılıklı etkileşim alanında parti sisteminin kendi lehine olmaması hâlleri, siyasal krizin adımları olarak değerlendirilmeyi kaçınılmaz kılacaktır.

Her ikisi de Fransız anayasa hukukçusu ve siyaset bilimcisi olan Jean Marie Cotteret ve Claud Emeri (1991: 62), parlamenter sisteminin önemini anlatırken Fransız hukuk profesörü René Capitant'ın "Parlamentarizm Reformu" kitabından şu ifadeleri aktarmaktadır:

> "Parlamentarizmin hükümet istikrarına ihtiyacı bulunmaktadır. Peki, bu istikrar nasıl sağlanabilir? Seçim sistemi öyle olmalıdır ki, parlamento içinde bir hükümet çoğunluğunun oluşmasını sağlasın. Parlamentarizm, çıkarların iktidar önünde temsilini değil, bizzat iktidarı yaratan seçimleri gerektirir. Parlamenter rejimde unutmayalım, parlamento hükümdardır."

Yukarıda belirtilen parlamentonun işlevsel önemi esasında onun meşruiyeti ölçüsündedir. Bu meşruiyet alanı ise seçim süreçleri ve seçim sistemleri ile yakından ilişkilidir. Örneğin dört farklı yerel dilin konuşulduğu İsviçre'de nispi temsil, "temsilde adalet" çerçevesinde ele alınmakla birlikte 2007 seçimlerinde on dört partinin temsil edildiği bir parlamento yapısına da yol açabilmiştir (Aksoy Retornaz, 2014: 133). Nitekim basit çoğunluk sistemlerinin hem tek isimli (dar çevreli) çoğunluk sistemi hem de en az iki sandalyeden oluşan liste usulü çoğunluk sistemi, "yönetimde istikrarı" esas alan sistemlerdir. Ancak örneğin Türkiye'de 1950-1960 arası dönemde tek dereceli olarak uygulanan liste usulü basit çoğunluk sistemi temsilde adalet ilkesini olumsuz yönde etkilemiştir. Kuşkusuz ilgili tecrübenin yaşandığı dönem iki partili sisteme geçiş dönemi olmakla birlikte bu durum çok partili sistemler için de adil temsili olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim aşırı çok partili bir sistemde aynı anda birbirleri ile yarışabilecek güçteki partiler seçimlere girdiğinde oldukça düşük oy oranları ile bir ya da birden fazla seçim çevresinde yalnızca bir partinin tüm sandalyeleri kazanabildiği sonuçlar görülebilmektedir. Üstelik bir ülkenin belirli bir bölgesine yoğunlaşmış bir seçmen profiline sahip bazı partiler, ülke genelinde toplam oy oranları düşük olup parlamentoda güçlü bir temsil kabiliyetine sahip olabilirler. Bu açılardan liste usulü çoğunluk seçim sistemi, çok partili siyasal sistemlerde önemli ölçüde terk edilmiştir (Buran, 2005: 61).

Tablo 3.1. Türkiye'de Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar İlkelerine Göre Seçim Sistemleri

Temsilde Adalet Yönü	
Milli Bakiye Sistemi	1965
Barajsız d'Hondt	1969, 1973, 1977
Çevre barajlı d'Hondt	1961
Ülke barajlı d'Hondt	1995, 1999, 2002, 2007, 2011, 2015
Çift barajlı d'Hondt	1983
Çift barajlı d'Hondt + Kontenjan	1987, 1991
Liste usulü çoğunluk	1946, 1950,1954, 1957
Yönetimde İstikrar Yönü	

Kaynak: Çolak, 2020: 724.

Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi öncesinde seçim sistemleri önemli ölçüde parlamenter hükümet sisteminde yönetimde istikrarı ve temsil adaletini sağlamaya yönelik gerekçelerle nispi temsil sistemleri üzerinden tartışılagelmiştir (Tuncer, 2003: 112). Muhalefetteki siyasal partiler, iktidar partilerini zayıflatmak ve iktidardaki partiler, bir sonraki seçimlerde daha güçlü çıkabilmek adına seçim sistemlerinde değişiklik talep etmişlerdir. Bu seçim sistemi değişiklikleri parlamento talepleri olarak şekillendiği gibi 1960 ve 1980 askeri darbe yönetimlerine yukarıdan bir dizayn ile de şekillenebilmiştir (Hale, 2014: 305). Son olarak Türkiye'nin yakın siyasal tarihinde hem temsilde adalet hem de yönetimde istikrar ilkelerine zarar vermeyecek en nitelikli seçimlerden birinin 2018 yılında gerçekleştiğini ifade etmek mümkündür. Bu seçimlerde hem temsil adaleti çok güçlü bir şekilde yasama meclisine yansımış hem de uzlaşmacı bir koalisyona dayalı seçim ve parlamento ittifakı ile yürütme gücünde istikrarlılık söz konusu olabilmiştir.

3.2.2. Hükümet Sistemlerinin Seçim Sistemlerine Etkisi

Hükümet sistemleri demokratik bir rejimin sürdürülebilmesinde temel yapıtaşıdırlar. Parlamenter, başkanlık ya da yarı başkanlık olsun hükümet sistemleri siyasal katılma araçlarını tüm yönleriyle uyguladıkları ölçüde demokratiklik özelliklerini güçlü tutmuş olurlar. Bu siyasal katılma araçlarından en tanınır olanı kuşkusuz "seçim" adı verilen olgudur. Ancak bu seçim eylemi, Irak ve Suriye'deki Baas rejimlerinde olduğu gibi halkın sandığa özgürce gittiği ancak diğer tüm siyasal katılma araç ve alternatiflerinden mahrum kaldığı bir süreçte toplumdaki bireylerin gerçekleştirdikleri eylem hâlini alırsa yalnızca "seçimsellik/seçimden seçimecilik" (*electoralism*) olarak görünüm oluşturmaktan öteye geçememiş olur. Nitekim modern bir demokrasinin konsolidasyonu muhalif siyasal hareketlerin demokratik propaganda araçlarına sahip olduğu, toplumdaki bireylerin siyasal iktidar eleştirileri yapabildiği, sivil toplum

yapılanmasının gelişebildiği ve medyanın özgürce yayın yapabildiği bir siyasal ortamla birlikte mümkün olabilir (Kalaycıoğlu, 2014: 25: Kahraman, 2019).

Hükümetler ve siyasal iktidarlar hem belirli dönemlerde gerçekleştirilen seçme ve seçilme hak ve uygulamalarını icra etmek hem de tüm siyasal katılma araçlarını korumakla mükelleftir. Bu açıdan hükümetler için demokrasi, seçim kampanyaları ile başlayan ve yerel ve ulusal temsilcilerin belirli aralıklarla seçimi ile tamamlanan bir olgu değildir. Seçim sistemleri açısından hükümetlerin özellikle parlamento çoğunluğu üzerinden seçim sistemini bir sonraki seçimlerdeki kendi bekalarına yönelik düzenleme girişimleri, yalnızca parlamento üzerinde bir sonuç ortaya çıkarmamaktadır. Parlamenter sistemlerde ve başkanlık sistemlerinde ortaya çıkan sonuçlar, hükümetlerin konumuna göre tayinini ve işlerliğini doğrudan etkileyebilecek siyasal-kurumsal bir güç aktörü olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Parti Sistemi-Seçim Sistemi İlişkileri

Parti sistemleri, seçmen davranışları üzerinde önemli bir faktördür. Bu açıdan seçmeni oy verme tercihlerinde koşullandıran tek kurum, seçim sistemi değil, aynı zamanda parti sistemidir (Sternsher, 1975: 131-134). Seçim sistemlerinin seçmeni hem sınırlayan hem de esnek davranmasını sağlayan çeşitli türlerinin olduğu malumdur. Aynı şekilde parti sistemleri de Sartori'nin ifadesiyle (1997: 55), "yapısallaşmış" ve "yapısallaşmamış" olmak üzere iki şekilde değerlendirilebilir. Böylece "güçlü" ve "zayıf" seçim sistemleri gibi parti sistemleri de güçlü ve zayıf yönleri taşımaktadır. Örneğin bir ülkede bazı partiler, yerel bir topluluğa ya da yerel bir lidere oy vermekle kendini sınırlandırıyorsa ve etkin partiler arasında yerini alamıyorsa bu tür partiler, yapısallaşmış parti sistemine dâhil edilmezler. Örneğin Türkiye'de 1954 ve 1957 seçimlerinde yalnızca Kırşehir ilinde birinci olabilen ve Osman Bölükbaşı ismi ile özdeşleşen Cumhuriyetçi Millet Partisi, aynı tarihlerdeki seçim sisteminin de etkisiyle özü itibariyle ne Duverger'in ne de Sartori'nin çok partili siyasal sistem sınıfına girmektedir.

Tablo 3.2. Parti-Seçim Sistemlerinin Bileşik Etkileri

Seçim Sistemleri		
Parti Sistemleri	**Güçlü**	**Zayıf**
Güçlü (yapısallaşmış)	Seçim sisteminin azaltıcı etkisi	Parti sisteminin durdurucu-önleyici etkisi
Zayıf (yapısallaşmamış)	Seçim çevresi düzeyinde sınırlandırıcı-azaltıcı etki	Etkisiz

Kaynak: Sartori, 1997'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Seçim sistemleri ile parti sistemlerine ilişkin tartışmalar siyaset bilimi yazınında sistematik çalışmalara ve analizlere yeterince ulaşmış değildir. Bununla birlikte Duverger'in parti-seçim sistemi ilişkilerine dair önermeleri, bir tür "yasa" nitelikli olarak ele alınabilmiştir.

Duverger'in önermelerinin eleştirilebilir yönleri olmakla birlikte günümüzdeki parti-seçim sistemi ilişkilerinde hâlâ genel geçer örneklerini sunması açısından güncelliğini korumaya devam etmektedir. Örneğin, nispi temsilin çok partili sisteme yol açtığı yönündeki Duverger savı, aksi olarak, asıl nispi temsil sisteminin, parti sisteminin bir sonucu olarak doğduğu ya da geliştiği öne sürülebilmiştir (Grumm, 1958: 374-376). Ancak bu tür tartışmalarda, ülkelerin seçim çevresi büyüklüğü, baraj türü ve oranları, karma uygulamalar vb. çeşitli nedenlerle farklı seçim sistemlerinin farklı sonuçlar üretebileceği göz ardı edilmemelidir. Tüm bunlara ek olarak parti sisteminin, toplumsal yapıdaki parçalanma, parti sistemini şekillendiren çevresel partilerin yükselişi vb. pek çok nedenle gerçekleştirilecek seçim sistemi değişiklikleri; çok parti sistemlerini, iki parti sistemine çevirmekten öte parti sisteminin ılımlı ya da aşırı olup olmaması yönünde bir sonuca götürebilir. Dolayısıyla parti-seçim sistemi ilişkileri karşılıklı olarak birbirlerini etkilemekte ve dönüştürebilmektedir.

3.3.1. Parti Sistemlerinin Seçim Sistemlerine Etkisi

Farklı seçim sistemlerinin siyasal parti sistemlerinin niteliğini belirleme özelliği tartışma götürmez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim en meşhur formu olarak, "*seçim sistemleri, parti sistemlerini belirler*" ifadesi kullanılabilmektedir. Ancak, parti sistemlerinin seçim sistemlerini dönüştürme gücünün, seçim sistemlerinin parti sistemlerini dönüştürme gücünden daha zayıf olduğu genel olarak öne sürülmektedir. Bununla birlikte yakın siyasal tarihteki parti sistemlerin gelişim evreleri dikkate alındığında seçim sisteminde yapılan değişikliklerin özünde "parti sistemi" ve "hükümet sistemi" olmak üzere iki ana faktör üzerinden şekillendirilmeye çalışıldığını belirtmek mümkündür. Kaldı ki, bir ülkedeki parti sistemi, siyasal kuvvetlerin demokratik işleyişleri üzerinde birtakım sorunlara ya da tıkanmalara neden olabiliyorsa seçim sisteminin o ülkede tartışılma vakti gelmiş demektir. Ancak bu tartışma, demokratik bir siyasal sistem içerisinde temsil adaletini ve istikrarını birlikte gözetebilecek kıstaslara dayanmak zorundadır.

3.3.2. Seçim Sistemlerinin Parti Sistemlerine Etkisi

Seçim sistemleri ile parti sistemi ilişkilerinin gelişimi belirgin bir şekilde ilk olarak 20. yüzyılın başlarında sınırlı/kısıtlı oy uygulamasının yavaş yavaş terk edilmeye başlaması ile yeni bir evreye geçiş yapmıştır. Nitekim ulusal düzeyde toplumsal grupların daha dar bir ayrım ve usulle seçim süreçlerine katılmaların karşın komün gibi küçük yerel yönetimlerde oy hakkı daha geniş bir şekilde uygulanmaktaydı. Sınırlı oy kapsamına girmeyen en önemli toplumsal grup kadınlar olmuştur. Dolayısıyla Batılı demokrasilerde eşit oy hakkı yalnızca erkekler için oy hakkı olarak uygulama bulmuştur. Belçika, Avrupa demokrasileri içinde genel oy ilkesini seçim reformları ile genişleten en önemli örneklerdendir. Bu tecrübede iki partili sistem seçim

sistemindeki değişim ile çok partili sisteme dönüşü ortaya koymuştur. Bu bağlamda Belçika siyasal hayatında 1894 yılındaki seçim kanunu sınırlı oy anlayışının kapsamının genişlemesi ve seçimlerin ulusal düzeyde temsil kabiliyetinin artırılması ile sosyalist bir partinin ulusal parlamentoda önemli bir temsil elde ederek o tarihe kadar iki partili sistemin temel aktörlerinden olan Liberal Parti'yi geride bıraktığı görülmüştür. Üstüne 1899 yılındaki seçim reformu ilerleyen dönemlerde pek çok Avrupa ülkesinden daha önce Belçika'nın hâkim iki partili sistemini terk etmesini pekiştirmiştir (Duverger, 1993: 285).

ABD ve Birleşik Krallık'taki siyasal sistemin ve özelde ilgili hükümet sistemlerinin başarılı bir şekilde işleyiş gösterebilmesinin temel etkenlerinden birinin oldukça eski iki parti sistemi tecrübesine dayandığı belirtilebilir. Ancak bu noktada Duverger'in temel uyarısı (1993: 290), bu ülkelerdeki iki parti sistemini ortaya çıkaran asıl nedenlerin o ülkelerin kendilerine özgü şartları çerçevesinde analiz edilmesi üzerinedir. Bu temel uyarı Türkiye özelinde tartışılacak olan ilgili kısımlarda ayrıca dikkate alınan önemli parametrelerden birini oluşturmaktadır. Bu hâl bir kenara bırakılırsa başkanlık ve parlamenter hükümet sistemlerinin tipik başarılı örneklerini oluşturan Amerikan ve İngiliz sistemlerinin başarısı, "tek turlu çoğunluk seçim sisteminin iki partili sistemi teşvik etmesi" şeklinde formüle edilebilir. Örneğin İngiltere'de 1974 yılındaki seçimlerde ilk üç parti sırasıyla %38,30'a karşı %46'lık temsil, %37,50'ye karşı %47,70'lik temsil ve %18,3'e karşı %2,2 temsil elde edebilmiştir. Böylece tek turlu basit çoğunluk sisteminde özellikle 3. sıradaki partinin oylarının büyük bir kısmının boşa gitmesi yönüyle seçim sisteminin, üç partili ya da etkin çok partili sisteme izin vermediği belirtilmektedir (Buran, 2005: 59). Duverger'in de parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkilerinin siyasal istikrar, güçlü yönetim ve demokratiklik bağlamında en uygun olduğunu düşündüğü savın, tam da bu olduğunu, bu alandaki çalışmalarından rahatlıkla okuyabilmek mümkündür.

Fransa'da iki turlu dar bölge çoğunluk sistemi, ilk ilan edilen seçimin gerçekleştirildiği günde, sonuçlanmamasına ve siyasal partilerin oy oranlarının ikinci turda yeniden değişimine yol açabilmektedir. Bunun açık örneklerinden biri olarak 9 Haziran 2002 tarihinde gerçekleştirilen Ulusal Meclis seçimlerini göstermek mümkündür. Bu seçimlerde ilk turda yalnızca 60 temsilci seçilirken, geriye kalan 517 temsilci iki hafta sonraki ikinci tur seçimlerinde belirlenebilmiştir. Aynı seçimin ilk turunda siyasal partiler açısından Halk Hareketi Partisi (UMP) %33,37 oy oranı ile 46 sandalye çıkarabilirken Sosyalist Parti (PS) %23,78 oy oranı ile yalnızca 2 sandalye kazanabilmiştir. İkinci turda ise UMP oylarını %47,26'ya yükselterek 309 sandalye daha elde kazanırken Sosyalist Parti de %35,26 ile 136 sandalye daha elde etmiştir. Bu tür durumlar esasında iki turlu dar bölge seçim sistemi aracılığıyla ılımlı çok parti sistemlerini ortaya çıkarabilmektedir. Özellikle ikinci tura

seçimlerin kalması durumunda siyasal partiler arasında seçim işbirlikleri gündeme gelebilmekte ve bu nedenle siyasal partiler arasındaki ilişkilerin yumuşaması ılımlı bir siyasal propaganda ve mücadele sürecini doğurabilmektedir (Dursun, 2008: 354).

Çok parti sistemini Duverger, iki turlu çoğunluk seçim sistemi ve nispi seçim sistemi olmak üzere iki tip sistem üzerinden tartışmaya açmıştır. Bu tartışma özünde çoğunluk seçim sisteminin iki tür yöntemi üzerindeki farktan başlamaktadır. Nitekim Duverger "*tek turlu çoğunluk seçim sistemi iki partili sistemi teşvik eder*" önermesi ile birlikte "*iki turlu çoğunluk seçim sisteminin çok partili seçim sistemini teşvik ettiğini*" de varsaymaktadır. Bu bağlamda Duverger ikinci turun yapıldığı seçim sistemlerinin çok parti sistemlerine vücut verme eğilimlerini oluşturmasını şüphe götürmez bir gerçeklik olarak kabul etmektedir. Ona göre bu tür seçim sisteminde birbirine çıkarsal ya da ideolojik yakın partiler birinci turda olmasa da ikinci turda yeniden gruplaşabilme eğilimine girebilmektedirler. Bu açıdan ilk turlarda genelde her partinin kendi şansını muhafaza etmekle birlikte ikinci turlar kutuplaşmanın zorunlu tercihlerinin zirve yaptığı seçimler olarak değerlendirilir. O nedenle Duverger (1993: 316-317); özellikle Avrupa siyasal hayatı tecrübeleri çerçevesinde iki turlu seçim sistemini uygulayan tüm ülkelerin neredeyse belirgin çok partili ülkeler olduğuna dikkat çekmektedir.

İkinci tur çoğunluk seçim sistemlerinin, hassaten oy kullanma zorunluluğu olmayan Fransa gibi ülkelerde, çeşitli risklerine dikkat çekilebilir. Nitekim ikinci tura ikiden fazla adayın kaldığı Fransa'daki seçimlerde bazı adayların çekilme karşılığında maddi karşılık da dahil çeşitli pazarlıklara giriştikleri ifade edilmektedir (Türk, 1995: 18-19). Fransız tipi çoğunluk seçim sisteminin sonucu olarak 1993 yılındaki seçimlerin ilk turunda merkez sağ ittifakın %40 dolaylarında oy almasına karşın parlamentodaki sandalyelerin %85'ini kazandığı görülmüştür. Bu durum sonuçları itibariyle iki katı aşan bir adaletsiz temsil ortaya çıkarmıştır. Türkiye'de iki partili liste usulü çoğunluk seçim sisteminin uygulandığı yıllarda dahi bu tür bir temsil adaletsizliği olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu sistem her zaman aynı sonuçları veremeyecek şekilde de temsil orantısızlığı oluşturabilir. 1978 yılında Fransa'da ilk turda sol partiler oyların %51,15'ini ve sağ partiler %48,85'ini almalarına karşın ikinci turda sol partiler 200, sağ partiler ise 291 sandalye kazanabilmişlerdir.

Çoğunluk seçim sistemi kadar tartışmayı gerektiren bir diğer konu da tek turlu ya da iki turlu olsun nispi temsil sisteminin uygulanabilirliğidir. Esasında pek çok ülkede uygulama bulan iki turlu nispi temsil sistemi özünde "temsilde adalet" odaklıdır. İki turlu nispi seçim sistemini uygulayan ülkelerde bazı partiler ortadan kalkmakta ya da birleşmelere gidebilmekle birlikte tersinden parti sayılarının artmalarına da neden olabilmiştir. Duverger bunun en belirgin örneğini Fransa özelinde vermektedir. Nitekim Fransa seçim tarihinde bir seçimde partiler

birleşme yoluyla azalma yoluna giderken akabindeki diğer seçimlerde yeni partilerin temsillerinin artırılmasına ve çok partili bir yapının belirginleşmesine de olanak tanıyabilmiştir. Bu noktada iki turlu çoğunluk seçim sisteminin partilerin sayısını artırıcı etkisi, nispi temsile göre daha az olmakla birlikte bu durum yalnızca nispi temsil sisteminden kaynaklı değildir. Nitekim Duverger'e göre (1993: 320) iki turlu seçim sistemi ister nispi ister çoğunluk usulü olsun bu sistem partileri daha bireyci ve kendi içlerinde bölünmelerini artırıcı bir işlev göstermektedir. Bu yönüyle iki turlu sistemde nispi ve çoğunluk usullerinin uygulanmasında ortaya çıkan benzerlik ve farklılıkları birbirinden çok net bir şekilde ayırmak mümkün olmamakla birlikte daha çok her ülkenin kendine özgü şartları ve parti yapılarındaki farklılıklarından doğduğunu öne sürmek mümkündür.

İki turlu çoğunluk seçim sisteminin tek turlu çoğunluk seçim sistemlerinden en temel farkı, parti sayısını azaltmamasıdır. Fransa'daki gibi partiler pazarlık süreçlerine girebilmekte ve partiler birbirlerine bağımlı hâle gelebilmektedir. Bu sistemde ülke koalisyon hükümetlerine olanak tanısa da siyasal uzlaşı kültürü yeterince iyi değilse bu sistemden siyasal istikrar doğması beklenemeyecektir. Örneğin ikinci tura katılma barajı olmayan Üçüncü Cumhuriyet'in yetmiş yıllık döneminde 104 hükümet kurulmuştur (Türk, 1995: 19). Beşinci Cumhuriyet'te ise %12,5'luk seçimlere katılma barajı uygulaması pratikte çoğunlukla hiçbir partiye tek başına hükümet kurabilecek bir parlamento çoğunluğu sağlamamıştır. Dolayısıyla iki turlu seçim sisteminin de nispi temsil sistemlerinin sonuçlarında olduğu gibi siyasal istikrarla uyuşmayacak sonuçlar verebileceği öne sürülebilir.

İkinci olarak tek ya da iki turlu nispi temsil seçim sistemi ile çok parti sisteminin partilerin sayılarını artırıcı bir işlev görüp görmedikleri esasında tartışmalıdır. Örneğin Fransız parti sistemi tecrübeleri açısından iki turlu çoğunluk ya da nispi seçim sistemi uygulamaları parti sayılarında bir artışa tekabül etmeyebilmiştir. Özünde nispi seçim sistemi, iki parti sistemine vücut veren ya da iki parti sistemini devam ettiren bir özellik olarak tanımlanamamaktadır. Bu yönüyle Duverger (1993: 323) nispi seçim sistemi ile çok parti sisteminin bir arada var olduklarını kabul etmektedir. Çoğunluk seçim sistemi, etkili olabilecek üçüncü ve/veya dördüncü partinin sandalye sayısının oy oranından aşağıda kalmasına yol açarak eksik temsili beraberinde getirebilmektedir (Blais, 2009: 347). Ayrıca çoğunluk seçim sistemi nedeniyle sistemden tedrici olarak elenme sürecine giren siyasal partiler bazı seçim çevrelerinden tümüyle çekilmeye başlayabilmektedir. Oysa ki nispi temsilin, nispeten tüm siyasal partilere temsil kabiliyeti ve rekabeti çerçevesinde daha fazla şans tanıdığı ileri sürülebilir.

Nihayetinde çoğunluk seçim sistemi, ABD ve İngiltere gibi ülkelerde yasama meclisinde bir siyasal partinin çoğunluğu elde etmesine olanak vererek iki partili sistemleri teşvik ederken (Rogowski ve Kayser, 2002: 529-530); nispi temsil seçim sistemi uygulayan Almanya ve İsrail örneklerinde yasama meclisinde siyasal partiler istisnai şartlarda tek başlarına hükümete gelebilmektedir. Bu yönüyle nispi temsil sistemleri, parçalı ve çok kutuplu siyasal sistemlerde koalisyon ortaklarını ayrılığa düşürebilme yönüyle kabine istikrarsızlığına yol açabilecek çok partili sistemini teşvik edebilmektedir (Roskin, 2009: 9). Buna karşın İngiltere'de Avam Kamarası seçimleri için gerçekleştirilen ülke barajı olmayan dar bölge-tek isimli ve tek turlu çoğunluk sisteminin uygulanması özellikle meşhur Liberal Parti olmak üzere küçük partiler aleyhine işleyerek iki partili sistemi teşvik edebilmektedir (Bayraktar Durgun, 2012: 32-34).

3.3.3. Parti ve Seçim Sistemlerinin Hükümet Sistemlerine Etkisi

Sağlıklı işleyen hiçbir parlamenter hükümet sisteminde parlamentonun yürütmeye karşı "saf" bir egemenliğinden söz edilemez. Nitekim azınlık hükümetleri istisna olmak üzere çok büyük çoğunlukla hükümeti oluşturan parti ya da koalisyonun parlamentoda çoğunluğu oluşturması ve kabul edilen yasa tasarılarının önemli bir kısmının bakanlar kurulu tarafından önerildiği dikkate alındığında "parlamenter hükümet sistemi" bir tür "kabine hükümeti sistemi" olarak da değerlendirilebilmektedir (Yavuz, 2013: 27-28). Dolayısıyla bir hükümet sisteminde hükümetin işlevsel gücü, siyasal iktidarı (yürütme organını) oluşturan siyasal partilerin parlamentodaki (yasama organındaki) sayısal güçleri ile doğrudan ilişkilidir. Hatta 2002 seçimlerinde 2 sandalye daha kazanması hâlinde Ak Parti'nin net 3'te 2 çoğunluk elde etmesi gibi anayasayı bile değiştirebilecek bir güce sahip olabilmesi devletin yasama, yürütme ve yargı olmak üzere tüm kuvvetlerini doğrudan etkileyebilecek sonuçları üretme kabiliyeti sağlayabilmektedir. Bu açıdan seçim sistemleri, parti sistemlerini nasıl dolaylı ve doğrudan etkiliyorsa seçim ve partiler sistemi de hükümetin siyasal ve yönetsel gücünü ve kapasitesini sonuçları itibariyle bir o kadar etkilemektedir.

Parti ve seçim sistemleri ile hükümet sistemi ilişkileri özellikle parlamenter ve başkanlık sistemi karşılaştırmalarında daha açık fikirler sunabilmektedir. Bu çerçevede parlamenter sistemlerde özellikle nispi temsil seçim sisteminin uygulandığı hâllerde siyasal partiler tüm ülke geneli bir politika, söylem ve propaganda süreçlerine girerken; dar bölge çoğunluk seçim sistemini uygulayan başkanlık sistemlerinde siyasal partilerden çok adayların yerelleşme/bölgeselleşme özellikleri ön plana çıkmaktadır (Özsoy Boyunsuz, 2017: 48). Bu durum Türkiye'de özellikle dar bölge seçim çevrelerinde uygulanan nispi temsi sisteminde belirgin iken geniş seçim çevrelerinde uygulanan nispi temsilde daha az belirmektedir. Nitekim

siyasal partilerin genel merkez yönetimi ve liderliği, özellikle geniş seçim çevrelerini yerel özelliklerin üstünde bir aday yerleştirme alanı olarak değerlendirmektedirler. Aynı şekilde Endonezya'da nispi temsil sistemi içerisinde yerel düzeyde aday odaklı sandalye kazanımlarını görebilmek mümkündür.

Amerikan siyasal sisteminde denge ve denetleme mekanizmasının işlevi önemli ölçüde Kongre'deki siyasal çoğunluğun başkan ile aynı siyasal partiden olup olmadığı ile doğrudan ilişkilidir. Bazı istisnalarla birlikte Amerikan sisteminde Kongre denetimi partizan nitelikli olmakla birlikte ulusal güvenlik ve dış politika alanlarında Kongre üyeleri başkana karşı oldukça esnek tutum sergilemektedir. 11 Eylül Saldırıları ile Cumhuriyetçi Parti'nin hem Kongre'de hem de Senato'da çoğunlukta olduğu bir dönemde Başkan George W. Bush'a oldukça geniş yetkiler verilirken, Kongre, Bush yönetiminin yetki ve hak ihlallerinde herhangi bir denetim işlevi görmemiştir. Üstelik ilgili dönemde Demokrat Parti temsilcileri hainlikle dahi suçlanmıştır. ABD'de Temsilciler Meclisi üyeleri ile senatörler, adayların parti merkezlerince değil ön seçimle belirlendiği dikkate alındığında parlamenter sisteme göre siyasal partiler daha zayıf nitelik gösterirler. Sayısız siyasal partinin olduğu ancak belirgin bir iki parti sistemine sahip ABD'de Demokrat Parti'nin çok parçalı/hizipli yapısına karşın Cumhuriyetçi Parti'nin 1990'lı yıllardan itibaren parti disiplinini artırarak merkezileşme eğilimine girmesi Kongre'de üyeleri üzerindeki etkisini artırmasını sağlamıştır (Tanıyıcı ve Akgün, 2008: 174-175).

Latin Amerika ülkelerine gelindiğinde başkanlık sistemi uygulayan ülkelerin çoğunda parlamentoda tek parti üstünlüğü ve o partinin başkanının varlığı nadir bir durum olarak belirtilmektedir (Akgün ve Tanıyıcı, 2013: 174). Bu durumu en iyi örnekleyen ülkeler içerisinden Peru'yu zikretmek gerekir. Nitekim ülkede parlamento seçimleri için nispi temsil sistemi ve başkanlık seçimi için basit çoğunluk sisteminin uygulanması, başkan ile parlamento arasındaki krizleri kaçınılmaz hâle getirmektedir. Bunun en bariz örneği 2019 yılında yaşanmıştır. Peru parlamentosunda başkanın partisi azınlıkta olup muhalif partilerin çoğunlukta olması ve Anayasa Mahkemesi üyelerinden ikisinin Kongre tarafından belirlenip tayin edilmesiyle bir siyasal kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizin hemen ardından 30 Eylül 2019 tarihinde Peru Devlet Başkanı, parlamentoyu feshettiğini ilan ederek erken seçim çağrısında bulunmuş ve hemen akabinde resmi karar ilanı gerçekleşmeden Parlamento ise Devlet Başkanı'nı "geçici olarak azletme" kararı alarak yerine başka bir isim seçmiştir. Devlet Başkanı'nın Kongre'yi feshetmesine neden olan ana muhalefet partisi Halk Gücü, 130 sandalyeli parlamento seçimlerinde 2016 yılında elde ettiği %36,34 oy oranı ile 73 sandalyesi elde ettiği gücünü, 30 Ocak 2020 tarihinde yenilenen seçimlerde %7,24 oy oranı ile ancak 12 sandalye kazanarak ağır bir hezimetle sonuçlandırmıştır. Toplam 9 siyasal partinin %5 ulusal barajı aştığı ülkede

oldukça ilginç oy oranları ve sandalye dağılımı ortaya çıkaran bu seçimler Tablo 3.3'te gösterilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3.3. Peru Parlamento Seçim Sonuçları (2020)

Siyasal Parti	İdeoloji	Oy Oranı	Sandalye
Halk Hareketi	Merkez sağ	%10,31	25
Peru Tarım Cephesi	İsrailci Evanjelist	%8,26	19
Yapabiliriz Peru	Merkez sol	%8,06	18
Gelişim İttifakı	Muhafazakar liberal	%8,05	17
Mor Parti	Merkez sağ	%7,40	12
Halk Gücü	Sağcı	%7,24	12
Peru İçin Birlik	Kızılderili milliyetçisi	%6,91	10
Geniş Cephe	Komünist-Sosyalist	%6,22	9
Biz Peru'yuz	Hristiyan demokrat	%6,07	8
Diğerleri	-	%31,47	-

Kaynak: Habertürk, 2020'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.3. seçim sonuçlarının hükümet sistemine ilişkin oldukça istikrarsız bir veri ortaya koyduğunu göstermektedir. Esasında başkanlık seçiminin çoğunluk usulü ile yapılması uzlaşı kültürünü güçlendiren bir yön olmakla birlikte Peru'da başkanlık seçimleri basit çoğunluk sistemi ile yapıldığından yasama organı ile arasındaki meşruiyet krizlerinin doğması olağan bir duruma işaret etmektedir. Böylece %5 barajı ve parlamentoda uygulanan nispi seçim sistemi, Peru için bırakın hükümet istikrarını, temsilde adaleti dahi zedeleyebilen bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Üstelik ülkede toplumsal grupların ve kodların fazla olması çok partili siyasal yaşama olanak tanımakla birlikte seçim sistemi de bu yapıyı korumaya devam etmektedir. Nihayetinde Peru gibi üniter devlet yapısına sahip nispi temsil usulü ile tek yapılı yasama meclisini tayin eden bir başkanlık hükümeti sistemi, seçim ve parti sistemleri nedeniyle önemli bir siyasal sistem sorununu devam ettirmektedir.

Öte yandan bu ilişkiler demokratik bir çerçevede sürdürülmek zorundadır. Demokrasinin pekişme gücünü artıran etkenler arasında gelir düzeyinin yüksekliği, nüfus büyüklüğünün aşırı olmaması, siyasal kültürün gelişmiş olması gibi temel şartlar ile etnik ve dinsel yapının homojen ya da heterojenliği gibi çeşitli değişkenlerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Seçim sistemi ile oluşabilecek partiler yapısının, önce hükümet sistemini ve oradan sistemin genel işleyişini etkileyebileceği açıktır. Buna karşın uzlaşmacı olmayan bir siyasal kültürde, nüfusun hızla artması, gelir düzeyinin düşmesi, heterojen toplum yapısı ve seçim sisteminin de etkisiyle aşırı parti sisteminin oluşması demokrasi ve istikrarı olumsuz yönde etkileyerek siyasal sistemin çözüm üretme kabiliyetini tehdit etmekte ve sistemin kilitlenmesine yol açabilmektedir (Yazıcı, 2013: 12).

3.4. Bölüm Değerlendirmesi

Çalışmanın bu bölümünde öncelikli olarak parti sistemi ve seçim sistemi özelinde üçer temel tespit ortaya çıkmıştır. Parti sistemi bağlamında birincisi, demokrasinin pekişmesinde parti sisteminin birincil rol oynadığı ve siyasal sistem ilişkilerinin belirleyicisi bir konumda yer aldığıdır. İkincisi, parti sistemi ile diğer kurumların ilişkisinde o ülkenin siyasal kültürü ile toplumsal ayrışma ve bölünme alanlarının göz ardı edilemeyeceğidir. Üçüncüsü ise parti yapılarının, parti sistemlerinin işleyiş niteliklerini belirlemesi gerçeğidir. Diğer yandan seçim sistemi açısından üç husus öne çıkmıştır. İlki, seçim sisteminin nispi, çoğunlukçu ya da karma olup olmaması kadar bölge ve ulusal baraj, seçim çevresi büyüklüğü, tek ya da iki dereceli seçim usulü gibi diğer yapısal unsurların da -tezin VI. Bölümü'nde dile getirilen mülakat verilerini destekleyici nitelikte olarak- bir o kadar belirleyici olduğu sonucudur. İkincisi ise seçim sisteminin kısa vadeli/konjonktürel veya yalnızca yönetsel istikrar lehine şekillendirilmesi büyük ölçüde olumsuz sonuçlar üretebilmektedir. Üçüncüsü doğrudan seçim sisteminden kaynaklı olarak bir siyasal sistemde yönetsel istikrarsızlık doğabilir.

Bu bölümün genel olarak vurguladığı üç temel sonuç bulunmaktadır. Bunlardan ilki mutlak siyasal iktidara ya da o ülkedeki tekel partilerin varlığına bağlı olarak seçim sistemi mühendisliklerinin gerçekleştirilmesi, ne temsil adaletine ne de yönetsel istikrara katkı sunmadığı gibi siyasal istikrarsızlıklara da yol açabilme eğilimi içerisine girebilmektedir. İkinci olarak hükümet sistemi, seçim sistemi ve parti sistemi ilişkilerini en iyi şekilde tasarlama iddiası, her zaman mümkün olamayacak kadar bir gerçeklik taşımaktadır. Sonuncusu ise yine tezin VI. Bölümü'ndeki vurgulanan mülakat verilerini destekleyici bir biçimde partilerin kurumsallaşamama sorunlarının ortaya çıkardığı zincirleme patika bağımlılıklarıdır. Bu açıdan bir ülkenin parti yapılarının kurumsallaşmadan parti sistemlerini, yalnızca seçim sistemi ve hükümet sistemi dizaynları üzerinden şekillendirmek olumlu korelasyonlar doğuramayabilir.

Öte yandan bu bölümde tartışılan parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin kuramsal boyutunda, temsil adaleti ve yönetsel istikrar iki nedenle önem kazanmaktadır. İlki kimi ülkeler, yönetsel istikrar adına, temsil adaletini ve demokrasiyi zedeleyecek kararlarda ısrar etmenin bedellerini öderken; kimi ülkeler ise temsil adaletine baskın bir rol atfederek yönetsel ve siyasal krizlerin derinleşmesine neden olabilmektedir. Dolayısıyla demokratik siyasal sistemlerde mutlak temsile ya da mutlak yönetsel istikrara atfedilen ve ısrar edilen her türlü tercih, maliyeti yüksek siyasal tercihler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan temsilde adalet bir yandan sağlanırken bir yandan da yönetsel istikrarı gözetmek, demokratik siyasal sistem ilişkilerinin oluşumunda ve gelişiminde belirleyici bir etmen olmayı sürdürmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİSTEM İNCELEMELERİ: TOPLUMSAL, EKONOMİK VE SİYASAL ETKENLER

Öncelikli olarak bu bölümün tek amacı Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye hakkında toplumsal yapısı ile siyasal ve ekonomik özelliklerine dair ansiklopedik bilgiler vermek değildir. Bu tür bilgiler ile o ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal alanına dair temel parametrelerin ve verilerin anlaşılması, bu çalışmanın I. Bölüm'ünde karşılaştırmalı siyaset biliminin temel yöntemlerinden biri olarak tercih edilen "az sayıda ülke karşılaştırması" ile "olabildiğince birbirinden farklı sistemler tasarımı" çerçevesinde birincil öneme haizdir. Nitekim bu perspektifle az sayıdaki ülke tecrübesinden karşılaştırmalı sonuçlar çıkarmak üzere keşifsel nitelikli araştırma yürütmek ve ülkelerin kendilerine özgü niteliksel verilerini detaylandırmak önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu bölüm aynı zamanda I. Bölüm'de hangi gerekçelerle belirlendiği açıkça saptanan Yeni Zelanda, Endonezya ve Fransa'nın ülke özelliklerinin bir karşılaştırmalı siyaset biliminin zorunlu unsuru olarak ve ancak çalışmanın genel kapasitesinin kapsamı itibariyle de olabildiğince sınırlı bir sistematik bir analizini içerecektir. Böylece bu çalışmanın başlangıcından bütününe belirli bir mantık zinciri üzerinden çalışılabilmesi temel bir düstur olarak benimsenmeye çalışılmıştır.

Bu bölümün içeriksel planlaması, sınıflandırılması, başlıklandırılması ve verilendirilmesi, I. Bölüm'de ayrıntıları ortaya konulan karşılaştırmalı siyaset araştırmalarının ve çalışmalarının temel özellikleri bağlamında ortaya çıktığını belirtmek gerekir. Bu açıdan bu araştırma özellikleri arasında yer alan siyasal sistemin işleyiş özelliklerinin tanınması ve kurumsal dinamiklerinin ve kaynaklarının bilinmesi, zorunlu bir husustur. Üstelik siyasal kurumsalcılık açısından ülkelerin sosyoekonomik ve siyasal değişkenlerinin, ülkedeki siyasal kurumların temel dinamikleri arasında olduğu görülmektedir. Nitekim karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında ülkelerin yalnızca kurumsal yapıları öncelenmemiş, bu siyasal kurumların oluşum ve gelişim süreçleri, o ülkede toplumsal, ekonomik ve siyasal yapı ve unsurlarla tamamlayıcı bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışma açısından az sayıda ülke karşılaştırmasının temel özelliklerinden biri olarak olabildiğince ilgili ülkelerin daha ayrıntılı incelemeleri üzerine karşılaştırma yapılabilmesi, bu çalışmanın kapsamı itibariyle belirli ölçülerde sınırlandırılmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu açıdan bu bölümde ve diğer bölümlerdeki birtakım siyasal sistemi ilgilendiren alanların anlatımda belirli kısıtlamalara gidilmiş olsa da temel mahiyeti ortaya koyan incelemelere olabildiğince dikkat çekildiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Hâsılı bu bölümde ele alınacak olan unsurların bilinmesi ve anlaşılması, ülkelerin siyasal kurumları üzerindeki etki ve etkileşim alanlarının saptanmasında önemli işlevler üstlenebilmesindendir. Örneğin II. Bölüm'de tartışılan toplumsal ayrışma alanlarının, çok partili sistemin temel yapısını oluşturduğu gerçeği, Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye örneklerinde açık bir özellik olarak belirmiştir. Nitekim Endonezya'da çok partili sistemde görülen merkez ve sistem karşıtı partilerin varlığı ya da Fransa'da aşırı sağ partilerin yükselişi veya Yeni Zelanda'da Lijphart'ın da özel bir vurgu açtığı partiler sistemine etnik ve dinsel boyutun katılması özellikleri, Türkiye'deki merkez-çevre ilişkilerinin tanımlanması ile benzer bir alana tekabül etmektedir. Bu açıdan siyasal karar vericilerin "rasyonel tercih kurumsalcılığı" çerçevesinde, ülkelerin siyasal kurumlarındaki değişmezlik ve değişebilirlik özelliklerini ve yapısal özelliklerin temel dinamiklerinin daha güçlü bir şekilde anlamlandırılabilmesi, bu bölümün temel amacını oluşturmaktadır.

4.1. Toplumsal Etkenler

Hem siyasal kurumlar açısından hem de karşılaştırmalı siyaset bilimi eserlerinde takip edilen konu sınıflandırmaları açısından toplumsal, ekonomik ve siyasal yapı özelliklerinin ayrı bir bölüm başlığı altında değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Kuşkusuz yasama ve yürütme arasında güç ve denge ilişkilerini düzenleyen çalışmalar, karşılaştırmalı siyaset bilimi literatüründe sürekli tartışılmaya devam etmektedir. Siyaset bilimciler, kuvvetler ayrılığı ya da işbirliğinin partiler sistemine, seçim sistemlerine, seçmenlere, siyasal parti lider ve yöneticilerine etkilerini demokrasi ve yönetişim perspektifinde ele almışlardır. Örneğin demokrasi taleplerinin arttığı toplumlarda hangi tür yürütme yapısının daha iyi sonuç doğurabileceği karşılaştırmalı siyaset literatüründe son dönemde daha sık sorulmaya başlandığı ifade edilmektedir. Bu noktada Musil şu ifadeleri kullanmaktadır (2013: 190):

> "Parlamenter sistemlerde olduğu gibi yasamanın içinden yasamaya karşı sorumlu olan bir yürütme mi; yoksa başkanlık sistemlerinde olduğu gibi, yasamadan bağımsız doğrudan halk tarafından seçilen bir yürütme mi daha iyi siyasal, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğurur? Siyaset biliminin bu konuda ortaya attığı birçok tez olsa da, bu soruya objektif bir cevap yoktur. Ancak, her bir ülkenin temsil ettiği siyasal kültür, ekonomik ve toplumsal yapıyı göz önünde bulundurarak, her iki sistemin hangi mantıkla işleyeceğini ve olası sonuçlarının neler olabileceğini tahmin etmek açısından, siyaset bilimindeki bu tartışmalar son derece yararlıdır."

Parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik çeşitli sonuçları bulunmaktadır. Bu sistemleri, devlet yapısından, seçim sisteminden, parti sisteminden, toplumsal ve ekonomik yapıdan, siyasal istikrar ve kültürden bağımsız tutmak, siyasal ve kurumsal dinamikleri yok saymak demektir. Örneğin ABD başkanlık sisteminin başarılı olmasının nedeni, parlamenter sistemden daha iyi olması mı, yoksa seçim sistemi, iki

partili sistemi, fiziki ve siyasal coğrafyası, siyasal kültürü, kurumsallaşması, federal devlet yapısı mıdır? Elbette bir ülkenin siyasal sistemini ifade eden devlet yapısı, hükümet sistemi, seçim sistemi, parti sistemi ve kuvvetlerin güç dağılımı ve konumu birincil öneme sahip unsurlardır. Ancak bu unsurların ortaya çıkışı, gelişimi, değişimi ve dönüşümü, o ülkenin coğrafik, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. çeşitli değişkenlerinden bağımsız tutulmamalıdır. Nitekim bu değişkenler ile çalışmadaki temel siyasal kurumlar arası ilişkiler birbirleri ile ilgili ve iltisaklı bir yorumlama alanı oluşturması açısından oldukça önem arz etmektedir.

4.1.1. Coğrafya

Siyaset bilimcilerden Roskin (2009: 6), karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında bir ülkenin hem fiziki hem de siyasal coğrafyasının incelenmesi gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Nitekim tabiat tarafından oluşturulan fiziksel sınırlamalar, siyasal sistemlerin oluşumunu, gelişimini ve yönetsel zihniyetini önemli ölçüde etkilemektedir. Örneğin Türkiye'nin üç tarafının denizlerle çevrili olması, Asya'yı Avrupa'ya bağlaması, Ortadoğu hiterlandına yakınlığı ve daha pek çok etken jeo-stratejik konumunu önemli hâle getirebilmektedir. Böyle bir siyasal ve fiziksel coğrafyada siyasal sistemin hiçbir unsurunun etkilenmemesi öne sürülemez. Diğer yandan İbn Haldun'a atfedilen "Coğrafya, kaderdir!" meşhur sözü, esasında İbn Haldun'un yaşadığı coğrafyaya ve döneme bakıldığında oldukça geçerli bir sözdür. Bununla birlikte günümüzde tek başına bir ölçüt olarak ülkelerin kaderini mutlak olarak da belirlememektedir. Nitekim aynı coğrafyada olmasına rağmen Kuzey Kore ile Güney Kore'yi veya Türkiye ile Suriye'yi birbirinden ayıran temel fark, "yönetsel" tercihini işaret edebilmektedir (Eğilmez, 2019). Kuşkusuz, iklimin dahi siyasal tercihlerde ve kurumsal dinamikler üzerinde etkili olduğu öne sürüldüğünde coğrafyanın, yine de önemli bir faktör olarak varlık göstereceğinden kuşku duyulmamalıdır.

4.1.1.1. Yeni Zelanda

Büyük Okyanus'un güneyinde başlıca iki büyük ve pek çok küçük adadan oluşan Yeni Zelanda, Okyanusya'daki Güney Pasifik adaları arasında ve Avustralya'nın güneydoğusunda yer almaktadır (Dieffenbach, 2013). Kuzeyden güneye doğru yaklaşık 1.600 km'ye kadar uzanan iki büyük adasını, oldukça dar olan Cook Boğazı ikiye bölmektedir. Yer kürede ana kıtalardaki hareketliliğinin dışında kalmakta ve kara sınırı olmaması hasebiyle sınırsal sorunlardan uzakta kalmaktadır. Yeni Zelanda, ekvatorun güneyinde yer alması açısından mevsimleri, kuzey yarım küredeki ülkelerin (Fransa, Türkiye) tam tersi durumda yaşamaktadır. Bu açıdan ülkede yazın en sıcak aylar Ocak ve Şubat olup en soğuk aylar ise Haziran ve Temmuz'dur. Bol yağışlı ve bol güneşli ılıman bir iklime sahiptir. Güney Ada'nın iç kesimleri oldukça soğuk ve kar yağışlı olabilirken kuzey kesimlerinde kısmi tropikal iklim yaşanmaktadır

(Avcı, 2013: 436). Ayrıca Antartika kıtası ile komşu olan Yeni Zelanda'nın binlerce buzul kütlesini sınırları içerisine aldığını belirtmek gerekir. Konumu itibariyle tüm çatışma coğrafyalarından uzak bir alandadır.

4.1.1.2. Endonezya

Endonezya, fiziki, siyasal ve beşeri coğrafyası ile oldukça renkli bir ülkedir (Kuipers, 2011: 98-105). Güneydoğu Asya ile Avustralya arasında yer alan irili ufaklı 13.677 adaya sahip bir deniz ülkesidir. Bu adalar, batıdan doğuya doğru beş bin kilometreden fazla bir alana uzanmaktadır. Ülkenin yüzölçümü, 1.919.443 km²'dir. Ülkenin nüfus açısından en kalabalık kenti başkent Cakarta'dır. Endonezya adaları, hâlen çok sayıda aktif yanardağına ve güçlü fay yapılarına sahip olup volkanik patlamalara ve şiddetli depremlere maruz kalmaktadır. Ülkenin çoğu bölgesinde sıcaklık, yaz ve kış mevsimleri arasında çok fazla değişmemekte ve ekvatoral iklimin muson tipi görülmektedir. Kaplan ve panterlerden, filler ve orangutanlara kadar çok farklı hayvan türlerine ve çeşitliliğine sahip bir ülkedir (Erinç, 1995: 192-193). Ayrıca Endonezya'nın Malezya, Doğu Timor ve Papua Yeni Gine ile kara sınır olup Avustralya, Filipinler ve Singapur ile deniz komşuluğu bulunmaktadır.

4.1.1.3. Fransa

Fransa, siyasal ve fiziki coğrafyası açısından stratejik bir konumda yer almaktadır (Berdoulay, 2001: 45-78). Resmi adı Fransız Cumhuriyeti (*République Française*) olan ülkenin ana kara toprakları Batı Avrupa'dadır. Avrupa kıtasındaki toprakları 547.030 km²'lik bir alanda yer alırken, denizaşırı iller ve ortak toprakları ile birlikte yüzölçümü toplamda 674.843 km²'dir. Fransa'nın Avrupa kıtasındaki komşuları arasında Almanya, Andorra, Belçika, İspanya, İsviçre, İtalya ve Lüksemburg yer almaktadır. İspanya ile arasında Pirene Dağları olup İtalya ve İsviçre ile birlikte paylaştıkları Alp Dağları'na sahiptir. Ülke, hem bir Atlantik, hem bir Akdeniz hem de bir Alpler coğrafyasıdır. Fransa'nın doğusu ve kuzeyi, tarih boyunca karadan saldırılara hep maruz kaldığından batısındaki İngiltere'nin aksine her zaman büyük bir orduya sahip olma ihtiyacında olmuştur. Roskin'e göre (2009: 105), bu durum, aynı zamanda Fransa mutlakiyetçiliğinin doğuşunu izah etmede önemli bir faktör olarak değerlendirilir. Dolayısıyla Fransa'nın siyasal ve fiziksel coğrafyasının siyasal sistemini şekillendirmede bir motivasyon unsuru olarak belirebilmiştir.

4.1.1.4. Türkiye

Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, jeo-stratejik ve jeo-politik açılardan oldukça önemlidir. Asya ve Avrupa kıtaları arasında bulunan ve üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'nin yüzölçümü 783.562 km²'dir. Türkiye; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, İran, Irak, Suriye, Yunanistan ve Bulgaristan ile kara sınırına sahip olup Libya, Lübnan, İsrail, Mısır,

Romanya, Ukrayna ve Rusya ile deniz komşusudur. Türkiye'nin 31 karayolu bağlantısı ve 9 demiryolu hattı ile komşu ülkelerle ulaşım kanalları bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin hâlihazırda hem karayolu hem de demiryolu ile sınırlarını kapatmış olduğu tek ülke Ermenistan'dır. Türkiye, jeo-politik açıdan Avrasya bölgesinde yer alması yönüyle Asya'yı Avrupa'ya bağlayan bir ülke konumunda olup Ortadoğu ve Afrika ile tarihsel ve coğrafik bağını sürdürmektedir. Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle Afganistan, Somali, Irak vb. ülkelerden ve son olarak Suriye krizi sonrası benimsediği açık kapı politikası ile Suriye'den gelen göç hareketleri ile hem hedef hem de transit ülke konumlarını pekiştirdiği ifade etmek mümkündür. Türkiye'nin siyasal ve fiziki coğrafyasından kaynaklı tüm bu özellikleri, siyasal sistemine dair tartışmalarda önemini ve etkisini koruyan bir özellik olarak belirtilebilir.

4.1.1.5. Coğrafi Karşılaştırma

Yeni Zelanda, siyasal coğrafyası itibariyle sakin bir ülke konumunda olup Endonezya'ya göre daha kolay yönetilebilir bir ada ülkesi konumundadır. Bu açıdan Endonezya, Yeni Zelanda'dan hem çok daha parçalı ve geniş bir ada ülkesi olması yönüyle hem de ülke topraklarının jeo-stratejik açıdan daha önemli olması yönüyle farklılaşmaktadır. Bu durum, Endonezya'nın bir ada ülkesi olarak siyasal ve yönetsel yapısını, Yeni Zelanda'ya göre daha güçlü ve kontrol edilebilir nitelikler çerçevesinde oluşturmaya yönelik refleksleri geliştirebilmesini doğal kılabildiğini öne sürmek mümkündür. Diğer yandan Fransa, Türkiye gibi bulunduğu siyasal ve fiziki coğrafyada jeo-stratejik bir konumda olup fiziki coğrafyası belirli benzer özellikler ihtiva etmektedir. Buna karşın fiziki coğrafyası itibariyle Yeni Zelanda, Fransa ve Türkiye, Endonezya'ya göre daha toplu bir özellik gösterirken; siyasal coğrafyası itibariyle Yeni Zelanda her üç ülkeye göre siyasal çatışma ve kriz bölgelerinden daha uzak bir coğrafyada bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye, diğer üç ülkeye göre jeo-stratejik açıdan daha fazla müşkil bir özellik göstermektedir. Tüm bu özellikler, hükümet sistemi açısından daha doğrudan, parti sistemi açısından daha dolaylı, seçim sistemi açısından ise daha melez bir anlam ifade etmekte ya da işaret etmektedir.

4.1.2. Demografik Yapı

Demografik yapı, bir ülkenin nüfus yapısına dair her şeyi ifade edebilmektedir. Bu açıdan nüfusun ülke içerisinde dağılımı, nüfus artış hızı, eğitim ve sağlığa dair alanlar başta olmak üzere çeşitli toplumsal verileri ortaya koymaktadır. Demografinin siyasal alandaki önemi noktasında Duverger, büyük siyasal teorilerin demografik faktörlere hiç önem vermediklerinden yakınmıştır. Ona göre az gelişmiş ülkelerde nüfus artışının hızlanması, siyasal alandaki çatışmaların ana etkenidir. Bununla birlikte nüfusu kalabalık olan ülkelerde toplumsal gerginliklerin, darbelerin, ihtilallerin ve savaşların daha fazla olması şaşırtıcı değildir

(Duverger, 1978: 44-45). Diğer yandan çalışmanın bu kısmında ülkelerin genel görünümünü ortaya koyabilmesi amacıyla dört ülke özelinde ülke nüfusu, en kalabalık kentleri, genç ve göçmen nüfus verileri gibi birtakım temel bilgilerin verilmesi ile sınırlandırılmaya çalışılacaktır.

4.1.2.1. Yeni Zelanda

En büyük kenti 1 milyon 600 bini aşan nüfusu ile Auckland olup başkenti Wellington'dır. Bu yönüyle ülke nüfusunun en yoğun olarak başkentte toplandığını, geri kalanına daha sakin bir dağılım sunduğunu belirtmek gerekir. 1963 yılında 2,5 milyon olan ülke nüfusu, 1991'de 3,5 milyona, 2001'de 3,8 milyona, 2020'de ise 5 milyona yükselmiştir. Yaşa göre nüfus dağılımı, 0-14 yaş arası %19,63; 15-24 yaş arası %12,92; 25-54 yaş arası %39,98; 55-64 yaş arası %11,93 ve 65 yaş ve üstü ise %15,54'tür. Nüfus artış hızı %1,44'tür (Index Mundi, 2020). Genç bir nüfusa sahip ülkede işsizlik oranı yüksek oranlarda verilenmemekte ve 2019 yılında 15-24 yaş arası gençlerde işsizlik oranı %11,5 düzeyindedir. Üstelik 5 Ağustos 2020 tarihinde pandemi sürecinde genel işsizlik oranının Yeni Zelanda'da gerilediğine yönelik veriler açıklanmıştır (Duvar, 2020).

4.1.2.2. Endonezya

1900 yılında 45 milyon, 1939'da 68 milyon, 1990'da 179 milyon olan Endonezya'nın nüfusu, 2020 yılı itibariyle 270 milyona ulaşmıştır. Endonezya'da km²'ye düşen insan sayısı 2019 yılı itibariyle 140 kişidir. Başkent Cakarta'da ise bu sayı, 15.900 kişidir. Ülkede ortalama yaşam süresi 2019 yılı itibariyle erkeklerde 69,44; kadınlarda 73,33 olarak saptanmıştır. Endonezya'nın "Badan Pusat Statistik" (BPS) adı verilen resmi istatistik kurumu verilerine göre; 2019 yılı itibariyle okullaşma oranı 7-12 yaş grubunda erkeklerde %99,17, kadınlarda %99,24 iken 13-15 yaş arasında okullaşma erkeklerde %95,43, kadınlarda %95,51'dir. 16-18 yaş arasında ise erkeklerde okullaşma %71,92'ye, kadınlarda ise %72,36'ya düşmektedir. Endonezya'da ortalama doğum hızı 2017 itibariyle %2,4 olup 1.000 canlı bebek doğum sayısı içerisinde bebek ölüm hızı 24 olarak belirtilmektedir.

Endonezya resmi istatistik kurumu verilerine göre, ülkede işsizlik oranının en düşük olduğu il, Bali'dir. Bali'de işsizlik oranı, 2020'nin Şubat ayında %1,25 ve Ağustos ayında %5,63 olarak saptanmıştır. İllere göre açık işsizlik oranları, Şubat 2020'de başkent Cakarta'da %5,15 iken Ağustos 2020'de %10,95'e yükselmiştir. Endonezya genelindeki otuz dört ilde ortalama işsizlik oranı Şubat 2020'de %4,94, Ağustos 2020'de ise %7,07 olarak ölçülmüştür. Ülkede şehirlerarası yoksulluk dağılımı birbirinden farklıdır. 2019-2020 dönemi BPS verilerine göre Bali'de %3,78 ve Cakarta'da %4,53 olan yoksul nüfus oranı, Açe'de %14,99 oranındadır. Bu örnekler itibariyle işsizlik oranlarının ülke genelindeki dağılımı bölgesel farklılıklar arz

etmektedir. Öte yandan BPS 2019 İnsani Gelişim Endeksi'ne göre Endonezya nüfusunun %75,96'sı eğitim sağlık vb. alanlarda temel ihtiyaçlara kolay ve hızlı erişim sağlayabilmektedir. Bu oran, 2018 yılında %68,63 olarak saptanmıştır.

4.1.2.3. Fransa

2019 yılı verilerine göre 67 milyonu aşkın nüfusa sahip olan Fransa'da erkek sayısı 32.386.507 iken (%48,32), kadın sayısı 34.626.376 (%51,67) kişidir. Ülkede km²'ye düşen nüfus yoğunluğu 116 kişidir. En kalabalık kentleri Paris ve Marsilya'dır. Ortalama yaşam süresi 2018 yılı itibariyle 63,9 iken; erkeklerde 63,4 ve kadınlarda 64,5'tir (Eurostat, 2020). 2020 itibariyle nüfus artış hızı %0,35 olup, 15-24 yaş arası genç nüfus %11,8 oranındadır. Fransa'da okul öncesi eğitimde okullaşma oranı oldukça yüksek olup üç, dört ve beş yaş gruplarında neredeyse %100'e yakın okullaşma sözkonusudur (Kahraman ve Sevinç, 2020: 116). Diğer yandan göçmen nüfusun, ülke nüfusu içerisindeki oranı 2006 yılında %8,1 iken, 2014 yılında %8,9'a yükselmiştir. Göçmenler arasındaki nüfus artış hızına bağlı olarak günümüzde Fransa nüfusunun yaklaşık %10'unun göçmen kökenlilerden oluştuğunu belirtmek mümkün olup ülkede Müslüman nüfusun %7 ile 9 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Index Mundi, 2020).

4.1.2.4. Türkiye

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre 2019 yılı sonu itibarıyla Türkiye'nin toplam nüfusu 83.154.997 kişi iken, 15-24 yaş grubundaki genç nüfus 12 milyon 955 bin 672 kişi ile toplam nüfusun %15,6'sını oluşturmuştur. Türkiye'de ortalama yaşam süresi erkeklerde 75,9 iken, kadınlarda 81,3 olmuştur. Bu açıdan 2017-2019 döneminde kadınların erkeklerden 5,4 yıl daha fazla yaşadığı tespit edilmiştir. 0-17 yaş grubunu içeren çocuk nüfus, 1970 yılında Türkiye'de toplam nüfusun %48,5'ini oluştururken bu oran 1990 yılında %41,8 ve 2019 yılında %27,5 olmuştur (TÜİK, 2020). Ayrıca TÜİK 2019 sonu verilerine göre ülkenin en kalabalık kenti, 15.519.267 kişi ile İstanbul'dur. Diğer yandan Türkiye'de yaşayan mevcut geleneksel yabancı göçmen kitlesine ek olarak 2011 yılından itibaren Türkiye'ye giriş yapan Suriyelilerden 25 Kasım 2020 tarihi itibariyle 3.638.288'inin Türkiye'de yaşamaya devam ettiği belirtilmektedir (GİGM, 2020).

4.1.2.5. Demografik Yapı Karşılaştırması

Yeni Zelanda nüfus itibariyle Endonezya, Fransa ve Türkiye'ye göre oldukça küçük bir ülkedir. Buna karşın Endonezya; Yeni Zelanda, Fransa ve Türkiye'ye göre oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir. Yeni Zelanda ve Endonezya; Fransa ve Türkiye'ye göre, Türkiye ise Fransa'ya göre daha genç bir nüfus ortalamasına sahiptir. İşsizlik oranları açısından ise Yeni Zelanda ve Endonezya, Fransa ve Türkiye'ye göre daha iyi bir görünüm göstermektedir. Bu noktada Fransa ve Türkiye'de işsizlik oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü

olarak Fransa ve Türkiye, Yeni Zelanda ve Endonezya'ya göre daha fazla hedef göç ülkesi pozisyonunda olup yabancı göçmen nüfus oranları Fransa ve Türkiye'de artma yönünde bir eğilim içerisindedir. Dördüncü olarak özellikle eğitim ve okullaşma konusundan en yüksek düzeyli başarılı ülkeler sırasıyla Fransa, Yeni Zelanda ve Türkiye olup Endonezya'da lise ve üstü öğretim programlarında okullaşma oranı, diğer üç ülkeye göre geride oranlar göstermektedir. Öte yandan tüm bu demografik yapı özellikleri, hükümet sistemi ve parti sistemi açısından daha doğrudan, seçim sistemi açısından daha dolaylı ya da melez bir alana işaret sunmaktadır.

4.1.3. Kültürel Yapı

Bu başlık altında karşılaştırma konusu yapılan ilgili ülkelerin toplumsal kodlarının ya da tarihsel nitelikli ve mevcut durumdaki kültürel kodlarının özetle ortaya konulmasına çalışılacaktır. Bu noktadan hareketle kültürel yapının, siyasal sistem ilişkileri içerisindeki yerinin sistemin varlık nedeni olan toplumun anlayış kodları ile dolaylı ve doğrudan bir ilişkisi olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu açıdan bir toplumun anlayışını ortaya koymada önemli bağımlılıkları ifade eden etnik, dinsel, dilsel vb. toplumsal kültürün özellikleri, özünde idealize edilen siyasal ilişkilerin toplumsal dinamiklerinin anlaşılmasında önemli bir etkene işaret ettiği ve karşılaştırmalı siyaset bilimi çalışmalarının önemli konularından biri olarak değerlendirilebileceği bilinmektedir.

4.1.3.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda siyasal tarihi, büyük ölçüde MS 1000'li yıllardan itibaren başlatılmaktadır. Nitekim bu dönemlerde ilk defa bugünkü Maori dilini konuşan Yeni Zelanda yerli halkının buraya yerleşmeye başladığı belirtilmektedir. Nitekim Maoriler, Pasifik Okyanusu'ndaki geniş bir alana tekabül eden kendine özgü etnik ve dilsel özelliklere sahip Polinezya halklarından birini oluşturmaktadır (Johnston, Poulsen ve Forrest, 2003: 121-122). 18. yüzyıla kadar Yeni Zelanda adaları yalnızca yerli halkın yurdu konumundaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiliz denizci ve kâşiflerin adalar üzerindeki etkileşimleri ve etkinlikleri 19. yüzyılda İngiliz hâkimiyeti ile sonuçlanmıştır. 1840 yılından itibaren yoğun bir şekilde İngiliz göçmenlere ev sahipliği yapmaya başlayan Yeni Zelanda'da, önce Wellington kenti kurulmuş, ardından 1852 yılında İngilizlere bağlı ayrı bir hükümet tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Böylece yerli halkın yanında çoğunluğu İngilizlerden oluşan Avrupalı göçü ile demografik yapısı etnik, dilsel ve dinsel açılardan değişime uğramaya başlamıştır (Brooking, 2004: 6-7).

Yeni Zelanda'da pek çok ulustan göçmen topluluklar yaşamaktadır. Bunlar içerisinde Müslüman toplumun varlığı, 1870'li yıllara kadar dayanmaktadır. İlk Müslüman grubun altın

yataklarında çalıştırılmak üzere ülkeye getirilen Çinli Müslümanlar oldukları ifade edilmektedir. Bununla birlikte 1907 yılında Aucland'ın güney kasabalarına yerleşen Hintli Müslümanlarla birlikte başlayan göç hareketlilikleri karşısında 1920 yılında dönemin Yeni Zelanda Hükümeti, bir göçmen yasası yürürlüğe koyarak Asyalı göçmenlerin ülkeye girişlerini yasaklamış ve 1950'li yıllara kadar ülkedeki Müslüman sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Süreç içerisinde göçmenlere yönelik politikaların ılımlılaşmasına koşut olarak Müslümanların sayısı artmaya başlamıştır (Kurtuluş, 2013: 437-438).

Yeni Zelanda'nın 5 milyon civarında olan nüfusu içerisinde Maori yerlileri, %15 civarlarında olmakla birlikte ülke nüfusu içerisinde Maori dilini konuşanların %4-5 arasında olduğu belirtilmektedir. 19. ve 20. yüzyıllardaki kültürel çeşitliliğin belirginliğinden 21. yüzyıl itibariyle bahsetmek mümkün görünmemektedir. 2018 yılı itibariyle ülke nüfusunun %71,8'i Avrupalı, %16,5 Maori, %15,3 Asyalı ve %9'u Pasifik yerlilerinden oluşmaktadır. Ancak ülkede son elli yıllık dönem zarfında çeşitli dünya ülkelerinden Müslüman göçü ile birlikte yeni tartışmaların gündeme geldiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Diğer yandan Yeni Zelanda önemli ölçüde İngiliz kültürünün egemen olduğu bir ülkedir. Toplum, İngilizlerden oluştuğu gibi yaşam tarzı olarak da Anglo-Sakson toplumsal ve siyasal kültürden kopmuş değildir. Bu bağlamda "Yeni Zelanda kültürü ya da milliyetçiliği" söz konusu olmayıp var olan ancak İngiliz kültürü ve milliyetçiliğidir (Köktürk, 2016). Karşıtlar ise Yeni Zelanda'nın çok kültürcülük ya da çok kültürlülük adı verilen özel bir kültür anlayışının örneğini oluşturduğunu öne sürmektedirler. Bu noktada vatanseverliği ve ulusal gururu ifade etmek için kullanılan birçok ritüel ve sembolün, Anglo-Avrupa kültürünün Maori kültürüyle kaynaşmasından türetildiği de belirtilmektedir (Sibley, Hoverd ve Liu, 2011: 20).

Son olarak güncel bir örnek olması açısından Yeni Zelanda'da örneğin 2 Kasım 2020 tarihinde Dışişleri Bakanlığına getirilen Nanaia Mahuta, Maori yerli halkından bir isimdir. 1996 yılında ilk kez parlamentoya seçilerek siyasete giren bu isim, çenesindeki belirgin Maori dövmesi ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Mahuta, bu dövmeyi yapmasının gerekçesi olarak; "*dövmenin hem atalarını onurlandırmanın hem de Maorilerin suç ve çetelerle ilişkili olduğuna dair Yeni Zelandalılar arasındaki önyargıları azaltmanın bir yolu olduğunu*" öne sürdüğü görülmektedir (BBC, 2020a). Bu söylem, esasında Yeni Zelanda'nın kolonyal kökenli bir devlet olduğu gerçeğine dair işaretleri vermektedir. ABD'de olduğu Kızılderili yerli halkın sömürgeci Avrupalılar tarafından katliama uğraması ve mülklerine el konulması tarihi, aynı zamanda Yeni Zelanda siyasal tarihinin de bir geçmişidir. Bununla birlikte Yeni Zelanda'da yerlilerin suçla ilişkilendirilmelerinin ekonomik açıdan dezavantajlı toplumsal bir gruba ait olduklarına yönelik birtakım fikirler verdiği söylemek mümkündür.

4.1.3.2. Endonezya

Dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi olan Endonezya, çok dilli ve çok sayıda etnik gruba sahiptir (Kaplan ve Baldauf, 2003: 83). Malay lehçelerinden biri olan "Bahasia Indonesia" adı verilen Endonezyaca, ülkenin resmi dili olup, ülkede yirmi beş ayrı dil ve iki yüz elliden fazla şive ya da lehçe kullanılmaktadır. Endonezya'daki yaklaşık üç yüz kadar etnik grubun %95'i yerel Endonezya halklarından oluşmaktadır. Ülkede nüfus açısından en kalabalık ve siyasal açıdan en baskın etnik grup Cavalılardır (Taylor, 2008). Etnik dağılım %40 Cavalı ve %15 Sundalı olup geri kalan tüm etnik gruplar %4'ün altındaki oranlardadır. Ülkenin farklı adalarında farklı toplumsal kültürlerin oluştuğunu ifade etmek mümkündür. Ayrıca Cava, Sumatra ve Maluku adalarında İslamiyet yaygınken, Flores ve Timor adalarında Hristiyanlık hâkim olup Bali Adası'nda Hint kültürünün belirgin etkisi görülmektedir (Erinç, 1995: 194). Örneğin Açe'de 4.494.410 toplam nüfus içerisinde Müslümanların sayısı 4.413.244 kişi iken; Bali'de 3.890.757 toplam nüfus içerisinde Hinduizm inanışına sahip olanların sayısı 3.247.283 kişidir. Bununla birlikte 2010 yılındaki resmi nüfus sayımına göre ülke nüfusunun %87,18'i Müslüman, %9,87'si Hristiyan, %1,69'u Hindu, %0,72'si Budist ve %0,56'sı diğer inanışlardandır (BPS, 2010).

Ülkede İslam dini baskın bir kültürü oluşturmakta ve özellikle siyasal partiler sınıflandırmalarında İslam ve Müslümanlık başlıklı kategorilere ve tartışmalara ilgili literatürde karşılaşmak sıklıkla mümkündür (Liddle, 1996: 615-616; Weintraub, 2011: 1-18). 674 yılında Müslüman bir Arap şeyhinin Doğu Sumatra'da bir yerleşim birimini yönettiğine dair bilgiler İslam dininin oldukça eski bir dönemde Endonezya'ya giriş yaptığını göstermektedir (al-Attas, 1995: 194-195). Günümüzde Açe Bölgesi, aynı zamanda kazandığı yasal statülerle İslam şeriatına dayalı bir hukuk düzenine sahiptir. Bölge sakinlerinin çoğunluğunun talebi ile şekillenen ve Endonezya merkezi hükümetince ve yasalarınca kabul edilen bu imtiyaz alanında, bölgedeki Müslümanlar aynı zamanda İslami kurallara uygun hareket etme zorunluluğu içerisindedir. 2015 yılı itibariyle 5 milyonu aşan nüfusa sahip Açe, ülkede İslam hukukunu uygulayan tek vilayettir. 2000'li yıllardan itibaren bölgede İslam hukukuna dair yasal düzenlemeler geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Üstelik 2015 yılından itibaren İslam şeriatına göre oluşturulan Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra pek çok gayri müslimin bu kanun çerçevesinde ceza aldığı görülmektedir. Örneğin 2016 yılında 60 yaşındaki Hristiyan bir kadına ve 2017 yılında iki Budiste kırbaç cezalarının uygulanması gibi örneklerde, ulusal hukuk yerine bu gayrimüslimlerin İslami hukuk kurallarını benimseme gerekçelerinin, daha hafif ve kısa sürede atlatılabilecek cezaları tercih etme yönünde olduğuna dair birtakım tartışmalara dahi rastlamak mümkündür (Yuliana, 2018: 45-48).

4.1.3.3. Fransa

Günümüzde Fransız toplumu, özünde muhafazakâr ve seküler olmak üzere iki toplumsal dinamiğe sahiptir. Örneğin bir sağcı, muhafazakâr *Le Figaro Gazetesi*'ni okuyan, kiliseye giden, Katolik değerleri önemseyen ve sosyalist bir hükümetin olmasından hoşnut olmayan bir özellik gösterirken; bir solcu, *Le Monde*'yi okuyan, dindar olmayan (seküler ya da ateis/deist olan) ve sosyalist bir hükümeti seven bir özellik taşıyabilmektedir. Bununla birlikte Fransız İhtilali'nin tarihsel mirasına, muhafazakâr bireyler pek fazla ilgi göstermezken, solcu ve liberaller iltifatlarını sürdürmektedir. Tüm bunlarla birlikte genel bir Fransız bireyin siyasal tutumunun özünde güvensiz ve hoşnutsuz bir karaktere işaret ettiğini Amerikalı siyaset bilimci Michael G. Roskin özel olarak vurgulamaktadır. Ona göre (2009: 142-144), "Fransız siyasal şizofreni" terimi boş yere ortaya çıkmamış ve Fransızlar, İngilizlere veya Amerikalılara göre daha fazla "kinik" özellikler taşımaktadır. Bu açıdan Fransızların kişisel ilişkilerinde kendi aileleri dışındaki insanlara karşı soğuk tutumlarının, hükümetlerine karşı, genelde güvensizliğe yol açmasının temel dinamiği olduğu öne sürülmektedir.

Fransa'nın etnik yapısına dair çeşitli veriler bulunmakla birlikte ülke nüfusunun çok büyük bir kısmı Fransız ulusundan oluşmaktadır. Bununla birlikte ülkede yaklaşık 6 milyon Fransa dışında doğmuş göçmen bulunmakta olup 3'te 1'i vatandaşlık hakkına da sahiptir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nın verilerine göre Fransa'da Türkiye kökenlilerin Şubat 2019 itibariyle sayısı 700 bini aşmıştır (BBC, 2019b). Fransa'daki Müslümanlar içerisinde en kalabalık topluluklar Mağribli Araplar ile Fransız sömürgesi ülkelerden gelen Afrikalı siyahilerdir. Ülkede 600 binden fazla Yahudi yaşamakta ve Avrupa'daki en büyük Yahudi Diasporası Fransa'dadır. Bununla birlikte ülkede sayılarının en az 250 bin kadar olduğu tahmin edilen Ermeni Diasporası söz konusudur (Thon, 2012). 2005 ve 2007 yılında gerçekleştirilen iki araştırmada halkın %31-33'ünün Agnostik ya da Ateist olduğu saptanmıştır. Ayrıca Batı Avrupa'da tek resmi dil kullanan ülke Fransa'dır. Ülkede Fransızcadan sonra en çok konuşulan diller, Cermen dilleri, Arapça, Oksitanca, Portekizce, Oïl dilleri ile İtalyanca ve lehçeleridir. Bunun dışında diğer azınlık dilleri arasında İspanyolca, Bretonca, Ermenice, Türkçe, Berberi dilleri vb. yer almaktadır (INSEE, 2020).

4.1.3.4. Türkiye

Türkiye'de kültürel yapı, Anadolu topraklarındaki bin yıllık bir birikimin devam edegelen öğesidir. Bu açıdan Türkiye'nin çeşitli yörelerinde birbirinden farklı gastronomik ve folklorik yaşam tarzlarını gözlemlemek mümkündür. Türkiye toplumunda en kalabalık milliyet, Türklerdir. Türklerden sonra en büyük ve en kalabalık topluluk Kürtlerdir. Nitekim KONDA Araştırma Şirketi'nin 2010 yılında Türkiye genelinde gerçekleştirdiği "Kürt Meselesinde Algı

ve Beklentiler" başlıklı araştırma sonuçlarına göre kendisini Türk kimliği ile tanımlayanlar %78,1, Kürt kimliği %14,7 ve Zaza kimliği %3,7 olarak saptanmıştır. Böylece Türkiye'de o dönem nüfusu içerisinde Kürt ve Zazaların toplam nüfus içerisindeki oranı %18,3 ile 13 milyon 261 bin kişi olarak ifade edilmiştir (www.internethaber.com/, 2011). Bu bağlamda 2020 itibariyle Kürt ve Zazalardan oluşan nüfusun Türkiye içerisinde toplamda 15 milyon civarında olduğunu söylemek mümkündür. Diğer yandan, KONDA'nın 2008 ile 2018 yıllarını karşılaştıran Toplumsal Değişim Raporu'na göre kendini dindar olarak tanımlayanların oranı %55'ten %51'e gerilerken, kendini "inançsız" olarak tanımlayanlar %1'den %2'ye ve "ateist" olarak tanımlayanlar ise %1'den %3'e yükselmiştir. Ayrıca kendini "dindar muhafazakâr" olarak tanımlayanların oranı %32'den %29'a gerilemiş ve oruç tutanların oranı %77'den %65'e düşmüştür. Gazete okuyanların 2008 yılında %61 olan oranı 2018'de %26 olurken, sosyal medyayı kulanım oranının %38'den %72'ye çıktığı belirtilmiştir (Euronews, 2019). Dolayısıyla Türkiye'ye dair en basit bu göstergeler, ülkedeki kültürel yapının değişim ve dönüşüm dinamiklerine işaret etmektedir.

4.1.3.5. Kültürel Yapı Karşılaştırması

Öncelikli olarak söz konusu ülkeler arasında Yeni Zelanda siyasal tarihinin, Endonezya, Fransa ve Türkiye'ye göre daha geç bir dönemden itibaren başladığını belirtmek gerekir. Bu açıdan Yeni Zelanda, özellikle Fransa ve Türkiye'ye göre tarihsel ve toplumsal dönüşüm açısından daha kısa dönemde basit geçişkenlikler yaşamıştır. İkinci olarak modern Yeni Zelanda, bir sömürge devleti olarak doğarak gelişim evrelerini devam ettirmiştir. Endonezya ise siyasal tarihinde Türkiye ve Fransa'ya benzer şekilde çok fazla siyasal kargaşa ve savaş dönemleri yaşamış olup diğer örneklem ülkeler arasında en geç bağımsız devlet olma özelliği kazanmıştır. Buraya kadarki iki özellik, dört ülkenin günümüzdeki kültürel kodlarının oluşum ve karakterize edilmesinin temellerini oluşturması açısından önemlidir. Diğer yandan dört ülkede etnik olarak baskın kültürel unsurlar göstermektedir. Yeni Zelanda, baskın kültürünü, Anglo-Sakson İngiliz kültüründen alırken; Fransa, Türkiye ve Endonezya, coğrafi ve tarihsel bağlamda kendi kültürünü uzun bir dönemde özgün bir şekilde biçimlendiren nitelikler göstermiştir. Dinsel açıdan Müslüman nüfus yoğunluğu açısından Endonezya ve Türkiye; Hristiyanlık açısından Fransa ve Yeni Zelanda oldukça belirgin özellik gösteren ülkelerdir. Etnik açıdan Endonezya dışındaki üç ülke nüfusunun her birinin 3/2'sinden fazlası kurucu etnik toplumdan oluşmaktadır. Endonezya ise etnik ve kültürel olarak en fazla çeşitlilik arz eden ülkedir. Buna karşın Endonezya ve Fransa'da dinsel azınlıklar, Türkiye ve Yeni Zelanda'da kültürel azınlıklar daha belirgin bir özellik taşımaktadır. Tüm bu kültürel yapı özellikleri, parti

sistemine daha doğrudan, hükümet sistemine daha dolaylı, seçim sistemine melez bir nitelik kazandırma kabulleri sunmaktadır.

4.2. Ekonomik Etkenler

Bir siyasal sistemde iç ve dış saiklerle büyük ve ani değişim ve dönüşümler yaşandığında parti, seçim ve hükümet sistemi yapıları ve ilişkileri baştan sona değişmek zorunda kalır. Örneğin 1933 yılında ABD'de Cumhuriyetçilerin uzun dönemli hâkim parti konumunun değişerek Demokratların lehine dönüşümü, büyük oranda 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın bir sonucudur (Kindleberger, 1986: 3-4). Ekonomik buhran iki partili ve çoğunluk seçim sistemi içerisinde ve toplumsal ve ekonomik etmenlerle Cumhuriyetçilerin uzun süreli iktidar hâkimiyetine güç sağlarken ekonomik kriz ve benimsenen ekonomi politikaları sonucu büyük bir toplumsal ve siyasal tepkiyi kaçınılmaz kılarak hem Demokrat Parti etrafında birtakım siyasal oluşumların ittifak siyasetine girmelerini tetiklemiş hem de Demokratların iktidarı elde etme heyecanları ile yönetimde dinamizm tecrübesi; siyasal sistemdeki tıkanıklığı veya kaosu en azından istikrarlaşma eğilimine kaydırmıştır. Bu tecrübe, ekonomi ile siyasal alan arasındaki etkileşimleri örneklendirmesi açısından dikkate değerdir.

Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte ekonomik krizin ortaya çıktığı ya da ekonomik refahın azalma seyri izlediğine dair çeşitli veriler ve tartışmalar güncelliğini sürdürmektedir. 1 Kasım 2020 tarihinde Metropoll Araştırma Şirketi'nin yayınladığı Türkiye geneli bir anket araştırmasında halkın %78,1'inin ekonomik gidişatın kötüleştiği fikrinde olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda ekonomik gidişatın kötüleşmesindeki temel nedenler sorulduğunda "yanlış ekonomi politikaları" %60,2 iken, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi %45,9 olarak ölçülmüştür. Bu tür araştırma sonuçlarını çoğaltmak mümkün olmakla birlikte bir ülkede hükümet sistemi ile ekonomik gelişmişlik arasında tek yönlü ve anlamlı bir korelasyon olduğunu söylemek olanaksızdır. Nitekim Türkiye, parlamenter sistemde ekonominin iyi yönde seyrettiği dönemleri de büyük krizleri de yaşamış bir ülkedir. Bununla birlikte başkanlık tipi hükümet sistemi içerisinde bir ekonomik krizle karşı karşıya olduğu kesin olmakla birlikte ekonominin iyi yönde gittiğinin tecrübe edilmesine dair veriler için oldukça yeni bir sistem olduğu gerçeğini göz ardı etmemek gerekir.

Siyasal iktidarı kontrol eden parti lider ve kadroları, demokrasinin kurumsallaştırılabilmesinde kaynakları rasyonel kullanmak zorundadır. Nitekim bir ekonomi politikası ideolojik tercihlerle bir ülkenin tüm ekonomi politikalarını ve ekonomik yapısını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bununla birlikte demokratik kurumların varlığı ile gelişmiş ekonomiler arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu savunan Lipset'in bu görüşü (1986), esasında yürütme organlarınca sadece kuvvetler ayrılığı prensibini yerine getirmeyi değil

(özellikle yargı organları), aynı zamanda merkez bankası gibi özerk ya da bağımsız nitelikli ve küresel duyarlılığın yüksek olduğu kuruluşlar üzerindeki siyasal baskının yokluğunu beraberinde getirme zorunluluğunu da ifade etmektedir. Diğer yandan ekonomik gelişme, toplumsal tabakalaşmanın şeklini değiştirir ve gelir dağılımına yönelik toplumsal eşitsizlik alanları, siyasal alana baskı oluşturur (Tuncay, 1996: 105-106).

Tüm bu tür durumlar ve daha pek çok hususun ifade edilmesi mümkün olmakla birlikte bu tezin kapsamı dikkate alınarak Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye'nin ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyleri açısından temel veriler ortaya konulmaktadır. Dünyaca ünlü Londra merkezli bir düşünce kuruluşu olan Legatum Enstitüsü'nün 2020 Dünya Ekonomik Refah Endeksi verilerine göre 167 ülke içerisinden Yeni Zelanda 6., Fransa, 22., Endonezya 57. ve Türkiye ise 94. sırada yerini almıştır. Bu endeksin temel kriterleri arasında güven, güvenlik, kişisel özgürlük, yönetişim, sosyal sermaye, yatırım ortamı, kurumsal yapı, pazar erişimi ve altyapısı, ekonomik kalite, yaşam koşulları, sağlık ve eğitim gibi pek çok unsur dikkate alınmıştır (LPI, 2020).

4.2.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda'da 1984 yılından beri tarım başta olmak üzere tüm sektörlere yönelik hükümet teşvikleri kaldırılmış, ithalat rejimi serbestleştirilmiş, gümrük tarifeleri tek taraflı olarak indirilmiş, kur rejimi pazar dengelerine bırakılmış, faiz oranları, ücretler ve fiyatlar üzerindeki devlet kontrolü kaldırılmıştır. Yeni Zelanda, Dünya Bankası kalkınma göstergeleri çerçevesinde Doğu Asya-Pasifik Bölgesi'nde gelir düzeyi açısından üst gelir grubunda tanımlanmıştır. Satın alma fiyatları cinsinden GSYİH toplam değeri 2019 yılı itibariyle 207 milyar dolardır. 1990 yılında 455 milyon ve 2000 yılında 526 milyon dolar olan GSYİH, 2011 yılında 169 milyon dolara ulaşmıştır (WB, 2020). 2018-2022 döneminde büyümenin ortalama %2,4 olacağı öngörülmektedir. İmalat sanayi ve inşaat, ülkeye olan göçün hızlanması ve ihracattaki artış, büyüme üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır. Yeni Zelanda'da iş gücü giderek büyümekte, ülkeye göç de hızlanmaktadır. Gelen göçmenlerin çoğu beyaz yakalı işçiler olarak tanımlanabilir. Ülkede 2019 yılı tahmini verilerine göre 2,7 milyon iş gücü bulunmakta, işsizlik oranı ise %5,16 olarak görülmektedir. Çalışan iş gücünün %7'si tarım, %19'u sanayi ve %74'ü hizmet sektöründe istihdam edilmektedir (IMF, 2020).

Gelişmiş ülkeler sınıfında olan Yeni Zelanda, hayvancılık alanında diğer gelişmiş ülkelerden ayırt edici bir şekilde ayrılmaktadır. Nitekim Yeni Zelanda hayvancılığa dair belirli ürünlerde dünyada ilk sıralarda yerini almaktadır. 19. yüzyılın sonlarında dış ticaretinin %67,2'sini hayvan ve hayvan ürünleri oluştururken, bu oran, 1921 yılında %93,3'e çıkmıştır. Günümüzde Yeni Zelanda'da küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık oldukça ileri düzeyde

gelişmiş tekniklerle sürdürülmektedir. Ülkede yalnızca 2010 yılında 32 milyonu aşkın küçükbaş hayvan olduğu düşünülürse dünyada nüfusuna oranla ilk sıralarda yerini almaktadır. Bununla birlikte 9 milyon kadar büyükbaş hayvan ile 1 milyonu aşkın geyik yetiştiriciliği söz konusudur. Dünya süt üretimi pazarında oldukça etkili konumda bir ülkedir. Bu açıdan Yeni Zelanda sanayi faaliyetleri önemli ölçüde hayvansal ürünlerin işlenmesi ile ilgilidir. Ülkede ayrıca turizm oldukça önemlidir. 120'den fazla havaalanı, çok sayıda limanı ve gemi sektörü ile günümüzde kendi nüfusundan daha fazla turiste ev sahipliği yapmaktadır (Avcı, 2013: 436).

4.2.2. Endonezya

G-20 üyesi olan Endonezya, Güneydoğu Asya ülkeleri arasında en büyük ekonomi olup dünyanın yükselen pazar ekonomilerinden biridir. Küresel rekabetçilik açısından dünyadaki 141 ülke arasında Endonezya 50. sırada yerini almıştır (WEF, 2020). 2014 yılında tüketici fiyatlarına göre enflasyon oranı %4,53 oranında gerçekleşirken 2020 yılında %2,9 olmuş ve yıllık ortalama enflasyon oranının 2021 yılında %2,9 olacağı tahmin edilmektedir (IMF, 2020). 2018 yılı verilerine göre ülkenin GSYİH'si içinde tarım sektörünün payı %13, sanayinin %40 ve hizmet sektörünün %43 olmuştur. Endonezya'daki işsiz sayısının toplam iş gücüne oranının 2020 yılında %8 olacağı tahmin edilmektedir. Dünya Bankası kalkınma göstergeleri çerçevesinde Endonezya gelir düzeyi açısından üst-orta gelir sınıfında tanımlanmaktadır. Satın alma fiyatları cinsinden GSYİH toplam değeri 2019 yılı itibariyle 1 trilyon 120 milyar dolardır. 1990 yılında 106 milyar ve 2000 yılında 165 milyar dolar olan bu toplam değer, 2011 yılında 893 milyar dolara ulaşmış ve 2017 yılında GSYİH, 1 trilyon doları aşmıştır. Dünya Bankası'nın ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus verilerine göre Endonezya'da 2000 yılında %19,1 olan bu oran düzenli olarak azalış eğilimi içerisine girerek 2018 yılı itibariyle ilk kez %10'un altına düşerek %9,8 olarak tespit edilmiştir (WB, 2020).

Endonezya ekonomisi bağımsızlığını kazanmadan önce Hollanda'ya ham madde tedarikçisi konumundayken, bağımsızlığını elde ettikten sonra uygulanan ekonomik programlar sayesinde ülke, dünyanın en büyük ilk yirmi ekonomisi arasındaki yerini almayı başarmıştır. 1950'li ve 1960'lı yıllarda yaşadığı büyük ekonomik sorunlar neticesinde ilk yıllarda dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer almış, bu dönemin ardından Türkiye'ye benzer bir şekilde belirlediği beş yıllık ekonomik kalkınma planları ile kısmen başarı sağlamıştır. Kararlı ekonomik politikalar, ülkenin istikrarlı bir büyüme oranı tutturmasını sağlamış, bu büyüme oranı 1970-1996 yılları arasındaki döneminde yıllık ortalama %6'nın üzerinde gerçekleşmiştir. 1960'lı yıllarda yoksul ülkeler sınıfında yer alan Endonezya, 1996 yılında 1.150 dolarlık kişi başına gelirle orta gelirli ülkeler sınıfına girebilmiştir (WB, 2020). Temmuz 1997 başlarında Tayland'da ortaya çıkan ve daha sonra Malezya'ya yayılan Asya Ekonomik Krizi,

Endonezya'da da etkisini göstermiş ve hem ekonomik hem de siyasal krize neden olmuştur. Nitekim bu dönemde Suharto rejimi, halk ayaklanması ile sona ermiştir. Kuşkusuz 1997 mali krizinden bölgede en olumsuz etkilenen ülke Endonezya olmuştur. 1998 yılında ekonomi %13 düzeyinde küçülmüştür. Yaşanan kriz karşısında Endonezya, ilk olarak yurt içi faiz oranlarını yükseltmiş, maliye politikasını sıkılaştırmış ve rupideki dalgalanmalara müdahalede bulunmamıştır. 1997 Ekim'inde Endonezya hükümeti, IMF ile makro-ekonomik dengeyi ve devleti zarara uğratan ekonomik politikalarını kaldırmayı amaçlayan bir ekonomik reform programının uygulanması konusunda anlaşmaya varmıştır (DEİK, 2014: 4).

Endonezya ekonomisi 2002 yılından itibaren gelişim sürecine girmiş ve 2004 yılında iktidara gelen Cumhurbaşkanı Yudhoyono Hükümeti'nin aldığı tedbirlerle 2006-2011 yılları arasında ortalama %6 büyüme oranı yakalamıştır. 2003-2007 döneminde GSYİH artış oranı ortalama %5,4 düzeyinde olurken, 2010-2012 yılları arasındaki GSYİH büyümesi sırasıyla %6,1, %6,5 ve %5,9 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında sıkı para politikasında değişikliğe gidilmiş ve Merkez Bankası faiz oranlarını %6,5'e kadar düşürmüştür. Endonezya'nın ekonomisi birinci derecede petrol ve doğalgaza dayanmaktadır. Bununla birlikte halkın büyük çoğunluğunun geçim kaynağı tarım, hayvancılık ve balıkçılıktır. Endüstri sektörü GSYİH içinde %46,3'lük bir oranla en büyük paya sahiptir. Ülke ekonomisinin itici gücü GSYİH'deki %26,1'lik payı ile imalat sanayiidir. Nüfusun ve ham madde çeşitliliğinin fazla olması sanayinin gelişmesi açısından önemli rol oynamaktadır. Petrol ve gazdan sonra, tekstil ve hazır giyim sektörü, ihracatın büyük bir kısmını oluşturmakla beraber, istihdam olanakları açısından da önem arz etmektedir. Endonezya temel sektörlerin önemli rol oynadığı dengeli bir ekonomiye sahiptir. Son yıllarda tarım alanlarındaki üretim düşerken, endüstri alanındaki imalat sektörü büyümeyi sürdürmektedir (DEİK, 2014).

4.2.3. Fransa

Dünya Bankası kalkınma göstergeleri çerçevesinde Fransa, gelir düzeyi açısından Avrupa ve Orta Asya Bölgesi'nde üst gelir grubunda yer almaktadır. Satın alma fiyatları cinsinden GSYİH toplam değeri 2 trilyon 720 milyar dolardır. 1990 yılında 1 trilyon 270 milyar dolar olan GSYİH, 2011 yılında 2 trilyon 860 milyar dolara yükselmiştir. Bununla birlikte 2011 yılından beri GSYİH toplam değeri tekrar yakalanamamıştır. GSYİH büyüme oranı %1,5, enflasyon oranı %2,1 ve kişi başına GSYİH, 46.896 dolardır (MFA, 2020c). Diğer yandan Dünya Bankası'nın ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus verilerine göre Fransa'da 2011 yılından itibaren yavaş bir azalım eğilimi devam etmektedir. Nitekim 2011 yılında %14,1 olan bu oran, 2014-2015 yıllarında %13,6'ya ve 2017 yılı itibariyle %13,4 olarak saptanmıştır

(WB, 2020). Öte yandan Fransa'da 2020 sonu itibariyle iş gücünün %2,9'u tarım, %22,1'i sanayi ve %74,9'u sanayi sektöründe istihdam edilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021: 4).

Fransız toplumu, sermaye ve iş gücü arasında kutuplaşmış bir toplum olarak ifade edilmez. Bu iki alan dışında sanayide, ticarette, tarımda ekonomik açıdan bağımsız küçük üreticiler önemli bir yer edinirler. Böyle bir toplumsal yapı, doğal olarak Fransız siyasal hayatını da etkilemekte olduğundan ABD ve İngiltere'den daha farklı siyasal partilere kaynaklık oluşturmuştur (Gürbüz, 1980: 103). Diğer yandan Fransa'da özelleştirme ve işsizlik sorunu, Türkiye ile benzerlik göstermektedir. Nitekim Fransa'da solcular genelde daha fazla devletleşme taraftarı iken muhafazakârlar, "çekimser" ve liberaller ise özelleştirme yanlısı olmuştur. Muhafazakârların çekingen bir tutum içerisinde davranmalarının asıl nedeni Fransız devlet geleneği açısından toplumun devlet algısının, Amerikan muhafazakârlığından ayrılmasıdır. Örneğin özelleştirmenin en büyük icracılarından merkez sağ Cumhuriyetçi Parti, bu siyasetinin bedelini, 1981 yılındaki seçimlerde sosyalistlerin zaferle çıkması ile ödemiştir (Roskin, 2009: 181-182).

İleri sanayi ülkelerinden biri olan Fransa, otomotiv, gemicilik, demiryolu çekicileri, kimya, petrol, uçak yapımı, uzay teknolojisi, nükleer enerji, kozmetik ürünleri ile tarım alanında oldukça zengin ve gelişmişlik özellikleri taşımaktadır. Bu açıdan yüksek teknoloji alanları, Fransa'nın dünyadaki statüsünü güçlendiren devlet mülkiyetli prestij sanayileri olarak değerlendirilmektedir (Roskin, 2009: 181-182). Bununla birlikte ekonomi politikalarında Fransa'yı Avrupa Birliği çerçeve kurallarının dışında düşünmemek gerekir. Üstelik Fransız piyasalarındaki yabancı sermaye payının ilk sırasında Almanya'nın yer alması nedeniyle Almanya-Fransa işbirliği Avrupa'nın ekonomik ilişkilerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Diğer yandan Fransa'da devlet aygıtının yahut merkezi ve yerel kamu kurumlarının piyasada mal ve hizmet alıcısı olarak önemli rol oynadıkları; Fransız Elektrik İdaresi ile telekomünikasyon ve demiryolları gibi hizmet alanlarında kamu iktisadi teşebbüsleri ile faaliyet gösterdikleri belirtilmektedir (Oktay, 2014: 67, 88).

4.2.4. Türkiye

Türkiye ekonomisi, 2019 yılının son çeyreğinde %6 büyürken, 2019 yılının tamamında ise %0,9 oranında büyüme kaydetmiştir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2019 yılı için hesaplanan gayri safi yurt içi hâsıla (GSYH) sonuçlarına göre kişi başına düşen milli gelir, 2019 yılında 9.128 dolar olarak açıklanmış ve 2007 yılında açıklanan 9.656 dolarlık gelirin gerisine ilk kez düşmüştür. Kişi başı fiili bireysel tüketim düzeyini ifade eden satın alma gücü paritesi 28 Avrupa Birliği üyesi ülkede ortalama 100 olarak belirlenirken Türkiye 67 puanda kalmıştır. Tüketici ve üreticilerin genel ekonomik durumlarına ilişkin değerlendirmelerini, beklenti ve

eğilimlerini özetleyen bileşik bir endeks olan Ekonomik Güven Endeksi 2019 verilerine göre 100 seviyesinin altında 93,8 olarak tespit edildiğinden olumsuz bir eğilimde görünüm verirken perakende ticaret sektörü güven endeksi 102,6 değerine çıkarak olumlu bir eğilim göstermiştir. Buna karşın tüketici güven endeksi ise 58,8 değerine gerilemiştir. Diğer yandan TÜİK 2019 verilerine göre 15-24 yaş arasında gençlerde işsizlik oranı Temmuz 2018'e göre 7,2 puan yükselerek %27,1 ile rekor bir seviyeye ulaşmıştır. Genç işsizlik oranına, çalışmayan ve eğitimde olmayan genç nüfus eklendiğinde tüm genç nüfusun %56,5'i işsiz olarak saptanmıştır. Genç nüfusta istihdam edilenlerin %56,5'i hizmet sektöründe yer almıştır (Arzova, Atakişi ve Ekmekçi, 2020: 39, 51, 73, 83, 129).

Dünya Bankası kalkınma göstergeleri çerçevesinde Türkiye gelir düzeyi açısından üst-orta gelir sınıfında tanımlanmaktadır. Satın alma fiyatları cinsinden GSYİH toplam değeri 2019 yılı itibariyle 754 milyar dolardır. 2002 yılında 238 milyar dolarla bir önceki yıla göre başlayan yükseliş ivmesi 2008 yılına kadar 764 milyar dolara çıkarak devam etmiştir. 2008 Krizi ile birlikte 2009 yılında 644 milyar dolara düşen GSYİH, 2010 yılından 2013 yılına kadar tekrar artmaya başlanmış ancak 2014 yılından itibaren gerilemeye başlayarak 2019 yılı itibariyle, 2008 yılındaki 764 milyar doların gerisinde kalmıştır. Dünya Bankası'nın ulusal yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfus verilerine göre Türkiye'de 2011 yılından 2016 yılına kadar düzenli bir azalış eğilimi gösterdiği ancak 2017 yılından itibaren bu oranların artmaya başladığı belirtilmektedir. Nitekim 2011 yılında yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun oranı Türkiye'de %16,3 iken, 2016'da %13,5 ve 2017'de %13,8 olarak ölçülmüştür. 2018 yılında ise bu oran %14,4'e ulaşmıştır (WB, 2020). Diğer yandan Türkiye'de iş gücü açısından istihdam edilenlerin %17'si tarım, %19,9'u sanayi, %5,4'ü inşaat ve %57,7'si ise hizmet sektöründe yerini almıştır (TÜİK, 2019).

4.2.5. Ekonomik Yapı Karşılaştırması

Ekonomik refah düzeyi göstergeleri açısından Yeni Zelanda ve Fransa; Endonezya ve Türkiye'ye göre oldukça iyi düzeylerde bulunmaktadır. Yeni Zelanda ve Fransa, hizmet sektöründeki istihdamda oldukça benzer bir özellik taşırken, Endonezya ve Türkiye ise tarım sektöründe benzer özellik taşımaktadır. Sanayi sektöründe istihdamda ise Yeni Zelanda, Fransa ve Türkiye oldukça birbirine yakınken Endonezya, diğer üç ülkeye göre oransal olarak iki kat öndedir. Bununla birlikte Endonezya, son yıllarda Türkiye'ye göre daha iyi bir ekonomik gelişmişlik süreci yaşamaktadır. Üstelik Endonezya, 2000'li yıllardan itibaren düzenli olarak ekonomik göstergelerini olumlu düzeyde geliştirmektedir. Ayrıca Endonezya, Türkiye ve Fransa ile birlikte G-20 ülkeleri arasında yerini alırken Yeni Zelanda, bu ülkeler arasında

bulunmamaktadır. Tüm bu özellikler, hükümet sistemi ile daha doğrudan, parti sistemi ve seçim sistemi ile daha dolaylı bir ilişki ve etkileşim alanına işaret etme yönünde dikkate alınabilir.

4.3. Siyasal Etkenler

Siyasal etkenler kısmının amacı, tez kapsamında yer alan dört ülke açısından parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerindeki kurumsal dinamikleri ortaya koyarken siyasal yapıya dair çeşitli etmenler ve değişkenlere dikkat çekmektir. Bu bağlamda siyaset bilimi literatüründe özel önem verilen demokratiklik, siyasal kültür, siyasal istikrar, siyasal kutuplaşma ve kurumlara güven düzeyleri özetle her bir ülke açısından ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte küresel düzeyde göç, terör ve güvenlik sorunlarının ulusal düzeyde parçaları olan aşırı akımların ilgili ülkelerdeki siyasal hayata olan etkileri dikkate alındığında aşırı akımlara temas edilme zorunluluğu doğmaktadır. Aynı zamanda ülkelerin siyasal sistemlerini, uluslararası siyasal sisteme karşı güçlü kılma arayışlarının bir etmeni olarak uluslarası ilişkiler alanına vurgu yapılması gerekebilmektedir. Bu açıdan aşırı akımlar ve uluslararası ilişkiler başlıkları da bu bölüme eklenmiştir.

4.3.1. Demokratik Performans

Amerikalı siyaset teorisyeni ve felsefecisi James Burnham (1972), demokrasinin temel ilkelerini sıralarken "siyasal ifade hakkı"nın önemine dikkat çekerek toplumdaki azınlıkların korunmasına vurgu yapmaktadır. Kuşkusuz bir ülkede yalnızca azınlıklar değil tüm bir toplum için siyasal düşünce hürriyeti temel haklar arasındadır. Demokratik bir ülkede temel hak ve özgürlükler, anayasal güvenceye alınsa da pek çok temsili demokraside çeşitli ihlaller görülebilmektedir. Bu hak ve özgürlükler, olağanüstü dönemlerde kesintiye uğramakla birlikte Fransa'da 2005 yılında Paris banliyölerinde ve son olarak "Sarı Yelekliler" olarak adlandırılan protestolarda polis şiddetinin ulaştığı boyutlar itibariyle en ileri demokrasiler açısından dahi sorgulanmaya devam etmektedir. Nitekim 6 Aralık 2018 tarihinde Paris'in batısında yer alan Mantes-la-Jolie Kasabası'nda, hükümetin eğitim politikalarını protesto eden lise öğrencilerinin, Fransız polisi tarafından ellerinin ters plastik kelepçe ile bağlanması ve diz çöktürtülerek 120 civarında öğrencinin gözaltına alınmasına dair sosyal medyaya düşen görüntüler oldukça tepki çekmiştir (BBC, 2018).

Dünyada demokratik performansa dair çeşitli kriterler çerçevesinde her yıl düzenli olarak raporlarını yayınlayan pek çok uluslararası kuruluş bulunmaktadır. Bunlar arasında demokratik özgürlükler ve performansa yönelik literatürde iki demokrasi endeksine dikkat çekilmektedir (Akgün ve Özşahin, 2013: 15-16). Bunlar 1941 yılında ABD'de kurulan "Freedom House" (Özgürlükler Evi Endeksi) ve "The Economist" dergisi tarafından yayınlanan Ekonomist Demokrasi Endeksi'dir. Bu endekslerden Freedom House, ülkelerin

demokrasi gelişim ölçümlemelerini siyasal ve sivil özgürlükler temelinde özgür, kısmen özgür ve özgür olmayan ülkeler olarak tasnif ederken; Ekonomist Demokrasi Endeksi ise tam demokrasi, arızalı demokrasi, melez rejimler ve otoriter rejimler olmak üzere dört temel kategoride puanlandırmalarını gerçekleştirmektedir. Freedom House, seçim süreci, işlevsel hükümet, hukukun üstünlüğü gibi kriterleri öncelerken, Ekonomist, bu kriterlere ek olarak siyasal katılım ve siyasal kültürü de öncelemektedir.

4.3.1.1. Yeni Zelanda

The Economist'in Ocak 2019 Demokrasi Endeksi'ne göre Yeni Zelanda, önceki yıllara göre yerini koruyarak 4. sıradaki yerini alarak dünyanın en demokratik ülkeleri arasında tanımlanmıştır. Endeks'te yer alan 167 ülke içerisinde "tam demokrasi" olarak tasnif edilen Yeni Zelanda, 10 üzerinden verilen puanlamalarda seçim süreci ve çoğulculuk kriterinde ve sivil özgürlükler alanında 10'ar tam puan ile oldukça olumlu bir noktada iken; devlet fonksiyonları açısından 9,29; siyasal katılım 8,89 ve siyasal kültür 8,13 olarak puanlandırılmıştır. Freedom House'ın "Dünyada Özgürlükler 2020" başlıklı raporunda ise 3 kategoride değerlendirilen 195 ülke ve bölge içerisinde Yeni Zelanda "özgür" ülkeler sınıfında tanımlanmıştır. Ayrıca Dünya Bankası'nın bir ülkede hukukun üstünlüğüne olan saygısını değerlendirmek üzere dikkate aldığı Sınır Tanımayan Gazeteciler Örgütü'nün (RSF), Basın Özgürlüğü 2020 Endeksi'nde en iyiden en kötüye 0-100 arasında puanlandırma ölçümlemesi çerçevesinde 180 ülke arasında 10,69 puanla 8. sıradaki yerini almıştır.

4.3.1.2. Endonezya

Endonezya'nın demokratik performans göstergeleri, oldukça geç dönemde bağımsızlık kazanan bir ülke olmasına rağmen siyasal istikrarsızlıklar açısından olumlu bir niteliğe yeterince ulaşabilmiş değildir. Nitekim 1950-1957 yılları arasındaki parlamenter temsili demokrasi yerini 1957'den 1965'e kadar asker destekli "güdümlü/denetimli/konrollü demokrasi" isimleri de verilen (EHDT, 1966: 13; Yenigün ve Duran, 2010: 484), Sukarno'nun otokratik yönetimine bırakmıştır. 1965 yılından 1998 yılına kadar ise ülkeye ordu destekli Suharto rejimi damga vurmuştur. 1998 yılından sonra totaliter rejimden temsili demokrasiye yeniden dönüş yapılmıştır. Bu bağlamda Endonezya, 1999-2004 yılları arasında parlamenter demokrasi olarak, 2004 başkanlık seçimlerinden beri ise başkanlık demokrasisi olarak varlığını devam ettirmektedir. Kuşkusuz Endonezya siyasetindeki bu gelgitler, temsili demokrasiye geçilse dahi kısa vadede güçlü bir demokrasiye ulaşması için yeterli değildir. Nitekim ülke 2020 itibariyle 22 yıllık bir demokratik süreç içerisindedir. Eski yönetimlerin militarist yönetim tarzı bürokraside farklı bir yapılanmaya yol açmış ve mevcut hükümetleri Suharto'dan sonra dahi kamu bürokrasisinin yönetimi açısından oldukça zorlamıştır. Nitekim ülkede Hacı Muhammed

Suharto'nun devrilmesinin hemen ardından gerçekleştirilen 1999 ve 2004 seçimlerinde pek çok siyasal partinin, rüşvet ve yolsuzlukla mücadele söylemleri geliştirdikleri görülmüştür.

Endonezya'da otoriter yönetsel anlayışın sona ermesi ile 2000'li yıllardan itibaren bir dizi reform gerçekleştirilerek yerel katılım ve düşünce ve örgütlenme özgürlüğü olumlu yönde seyretmiştir. Bu çerçevede Endonezya'da sivil toplum kuruluşlarının hızla artması ile karar alma ve uygulama süreçlerinde katılımcı araçların rolü güçlenmeye başlamıştır (Köseoğlu ve Sobacı, 2018: 429). The Economist'in Ocak 2019 Demokrasi Endeksi'ne göre Endonezya, bir önceki yıla göre bir sıra daha yükselerek 64. sıradaki yerini almıştır. Endeks'te yer alan 167 ülke içerisinde "kusurlu demokrasi" olarak tasnif edilen Endonezya, 10 üzerinden verilen puanlamalarda seçim süreci ve çoğulculuk kriterinde 7,92 ve devlet fonksiyonlarında 7,14 puan ile olumlu bir noktada iken; siyasal katılım 6,11; siyasal kültür 5,63 ve sivil özgürlükler 5,59 olarak puanlandırılmıştır. Freedom House'ın "Dünyada Özgürlükler 2020" başlıklı raporunda ise 3 kategoride değerlendirilen 195 ülke ve bölge içerisinde Endonezya "kısmen özgür" ülkeler sınıfında tanımlanmıştır.

Endonezya'da siyasal katımın özellikle siyasal partiler ve seçimler özelinde etki düzeyi olumlu düzeylerde seyretmektedir. 17 Nisan 2019 tarihinde düzenlenen başkanlık ve yasama seçimleri, dünyanın tek günde tüm seçimlerin gerçekleştirildiği en büyük seçimlerinden birine sahne olmuştur. 17 binden fazla adası ve dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesi olma özellikleri ile Endonezya'da, kayıtlı 192 milyon 800 bin civarında seçmenden %81'i sandık başına gitmiştir. Üstelik seçimlerde oy kullanma hakkına sahip seçmenlerden 80 milyonunun, 1980 ve sonrası doğanlardan oluştuğu ifade edilmiştir (DW, 2019). Seçimlere katılım oranının aynı zamanda oldukça yüksek olduğu görülen Endonezya'da yerel meclis seçimleri de aynı anda gerçekleştirilmiş olduğundan sandık güvenliği için 350 bin polis ve askere ek olarak 1.6 milyon paramiliter güvenlik görevlisinin seçimlerde görev yaptığı belirtilmiştir (Sputnik, 2019).

4.3.1.3. Fransa

Fransız tipi demokrasiler, devrimci hareketler üzerinden doğmuşlardır. Buna karşın Anglo-Amerikan demokrasisi tedrici ve tarihsel bir gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan Fransız tipi demokrasiler ile Anglo-Sakson demokrasiler arasındaki temel fark birinin daha ani ve isyanlar üzerinden diğerinin ise genellikle düşünsel siyasal tartışma ve hareketler üzerinden gelişim gösterdiği ifade edilebilir. Bununla birlikte İngiltere, ABD, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda gibi demokrasilerde uygulama bulan Anglo-Sakson demokrasiler Fransız tipi demokrasilere göre daha somut ve deneyci bir yöntemi benimseyerek gelişim göstermişlerdir. Örneğin devlet ve hükümet terimlerine Almanlar, Fransızlar, İtalyanlar siyasal iktidarı "devlet" (state) üzerinden okurken, İngilizce konuşulan ülkelerde "hükümet"

(government) öncelenir. Daha açık bir ifadeyle Fransız devlet düşüncesinde olduğu gibi soyut ilkeler ve arzu edilen toplum düzeni çerçevesinde yaklaşım gösterenler hükümetleri geçici nitelikte görürken daha çok "değişmez yapı olan devlet" ile ilgilenirler (Sartori, 2017: 77-78).

The Economist Dergisi'nin Ocak 2019 Demokrasi Endeksi'ne göre Fransa, bir önceki yıla göre dokuz sıra yükselerek 20. sıradaki yerini alarak dünyanın "işleyen demokrasiler" sınıfında yerini almıştır. Endeks'te yer alan 167 ülke içerisinde "tam demokrasi" olarak tasnif edilen Fransa, 10 üzerinden verilen puanlamalarda seçim süreci ve çoğulculuk kriterinde 9,58 ve sivil özgürlükler alanında 8,53 ile olumlu bir görünüm sergilemiştir. Bununla birlikte devlet işlevlerinin işlerliği 7,86; siyasal katılım 7,78, siyasal kültür 6,88 olarak puanlandırılmıştır. Freedom House'ın "Dünyada Özgürlükler 2020" başlıklı raporunda ise 3 kategoride değerlendirilen 195 ülke ve bölge içerisinde Fransa "özgür" ülkeler sınıfında tanımlanmıştır. Ayrıca Basın Özgürlüğü 2020 Endeksi'nde en iyiden en kötüye 0-100 arasında puanlandırma ölçümlemesi çerçevesinde 180 ülke içerisinde 22,92 puanla 33. sıradaki yerini almıştır.

4.3.1.4. Türkiye

The Economist'in Ocak 2019 Demokrasi Endeksi'ne göre Türkiye, 110. sıradaki yerini alarak "karma rejimler" sınıfında yer verilmiştir. Endekse göre karma rejimler, temsili demokrasi uygulamakla birlikte basın ve ifade özgürlüğüne baskılara sahip olan, adil seçim süreçleri işletmeyen ve bağımsız olmayan yargı kurumları bulunan ülkeleri ifade etmektedir. Endeks'te yer alan 167 ülke içerisinde Türkiye, 10 üzerinden verilen puanlamalarda seçim süreci ve çoğulculuk kriterinde 3,08 ve sivil özgürlükler alanında 2,35 puanlar ile oldukça olumsuz bir görünüm sergilemiştir. Bununla birlikte devlet fonksiyonları, siyasal katılım ve siyasal kültür açısından 5'er puanla belirtilmiştir. Freedom House'ın "Dünyada Özgürlükler 2020" başlıklı raporunda ise 3 kategoride değerlendirilen 195 ülke ve bölge içerisinde Türkiye "özgür olmayan" ülkeler sınıfında tanımlanmıştır. Ayrıca Basın Özgürlüğü 2020 Endeksi'nde en iyiden en kötüye 0-100 arasında puanlandırma ölçümlemesi çerçevesinde 180 ülke içerisinde 50,02 puanla 153. sıradaki yerini almıştır.

4.3.1.5. Demokratik Performans Karşılaştırması

Demokratik performans ölçütleri açısından Yeni Zelanda ve Fransa, tam demokrasi sınıfında iken, Endonezya kusurlu demokrasi, Türkiye ise karma bir rejim olarak tanımlanmıştır. Bu yönüyle uluslararası demokrasi endeksleri açısından Endonezya, Türkiye'den daha demokratik bir ülke olarak belirtilmektedir. Üstelik Yeni Zelanda ve Fransa, özgür ülkeler kategorisinde belirtilirken, Endonezya kısmen özgür, Türkiye ise özgür olmayan ülkeler arasında sıralanmıştır. Diğer yandan Türkiye özellikle özgür ve adil seçim süreçleri, basın özgürlüğü ve diğer sivil özgürlükler alanında oldukça olumsuz puanlandırmalar

almaktadır. Buna karşın Endonezya, seçim süreçleri ve çoğulculuk kriterleri açısından oldukça iyi bir puanlandırmaya sahiptir. Ayrıca hükümet fonksiyonlarının işlevselliği ve işlerliği açısından Fransa ve Endonezya'nın benzer özellikler göstermesi kayda değerdir. Tüm bu ve benzeri özelliklerin, özellikle hükümet sistemi ve seçim sistemi ile etkileşimleri açısından daha doğrudan incelenmesi gereken bir alana tekabül ettiği öne sürülebilir.

4.3.2. Siyasal Kültür

İlk kez 1950'li yıllarda Gabriel Almond ve Sidney Verba tarafından siyaset bilimi disiplinine dâhil edilmiş olan siyasal kültür (Okyayuz, 2014: 277), demokrasinin kurum odaklı ve siyasal katılım merkezli bir arka plana sahip olması aynı zamanda toplumsal dinamiklerle ilgilenmeyi zorunlu kılmakta olduğunu ifade etmektedir. Bu yönüyle siyasal kültür, parti, seçim ve hükümet gibi siyasal kurumların tahayyül edilen tasarımlarında, toplumun siyasal olaylar karşısında verdikleri tepkilerde ve siyasal sistemin karakteristik özelliklerinin incelenmesinde özel bir anlam taşımaktadır. Nitekim karşılaştırmalı siyaset araştırmalarında tarihsel bağlamda yapılar ve kurumlar, aktörler ve süreçler iyi anlaşılmak durumunda olduğundan siyasal kültürün, aktörler ve süreçler boyutunda önemi bulunmaktadır.

Siyasal kültür ve değerler, bireylerin ait oldukları toplumsal ve siyasal bütünle ilişki düzeyleri ve bu ilişki ve etkileşimin derinliğini gösteren bir referansı ifade etmektedir (Almond ve Verba, 1963: 18). Siyasal iktidarı bir araçsal kurum olarak benimseyen bir siyasal kültür ortamında bireyler, yönetimin hem eylemlerine hem de karar süreçlerine etki gösterme eğilimi içerisine girmektedir. Bu etki ve katılım süreçleri temelde çeşitli siyasal kimliklerle şekillenebilmektedir. Nitekim Türkiye'de "Atatürkçülük-laiklik", "milliyetçilik-ülkücülük", "dindarlık-İslamcılık", "solcu-sosyal demokrat" vb. temel ideolojik kimliklemeler yer almaktadır (Çaha, 2008: 22). Bu kimliklemelerin seçmen nezdinde çeşitli anlam karşılıkları bulunsa da bu ideolojilerin anlamlarını dahi bilmeyen bilinçsiz seçmen kitlelerinden bahsetmek mümkündür. Nitekim Converse (1989: 143), Fransa'da sol-sağ siyaset ayrımının bir temel ayrışma ölçütü olarak kullanılmasına karşın toplumun en az 4'te 1'inin bu terimlerin ne anlama geldiğini bilmediklerini ama ABD'de liberal-muhafazakâr ayrımını bilmeyenlerin daha yüksek olduğu düşünüldüğünde Fransızların yine de daha iyi durumda olduklarını ifade etmektedir.

Siyasal tercihlerin her şart altında rasyonel bir temele dayandığı söylenemez. Durum böyleyken siyasal alandaki tutum ve davranışlar akıl ve bilgi temelli olabileceği gibi ondan daha çok toplumsal kodlar, siyasal algılar, duygusal yaklaşımlar vb. hususlar çerçevesinde de gelişebilmektedir. Bu açıdan özellikle siyasal kültür düzeyi daha az gelişmiş toplumlarda bireyler kendi çıkarlarının bilincine varmaksızın seçim süreçlerine katılım gösterdikleri ifade edilebilir. Bu bağlamda bazı seçim analizlerinden hareketle Kapani (2013: 152), işçi sınıflarının

önemli bir kesiminin sağcı partilere oy vermesini örneklendirmektedir. Kuşkusuz bu örneklendirme kendi içerisinde eleştirilebilir bir yön de taşımaktadır. Nitekim işçi hakları üzerinden şekillenen ya da bu temelli söylem geliştiren siyasal partilerin iktidar aygıtını ele geçirdiğinde ya da paydaş olduğunda bu temel ideolojik yaklaşımları ne ölçüde karşılayabildiği ve seçmenin de bu bağlamda nasıl bir tutum aldığı bir o kadar dikkate değerdir.

4.3.2.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, Anglo-Sakson siyasal kültürün bir örneği konumundadır. Ancak bu noktada Sartori'nin Anglo-Amerikan kültürü savından ayrışan yönleri olduğuna vurgu yapmak gerekebilir. Nitekim Sartori, Amerika'da Anglo siyasal anlayışın Anglo-İngiliz siyasal sistemlerinden özellikle pragmatizm açısından ayrıştığını belirtir. Bu sava göre Anglo-Amerikan kültürü sınırsız araç yapabilen bir insan (*homo faber*) ortaya çıkarabilir ancak o insanı tanımlayacak bir akıl sahibi insanı (*homo sapiens*) eğitme görevini inşa edememe tehlikesini beraberinde getirebilir (Sartori, 2017: 79). Bu nedenle Sartori her iki yaklaşımın bir arada uzlaşını savunur. Buna karşın Anglo-Sakson ülkelerdeki siyasal kültür Sartori'nin tahayyül ettiği akılcılığın pratik sorunları çözebilecek şekilde üretilmesine daha yakındır. İşin özünde bu anlayışın siyasal sistem bağlamında temellerine işaret ettiğini öne sürmek mümkündür. Anglo-Sakson temsili demokrasi anlayışı ve parlamenterizmi çoğulculuk paradigması ile birlikte değerlendirmek gerekirse özünde geniş bir tartışma ve alternatif üretebilmeye daha yakındır. Daha açık bir ifadeyle yalnızca az sayıdaki siyasal fikir, sınırlı bir düşünce alanı içerisinde hızlı bir faydacılığa Amerikan kültürü gibi daha yatkın olabilmektedir.

Yeni Zelanda az evvel dikkat çekilen siyasal kültürünü, Kanada çok kültürcülüğüne benzer bir şekilde başarma yolunda olduğu belirtilebilir (Phillips, 2003: 80-81). 17 Ekim 2020 tarihli seçimleri kazanan Yeni Zelanda Başbakanı, parlamento çoğunluğunu kazanmasına rağmen koalisyon hükümeti kurmayı tercih etmiştir. Ayrıca kabinesinde Maori ve Pasifik yerli halklarından ve lezbiyen, gey, biseksüel ve transseksüel bireylerin oluşturduğu (LGBT) toplumdan isimlere yer vermiştir. Mevcut Yeni Zelanda Başbakanı Ardern'in 2 Kasım 2020 tarihinde açıkladığı bakanlar kurulunda cinsiyet açısından 20 bakandan 8'i kadın, etnik köken açısından 5'i Maori ve 3'ü Pasifika yerli halklarından, cinsel yönelim açısından 3'ü LGBT'li bakanlardan oluşmuştur (BBC, 2020a). Bu açıdan Yeni Zelanda siyasal kültürü açısından tepkiyle karşılanmadığı görülen bu kabine yapısı, Yeni Zelanda toplumu açısından bir sorun alanı içerisinde yer almadığının göstergesidir. Çok kültürcülük paradigması[*] açısından kabine

[*] Bkz. Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 883-894.

üyeleriyle ilgili bahsedilebilecek kusurlu yanının Müslüman toplumundan ya da göçmen topluluklardan bir ismin dâhil edilmemesi olduğunu öne sürmek mümkündür.

1 Ekim 2020 tarihinde, parlamento seçimleri öncesinde Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern, rakibi Ulusal Parti lideri Judith Collins ile çıktığı canlı televizyon yayınında keyif amaçlı esrar kullanımının ve ötenazinin yasal hâle getirilmesine yönelik referanduma dair tercihleri sorulmuştur. Collins karşı oy kullanacağını söylerken Arden "*uzun yıllar önce ben de esrar kullandım, bu karara Yeni Zelanda halkı karar vermeli ve konu siyaset üstü olmalı*" ifadelerini kullanmıştır (BBC, 2020b). Dikkat edilirse esrar kullanımı konusunda Yeni Zelanda siyasal kültüründe ve toplumunda güçlü bir tepki alanı olmadığının göstergesi olarak bir önceki seçimde parlamento çoğunluğu elde edemeyen Ardern, bu seçimlerle yasama çoğunluğunu kazanacak bir zafer alabilmiştir. Bu durum hem referanduma götürülebilecek kadar "esrar" konusunun siyasal tartışma ortamında söz konusu olabileceğini hem de kamuoyu ile bu tür siyasal söylemlerin olumsuz bir etkiyle sonuçlanamayabileceğini gösterebilmektedir.

4.3.2.2. Endonezya

Endonezya siyasal kültürü açısından en önemli paradigmanın Sanskritçede beş ilke anlamına gelen ve "Pancasila" adı verilen ilkeler bütünü olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Nitekim Endonezya'nın millî ideolojisi olarak da tanımlanan Pancasila, birbirinden bağımsız düşünülemeyen beş ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkeler, "tek tanrıcılık", "adil ve modern toplum", "ulusal bütünlük", "demokrasi" ve "sosyal adalet"ten müteşekkildir (Vickers, 2013: 162-190). Bu ilkelerden ilki olan "tek tanrıcılık", 1945 Anayasa'sında "*devlet, tek tanrı inancı üzerine kuruludur*" şeklinde anayasal düzeyde deklare edilmiştir. Bu ilke, Hinduizm ve Budizm mitolojilerinde kuş ve insan melezi bir yaratığı ifade eden "Garuda" sembolünde "yıldız" tasviri ile sembolize edilmiştir. Nitekim Endonezya'nın millî sembolü Garuda, üzerinde yer alan beş tasvir ile gösterilmektedir. Garuda, günümüzde Tayland ve Moğolistan'ın millî sembol tasvirlerinde de kullanılmaktadır. İkinci ilke, Endonezya toplumunun nesilden nesile aktarılan başarısını simgeleyen "zincir" tasviri ile sembolize edilmektedir. Dördüncü ilkede, siyasal kararların hikmet ve istişare ile verilmesi gerektiği ve müzakerenin mümkün olduğu yerde halk oylamasına başvurulmaması gerektiği düşüncesi baskındır. Bu demokrasi ilkesi, "vahşi bufalo kellesi" ile sembolize edilmektedir. Beşinci ilke olan sosyal adalet ilkesi ise toplumsal refaha vurgu yapan "pirinç" ve "pamuk" sembolleriyle ifade edilmektedir (King, 2011: 260-261).

Pancasila ilkelerinden üçüncü ilkeyi ifade eden ulusal birlik ve bütünlüğün sağlanması, Endonezya Devleti'nin resmi sloganları arasında yer alan "Bhinneka Tunggal Ika" (*çoklukta teklik*) olarak anlamlandırılmaktadır (Suparlan, 2003: 26). Bu anlayışla Pancasila Milliyetçiliği, Endonezyalıların kendilerini etnik olarak üstün görmemelerini salık veren vatansever bir

milliyetçiliği ifade etmektedir. Nitekim Endonezya'nın ilk bağımsızlık ilanını yapan kurucu lideri Ahmed Sukarno tarafından, Gandi'nin sözüne atıfla; "*Milliyetçiyim ancak milliyetçiliğim insanlıktır.*" cümlesi ile açıklanmıştır. Uzakdoğu Asya mitolojilerinde yer alan bir tür incir ağacı olan "Banyan Ağacı" ile sembolize edildiği görülmektedir. Endonezya'da 2014 ve 2019 başkanlık seçimlerini kazanan liberal demokrat bir parti olan Endonezya Demokrat Partisi'nin (PDI-P) de ideolojisi ve siyasal felsefesi Pancasila'ya dayandırılmaktadır (WSJ, 2014).

Öte yandan siyasal kültüre ilişkin güncel bir örnek olarak Endonezya'da 17 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinin kesin sonuçlarının 21 Mayıs 2019 tarihinde Endonezya Seçim Kurulu (KPU) tarafından açıklanabildiği seçimler gösterilebilir. Haftalarca süren oy sayım işlemleri sırasında 270'den fazla sandık görevlisi hayatını kaybetmiştir. Seçim sonuçlarının hemen açıklanamamasında, coğrafyası, kalabalık seçmen kitlesi, gergin seçim atmosferi gibi ana nedenleri olan ülkede başkanlık, yasama meclisleri ve yerel seçimlerin tamamı ilk kez aynı gün gerçekleştirilmiştir. Genelde başkanlık seçimlerinin iki kutuplu olarak gerçekleştiği Endonezya'da seçim sonuçlarına çok fazla itirazlar geliştirilmekte ve sonuçlara yönelik çeşitli protesto gösterileri düzenlenebilmektedir. Nitekim 2019 yılındaki başkanlık seçimlerinin hemen ardından seçimleri kaybeden başkan adayı Subianto, seçimlerde hile yapıldığını öne sürmüş ve ülke genelinde muhalifler protesto gösterileri düzenlemiştir. Bu gösteriler sırasında yalnızca başkent Jakarta'da 30 bin asker görevlendirilmiş ve çıkan olaylarda 6 kişi yaşamını yitirirken yüzlerce kişi yaralanmıştır (BBC, 2019a).

Yeni Zelanda örneğinde görüldüğü gibi Endonezya'da da başkan adayları seçimler öncesi canlı yayınlara bir moderatör eşliğinde çıkarak kozlarını paylaşmaktadır. Türkiye'de en son 1990'lı yıllarda görülen parti genel başkanlarının açık oturumlardaki münazaraları, 2000'li yıllardan itibaren muhalefetten çeşitli zamanlarda gelen taleplere rağmen kabul ve uygulama alanı bulamamıştır. Bununla birlikte Endonezya'da devlet başkanı adaylarının açık oturumda tartışmaları, Yüksek Seçim Kurulu (KPU) tarafından organize edilmektedir. Örneğin 2019 seçimlerinden 3 ay öncesi başlatılan televizyon oturumları beş kez düzenlenmiştir. Bunlardan ilki Ocak 2019'da "hukuk, insan hakları, yolsuzluk ve terörizm" başlıkları etrafından gerçekleştirilmiştir. KPU tarafından daha önce hazırlanmış sorular, zarf içinde kura usulüyle başkan ve başkan yardımcılarına canlı yayınlarda yöneltilmiştir. Bu bağlamda Endonezya siyasal kültürü içerisinde kıyasıya yarışan iki güçlü rakip aday, belirli kriterler etrafında toplanarak kozlarını paylaşabilmekte ve seçmenler, bu oturumlara oldukça iltifat göstererek televizyon başına kitlenmektedir. Özellikle kararsız seçmelere hitap eden bu oturumlar, seçimler açısından oldukça önemsenmektedir (Haberler, 2019).

4.3.2.3. Fransa

Fransız İhtilali boyunca Fransız solunun büyük bir kesimi Katolik ruhban sınıfına karşı güçlü bir karşıtlık eğilimi içerisine girmiştir. 1789-1905 yılları arasında özellikle eğitim ve dernekler alanı ile devlet-kilise ilişkilerine yönelik çıkarılan yasalar (Robert, 1998: 44-52), hâlâ günümüz Fransası'nda geçerliliği devam eden ve yürürlükte olan devletin kurucu belgeleri arasında yer almaktadır. Laikliğin, Amerika'daki din özgürlüğü anlayışının karşıtı olarak en katı tecrübelerinden biri olarak, Fransa örneklendirilebilir.[†] Nitekim Fransa, 2004 yılında devlet okullarında öğrencilerin dini aidiyeti sembolize eden kıyafet ve simgeler kullanmaları bir kanun ile yasaklanmıştır. Öğrencilerin İslami nitelikli başörtüsü takmaları, Musevi kepi kullanmaları, haç takmaları ya da benzeri kıyafetler giymelerini yasaklayan kanun, iktidardaki muhafazakâr parti Halk Hareketi Birliği (UMP) tarafından hazırlanmış ve muhalefetteki Sosyalist Parti tarafından desteklenmiştir. İlgili kanun, Ulusal Meclis'te 36'ya karşı 494 ve Senato'da 20'ye karşı 276 gibi ezici çoğunluklarla kabul edilmiş ve Fransız kamuoyunca desteklenmiştir. 2003 yılında yapılan bir kamuoyu araştırmasında sağ parti destekçilerinin solculardan daha fazla yasağı (%79'a %71) savunduğu ortaya konulmuştur (Gunn, 2006: 4-7).

Fransız siyasal kültürünün günümüzdeki temellerini anlamak için Fransız İhtilali sürecine değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu ihtilalin üç temel sonucu olmuştur. İlki, siyasal despotizmin yenilgiye uğratılarak devletin insan hak ve özgürlüklerini güvence altına alması ve krallık kurumunun ortadan kaldırılmasıdır. İkincisi ulusal egemenlik anlayışının yaşama geçirilebilmesi için ulus devlet paradigmasının ve temsili demokrasinin benimsenmesidir. Üçüncüsü anayasacılıktır. Anayasacılık, 1789-1804 yılları arasında çok sayıda rejim değişikliği ile siyasal istikrarsızlığa uğrayan Fransa için önemli bir adımdır. Kısa süre içerisinde mutlakıyet, meşrutiyet, mutlak demokrasi ve imparatorluk rejimlerinin hepsini tecrübe eden Fransa, sancılı tüm bu süreçlerle birlikte parlamentosunu etkinleştirmiş ve devlet yapısını kurumsallaştırmıştır. Bununla birlikte önce feodaliteden burjuvaziye geçen iktidara karşı işçi sınıfının daha sonraları tutuculaşan burjuvaziye karşı mücadelesi ile demokratik mücadele kültürü toplumun tüm katmanlarının bir özelliği hâline dönüşmeye başlamıştır (Sezen, 2000: 116-121). Bu açıdan Fransa'nın bugünkü demokratik siyasal sistemine ulaşması, özellikle son iki yüzyılı aşkın devam edegelen çeşitli baskıcı dönemlerde ve mücadelelerde elde ettiği tecrübelerin sonucudur.

[†] Fransa'daki yasal laikliğin (*legal secularism*), toplumsal değişime paralel olarak ortaya çıkardığı çelişki alanları için bkz. Chelini-Pont, 2013: 281-296.

Fransız siyasal kültürünün, siyasal partiler ve sendikal hareketlerin gelişimine koşut olarak geliştiğini belirtmek gerekmektedir. Bu açıdan Fransa'da siyasal kültürün temelleri aynı zamanda siyasal partilerin ve sendikal hareketlerin tarihidir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren kitle örgütleri de siyasal partiler de sol ve sağ olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Sol kesim, genelde laikçiler, kentli aydınlar ve üniversite öğrencileri arasında vücut bulmakla birlikte 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren işçi kesiminin desteği ile yeni alanlar elde etmiş toplumsal yapıyı ifade etmiştir. Sağ kesim ise önemli ölçüde kırsal kesimlerin, Kilise'nin, sermaye sahibi yerel ileri gelenlerin ve ordunun desteğini alan bir toplumsal grubu tanımlamıştır. Bu ayrışmalar Fransız toplumunun siyasal olaylar karşısında siyasal otoritelere yüksek itiraz geliştirme eğiliminde olmalarına neden olduğundan, meşhur Fransız devlet adamı de Gaulle'ün bu durumu, "*Fransa'yı yönetmek çok zor bir iştir. Çünkü bu ülke, iki yüz küsür peynir çeşidinin olduğu bir ülkedir*." şeklinde tanımladığı belirtilmektedir (Oktay, 2014: 86).

Fransız siyasal kültürünün; Fransa tarihi, soyutlama-sembolizm, hükümet ve siyasete duyulan güvensizlik, dinsel-din karşıtı tutumlar ve sınıf-statü olmak üzere beş ana tasnifte incelenebileceği belirtilmektedir. Aydınlanma Dönemi'nde eğitimli sınıfa tartışmanın soyut kalması şartıyla tanınan ifade özgürlüğü günümüze göre azalmakla birlikte sembolizmaları ve ritüelleri dikkate alan referanslar Fransız siyasal kültürünün bir parçası olarak varlığını devam ettirmektedir. Üçüncüsü Fransız toplumunun siyasal hükümetlerden beklentisi yüksek ancak hükümetlere ve siyasal sisteme olan güven düzeyi düşük özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte Fransız siyasal kültürünün önemli bir unsuru olan yerel birimlere ve yöneticilerine olan güven, merkezi birimlere ve yöneticilerine olan güvenden daha yüksektir. Dördüncüsü Fransız toplumunun çoğunluğu Katolik olup bu nüfusun yalnızca %10'u kadarı dini gereklilikleri düzenli olarak gerçekleştirmektedir. Ülkenin en kalabalık ikinci topluluğu olan Müslümanların çoğunluğu, Fransa'nın sömürge mirasına sahip Afrika kıtasından gelen ve çeşitli etnik özellikler taşıyan çoklu kültürel özellik göstermektedir. Son olarak sınıf ve statü alanında Fransızların örneğin İngilizlere göre işçilerde sınıf bilincinin daha yüksek olduğu belirtilmekte ve devamedegelen göçmen nüfusla birlikte ortaya çıkan etnik ve dinsel değerlere ve topluluklara yönelik endişeler artma eğilimi göstermektedir (Canan Sokullu, 2013: 110-111).

4.3.2.4. Türkiye

Devlet ile toplum ya da yönetici sınıf ile yönetilenler arasındaki ilişkilere hâkim olan her türlü inanç, tutum, değer ve eğilimler, o toplumun yönetsel ve siyasal kültürünü yansıtmaktadır. Türkiye açısından bu kültür, bugünün gündeme getirdiği ya da oluşturduğu bir konu değildir. Bu açıdan Türk siyasal kültürü ile devlet geleneği arasında doğrudan bir ilişki alanı bulunmaktadır. Ancak tez kapsamında bu tartışmaya girilmeyecektir. Bununla birlikte

Cumhuriyet döneminin en belirgin yapılarından biri olan bürokratik vesayetin, Türk siyasal kültürü üzerinde önemli etkiler oluşturduğu göz ardı etmemek gerekir. Nitekim tek parti iktidarı yıllarında Cumhuriyet Halk Partisi'nin işlevleri, sivil bürokrasiye koşut olarak belirlenmeye başlanmıştır. Bu süreçte 1930'lu yılların sonlarında valiler, aynı zamanda partinin il başkanları olarak atanırken, 1935 yılında içişleri bakanları da partinin genel sekreterliği makamına getirilmeye başlanmıştır. Böylece hükümet, parti ile bürokrasinin yakınlaştırılması politikasının bir sonucu olarak bürokratikleştirilmiştir (Heper, 2012: 124-126). Kuşkusuz bu durum, siyasal partiler olgusunun demokratik işlevlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan Türkiye'de devletçi gelenek mantığının, dinlenilmek istenen müzikten başörtüsüne kadar toplum üzerinde müdahaleci ve belirleyici olmasına dair girişimlerinin ülkenin siyasal kültürünü olumsuz yönde etkilediğinden kuşku duyulmamalıdır (Durgun, 2010a, 2010b).

Türkiye'de siyasal kültürün bir boyutu da parti sistemine ilişkindir. Özbudun'a göre (2011: 61), Türkiye'deki parti sisteminin parçalanma, oynaklık ve kutuplaşma olmak üzere üç temel sorun alanı bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisine burada yer verilecek olup kutuplaşma sorunu, diğer başlık altında ayrıca değerlendirilecektir. Bunlardan parçalanma, Türk siyasal yaşamında 1946-1960 yılları arasındaki iki partili dönemden sonra devamlılık arz eden bir özellik halini almıştır. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan parti parçalanmaları ilk örnekleri, esasında parti sisteminin kendi iç dinamiklerinden daha çok dışsal müdahalelerin sonucudur. Bu dışsal müdahaleler ise 27 Mayıs askeri darbesi ile 1961 genel seçimlerinin o tarihe kadar ilk kez uygulanan nispi seçim sistemi ile yapılması olmuştur. Nitekim 1960 öncesi seçimler Türkiye'de liste usulü tek turlu basit çoğunluk seçim sistemi olarak uygulama bulmuştur. Böylece seçim sisteminin bu özelliği dönemi itibariyle iki partili sistemi hep teşvik etmiştir. Hatta Blondel'in (1968: 185-186) ilk iki partinin aldığı oylar üzerinden sınıflandırma yapmaya çalıştığı ölçüt açısından da 1950-1960 dönemi Türkiye'de iki partili sistemi net tanımlamaktadır. Ancak 1960'li yıllardan itibaren nispi temsil sistemi, Türkiye toplumunun ayrışma kodlarına uyumlu bir şekilde parçalı partiler sistemini kurumsallaştırmıştır.

Siyasal kültür, parti sistemleri üzerinde çeşitli boyutlarda kendini göstermektedir. Nitekim parti sisteminin bir diğer özelliği de "oynaklık" (*volatility*) göstermesidir (Bartels, 1998: 294-296; Özbudun, 2011: 61). Daha açık bir ifadeyle partilerin iki seçim arasında aldıkları oy oranlarındaki farklılıklara dikkat çekilmektedir. Bu durumu tespit amacıyla kullanılan oynaklık katsayısı (*electoral volatility*), parti sistemindeki sürekliliğin seçimlerdeki bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'de bu oynaklık katsayısının 1950 yılından itibaren ele alınan seçimler itibariyle Batı Avrupa demokrasilerinden daha yüksek olmakla birlikte Latin Amerika ülkelerine yakın bir değer gösterdiği belirtilmektedir (Akgün, 2002: 53).

Türkiye'deki oynaklığın Batı Avrupa demokrasilerine göre yüksek olmasının en önemli saikleri ise demokratik sürecin çeşitli kereler askeri müdahaleler ile kesintiye uğraması ve onların partileri yeniden dizayn etmeye yönelik çabalarından ileri gelmektedir. Örneğin 1980 askeri darbesinden sonra siyasete dizayn amaçlı %10'luk ulusal seçim barajı getirilmiştir. Dolayısıyla partiler sistemindeki oynaklık ile önceki bölümlerde tartışılan parçalanma ve kutuplaşma, Türk siyasal kültürünün birer parçası olarak değerlendirilebilir.

4.3.2.5. Siyasal Kültür Karşılaştırması

Fransız siyasal kültürünün oluşumunda Fransız İhtilali gibi bir devrim süreci ile sendikal hareketlerin önemi oldukça belirgin olup Fransızların bağımsızlıklarını, Endonezya ile mukayese edildiğinde çok daha önceleri kurumsallaştırdığını ifade etmek mümkündür. İdeolojik bağlamda ise Fransa, özellikle laiklik gibi ideolojik tutumlarda, Türkiye ise merkez-sistem yanlısı ve çevre-sistem karşıtı siyasal oluşumlara daha rahat bir zemin oluşturan bir siyasal kültür üzerinden yükselmiştir. Özellikle Fransız siyasal kültürü, kendine özgü çok sayıda dinamiği bir arada pekiştirmekte ve günümüzdeki siyasal kültürünü kendi dinamiklerince oluşturduğu bir devrime ve sınıf mücadelesine borçludur. Türkiye'de siyasal kültürün oluşumunda, Fransa'nın aksine daha tepeden inme bir devrim süreci yaşanmıştır. Bununla birlikte Türkiye, Fransa gibi Avrupa ülkelerindeki modernleşme süreçlerini taklit etmeyi ulus devlet inşasında sıklıkla benimsemiş olduğundan günümüzdeki siyasal kültürünün oluşumunda önemli etkiler bırakmıştır. Öte yandan Endonezya ve Türkiye'nin, işgal altındaki topraklarını kurtarmak amacıyla toplumsal ve millî bağımsızlık mücadeleleri vermeleri yönüyle tarihsel ve devletleşme bağlamlarında benzer aşamaları yaşadığını öne sürmek mümkündür. Yeni Zelanda ise Fransa, Endonezya ve Türkiye'ye göre bir sömürge mirası üzerinde kolonicilik yöntemleri ile (*ekonomik ve askeri hegomanya*) yükselen ve Anglo-Sakson kültürü üzerinden şekillendiren bir ülke olması yönüyle diğer üç ülkeden tamamen ayrışmaktadır. Ayrıca Yeni Zelanda siyasal kültürünün, Endonezya ve Türkiye gibi siyasal kültürlerde oldukça tepkiyle karşılanabilecek politikalarda, kesin bir ayrışma içerisinde olduğu görülmektedir. Tüm bu kabataslak özellikler, parti sistemine; seçim sistemi ve hükümet sistemine göre daha doğrudan bir şekilde etki alanı oluşturma çerçevesi sunmaktadır.

4.3.3. Siyasal İstikrar

Siyasal istikrar, yönetsel/hükümet istikrarından daha genel bir anlam taşımaktadır. Örneğin Türkiye'de siyasal istikrarsızlığa neden olduğu belirtilen pek çok etkenin başkanlık hükümet sistemine geçişle birlikte ortadan kaldırılarak siyasal istikrara olumlu yönde tasarımda bulunulduğuna dair argümanlar öne sürülebilmiştir (Akçakaya ve Özdemir, 2018: 944). Yine, siyasal istikrarsızlığın dünyada ve Türkiye'de ekonomik performansın temel düşmanı olduğu

ifade edilebilmiştir (Karahan ve Karagöl, 2014: 1-3). Bu açıdan siyasal istikrar, hükümet sistemlerinden seçim sistemlerine, demokrasiden ekonomik gelişmeye olmak üzere çeşitli alanlarda istikrarlı eğilimlerle bir bütünlük arz etmektedir. Dolayısıyla bu kısımda karşılaştırma çerçevesindeki ülkelerde yer alan genel istikrar eğilimlerine dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

4.3.3.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, dünyanın en istikrarlı demokrasilerinden biridir. Demokratik parlamenter sistemi açısından ve seçim sistemi ile birlikte çok partili yaşamın olduğu, yasamada temsil adaletinin sağlandığı ve hükümet krizlerinin nadir görüldüğü bir ülke konumundadır. Yeni Zelanda'da 1935 yılından 1990'lı yıllara kadar kurulan hükümetlerin tamamı koalisyonsuz olarak kurulmuştur. Bu hükümetler iki parti arasında el değiştirmiştir. Nitekim merkez sol İşçi Partisi, 1935-1949, 1957-1960, 1972-1975 ve 1984-1990 yılları arasında tek başına hükümet ederken; merkez sağ Ulusal Parti, 1949-1957, 1960-1972 ve 1975-1984 yılları arasında tek başına iktidar olmuştur. Bu partiler arası rekabet ise büyük oranda toplumsal ve ekonomik sorunlar üzerinden şekillenmiştir (Lijphart, 2006: 32). 1990'lı yıllardan sonra ise genelde tüm hükümetler koalisyonlu kurulmaya başlamış ve örneğin 2017 seçimlerinde birinci parti çıkmasına rağmen Ulusal Parti'nin hükümet kuramaması, bir siyasal kriz oluşturmamıştır.

Ülkenin uluslarası siyaset arenasından uzak olması pek çok dünya ülkesinden insanın ideal hedef ülkesi olmasına neden olmaktadır. 1960'lı yıllarda dönemin Yeni Zelanda hükümetlerinin benimsediği liberal politikalara koşut olarak göçmenlere yönelik politikalar esnetilmiştir. Örneğin 1980'li yıllarda Fiji gibi siyasal istikrarsızlık yaşayan ülkelerden göçler almaya başlamış ve yalnızca 1993 yılında iki binden fazla Somalili ülkeye yerleşmiştir (Kurtuluş, 2013: 437). 2018 yılında Dünya Adalet Projesi'nin Hukukun Egemenliği Endeksi, Dünya Bankası'nın Yönetişim Endeksi ve Sosyal Gelişme Endeksi verileri kullanılarak dünyanın en iyi yönetilen altı ülkesi belirlenmiştir. Bu ülkeler arasından Yeni Zelanda, Avustralya'ya göre siyasal istikrar, şiddet ve terör olaylarının azlığı ve temel hakların gelişimi açısından öne geçerek dünya ülkeri arasında ilk sıradaki yerini almıştır (Galloway, 2018).

4.3.3.2. Endonezya

Endonezya'nın günümüzdeki coğrafyası, siyasal tarihi açısından istikrarsız yönetimlere, kısa ömürlü yerel sultanlıklara ve pek çok göç hareketlerine tanıklık etmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde bir sömürge ülkesi olan bu topraklarda, 1819, 1861, 1888 ve 1908 yıllarında Hollandalılara karşın bu dönemlerde etkin olan tarikat şeyhlerinin liderliğinde pek çok ayaklanma çıksa da hepsi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hollanda sömürge idaresine karşı gerçekleştirilen en önemli isyan hareketi, 1873-1904 yılları arasında Açe uleması liderliğinde yürütülen ve Hollanda tarafından güçlükle sona erdirilen Açe Savaşı'dır. Bununla birlikte

1920'li ve 1930'lu yıllarda Müslümanlar partileşme yoluna giderek siyasal alanda milliyetçi bir mücadeleye girişmişlerdir. 1942-1945 yılları arasında Japon hâkimiyeti döneminde ise bağımsızlık hareketi ivme kazanmış ve Hollanda'nın tekrar bölgeye nüfuz etmesini engelleyecek şekilde bir araya gelen Endonezya'nın İslamcı ve milliyetçi önderleri 1949 yılına kadar bağımsızlık paydasında buluşabilmişlerdir (Göksoy, 1995: 201-202).

1942 yılında, II. Dünya Savaşı'ndan da yararlanarak Japonya, Endonezya adalarını işgal ederek, Hollanda sömürge yönetimine son vermiştir (Frederick, 2011: 49-53). 1944 yılında Batı Cava'da isyan çıkması, Japon ordusunun çokça kayıp vermesi (Darende, 2012: 17) ve milliyetçi liderlerin bağımsızlık taleplerinin artması üzerine 7 Eylül 1944 tarihinde dönemin Japonya Başbakanı bağımsızlık vaadinde bulunmuştur. Bu çerçevede oluşturulan komisyonlar netice vermiş, Japon Hükümeti, Endonezya bağımsızlık mücadelesinin milliyetçi liderleri ile anlaşarak bölgeyi teslim etmiş ve Ahmed Sukarno gibi milliyetçi liderler, 17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlığı resmen ilan etmişlerdir (Vickers, 2013: 134). Bu olumlu gelişmelerin hemen akabinde İngiliz ve Avustralya müttefik güçleri, Cava ve Sumatra'nın önemli liman kentlerini işgal etmişlerdir (Göksoy, 1995: 202). Bölgeye tekrar gelen Hollanda ile İngiliz askerlerine karşı Endonezyalılar silahlı mücadele başlatmış ve binlerce kişi yaşamını yitirmiştir. Hollanda, işgallerine ve otonom federe devletler kurma girişimlerine karşı gerilla savaşları ile karşılaşmaya devam etmiş ve nihayetinde Hollanda, Lahey'de masaya oturarak Birleşmiş Milletler gözetiminde gerçekleştirilen anlaşma ile ancak 27 Aralık 1949 tarihinde, Endonezya resmen bağımsızlığını kazanabilmiştir (Campo, 1998; Sluyterman, 2017: 1182-1183).

Endonezya, 1967 yılında iktidarı ele geçiren General Suharto'nun yaklaşık otuz yıllık otoriter ve merkeziyetçi askeri rejiminin ardından 1998 yılından itibaren gerçekleştirilen reformlarla kurumlarını demokratik nitelikte yeniden düzenlemiştir. 1999, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında olmak üzere dört kez 1945 tarihli Anayasası'nda önemli değişikliklere gitmiştir. Yürürlükteki Anayasa'nın 18. maddesinde yerel toplulukların üniter devlet ilkesi ve toplumsal kalkınma ile uyumlu olması kaydıyla geleneksel haklarının devlet tarafından tanınacağı ve saygı gösterileceği belirtilmiştir. Nitekim bu madde nedeniyle Endonezya'da yerel yönetim sistemi, tüm ülkede aynı şekilde uygulamaya konulmamıştır. Örneğin özel bir yönetime sahip kılınan Açe'de 2003 yılında bölgedeki Müslüman çoğunluk lehine yasal sistemini yeniden yapılandırmasına olanak tanınmıştır. 2005 yılına gelindiğinde Açe Bağımsızlık Hareketi ile Endonezya Hükümeti arasında bir barış anlaşması imzalanarak Açe'ye yönetsel, siyasal ve mali alanlarda geniş özerklik tanınarak Açe Yönetimi'nin kendi bölgesel sembollerini kullanabilmesi ve kaynaklarını önemli ölçüde kontrol edebilmesi gibi haklara kavuştuğu belirtilmektedir (Sobacı ve Köseoğlu, 2016: 54-55). Ayrıca 2004 yılında devlet başkanlığı

görevine seçilen Yudhoyono döneminden itibaren ordunun siyaset üzerindeki vesayetinin önemli ölçüde azaltılmaya başlandığı ifade edilmektedir (Yenigün ve Duran, 2010: 484).

4.3.3.3. Fransa

Fransa'da siyasal istikrar meselesinin 20. yüzyılın başlarından itibaren daha açık bir şekilde analizi daha mümkün görünmektedir. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrası ve II. Dünya Savaşı öncesi Fransa'sında siyasal istikrar, siyasal partiler üzerinden farklı bir okuma fırsatı sunmaktadır. Bu dönemle ilgili olarak Duverger, Fransa'daki istikrar olgusunun ölçümünün güç oluşunu, sağcı partilerin –seçimlerdeki oy oranları üzerinden- belirsiz nitelikli olmasına bağlayabilmiştir. Sosyalist ve Komünist partilerin açık sınırlara sahip olduklarının ispatını o dönemde yapılan seçimlerde sol yelpazede yer alan partilerin oy değişimlerinde ciddi ya da anlamlı farklılıkların olmaması gösterilebilir. Diğer yandan II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında geçici hükümetin başındaki General De Gaulle'ün istifası ile başlayan süreç 1958 yılına kadar siyasal krizleri ve hükümet istikrarsızlıklarını beraberinde getirmiştir. Bir parlamenter, çok parçalı parti sistemi içerisinde parti disiplini dışına çıkarak çok rahat bir şekilde bakanlık talebi ile sistemi kilitleyebilmekteydi. Bu durum kısa ömürlü hükümetleri ortaya çıkarmakla birlikte devlet kurumlarının istikrarlı işleyişini ve hiyerarşik yapılanmasını oldukça olumsuz etkilemeye başlamıştır. Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'ndeki siyasal istikrarsızlık, uzak doğu sömürgelerinden Kamboçya (1953) ve Vietnam'ın (1954) isyan ederek bağımsızlıklarını ilan etmelerine yol açmıştır. 1954 yılında başlayan ve 1962 yılına kadar süren kanlı Cezayir isyanı süreci ise Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'ni sona erdirmiş ve güçlü bir yürütme hedefi ile yarı başkanlık sistemine geçilmiştir (Arslan, 2015: 222-223).

4.3.3.4. Türkiye

Türkiye, yakın siyasal tarihi itibariyle askeri müdahaleler, parti kapatma davaları, etnik ve ideolojik gerilimler ile ekonomik krizlerle çok kez karşı karşıya kalmıştır. Modern Türkiye tarihinin siyasal partiler açısından 1908-1913 yılları arasındaki dönemi, çok partili bir sistemi ifade etse de 1911 yılından itibaren artan otoriterleşme üzerine muhalif partiler Hürriyet ve İtilaf Fırkası etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bununla birlikte 1913 yılında İttihat ve Terakki'nin Bab-ı Ali Baskını ile çok partili yaşam sona ermiş ve otoriter bir tek parti rejimi kurulmuştur. 1923-1945 yılları arasındaki dönemde ise 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmalarına karşın iki kez çok partili hayata geçiş denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Aydın, 2018: 34-34).

Siyasal istikrar terimi, hükümet istikrarı kavramından daha geniş bir anlama sahip olmakla birlikte hükümet istikrarı ile siyasal istikrar ilişkili kavramlardır. Bununla birlikte siyasal istikrar, siyasal sistemin daha kararlı ve daha bir denge içerisinde sürdürülebilmesini

ifade etmektedir. Nitekim hükümet istikrarı olduğu hâlde siyasal istikrarın olmadığı dönemler olabilmektedir. Türkiye'de en bariz örnek olarak 1950-1960 yılları arasındaki dönemi göstermek mümkündür (Yavuz, 2013: 37). Buna karşın Türkiye'de 1973 seçimlerinden 1980 askeri müdahalesine kadar yedi yılda yedi hükümet kurulmuştur. Bu açıdan 1973-1980 yılları arasındaki dönem, hükümet istikrarsızlıkları dönemi olmuş ve istikrar arayışındaki bu dönem kaotik bir süreç ortaya çıkarmıştır (Aydın, 2018: 37). Devamında, 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile demokrasi tekrar kesintiye uğramıştır.

Türk siyasal hayatında parti kapatmalarının önemli ölçüde etnik ve dinsel temelli görülen siyasal hareketler üzerinden gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda Kürt siyasal hareketleri ve Millî Görüş Hareketi partileri en çok tartışılan örnekler olmuştur. Ancak bu kararların birçoğu tartışmalıdır. Nitekim partilerde bireysel suç ya da suçlar tüm partinin kurumsallığı ortadan kaldırılarak cezalandırılabilmektedir. 1968 yılından bu yana 27 siyasal partinin Anayasa Mahkemesince kapatıldığı Türkiye'de, çok partili yakın siyasal tarihimizin en uzun dönemli iktidar partisi Ak Parti de bu kapatma davalarından nasibini almış ancak 2008 yılında aldığı devlet yardımı miktarının yarısından yoksun bırakılması kararı ile kapatılmaktan kurtulabilmiştir (Küçük, 2013: 41). Bu açıdan Türkiye'de siyasal istikrarın bozulmasında partilerin kapatılması konusu önemli bir gündem oluşturmuştur. Türk siyasal hayatı çok defa çeşitli siyasal partilerin kapatılmasına tanıklık etmiştir. Bu partilerin kapatılması genel manada siyasal sistemin işleyişini demokratikleştirecek ya da güçlendirecek bir ivme oluşturamamıştır. Aksine partilerin kapatılması siyasal bir kriz ortamını derinleştirmeye neden olagelmiştir. Türk siyasal hayatındaki bu istikrarsızlık ortamı ekonomide ve yönetimde önemli gerilemeleri beraberinde getirmiştir.

Türk siyasal hayatındaki açık istikrarsızlık göstergelerinden biri de parlamentoya bugüne kadar giren ya da parlamento içerisinden doğan partilerin siyasal ömürlerinin çok uzun olmamasıdır (Tuncer, 1995: 53). Bununla birlikte Türkiye'de seçimlere giren partilerin çok fazla olması özellikle 1960-1990 yılları arasında 25-30 partinin katıldığı seçimlerin varlığı, parlamentoya adil temsilin yansımasını önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye'de partiler sistemi, bir istikrarsızlık unsuru olarak (Akgün, 2002: 53) uzun yıllar varlık göstermiştir. Kuşkusuz bu durumun en önemli sonucu istikrarsız koalisyon hükümetleri dönemleri ile vücut bulmuştur. Ayrıca AYM'nin 367 Kararı'nda olduğu gibi yargının siyasallaşması ve ordunun, hükümetler üzerindeki baskıcı vesayet alanı, Türkiye'de siyasal istikrarsızlığın ve krizlerin bir diğer faktörünü oluşturmuştur.

4.3.3.5. Siyasal İstikrar Karşılaştırması

Dört ülke içerisinde hem yapısal hem de diğer potansiyelleri itibariyle Yeni Zelanda yakın siyasal tarihinde en başarılı istikrar işleyişi örneklerinden biri olarak ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Bu noktadan müteakip Yeni Zelanda, Belçika örneğinde olduğu gibi hükümet kuramamasından ötürü siyasal istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler yaşamış bir ülke tecrübesi oluşturmamıştır. Buna karşın Türkiye'de hükümet kuramama ya da koalisyon hükümetleri, parlamenter sistemi döneminde çeşitli siyasal krizlere yol açabilmiştir. Endonezya siyasal istikrarı ise, Türkiye'deki gibi çeşitli askeri darbeler ya da askeri vesayet rejimleri altında kesintiye uğramıştır. Ancak Endonezya; Yeni Zelanda, Endonezya ve Türkiye örneklerine göre demokratik bir siyasal rejim sürecini esasında somut olarak 2000'li yıllardan itibaren başlatmıştır. Bu açıdan diğer ülkelere göre Endonezya'nın demokratik sisteme dair her türlü tecrübelerinin tarihsel gelişim evreleri oldukça yakın tarihlidir. Türkiye'nin siyasal istikrarsızlık meselesine dair tarihsel-toplumsal süreçlerinin, aşırı parti sisteminden, ideolojik kutuplaşma ve çatışma dönemlerinden önemli ölçüde kaynaklandığı görülmektedir. Fransa'ya gelindiğinde ise siyasal istikrar, Beşinci Cumhuriyetle birlikte daha iyi düzeylerde seyretmekle birlikte zaman zaman kohabitasyon durumlarında olumsuz seyir gösterebilmektedir. Tüm bu yönleriyle Yeni Zelanda dışındaki diğer örneklem ülkeler, çeşitli kereler siyasal istikrarsızlık tecrübelerini kendilerine özgü tarihsel, toplumsal ve siyasal dinamiklerinin etkisiyle yaşamıştır. Bu bağlamda siyasal istikrar meselesi, parti sistemini ve hükümet sistemini daha doğrudan etkileyen bir alana işaret etmektedir. Ayrıca seçim sistemi tercihlerine yönelik her türlü değişim talebi bu unsurlar bağlamında şekillenebilme potansiyeli kazanabilecektir.

4.3.4. Kurumlara Güven

Demokratik bir siyasal düzen içerisinde Amerikalı siyaset bilimci Charles Merriam (1874-1953), demokrasinin içselleştirilmesine dair öncüller arasında özgürlüğün ve adaletin temeli olan siyasal kurumların, yönetilenlerin rızası ile güven olgusunu temsil ettiklerini savunur (1941b: 309). Bu bağlamda bir ülkede siyasal sistem içerisinde hükümet etme sistemi ve seçim sistemi ne ölçüde değişirse değişsin bu kurumların demokratikliğinin temel önkoşullarından birini kurumlara güven duygusunun gelişmesi oluşturmaktadır. Kurumlara güven için toplumdaki bireyler belirli aralıklarla ve seçimler yoluyla yahut diğer alternatif siyasal katılma araçları ile siyasal onay verdikleri makamları koruma özelliği taşımaktadır. Bu açıdan bir ülkede yurttaşların siyasal yapılara güven olgusunun sarsılması, seçimlere ve siyasal partilere kadar uzanan geniş bir güvensizlik anlayışını da beraberinde getirebilecektir. Bununla birlikte özellikle Batılı demokrasilerdeki seçimlere katılım oranları dikkate alındığında; seçime katılımın oldukça yüksek olduğu ülkelerde seçime katılım, aynı zamanda ülkenin siyasal

kurumlarını başkaca siyasal görüşlerden yöneticilere devredilmesi hâllerinde; arka planda birtakım endişe ve çekincelerin yatmakta olduğu öne sürülebilir. Daha açık bir ifadeyle bir ülkede adalet hizmetlerinin güvencesi yargı kurumlarına ya da siyasal temsilin en önemli adresi parlamentolara ve hükümet kurumlarına yönelik güven duygusunun zayıflığı aynı zamanda siyasal sistem için birer beka sorunu niteliği taşıdığı öne sürülebilir. Bu güvensizlik ortamı hem seçimlere ve siyasal partilere güvensizlik oluşturabileceği gibi demokratik siyasal mücadelenin hâlâ en güçlü mekanizmaları olmaları nedeniyle yine bu olgu ve yapılara yönelik bir açıdan zorunlu bağımlılık ve sahiplenme, toplum tarafından sürdürülmeye devam etmektedir.

Siyasal sistemlerde demokratik bir rejimin korunmasında siyasal kültür ve kurumsallaşma önemli iki temel anahtar terimdir. Bunlar içerisinde kurumsallaşma olgusunun önemli bir etki düzeyi bulunmaktadır. Nitekim ekonomik, kültürel, toplumsal vb. değişkenler oldukça dikkate değer olmakla birlikte toplumsal ve siyasal açıdan bireyler ve kurumlar birer aktör olarak çeşitli nitelikleri ve uygulamaları ile siyasal sistemde istikrarın asıl aktörleridir (Linz, 1978: 5). Bu bağlamda devletin yasama, yürütme ve yargı erkleri ile bu erklere bağlı kurum ve kuruluşlarına olan güven algısı oldukça önem arz etmektedir. Örneğin 1993 yılında kurulan Berlin merkezli Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2019 yılındaki "Yolsuzluk Algısı Endeksi"nde bulunan ülkeler içerisinde Yeni Zelanda, 87 puanla birinci sıradakini yerini almıştır. Bu endekste Fransa 69 puanla 23. sırada, Endonezya 40 puanla 85. sırada ve Türkiye ise 39 puanla 91. sırada yer almıştır (CPI, 2019). CPI sonuçları, ankete katılan ülkelerin üçte ikisinden fazlasının 100 üzerinden 50 puanın altında olduğunu ve küresel ortalamanın ise 43 olduğunu göstermektedir.

4.3.4.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, kamu bürokrasisi açısından en radikal kamu yönetimi reformlarını uygulamış ülkeler arasında değerlendirilir (Newton ve van Deth, 2010: 156). Bu açıdan özellikle 1984 yılından itibaren dikkate değer bir toplumsal değişim süreci yaşamaktadır. Bu reformlar bir yandan özellikle sağlık, eğitim ve yerel yönetimler gibi kamu hizmeti sunan kurumları yeniden yapılandırırken şeffaflık ve yönetişim gibi pek çok paradigma ve ilkeyi daha da güçlendirerek demokratik bir yönetsel ve siyasal alanı birlikte güçlendiren bir yön ortaya çıkardığı belirtilmektedir (Lewis ve Moran, 1998: 127-128). Ülkede siyasal ve yönetsel tüm kurumlara karşı ciddi düzeyde güven algısı duyulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Yolsuzluk Algısı Endeksi'nde 2012-2016 yılları arasında 90 ve üzeri puanlar verilen Yeni Zelanda, 2017'de 89 puana ve 2018 ve 2019 yıllarında 87 puana gerilemiştir. Ancak herhalükârda 2019 yılında 198 ülke arasında 1. sıradaki yerini korumaya devam etmiştir.

Yeni Zelanda'da devlet kurumlarına olan güven düzeyi, esasında hükümetlere olan siyasal güvenin de bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Örneğin 15 Mart 2019 tarihinde cami katliamı saldırısının ardından cenaze törenlerine "başörtüsü" takarak katılan Yeni Zelanda Başbakanı, yaptığı bir konuşmasında Hz. Muhammed'e atfedilen bir "hadis"e de atıf yaparak "*Yeni Zelanda yasta ve hepimiz biriz*" ifadelerini kullanmıştır. Gelen olumlu tepkiler üzerine Başbakan Ardern başörtüsü takan bazı Müslüman kadınların inançları gereği kendilerini güvende hissetmediklerini daha önce fark etmediğini belirterek temel görevinin güven duygusunu yeniden tesis etmek olduğunu ifade etmiştir. Üstelik Ardern, 2019-2020 bütçesinin hedefinin ekonomik büyüme değil halkın yaşam kalitesinin iyileştirilmesi olduğunu belirterek ülkede gençler arasındaki intihar ve bağımlılılık oranlarının artması, eğitim ve sağlık kalitesinin güçlendirilmesinin ve sosyal adaletin sağlanmasının, gayri safi millî hasıladan daha önemli olduğunu savunmuştur (EKO, 2019).

4.3.4.2. Endonezya

1998 yılında Suharto'nun devrilmesinden sonra Endonezya'da önceki rejim döneminde özellikle orduya, kamu bürokrasisine, yasama meclislerine ve yargı kararlarına yönelik güvensizlik algısının tamir edilmesine yönelik çeşitli anayasal reformlar 1999 ve 2001 yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Üstelik 1999 ve 2004 seçimlerine giren pek çok parti temel hedefleri arasına kamu kurumlarındaki rüşvet, yolsuzluk ve yozlaşmayı önlemeye yönelik vaatlerini sıraya koymuştur (İmga, 2004: 127-128). Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün 2012-2019 Yolsuzluk Algı Endeksi'nde Endonezya'nın yavaş ancak olumlu bir seyir içerisinde ölçümlendiği görülmektedir. Endeks'te 2012 ve 2013 yıllarında 32 puan verilirken, 2014'te 34, 2015'te 36, 2016 ve 2017'de 37, 2018'de 38 ve 2019'da 40 puan olarak ölçümleme yapılmıştır. 2019 itibariyle 198 ülke içerisinde 85. olan Endonezya, ortalaması 54 puan olan G-20 ülkeleri arasında ise 40 puanla 15. sırada yerini almıştır. Endonezya'nın tedrici de olsa bu ilerlemesinde siyasal partilerin, Anayasa Mahkemesi'nin (*Mahkamah Konstitusi*) ve Yolsuzlukla Mücadele Komisyonu'nun (KPK) artan rolüne ve önemine dikkat çekilmektedir (Suyatmiko, 2020).

4.3.4.3. Fransa

Fransa'da Yolsuzluk Algısı Endeksi'nin 2012-2019 yılları arasındaki verileri dikkate alındığında 69-72 puan arasında aşağı yukarı aynı eğilimde istikrar sürdürdüğü görülmektedir. Fransa'da siyasal nitelikli kamusal hizmet yürüten kurumlara güven düzeyi, diğer devlet kurumlarına olan güven düzeyinden daha düşük seyretmektedir. Bununla birlikte Fransa toplumu bireysel ilişkilerde birbirlerine karşı oldukça güvensiz bir toplum yapısına sahiptir. Bu açıdan kurumsallaşmasını tamamlamış kamu hizmet kollarındaki yönetsel organlara karşı olumlu bir güven ortaya çıkarken siyasal partilere, hükümetlere ve bakanlara olan güven düzeyi

daha aşağılarda seyretmektedir. Nitekim 13-24 Aralık 2018 tarihinde Opinion Way adlı araştırma şirketinin ülke genelinde gerçekleştirdiği anket sonuçlarına göre Fransız halkının siyasetçilere, medyaya, bankalara, din adamlarına, holdinglere, yargı kurumlarına ve sendikalara güven düzeylerinin oldukça düşük olduğunu göstermiştir. Buna karşın halkın sağlık kuruluşlarına, hekimlere, eğitim kurumlarına ve özellikle askerler olmak üzere güvenlik güçlerine yüksek düzeyde güven duydukları ortaya konulmuştur. Bu bağlamda ülkede bir sağlık kurumuna ve doktorlara güven %78 iken siyasetçilere güven yalnızca %9 olarak kalmıştır. Buna karşın Fransız halkının belediye ve bölge başkanlarına, milletvekillerinden ve devlet başkanından daha fazla güven duydukları saptanmıştır (Raulin, 2019).

4.3.4.4. Türkiye

Türkiye'de kurumlara güven, siyasal iktidarda olan parti seçmenlerce farklı düzeylerde algılanabilmektedir. Türkiye'de kurumlara güven düzeyine yönelik algılarda adalet hizmeti yürüten yargı kurumlarına güven düzeyinin oldukça düşük olması neredeyse olağan bir hâl almıştır. Aynı şekilde medyaya güvensizlik yüksek iken silahlı kuvvetler başta olmak üzere güvenlik güçlerine güven düzeyi yüksektir. Buna karşın Türkiye'de din ve ordu iki farklı çatışma alanını temsil eden kurumlar olagelmiştir. Bunlardan Diyanet İşleri Başkanlığı'na, Şubat 1999 tarihinde Türkiye genelinde yapılan bir araştırmada (Çaha, 2008: 37), Fazilet Partisi (FP) seçmeninin %48,6'lık oran ile CHP, DSP, ANAP, DYP ve MHP gibi parti tabanlarını geride bırakarak en fazla güvensizlik duyan partiler arasında yer alması dikkat çekicidir. Aynı araştırmada DEHAP'tan sonra orduya en az güven duyan parti tabanı yine FP olmuştur. Hâlbuki son dönemlerde Ak Parti tabanının önemli bir kesimini oluşturan Fazilet-Refah kökenlilerin ordu ve din işleri kurumlarına güven düzeyleri daha yüksek oranlanırken tersinden CHP seçmenlerinde bu kurumlara olan güven düzeyi düşme eğilimindedir. Nihayetinde Türk seçmeninin partilerinin iktidar güçleri ile orantılı bir tutum sergiledikleri söylenebilir.

Türkiye'de, 15-25 Ekim 2006 tarihlerinde 21 ilde gerçekleştirilen "Siyasal Eğilimler ve Devletin İdari Kapasitesi" başlıklı araştırmada çeşitli sonuçlar dikkat çekicidir. Bu araştırmada deneklerin siyasal eğilimlerinin 2002 genel seçim sonuçları ile benzerlik gösterdiğini belirtmek gerekir. Bu bağlamda silahlı kuvvetlere, cumhurbaşkanlığına, valilere ve üniversitelere güven düzeyi olumlu yönde iken, siyasetçilere, partilere, medyaya, sendikalara, trafik polislerine ve sağlık sistemine güven oldukça olumsuz yönde saptanmıştır. Siyasetçilere en az güvenen yaş grubu ise 18-25 yaş arası gençler olmuştur. Partilerin kurumlara güven düzeyleri birbirlerinden farklı özellikler ortaya çıkarmıştır. Buna göre orduya ve üniversitelere en çok güvenenin CHP seçmeni olup en az güvenen seçmen gruplarının ise Ak Parti, Saadet Partisi ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) destekçilerinin olduğu görülmüştür. MHP, DYP ve ANAP seçmenleri

arasında da orduya güven oranı olumlu oranlarda çıkmıştır (Gökçe, 2007: 124-136). Dikkat edilirse bu tür sonuçların ve eğilimlerin, bugün Ak Parti ve CHP seçmeni açısından zıt yöne evrilmesinin siyasal iktidar ilişkileri ile yakından bağlantılı olduğunu belirtmek mümkündür.

Avrupa Komisyonu'nun verilerine göre Türkiye'de 2010 yılında devlete güven 43, parlamentoya güven 46 ve siyasal partilere güven 24 olarak puanlandırılırken; Fransa'da sırasıyla 35, 36 ve 14 olarak puanlandırılmıştır. Bu açıdan Fransa'nın siyasal ve toplumsal kültüründen de kaynaklı olarak siyasal kurumlarına olan güven düzeyinin Türkiye'ye göre daha düşük olduğu görülmektedir (Atılgan Yaşa ve Tüğen, 2019: 754). Diğer yandan 23 Şubat-25 Mart 2015 tarihleri arasında Türkiye genelinde gerçekleştirilen bir saha araştırmasında yargı kurumları arasında en fazla güven duyulan kurumun Anayasa Mahkemesi olduğu ölçülürken, mahkemeler güvenilmeyen kurumlar arasında saptanmıştır. Aynı şekilde hakim ve savcılara olan güven düzeyi oldukça düşük tespit edilmiştir. Siyasal eğilimler içerisinde ise yargı kurumlarına en çok Ak Parti ve MHP seçmeni güven duyarken CHP ve BDP seçmenleri arasında güven oranları düşmüştür (Örselli, 2016: 153).

Son olarak Türkiye'nin "Yolsuzluk Algı Endeksi" içerisinde 2007-2013 yılları arasındaki artış eğilimine karşın, 2013 yılından itibaren düşüş eğilimi saptanmaktadır. Nitekim 2013 yılında Türkiye için 50 olarak puanlandırılırken, 2014'te 45, 2015'te 42, 2016'da 41, 2017'de 40, 2018'de 41 ve 2019 yılında 39 olarak puanlandırıldığı görülmektedir. Bu Endeks'e göre Türkiye'nin 2000 yılından sonra düşmeye başlayan puanları, 2003 yılından sonra 2008 yılına kadar tekrar yükselişe geçmiş ancak 2009-2011 yılları arasında tekrar olumlanan algı düzeyinin düşmeye başladığı görülmüştür. 2011 yılından 2013 yılına kadar yeniden yükselişe geçtiği görülen algı düzeyi, 2014 yılından itibaren hâlihazırda olumsuz yönde düşme eğilimi içerisinde gösterilmektedir. Ayrıca Türkiye, 2019 Endeks verilerine göre G-20 ülkeleri arasında Endonezya'dan sonra 16. sırada yerini almıştır.

4.3.4.5. Kurumlara Güven Karşılaştırması

Yukarıdaki ülkeler içerisinde Yeni Zelanda, tartışma götürmeksizin Fransa, Endonezya ve Türkiye'ye göre hem kurumlara güvenin algısal boyutunda hem de işleyiş özelliklerinde açık ara öndedir. Algısal boyutta Türkiye ve Endonezya'nın Yeni Zelanda ve Fransa'ya göre olumsuz düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Buna karşın Endonezya, 1998 yılından önceki Suharto rejiminin askeri ve sivil bürokraside ortaya çıkardığı yozlaşmaya karşı mücadelesini hâlâ sürdürmektedir. Nitekim 2000'li yıllardan itibaren tedrici de olsa Endonezya'da anayasal/siyasal kurumlara karşı yolsuzluk algı düzeyi bugün iyi düzeylere erişebilmiş olmasa da olumlu bir ivme içerisinde olduğu söylenebilir. Bu durum üzerinde hem siyasal partilerin seçim vaatlerine gündem olması hem de Anayasa Mahkemesi ile ülkede doğrudan bir devlet

kurumunun bu amaçla kurulmuş olması önemli adımlar olarak tespit edilmiştir. Fransa'ya gelindiğinde Yeni Zelanda kadar iyi bir algı düzeyi oluşturduğu söylenememekle birlikte Türkiye ve Endonezya'ya göre oldukça olumlu durumdadır. Ancak Fransa'da siyasal kültür bahsinde de belirtildiği üzere genel Fransız kamuoyunun özellikle yargı gibi kurumlara yönelik algısal bağlamda çeşitli olumsuzluklar taşıdıkları saptanmıştır. Türkiye'ye gelindiğinde ise herhangi bir anayasal-siyasal kuruma yönelik algı, büyük oranlarda parti aidiyetleri ve ideolojik tutumlara göre şekillenebilmektedir. Dolayısıyla özellikle Yeni Zelanda'da kurumsallaşmanın ortaya çıkardığı kurumlara güven, Türkiye'de daha çok siyasal tutum ve tercihlerle temel bir parametreye bağlı olsa da yolsuzluk algı endekslerinde olumsuz görünümünü sürdürmeye devam etmektedir. Tüm bu özellikler, hükümet sistemini daha doğrudan, parti sistemi ve seçim sistemini daha dolaylı olarak etkileyebilecek çevresel unsurlar arasında değerlendirilebilir.

4.3.5. Siyasal Kutuplaşma

Parçalanma ve ideolojik kutuplaşma, parti sistemlerinin analizinde oldukça dikkate alınan iki temel faktör olduğu belirtilmektedir (Sayarı, 2013: 137). Buna göre parçalanma (*fragmentation*), partilerin siyasal sistemdeki sayılarına ve parlamentoda sahip oldukları sayısal güce göre değerlendirilmektedir. Bu parçalanma düzeyi çok partili sistemler kategorilerinde örneğin ılımlı çoğulcu özellik gösteren parti sistemlerinde hükümetlerin oluşumu ve sürekliliği, aşırı parçalanmış parti sistemlerine göre daha kolaydır. Bununla birlikte partiler arasındaki ideolojik ayrım ya da uzaklık ne kadar belirgin ve çeşitli ise sol ve sağ cenahtaki partiler arası işbirliğine dayalı ilişkileri kurmak o kadar güç bir durumdur. Bu bağlamda Fransa'nın Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'ndeki tarihsel tecrübesinde çok parçalı parti sistemi ve ideolojik kutuplaşma, demokratik rejimin varlığını tehlike altına sokabilmiştir (Sayarı, 2013: 137).

Siyasal kutuplaşmanın önemli bir yönünü iktidar-muhalefet ilişkileri oluşturmaktadır. Demokratik sistemlerde muhalefet, siyasal iktidar kadar önemli bir halk egemenliği organı olarak değerlendirilebilir (Ferrero, 1972). Bu nedenle demokratik siyasal muhalefetin bastırılması aynı zamanda halk egemenliğinin bastırılmasına veya demokrasinin zarar görmesine neden olabilecektir. Diğer yandan Duverger (1993: 326), seçim sistemi ve parti sistemi ilişkilerini incelerken "kutupsuzlaşma" terimini de kullanır. Ona göre psikolojik bir etken olan kutupsuzlaşma, seçimlerde başka parti ya da partilere tepki olarak sadece seçmenlerin değil ilgili parti ya da partilerin de bir diğer parti ya da partileri sistem içerisindeki temsil alanlarını korumaya yönelik tutumlar içerisine girebilmelerine olanak tanıyabilmesidir.

Siyasal kutuplaşmanın bir boyutu da kamuoyuna ilişkindir. Bir ülkede kamuoyunun yapısı ile parti sistemi her iki savda da birbirlerinin sonucu olarak kabul edilebilir. Bu noktada Duverger (1993: 478), kamuoyunun yapısı her ne kadar tarihsel şartların, siyasal dönüşümün,

seçim sisteminin ve pek çok diğer değişkenin sonucu olduğu kadar aynı zamanda parti sisteminin de bir sonucu olduğunu öne sürmektedir. Bununla birlikte seçimlerin özgür şartlarda gizli oy ve açık sayım usulü ile yapıldığı takdirde kamuoyunu tam olarak yansıtabileceği savına Duverger katılmaz. Ona göre kamuoyunun tam olarak yansıyabilmesi seçim sistemi ve parti sistemine göre şekillenen bir olgudur. Diğer yandan kutuplaşma olgusu, seçim sisteminin kamuoyu üzerindeki karşı etkisinin güzel bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu noktada İsviçre, Danimarka ve Norveç'in geçirdiği dönüşüm örnek gösterilebilir. Bu ülkeler oldukça sakin ve kamuoyları belirli sabitelerle şekillenmiş ülkeler olmasına karşı iki turlu çoğunluk seçim sisteminden nispi seçim sistemine geçmeleri ile bu seçim reformu sadece parlamentodaki sandalye dağılımlarını değil siyasal partilerin oy dağılımlarında ciddi değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Böylece her üç ülkede nispi seçim sisteminin uygulamaya konulması ile merkez partilerin oyları azalmış ve aşırı partiler ise yükselişe geçmiştir (Duverger, 1993: 482).

4.3.5.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, siyasal kutuplaşmanın düşük olduğu ülkeler sınıfında yer almaktadır. Ülkede seçim kampanyaları sırasında Batı tipi demokrasilerde olduğu gibi iktidar partisi lideri ile ana muhalefet partisi lideri, moderatörler karşısında soruları yanıtlamakta ve birbirlerini eleştirebilmektedir. Üstelik tartışmalı politika kararları, çok sık referanduma götürülebilmektedir. Örneğin parlamento seçimleri ile birlikte gerçekleştirilen ötenazi ve esrar kullanımı referandumlarında iki farkı sonuç ortaya çıkabilmiştir. Bir dönem esrar kullandığını ve meselenin siyaset üstü olması gerektiğini savunan iktidardaki Ardend, seçimlerden zafer çıktığı aynı gün gerçekleştirilen keyif amaçlı esrar kullanımına dair yasal düzenleme, halkın %53'ünün "hayır" oyu ile reddedilebilmiştir (BBC, 2020c). Bununla birlikte aynı gün yapılan bir diğer referandum konusu olan, Kasım 2021'de yürürlüğe girmesi öngörülen, "Yaşamın Sonu Tercihi Yasası" adı verilen ve iki doktorun onayı ile ölümcül hastaların hayatlarına yasal yollardan son verebilmesini ifade eden, ötenazinin yasallaşması düzenlemesi, halkın %65'inin "evet" oyu ile kabul edilebilmiştir.

4.3.5.2. Endonezya

Amerikalı siyaset sosyoloğu Larry Diamond'ın (2002: 21), yarı-otoriter siyasal rejimleri tanımlamada kullanılan "hibrit rejimler" başlığı altında Rusya, Türkiye, Ukrayna gibi ülkelerinde yanında Endonezya'ya da bu kapsamda yer verdiği görülmüştür. Hatta Diamond (2002: 22-23), Endonezya'nın Türkiye'de orta derecede popüler bir İslamcı partiyi bile siyasal sistemden çıkarmaya çalışan Türk ordusu gibi askeri vesayet altında olduğunu ve Endonezya'da anayasal olarak bazı parlamento koltuklarının seçimle gelmeyen askerlere ayrılmış olması tecrübesini eleştirmektedir. Kuşkusuz Diamond'un bu tespitleri 1957-1998 yılları arasındaki

dönem açısından doğrudur. Ancak 1999 ve 2001 yılında anayasal reformlar ile askeri vesayet ülkede gücünü kaybetme eğilimine girmiştir. Ülkede özellikle 1930'lu yıllardan 1950'li yıllara kadar milliyetçilerle İslamcı partiler ve merkezi yönetim ile komünistler arasındaki çekişmelerle başlayan ve nihayetinde ordu içerisinde komünizm yanlısı bir grubun darbe girişimi ile 1965 yılında General Suharto, bu isyanı hem bastırmış hem de askeri güce dayalı başkancı bir rejim inşa etmiştir (Haseman, 2011: 315-318). Suharto'nun baskıcı rejimi, 1998 yılında halk ayaklanması ile sonlandırılarak temsili demokrasiye yeniden geçilebilmiştir. Hâlihazırda Endonezya'da en büyük siyasal kutuplaşma alanı parlamento seçimlerinden ziyade başkanlık seçimleri ile yerel düzeydeki meclis seçimleri üzerinde gerçekleşmektedir.

4.3.5.3. Fransa

Fransız siyasal yaşamında kutuplaşmanın en bariz örneklerinden ilkine Üçüncü Cumhuriyet Dönemi'nden yer vermek gerekirse dini alandaki otoriteler Cumhuriyet karşıtı muhalefeti uzun süre desteklemişlerdir. Dinsel otoritelerin yönetsel savları, aynı zamanda otoriter ve monarşist eğilimler arası bir işleve tekabül etmiş olduğundan Cumhuriyetçi Parti, anti-klerikalizmle özdeşleşmiştir. Böylece temelde iki karşıtlık üzerinden iki rakip ittifak oluşmuştur. İlki, sağ siyasette muhafazakârlar ile klerikaller, diğeri ise solda cumhuriyetçiler ile anti-klerikaller olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında belirgin bir siyasal kutuplaşmaya yol açan bu süreç, sağın kaybetmesine evrilse de 1905 yılındaki hükümet değişimi ile birlikte ittifakların yön değiştirmesinin de etkisiyle bir merkezileşme sürecine tekrar girilerek merkez partiler ortaya çıkmış ve kutuplaşma ortamı nispeten yumuşamıştır (Duverger, 1993: 434, 436).

20. yüzyılın Fransız siyasal yaşamının anti-semitizm, anti-militarizm ve laiklik tartışmaları olmak üzere üç ana eksende yoğun bir şekilde kutuplaşma oluşturduğunu ifade etmek mümkündür. Bunlardan ilki olan Yahudi karşıtlığının (anti-semitizm) en meşhur örneklerinden birini 1894 ve 1906 yılları arası ülke gündemini etkileyen Dreyfus Davası oluşturmaktadır (Roskin, 2009: 115). Fransız sağı, önyargılarla ortaya çıkan bir casusluk olayında Yüzbaşı Dreyfus'u, Yahudi karşıtlığı üzerinden suçlu ilan etmiştir. Sol, sosyalist ve liberal partiler, sağın ırkçılık yaparak Fransız siyasetini ikiye ayırdığı bu dava ile ilgili yoğun çaba göstermiş ve tartışmalar Dreyfus'un beraati ile ilerleyen dönemlerde Fransız hukuk anlayışında önemli bir başlangıcını oluşturmuştur. Ayrıca sosyalist lider Jaures'in silahlanma karşıtı hareketi ile eğitim alanındaki okullaşma ile birlikte Kilise ve devlet arasındaki ilişkiler, laiklik açısından şiddetli tartışmaları beraberinde getirmeyi başarmıştır (Oktay, 2014: 73).

21. yüzyıla gelindiğinde Fransız siyasetinin en büyük kutuplaşma başlıklarından birinin göçmen karşıtlığı ve "İslamofobia" üzerinden gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Nitekim göçmen karşıtlığı üzerinden aşırı sağın yükselişe geçtiği ülkede göçmen toplumları çeşitli

endişeler duymaktadır. Üstelik göçmenlerin ekonomik sorunlar içerisinde olması, suç, güvenlik ve terör gerekçeleri ile daha fazla siyasetin gündeminde yer almasına neden olmaktadır. Kuşkusuz başörtüsü yasağı ve banliyölerdeki isyan hareketleri, Fransız partileri arasında bir kutuplaşmadan ziyade azınlık toplumları üzerinde ayrıştırıcı söylemlerle kaygıları artıran bir sonuç doğurmaktadır. Bununla birlikte 2018 yılında başlayan Sarı Yelekliler Protestoları ile sol siyaset, söylemlerini sertleştirmiş, hükümetle protestoları destekleyen siyasal partiler arasındaki karşılıklı suçlamalar ile kutuplaşma iklimine tekrar girilmiştir.

4.3.5.4. Türkiye

Türkiye'de kutuplaşmanın önemli bir boyutu partiler üzerinden ele alınabilir. Yine Özbudun'a göre (2011: 72), Türk parti sistemi üzerinde parçalanma ve oynaklık özelliklerinin yanında belki de en önemli ve en sürekli kusurlu özelliği kutuplaşmadır. Kutuplaşma, partiler arasındaki ideolojik mesafenin açılmasını ifade eden ideolojik bir özelliktir. Ancak Türk siyasal partileri açısından 1950'li yıllardaki DP ve CHP kutuplaşması, özünde ideolojik kutuplaşmadan çok psikolojik şartlara ilişkindir (Erder, 1998: 20). Nitekim Batı demokrasilerinde sol-sağ çizgisi, partilerin daha çok sosyoekonomik meselelere yönelik tutumları ile ilgili iken Türkiye'de daha çok laikçilik-dindar muhafazakârlık ekseninde anlam bulmaktadır. Dolayısıyla aşırı sağ ve aşırı sol partiler Batı demokrasilerinde daha çok "sistem karşıtlığı" olarak anlam bulurken Türkiye'de örneğin Millî Görüş partilerini demokratik oyun kurallarını yok etmeye yönelik bir politika içerisine oturtmak mümkün değildir. Bu nedenle Türkiye'de yüksek düzeylerde seyrettiği kabul gören siyasal kutuplaşmanın, bir sol-sağ bölünmesinden daha çok geleneksel merkez-çevre ayrışmasına etnik ve mezhepsel temelli kimlik ayrışmalarının eklemlenmesinin neden olduğunu ifade etmek mümkündür (Özbudun, 2011: 73).

Türkiye'de siyasal kutuplaşmanın laikçilik, dindar-muhafazakârlık, Alevi-Sünni ve Türk-Kürt olmak üzere merkez-çevre ilişkilerine eklemlenen birden fazla boyutu olduğu bir gerçekliktir. Esasında bu durum toplumsal ayrışmaların bir tecessümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim çeşitli araştırmalarda etnik ve mezhepsel ayrışmanın toplumsal yönleri açıkça görülebilmektedir. Örneğin KONDA Araştırma Şirketi'nin 2010 yılında Türkiye'de 59 il, 374 ilçe ile 902 mahalle ve köy yerleşimlerinde gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre Türklerin %57,6'sı gelin ya da eş olarak, %53,5'i iş ortağı olarak ve %47,4'ü komşu olarak bir Kürt istememektedir (www.internethaber.com/, 2011). Aynı araştırmada Kürtler açısından bu oranlar daha düşük olmakla birlikte %26,4'ü gelin ya da eş, %24,8'i iş ortağı ve %22'si komşu olarak bir Türk istememektedir. Dolayısıyla Türkiye siyasetinde merkez-çevre ilişkilerine ek olarak Türk-Kürt etnik kimlikleri üzerinden bir ayrışma alanı (Erder, 2002: 14-15), özünde toplumsal bölünmenin özelliklerinden biri olarak vücut bulabilmektedir.

4.3.5.5. Siyasal Kutuplaşma Karşılaştırması

Siyasal kutuplaşmanın yukarıdaki ülkeler içerisinde en zayıf olduğu ülke Yeni Zelanda'dır. Yeni Zelanda'nın V. Bölüm'de dikkat çekilecek olan ılımlı çok partili yapısı, siyasal alandaki aşırı kutuplaşma ortamına olanak tanımamaktadır. Türkiye, Endonezya ve Fransa ise yakın siyasal tarihi itibariyle çeşitli siyasal kutuplaşma örneklerine sahip olmuştur. Fransa aşırı kutuplaşan IV. Cumhuriyet Dönemi siyasal sistemi, V. Cumhuriyet Dönemi ile nispeten azaltsa da ideolojik kutuplaşma varlığını devam ettirmektedir. Buna karşın Türkiye ve Endonezya'da parti sisteminin ılımlı ve aşırı çok parti sistemleri arasında bir alanda gidip gelmesi, her iki ülkede de kutuplaşma alanlarının güncelliğini zaman zaman güçlendirebilmektedir. Siyasal partiler açısından ise dört ülkede de kutuplaşma dinamiklerini belirleyen siyasal ideolojiler ve tutumlardır. Genel olarak bu özellikler ve bulgular, parti sistemini, seçim sistemi ve hükümet sistemine göre daha doğrudan etkileyen sonuçlara olanak tanımaktadır.

4.3.6. Aşırı Akımlar

Ülkelerin siyasal kurumlarını ve yapılarını incelerken birbirleri ile olan karşılıklı etkileşim alanlarında kurumsal ve yapısal dinamikleri değiştirmeye zorlayan çeşitli yan etmenler de söz konusudur. Nitekim bu tezin içeriği esasında yapısalcı, işlevselci, davranışsalcı, rasyonelci, tarihselci, toplumsalcı vb. tüm kurumsalcı yaklaşımlar açısından incelenmeye de oldukça elverişlidir. Ancak bu çalışma daha çok yeni kurumsalcılık bağlamında ülkenin siyasal sistemleri ve yapıları arasındaki etkileşimleri üzerinden ele alınmaktadır. Bu gerçekleştirilirken diğer değişkenlerin göz ardı edilmemesi istenmektedir. Bu çerçevede çalışmanın bu kısmında da dört ülke özelinde aşırı akımlar, hem ülkede ayrılıkçı ya da terör nitelikli oluşumlar üzerinden hem de siyasal partiler üzerinden iki şekilde dikkat çekilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda en dikkat çeken olaylara ya da oluşumlara vurgu yapılacaktır. Bu bağlamda ilgili ülkelerin siyasal yaşamlarındaki önemleri bu çalışma mantığındaki dinamiklerin çevresel faktörleri olarak ortaya konulmuş olacaktır.

4.3.6.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda'da günümüzde en aşırı hareketler, göçmen ve bilhassa Müslüman karşıtı ırkçı gruplardır. Bu grupların toplumsal karşılıkları önemli bir anlam düzeyi ifade etmemektedir. Ancak Müslümanlara yönelik çeşitli saldırılar gerçekleştirilebilmektedir. Ülkede Müslüman toplum, ilk kez 1998 yılında açılışından yalnızca altı ay sonra Hamilton Cami'nin yakılarak tahrip edilmesine şahitlik etmiştir. Son olay ise tüm dünya kamuoyunda şok etkisi oluşturan ırkçı ve dinci fanatik bir kişinin, ağır silahları ile saldırarak onlarca Müslümanı katlettiği terör saldırısı ile gerçekleşmiştir (Satır, 2020: 11-13). 15 Mart 2019 tarihinde

Christchurch kentinde iki camiye gerçekleşen menfur saldırıda en az 50 kişi yaşamını yitirmiştir. Bununla birlikte Yeni Zelanda'da hâkim kamuoyu açısından Müslümanların genel olarak özgür bir şekilde örgütlenebildikleri, ibadet merkezleri inşa edebildikleri ve yayınlar ortaya çıkarabildikleri bir ülke olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Üstelik 1999 parlamento seçimlerinden beri çeşitli seçimlerde pek çok Müslüman temsilcinin parlamentoya girebildiği belirtilmektedir (Kurtuluş, 2013: 438). Bu açıdan Yeni Zelanda'da tekil hadiselere karşın Yeni Zelanda devleti ve hükümetinin göçmenlere ve etnik topluluklara karşı ayrımcılığa yönelik son yıllarda oldukça önemli ilerlemeler kaydettiklerini öne sürmek mümkündür.

4.3.6.2. Endonezya

Endonezya'da temsili demokrasinin kesintiye uğradığı bağımsızlık sonrası dönemde en çok baskıya uğrayan siyasal hareketler içerisinde bazı İslamcı partiler ile Komünist partiler olduğunu açıkça görmek mümkündür. Nitekim bu siyasal partiler içerisinde özellikle ülke içerisinde çeşitli bölgelerde bağımsızlığı savunan oluşumlar yer aldığı gibi komünizm yanlısı subayların askeri darbe girişimi dahi söz konusu olabilmiştir. Tüm bu örneklerde binlerce kişi yaşamını yitirmiş, ülkede çeşitli sosyoekonomik ve siyasal krizler ortaya çıkmıştır. Üstelik Endonezya'nın kurucuları arasında yer aldığı Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Vietnam Savaşı'ndan sonra başlayan komünist genişlemenin ülke içerisinde de bir tehdit oluşturduğu düşüncesi ile Endonezya Devleti tarafından kuruluşu desteklenmiştir. Bununla birlikte 1949 yılındaki bağımsızlık ilanından sonra Cava'nın batı ve kuzey bölgelerinde, Sumatra'nın Açe bölgesinde ve Kalimantan ile Sulavesi'nin güney bölgelerinde merkezi yönetime karşı İslami referanslı çıkan isyan hareketleri, 1962 yılında bastırılmıştır. Endonezya'nın yakın siyasal tarihinde ise "Açe" ve "Doğu Timor" olmak üzere en önemli iki ayrılıkçı ayaklanmadan bahsetmek mümkündür.

Endonezya'da 1976 yılında ülke yönetimini etnik olarak kontrol eden Cavalılara karşı Özgür Açe Hareketi'ni (Gerekan Aceh Merdeka - GAM) kuran bazı Açeli isyancılar silahlı bir mücadeleye başlamış, önemli bir kısmı Suharto rejimi dönemine tekabül eden ve yaklaşık otuz sene süren çatışmalarda 13 ile 15 bin arasında kişi hayatını kaybetmiştir. Demokratik başkanlık sistemine geçilmeden evvel 2003 yılında cumhurbaşkanı Megawati Sukarnoputro, Açe Bölgesi'ne karşı şiddetli operasyonları desteklemiş ancak çatışmalardan netice alınamamıştır. Buna karşın 2004 yılındaki başkanlık ve parlamento seçimlerinin hemen akabinde yeni hükümet, Suharto'nun devrilmesinin hemen akabinde 2000 ve 2001 yıllarında Cenevre ve 2003 yılında Tokyo görüşmelerinin başarısız olmasının ardından (VOA, 2003), üçüncü kez masaya oturma kararı almıştır. Böylece yaklaşık otuz yıldır süren düşük yoğunluklu iç çatışmalar sonrasında 2004 yılında başlatılan müzakereler Helsinki'de Finlandiya Hükümeti arabulucuğu

ile Ağustos 2005'te isyancı grup ile Endonezya hükümet temsilcileri arasında varılan mutabakat sonucu barış anlaşması ile sonuçlanmıştır.

Taraflar arası görüşmeler Aralık 2004'teki tsunami felaketi sonrası bir süre kesintiye uğrasa da beş turda müzakereler tamamlanabilmiştir. Bu noktada Açe krizinin Endonezya'da 2005 yılında çözüme kavuşturulabilmesi, doğal afet ve güven olmak üzere iki temel faktöre bağlanmaktadır. İlki, tsunami felaketinin Açe Bölgesi'ni yerle bir etmesidir. Nitekim bu felakette Açe Bölgesi'nde 170 bin kişi hayatını kaybetmiştir. İkincisi dönemin hükümeti, önceki hükümetlerin aksine müzakere masasına ülkenin diğer etnik gruplarını sembolize eden ve hiçbir Cavalının bulunmadığı bir heyet oturtarak, Açeli isyancılara güven ortamını oluşturması olarak açıklanmaktadır (Hamsici, 2013). Bu bağlamda Açe Krizi'ne bir doğa felaketinin son verdiğine dair çeşitli yorumlar ortaya çıkabilmiştir (DW, 2005).

Taraflar arasında varılan anlaşma neticesinde 30 Ağustos 2005 tarihinde dönemin cumhurbaşkanı Susilo Bambang Yudhoyono tarafından Özgür Açe Hareketi'ne genel af ilan edilmiştir. Böylece isyancılar silahlarını bırakmışlar ve bağımsızlık talebinden vazgeçmişlerdir. Bununla birlikte önemli ölçüde Açe Bölge Yönetimi özerklik kazanmış, isyancılara siyasal parti kurma hakkı tanınmış, Açe Bölgesi'nde Açeli olmayan asker ve polisler bölgeden çektirilmiş, İsveç'te sürgünde yaşayan isyancı yöneticiler ülkeye geri dönmüş ve yaklaşık iki bin kadar siyasi mahkûm tahliye edilmiştir. Bu süreçte üç bin kadar gerilla, silahlarını bırakarak teslim olmuştur. Süreç, Avrupa Birliği ve ASEAN gözlemcilerinin denetiminde tamamlanmıştır (BBC, 2005). 1976 yılında ülkeden kaçan bağımsızlık lideri Hasan Di Tiro, 2008 yılında Açe'ye dönmüştür (Hürriyet, 2010).

İkinci olarak Endonezya'daki en önemli ikinci isyan hareketi Doğu Timor'da ABD destekli olarak silahlandırılan Hristiyan gerillalardır. Açe'deki isyan hareketi ile aynı dönemlerde 1975 yılında başlayan silahlı mücadele, 2002 yılında Doğu Timor'un Endonezya'dan ayrılması ile sonuçlanmıştır (Haseman, 2011: 319-329). Bu dönemde Suharto'yu deviren halk ayaklanmasını motive eden unsurlardan biri de ülke içi huzursuzlukların ve çatışmaların sona ermesine yönelik hedef ve beklentiler oluştuğundan aynı dönemde hem Açe hem de Doğu Timor için müzakereler başlatılmıştır. Esasında Doğu Timor Bölgesi, 1521-1974 yılları arasında Portekiz'in sömürgesi iken 1975 yılında Suharto, bölgeye ordu göndererek işgal etmiş, dönemin rejimi tarafından kurdurulan hükümetin, Endonezya'ya katılma kararı ile kriz tırmanmıştır. 1988 yılında BM'nin Doğu Timor'da Endonezya egemenliğini reddetmesi, 1989 yılında Papa'nın Katolik yoğunluklu bölgeye destek mesajları vermesi, 1996 yılında iki isyancı lidere Nobel Barış Ödülü'nün verilmesi ve 1997 yılındaki BM Kararları ile bölgede çatışmalar tekrar alevlenmiş ve Endonezya ordusunun bölgedeki

meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Nihayetinde 30 Ağustos 2001 tarihinde Doğu Timor'da yapılan referandumla bağımsızlık ilan edilmiş ve bölge, Timor Leste ismi ile 27 Eylül 2002 tarihinde Birleşmiş Milletlerin 191. üye devleti olmuştur (Yenigün ve Duran, 2010: 471-474).

4.3.6.3. Fransa

Önemli oranda Kuzey Afrika ülkelerinden olmak üzere Afrika kıtasından ve Fransızca konuşan ülkelerden Fransa'ya yoğun bir göç dalgası çeşitli dönemlerde gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. Göçmenlerin, yerli nüfusu oldukça yaşlanan Fransa'nın iş gücü açısından önemli bir açığı kapattığı belirtilebilir. Buna karşın son yıllarda aşırı sağın göçmen karşıtı söylemleri her ne kadar sivil toplum kuruluşları tarafından itirazla karşılaşsa da önemli bir göçmen karşıtlığı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar sol ve merkezde konumlanan siyasilerin bu göçmen karşıtlığına yönelik politikalara set çektiği ifade edilse de (Oktay, 2014: 68), özellikle Macron'un cumhurbaşkanlığı döneminde merkez ve sol parti temsilcilerinin söylemleri ile aşırı sağ söylemleri arasındaki birtakım benzerlikler Fransız siyaseti açısından yeniden tartışmaları beraberinde getirmiş durumdadır.

Aşırı akımların seçim sistemleri üzerinden parti sistemlerini etkilemesi özelliğini Fransa'nın siyasal hayatında tecrübe ettiğini gözlemlemek mümkündür. Kaldı ki Duverger (1993: 284), radikal partilerin Avrupa'da 1891 yılında Hollanda'da, 1901 yılında Fransa'da ve 1906 yılında Danimarka'da yükselişlerinin iki partili sistemi tehlikeye soktuğunu öne sürmüştür. Esasında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'da aşırı siyasal partiler oluşmaya başlamış ve bu partiler hem seçim sistemi üzerindeki talepleri ile hem de iki partili hâkim parti sistemlerini çeşitli düzeylerde etkilemeleri yönüyle öne çıkmışlardır. Bu siyasal akımlar 1900'lü yıllarda daha çok işçi hareketleri üzerinden aşırı sol hareketler olarak ortaya çıkarken 1930'lardan itibaren faşist partilerle ve 21. yüzyıl itibariyle göçmen karşıtı aşırı sağ partiler şeklinde siyasal hayatta rol almaya devam etmektedirler.

Fransa'nın yakın tarihinde ayrılıkçı eylemlerle gündeme gelen Korsika Bölgesi'nde üniter devlet yapısı içerisinde bölgesel bir yönetime olanak tanınmıştır. Korsika Bölgesel Yönetimi'ni oluşturan 1975 yılındaki yasada coğrafi ve tarihsel önemine yer verilmekle birlikte etnik yapısından bahsedilmemiştir. Fransa, Korsika için özel statülü bölgesel yönetim oluşturarak ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarında yasa çıkarma yetkisi tanımıştır. Ancak her bölgede olduğu gibi Korsika'da valinin bölge yönetimleri üzerinde hem meclisi feshetme hem de alınan kararları mahkemeye taşıma hakkı bulunmaktadır. Bununla birlikte bölgede eğitim kurumlarında seçmeli Korsikaca dersleri verilebilmekte, radyo ve televizyonlardan Korsika dilinde yayınlar yapılabilmektedir. Üstelik Korsika Bölgesi'nde bağımsızlık talebinde bulunan radikal fikirlerin siyasal partiler içerisinde temsil edilmelerine müdahale edilmemekte ve bu

partiler yasaklanmamaktadır. Esasında bu durum meşruiyet açısından Fransız merkezi yönetiminin lehine bir durum ortaya çıkarmaktadır. Nitekim etnikçi ve özerklik yanlısı Korsika partileri, bölgedeki seçimlerde yasama çoğunluğunu elde edememekte ve Fransa, bu temsil olanakları ile ayrılıkçı fikirlerin meşruiyetini kırma yolunda hem temkinli hem tedrici bir politika izlemekte hem de üniter devlet yapısını gözeterek burada aşırı akımları yasal düzlemde kontrol etmeye çalışmaktadır (Yılmaz, 1994: 95-97).

Fransa, yakın siyasal yaşamının en önemli isyanlarından birini 2005 yılında Paris banliyölerinde çıkan şiddet eylemleri ile yaşamıştır. 2 Afrikalı gencin polis kovalaması sırasında ölmesi üzerine başlayan olaylarda; göstericileri, dönemin cumhurbaşkanı Sarkozy'nin "ayaktakımı" olarak nitelemesi gerilimi daha da tırmandırmıştır (Burke, 2005). Çoğunluğunu Afrika kökenlilerin oluşturduğu 12-25 yaş arası gençlerin 27 Ekim-6 Kasım 2015 tarihleri arasında yaklaşık 8.700 araç ile okul, spor salonu, otogar vb. kamusal alanları ateşe verdiği olaylarda 300 kadar devlet binası zarar görmüştür. 1968 yılındaki ünlü gençlik eylemlerine benzetilen Paris'in banliyölerinde yaşanan şiddet olayları, cumhurbaşkanı ve başbakanı geri adım attırmaya yetmiştir (Eyüboğlu, 2014: 113). İkinci olarak ülkede son olarak 2018 yılında Sarı Yelekliler adı verilen ekonomik sorunlara yönelik protestocuların gösterileri, kısa süre sonra hükümet karşıtı gösterilere dönmüş, özellikle aşırı sol grupların da katıldığı eylemlerde yer yer şiddet olayları yaşanmıştır. Nitekim bu gösteriler sırasında on kişi yaşamını yitirirken yüzlerce kişi yaralanmış, onlarca araç ve işyeri kundaklanmıştır. Bu hadise, Türkiye'de Gezi Parkı eylemleri gibi kısa bir süre sonra illegal örgütlerin ve aşırı grupların katıldığı olaylara dönüşmesi açısıdan benzer bir özellik göstermektedir.

4.3.6.4. Türkiye

Türkiye'de aşırı akımların partileşme eğilimlerine çeşitli örnekler vermek mümkündür. Ancak bu akımlar içerisinde en belirgin ve temsil kabiliyeti en yüksek muhalif hareket Kürtler içerisinde doğmuştur. 1980'li yılların sonlarına doğru iyice pekişen ve 1990 yılında SHP'den ihraç edilen yedi Kürt milletvekilince kurulan Halkın Emek Partisi (HEP) ile Kürt siyasal hareketi ilk ciddi ve yasal partileşmesini yaşama geçirmiştir. HEP'in 1993 yılında Anayasa Mahkemesi'nce kapatılması ile başlayan süreç, her biri birbirinin yerine kurulan sırasıyla Demokrasi Partisi (DEP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Demokratik Halk Partisi (DEHAP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP) gibi isimlerle kurulan partilerin kapatılması ile sonuçlanmıştır. Özbudun (2011: 52), bu siyasal partiler içerisinde siyaset yapan iki sembol isim Ahmet Türk ve Leyla Zana'nın beyanatlarına atıf yaparak PKK ile özdeşliklerini kesinlikle reddetmediklerinin altını çizmektedir. Üstelik Özbudun, 2011 seçimlerine giden süreçte PKK ya da Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) çizgisine yakın olmayan kişi ya da gruplara yönelik

bölgede şiddete varacak çeşitli baskı araçlarının kullanılarak tek parti hâkimiyeti kurulmaya çalışılmasının endişe verici olduğuna vurgu yapmıştır.

Türkiye'deki aşırı sağ ve aşırı sol parti ayrımlarını yapmak çok basit bir konu değildir. Kürt siyasal hareketinin en büyük temsilcisi konumunda olan HDP'nin mutlak aşırı sol bir parti olarak tanımlanması mümkün değildir (Özbudun, 2011: 74). Her ne kadar PKK lideri Abdullah Öcalan ile HDP yöneticilerinin solcu retorikleri öne çıksa da oy veren seçmen kitlesi içerisinde dindar ve muhafazakâr Kürtlerin önemli ölçüde olduğu bilinmektedir. Nitekim Çarkoğlu'nun 2007 yılındaki bir araştırması MHP ve Ak Parti tabanlarındaki dindarlık ve dinsel taleplere yönelik beklenti ve algılar ile o dönem bağımsız adaylarla meclise giren DTP'nin seçmen kitlesi arasında anlamlı bir fark olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla etnik temelli partilerin bir özelliği olan o etnik gruba ait kimselerin çeşitli ideolojilere de sahip olsa da tek bir merkezde etnik taleplerini toplama eğilimi gösterdiğini belirtmek mümkündür. Diğer yandan MHP'yi de mutlak bir aşırı sağ parti olarak tanımlamak mümkün değildir. Her ne kadar MHP, HDP gibi radikal bir nitelik gösterse de merkez-çevre ikileminde bir partidir. MHP, devletçi bir nitelik taşımakla birlikte çevre oylarına da talip olmuş ve kazanmış bir toplumsal karşılık elde etmiştir. Ancak hem MHP'nin hem de HDP'nin mutlak bir merkez partileri olmadıkları da açıktır. MHP, sağ ideolojinin daha radikal kısmını temsil etmekle birlikte Türk milliyetçisi bir partidir. HDP ise sol ideolojik refleks ve söylemler taşımakla birlikte sosyolojisi itibariyle laik ve dindarı ile birlikte Kürt milliyetçisi bir partidir.

Türkiye'de etnik temelli partiler içerisinde kuşkusuz HDP'yi ayrı bir başlık altında değerlendirmek mümkünse de bu tez çalışması açısından daha özet bir serencam ortaya koymak yerinde olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin çok partili siyasal hayatında pek çok aşırı sağ ve aşırı sol partiler varlık göstermiştir. Bu partilerin önemli bir kısmı Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Ancak bu partilerin tamamının devlet ya da sistem karşıtı olarak aşırı nitelikli oldukları söylemek mümkün değildir. Örneğin 2001 yılında kapatılan Fazilet Partisi'nin anayasal rejimi tehdit ettiği öne sürülerek AYM tarafından kapatılmasına rağmen, o partide yöneticilik yapanlar sonraki yıllarda başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı gibi görevlerde bulunmuşlardır. Üstelik o dönemin Fazilet Partisi mensubu olan Recep Tayyip Erdoğan'ın cumhurbaşkanı ve Atatürk'ün kurduğu merkez nitelikli sistem partisi CHP ile seçim ittifakı gerçekleştiren eski FP'li Temel Karamollaoğlu'nun Saadet Partisi Genel Başkanı oldukları düşünüldüğünde, bugün bu durum, daha ayrı bir anlam kazanacaktır.

Türkiye, yakın siyasal tarihinde PKK, DHKP-C, Hizbullah, el-Kaide, IŞİD ve FETÖ olmak üzere özellikle bu yasadışı yapılar ve terör örgütleri ile uzun yıllar mücadele etmiştir. Kuşkusuz Türkiye'de yalnızca bu illegal yapılar dışında sayısız oluşumlar varlık göstermiş, bir

kısmı etkisiz hâle getirilirken; bir kısmı yer altına inmiş, bir kısmı da terör faaliyetlerine devam etmeyi sürdürmektedir. Türkiye'nin PKK ile Oslo'da başlattığı ve kamuoyunda "Demokratik Çözüm Süreci" olarak adlandırılmış olan müzakereler, başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Akabinde Suriye sınırındaki PYD örgütlenmesi, Kobani olayları, büyük kentlerde IŞİD ve PKK bağlantılı bombalı eylemler, Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinde öz yönetim ilanları, bazı il ve ilçe merkezlerinin bombalarla döşenmesi ve başlayan Hendek Operasyonları ile 2015-2016 yılları arasında düşük yoğunluklu çatışmalar gerçekleşmiştir. Bu çatışmalarda ve saldırılarda asker, polis, köy korucusu, memur ve işçi olmak üzere bine yakın şehit verilmiştir. PKK'nın bazı il ve ilçe merkezlerindeki silahlı örgütlenmesi ve gücü çökertilmiştir. Hâlihazırda Türkiye'de PKK'ya yönelik ülke içinde ve dışında askeri operasyonlar sürdürülmeye devam edilirken FETÖ, IŞİD ve DHKP-C'ye yönelik de güvenlik birimlerinin mücadelesi devam etmektedir.

4.3.6.5. Aşırı Akımlar Karşılaştırması

Öncelikli olarak Endonezya ve Türkiye, Yeni Zelanda ve Fransa'nın aksine ayrılıkçı siyasal ve silahlı örgütlerle mücadele eden yakın siyasal tarih geçmişe ve devam eden mücadele alanlarına sahip olmuştur. Bu yönüyle Endonezya ve Türkiye'de aşırı akımların ortaya çıkışı, varlığı ve yükselişi oldukça belirgin örnekler ihtiva etmiştir. Buna karşın Yeni Zelanda'da ayrılıkçı bir terör örgütü ya da siyasal arenada etkin bir aşırı siyasal parti ya da oluşum bulunmamaktadır. Fransa'da ise özellikle aşırı sağ siyaset ve ırkçı birtakım örgütlenmeler, ülke demokrasisi açısından olumsuz özellikler gösterebilmektedir. Endonezya, 2000'li yıllarda ve son olarak Özgür Açe Hareketi ile yaptığı müzakereler sonrasında ayrılıkçı en önemli siyasal ve silahlı örgütle anlaşarak bu varlığa son verebilmiştir. Bu bağlamlarda dört ülke içerisinde Türkiye'de aşırı akımların yer yer siyasal liderler düzeyinde belirli söylemleri örtüşse de kurumsal kimlik açısından bir tanımlama ifade ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Buna karşın Türkiye'de etkin bir ayrılıkçı örgüt başta olmak birtakım silahlı yasadışı yapılarla mücadele devam etmektedir. Bu yönüyle Türkiye, diğer üç ülke örneklerine göre günümüzde daha müşkil bir durumdadır. Tüm bu bulgular, özellikle parti sistemini ve hükümet sistemini, daha doğrudan etkileyen faktörlere işaret etmektedir.

4.3.7. Uluslararası İlişkiler

Bu kısımda ülkelerin özellikle taraf oldukları uluslararası kuruluşlarla olan ilgilileri ve etkileşimleri ile yakın siyasal tarihteki dış politika yaklaşımları özetlenerek dikkate sunulacaktır. Örneğin tez kapsamındaki dört ülke de Birleşmiş Milletler'in üyesi olup BM kurumlarının ve sözleşmelerinin tarafı olmanın dışında çeşitli bölgesel ulus üstü kuruluşların da üyesi konumundadırlar. Ayrıca siyasal coğrafyaları itibariyle her bir ülkenin çeşitli dış politika yaklaşımları ve odak politikalarının olduğu görülmektedir. Kuşkusuz bu tercihler, her

bir ülkenin kendi siyasal hükümetlerine göre değişkenlik gösterebileceği gibi ülkelerin jeo-stratejik konumları, siyasal tutumlar almada ilgili ülkeleri birinci derecede etkilemeye devam etmekte ve böylece dış siyasette çeşitli çekişme ve mücadele alanları ortaya çıkabilmektedir.

4.3.7.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, İngiliz Uluslar Topluluğu (*Commonwealth of Nations*) üyelerindedir. Bu birlik, tarihte Britanya İmparatorluğu'nun günümüzde ise Birleşik Krallık'ın bir parçası olarak kabul edilen ülkelerin oluşturduğu bir uluslararası koalisyondur. Bu ülkelerde hâlihazırdaki monark olan Kraliçe II. Elizabeth, bu topluluğun aynı zamanda başkanı olarak ve kendi tarafından atanan genel valilerce devlet başkanlığı görev ve yetkilerini sembolik olarak sürdürmektedir. Yeni Zelada'nın genel valisi ise 28 Eylül 2016 tarihinden itibaren görevde bulunan ülkenin 21. Genel Valisi olan Patsy Reddy'dir. Dolayısıyla 1907 yılından beri bağımsız bir devlet olarak tanımlansa da Yeni Zelanda'nın dış politikadaki tutumu, önemli ölçüde İngiltere dış politikası ile paralellik arz etmektedir. Yeni Zelanda, bugüne kadar İran'ın Sistan ve Belucistan eyaletlerinde etkili olan Sünni Cundullah'ı, Türkiye'deki PKK ve DHKP-C terör örgütleri ile Filistin'deki el-Aksa Tugayları'nı terör örgütü olarak ilan etmiş ülkeler arasındadır.

4.3.7.2. Endonezya

Endonezya, uluslararası arenada Birleşmiş Milletler ve G-20 gibi büyük ölçekteki siyasal ve ekonomik ulus üstü kuruluşlar ile bölgesel düzeyde Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) üyesidir. Bununla birlikte İslam ülkelerinin ekonomik ve siyasal örgütlenmesinin ulus üstü kuruluşları olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın üyesidir. Endonezya, özellikle ASEAN'ın kurucuları arasında yer alarak önemli bir bölgesel devletler birliği oluşturulmasına katkıda bulunmuştur (Weatherbee, 2013: 8-9). 8 Ağustos 1967 tarihinde Endonezya, Filipinler, Malezya, Tayland ve Singapur tarafından kurulan ASEAN, 1984'te Brunei Sultanlığı'nın, 1995'te Vietnam'ın, 1997'de Laos ve Birmanya'nın ve 1999'da Kamboçya'nın da üye olması ile 10 üyeli ve 500 milyondan fazla nüfusa sahip bir coğrafyada etkin rol üstlenmiştir. En üst karar verme organı her yıl toplanan ASEAN devlet başkanları zirvesidir. Endonezya açısından en önemli ulus üstü kuruluşun, siyasal, ekonomik ve askeri açılardan Birleşmiş Milletlerden sonra ASEAN olduğunu belirtmek mümkündür (Anwar, 1994: 1-15; Rattanasevee, 2014: 113-117). Endonezya, genelde ordusunu dış müdahalelere karıştırmamakla birlikte Doğu Timor gibi bazı örnekleri de mevcuttur. Bununla birlikte 2003 yılında Mindanao Adası'ndaki Müslüman gerillalara karşı yürütülen ortak askeri operasyona Filipin ordusu ile katılabilmiştir. Diğer yandan Endonezya'da 2000'li yıllardan itibaren ABD ve İsrail politikalarına karşı genelde olumsuz bir siyaset izlenmeye başlanmıştır. Nitekim

İsrail'in Kudüs ihlalleri karşısında 2019 yılında Endonezya Dışişleri Bakanlığı, İsrail mallarını boykot etme çağrısında bulunabilmiştir (KLN-RI, 2019).

4.3.7.3. Fransa

Fransa'nın elbette diplomatik sahasının oldukça geniş bir inceleme ve tartışmayı gerektirdiğini belirtmek mümkün olsa da çalışmanın kapsamı itibariyle olabildiğince sınırlı ve güncel genellemelerle bu kısımda inceleme konusu edinildiğini ayrıca vurgulamakta yarar bulunmaktadır. Elbette Fransa, başta Afrika olmak üzere geniş bir sömürge mirası üzerinde güç kazanmış ve hâlihazırda 1945 yılından beri Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin alınan kararları veto etme yetkisine sahip yalnızca beş ülkesinden biri olması yönüyle oldukça önemli bir konumda yer edinmektedir. Öte yandan İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden ayrılması ile birlikte Almanya ile Avrupa Birliği'nin iki önemli ayağından birini oluşturan Fransa, dünya siyasetinde önemli kararların tartışıldığı G-8 ve G-20'nin yanı sıra AGİT'in en etkili üyeleri arasındadır. Bununla birlikte Avrupa Konseyi Parlamentosu ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin merkezleri, bir Fransız kenti olan Strasbourg'tadır. Ayrıca OECD ve UNESCO'nun merkezleri de Paris'tedir. NATO'nun askeri ve siyasal kanadında yer alan Fransa, özellikle sömürge mirasını bıraktığı pek çok Afrika ülkesi üzerinde nüfuz sahibi olmaya devam etmektedir (Oktay, 2014: 67). Son yıllarda Fransa, Libya'da ve Kıbrıs açıklarında başlayan krizlerde öncü bir rol oynama siyaseti içerisine girişmiş, 4 Ağustos 2020 tarihinde Beyrut Limanı'ndaki büyük patlamaların ardından devlet başkanı Macron'un Lübnan ziyaretleri dünya kamuoyunda geniş yankı uyarmıştır. Bu açılardan Fransa'nın diplomaside ve özellikle eski sömürge mirasına sahip olduğu ülkeler üzerindeki etkinlik alanı, varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

4.3.7.4. Türkiye

Türk dış politikasının, yakın siyasal tarihinde en önemli konularının başında Avrupa Birliği (AB) gelmektedir. 1959 yılında başlayan Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler, 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak kabul edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır (Kutlu, Sevinç ve Kahraman, 2018: 30). Türkiye bu dönemden itibaren AB ile ilişkiler çerçevesinde siyasal ve yönetsel alanda pek çok reform çalışmaları içerisine girmiş ve ulusal mevzuatını AB kriterleri çerçevesinde revize etmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye özellikle 2000'li yılların başlarında önemli ölçüde AB odaklı bir dış politika yürütmüştür. Bu dönemde pek çok AB ülkesi ile ikili ilişkiler geliştirilmiştir. Ayrıca BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın aktif rol aldığı Kıbrıs Barış Planı, AB ile ilişkiler vb. konular dikkate alınarak desteklenmiş ancak Rum Kesimi'nin referandumda hayır oyu kullanması nedeniyle uygulama bulmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin 2000'li yıllardan itibaren başta Afrika ülkelerinde

olmak üzere dünyanın pek çok yerinde büyükelçilik ve konsolosluklar açarak Türkiye'nın dış politika sahası açısından önemli yapılandırmalar içerisine girdiği görülmektedir.

Türkiye, Birleşmiş Milletler üyesi ülke olarak, BM platformlarında sık sık bölgesel ve küresel sorunları gündeme getiren bir ülkedir. Bununla birlikte ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri, ardından Arap Baharı adı verilen Tunus, Mısır, Libya, Yemen ve Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da başlayan halk ayaklanmaları Türk dış politikasının 2000'li yıllarını şekillendirmiştir. Türkiye bu süreçlerde Mısır ve Suriye hükümetleri ile diplomatik ilişkilerini askıya almış üstelik Filistin meselesi nedeniyle İsrail ile diplomatik ilişkileri kesintiye uğramıştır. Myanmar'dan Filistin'e, Suriye'den Libya'ya, Kırım'dan Dağlık Karabağ'a ve Akdeniz'deki sorunlara kadar tüm bölgesel ve kısmi küresel nitelikli sorunlarda doğrudan ve birincil aktör olarak rol almıştır. Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin kötü bir sınav verdiği Suriyeli göçmenler konusunda açık kapı politikasını uygulaması, küresel arenada isminde söz ettirmesini ve AB'nin Suriye Krizi'nde Türkiye'yi taraf olarak kabul etmesine neden olmuştur. Türkiye son dönemlerde "Mavi Vatan" adı da verilen Akdeniz bölgesinde ulusal çıkarları çerçevesinde Fransa ve Yunanistan ile karşı karşıya gelmiştir. Bununla birlikte Libya Meselesi'nde Hafter karşıtı bir tutum alarak Birleşik Arap Emirlikleri gibi bazı ülkelerle sahada ve diplomaside mücadele alanlarına girişmiştir.

4.3.7.5. Uluslararası İlişkiler Karşılaştırması

Diplomatik alanda diğer üç ülkeye göre özellikle Fransa, Birleşmiş Milletler daimi üyesi olma konumunun etkisi ile oldukça etkili bir nitelik göstermektedir. Buna karşın Türkiye ve Endonezya, daha çok bölgesel bir coğrafyada etkinlik alanı kurmaktadır. Yeni Zelanda ise oldukça pasif bir dış politika aktörü olarak dünya siyasetinde yerini almaktadır. Tüm bu ülkeler içerisinde 21. yüzyılın ilk çeyreği itibariyle en fazla kutuplaşan dış siyaset tercihinin Türkiye üzerinde yoğunlaştığını öne sürmek mümkündür. Örneğin Türkiye'nin büyükelçisini çekerek diplomatik ilişkilerini önemli ölçüde askıya aldığı İsrail ile ilişkileri, Endonezya açısından daha çok söylemsel boyutta bir tepkisellik ile sınırlanmaktadır. Bu yönüyle Türkiye'nin tarihsel, ideolojik ve dindaşlık gerekçeleri üzerinden daha duygusal ve irrasyonel bir dış politika tercihi benimsediği belirtilebilir. Bu ve benzeri örnekler açısından uluslararası ilişkiler ya da diplomasi alanı, daha çok hükümet sistemi bağlamında bir çevresel etkileşim alanına tekabül ettiği öne sürülebilir.

4.4. Bölüm Değerlendirmesi

Bu bölümde toplumsal, ekonomik ve siyasal etkenler itibariyle karşılaştırma konusu edinilen dört ülke bağlamında çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır. İlk olarak Yeni Zelanda, fiziksel ve siyasal coğrafyası ile ekonomik yapı, kurumlara güven ve diplomasi alanlarında hükümet

sistemi ile daha kolay ve olumlu ilişkilere işaret eden özellik göstermektedir. Bununla birlikte Yeni Zelanda kültürel yapı, siyasal kültür ve kutuplaşma açısından ılımlı parti sistemi göstergelerine daha yakın olup nüfus yapısı, aşırı akımların varlığı ve demokratik performans ölçütleri itibariyle hükümet sistemi ve seçim sistemi ile daha uyumlu bulgulara işaret etmektedir. Bu açıdan Yeni Zelanda örneği, özellikle parti sisteminin kurumsallığı ile hükümet sisteminin iyi işlerliğine yönelik çeşitli besleyici etmenlere sahip bir ülkedir. Dolayısıyla seçim sistemi tasarımının temsil adaleti ve yönetsel istikrar ilke bütünlüğü içerisinde tasarımı ve pratiği daha kolay bir zemine gelebilmektedir. Kuşkusuz seçim sistemi ve hükümet sistemi gibi siyasal kurumsal yapıların değişim süreçleri tek taraflı etkileşimle oluşmamaktadır. Diğer ülkeler açısından da bu ilişki alanlarının kurumsalcı yaklaşım incelemelerine bir çevresel faktör ve kurumsal dinamik oluşturması bağlamlarında önemli hâle getirdiği gözden kaçırılmamalıdır.

İkinci olarak Endonezya, fiziksel ve siyasal coğrafyası ile ekonomik yapısı, kurumlara güven düzeyi ve uluslararası ilişkilere dair alanları itibariyle hükümet sistemi ile daha zor ve daha fazla ilişkili kurgulamalara eğilim olanağı sunmaktadır. Bununla birlikte Endonezya, demografik özellikleri, siyasal istikrarı ve aşırı akımlarla ilgili olarak hem parti sistemini hem de hükümet sistemini belirleyen dinamiklere sahiptir. Bunlara ek olarak kültürel yapısı, siyasal kültürü ve kutuplaşma açısından parti sistemini ılımlı ya da aşırı bir nitelikle belirleyici etmenlere olanak tanımaktadır. Buna karşın demokratik performans ölçütlerini geliştirmeye yönelik olarak özellikle hükümet sistemi ve seçim sisteminin nitelik ve işleyiş özellikleri açısından yeniden tartışılabilme alanına kapı açmaktadır. Bu açılardan Yeni Zelanda için daha kolay ilişki ve etkileşim alanlarına tekabül eden parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri, Endonezya açısından çok daha zorunlu ve tartışmalı tasarımlara yönelmeyi zorunlu kılmaktadır.

Üçüncü olarak Fransa, Türkiye ile benzer bir şekilde fiziki ve siyasal coğrafyası ile tarihsel hiterlandı itibariyle hükümet sistemi ile daha doğrudan tasarımlara ihtiyaç duymaktadır. Buna ek olarak ekonomik özellikleri, dış siyasal ve kurumlara güven unsurları yönünden hükümet sisteminin nitelik ve işleyiş alanına önem kazandırma bulgularına sahiptir. Buna karşın ülkedeki siyasal kültür, kutuplaşma ve kültürel yapı, parti sistemini ılımlı ve aşırı parti sistemi arasında çeşitli gelgitlere olanak tanıyan süreçler ve veriler içermektedir. Demokratik performans ölçütleri açısından ise Fransa'nın hükümet sistemi ve seçim sistemi tercihlerinin, temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağlamlarında daha fazla önem kazandığını ifade etmek mümkündür. Bu açılardan Fransa, farklı toplumsal, ekonomik ve siyasal etmenler açısından parti sistemini, seçim sistemini ve hükümet sistemini aynen devam ettirme ya da değişiklik yönünde tercihlendirme zeminine sahiptir.

Son olarak Türkiye; Endonezya ve Fransa'nın demokratik performans göstergeleri açısından sahip olduğu birtakım dinamiklerini temsil adaleti ve yönetsel istikrar ilkeleri çerçevesinde seçim sistemi ve hükümet sistemi odaklı olarak tartışabilme alanına açıktır. Buna karşın Türkiye'nin toplumsal yapısı, siyasal kültürü ve kutuplaşma dinamikleri ile parti sistemi arasındaki doğrudan etkileşim alanı, hem parti sistemi açısından hem de seçim sistemi açısından öneme haizdir. Bununla birlikte siyasal coğrafyası, kurumlara güven, siyasal istikrar, aşırı akımlar ve uluslararası ilişkiler bağlamlarında hükümet sisteminin niteliğine ve işleyişine dair sorgulama ve tartışma dinamiklerini korumaktadır. Bu açıdan hem Türkiye hem de Yeni Zelanda, Fransa ve Endonezya açısından parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin etkileşim alanlarında bu tür dolaylı ve doğrudan diğer faktörler, V. Bölüm'de ortaya konulacak olan parti, seçim ve hükümet sistemine dair değişim evreleri açısından daha fazla önem taşıyabilecektir.

Toplumsal kurumsalcılığın en önemli yönlerinden birinin kurumların toplumsal meşruiyetini artırmaya yönelik çabalar olduğu belirtilmektedir (Özdemiray ve Kutlu, 2020b: 173). Bu bölümde demografik özellikler, toplumsal kodlar, siyasal kültür vb. pek çok unsur özünde partiler sisteminin birer dinamiği olarak düşünülebilir. Aynı şekilde siyasal istikrar, fiziki ve siyasal coğrafya, uluslararası ilişkiler, hükümet sistemi tercihinin meşruiyet alanları olarak öne çıkarılabilir. Seçim sistemleri açısından aşırı akımların varlığı, demokratik kültür, kültürel yapı vb. unsurlar, daha fazla dikkate alınabilir diğer dinamikler olarak değerlendirilebilir. Tüm bunların yanında bu bölümde dört örneklemdeki ülkeler açısından ortaya konulan bulgular, inceleme konusunun odağındaki siyasal kurumlar arası ilişkilerin belirlenmesindeki kurumsal dinamiklerin çevresel faktörleri olması açısından kayda değer yol göstericiler olarak belirmiştir.

Öte yandan tarihsel kurumsalcılık açısından siyasal kurumların değişim ve dönüşüm süreçlerinin içsel ve dışsal faktörlerinin anlaşılmasında coğrafyadan demografik özelliklere, aşırı akımlardan diplomatik sahaya kadar ülkelerin kendilerine özgü evrimsel özellikleri, işleyiş pratikleri konusunda önemli etkilere sahiptir. Bir ülkenin ada ülkesi olmasının verdiği siyasal, toplumsal ve ekonomik özellikler, o ülkenin hükümet sistemi başta olmak üzere siyasal sistemine dair çeşitli unsurların oluşumunda dolaylı ve doğrudan etkilere sahip olabilmektedir. Bu açıdan çok boyutlu ve çok faktörlü karşılaştırmalı siyaset analizi, ülkelerin siyasal kurumlarının incelenmesinde önemli kurumsalcı fikirlerin sunabilmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu bağlamlarda bu çalışma çerçevesindeki parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri odağında gerçekleştirilen ülke incelemeleri, daha güçlü bir kapsamda (arka plan) anlam alanı kazanması hedefine sahip olmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM
KARŞILAŞTIRMALI SİSTEM İNCELEMELERİ: YAPISAL ETKENLER

Klasik kurumsalcılık, parti sistemi, seçim sistemi, hükümet sistemi gibi siyasal kurumları, daha geniş toplumsal, ekonomik ve kültürel güçleri etkileyen ve onlardan nispeten bağımsız başlı başına bir aktör olarak görmektedir. Yeni kurumsalcılık ise bu yaklaşımdan bir adım ötede çoklu siyasal aktörlere ve aynı zamanda –kuralları- olan reforma açık diğer siyasal kurumların etkisine vurgu yaparak değerlendirmeyi tercih etmektedir (Heywood, 2012: 136). Bu bağlamda karşılaştırmalı siyasal kurum incelemesinin Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye'deki örnek tarihsel-kurumsal tecrübeler ve uygulamalar üzerinden gerçekleştirilmesi bu bölümün temel amacıdır. Üstelik bu bölümde I. Bölüm'de ayrıntıları belirtilen karşılaştırmalı siyaset biliminin niceliksel boyutunda yer alan ve iki tür araştırma tasarımından biri olan "az sayıda ülke karşılaştırması" çerçevesindeki prensipler dikkate alınmaktadır. Ayrıca tarihsel kurumsalcılık perspektifinin bir gereği olarak bu bölümde davranışçı akımların tersine karşılaştırmalı ve tarihsel bağlamda parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişin bir politika olarak oluşması ve kurumsallaşması, süreç içerisinde güçlü bir şekilde seçim sistemleri ve hükümet sistemleri üzerinde önemli etki alanları doğurmuştur. Bu etki alanları, temsilde adalet ve/veya yönetimde istikrar ilkelerinin ayrı ayrı ya da birlikte düşünülebilmesi üzerinde bir bağımlılığı ortaya çıkarmaktadır. Kuşkusuz siyasal kurumların etki alanlarındaki dinamiklerin saptanması, bu politika bağımlılıklarını olgunlaştıracak ve kurumsallığını güvence altına alabilecektir. Bu noktada Türkiye'nin parti-seçim sistemleri ile hükümet sistemleri ilişkilerinde rasyonel siyasal-kurumsal tercihlerin ana parametrelerini, pratisyenlerin konjonktürel ve sübjektif yaklaşımlarından öte bir alana oturtmak gerekmektedir. İşte bu tez çalışması böyle bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tezin bu bölümünde ülkelerin yapısal/kurumsal yapılarının özellikleri ortaya konularak özellikle parti, seçim ve hükümet sistemleri bağlamında karşılaştırmalı tecrübe örneklerinin sunulması hedeflenmektedir.

Böylece, bu bölümün öncelikli amacı siyasal sistemin en temel kurumsal boyutlarının araştırma örneklemi çerçevesindeki ülkelerde, her biri özelinde karşılaştırmalı olarak ortaya konulmasıdır. Bu noktada Akgün ve Tanıyıcı (2013: 176), ülkelerin siyasal sistemlerinin tanımlayıcı özellikleri arasında hükümet sistemi ile birlikte parti sistemi, seçim sistemi, devlet/yönetim yapısı ile yasama organının yapısı olmak üzere beş temel özelliğe dikkat çektikleri görülmektedir. Bu temelden hareketle tezin bu bölümünde siyasal sistemin yapısal değişkenlerinin devlet yapısı (hem rejimsel yönü hem de üniter-federal örgütlenmesi), hükümet

sistemi, seçim sistemi, parti sistemi ve yasama yapısı itibariyle değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Yargı erkine yönelik hususlar ise diğer temel değişkenler arasında analize konu olduklarından ayrı bir başlık altına alınmamıştır. Hâsılı bu tez, sistemli süreç analizi çerçevesinde betimlemeyi daha güçlü bir şekilde gerçekleştirmek için (della Porta, 2015: 257) değişken sayısını artırmış ve belli bir paradigmaya yönelik örneklemelerini seçerek farklılıklar aracılığıyla anlamlandırma ve çeşitli tecrübeleri araştırma amacı gütmüştür. Süreçler ve zamansal dizilimlere dikkat edilmeye çalışılarak ilgili kısımların tasarımları ve anlatımları şekillenmiştir.

5.1. Devlet Yapısı

Aristoteles'ten günümüze kadar devlete dair en temel tartışma unsurları arasında yasalar ve kuvvetler (Arslan, 2007: 297) önemli bir yer edinmiştir. Örneğin Aristoteles, iyi bir devlet yönetimi için hukukun üstünlüğü ilkesinin önemine işaret eder. Siyasal iktidar sahipleri ne kadar iyi olurlarsa olsunlar egemenlik bir insan ya da bir toplumsal gruba değil hukuka ait olmalı ve yöneticiler bu hukukun koruyucuları olmalıdırlar. Bu çerçevede siyasal yönetimin yazılı ve yazısız hukuk kuralları ile sınırlandırılmasını savunur. Ayrıca, hukuk anlayışının bir parçası olarak adalet kavramına özel bir vurgu yapan Aristoteles, hukuk sistemini toplumun kendi ihtiyaçları ile belirlediği "özel hukuk ve insan doğasına dayanan "evrensel hukuk" olmak üzere iki şekilde ele almaktadır (Çaha, 2008: 26-27).

Siyasal iktidarlar meşru güç kullanma tekeline sahip devlet olgusu çerçevesinde güç sahipleri olarak devletlerin kuruluş süreçlerinde ve devletleşme aşamalarında uluslararası hâkim paradigmalar ve siyasal kültürlerinin etkisi ile çeşitli iktidar paylaşım tercihleri içine girmişlerdir. Devletin merkezi ve yerel yönetim örgütlenmesini ifade eden bu yapılanma, üniter, konfederal ve federal olmak üzere üç tür devlet yapısını ortaya çıkarmaktadır. Bu tez kapsamında federal ve konfederal devlet yapıları, Türkiye merkezli çözümlemelere zemin hazırlamayacakları için, karşılaştırmalı ülke incelemeleri bağlamında örneklem ülkeler kategorisinde değerlendirilme dışı bırakılmıştır. Bu bağlamda üniter yapı, çalışmanın karşılaştırma motivasyonlarını belirleyen temel değişkenlerinden birini oluşturması açısından incelenmesi önem kazanmaktadır. Örneğin Türkiye'de başkanlık sistemine geçişte ABD'de fedaral sistem çerçevesinde güçlü yerel yönetim yapısı ile paylaştırılan iktidarın Türkiye'de katı üniter devlet yapısı ile birlikte iktidardaki yoğunlaşmayı artırabileceği tartışılmıştır (Ataay, 2017: 89).

Genelde tek bir millet üzerinden oluştuğu kabul gören ulus-devletler, siyasal tasarımlarda iktidarı merkezde yoğunlaştıran, mutlak eşitlik esasına dayalı yasalar çerçevesinde siyasal kararlar üreten düzenlemelere yönelmişlerdir. Böylece üniter devlet yapıları oluşmaya

başlamıştır. Üniter devletler, topraklarında genelde geniş etnik farklılık üzerinde doğmazlar. Ancak uygulamada örneğin Birleşik Krallık'ta olduğu gibi farklı etnik toplulukları siyasal yapılanmasında eşit ve üst bir norm üzerinde tek bir tanımlama etrafında toplayabilmektedirler. Üniter devletlerde merkezi hükümet tüm iktidarı tek başına ve doğrudan mutlak surette kullanmak zorunda değildir. Merkezi hükümet, yasama organı üzerinden yürürlüğe koyacağı düzenlemelerle merkezdeki iktidar yetkilerini istediği ölçülerde ve uygun yöntemlerle bölge, il, kent ve köy örgütlenmelerine devredebilir. Bununla birlikte merkezi hükümet bu yetki dağıtımını farklı kriter ve öncelikler çerçevesinde, yine yasal ve meşru mekanizmalarla geri alabilir (Kalaycıoğlu, 2014: 28).

Devletin üniter olmasına yönelik temeldeki argümanlar ile Avrupa parti sistemlerinin doğuşu arasında benzerlik olduğunu belirtmeden geçmemek gerekir. Her ikisi de siyaset sosyoloğu olan Lipset ve Rokkan'a göre (1967), Avrupa'daki toplumsal bölünmelerin en temel iki boyutundan biri "merkez-çevre" adı da verilen yerel/bölgesel eksende yer almaktadır. Buna göre yerel ya da bölgesel ayrışma ve kutuplaşmalar ulus devletin merkeziyetçi ve türdeş nitelikli siyasetine karşı bir tepkinin ürünüdürler. Bu savı parti sistemlerinin doğuşu açısından oldukça önemli bulan Özbudun (2011: 7), toplumdaki çeşitli etnik, dinsel ve kültürel yapıların bir siyasallaşma süreci ile birlikte partileştiklerini öne sürer. Mardin'e göre ise (1973: 169), merkez-çevre ayrımı coğrafi olmaktan öte kültürel bir ayrışmaya tekabül etmektedir. Ona göre devlet, merkezi; çevre ise Lipset ve Rokkan'dan ayrışarak toplumsal ve ekonomik az gelişmişlikle ya da azınlık kültürlerinin belirli coğrafyalara hâkimiyetleri ile açıklanmamakta ve siyasal elitlerle toplumun geri kalan aktörleri arasındaki çatışma alanını ifade etmektedir. Devlet, ulus devlet ise millî politikaların korunması çerçevesinde diğer toplumsal ve siyasal eğilimleri sistemde tutma arayışı öne çıkar. Bu gerekçeler, bu çalışmada çok partili sistem ve üniter devlet ilişkisi temelli değişkenlerin açıklanmasının önemli bir boyutunu ortaya koyması açısından kayda değerdir.

5.1.1. Yeni Zelanda

İngiliz Uluslar Topluluğu arasında yer alan Yeni Zelanda, üniter yapılı anayasal monarşi ile yönetilmektedir. Devlet yapısı anayasada düzenlenmemiştir, ancak yasalar, mahkeme kararları ve ortaya çıkan içtihat ve teamüller devlet düzeninin uygulama kurallarını oluşturur. Devlet başkanı Kraliçe II. Elizabeth olup, Yeni Zelanda valisi, Yeni Zelanda Başbakanının teklifi üzerine beş yıllık süre için Kraliçe tarafından atanmaktadır. Bununla birlikte hem Kraliçe hem genel vali sembolik statüdedir (MFA, 2020a). Bu açıdan Yeni Zelanda hükümet sistemi açısından başbakanlı parlamenter sistem oldukça belirgin olup (Marshall, 1955: 3-4; Palmer, 1994: 226) Türkiye'nin parlamenter başbakanlık sisteminde olduğu gibi cumhurbaşkanlarının

siyasal alandaki rolleri oldukça zayıf bir görünüme karşılık gelmektedir. Esasında zayıf görünüm, yetkisiz olduğu anlamına gelmez. Devlet başkanını temsil eden genel vali, başbakanın talebi üzerine kabine üyelerini göreve atayabilir ya da görevden alabilir, parlamentoyu toplantıya çağırabilir, feshedebilir ve af yetkisini kullanabilir (Canbazoğlu, 2010: 324-325).

İngiliz parlamentosu tarafından 1852 yılında kabul edilen Yeni Zelanda sömürgesine temsili bir anayasa tanınması yasası çerçevesinde merkezi hükümete karşı görece özerk olarak oluşturulan altı bölge 1875 yılında kaldırılmıştır. Hâlihazırda uygulanmakta olan hükümet sistemi, üniter ve merkeziyetçi bir yapıdadır. İngiltere gibi yazılı bir anayasası bulunmamaktadır. Ancak, Yeni Zelanda yazısız anayasası, 1852 ve 1986 tarihli kuruluş yasaları, 1956 ve 1993 tarihli seçim yasaları, 1990 tarihli Haklar Bildirgesi ile örf ve geleneklerden oluşmaktadır. Anayasaya dair, özellikle temel kanunların ve bunlardaki çeşitli maddelerin kolay değiştirilemeyecek hükümler hâline dönüştükleri görülmektedir. Bu maddelerin Temsilciler Meclisi'nin 4'te 3'ünün oyuyla veya referandumla değiştirilebilmesi hükmü getirilmiştir (Lijphart, 2006: 33-34). Diğer yandan anayasal düzenine dair temelde üç kilit normu; temsili demokrasi, parlamenter egemenlik, anayasanın yazılı olmayan ve gelişen doğası olarak tanımlamak mümkündür (Palmer, 2007: 565).

Yeni Zelanda'da 1989 yılında "Yerel Yönetim Değişikliği Yasası" ile yerel yönetim yapılanmasında özerkleşme süreci belirgin bir şekilde başlatılmıştır. Bununla birlikte ülkede yerel yönetim yapılanmasında 12'si bölgesel konsey ve 78'i bölgesel otorite olmak üzere iki tür yapılanma söz konusudur. Bölgesel otoritelerin 11'i kent konseyi ve 50'si mahalle konseyidir. Yerel yönetimlerin karar organları seçimle işbaşına gelmektedir. Bölgesel otoriteler, imar ve planlama, altyapı hizmetleri vb. alanlarda görev ve yetkilerle donatılması açısından Türkiye'deki belediyelere yakın hizmet alanlarına ve anlayışına sahiptir. Bölgesel konseyler ise daha çok çevre ve doğanın korunması ile deniz ve kara ulaşımı ile liman hizmetlerine ilişkin alanlarda önemli yetkilere sahiptir (Avaner, 2019: 132-133; Doğan, 2019: 285-286). Ülke nüfusunun az olmasına bağlı olarak yerel yönetim yapılanması, klasik yerel hizmetlerin yürütülmesi üzerine şekillenmiştir. Ayrıca Yeni Zelanda'da yerel yönetimler ile merkezi yönetim ilişkisi dikey olmaktan çok yatay şekilde olup Anglo-Sakson ülkelerde olduğu gibi yerel yönetimler, anayasal bir statüye sahip değildir (Parlak, 2002: 55).

Yeni Zelanda hukuk sistemi, Fransa ve Türkiye'deki hukuk sisteminden ayrışmaktadır. Nitekim ülkede Anglo-Sakson ülkelerde uygulanan tek bir adli hukuk düzeni bulunmaktadır. Bu açıdan ayrı ve bağımsız bir idare hukuku ve ülkenin genel mahkemeler düzeninden ayrı bir idari yargı düzeni yoktur. Yeni Zelanda'da devlet birimlerine uygulanan hukuk, aynı zamanda

özel kişilere de uygulanan genel hukuk düzenidir. Bu bağlamda idari sisteme ve idari nitelikli faaliyetlere uygulanan hukuk, tek bir hukuk yapısı içerisindedir. Dolayısıyla Türkiye ve Fransa hukuk sisteminde belirgin bir şekilde hissedilen bir idare hukuku, Yeni Zelanda'da yalnızca "idareye uygulanan hukuk" olarak varlık göstermektedir (Gözler ve Kaplan, 2011: 21).

5.1.2. Endonezya

Endonezya, üniter bir devlet yapılanmasına sahiptir. 1949 yılında bağımsızlığını ilan ederek "Endonezya Birleşik Devletleri" adı ile kurulan devletin ismi 1950 yılında Endonezya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir (Vickers, 2013: 293). 1999 yılında çıkartılan iki kanun ile birlikte Endonezya'nın aşırı merkeziyetçi anlayışı ve yapısı değişerek yerel yönetimlerin özerkliği artırılmış, mali özerkliği güçlendirilmiş ve yerel yönetimlere eğitim, sağlık, tarım ve bölgesel yatırımlar konusunda yetki devri gerçekleştirilmiştir (Bayram ve Akman, 2019: 423). 2001 yılındaki anayasa değişiklikleriyle yerelleşme süreci devam ederek merkezi idarenin taşra teşkilatlarındaki çeşitli hizmet alanları, yerel yönetimlere devredilmiştir. Bununla birlikte 2004 yılında yerel meclislerin gücü azaltılarak il valilerinin belediyeler üzerindeki yetkileri artırılmıştır. Valilerin de süreç içerisinde seçimle işbaşına gelmeleri ile birlikte yerel düzeyde yerel yasa yapıcı birimlerce merkezi idarenin belirlediği çerçevede yasalar çıkartılmaya başlanmıştır (Köseoğlu ve Sobacı, 2018: 428-429).

Tablo 5.1. Endonezya'da Merkezi Yönetim ile Yerel Yönetimler Arasındaki Yetki ve Görev Dağılımı

Merkezi Yönetim	Yerel Yönetimler
➢ Dış politika ➢ Ulusal güvenlik ve savunma ➢ Yasa yapma ve uygulama ➢ Makroekonomik politikalar ➢ Din hizmetleri	➢ Kalkınma planı ve denetimi ➢ İmar planlaması, uygulaması ve denetimi ➢ Eğitim ve sağlık sektörünün yönetimi ➢ Çevre ve tarım politikalarının yürütülmesi ➢ Demografi ve nüfus kayıt hizmetleri ➢ İstihdamın geliştirilmesi ➢ Kamu düzeni ve huzuru

Kaynak: Sobacı ve Köseoğlu, 2016: 58-59.

Yürürlükteki 1945 Anayasası, Türkiye'de 1982 Anayasası gibi defalarca değişikliklere uğramış bir hukuk metnidir. 1945 Anayasası'nın bölge yönetimlerini düzenleyen 18. maddesinde ülke illere, iller ise ilçe ve belediyelere bölünmektedir. 2013 yılı itibariyle 34 il (*propinsi*), 398 kırsal bölgelerde bulunan ilçe (*kabupaten*) ve 93 belediye (*kota*) olmak üzere 525 yerel yönetim kuruluşu ile 6.694 bucak (*kecametan/kampung*) ve 69.429 köy (*kelurahan)* bulunmaktadır. İlçe ve belediye yönetimleri büyüklükleri itibariyle oldukça farklı olmakla birlikte idari kademe olarak aynı düzeyde yer alan yerel yönetim kuruluşlarıdır. Belediyeler, kentsel bölgelerde olmaları yönüyle, ilçe yönetimlerinden ayrılırlar. Bucak ve köyler ise, ilçe ya da belediye yönetimi altında yer alırlar. Endonezya'da aşırı çok partili sistem olduğu için

yerel meclislerde çeşitli siyasal partiler mutlaka yer edinirler. Yerel düzeyde kanun yapımının çerçevesi 2007 yılında çıkarılan 38 sayılı Hükümet Kararnamesi ile sınırlı olmak kaydıyla ulusal düzenlemeleri yerel şartlara uyumlulaştırmak amacıyla yerel yönetim birimlerince yasaların çıkartılmasına olanak sağlanır (Sobacı ve Köseoğlu, 2017: 356-360).

5.1.3. Fransa

Fransa, üniter devlet yapılanmasına sahip bir ülkedir. Bununla birlikte 1982 yılından itibaren yerinden yönetim (*desentralizasyon*) anlayışı anayasal düzen açısından da etkili olmaya başlamıştır. Nitekim 17 Mart 2003 tarihinde Ulusal Meclis ve Senato'nun ortak toplantısına yani topyekün Kongre'ye sunulan reform teklifi, 278'e karşı 584 oyla kabul edilmiştir (Karahanoğulları, 2003: 2-3). Böylece on maddelik anayasa değişikliği tasarısı kabul edilerek, 28 Mart 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Değişikliğin en önemli noktalarından biri, 1. maddenin son paragrafına eklenen cümle ile olmuştur. Böylece 1. madde şu şekilde düzenlenmiştir: "*Fransa, bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir Cumhuriyettir. Köken, ırk veya din ayrımı yapılmaksızın tüm vatandaşlarının yasa önünde eşitliğini güvence altına alır. Tüm inançlara saygılıdır. Örgütlenmesi, adem-i merkeziyet esasına göredir.*" Bu bağlamda "décentralisee" ifadesi eklenerek üniter devlet yapılanmasına ek olarak yerinden yönetim anlayışı, anayasal olarak da benimsenmiştir (Şinik, 2012: 131).

Valilerin yerel yönetimler üzerindeki vesayetinin kaldırılması Fransız yerel yönetimleri açısından ilk önemli gelişme olarak değerlendirilebilir. Anayasa'nın 72. maddesinde yerel yönetim yapılanmasının komünler, iller ve denizaşırı topraklardan oluştuğu görülmektedir. Bunlar dışında oluşturulacak yerel yönetim birimleri ancak yasa ile kurulabilirler. Bölge yönetimleri ise yasa ile daha sonra kurulmuştur. Tüm yerel yönetim birimleri merkezi tek bir yasanın belirlediği şartlar çerçevesinde yerel meclisleri işletebilirler. Bölge yerel yönetimleri, sanayinin geliştirilmesi, sağlık hizmetleri, mesleki öğretim ile liselerin ve özel eğitim kurumlarının yapı ve tesislerinin sorumluluğu gibi görevlere sahiptirler (Keleş, 2009: 89). Fransa'da komünler, en küçük yerel yönetim birimi olan belediyelerdir. İkinci birim olan iller ise merkeziyetçi yönetim geleneğinden gelen Fransız kamu yönetimi sisteminin en önemli parçalarından biridir. Güçlü bir üniter devlet yapısına sahip olan Fransa'da bölge yönetimlerine geçiş kolay olmamıştır. Bölge yönetimleri komün ve il yönetimleri ile merkezi yönetim arasında uzlaştırıcı bir işlev üstlenmektedir (Toksöz vd., 2009: 58-61).

Fransa'nın yerel yönetim yapılanması açısından günümüzde 26 yönetimsel bölgeye ayrıldığı görülmektedir. Bu bölgelerden 22'si Avrupa kıtasında; 4'ü denizaşırı topraklarında yer almaktadır. Tüm bu bölgeler içerisinde 100 il (*département*) ve illerin içerisinde 342 ilçe (*arrondissement*) bulunmaktadır. Fransa'nın 100 ili arasından 4'ü; Fransız Guyanası,

Guadeloupe, Martinique ve Réunion, denizaşırı topraklardır. Denizaşırı bölgelerdeki iller doğrudan Fransa'ya ait olup hepsi birlikte Fransa Cumhuriyeti'nin ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin birer parçasıdır. Kıta Fransa'sında yer alan iller ile eşit durumdadırlar. Fransa'nın 26 bölge ve 100 ilinin yanı sıra denizaşırı topluluklar (*collectivités d'outre-mer*) adı verilen ve savunma konusunda Fransa ile anlaşmalı ortak ülkeleri yahut hâkimiyet ortaklıkları olan toprakları bulunmaktadır. Bu denizaşırı hâkimiyetleri arasında Fransız Polinezyası, Mayotte, Saint Barthélemy, Saint Martin, Saint Pierre ve Miquelon ile Wallis ve Futuna olmak üzere altı adet denizaşırı aidiyeti vardır (Kahraman ve Sevinç, 2020: 113).

Fransa'da 1789 Devrimi'nden öncesine dayanan en eski yönetim birimleri ise "komün" (*communes*) adı verilen belediyelerdir. Belediye başkanları, belediye meclis üyeleri içerisinden seçilmektedir. 3.500'den az nüfusa sahip belediye meclis üyeleri, iki turlu çoğunluk listeli seçim sistemine göre belirlenir. 3.500'den fazla olan belediyelerde ise karma seçim sistemi uygulanmaktadır (Erbay, 1999: 62-63). Ülkede 36.681 belediye olup, Avrupa'daki toplam belediye sayısının neredeyse yarısı tek başına Fransa'dadır. Üstelik 27 bini aşkın komünün nüfusu, 1.000'in altındadır. 100 bin üzeri ise yalnızca 47 komün bulunmaktadır (Toksöz vd., 2009: 58). Bu bağlamda Fransa'da komün (belediye) sayısı optimal ölçek sorununu ortaya çıkaran bir tartışma konusu olmayı sürdürmektedir (Şengül, 2012: 34-35).

5.1.4. Türkiye

Hukuksal tanımını 1648 tarihli Westfalya Anlaşması ile kazanan ulus devlet paradigması, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda kabul edilen bir ilke olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 2., 3. ve 5. maddeleri bu anlayışın izdüşümleridir. Anayasa'nın 2. maddesinde; "*Türkiye Cumhuriyeti, (...), başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti*" olarak tanımlanırken; 3. maddesinde; "*Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür*" ifadesi yerini bulurken; 5. maddesinde; "*devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini…*" şeklinde temellendirilmektedir. Bu açıdan üniter devlet tanımının anayasal karşılığı 3. maddesi ile karşılığını bulmaktadır. Bu noktada devlet örgütlenmesinin, "*ülkesi ile bütündür*" hükmü, yer bakımdan farklı egemenlik alanlarına ayrılamayacağı; "*milleti ile bir bütündür*" hükmü, farklı etnik, dilsel, dinsel, vb. toplumsal yapılara göre farklı yönetim sistemlerinin oluşturulamayacağını güvence altına almaktadır (Ayman Güler, 2009: 113-117).

Türk kamu yönetimi, merkezi yönetim kuruluşları ve yerinden yönetim kuruluşları olmak üzere ikiye ayrılır. Nitekim Anayasa'nın 123. maddesinde: "*İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetimi ve yerinden yönetim esasına dayanır*" hükmü yer almıştır. Bu yönüyle örneğin Endonezya'da kamu yönetimi yapısının doğrudan yerel yönetimler üzerinden

tek yönlü dağılımından ayrışır. Türkiye'de merkezi yönetimin başkent örgütlenmesini cumhurbaşkanı, bakanlar kurulu ve bakanlıklar ile yardımcı ve bağlı kuruluşlar oluştururken; taşra örgütlenmesini ise il, ilçe ve bölge kuruluşları oluşturmaktadır. Yerinden yönetim kuruluşları ise il özel idaresi, belediye ve köy olmak üzere coğrafi yerinden yönetim kuruluşları ile üniversiteler, kamu iktisadi teşebbüsleri, meslek kuruluşları, düzenleyici ve denetleyici kurumlar olmak üzere fonksiyonel yerinden yönetim kuruluşları olarak iki temelde örgütlenirler (Eryılmaz, 2016: 130).

Üniter devletler bu yapılanmalarını meşru bir yazılı kaynak üzerinde toplayıp, devlet yapılanmasının farklı katmanlarındaki yetki ve sorumlulukları anayasal olarak tanımlayabilirler. Türkiye'deki üniter devlet yapısı da bu minvalde anayasal bir çerçevede genel hatları ortaya konulmuştur. Ak Parti'nin başkanlık sistemine yönelik düzenlemelerini, ABD tipi bir başkanlık sisteminden ayıran en temel özelliklerinden birinin üniter devlet yapısı korunarak bir başkanlık sistemi tasarımı olduğu vurgulanmaktadır (Bilir, 2015: 84). Bu açıdan Türkiye'de üniter devlet sistemi oldukça hassas bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik Fransa'daki yerel yönetimlerin özerkleşme ya da yerel görev ve yetkilerinin artmasına karşın Türkiye, yerel yönetimler üzerinde merkezi yönetimin ağır vesayeti altında olmayı sürdürmektedir. Kuşkusuz üniter devletlerde merkezi yönetimin yerel yönetimler üzerindeki denetimi, federatif devletlere göre daha katıdır. Ancak Türkiye'deki "yerindelik" boyutunu da kapsayan ağır bir idari vesayet denetimine hiçbir AB üyesi ülkede rastlanmadığı belirtilmektedir (Parlak, 2002: 66).

5.1.5. Devlet Yapısı Karşılaştırması

Karşılaştırmalar açısından öncelikli olarak Yeni Zelanda, diğer üç ülkeden anayasal monarşi olması yönüyle, devlet yapısının bu unsuru açısından ayrışmaktadır. Ayrışan ikinci yönü ise, yazılı olmayan bir anayasal norm içerisinde devlet yapısını işler hâlde tutmasıdır. Esasında tarihsel ve toplumsal şartlar itibariyle, Kanada ve İngiltere uygulamalarının aksine Yeni Zelanda'nın federal devlet yapılanmasını uygulamaması IV. Bölüm'deki değişkenlerle birlikte desteklendiğinde makul bir duruma işaret etmektedir. Devlet yapılanmasına dair ikinci karşılaştırma bulgusu ise Türkiye'nin diğer üç ülkeye göre daha katı bir üniter devlet anlayışına ve işleyişine sahip olduğudur. Özellikle Fransa ve Endonezya, yerel ve bölgesel yönetimlerini, üniter devlet yapılanması altında güçlendiren çeşitli süreçlerle işler kıldığı saptanmıştır. Üçüncü karşılaştırma bulgusu ise, Endonezya'nın diğer üç ülkeden de farklı olarak ülke içerisinde iki farklı hukuk felsefesi temelinde yapılanma benimsemesidir. Ülkede genel olarak işletilen hukuk düzenine ek olarak örneğin Açe Bölgesi'nde özellikle ceza hukuku, miras hukuku vb. özel hukuk alanlarında adli yargılama usulleri İslami dayanaklar üzerinden ayrı bir yasal düzende

şekillenmektedir. Bu durum, üniter devlet anlayışı ve hukuk felsefesi bağlamında ayrıca tartışılmayı gerektirmektedir.

Buraya kadar belirtilen tüm bulgular, bir devlet yapısına yüklenen anlam alanının, her ülkenin kendine özgü yasal, yönetsel ve siyasal paradigmaları ile şekillendiğini göstermektedir. Bu açıdan bu çalışmanın hem bu bölümündeki hükümet sistemi kısmındaki karşılaştırma örnekleri hem de VI. Bölümü'ndeki mülakat bulgularında üniter devlet ile özellikle hükümet sistemi arasındaki bağıntının ne ölçüde olup olmadığı ortaya konulmuş olacaktır. Böylece Türkiye'de üniter devlet yapısına dair kaygı alanları ile hükümet sistemi değişiklikleri arasındaki ilişki, karşılaştırmalı siyaset bilimi aracılığıyla çözümlenecektir. Bu bağlamda çalışma bütünlüğü açısından I. Bölüm'de kriter saptaması olarak vurgulanan, V. Bölüm'de karşılaştırmalı olarak anlam alanı incelenecek olan bu iltisak ya da iltisaksızlık, VI. Bölüm'deki mülakat bulguları ile nihai anlamını bulması sağlamış olacaktır. Dolayısıyla çalışmanın yapısal unsurlarının böylesi bir kapsam ve aşamalarla anlaşılabileceğini, diğer kısımlara geçmeden evvel güçlü bir şekilde hatırlatmakta yarar bulunmaktadır.

5.2. Hükümet Sistemi

Demokratik ülkelerde temelde üç farklı hükümet sistemi uygulanmakta olup ülkelerin tarihsel, siyasal, ekonomik vb. geçmişleri, süreç içerisinde belirli bir hükümet sistemini tercih etmelerine neden olmuştur. Bu açıdan her hükümet sisteminin kendi içerisinde bir tarihselliği söz konusudur (Beriş, 2015: 92). Bununla birlikte karşılaştırmalı siyaset biliminde kurumsalcı yaklaşımlar açısından; hükümetler, birer siyasal aktör, hükümet sistemleri ise siyasal kurumdur. Yeni kurumsalcı yaklaşımlar, temelde her ülkenin toplumsal, tarihsel vb. değişim dinamiklerini dikkate alarak kurumsal dinamiklerin değişim ve dönüşüm süreçlerinin doğal bir anlam ifade ettiğini savunmaktadırlar. Buna göre siyasal kurumlar değiştikçe, bir yandan diğer siyasal kurumlar üzerinde değişim dinamiklerini teşvik eden pek çok etmen ortaya çıkarırlar. Böylece bir hükümet sisteminin değişimi, tek bir siyasal kurumdaki değişikliğe karşılık gelmemektedir. Bu bağlamlarda örneklem ülkelerin tarihsel-kurumsal tecrübe ve uygulamalarının anlaşılması önem arz etmektedir.

5.2.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, İngiliz tipi parlamenter hükümet sistemine sahiptir. Ancak yasama tek meclislidir (McGee, 2017: 1-5). Yürütme organı, Kraliyet Vekilleri (*Ministers of Crown*), Genel Vali'nin başkanlık ettiği İcra Konseyi (*Executive Council*) ve Kabine'den oluşmaktadır. İcra Konseyi, 1840 yılından beri Genel Vali'nin başkanlık ettiği bir danışma meclisidir. Oluşturulduğu dönemlerde politikaları belirleme özelliğine sahip İcra Konseyi, zamanla yasalara uygun yönetsel düzenlemeler yapabilen bir organ hâline gelmiştir. Bir kişinin İcra

Konseyi ya da Kraliyet Vekili olabilmesi için parlamenter olma şartı bulunmaktadır. İcra Konseyi'nin üyeleri olan Kraliyet Vekilleri icracı bakanlıklar değildir. Monark'ın bir tür gölge kabinesi gibi işlev görürler. Diğer yandan Yeni Zelanda Kabinesi, hükümet sistemi içerisinde politika kararları alan ve uygulamaya çalışan icracı yapıdır. Genel Vali, Türkiye'de parlamenter sistemdeki gibi teamülen seçimlerde en çok oy alan ya da sandalye kazanan partinin genel başkanını başbakan olarak atar ve başbakan belirlediği kabine üyelerini Genel Vali'nin onayına sunar. Yeni Zelanda Kabinesi, kuruluş ve işleyiş usulü açısından herhangi bir yasal düzenlemeye dayanmayıp (Buchanan, 1991: 2-5), anayasal teamüllerle gelişimini sağlamakta ve son olarak "kabine kılavuzu" adı verilen resmi bir dokümanla yasal zeminini işlettiği belirtilmektedir (Canbazoğlu, 2010: 324-326).

5.2.2. Endonezya

Endonezya parlamenter sistemden başkanlık hükümet sistemine iki defa geçmiş bir ülkedir. Bu açıdan parlamenter demokrasi geçmişine değinme gerekliliği bulunmaktadır. 1949 yılında siyasal bağımsızlığını elde eden Endonezya, çok partili parlamenter hükümet sistemini inşa etmiştir. 17 Ağustos 1950 tarihinde on altı federe devlet ve özel yönetim bölgesini ilga ederek üniter bir cumhuriyete geçiş yapmıştır. Parlamenter hükümet sisteminin net bir şekilde uygulandığı 1950-1957 yılları arasında yedi kez hükümet değişikliği yaşanmış ve siyasal istikrarsızlık engellenememiştir. Örneğin 1955 yılında gerçekleştirilen bağımsızlık sonrası ilk genel seçimlerde siyasal partilerin %22, 20, 18, 16 şeklinde devam eden oylar alması ile hiçbir parti yasama organında çoğunluğu sağlayamadığı gibi uzun ömürlü hükümetler de kurulamamıştır. Milliyetçi lider Sukarno, 1956 yılında Batı tipi demokrasileri eleştirerek tek parti sistemini savunmuş (Vittachi, 1975: 13-21) ve parlamenter sistemin Endonezya'nın geleneklerine uygun olmadığını öne sürmüştür. Ek olarak, çeşitli ayrılıkçı hareketlerin ortaya çıkması, 1965 yılında askeri darbe girişimi sonrasında General Suharto yanlısı bir grup ordu milislerince Cava ve Bali'de komünistlere karşı kanlı operasyonlar düzenlenmesi ve 1968 yılında Suharto'nun devlet başkanlığı görevine getirilmesi ile tek partili başkanlık rejimi resmen uygulamaya konulmuştur (Göksoy, 1995: 207-208).

1967 yılında önce geçici olarak daha sonra 1968 yılında kalıcı olarak 1998 yılına kadar General Sukarto döneminde başkanlık rejimi, başkancı otoriter bir süreç olarak işletilmiştir. Nitekim Endonezya, parlamenter sistem içerisinde iken demokrasisi kesintiye uğramış ülkeler sınıfında (Stepan ve Skach, 1994: 126) yerini alması yönüyle Türkiye ile benzer istikrarsızlık süreçleri yaşamıştır. 10 Mart 1988 tarihinde beşinci defa başkan seçilen Sukarto, 1998 yılında büyük bir halk ayaklanması ile görevden uzaklaştırılmıştır. Böylece otoriter "başkancı başkanlık" sistemi sona erdirilerek 1998 yılında ülke olağan bir parlamenter hükümet sistemi

ile yönetilmeye başlanmıştır. Akabinde 1999 ve 2002 yıllarındaki anayasal reformlarla başkanlık hükümet sistemi tekrar ve demokratik niteliklerde inşa edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda en fazla üst üste iki dönem seçilebilecek başkan ve başkan yardımcılarının doğrudan halk tarafından seçilmesi benimsenmiştir. Bu yönüyle Amerikan başkanlık sistemine benzer bir başkanlık sistemi tasarımı ortaya konulmuştur.

Endonezya, 2004 yılında siyasal tarihinin ilk demokratik başkanlık seçimlerini doğrudan halkın oyları ile gerçekleştirmiştir. Bu seçimleri ve 2009 yılındaki seçimleri merkez sağ siyaseti temsil eden Demokrat Parti adayları kazanmıştır. 20 Ekim 2014 tarihinde ise Endonezya Demokratik Mücadele Partisi adayı olan ve parlamentodaki azınlık partilerinin desteklediği Cakarta Valisi Joko Widodo, %53,15 ile sandıktan zaferle çıkmıştır. Üstelik başkanlık seçimlerinden altı önce kendisini aday gösteren ve destekleyen partilerin toplam oyu %40,88 olmasına karşın önemli bir başarı sağlamıştır. Widodo'nun partisi1993 yılında kurulan Asya Liberalleri ve Demokratları Konseyi üyesidir. Hâlen başkanlık sistemi ile yönetilmekte olan Endonezya'da devlet başkanı, hükümetin başı olup başbakanlık makamı yoktur. Kabine üyeleri, doğrudan başkan tarafından belirlenir, başkan tarafından görevlerine son verilir. Kabine, devlet başkanına yardımcı bir organ olarak işlev göstermektedir.

5.2.3. Fransa

Fransa'da Beşinci Cumhuriyet'le birlikte yarı başkanlık sistemi uygulama imkânı bulmuştur. 1958 Anayasası'nda 1962 yılında yapılan değişiklikle cumhurbaşkanın halk tarafından seçilmesi hükmü getirilmiştir. Bu durum Türkiye'de 2014-2018 yılları arasındaki dönemle benzeşse de Fransa'dan en temel farkı sorumlu ve yetkili bir cumhurbaşkanının bulunması ve başbakanın yetkilerinin yürütmenin iki kanadına ayrılarak paylaşılmış olmasıdır. Türkiye'nin 2007 referandumu ile cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi yönündeki kararıyla birlikte 2014 yılında etkili, popüler ve karizmatik bir siyasal lider ile yarı başkanlık sistemlerine benzer bir dönemi yaşamaya başlamıştır. Üstelik hem yürütme hem de yasama, tek bir partinin egemenliği altındaki yerini almıştır. 2017 yılındaki referandum ile eğer başkanlık hükümet sistemine geçilmemiş ve başbakanlık makamı kaldırılmasaydı, "partili ve sorumlu" bir cumhurbaşkanı hükmünün yalnızca bulunması dahi Türkiye'de yarı başkanlık sistemini fiilen sürdürmeye yetecekti. Türkiye örneğinden hareketle Fransa'daki yarı başkanlık sistemi hem parlamenter hem de başkanlık sistemi özellikleri göstermesi açısından özel bir hükümet etme sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

De Gaulle, Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'nde istikrarsız hükümetler ve başbakanın güçlü olamayan yürütme temsilinden oldukça rahatsız olduğundan hem icracı bir başkan hem de bir başbakandan oluşan melez bir sistem oluşturmuştur. Başkanlık sistemine geçişin

önündeki temel engel De Gaulle'ün kendi tarzına, özellikle katı kuvvetler ayrılığı nedeniyle aykırı bulduğu Amerikan Başkanlık Sistemi örneğidir. Buna karşın Fransız yarı başkanlık sistemi tecrübesinin ilk yirmi sekiz yıllık dönemi adeta bir "başkancı" sistem olarak işlemiştir. İlk kez 1986 parlamento seçimlerinde Sosyalist bir başkana karşı muhafazakâr bir Ulusal Meclis oluşarak, yarı başkanlık sistemi farklı bir aşamaya geçmiştir. Kaldı ki 1986 seçimleri öncesi Fransız siyasal sistemi, Başkanla aynı partiden olan ve ona mutlak itaat eden bir Ulusal Meclis'e sahip olduğundan Fransız başkanları, kabine toplantılarına başkanlık etmekte ve yasalar yürütmenin istediği sınırlarda çıkarılan bir yapı olarak yer almaktaydı (Roskin, 2009: 123-126). Diğer yandan başlangıçta başkanı, parlamenterlerden oluşan bir seçim heyeti ile devlet memurları seçerken De Gaulle, 1962 yılında başkanın doğrudan halk tarafından seçmesini düzenleyen anayasa değişikliğini referanduma götürerek, kabul edilmesini sağlamıştır. 2000 yılında gerçekleştirilen referandum ile yedi yıllık başkanlık süresi, beş yıla indirilmiştir (Korkmaz, 2012: 109).

Yarı başkanlık sistemlerinde yürütme organında cumhurbaşkanının yetki dağılımı, Avusturya'da parlamenter sistemdeki gibi sembolik iken, Portekiz'de cumhurbaşkanı ile başbakan daha eşit yetkilere sahip olup Fransa'da cumhurbaşkanının yetkileri oldukça geniş niteliklidir. Fransız tipi bir yarı başkanlık sisteminde devlet başkanının, başbakanın karşı imzası yahut hükümet veya parlamento çoğunluğu ile uzlaşma şartı olmaksızın tek başına kullanabileceği çeşitli yetkileri bulunmaktadır. Bunlar arasında parlamentoyu feshetme, kanunları ya da uluslararası sözleşmeleri anayasaya aykırı gördüğü hâllerde Anayasa Mahkemesi'ne başvurma, Anayasa Mahkemesi üyelerini atama türünden doğrudan yetkileri olduğu gibi vali, elçi, general, rektör gibi pek çok üst düzey bürokratın atamasını veto etme hakkı bulunmaktadır. Tüm bunlarla birlikte uygulamada Fransız cumhurbaşkanlarının özellikle De Gaulle'den bu yana yetki alanlarını anayasanın kendilerine sunduklarından daha geniş anlamda yorumladıkları ve kullanmaya çalıştıkları belirtilmektedir (Yazıcı, 2013: 94-96).

Fransa'da cumhurbaşkanlığı seçimleri, iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Fransa'da cumhurbaşkanının görevleri arasında başbakanı ve bakanları atama yetkisi varken başbakanı görevden alma yetkisi yoktur. Yalnızca hükümet istifa ettiğinde başbakanın görevi düşmektedir. Fransa'da hükümetin yapısını (bakanlık sayıları, isim ve görevleri) tayin eden bir anayasa maddesi ya da yasal düzenleme bulunmamaktadır (Korkmaz, 2012: 119-125). Cumhurbaşkanı parlamento tarafından kabul edilen yasaları on beş gün içerisinde onaylamak zorunda olup aksi durumda parlamentoya tekrar iade edebilir. Buna karşın parlamento ilgili yasaları aynen ya da değiştirerek geri gönderebilir. Bu durumda onaylamak zorunda kalmaktadır. Fransa'da cumhurbaşkanı, bakanlar kuruluyla özel yetkili elçiler,

generaller, denizaşırı bölgelerdeki hükümet temsilcileri gibi üst düzey memurları atayabilmektedir. Ayrıca cumhurbaşkanına, genel af yetkisi verilmektedir. Tüm bunlar dikkate alındığında Fransa'da en güçlü kurumun cumhurbaşkanlığı olduğu anlaşılmaktadır (Ayan Musil, 2013: 196).

5.2.4. Türkiye

Türk siyasal hayatındaki demokratik hükümet sistemi meselesi, 1876 yılında yürürlüğe giren anayasa ile başlatılabilir. Çeşitli krizler ve savaş dönemlerinde meclisin kapalı kaldığı durumlar ile "meclis hükümeti" sisteminin uygulandığı ve 1921 Anayasası'nın yürürlükte kaldığı 1921-1924 yılları arasında dönem istisna tutulursa Türkiye'nin yüz yılı aşan bir parlamenter hükümet sistemi tecrübesi olmuştur. Bu tecrübe, 1982 Anayasası'nda 2017 yılında gerçekleştirilen düzenlemelerle son bulmuştur. Partili cumhurbaşkanlığını yürürlüğe koyan ve başbakanlık makamını sonlandıran yeni düzenlemeler, 16 Nisan 2017 tarihli referandumda %48,59'a karşı %51,41 oy oranı ile kabul edilmiştir. Ardından 24 Haziran 2018 tarihinde gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı ve milletvekilliği genel seçimleri ile birlikte Türkiye, resmen ve fiili olarak "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" adı verilebilecek başkanlık tipi bir modeli uygulamaya koymuştur. Diğer yandan Ataay'a göre (2017: 78) yeni sisteme, "Türk tipi başkanlık" ya da "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" adlarının verilmesinin temelinde bu sistemin yasama-yürütme kaynaşmasına neden olması, erken seçim ve fesih mekanizmaları ile birlikte yürütme ve yasama seçimlerinin aynı anda yapılıyor olması gerekçeleri bulunmaktadır. Bu nedenlerden ötürü başkanlık sisteminden ayrışarak karma ya da melez bir sisteme işaret etmesinden ötürü alternatif adlandırma arayışının ortaya çıktığı öne sürülmektedir.

Cumhurbaşkanına partili olabilme olanağının tanınması, Türkiye'nin parti sistemi ve siyasal kültürü ile yakından ilişkilidir. Cumhurbaşkanının başkanlık sistemleri açısından yasama ile; yarı başkanlık ve parlamenter sistemler açısından ise başbakan ve yasama ile ilişkileri, "çift başlılık" krizleri ortaya çıkarabilmekte iken, parti ile ilişiği kesilen bir cumhurbaşkanının bu sefer de partisinin genel başkanı ile ilişkilerinde kriz/çatışma doğabilmektedir. Bu ilişki, ABD başkanlık sisteminde daha farklıdır. Bir başkan, bir partinin adayı ve üyesidir (Miş ve Ayvaz, 2017: 292-294). Ancak partinin genel başkanı (*chair-person*) başka bir kimsedir. Bununla birlikte Türkiye'de cumhurbaşkanının partili olmasından kaynaklı temel itiraz alanı partilerin daha çok katı parti disiplinine sahip olmalarındandır. Bu açıdan özellikle cumhurbaşkanına parti genel başkanı olma olanağı tanındığında yasama ve yürütme aynı kişinin uhdesinde bir araya gelebilme riskini taşıyabilir (Coşkun, 2017: 15). Yarı başkanlık sisteminde de cumhurbaşkanlarının üyesi oldukları parti ile bağları kesilmemektedir. Örneğin Fransız cumhurbaşkanları kendi partileri ile son derece yakın ilişkiler kurduğu gibi partisinin

politikalarını belirleyen ve yönlendiren kişilerdir. Tüm bunlarla birlikte yarı başkanlık ve başkanlık sistemlerinde partisiz bir adayın büyük seçim kampanyaları düzenlemeleri oldukça güçtür. Üstelik herhangi bir siyasal partinin adayı olmadan seçimleri kazanan bir başkanın yasama desteği yönünden çekeceği olası sıkıntılar, etkin yönetim anlayışını da olumsuz etkileyebilecektir (Gülener ve Miş, 2017: 76-77).

Endonezya ve Türkiye'nin parlamenter sistemden başkanlığa ya da Fransa'nın parlamenter sistemden yarı başkanlığı geçişi konusunda sistemsel anlamda farklı tecrübeler edinmiş olmaları bu tez çalışması kapsamında önemli ve anlamlıdır. Örneğin Fransa'nın parlamenter sistemden yarı başkanlık sistemine geçişinin temel nedeni Dördüncü Cumhuriyet'in 1946-1958 yılları arasındaki oldukça kısa bir döneminde 25 hükümetin kurulmuş olmasıdır. Nitekim Fransa, bir yıldan fazla yalnızca iki başbakanın görev alabildiği ve her kabinenin ortalama ömrünün altı aydan daha az görev aldığı gibi nedenlerden kaynaklanan hükümet istikrarsızlıkları yaşamıştır (Yazıcı, 2013: 103). Buna karşın Türkiye'nin parlamenter sistemden başkanlık tipi sisteme geçişinin temel nedenleri arasında, hükümet istikrarsızlığı krizine dayalı bir motivasyon söz konusu olmamıştır. Türkiye'de 2017 yılında gerçekleştirilen referandumda cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişin temel etkenini yürütmede çift başlılık (Özdemir, 2019: 228; Kırışık ve Öztürk, 2020: 176) ve hızlı karar alabilme yetkisini tek elde toplamaya yönelik hedefler oluşturmuştur.

Ak Parti'nin aynı zamanda bir tür "moral" lideri olarak kabul edilebilecek güçlü bir karakteri temsil eden Recep Tayyip Erdoğan'ın başkanlık sistemine geçmeden önceki cumhurbaşkanlığı döneminde kendi partisinden parti genel başkanlığına ve başbakanlığa getirilen Ahmet Davutoğlu ile ilişkileri yürütmede çift başlılık tartışmalarını kamuoyunun gündemine taşımıştır. Bu örnek, Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduktan sonra başbakan olan Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz'la yaşadığı gerilim ve ayrılıklarla örtüşmektedir (Yıldırım, 2017: 183). Nitekim Özal, anayasaya göre cumhurbaşkanlığına partisinden istifa ederek geçmiş olsa da Semra Özal, ANAP İstanbul il başkanı olarak görevde bulunmuştur. Özal'ın Körfez Savaşı konusunda Akbulut ve dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay ile ters düşmesi ve son olarak Mesut Yılmaz genel başkanlığındaki partisi ile ayrışması ve iyice yalnızlaşmaya başlaması, kendisi açısından başkanlık sistemi konusunu tekrar Türkiye gündemine taşımasının temel argümanları arasında yerini almıştır (Aşık, 2017: 455-457).

Esasında, Ak Parti kurucuları arasında olan Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı döneminde, Başbakan Erdoğan ile arasında, AB reform ve söylemleriyle, Gezi Parkı eylemleri ile birlikte belirginleşen bir ayrışma kamuoyunun dikkatinden kaçmamıştır. Üstelik temayül yoklamalarında Abdullah Gül isminin partinin genel başkanlığına ve başbakanlığa gelmesi

yönünde eğilim olmasına karşın, Erdoğan'ın Özal döneminde olduğu gibi "pasif" nitelikli isim arayışına girdiği yolundaki görüşler ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda parti genel başkanlığına ve başbakanlığa dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu getirilmiştir. Ancak Davutoğlu'nun süreçte oldukça aktif bir başbakanlık ve genel başkanlık yürütmeye çalışması, Erdoğan ile olumsuzlukları beraberinde getirmiştir. Bu çatışmaların en son halkası, partinin kongreden sonra en üst karar alma organı olan Merkez Karar ve Yürütme Kurulu'nda (MKYK), Davutoğlu'nun il ve ilçe teşkilatlarına atama yetkisinin, 50 MKYK üyesinden 47'sinin imzasıyla elinden alınması olmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan'a yakın isimlerce teklif edilip imzaya açılan bu ve benzeri süreçler, açıkça Davutoğlu'na yönelik bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Davutoğlu, 1 Kasım 2015 tarihinde %49,5 oy oranı ile seçilmiş bir başbakan olmasına karşın 22 Mayıs 2016 tarihindeki partisinin olağanüstü kongresinde aday olmayarak başbakanlıktan çekilmek zorunda kalmıştır.

Tüm bu gelişmeler aynı partiden olsun ya da olmasın cumhurbaşkanı ve başbakan arasında bir çift başlılık sorunu ortaya çıktığını göstermektedir. Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanlığı döneminde kendisini destekleyerek seçilmesini sağlayan DSP'nin öncü olduğu koalisyon hükümeti ile kopan ilişkileri ve Ak Parti ile olan "veto" krizleri de dikkate alındığında Türk siyasetinde yürütmede iki yetkili güç, çeşitli krizleri beraberinde getirebilmiştir. Ancak bu krizler, sistem dengesinin bir ürünü olarak değerlendirilebilirse de krizin yaşandığı dönemlerin siyasal kutuplaşmanın da oldukça yüksek olduğu dönemler olduğu karşımıza çıkmaktadır. Erdoğan'ın kendisi ve partisinin üst üste kazandığı seçimler ve meşruiyet gücü, önceki krizlerden çıkarılan dersler, yürütme yetkisini tek elde ve partisi ile bağını sürdürerek koruma şeklinde gelişmiş ve Türkiye referandumla yeni bir sürece girmiştir. Kuşkusuz bu sistemin olumlu ya da olumsuzluklarını tartışmak belki erken olmakla birlikte sistemin getirdiği değişikliklere ve yeni gelişmelere dikkat çekmekte yarar bulunmaktadır.

Öncelikli olarak, Türkiye'nin yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine, parlamenter sistem tecrübesinde yaşanan ve kronikleşen sorunların etkisiyle ulaştığı söylenebilir. Bu süreçte 2007 yılında cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini düzenleyen referandum, atılan ilk adım olmuştur (Gül, 2018: 9). Karatepe'ye göre ise (2017: 11), ilk adım 1982 Anayasası'nda yürütmenin güçlendirilmesi ile başlamıştır. Hâsılı 25 Nisan 2007 tarihinde cumhurbaşkanlığına Ak Parti tarafından aday gösterilen Abdullah Gül ile birlikte ve daha sonrasında yaşananlarla hükümet sistemi değişimine yönelik yeni bir ivme ortaya çıkmıştır. Gül'ün adaylığı ile siyasette laiklik ve cumhuriyet değerleri çerçevesinde ana muhalefet partisince başlatılan ve siyasal kutuplaşmanın yükseldiği bir ortamda meşhur Cumhuriyet Mitingleri'nin düzenlenmesi, "27 Nisan E-Muhtırası" olarak anılan vakanın gerçekleşmesi,

Anayasa Mahkemesi'nin "367 Kararı", cumhurbaşkanı seçimlerini ve siyasal sistemi tıkamıştır (Miş ve Duran, 2017: 327-330). Bunun üzerine erken seçim kararı alan Ak Parti, 22 Temmuz 2007 tarihinde gerçekleşen genel seçimlerde %46,58 oy oranı ile zafer kazanmıştır. Tüm bu sürecin ve seçim zaferinin de etkisiyle cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesine yönelik meşruiyet arayışının bir parçası olarak referandum kararı alınmış ve sonuçta halk bu talebi onaylamıştır. Bu noktada 2017 yılında kabul edilen yeni hükümet sistemi ile Türkiye'nin elde edeceği kazanımların şu noktalarda yoğunlaşacağı öne sürülmüştür (Eren ve Akıncı, 2018: 48; Akıncı, 2019: 26-28):

- ✓ ***Hızlı karar alma ve uygulama***: Ekonomik büyüme, refah ve kalkınmayı artıracağı, iç ve dış siyasette daha etkili rol oynanacağı.
- ✓ ***Güçlü yürütme ve bağımsız yasama***: Yasama ve yürütme erkleri arasında organik ve işlevsel ayrımın daha katı olacağı.
- ✓ ***Güvenli ve huzurlu bir ülke atmosferi***: Yürütmede istikrar oluşturularak işsizlik ve terör sorunlarının azaltılacağı ve demokratik kültürün gelişerek kurumsallaşacağı.
- ✓ ***Ulusal birlik ve uzlaşma***: İki turlu cumhurbaşkanlığı seçimleri ile siyasal parti ittifaklarının doğacağı ve hâkim iki partili ittifak sistemine sahip olunacağı.

Yukarıda sıralanan gerekçelerin tam olarak tecrübe edilip, edilmediğini söylemek için henüz erken olmakla birlikte bu gerekçelerin yalnızca hükümet sistemi ile değişebileceği söylemek yanlış bir ön değerlendirme olabilir. Bununla birlikte referandumla kabul edilen düzenlemelere yönelik birtakım itirazları ifade etmek yararlı olabilecektir. Bunlar arasında; TBMM'nin tatilde iken yalnızca cumhurbaşkanınca toplantıya çağrılabilmesi, bütçe konusunda cumhurbaşkanını geçici bütçe gibi tedbirlerle yasama karşısında güçlendiren düzenlemelerin bulunduğu ve cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin yasama yetkisini yürütmeye devrine (*decretismo*) yol açabileceği gibi hususlar sıralanabilir. Bunlara ek olarak meclis seçimi ile cumhurbaşkanı seçimlerinin aynı gün yapılmasının başkanlık seçimini kazanan parti ya da ittifak liderinin yasama üzerindeki hâkimiyet alanını güçlendirerek yürütmede iktidar yoğunlaşmasına yol açabileceği ifade edilmektedir (Ataay, 2017: 81-83).

Referandum ve genel seçim süreçlerinin aynı zamanda 15 Temmuz 2016 tarihli darbe girişiminin başarısız olmasının akabinde olağanüstü hâl şartlarında seçim kampanyasına gidilmesi, muhalefetin alanının eşit olmayan şartlarla daraltılması gibi çeşitli uygulamalarla kısıtlandığına yönelik pek çok itirazın geliştirilmiş olması kayda değerdir (Eser ve Yardımcı-Geyikçi, 2019: 1). Öte yandan 24 Haziran 2018 tarihli seçimler ile uygulamaya giren cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile ilgili anayasal değişiklikleri ve yeni hükümlere dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda ilk olarak cumhurbaşkanlığına kimlerin aday

olabileceği ve seçimlerin nasıl yenilebileceğine yönelik değişikliklerin Anayasa'nın 101. ve 116. maddelerinde düzenlendiği görülmektedir. Bu düzenlemeler Tablo 5.2'de gösterilmiştir.

Tablo 5.2. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreçleri

Cumhurbaşkanı, (…), doğrudan halk tarafından seçilir.
Cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldır.
Bir kimse en fazla iki defa Cumhurbaşkanı seçilebilir.
Cumhurbaşkanlığına, siyasal parti grupları, en son yapılan genel seçimlerde toplam geçerli oyların tek başına veya birlikte en az yüzde beşini almış olan siyasal partiler ile en az yüz bin seçmen aday gösterebilir.
İkinci oylamaya tek adayın kalması hâlinde, bu oylama referandum şeklinde yapılır.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, üye tamsayısının beşte üç çoğunluğuyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir.
Bu hâlde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.
Cumhurbaşkanının seçimlerin yenilenmesine karar vermesi halinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel seçimi ile Cumhurbaşkanlığı seçimi birlikte yapılır.
Cumhurbaşkanının ikinci döneminde Meclis tarafından seçimlerin yenilenmesine karar verilmesi hâlinde, Cumhurbaşkanı bir defa daha aday olabilir.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m. 101 ve 116 hükümlerince oluşturulmuştur.

Yukarıdaki hükümlere bakıldığında yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile daha çok yarı başkanlık sistemlerine benzer şekilde yasama ve yürütme organlarının karşılıklı fesih yetkisi çerçevesinde seçimleri kendilerini de lağvetmeden ama kararı verenin de aynı anda seçimlere girmesini zorunlu kılan bir sonuç ortaya çıkarabilmektedir. İkinci olarak cumhurbaşkanı adayları konusunda siyasal partilere özel bir aktör konumu verilmiştir. Böylece siyasal partiler, hükümet sisteminin işletilmesinde temel aktörler olarak öne çıkmakta ve çeşitli yazarların "parti devleti" tasvirlerine uygun olarak yürütme aktörünü tayin edebilmektedirler. Nitekim başkanlık ya da yarı başkanlık sistemlerinde yürütmenin başının "partili" olmasının parlamento yürütme ilişkileri açısından daha sağlıklı olabileceği öne sürüldüğü görülmektedir (Wilson, 1992: 150'den akt. Alkan, 2013: 29). Türkiye'de 24 Haziran 2018 tarihli seçimlerde cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda Ak Parti, CHP ve HDP, siyasal parti grupları olarak; İYİ Parti (255.582), Saadet Partisi (167.967) ve Vatan Partisi (118.575) adayları ise yüz bini aşkın imza toplayarak seçimlerde adaylarını gösterebilmişlerdir.

Tablo 5.3. Türkiye'de Cumhurbaşkanının Görev ve Yetkileri

Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Yürütme yetkisi Cumhurbaşkanına aittir.
Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını temin eder.
Kanunların, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğünün tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesiyle Anayasa Mahkemesinde iptal davası açar.

Cumhurbaşkanı yardımcıları ile bakanları atar ve görevlerine son verir.
Üst kademe kamu yöneticilerini atar, görevlerine son verir ve bunların atanmalarına ilişkin usul ve esasları Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenler.
Cumhurbaşkanı, yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabilir.
Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleriyle dördüncü bölümde yer alan siyasal haklar ve ödevler Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle düzenlenemez.
Anayasada münhasıran kanunla düzenlenmesi öngörülen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz.
Kanunda açıkça düzenlenen konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılamaz. Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kanunlarda farklı hükümler bulunması halinde, kanun hükümleri uygulanır.
Türkiye Büyük Millet Meclisinin aynı konuda kanun çıkarması durumunda, Cumhurbaşkanlığı kararnamesi hükümsüz hâle gelir.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m. 104'e dayanılarak hazırlanmıştır.

Anayasa'nın 104. maddesinin, hükümet sistemi ve siyasal rejimin karakteristik özelliklerini taşıması açısından cumhurbaşkanının görev ve yetkileri düzenlediği görülmektedir. Diğer yandan cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin yasama ve kabine açısından iki yeniliği ortaya çıkmıştır. İlki, kabinesinde yer almayı kabul eden bakanlar, eğer milletvekili iseler milletvekillikleri sona ermektedir. Ancak Fransa gibi her bir milletvekili yedeği ile birlikte seçilmediğinden İngiltere'deki gibi ara seçimler de gerçekleşmemektedir. İkincisi Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübesinde Kemal Derviş gibi istisnai örnekler dışında kabinelerin neredeyse tamamının parlamentodan oluş usulü sonlanmıştır. Yeni sistemle birlikte bakanlar hem Amerikan başkanlık sistemindeki hem de Fransız yarı başkanlık sistemindeki gibi dışardan atama ile şekillenmiştir. Bununla birlikte Fransa'da, de Gaulle'ün bakanların parlamentoya dönüşlerine olanak tanımaması, onun politikalarını protesto edip geri parlamentoya dönmelerini engellemek amaçlı olmuştur. Üstelik de Gaulle, kabine üyelerini partili olmayan teknokratlardan seçtiği gibi hiçbir seçimde yarışmamış Georges Pompidou'u başbakan olarak kabinesinde görevlendirebilmiştir (Roskin, 2009: 130). De Gaulle'ün bu mantığı ile Türkiye'de bu sistemin icrası arasında arka plan bir bağlantı düşünülebilir.

Son olarak belirtilmesi gereken bir diğer husus, Türkiye'de parlamenter sistemden başkanlık ya da yarı başkanlık hükümet sistemine geçiş tartışmalarının 1980'li yıllardan itibaren başlamış olduğudur. Özal'ın cumhurbaşkanının iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile halk tarafından seçilmesine yönelik 1987 yılındaki önerisi, Demirel'in lideri olduğu DYP tarafından da desteklenmesine karşın, destek bulamamıştır. Nitekim Özal'ın ANAP'ı başkanlık sistemine geçiş ile birlikte iktidarda tutmaya yönelik bir adımı olarak değerlendirilmiş ve Özal'ın seçim sürecinde daha da derinleşen kutuplaşmaya paralel olarak (Aşık, 2017: 451-458),

diğer siyasal partilerin bu öneriye şiddetle karşı çıkmalarıyla, herhangi bir sonuç alınamamıştır. Öneri, 1997 yılında cumhurbaşkanı Demirel tarafından gündeme getirilmesine karşın parlamentoda siyasal partilerin muhalefeti ile karşılanmıştır (Yazıcı, 2013: 160-163). Ayrıca bu dönemde parlamentodaki parçalı yapı, medya-asker ilişkilerinin girift bir hal alması, hükümet istikrarsızlıklarının devam etmesi ile hükümetlerin milletvekili transferleriyle düşürüldüğü bir zaman dilimidir. Dolayısıyla nispi temsil seçim sistemi, ekonomik bunalımlar, aşırı partili rekabet, terör ve güvenlik sorunları, toplumsal ayrışmalar ve siyasal kutuplaşma gibi çeşitli etkenlerle Türkiye'de hükümet sistemi tartışmalarının yaşama geçirilmesine yönelik girişimler çok defa akamete uğramıştır.

5.2.5. Hükümet Sistemi Karşılaştırması

Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübesi dönemindeki mantığı ile Yeni Zelanda; 2016-2018 yılları arasındaki dönem itibariyle Fransa ve 2018 yılından itibaren somut ve filli olarak başkanlık sistemi pratiği açısından Endonezya ile karşılaştırılabilir özellikler taşıdığı saptanmıştır. Bu açıdan bu ülkelerin Türkiye bağlamında ve literatürde sıklıkla başvurulan ülke karşılaştırmaları karşısında neden özgün karşılaştırma örnekleri olarak belirdiği esasında yanıtlanmış olmaktadır. Diğer yandan Yeni Zelanda'daki hükümet sistemi ile parti sistemi ve seçim sistemi arasındaki ilişki, 1996 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde anlaşılmayı zorunlu kılmıştır. Aynı durum, IV. Cumhuriyet Dönemi parlamenter sistemi ile V. Cumhuriyet Dönemi'ndeki başkanlık sistemi açısından ortaya çıkmıştır. Ayrıca Endonezya'nın, 1950'li yıllarda çok partili parlamenter sistemi içerisinde kısa aralıklarla kurulan çok sayıda hükümetlerin varlığı ve tarihsel tecrübesi, 1998 yılındaki rejim değişikliğinin ardından Endonezya siyasetinin başkanlık sistemi yönünde tercihini belirginleştirebilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de hükümet sisteminin kendi içerisinde ya da tümden değişimini öngören tüm reform süreçleri, oldukça doğal bir anlam ifade etmektedir.

Dört ülke açısından hükümet sisteminin niteliği ve işleyişine dair çeşitli dinamikler bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Yeni Zelanda hükümet sisteminin parlamenter mantığı, ülkenin tarihsel, coğrafik ve toplumsal özellikleri açısından başkanlık sistemi pratiğini gerektirmeyecek özellikler ihtiva etmektedir. Bu açıdan Yeni Zelanda, bu bölümün bir sonraki kısımlarında da görülebilecek olan parti sistemi açısından oldukça ılımlı bir nitelik göstermekte olduğundan koalisyonlu ya da koalisyonsuz kabine kurma kurumsallaşmasına da sahiptir. Yeni Zelanda örneğine karşın Türkiye'nin, Fransa'nın ve Endonezya'nın parlamenter hükümet sistemi dönemlerinde oldukça sık kurulmak zorunda kalan hükümetler, genelde siyasal istikrarsızlığa işaret etmiştir. Diğer yandan başkanlık sistemi tecrübesi açısından Endonezya, 2000'li yıllardan beri IV. Bölüm'de ortaya konulan etkenler de dikkate alındığında tedrici

olarak başkanlık sistemini olumlu yönde işletebildiğini ifade etmek mümkündür. Endonezya'da başkanlık seçimlerinin, iki kutupta toplanan siyasal partilerin yarışı çerçevesinde iki aday arasında oy dağılımını gerçekleştirmesi, aşırı çok partili sistemi açısından da temsil-istikrar dengesine katkı sağladığı görülmektedir. Türkiye'nin yakın dönemli ilk tecrübesinin ve sonraki seçim yarışlarının Endonezya'daki örneklerle benzerlik taşıyabildiğini belirtmek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır.

5.3. Parti Sistemi

Modern demokratik toplumlarda bireyler aynı zamanda bölgesel ve küresel çeşitli krizler, yeni paradigmalar ve karmaşık sorunlar karşısında doğrudan karar alma süreçlerine davet edilmeyen ancak onları temsil etme gayesi güden dernek, vakıf, siyasal parti vb. sivil toplum oluşumları üzerinden varlıklarını gösterebilen siyasal toplum üyeleridir. Gelişen demokrasi anlayışlarına karşın günümüzdeki siyasal partilerin demokratik işleyişlerinde seçmenlerinin kendi desteklediklerini partilerin adaylarını belirledikleri söylenemez. Bu noktada seçmenlerin etkinliği yalnızca partilerin kendilerine sunulan aday listelerine toptan razı olmak zorunda kaldığı edilgen bir durum ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz Amerika Birleşik Devletleri'nde ön seçim kültürünün güçlü olmasına karşın o sistemde de özellikle sermaye destekli çeşitli lobilerin etkisi yadsınamaz. Tüm bunlar esasında siyasal toplumun ve siyasal kültürünün bir parçasıdır. Seçmenlerin bu işleyişe yönelik geniş çaplı bir itirazı ve isyanı olmadığı müddetçe siyasal kültürünü tanımlayan özellikler olmayı sürdürecektir.

Bir ülkede siyasal rejimin esas karakterini ya da niteliğini saptamak için yalnızca anayasal yapıları incelemek yeterli olmayıp o ülkedeki siyasal parti sistemini, partilerin yapısını ve toplumsal temellerini anlama zorunluluğu bulunmaktadır (Kapani, 2013: 175-176). Parti sistemleri, özellikle yasama ve yürütme organlarının aynı siyasal parti ya da partilerden oluşması hâllerinde, hem hükümet sistemine hem de her iki yasama meclisine hâkimiyet kurduğunda Duverger'e göre (1993: 505), anayasal kuvvetler ayrılığı büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Buna karşın Amerikan başkanlık rejiminde partilerin esnek ve disiplinsiz yapılanmaları, Fransız ve Türk partiler sistemine göre daha avantajlı kabul edilebilir. Çünkü Amerikan partileri merkeziyetçi ve hiyerarşik olsalardı, sadece kuvvetler ayrılığı zarar görmez, tüm bir siyasal sistem felce uğrayabilirdi.

5.3.1. Yeni Zelanda

20. yüzyılın başlarından itibaren Yeni Zelanda'nın, diğer Anglo-Sakson ülkelerde olduğu gibi sosyalist partilerin siyasal hayata dâhil olmaları ile o dönemlere kadar devam eden iki partili sisteminin (Mitchell, 1968: 7-8), üç partili bir sürece evrilerek çok partili sisteme geçiş yaptığı kabul edilmektedir (Duverger, 1993: 310). Üstelik Sartori (1997: 57), genelde

standart olarak iki partili örnekler içinde sınıflandırılan ülkeler arasında Yeni Zelanda'nın da sayılmasını kabul etmekle birlikte bu ülkede 1970'li yıllarda ortaya çıkan Sosyal Kredi Partisi'nin %6-20 arasında değişen oylara ulaşmasına dikkat çekmektedir. Ancak bu tür partilerin basit çoğunluk sistemi nedeniyle neredeyse hiç sandalye kazanamamaları nedeniyle çok partili sistem tanımlamasına geçişe olanak tanımadığı savındadır. Bununla birlikte 1996 yılındaki seçim reformuna kadar Yeni Zelanda parti sisteminin, nüfusu az ve homojen bir ülke olmasına rağmen çok partili sisteme evrilme potansiyelinin olduğu öne sürmek mümkündür (Mulgan, 2004: 233-264). Bu tarihe kadar nüfusu oldukça az olmasına rağmen basit çoğunluk sistemi uygulaması ülkede birkaç küçük partinin birkaç sandalye alabilmesi dışında 1993 yılına kadar iki partili hâkim sistem biçiminde devam etmiştir. Buna karşın 1996 yılından sonra koalisyon hükümetlerinde yer alan etkin küçük partiler ortaya çıkmaya başlamışlardır.

Yeni Zelanda'nın, 1996 yılına kadar Westminster çoğunlukçu demokrasinin en tipik örneklerinden iken, seçim sistemi değişikliği ile çoğunlukçu parlamenter demokrasiden çoğulcu demokrasiye yaklaştığı öne sürülebilir. 1935 yılından 1990'lı yılların ortalarına kadar kesintisiz tek partili çoğunluk hükümetleri ile yönetilmiştir. 1990'lı yıllara kadar belirgin bir şekilde İşçi Partisi ile Ulusal Parti, büyük iki parti olarak ülkenin siyasal yaşamına hâkim olmuşlardır. 1993 yılında son çoğunlukçu seçim sisteminin ardından kurulan tek parti çoğunluk hükümetinden gelen istifalar sonucu, hükümet önce koalisyon benzeri bir yapıya dönüşmüştür. Nitekim partiden ayrılanların yer almayı sürdürdüğü bir hükümet oluşurken, ardından 1931-1935 yılları arasındaki dönemden sonra ilk kez tek partili azınlık hükümeti ve bir azınlık koalisyonu ortaya çıkabilmiştir (Lijphart, 2006: 31).

1993 yılında Yeni Zelanda Parlamentosu'nda Almanya'nın yarısı tek üyeli bölgelerden, yarısı nispi temsilden ibaret melez sistemini kabul ettiği seçim sistemi ile daha karmaşık bir parti sisteminin gelişim gösterdiği tartışmaları yapılmıştır (Roskin, 2009: 51). Bu karma seçim sistemi, siyasal partiler arası etkileşimleri korumuştur. Nitekim 1996 yılında Yeni Zelanda parlamento seçimlerinde Wellington seçim çevresinde kendi adayları olmasına karşın Ulusal Parti stratejistleri ve yöneticileri farklı bir siyaset izlemişlerdir. Buna göre bu seçim çevresinde kendi adaylarına oy verilmesi hâlinde oyların boşa giderek en karşıt rakip partiye yaraması riskine karşın kendilerine ideolojik olarak daha yakın gördükleri bir siyasal partinin adayının kazanmasına yönelik oy kullanma yönlendirmesinde bulundukları belirtilmektedir (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 75).

Ülkede uzun yıllar tek başına hükümet kurabilen merkez sağ partisi Ulusal Parti'nin 2014 yılında kazandığı 58 sandalyeyi, 2017 yılında %44,3 alarak 56 sandalyeye düşürmesinden sonra en sert yenilgisini 2020 seçimleri ile aldığı görülmektedir. Ulusal Parti, 2017 yılındaki

seçimlerde Maori Partisi ve Birleşik Gelecek Partisi sandalye kazanamadığı için meclisteki çoğunluğunu kaybetmiş, İşçi Partisi ile yürüttüğü koalisyon görüşmeleri başarısız olmuştur. Bunun üzerine İşçi Partisi, 9 sandalye kazanan Önce Yeni Zelanda Partisi ile koalisyon kurmuş ve Yeşiller Partisi, azınlık hükümetini dışarıdan desteklemiştir. 2020 seçimlerinde ise iktidar ortağı Önce Yeni Zelanda Partisi, 2017 seçimlerindeki %7,20'lik oyunu %2,7'ye düşürerek hiçbir sandalye kazanamamıştır. Buna karşın koalisyon hükümetini dışarıdan destekleyen Yeşiller Partisi, 2017'deki %6,27'lik oy oranını %7,5'e yükselterek 11 sandalye kazanmıştır. Diğer yandan oyların %8'ini alan Eylem Yeni Zelanda Partisi (ACT), 10 ve Maori Partisi, 1 sandalye kazanabilmiştir (The Guardian, 2017).

Duverger'in yaklaşımı açısından günümüzdeki Yeni Zelanda siyasal parti sistemi, ılımlı bir "çok parti sistemi" olarak tanımlanmalıdır. Bu bağlamda Yeni Zelanda'da son olarak 17 Ekim 2020 tarihinde gerçekleştirilen parlamento seçimleri bu yaklaşımları doğrulamaktadır. Nitekim seçim sonuçlarına göre iktidardaki İşçi Partisi, oyların %49'unu alarak 120 üyeli parlamentoda 64 sandalye kazanırken, ana muhalefetteki Ulusal Parti %27 ile 35 sandalye elde etmiş ve geri kalan 21 sandalye diğer siyasal partiler arasında paylaşılmıştır (Euronews, 2020). Bununla birlikte Yeni Zelanda Başbakanı, parlamentoda çoğunluğu kazanmalarına karşın bir koalisyon hükümeti kurmayı tercih etmiştir. Bu durum ülkede siyasal partilerin uzlaşmaya ya da ittifaklara açık bir siyasal kültüre olanak vermesi açısından hâkim iki partili ya da ılımlı çok partili bir yapı ortaya çıkarabilme güncelliğini korumaya devam etmiştir.

5.3.2. Endonezya

Endonezya'da General Suharto, 1965 yılındaki darbe girişimi sırasında binlerce Komünizm yanlısı kişiyi öldürmüş ve ülkede Komünist Parti'yi yasaklatmıştır (Eİ, 1970: 47-49). Üstelik ülkenin kurucu lideri milliyetçi Sukarno'yu vefat ettiği 1970 yılına kadar ev hapsinde tutmuştur (Süphandağlı, 1974: 40-41; Vittachi, 1975: 233). 1965 yılındaki kanlı darbe girişimi sonrasında Endonezya ordusu, ulusal birliğin korunması ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına görevlerini kendilerine atfetmişlerdir. Bu dönemden itibaren Başkan Suharto'nun yüksek düzeyli şahsileşen otoritesi ile ordunun baskın rolü güçlenmiş ve sol siyaset üzerindeki baskılar artmıştır. Bu dönemlerde İslamcı partiler, siyasal yaşamda rol almaya çalışan partiler olarak yeniden ortaya çıkmışlardır. Suharto askeri vesayet gücünü bu partiler üzerinde bir koz olarak kullanmış, ülkedeki parti sistemini tümüyle istediği şekilde kontrol altına almış ve belirlemiştir. Nitekim Suharto yönetimi, 1955 yılından beri gerçekleştirilmeyen seçimleri 1971 yılında 16 yıl aradan sonra yeniden uygulamaya koymuştur. Bu seçimlerde 360 sandalyeli parlamentonun 227'sini Suharto'nun Golkar Partisi kazanarak tek başına çoğunluğu elde etmesine karşın muhalefetteki siyasal partilere, yalnızca iki parti çatısı altında toplanma şartı

getirilmiştir. Bu bağlamda İslamcı partiler, Birleşik Kalkınma Partisi (PPP) adıyla birleşirken, Hristiyanlar ve diğer oluşumlar Endonezya Demokrasi Partisi ((PDI) çatısı altında birleşmek zorunda kalmışlardır (İmga, 2004: 119-121).

Suharto, kendi partisinin hegemonik hâkim parti yapısını koruyarak muhalefette iki bloklu bir partiler sistemi inşa etmiştir (Ufen, 2017: 2-3). Bu sistemin bir sonucu olarak örneğin 1987 seçimlerinde Golkar Partisi, 299 sandalye kazanırken, İslamcı partiler koalisyonu Birleşik Kalkınma Partisi 61 ve Endonezya Demokrasi Partisi 40 sandalye kazanabilmiştir. Üstelik yasama meclisi Rakyat, 100 üyesi de doğrudan devlet başkanı tarafından atananlardan olmak üzere 500 üyeli bir yapıda olmuştur (Erinç, 1995: 192). Bu bağlamda başkancı rejim, göstermelik seçimlerle çok partili bir sistem havası vermekte ancak parlamentoda oluşturduğu çoğunluk yapısına rağmen halk tarafından seçilenlere ek olarak atanmışlardan oluşan yapay bir kontrol ve güç alanı oluşturmaktan çekinmemiştir. Üstelik bu durum Suharto rejimi döneminde gerçekleştirilen 1971, 1977, 1982, 1987, 1992 ve 1997 seçimlerinin tamamında aşağı yukarı aynı sonuçları ortaya çıkarmıştır. Buna karşın 1998 yılında Suharto'nun büyük halk ayaklanması ile devrilmesi sonrasında çok partili demokrasiye geçilebilmiştir. Böylece Endonezya, çoğulcu demokrasi sürecini fiili olarak başlatabilmiştir (Tomsa, 2008: 16-32; King, 2011: 263).

Tablo 5.4. Endonezya'da 2004 Seçimleri ve Siyasal Partilerin Sandalye Dağılımı

Dewan Perwakilan Rakyat (DPR) Katılım oranı: %84,5	**Oy Oranı (%)**	**Sandalye Sayısı (550)**
Partai Golongan Karya (Golkar)	21,6	128
Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan (PDI-P)	18,5	109
Partai Kebangkitan Bangsa (PKB)	10,6	52
Partai Persatuan Pembangunan (PPP)	8,2	58
Partai Demokrat (PD)	7,5	57
Partai Keadilan Sejahtera (PKS)	7,3	45
Partai Amanat Nasional (PAN)	6,4	52
Partai Bulan Bintang (PBB)	2,6	11
Partai Bintang Reformasi (PBR)	2,4	13
Partai Damai Sehajtera (PDS)	2,1	12
Partai Karya Peduli Bangsa (PKPB)	2,1	2
Partai Keadilan dan Persatuan din Indonesia (PKPI)	1,3	1
Partai Persatuan Demokrasi Kebangsaan (PPDK)	1,2	5
Partai Nasional Banteng Kemerdekaan (PNBK)	1,1	1
Partai Nasional Indonesia Marhaenisme (PNIM)	0,8	1
Partai Penegak Demokrasi Indonesia (PPDI)	0,8	1
Partai Pelepor (PP)	0,8	2

Kaynak: İmga, 2004: 126-128'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Endonezya'da parti sistemi günümüzde aşırı ve çok parçalı bir özellik göstermektedir. Bu durumun en güncel örneğini 2019 yılındaki seçimler sergilemektedir. Hem başkanlık hem de yasama meclislerinin aynı anda seçimlerinin gerçekleştirildiği 17 Nisan 2019 tarihli seçimlere on altı siyasal parti katılmıştır. 2014 ve 2019 yılında yapılan Başkanlık seçimlerinde aynı iki partinin aynı adaylarla katılması olumlu biçimde değerlendirilmektedir. Buna karşın parlamento seçimlerinde birinci ve ikinci partilerin oy oranları, Türkiye'deki gibi değildir. Örneğin Millet Meclisi seçimlerinde birinci çıkan ve devlet başkanı seçilen adayın partisi olan PDI-P, oyların %19,33'ünü alırken, başkanlık seçimini kaybeden ikinci parti Gerindra ise parlamentoda oyların %12,57'sini alabilmiştir. 16 partinin katıldığı yasama meclisi seçimlerinde 9 parti %4 ulusal barajı aşarak Millet Meclisi'ne (DPR) girmeye hak kazanmıştır (Atanur, 2019). Bu açıdan %4 ile %12 arasında geriye kalan yedi siyasal partinin değişen oranlarda oylar aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Endonezya'nın aşırı çok partili sisteminin yerel meclislerin yönetim yapılanması içerisindeki işlevsel önemi de dikkate alındığında hem yerel siyasette hem de ulusal siyasette varlığını uzunca bir süre devam ettireceği öne sürelebilir.

5.3.3. Fransa

Fransız siyasal tarihinde siyasal partilerin geçirdikleri evrim ve ilişkiler oldukça çeşitli bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Ülkenin siyasal hayatında özellikle 1950'li yıllardan itibaren merkez partilerin bölünmesi, alternatif partilerin çoğalması, partiler arası geçişken ve çatışmacı durumlar girift çok partili sistemi pekiştirmiştir. Bu çok partili sistem ile kutuplaşma ilişkileri ayrı bir görünüm oluşturabilmektedir. Nitekim Fransa'da "kilise taraftarları" ile "laikler", "liberaller" ile "kontrollü ekonomi" taraftarları ve "Batıcılar" ile "Doğucular" arasında kamuoyunda cereyan eden belli başlı ayrışmalarının birbirleriyle çakışmamasının çok parti sistemi ile kendini gösterdiği ifade edilebilir. Daha açık bir ifadeyle, Fransız siyasal kültüründe birden fazla çatışma ya da farklılık alanı birbirleriyle bir çakışma alanı oluşturmayıp bu karşılıklı kesişmelerden çok partili bir ayrışma doğmaktadır.

Şekil 5.1. Fransa'da Siyasal Ayrışmaların Tasnif Alanları

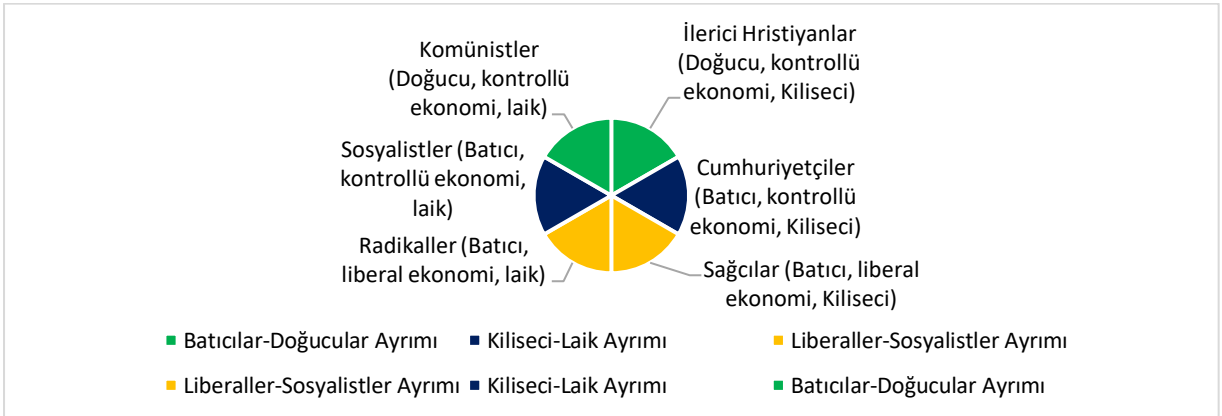

Kaynak: Duverger, 1993'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

Fransa'da çok parti sistemi, çatışmaların karşılıklı ayrışmasından doğmaktadır. Bu yönüyle Duverger'e göre (1993: 308-310), Şekil 5.1'deki gibi net bir şekilde tüm halkın örneğin Doğu-Batı çatışmasını diğerlerinin hepsinden üstün görselerdi yahut milli ekonomi yanlıları ile serbest piyasacılar temel çatışma alanlarını en üstte tutmuş olsalardı Fransız parti sistemi iki partili olabilecekti. Ancak Fransa'nın yakın siyasal tarihinde bu çekişmelerin belirli bir dönemin konusu olduğu gibi var olan çekişmelerin de ne kadar süreyle devam edebileceğini kestirebilmek o kadar net değildir. Nitekim 1875 yılında Fransa'da monarşist-cumhuriyetçi rekabeti günümüzde bir azınlık fikri olarak siyasal bir karşılık ifade edememiştir. 20. yüzyılın başlarında Fransa siyasal hayatında önemli bir rekabet ve ayrışma alanı olarak kilise yanlıları ve laikler mücadelesi o dönemki anlamını ilerleyen yıllarda sürdürülememiş ancak Katolik dindar taşra bölgelerinde ve pek çok Fransızın düşünce dünyasında etkisini sürdürmeye devam ettirebilmiştir.

Fransa'nın çok partili bir sisteme sahip olduğu, önceki bölümlerde altı dikkat çekilen karşılaştırmalı siyaset bilimcilerin yaklaşımları çerçevesinde genel bir kabul niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte Fransız siyasal partiler tarihinde siyasal yelpazenin farklı noktalarında bulunan siyasal partilerin güçleri çeşitli dönemlerde oldukça değişkenlik göstermiştir. Diğer yandan günümüzde solda sosyalistler ve sağda De Gaullecü çizgiye yakın merkez sağ, parti sisteminin iki ana aktörünü oluşturmaktadır. Bununla birlikte çevreci partilerle göçmen karşıtlığı ile bilinen Ulusal Birlik Partisi (FN) gibi aşırı sağ partiler, parti sisteminin önemli parçaları olarak yükseliş eğilimindedirler. Bunlardan 1972 yılında Jean-Marie Le Pen tarafından kurulan ve Ulusal Cephe olarak tanınan Fransız milliyetçisi aşırı sağcı parti'nin, seçim sistemindeki iki turlu yapıya rağmen siyasal sistemin dışında tutulduğunu söylemek mümkündür. Neredeyse tüm siyasal partilerin bu partiyi "cumhuriyet karşıtı" olarak nitelendirmesi nedeniyle Fransız siyasetinde hem kritik bir öneme sahip olup hem de bir tür "vebalı" muamelesine maruz kalan bir siyasal parti olarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Oktay, 2014: 84).

Fransa açısından 2002 yılındaki seçimler aşırı sağın uzun yıllar sonra ilk büyük yükselişine şahit olmuştur. Sosyalist Başbakan Lionel Jospin ile neo-De Gaullecü Başkan Chirac arasında geçmesi beklenen seçimlerde Le Pen, ikinci turda Chirac'a karşı tekrar yarışmak üzere Sosyalist Parti liderini geride bırakmıştır. 21 Nisan 2002 tarihinde gerçekleştirilen seçimin ilk turuna katılım oranı %72 düzeyinde gerçekleşirken önemsiz görülen on üç aday oyların %47'sini elde etmiştir. Üstelik 577 sandalyenin yalnızca 58'i ilk oylamada sahiplerini bulabilmiştir (Eroğlu, 2010: 213). İlk tur seçimlerinin bu şekilde

sonuçlanmasının hem partiler sistemi hem de seçim sistemi olmak üzere iki ana nedeni olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. İki turlu seçim sisteminden kaynaklı olarak ilk turda başkanlık seçimine katılımın azalması ve seçmenlerinin kendi partilerine oylarını paylaştırması gerçekleşmektedir. İkinci olarak, çok sayıda solcu siyasal partinin varlığı (parçalı parti sistemi), ikinci sırada yer alacağı düşünülen Sosyalist Parti'nin Ulusal Cephe'ye karşı geride kalmasına neden olmuştur. Öte yandan bu seçim tecrübesinin Fransa siyasal yaşamı açısından önemli bir kazanım olduğu belirtilebilir. Aşırı sağcı Le Pen'e karşı Fransız toplumu Chirac'ta birleşerek 5 Mayıs 2002 tarihindeki seçimin ikinci turuna %80 civarında katılım ve Chirac'ın aldığı %82,2 oy oranı ile Beşinci Cumhuriyet tarihinin en büyük zaferini sağlamıştır (Roskin, 2009: 128-129).

Fransa siyasal yaşamında 2002 ve ardından 2007 seçimlerinde tarihi hezimetler yaşayan aşırı sağcı Ulusal Cephe, 2012 ve 2017 seçimlerinde tekrar yükselişe geçmiştir. 2011 yılında Jean-Marie Le Pen, liderliği küçük kızı Marine Le Pen'e bırakmıştır. 2012 yılındaki seçimlerde Cumhurbaşkanlığı'nda oyların %17,9'unu alan Marine Le Pen'in partisi yasama meclisinde ilk turda %13,6 oy oranı elde etmiştir. Ardından 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde yükselişini devam ettiren Ulusal Cephe, Fransa'da %24,9 oy oranı ile 1. parti olarak Fransa için ayrılan 74 sandalyenin 24'ünü kazanmıştır. Ulusal Cephe bu başarı grafiğini devam ettirse de ülkede uygulanan seçim sistemi aleyhine sonuçlar doğurmaya devam etmiştir. Son olarak 2017 yasama seçimlerinde oyların %13,2'sini almasına rağmen 577 üyeli Ulusal Meclis'te yalnızca 8 sandalye kazanabilmiştir. Üstelik parti lideri Le Pen, ilk turda oyların %21,3'ünü alarak ikinci olmuş ve ikinci tur seçimlerinde 6 Haziran 2016 tarihinde kurulan Cumhuriyetçi Yürüyüş Partisi (La République En Marche) lideri Emmanuel Macron'a karşı oyların %33,9'unu alarak seçimleri kaybetmiştir (Clarke ve Holder, 2017). Bu oy oranı, 2002 yılında Fransa kamuoyuna hakim olan havanın değişmeye başladığının en belirgin örneğini göstermiştir.

5.3.4. Türkiye

Türk parti sisteminin belirginleşmesinde Osmanlı dönemi temel toplumsal ve siyasal ayrışmasının ve bu ayrışmayı yansıtan merkez-çevre paradigmasının, Avrupa parti sisteminin doğuşundaki gelişmelerden farklılaştığı belirtilmelidir. Nitekim Osmanlı siyasal sistemi, Ortaçağ Avrupa feodalizminden ve sonraki dönem Avrupa kapitalist gelişmesinden oldukça ayrı özellikler taşımıştır. En önemlisi, Osmanlı toplumu, bürokrasi (saray ve ordu görevlileri, ulema, memurlar vb.*)* ve "reaya" olmak üzere iki büyük sınıfa bölünmüştür. Ancak 18. yüzyıldan itibaren toplumda görülen değişimler ve 19. yüzyılda özellikle Tanzimat döneminde başlayan modernleşme hareketleri, merkezin kendi içerisinde, önce Yeniçerilerin tasfiyesi ile sonrasında ise ulema sınıfının muhalefeti ile yeni bir bölünme çizgisi ortaya çıkarmıştır. Süreçte

Genç Osmanlılar (Jön Türkler), monarşik meşrutiyete karşı temsili ve meşruti bir rejimi savunmuşlar ancak ilk Osmanlı parlamentosu içerisinde ayan ve eşrafın temsili, tümden bir merkeze karşı bir gücün yükselişini ortaya çıkarmıştır. Genç Osmanlılar, merkezin içerisinde bir çatışma ve sonuç beklerken durum bekledikleri gibi olmamıştır. Üstelik II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte devrimi gerçekleştiren İttihat Terakki'ye karşı Ahrar gibi liberal bir parti ile İttihad-ı Muhammediye Fırkası gibi İslamcı bir parti oldukça etkili bir muhalefet olarak ortaya çıkmıştır. Böylece ilerleyen dönemlerle birlikte II. Meşrutiyet dönemi parti sistemini yansıtan toplumsal bölünmeler, oldukça karmaşık bir hâl almıştır (Özbudun, 2011: 15-17).

Cumhuriyetin ilanından itibaren başlayan tek parti sistemi ise, çağdaşı aynı dönemdeki İtalya, Fransa, Almanya, Rusya gibi ülkeler dikkate alındığında onlarla benzer özellikler gösterse de bir o kadar da ayrıştığı söylenebilir. Bu konuda Duverger (1993: 359-361), tek parti iktidarı dönemindeki siyasal rejim ve parti sistemini tartışmaya açmıştır. Ona göre, 1920'li yıllardan itibaren Fransa'da etkinlik göstermeye başlayan Komünist Parti gibi totaliter partiler demokratik bir rejim içerisinde varlık gösterebilirler. Bu partilerin varlığı çoğulcu demokrasiler için bir tehdit oluşturmakla birlikte her totaliter parti yapısında tek parti olma yolunda doğal bir eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu tek parti tiplerinden bir kısmı 1923-1946 dönemindeki Cumhuriyet Halk Partisi gibi hem kuruluş felsefesi hem de yapısal özellikleri itibariyle dönemdaşlarından ayrışarak gerçek anlamda birer totaliter nitelik sağlamazlar. Bu noktada Duverger, CHP parti programının, o dönemde Batı ülkelerindeki tecrübelerin aksine partiyi dini bir otoritenin etkisinde konumlanmadığını, modernleşmeyi ve demokrasiyi hedeflemesi yönüyle pragmatik bir parti hüviyetinde tanımlamayı gerektirdiğini belirtmektedir. Duverger, CHP'yi, Fransız Devrim ruhu ve 19. yüzyıl terminolojisine yaklaştırarak 20. yüzyılın otoriter rejimlerinden farklı bir şekilde değerlendirmeyi tercih etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı ile başlayan 23 yıllık tek parti iktidarını Duverger'in o dönemdeki tüm otoriter ve totaliter Batı ülkelerine ve partilerine karşın demokratik hedefleri açısından daha ayrı bir konumlandırmaya layık gördüğünü ifade etmek mümkündür. Duverger (1993: 360), bu yaklaşımında, ilk anayasanın öngördüğü meclis hükümeti sistemi ile "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözünün önemine dikkat çekmektedir. Nitekim Duverger'e göre (1993: 361-362), Türk parti sistemi tek bir parti doktrinin mutlaklığına ve parlamentoyu dışlayan bir tekelciliğe sahip olmamıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Fırkası yanında Mustafa Kemal tarafından kurdurulması teşvik edilen siyasal parti denemelerini rejimin çoğulcu değerlere tanıdığı üstünlük algısı çerçevesinde ele almaktadır. Hatta Mustafa Kemal'in daha hayatta iken İsmet İnönü ile Celal Bayar'ın rekabet içerisine girmiş olmalarını, o dönemin Batı ülkelerindeki parti içi disiplin örneklerine karşın sert bir disiplin tanımı

içerisinde olamayacağını savunmakta ve bu durumun iki parti sistemine geçişin önünü açtığını belirtmektedir.

Türkiye'de tek parti sistemi 1945 yılında Celal Bayar'ın Demokrat Parti'yi kurmasıyla sona ermiştir. Ardından 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilen seçimler Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal iktidar baskısı nedeniyle seçimin demokratikliğine gölge düşürmüş ve "açık oy gizli tasnif" şeklindeki anti-demokratik oy kullanma ve sayımına dair uygulama Demokrat Parti'nin beklenilen yükselişinin önündeki ilk temel engel olmuştur. Nitekim seçimler erkene alınarak DP'nin teşkilatlanmasına olanak sağlanmamıştır (Lewis, 1959: 60). 1946 seçimlerinin sonuçları da Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yayınlanmamıştır. Ayrıca seçim liste usulü basit çoğunluk (aday esaslı blok oy) sistemi ile gerçekleştirilmiştir. Akşin'in deyimiyle (2006: 14), "seçimlerin hileli ve dayaklı" bir şekilde geçmesi, partilerin ilan edilen oy oranları konusunda şüpheleri kaçınılmaz kılmıştır. Nihayetinde 465 parlamenterden 397'sini CHP'nin, 61'ini DP'nin ve 7'sini bağımsızların kazandığı açıklanmıştır. Üstelik bu seçimlere DP, 16 ilde hiç katılmazken 465 sandalye için yalnızca 273 aday gösterebilmiştir (TÜSİAD, 2001: 208-209).

1946 yılında tek partili siyasal yaşamdan iki partili bir siyasal yaşama geçişi, dönemi itibariyle çeşitli kırılmaların bir sonucu olmuştur (Işıklı, 2006: 26-30). Atatürk'ün vefatından sonra İsmet İnönü, "millî şef" olarak yönetimdeki hâkim konumunu sağlamış ancak kendisinin de kararıyla tek partili siyasal yaşamı sona erdirmiştir. Demokrat Parti'nin girdiği ilk seçimlerde "açık oy gizli tasnif" usulüne karşın önemli oranda oy alması ve 1950 seçimlerinde "gizli oy açık tasnif" usulüne geçişle birlikte iktidara gelmesi Türk siyasal hayatında yeni bir başlangıç olmuştur. DP'nin kuruluş süreci ise çevrenin yeni bir siyasal aktör ortaya çıkarmasından öte kurucu elit içerisindeki bir grubun çevrenin desteğini alması olarak da okunabilmektedir (Sistembölükbaşı, 2001: 115; Çelik, 2018: 123). Özbudun, DP ile ortaya çıkan yeni parti sisteminin özünde bir çeşit toplumsal bölünme ve ayrışmayı işaret ettiğine dikkat çekmektedir. Ona göre (2011: 30-36), 1950'li yıllara doğru Türk burjuvazisi ne kendi başına bir sınıf ne de hegonomik-siyasal bir sınıf olmakla birlikte Demokrat Parti'nin 1950-1960 döneminde ortalamanın üzerine denk gelen oylarının daha çok büyük kentlerle ve sosyoekonomik açıdan daha fazla gelişmiş bölgelerle birlikte oluştuğu görülmektedir. Buna karşın CHP ise Ege ve Marmara bölgesi dışarda tutulursa kırsalda ve özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu gibi daha az gelişmiş bölgelerde nispeten daha güçlü bir varlık göstermiştir.

Çok partili siyasal sistemin ilk on yıllık dönemi demokratik siyasal rekabet olgusunun kısmen ılımlı ve siyasal tartışma alanlarının daha çok kültürel ve ekonomik konular üzerinde yoğunlaştığı bir dönemi ifade etmiştir. Ancak 1957 seçimleriyle başlayan siyasetin kutuplaşma

ortamı ve ekonomik sorunlar, 1960 yılındaki askeri darbe ile yeni bir sürece evrilmiştir. Darbecilerce oluşturulan Milli Birlik Komitesi'nin gözetiminde hazırlanan 1961 Anayasası, Akgün'ün (2002: 40-42) ifadesiyle "sürpriz" bir şekilde örgütlenme hürriyeti konusunda geniş hükümler ortaya koymuştur. Nitekim seçim kanununda da çoğunluk sisteminden nispi seçim sistemine geçiş yapılmıştır. Böylece 1960'lı yılların ortalarından itibaren değişen sadece partilerin sayısı olmamış, hem aşırı sağ hem de sol alkımlar siyasal hayattaki yerlerini almaya başlamış ve partiler arası mücadele ve rekabet ortamı, değişime ve dönüşüme uğramıştır. Hatta bu ortamda Türkiye'nin ilk mezhep temelli (Alevi) siyasal örgütlenmesi olan Türkiye Birlik Partisi (TBP) kurulmuş ve 1969 genel seçimlerinde %2,8 oyla 8 sandalye kazanmıştır (Sarıbay, 2001: 60).

1950'li yılların iki partili sistemi, çok partili bir siyasal hayata 1961 seçimleri ile birlikte resmen adım atmıştır. CHP ile DP'nin devamı olan Adalet Partisi'nin yanı sıra ilk defa bir sol parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Türk milliyetçisi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) de parlamentoya girebilmiştir. Böylece merkez-çevre ayrışmasına sınıfsal ya da ideolojik etmenlerin de eklenmeye başlaması bu seçimlerle birlikte gerçekleşmiştir. 1973 ve 1977 seçimleri ise Türk parti sisteminde merkez-çevre ayrışmasından işlevsel ya da sınıfsal bir ayrışmaya doğru yeni bir seçmen saflaşmasının başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (Özbudun, 2011: 39). 1970'li yıllar Milli Nizam Partisi'nin, AP'den ayrılan Demokratik Parti'nin ve Bülent Ecevit'in CHP'sinin mevcut olduğu yıllar olması açısından ciddi bir partiler kutuplaşması ve rekabetini beraberinde getirmiştir. Süreçte TİP, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Milli Selamet Partisi (MSP) gibi partilerin yükselişinin Türkiye'de iki partili sistemi net bir şekilde sonlandırarak "ılımlı çoğulculuk" sistemine dönüştürdüğü belirtilmektedir (Akgün, 2002: 43). Nitekim bu dönemde ılımlı çoğulculuğa ve ılımlı çok partili sistem anlayışına en uygun tecrübe, 26 Ocak 1974 tarihinde kurulan 37. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'dir (Sanal, 1997: 163). Bu hükümet, CHP ile MSP arasında kurulmuş, başbakan yardımcılığı ile aralarında Adalet Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'nın da olduğu toplam yedi kabine üyesi Milli Selamet Partisi'nden oluşmuştur. Bu hükümetin en büyük başarısı, 20 Temmuz 1974 tarihli Kıbrıs Barış Harekâtı'dır.

1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de parti sisteminin yeniden şekillendiğini görmek mümkündür. 1980 askeri darbesinin ardından 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimlere, kapatılan siyasal parti liderleri, getirilen on yıllık siyaset yasağı nedeniyle katılamamış, yalnızca Özbudun'un deyimiyle (2011: 43), "ruhsatlı" üç parti katılabilmiştir. Bu üç siyasal partiden ilki devlet elitlerini temsil eden ve emekli bir generale kurdurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) idi. MDP, girdiği ilk genel ve yerel seçimlerde hezimet yaşayarak

Türk siyasal hayatından kısa sürede tasfiye olmuştur. İkinci olarak kapatılan CHP'nin oylarını alarak sistem içerisinde ılımlı ve uyumlu bir muhalefeti temsil etmesi bağlamında Konseyce kabul gören bir diğer parti Halkçı Parti (HP) olmuştur. Ancak HP de girdiği ilk genel ve yerel seçimlerde umduğunu bulamamış ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile birleşerek Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak yoluna devam etmiştir. Üçüncü olarak Konsey rejiminin kurulması konusunda tereddütler yaşadığı ancak Batı'ya verilmek istenen imaj nedeniyle seçimlere katılma hakkı kazanan Anavatan Partisi (ANAP) olmuştur. ANAP ise 1983 seçimlerinde aldığı %45,1 oyla parlamento çoğunluğunu elde ederek ve Konsey rejiminin en az güvendiği siyasal parti olarak Türk siyasetindeki yerini almıştır.

ANAP'ı, Türk siyasal hayatında önemli tecrübeleri sunması açısından ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmak yerinde olacaktır. Bu çerçevede ANAP oylarının 1980 öncesi ayrışmanın merkez-çevre, sol-sağ ya da sistem karşıtlığı üzerinden şekillenen çatışma unsurlarının hiçbiri ile korelasyon göstermediği belirtilmektedir (Özbudun, 2011: 45). Bununla birlikte ANAP içerisinde muhafazakâr, milliyetçi ve liberal hiziplerin hepsi yer bulmuştur. Nitekim 1970'lerin merkez karşıtı olarak nitelendirilebilecek iki siyasal partisi olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile Milli Selamet Partisi (MSP), esasında yasaklı dönemde ANAP içerisinde vücut bulabilmişlerdir. Bu iki siyasal parti 1990'lı yıllarda önemli bir yükseliş eğilimine geçtiler. MSP'nin kapatılması ile kurulan Refah Partisi, çevresel muhalefetin başlıca temsilcisi olarak 1990'lı yıllara damgasını vurmuştur. Ancak parti kapatmaları ve askerin sivil siyasete müdahalesi devam etmiştir. Bu nedenle bu dönem Türkiye'de çok partili sistemin olduğu, hızlı dağılan koalisyon hükümetlerinin yer aldığı ve askeri vesayetinin partiler (Demokratik Türkiye Partisi (DTP) vb.) ve siyasal sistem üzerindeki etkisinin devam ettiği siyasal istikrarsızlığın yılları olmuştur.

Türkiye'deki parti sisteminin özünde merkez-çevre kuramı bağlamında iki partili yapısından çok partili yapıya geçişi büyük ölçüde çevre partilerinin yükselişi ile gerçekleşmiştir. Bu çevre partileri arasında İslamcı-muhafazakâr Milli Görüş partilerini, MHP gibi Türk milliyetçisi partiyi ya da bugünkü HDP ve öncüllerini sıralamak mümkündür. Bunlar içerisinden Kürt siyasal hareketi, her ne kadar kendisini sol ve liberal terimlerle tanımlamaya çalışırsa çalışsın "özerklik" ve "öz savunma gücü" gibi tipik pek çok eylemi ve söylemi Kürt aidiyeti üzerinden mücadeleyi ve Kürtlere özel bir yönetim hâkimiyetini esas almak olduğundan bugünkü Halkların Demokrasi Partisi'ni (HDP) yalnızca bir sol ya da sosyalist hareket olarak tanımlamak yanıltıcı olacaktır. Ancak bugün HDP ile vücut bulduğu kabul gören Kürt siyasal hareketi, Türkiye özelinde Milli Görüş kökenli siyasal oluşumların dışında ikinci bir çevresel muhalefeti tanımlamaktadır. Hareketin en büyük gücünü Kürtlerin yoğun olarak

yaşadığı bölge ve yerleşimlerden alması yönüyle hem coğrafi anlamda bir çevresel muhalefet hem de Kürtlerin etnik ve kimliksel taleplerini ortaya koyabilmesi açısından kültürel bir çevresel muhalefet niteliği taşıdığını belirtmek gerekir (Özbudun, 2011: 51).

Türk siyasal hayatında Refah Partisi ve MHP'nin iki aşırı sağ parti olarak yükselişleri oldukça önemlidir. Bu durum, Sartori'nin (1965: 82-84) kriterlerine uygun olarak parti sisteminin çok partili sistem olarak tanımlanabilmesini köklü bir şekilde sağlamışlardır. Her iki siyasal hareket 1970'li yıllardan itibaren kendi kadrolarını oluşturabilmiş, yalnızca ideolojik değil MHP gibi kırsal kalkınma ya da RP teşkilatlarının bir sosyal yardım kurumu gibi işlevler yürütmesi bu partilerin seçmen tabanlarını genişletmiştir. Diğer yandan merkez sağ ve merkez sol partilerin bu süreçlerde erimesiyle 1990'lı yıllara parçalanmış parlamento, siyasal istikrarsızlık, ekonomik sorunlar, koalisyon hükümetleri damga vurmuştur (Akgün, 2002: 47-49). Böylece kutuplaşmış çoğulcu bir partiler sistemi Türkiye siyasetine uzun yıllar egemen olmuştur. 1990'lı yıllarda Refah Partisi, 1980 öncesinde MNP ve MSP'nin mirasçısı olarak yeniden yükselişe geçmiştir. Bu yükseliş CHP-DP'nin örneğin kentli-köylü seçmen arasında seçmen tabanları itibariyle olmayan anlamlı ve nitelikli farkının dışına çıkan bir çevresel muhalefet özelliği göstermiştir. Nitekim Refah Partisi karşıtları 1990'lı yıllarda belirgin bir kentli sınıfından oluşmuştur (Kardam ve Tüzün, 1998: 79).

1970'lerin ve 1990'lı yılların tüm parçalı ve kutuplaşmış bir parti sistemi, ekonomik, toplumsal ve siyasal krizleri daha fazla derinleştirmekten öteye geçememiştir. Türkiye, uzun yıllar askeri vesayet, inanç ve ifade hürriyetine yönelik baskılar, parti kapatmalar gibi siyasal sisteminin tüm unsurlarını olumsuz yönde etkileyen süreçler yaşamıştır. Toplumsal gerilimin artması ve partilere olan güven bunalımı 2001 ekonomik krizi ile Türk toplumunda yeni bir dönem başlatmıştır. Kaldı ki 2002 yılında Ak Parti, oyların %34,28'ini alarak 363 sandalye kazanmıştır. Ak Parti dışında barajı aşan diğer tek parti olan CHP ise oyların %19,39'unu alarak 178 sandalye elde etmiş ve ana muhalefet partisi konumuna yükselmiştir. Çok partili parlamenter sistemde tarihi bir zafer ilan eden Ak Parti, 2015 seçimlerine kadar "hâkim parti" konumunu pekiştirmiştir. Nitekim Ak Parti, girdiği 2007 ve 2011 seçimlerinde oylarını artırarak gücünü pekiştirmiştir. Bununla birlikte 7 Haziran 2015 seçimleri, Ak Parti'nin hâkim parti pozisyonunu kaybettiği ilk seçim olmuştur. Üstelik bu durum, 1 Kasım 2015 seçimlerinde tekrar kotarılsa da parlamentodaki salt çoğunluğunu 2018 seçimlerinde ikinci kez kaybetmiştir. Bu açıdan Türkiye'de siyasal istikrarsızlık tehdidi, hükümet sistemine geçişin tek nedeni olmayıp temsil kabiliyetindeki değişimle, daha açık bir ifadeyle seçim sisteminin ve çok partili sistemin ortaya çıkardığı kurumsal değişimlerin, hükümet sistemi üzerinde oluşturduğu etkilerle bağlantılıdır.

Diğer yandan Tosun (2016: 159), 15 Temmuz sürecinden evvel Ak Parti ve MHP muhtemel koalisyonu için yaptığı analizinde her iki parti tabanının özellikle kırsala doğru gittikçe benzeştiğini, aralarında oy alışverişinin fazla olduğunu ve her iki partinin piyasa ekonomisi konusunda benzer görüşlere sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre Ak Parti'nin Kürt sorunu konusunda politika değişikliğine gitmesi hâlinde her iki partinin seçim ittifakı da koalisyon hükümeti kurabilmesi de daha gerçekçidir. Kuşkusuz süreç bu değerlendirmeyi haklı çıkarmakla birlikte siyasal sistem 2016 yılından itibaren daha farklı bir görünüme, yani yeni bir hükümet sistemiyle şekillenmeye başlamıştır. Seçim reformlarına dair beklentiler, farklı partilerin siyasal gücünü ve hatta varlıklarını etkileme gücü açısından zaman zaman tartışılmaya başlansa da son dönemde Türkiye'de muhalefet partilerinden açık ve yazılı, mutabık bir reform talebinin geldiğine dair bir veri bulunmamaktadır. Hatta iktidar partilerinin bu konuda güçlü bir adım atma eğiliminde olduklarını kısa vadede söylemek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan siyasal partilerin seçim sistemi konusundaki tutumları şartlara göre değişkenlik ifade etmektedir. Nitekim Fransa'da Sosyalist Parti için tam nispi seçim sistemi, 1911 yılından 1955 yılına kadar partinin resmi politikası iken daha sonra sağın etkinliğini kırmak üzere çoğunluk seçim sistemi savunulmaya başlanabilmiştir (Cotteret ve Emeri, 1991: 39).

15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içerisinde FETÖ adı verilen yasadışı oluşumun askeri darbe teşebbüsü, Türk siyasetini derinden sarsmış ve terörle mücadele bir ulusal güvenlik sorunu olarak siyasal gündemdeki yerini almıştır. Bu durum, 2007 yılında cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişiklikleri ile başlayan bir sürecin miladı olmuştur. Nitekim o tarihlere kadar başkanlık sistemine oldukça sert muhalif söylemler geliştiren MHP ve liderliği, siyasal söylemini değiştirerek (Altunoğlu, 2018: 95) başkanlık sistemine tam destek vermiştir. Akabinde Ak Parti ile hazırladıkları on sekiz maddelik anayasa değişikliklerinin TBMM'de kabul edilmesiyle gerçekleşen referandumda %51,41'lik "evet" oyu ile yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmiştir. Esasında başkanlık sistemine geçiş, Türkiye'de toplumsal algı açısından iki ayrışma alanı ve görünümü ortaya çıkarmıştır. Referandumda kabul edilen "evet" ve "hayır" oylarının ciddi bir fark oluşturmaması, muhalefet tarafından meşruiyet sorunu olarak öne sürülmüştür. Ancak çoğunlukçu demokrasilerde bu tür sonuçlar meşruiyet açısından tartışma götürmez demokratik meşru sonuçlar olarak kabul edilmek zorundadır. Nitekim Sartori (2017: 295, 305), artı-toplamlı ya da sıfır-toplamlı karar usüllerinin aynı zamanda demokrasilerin kazandığı niteleliği belirlediğini savunmuştur.

2017 referandumu, Türk siyasetinde MHP'den ayrılanların "hayır" propagandaları yürüttükleri bir dönemi oluşturmuş ve "İYİ Parti" adlı yeni bir siyasal partiyi ortaya çıkarmıştır.

Bu siyasal partinin ortaya çıkması ile parlamentodaki parti sayısı azalmadığı gibi yeni bir partiyi daha "çok partili sistem" tanımına yakınlaştıracak şekilde teşvik eden bir görünüm ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Ak Parti'nin MHP ile ittifakı tek başına iktidarı sürdürmesine yetmiştir. Rokkan'dan (1970) hareketle bir büyük parti ve o parti ile seçim ve/veya parlamento ittifaklı içerisinde olup nispeten küçük parti ya da partilerin katkısıyla çoğunluğun elde edilmesi ile 1+1 partili sistemin oluşmaya başladığı öne sürülebilir (Çiçek, 2018: 73). Bu açıdan Türkiye'de parti sistemi hem Sartori'nin tanımları itibariyle "ılımlı çok parti sistemi", hem Duverger'in tanımları itibariyle "çok partili sistemi" hem de yürütmede "1+1 hakim parti sistemi"ni ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür.

Tablo 5.5. Türkiye'de Parti Sisteminin Dönemlendirilmesi

Dönem	Parti Sistemi
1909-1913	Çok partili sistem
1913-1918	Tek partili sistem
1923-1945	Tek partili sistem
1946-1960	İki partili sistem
1961-1980	Kutuplaşmış çok partili sistem
1983-1991	Ilımlı çok partili sistem
1991-2002	Kutuplaşmış çok partili sistem
2002-2018	Hâkim parti sistemi

Kaynak: Çiçek, 2018: 75.

Günümüzde İngiltere hariç Batı Avrupa demokrasilerinde çok partili sistem belirgin bir şekilde yer bulmuştur. Bu demokrasilerden pek çoğu siyasal tarihleri içerisinde iki parti sistemini tecrübe ettikleri gibi tek parti rejimlerini de yaşamışlardır. Nitekim 1924 yılından 1945 yılına kadar İtalya'da, 1933 yılından 1945 yılına kadar Almanya, İspanya ve Portekiz'de tek parti sistemleri tecrübe edilmiştir. Buna karşın II. Dünya Savaşı'nın ardından ve özellikle 1960'lı yıllardan itibaren belirgin bir şekilde çok parti sistemi Batı Avrupa demokrasilerinde hâkim olmaya başladığı gibi Duverger'e göre (1993: 303), kendi siyasal kültürlerine uygun bir görüntü de oluşturmaktadır. Bu açıdan modern Türk siyasal hayatında tek partiden iki partili sisteme, ardından çok partili sisteme olan tecrübe, Türkiye'nin pek çok Batı Avrupa demokrasilerindeki parlamenter hükümet sistemine benzer bir seyir izlediğini ifade ettirebilir.

Öte yandan, 19. yüzyılın ortalarından itibaren günümüzdeki anlamında ortaya çıkan siyasal partiler, Batı demokrasilerinde birkaç istisna dışında özel bir hukuki statü içerisinde düzenlememişlerdir. Siyasal partiler alanı, II. Dünya Savaşı'na kadar yalnızca seçim kanunlarında ve parlamento içtüzüklerinde dağınık hükümler hâlinde yer alabilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya gibi demokrasiler dışında genelde anayasal düzeyde tanınan ve

demokratik siyasal yaşamdaki konumları kabul edilen ancak partilerin kuruluş ve işleyişlerini düzenleyen doğrudan ve müstakil yasal düzenlemelerin uzun yıllar ertelenmiş olduğu bilinmektedir. Buna karşın Türkiye siyasal partilere yönelik düzenleyici hükümler içeren müstakil bir yasa konusunda oldukça ileri durumda olan ülkeler arasındaki yerini almıştır (Kapani, 2013: 181). 13 Temmuz 1965 tarihinde kabul edilen 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, parti yapıları konusunda ayrıntılı düzenlemeler içeren ilk müstakil yasadır.

1965 yılından 12 Eylül Askeri Darbesi'ne kadar yürürlükte kalan 648 sayılı Kanun, 10 kısımdan ve 137 maddeden oluşmuştur. Türkiye'de ilk siyasi partiler yasası olan 648 sayılı Kanun oldukça detaylı düzenlemeler içermiştir. Bu düzenlemelerden bir kısmına vurgu yapmakta yarar bulunmaktadır. Kanunun 1. maddesinde siyasal partiler, muhalefet ya da iktidar olup olmaksızın demokratik siyasal yaşamın vazgeçilmez unsurları kabul edilirler. 6. maddede yer alan siyasal partilerin milletvekilliği seçilme yeterliliğine sahip en az on beş Türk vatandaşı tarafından kurulabileceği hükmü ile 8. maddenin 3. fıkrasında yer alan üniversite öğretim üyelerinin genel memurlara yönelik siyasi parti üyeliği yasağının dışında tutulması dikkate değer düzenlemelerdir. İlgili Kanunun 3. ve 4. bölümlerinde partilerin merkez, il ve ilçe teşkilatlarına dair ayrıntılı düzenlemelerin yapıldığı, 5. bölümünde yasama faaliyetlerinin bir tür sınırlılıklarının çizildiği ve 8. bölümünde parti içi disiplinin genel ilkelerinin ortaya konulduğu görülmektedir. Diğer yandan 648 sayılı Kanun'da en detaylı düzenlemelerin siyasi partilerin aday tespitleri ve seçim süreçleri ile mali kaynakları ve partilerin kapatılması konuları üzerinde olduğunu görebilmek mümkündür (SPK, 1965: 3-15).

Türk siyasal hayatı, tek partili, iki partili ve çok partili sistemlerin tamamını tecrübe etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'de siyasal partilerin kurumsallaşma sürecinin oldukça sancılı olduğunu belirtmek gerekir. Siyasal partilerin iç işleyiş mekanizmaları çoğu defa demokratik ilkelerle çatışma hâlinde olduğu ifade edilebilir. Parti yapıları daha çok tavandan tabana şekillenen demokratik kurallar çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1982 Anayasası "kazuistik" (ayrıntılı) düzenlemeler içermekle birlikte siyasal partiler ve seçim sistemi konularında genel geçer ve kısıtlayıcı hükümlere yer vermiştir. Anayasa bağlamında ilgili kanunlar, siyasal parti tüzükleri, Anayasa Mahkemesi (AYM) ve Yüksek Seçim Kurulu'nun (YSK) ilgili kararları yeterince anlaşılmadan günümüzdeki siyasal partiler ve seçim sistemlerinin yasal temelleri oluşturulamaz. Bu bağlamda seçim kanunları ile seçim sistemlerinin pratikte bir devletin en gerçek anayasası olduğunu ve demokratikleşmenin en güçlü aracının siyasal partiler olduğunu öne sürmek mümkündür (İba, 2017: 18-19).

AYM ve YSK'nin çeşitli dönemlerde aldığı kararlarda aday belirleme süreçlerinin partilerin iç meselesi olduğu vurgulanmıştır. Buna karşın Anayasa'nın 69. maddesi partilerin iç

düzeninin demokratik olması gerektiğini hüküm altına almıştır. Diğer yandan 1961 Anayasası döneminde 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 29. maddesi ile "ön seçim" mekanizması ilk kez Türk seçim hukuku sistemimize girmiştir. Parti oligarşisini devre dışı bırakarak partilerin seçmen kütüğüne kayıtlı üyelerinin katılımına ve iradesine bırakılan bu düzenleme, 1973 yılındaki değişikliklerle ilga edilmiştir (İba, 2017: 102-104). Türkiye'deki partilerin parlamento adaylarını listelemeleri parti tüzüklerine ve yönetmeliklerine bırakılmıştır. Partiler, en yaygın usul olarak "merkez yoklaması" adı verilen kamuoyu yoklamaları yaparken CHP, 2015 Haziran seçimlerine yönelik önemli bir adımı seçim öncesi yaşama geçirmiş ve ön seçim konusunda adım atmıştır.

1946-1960 yılları arasında iki partili sistem, 1960-1980 yılları arasında ılımlı çok parti sistemi, 1980-1991 yılları arasında ılımlı parti sistemi, 1991-2002 kutuplaşmış çok parti sistemi, 2002 seçimlerinden sonra ise ılımlı iki parti sistemi özellikleri egemen olmuştur. Ancak parti sistemlerinin günümüzde ve sonrasında değişim içerisinde olduğu ve olmaya devam edeceği hususu güncelliğini ve önemini korumaktadır. Kuşkusuz Anayasa'nın 68. maddesine göre siyasal partiler, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsuru kabul edilmektedirler. Siyasal partiler hukukunun kanunlar düzeyinde ana kaynağı konumundaki 22 Nisan 1983 tarihli 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, günümüze değin 19 kez değişikliğe uğramıştır. Ana kanundaki bu değişiklikler, hukuki istikrarsızlıktan öte bu tür siyasal kurumların değişen kurumsal, toplumsal ve siyasal şartlara göre reform dinamizmi açısıdan değerlendirmek daha doğrudur. Bu bağlamda Türkiye'nin demokratik gelişimi ve siyasal kültürü başta olmak üzere kurumsallaşma pratikleri, sosyokültürel durumu, jeo-politik konumu vb. diğer etmenler dikkate alındığında partilerin iç işleyişleri ve bir ülkede kaç partili sistem içerisinde yer aldıkları önem arz etmektedir. Bu önem esasında Nisan 2017'de referandumla kabul edilen cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte çok daha dikkate değerdir.

5.3.5. Parti Sistemi Karşılaştırması

Türkiye'de özellikle hükümet sistemi bağlamında önemi oldukça güçlü olan parti sistemi açısından diğer üç örneklem ülkedeki tercihler, değişimler ve uygulamalara yer vermek yerinde olacaktır. Bu ülkelerden ilk olarak Yeni Zelanda parti sistemini, 1986 öncesi ve sonrası seçim sisteminde gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte okumak gerekirse de belirgin iki partili sistem döneminde de toplumsal ve ideolojik çeşitli dinamiklerce bir potansiyel alanı hep varola gelmiştir. Bununla birlikte 1996 seçimlerinde Yeni Zelanda Ulusal Partisi'nin bir seçim çevresinde rakip partiye sandalye kaptırmamak üzere seçmenini diğer bir parti adayına oy vermeye konsolide etmesi tecrübesi, Türkiye'de 2010'lu yıllardan itibaren çeşitli yerel ve genel seçimlerde açık ve örtülü bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin 31 Mart 2019 tarihindeki yerel

seçimlerde İyi Parti Genel Merkezi, Iğdır Belediye Başkanlığı seçimlerinde HDP adayı aleyhine ve MHP adayı lehine aday göstermezken; HDP, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerinde Ak Parti adayı aleyhine ve CHP adayı lehine aday göstermemiştir. Dolayısıyla Yeni Zelanda örneğinde olduğu gibi dünyanın pek çok yerinde siyasetin genel gidişatının dışında farklı siyasal tutumlarla karşılaşmak olasıdır.

İkinci olarak Endonezya, uzun süredir çok partili bir siyasal koalisyon ile başkanlık rejimini birlikte sürdürmektedir (Pereira ve Melo, 2012: 156-157). Kuşkusuz Endonezya gibi başkanlık sistemini uygulayan ülkelerde, "çok partili başkanlık sistemi" adı da verilen bu durumun, istikrarlı bir demokrasi başarısı gösterebilmesi için, başkanın bakanlık teklifi, üst düzey bürokrat atamaları gibi çeşitli süreçlerde çeşitli siyasal partilerle geniş bir parlamento koalisyonu kurmasını sağlayabilecek araçların olduğu gerçeğini göz ardı etmemelidir. Nitekim Endonezya gibi üniter bir cumhuriyet rejiminde tek meclisli yapı içerisindeki çok partili başkanlık sistemi, 2018 seçimleri ile Türkiye'de açık bir şekilde işlemeye başlayan siyasal şartlarla oldukça benzeşmektedir. Daha açık bir ifadeyle Ak Parti, parlamento seçimleri için ittifak kurduğu partilerin desteği ile kendi başkan adayının seçimleri kazanmasını sağlarken, parlamentoda partisinin azınlık kaldığı sandalye sayısı çerçevesinde seçim ittifakı yaptığı partiler koalisyonunu devam ettirerek yasama-yürütme uyumu bağlamında istikrarlı bir bağlam sunabilmeyi; benimsedikleri siyasal anlayış itibariyle başarabilmiştir.

Son olarak Fransa'ya gelindiğinde ülkenin hem kurumsal-yapısal hem de toplumsal-siyasal tarihsel gelişim evreleri itibariyle toplumsal bölünme alanları ve ayrışmaları ile çok partili sisteminin kurumsallaşması arasında doğrudan bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin bugünkü çok partili sistemini ortaya çıkaran dinamikleri itibariyle oldukça örtüşmektedir. İkinci olarak Fransa'da parti sisteminin bir alt ve etkili unsuru olan parti yapısının özellikle parti disiplini ve siyasal partilerin ideolojik işlevlerinden ötürü kurumsal kimliğinin ve genel merkez yönetiminin etkinliğinin, Yeni Zelanda'ya göre oldukça katı, Türkiye'ye göre ise nispeten ılımlı bir özellik ihtiva etmesidir. Bu durum, Fransa'da parti sisteminin çoklu niteliğini, ideolojik kutuplaşma alanları itibariyle güncel tutmakta ve korumaktadır. Üstelik Fransa'daki potansiyel aşırı çok partili sistemi, ılımlı çok parti sistemine yakınlaştıran ve orada tutan temel faktörün bir sonraki kısımda incelenecek olan seçim sistemi ile ilişkisi üzerinden ayrıca değerlendirilmeyi zorunlu kıldığını vurgulamak gerekir.

5.4. Seçim Sistemi

Seçim sistemleri, demokratik bir siyasal sistemde kuvvetler ayrılığını dahi doğrudan etkileme özelliğine sahiptir (Samuels, 2007). Literatürde "seçim sistemine bağlı sonuçların yargı üzerindeki etkileri" (Sezen, 2000: 295-297) türünden başlıklara rastlamak mümkündür.

Sistemler birer siyasal kurum olarak yasama, yürütme ve yargı organları üzerinde dolaylı ve doğrudan sonuçlar doğurabilecek kadar önemlidir. Tezin ana örneklem ülkelerinden Yeni Zelanda, hem nispi temsil hem de çoğunluk sistemi uygulaması yönüyle önemli bir tecrübe sunmaktadır. Fransa iki turlu çoğunluk sistemi ve Endonezya liste usulü nispi sistemi ile farklı tecrübeler ortaya koymaktadır. Bu ülkelerde seçim sistemi kurumunun varlığı ya da değişim süreci, partiler sistemi ve/veya hükümet sistemlerindeki değişimler ile önemli bir paralellik göstermesi açısından incelenmeye çalışılacaktır.

5.4.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, uyguladığı seçim sistemi tecrübesi açısından özel örnekler sunmaktadır (Nagel, 2004: 530-542). 1996 yılına kadar uyguladığı çoğunlukçu seçim sistemi, temsilde adalet açısından pek çok mahzurlu yön taşımıştır. Çoğunluk sistemleri, tam temsil öncelikli olmadıkları için daha güçlü yarışmacıların temsilini yeğler ve zayıf olan partilerin temsil açısından ağır yenilgi almalarından çekinmezler. Ancak bu durum temsilde çarpık sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Bu noktada iki örnek verebilmek mümkündür. İlki, İngiltere'de 1974 yılında Muhafazakârlar, %39,9 oy almalarına karşın; %37,2 oy alan İşçi Partisi, parlamentoda sandalye açısından ilk sırada çıkarak basit/nispi çoğunluğu kazanabilmiştir. İkinci örnek ise daha olumsuz bir korelasyon oluşturmuştur. Nitekim Yeni Zelanda'da 1978 ve 1981 yıllarında gerçekleştirilen genel seçimlerde oy sayısı açısından ikinci gelen siyasal parti, parlamentoda mutlak çoğunluğu kazanabilmiştir. Ayrıca bu seçim sistemi, partiler arası oy kaymalarında ciddi sonuçlar üretebilmiştir. Yeni Zelanda'da 1990 yılında muhafazakâr Ulusal Parti'ye %10'dan daha az bir oy kayması, tek meclisli parlamentoda 97 sandalyeden 68'ini Ulusal Parti'nin kazanmasına yetmiştir (Sartori, 1997: 105-108).

1978 yılı seçimlerinde Ulusal Parti, oyların %39,8'ini alarak 92 sandalyeli parlamentonun 51 sandalyesini kazanarak açık bir parlamento çoğunluğu elde etmiştir. Hâlbuki Ulusal Parti ne genel oyların çoğunluğunu almış ne de birinci sırada seçimleri tamamlayabilmiştir. Bu seçimlerde İşçi Partisi'nin oy oranı, %40,4 iken, yalnızca 1 sandalye kazanabilen Toplumsal İtibar Partisi, %17,1 oranında oy almıştır. 1981 seçimlerinde ise İşçi Partisi, %39 ve Ulusal Parti, %38,8 oy almasına karşın 92 sandalyenin 47'sini Ulusal Parti alarak çoğunluğu tekrar kazanmıştır. Üstelik Toplumsal İtibar Partisi her iki partinin yarısından fazla oy almasına karşın yalnızca 2 sandalye kazanabilmiştir. Bu seçimlerde Toplumsal İtibar Partisi'nin oy oranı ise %20,7'dir. Bu dönemde nispi temsil seçim sisteminin getirilmesi ve kabine işlerliğine etkisine yönelik tartışmalar gündeme gelmiştir (McLeay, 1995). Bu yönüyle Lijphart (2006: 32-33), Yeni Zelanda'nın 1996 öncesi dönemindeki seçim sistemini, İngiltere gibi nispi çoğunluk demokrasisi olarak tanımlamıştır.

Yeni Zelanda, seçim sistemleri içerisinde 1996 yılına kadar tek turlu dar bölge çoğunluk sistemini uygulamış bir ülkedir. Bu seçim sistemi, ülkede her bir sandalyeye bir seçim çevresi ayrılarak en çok oy alan adayın nispi çoğunluk oyunu alarak seçilmesi şeklinde uygulama bulmuştur. Ancak 1978 ve 1981 yılındaki seçim sonuçları İşçi Partisi açısından büyük bir memnuniyetsizlik oluşturmuştur. 1986 yılında seçim reformu konusunda oluşturulan bir komisyonun "Daha İyi Bir Demokrasiye Doğru" (*Towards a Better Democracy*) başlığı ile hazırladığı raporda hükümete karma üyeli nispi temsil sistemi önerilmiştir. 1987 seçimleri öncesi İşçi Partisi, sorunu referandumla çözeceğini vaat etmesine rağmen seçimi kazanmasından sonra parti yöneticilerinin itirazları üzerine yeniden rafa kaldırmıştır. Buna karşın İşçi Partisi'nin vaadini yerine getiremediği gerekçesiyle bunu fırsata çevirmek isteyen Ulusal Parti, 1990 yılındaki seçimlerde aynı vaadi gündeme getirmiş ve seçimleri kazanmasından sonra fiilî adımları atmak zorunda kalmıştır (Lijphart, 2006: 35-36).

1992 ve 1993 yılında düzenlenen referandumlarla Yeni Zelanda'nın günümüzde uygulanan seçim sistemi yasalaşmıştır. Böylece 1996 yılındaki seçimlerle Yeni Zelanda, yalnızca çoğunluk esasını uygulamamış aynı zamanda nispi temsili de aynı anda uygulamaya başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle Yeni Zelanda parlamentosu hem ülkenin her bir bölgesinde en dar nitelikli seçim çevresi sandalyeleri için yarış başlatırken hem de ulusal düzeyde nispi temsil esasına göre seçimler gerçekleştirilmiştir. Böylece seçmenin hem dar bölge adayları için hem de ülke genelinde partiler için olmak üzere iki oy hakkı bulunmuştur (TÜSİAD, 2001: 203). Alman seçim sistem modeli alınarak oluşturulan bu sistemin temel amacı, dar bölgede uygulanan çoğunluk sisteminin ortaya çıkardığı orantısızlıkları düzeltmek üzerine olmuştur. Bu seçim sistemi ile parlamentonun 5'i Maori seçim çevreleri için olmak üzere 65 üyesi tek turlu tek isimli dar bölge seçim sistemi usulü ile 55 üyesi ise liste usulü nispi temsil sistemi ile belirlenmeye başlamıştır (Gallagher, 1998: 203-204).

Yeni Zelanda'nın temsil adaleti yönündeki seçim sistemi değişiminin hükümet sisteminin niteliği ve işleyişi üzerinde yeni bir etki alanı oluşturması hususunda bir parantez açmak gerekirse; meşhur Yeni Zelandalı siyaset bilimcilerden Jonathan Boston'ın, 1996 seçimleri öncesindeki seçim sisteminin olası etkilerini tartışan çalışması kayda değerdir. Boston (1994), makalesinde gelecekte tek bir siyasal partinin parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu elde etmesinin zayıf bir olasılığa dönüşeceğini vurgulamaktadır. Ona göre Yeni Zelanda ya tek partili azınlık hükümetlerine ya da azınlık ya da çoğunluk koalisyon hükümetlerine tanıklık edecektir. Dolayısıyla bu durumun, Yeni Zelanda hükümet sisteminde tek partinin hükümeti kurma ve tamamlama dönemlerini sonlandıracağını öne sürmüştür. Boston, bu öngörülerinde haksız çıkmamıştır. Nitekim daha sonraları istisnai olarak tek bir

partinin parlamento çoğunluğu elde edebildiği durumlara tanıklık edilse de tek partili kabine henüz tecrübe edilmiş değildir.

Öte yandan Yeni Zelanda, Anglo-Sakson sistemini benimseyen diğer ülkelerde olduğu gibi parlamento üyelerinin seçiminde tek turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemini siyasal tarihinde uzun dönem boyunca uygulama tecrübesine sahiptir (Dursun, 2008: 353). Sistemin Yeni Zelanda özelinde ve ABD'de Temsilciler Meclisi, İngiltere'de Avam Kamarası ve Hindistan gibi tek meclisli yapılarda, icrası daha kolay ve basit bir seçim sistemi olarak değerlendirildiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bununla birlikte Yeni Zelanda, Norris'in ifadesiyle (1997: 298); "yaklaşık bir buçuk yüzyıldır uyguladığı" tek isimli çoğunluk seçim sistemini ve iki partili sistemi terk ederek karma-üyeli seçim sistemine (*mixed-member system*) geçiş yapmıştır. Bu seçim sistemi ile 34 partinin katıldığı 1996 yılındaki seçimlerde altı partinin parlamentoya girebildiği koalisyon hükümeti dönemi başlamıştır.

Yeni Zelanda'da 1996 seçimleri karma seçim sistemini uygulaması yönüyle ilk seçimler olup siyasal yaşamı pek çok açıdan değişikliğe uğratmış, üstelik Lijphart'ın Yeni Zelanda için pür iki parti sistemi olarak tanımladığı siyasal kurumsallığın, özünde çok partili sisteme olanak verecek kadar çoklu bir siyasal kuruma fırsat verebildiğini göstermiştir. 1996 seçimleri ile önceki seçimlere oranla orantısızlıkların bir nebze olsa da azaldığı görülmüştür. Örneğin seçimlerden birinci çıkan Ulusal Parti, oyların %33,8'ini almasına karşın parlamentodaki sandalyelerin %36,7'sini elde edebilmiştir. İkinci olarak bu seçimlerle altı siyasal partinin parlamentoda temsil edildiği bir "çok parti sistemi" ilk defa belirgin bir görünüm almıştır. Üçüncü olarak ise Türkiye'de çevre partilerinin 1960'lı yıllardan sonra belirginleşmesi gibi etnik ve dinsel partiler, parti sistemine eklemlenmiştir. Bu noktada bir Maori liderliğinde kurulan Önce Yeni Zelanda Partisi, Maoriler için ayrılan beş seçim bölgesindeki sandalyelerin tamamını kazandığı gibi toplamda 17 sandalye ile parlamentodaki yerini Sartori'nin "etkin parti" rolünde almıştır. Hristiyan Koalisyon ise %5 seçim barajı altında kaldığı için temsilcilik elde edememiştir. Son olarak bu seçimlerle 1935 yılından bu yana (1993 seçimleri sonrası oluşan dönem istisna olmak üzere) ilk kez bir koalisyon hükümeti, Ulusal Parti ve Önce Yeni Zelanda Partisi arasında kurulmuştur (Lijphart, 2006: 36-37). Böylece yürütme gücünün tek partili ve dar çoğunluklu hükümetler elinde toplanmasının sona erdiğini belirtmek mümkündür.

Yeni Zelanda, dar bölge tek isimli çoğunluk sistemi ile geniş bölge nispi temsil sistemi arasındaki farkı tecrübe eden iyi bir örnek olarak değerlendirilebilir. Çoğunluk sisteminden nispi temsile geçme açısından dünyada son dönemlerdeki az sayıda örnekten biridir. 1970'li yılların sonlarında ve 1980'li yılların başlarında ulusal seçimler bir siyasal partinin diğer partilerden daha az oy almasına rağmen yasama meclisinde salt çoğunluğu elde ettiği sonuçlar

ortaya çıkarmıştır. Buna koşut olarak 1980'lerin ortalarında dönemin hükümeti, Almanya'dakine benzer bir karma seçim sistemine geçilmesini öneren %5 barajlı seçim reformu üzerine bir çalışma başlatmıştır. Bu seçim değişikliği ile ilgili iki referandum halkın çoğunluğunun desteğini almış ve bu karma seçim sistemi %5 ulusal barajlı olmak üzere ilk kez 1996 yılında uygulanmıştır.

Yeni Zelanda'da Almanya'da olduğu gibi barajın aşılamamasına ek olarak bazı alternatif yollar (*back-door routes*) üretilmiştir. Partiler seçim barajını aşacak oy alamasalar da dar bölge ile sandalyelerin kazanıldığı seçim çevrelerinde Almanya'da en az 3 olmakla birlikte Yeni Zelanda'da en az 1 sandalye kazanılması hâlinde ülke genelindeki baraj aşılmış kabul edilir (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 63). Bu noktada yeni tecrübe edilmeye başlanan Yeni Zelanda seçimleri, 1996 öncesi elli yıllık dönemin aksine neredeyse hiçbir seçimde (2020 seçimleri hariç) bir siyasal partiye yasama meclisinde çoğunluk olanağı vermemiştir. Örneğin 2002 seçimlerinde yedi parti sandalye kazanırken ilk iki büyük parti, diğer siyasal partilerle hükümeti kurmak üzere koalisyon arayışlarına girmiştir. Bununla birlikte temsil oldukça çeşitli hâle gelmiştir. Nitekim karma sistem aracılığıyla yeni partiler ortaya çıkmış ve yerli Maori halkından, çevreci ve göçmen karşıtı partilerden ya da adaylardan temsilciler parlamentoya girebilmiştir. Böylece hükümeti kurmak üzere Yeni Zelanda siyasetinde küçük partiler kilit rol oynamaya başlamışlardır (O'Neil, 2007: 148).

5.4.2. Endonezya

Endonezya'da demokratik nitelikli seçimler, 1955 yılından 1999 yılına kadar 44 sene boyunca gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde pek çok genel seçim yapılsa da seçimler için geçerli demokratik koşulların neredeyse tamamından yoksun ve şaibeli olarak düzenlenmiştir (Ellis, 2004: 497-500). Nitekim 1998 yılında Suharto'nun devrilmesinden önce desteklediği siyasal parti olan Golkar, parlamenter demokrasi döneminde girdiği ilk 1999 seçimlerinde oylarını %70'lerden %20,9'a düşürmüştür. Elbette 1965 ile 1998 yılları arasında seçim sistemi ve parti sistemini belirleyen tek etken siyasal rejim olmuştur. Bu rejim, başkanlık sisteminin anti-demokratik olarak işletildiği siyasal bir düzen olarak varlık göstermiştir. Bu açıdan Suharto döneminde parti sistemini belirleyen, seçim sistemleri değil doğrudan hükümet sistemi ve siyasal rejim olmuştur. Bu bağlamda Endonezya'da seçim-parti sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerini 1999 yılından itibaren ele alma zorunluluğu bulunmaktadır.

Nispi temsilde oy verme davranışı bir toplumun kültürel bölünmeleri ile uyumluluk göstermektedir. Böylece bu sistemi tercih eden pek çok ülke parti listelerinden farklı grupların ya da hiziplerin temsil edilebilmesine yönelik olarak liste usulü nispi temsil sistemi uygulamaktadır. Bu ülkelerden biri de Endonezya'dır. Endonezya, dinsel açıdan %85-90 arası

Müslüman olmakla birlikte yüzlerce etnik gruptan oluşan bir adalar ülkesidir. Endonezya, hâlen 575 üyeden oluşan Millet Meclisi parlamenterlerini %4 ulusal resmi barajlı nispi temsil seçim sistemi ile belirlemektedir. Buna karşın siyasal partiler arasında yasal olarak ittifak gerçekleştirilememektedir. Nitekim ittifak uygulaması, 1999 yılında küçük partilerin bu usül ile temsil olanağı elde etmesine karşın tekil olarak sandalye kaybına uğradıkları gerekçesiyle kaldırılmıştır (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 67, 154). Senato özelliği taşıyan 136 üyeli Bölgesel Temsilciler Meclisi seçimleri ise, nüfusu ne olursa olsun her bir il seçim çevresinden dört temsilci için siyasal partiler aday göstermeksizin "tek devredilemez oy" seçim sistemine göre her ilden en çok oy alan dört adayın kazanması ile belirlenmektedir (Lamba ve Ateş, 2018: 120).

Endonezya'da başkanlık sistemi içerisinde başkanın seçimi, iki turlu çoğunluk seçim sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. İlk turda oyların salt çoğunluğu ile ülkedeki her il seçim çevresinin en az yarısında %20 oy kazanılması gerekmektedir. Endonezya'da ulusal baraj bulunmamakla birlikte bölgesel kotalar nedeniyle başkan adayları, kazanmak için belirli bir oy sınırını geçmek zorundadırlar (Lamba ve Ateş, 2018: 120). 17 Nisan 2019 tarihinde gerçekleştirilen seçimler, ikinci tura gerek kalmaksızın tamamlanmıştır. İki turlu sistemin ülkenin nüfusu ve coğrafyası da dikkate alındığında oldukça maliyetli olması, siyasal partilerin iki parti adayı etrafında toplanmalarını sağlamıştır. Bu bağlamda on altı siyasal partinin girdiği seçimlerde başkan adaylarından Widodo, 8 siyasal partinin; Subianto ise 4 siyasal partinin açık desteğini almıştır. Başkanlık seçimleri açısından genelde iki adayın ilk tur seçimlerine girdiği iki kutuplu büyük bir uzlaşı koalisyonlarının kurulduğu belirtilmelidir.

21 Mayıs 2019 tarihinde açıklanan resmi sonuçlara göre devlet başkanı ve Endonezya Demokratik Mücadele Partisi (PDI-P) adayı Joko Widodo, 2014 yılında elde ettiği %53,15 oy oranını artırarak %55,50 oy oranı ile zafer kazanmıştır. Yaklaşık 154 milyon geçerli oyun kullanıldığı seçimlerde rakip aday, 2014 yılında yine kendisi ile ikinci turda karşı karşıya gelen ana muhafetteki Büyük Endonezya Hareketi Partisi (Gerindra) Genel Başkanı Prabowo Subianto olmuş ve oyların %44,5'ini alarak seçimleri kaybetmiştir. Seçimlerde devlet başkanlığı için yalnızca iki adayın katılmış olması, Endonezya için büyük kazanç olmuştur. Bununla birlikte seçmen, devlet başkanı, başkan yardımcısı ve iki yasama meclisinin de aralarında olduğu beş farklı oy pusulası ile dünyada tek bir günde gerçekleştirilen en zahmetli ve en kalabalık seçimlerden birine katılmışlardır.

5.4.3. Fransa

Fransa, seçim sistemlerinden önce seçimlerin günümüzdeki temel gereklerinden olan "genel oy hakkı" konusunda oldukça sancılı dönemler geçirmesi açısından önemli dersler

sunmaktadır. 1936 yılında Leon Blum'un başkanlığında kurulan Halk Cephesi Hükümet'inde üç kadın bakan yardımcısı bulunuyordu. Bu açıdan Fransa'da kadınlara seçme ve seçilme hakkını almaları, "verilmiş" değil "kazanılmış" bir haktır (Eyüboğlu, 2014: 113). Öte yandan Fransa'da seçim sistemlerine anayasa hukukçularının ilgisinin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başladığını ifade etmek mümkündür. Bu dönemlerde nispi seçim sistemini savunanlar çoğulcu demokrasinin bileşenlerinin temsilinde "adalet" fikrine vurgu yaparken, karşıtlar ise temsili sistemin bir yanılsama olduğu kanısındaydılar (Cotteret ve Emeri, 1991: 39).

Fransız seçim sistemleri, karşılaştırmalı yöntem açısından önemli bir tecrübe sunmaktadır. Seçim sistemi uygulamalarından ilki 20. yüzyılın ilk yarısında ülkedeki Komünist Parti'nin parlamentodaki temsil kabiliyetini ve etkinliğini kırmak üzere kurgulanmıştır. Bu kurguda nispi temsilden çoğunluk usulüne geçilmiş ve Komünist Parti'nin aldığı oy ile parlamenter sayısı arasında dengesizlik oluşmuş ve partinin erimesi hedeflenmiştir (Duverger, 1993: 366). Fransa'da seçim sistemleri bölümüne bu girişten maksat, özünde seçim sistemi değişikliklerinin salt "yönetimde istikrar ve temsilde adalet" olmadığı tespitini açıklamaktır. Bununla birlikte özellikle 1919-1939 döneminde Fransa genel seçimlerinde iki turlu çoğunluk seçim sisteminin uygulanıyor olması ayrıca önem arz etmektedir. II. Dünya Savaşı öncesi süreçte Fransa siyasetinin sola doğru kayma eğilimi gösterdiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Duverger bu durumu modern partiler sisteminin kurulup gelişmesi sürecinin bir özelliği olarak tanımlamakla birlikte ABD örneğini istisna tutmak gerekmektedir. Kaldı ki ABD siyasal sistemi içerisinde Avrupa kıtasındaki gibi bir toplumsal ve sınıfsal ayrışma söz konusu olmamıştır.

Esasında seçim sistemi tartışmaları çoğu kez siyasal partilerin geleceklerine dair konjonktürel bir değişime de tekabül etmektedir. Kurumsallaşmış bir seçim sistemi ve bunun sonucu olarak parti sistemi bir türlü belli bir düzen kuramamaktadır. Üstelik hükümet sisteminin niteliği ile o ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısı, kurumsallaşma düzeyi, demokratik performans göstergeleri bir arada değerlendirildiğinde siyasal sistemin bir bütün olarak başarılı işleyişi o kadar da kolay görünmemektedir. 1910 yılındaki genel seçimlerde merkezdeki siyasal partilerin kabul etmediği nispi seçim sistemini, Sosyalistler ile sağ partiler destekleyince bu sistemin getirilebilmesine yönelik çeşitli seçim çevrelerinde birbirleri lehine feragat ederek anlaşabilmişlerdir (Duverger, 1993: 440). Böylece aşırı uçlardaki siyasal partiler belli bir hedef üzerinde niteliği ne olursa olsun bir ittifak yapmaktan kaçınmamışlardır. Böylece iki uç siyasal hareket ortak bir programda buluşabilmişlerdir. Bu tür birleşmeler kuşkusuz "kötünün iyisi" tercihini ifade eden bir taktiktir. Fransa'daki örnekte aşırı sol bir parti, bir sağ siyaset lehine çalışarak özünde kendisine en benzer olacak şekilde yakın olan rakip partileri

uzak bir hasım aracılığıyla zayıflatmayı amaçlamıştır. Bu durumda ortak büyük düşmanda benzemezlerin ittifakı doğmuş olacaktır.

Duverger'in (1993: 459), Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet Dönemi'ndeki ilçe seçim çevresi usulü ile Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'ndeki il seçim çevresi usulünün karşılaştırmalı açıdan değerlendirmesinde siyasal partilerin rolünün seçim çevresi genişledikçe daha az etkinlik gösterdiği tecrübe edilmektedir. Örneğin Üçüncü Cumhuriyet Dönemi Fransa'sında yerel seçimler liste usulü ile gerçekleştirilirken genel seçimler tek isim usulüyle yapılmaktaydı. Bu nedenle belediye başkanlıkları seçimlerinde partilerin gücü ve rolü, genel seçimlerden daha az etkili olmuştur. Kaldı ki, liste usulü tabiatı itibariyle kişilerin etkisinden ziyade partilerin kendi varlıklarını hissettirdikleri bir yöntemi ifade etmektedir. Diğer yandan III. Cumhuriyet Dönemi'nde ikinci tura kalan adayların bir kısmının pazarlıklar ile yerinden feragat etme tercihine yöneldikleri ve seçim çevrelerinde siyasal hanedanlıkların oluştuğu da belirtilmektedir (Cotteret ve Emeri, 1991: 46).

Fransa'da nispi seçim sisteminin terk edilişi, Dördüncü Cumhuriyeti ifade eden 1946-1958 dönemindeki siyasal istikrarsızlık sonucu de Gaulle'ün bir tür yarı-askeri darbe ile iktidara gelmesiyle onun isteklerine uygun yeni bir anayasa ve yeni bir seçim kanununun hazırlanması ile gerçekleşmiştir. Böylece Fransa'da Beşinci Cumhuriyet ile birlikte nispi temsil sisteminden iki turlu çoğunluk seçim sistemine geçilmiştir (Özbudun, 2011: 103). 1960'a kadar tek turlu nispi temsil uygulayan Fransa, 1960 yılından itibaren iki turlu çoğunluk sistemine geçmiştir. Cotteret ve Emeri'ye göre (1991: 40), bu model "balotaj sistemi" olarak adlandırılır. Başka bir ifadeyle ilk turda hiçbir adayın çoğunluğu sağlayamaması üzerine ikinci tura en çok oy alan iki aday katılma zorunluluğu yerine bazı adayların çekilmesini bekleyen bir ikinci tur kurgulanmıştır. Böylece seçmenin ilk turda verdiği oyun değiştirilmesinin çok partili sisteme sahip olup hükümet kurma güçlüğü yaşayan toplumlar açısından uygun olduğu düşünülür. İlk turun ise kamuoyu ve siyasal güç dengesinin fotoğrafını çektiği kabul edilmiş olur. Hele ilk turda %50+1 oya ulaşılması güç olan Fransız seçimleri için bu tur oldukça önemlidir.

Fransa, iki turlu dar bölge (mutlak) çoğunluk seçim sisteminin başarılı bir şekilde uygulandığı ülkelerden biri olarak tanımlanır (Dursun, 2008: 354). Ulusal Meclis seçimleri, ülkeyi seçilecek parlamenter kadar (577) seçim çevresine bölerek gerçekleştirilmektedir. Böylece her seçim çevresinde yalnızca bir milletvekilinin seçimi, iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirilmektedir. İki turlu bir seçim sistemi uygulandığı için ilk turda adaylardan hiçbiri salt çoğunluğu yani oyların yarısından bir fazlasını ilk turda alamazlarsa seçim ikinci tura kalabilmektedir. Bu, sistemin hem olumlu hem de olumsuz açıdan değerlendirilmesine de yol açabilmektedir. Üstelik milletvekillerinin çoğunluğunun ikinci tura

kalması durumlarında büyük partilerin daha güçlü çıkması ile küçük partilerin temsil kabiliyetlerinin zayıflayacağı öne sürülebileceği gibi ikinci tur seçimleri örtülü olarak siyasal parti ittifaklarını ortaya çıkarabilmeleri yönüyle seçilen temsilcilerin aldıkları oy oranları itibariyle meşruiyetlerini de güçlendirebilecektir. Ancak iki turlu seçimde ikinci tura en çok oy alan aday ya da siyasal partiler değil ilk turda kayıtlı seçmenlerin %12,5'inden daha fazla oy alanlar iki hafta sonra düzenlenecek ikinci tur seçimlerine katılabilmektedir.

Fransa, nispi seçim sistemlerinde olduğu gibi belirgin biçimde çoğunluk seçim sistemleri açısından da tecrübe sunmuş bir ülkedir. Üniter devlet yapısı içerisinde seçim sistemlerinin gelişimi, Türkiye açısından da oldukça dikkate değerdir. Bunlardan özellikle III. Cumhuriyet Dönemi'nde ve 1986 genel seçimleri istisna tutulursa V. Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren uygulamaya devam ettiği için Fransa ile özdeşleşen "tek isimli iki turlu çoğunluk sistemi" oldukça önemlidir. Amerikalı siyaset bilimci George Tsebelis'e göre (1990: 189-190), Fransa Beşinci Cumhuriyet Dönemi, koalisyon istikrarını incelemek üzere mükemmel bir örnek oluşturmaktadır. Ona göre seçimler öncesi gerçekleştirilen ancak yasalarda yeri olmayan bu gayriresmi ittifaklar, genelde iki ana ittifak üzerinden şekillenmektedir. Bu hükümet istikrarının ana nedenini Tsebelis, iki turlu çoğunluk seçim sistemine bağlamaktadır. Çünkü bu sistemin doğal sonucu olarak bir hafta sonra yapılacak ikinci turda her koalisyonda ikinci olan parti, genellikle koalisyonun en güçlü adayını bir sözleşme/anlaşma üzerinden onaylamakta ve desteklemektedir. Fransız seçmenleri açısından birinci ve ikinci turlarda farklı oy verme davranışlarına yönelmeleri ise, "ilk oylamada seçim yapın; ikinci oylamada eleyin" şeklinde formüle edilebilir (Converse ve Pierce, 1986: 356).

Nitelikli çoğunluğun aranmadığı ve en çok oyu alanın kazandığı "tek isimli tek turlu çoğunluk sistemi" İngiltere gibi Anglo-Sakson ülkelerde uygulama imkânı bulurken (O'Neil, 2007: 142-143), en önemli eleştiri noktası bir temsilcinin düşük oy oranları ile seçilirken oyların büyük çoğunluğunun temsil dışı kalması oluşturmaktadır. Burada Fransa, seçimin ilk turunda geçerli oyların mutlak çoğunluğunu alma şartına ek olarak o seçim çevresindeki toplam kayıtlı seçmen sayısının en az %25'inin de oyunu almış olmasını şart koşmaktadır. İlk turda bu iki şartı hiçbir aday sağlayamazsa seçim ikinci tura kalmaktadır. Adayların ikinci tura katılabilmeleri için ilk şartı, seçim çevresinde kayıtlı oyların %12,5'ini almış olmasıdır. Eğer bir aday bu oranı yakalamışsa o adayı takip eden ikinci aday veya ilk turda hiçbir aday bu oranı elde edememişse en çok oy almış iki aday ikinci tur seçimlerine katılabilir. İkinci tur seçimlerine, şartların sağlanmasına göre, en az iki aday katılır ve basit çoğunluğu ifade eden en çok oyu alma şartı böylece yeterli olur (Arıkan, 2018: 226-228).

Fransa'da oy kullanma zorunluluğu yasal olarak olmadığı için yalnızca oy kullanmak talebiyle kayıt yaptıranlar "kayıtlı seçmenler" olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan 18 yaş ve üstü kayıtlı seçmenlerin ilk turda %12,5 ve üzerinde oy oranı elde eden parti ve adayları, ikinci tura kalmaktadır. 577 üyeli Ulusal Meclis'e ilk turda seçilen parlamenter sayısı 2002 yılında 58, 2007 yılında 110, 2012 yılında 36 ve 2017 yılında yalnızca 4'tür. 18 Haziran 2017 seçimlerinde kayıtlı seçmen içerisinde ülke genelinde katılım oranı %42,7 olarak belirlenmiştir. Parlamentoya on altı siyasal parti girmiş; oldukça parçalı bir parti sistemi ortaya çıksa da tek bir siyasal parti, parlamentodaki salt çoğunluğu kazanabilmiştir. Nitekim seçim sonuçları itibariyle Cumhuriyet Yürüyüşü Partisi, %43,1 oy oranı ile 308 sandalye kazanabilmiştir. Bununla birlikte Cumhuriyetçiler %22,2 ile 112; Demokratik Hareket %6,1 ile 42; Sosyalist Parti %5,7 ile 30; Demokratlar ve Bağımsızlar Birliği %3 ile 18; Boyun Eğmeyen Fransa %4,9 ile 17; Komünist Parti %1,2 ile 10 parlamenter elde etmiştir. Ayrıca diğer dokuz sol ve sağ siyasal parti ise toplamda %15,9 ile 40 sandalye kazanmıştır (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 25-27).

Fransa'da Ulusal Meclis ve Senato olmak üzere çift yapılı meclis sistemi bulunmakta ve iki farklı seçim sistemi uygulanmaktadır. Ulusal Meclis üyeleri, tek dereceli seçimle beş yıllık süre için iki turlu dar bölge seçim sistemine göre seçilirken (Abdulhakimoğulları, 2013: 212), Senato üyeleri iki dereceli seçimle altı yıllık görev süresi için seçilmektedir. Her ilin Senato için ikinci seçmenleri arasında, o ilin parlamenterleri, ilin dahil olduğu bölgedeki ili temsil eden bölge meclisi üyeleri, il genel meclisi üyeleri ve belediye meclis üyeleri yer almaktadır. İkinci seçmenlerin çok büyük bir kısmı belediye meclis üyelerinden oluştuğundan daha çok yerel-bölgesel-kırsal nitelikli özellikler taşıyabilmektedir. Büyük çoğunluğu sağa eğilimli komünlerin Senato seçimindeki bu ağırlığı, Ulusal Meclis'te çoğunluk kimlerden oluşursa oluşsun ikinci seçmenlerin oy kullanmasının aynı zamanda zorunlu olduğu Senato'yu hep sağın kalesi konumuna getirmektedir (Eroğul, 2010: 206).

5.4.4. Türkiye

Eşit ve genel oy hakkının günümüzdeki görünümünü kazanabilmesi daha çok Amerikan ve Fransız devrimlerinin bir sonucu olarak görülmektedir. Kıta Avrupası'ndaki ilk seçimleri gerçekleştiren 1848 yılında Fransa olmuştur. Türkiye'nin seçim tecrübeleri ise Batı ülkelerinden çok geç döneme tekabül etmeyip ilk olarak 1877 yılında vergi veren ya da mülk sahibi erkek yetişkinlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak Mebusan Meclisi'nin kısa bir süre sonra II. Abdülhamid tarafından feshedilmesi ile II. Meşrutiyet'in ilanına kadar seçimler olmamıştır. Aynı zamanda II. Meşrutiyet dönemi, ilk defa örgütlenmiş partilerin yarıştığı ve parti sisteminin oluştuğu bir dönemdir (Çelik, 2018: 119). Bunun bir parçası olarak 1908

yılındaki seçimler modern Türkiye tarihindeki ilk seçim yasası olan "İntihab-ı Mebusan" hükümlerince yapılmıştır. 1877 yılında kabul edilen ancak 1908 yılında onaylanan bu kanun hükümleri arasında seçmen olabilmek için Osmanlı yurttaşı, 30 yaşını doldurmuş erkek olabilmesi ile her elli bin erkek seçmenin 1 milletvekilliği seçebileceği yer almıştır (Zabunoğlu, 2018: 287). İki dereceli basit çoğunluk sisteminin benimsendiği seçimleri Ahrar Fırkası'na karşın İttihat ve Terakki kazanmıştır. Akgün'e göre (2002: 21-22), bu seçimler partilerin ilk kez yarıştığı ve nispeten propaganda araçlarının da kullanılabildiği daha özgür bir ortamda gerçekleştirilmesi açısından kayda değerdir.

Başlarda siyasal haklar konusunda liberal politikalar benimseyen İttihat ve Terakki, bir sonraki 1912 seçimlerinde muhalefete karşı baskı siyaseti uygulayarak seçimlerin demokratik niteliğini gölgelemiştir. Örneğin 1911 yılında boşalan bir İstanbul mebusluğu için gerçekleştirilen ara seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayının kazanması üzerine Meclisi Mebusan dağıtılarak tarihe "sopalı seçim" olarak geçen 1912 seçimleri yasadışı yöntemlerle yürütülmüştür. "Halaskar Zabitan" adlı askeri bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılan İttihat ve Terakki, 23 Ocak 1913 tarihinde düzenlediği "Bab-ı Ali Baskını" ile iktidarı yeniden ele geçirebilmiştir (Sarıbay, 2001: 39). Dolayısıyla bu dönemler, daha çok yönetsel ve siyasal istikrarsızlık dönemleridir.

Türk siyasal hayatının seçim sistemi pratikleri açısından oldukça çeşitli tecrübeler edindiği belirtilebilir. 1946 seçimleri uyguladığı sistem açısından farklı bir örnek oluşturmaktadır. "Parti esaslı blok oy" sistemi yerine "aday esaslı blok oy" sisteminin tercih edildiği bu seçimlerde aynı kişi birden fazla seçim çevresinden aday olabiliyor, her ikisinde de kazanması hâlinde birini tercih edebiliyor ve boşalan sandalye için ara seçimler gerçekleştiriliyordu. Bu seçimin en önemli özelliği seçmenlerin siyasal partilere değil adaylara oy vermiş olmasıdır. Örneğin bir seçim çevresinde belirlenen sandalye sayısı kadar seçmen, aday ya da adayların isimlerini bir kâğıda yazarak ve oylarını kullanarak kendi karma listelerini oluşturmuşlardır. Partizan seçmenler adayların isimlerinin yer aldığı önceden hazırlanmış oy pusulalarını da kullanabilmiş ve geçerli sayılmıştır. Her seçim bölgesinde en çok oyu alan adaylar partilerine bakılmaksızın parlamenter olarak seçilme hakkına sahip olmuşlardır. Böylece bir seçim çevresinde bir partinin listesindeki adaylar seçimi liste hâlinde kazanabildikleri gibi farklı partilerden adayların bir arada kazanımı da birlikte mümkün olmuştur (TÜSİAD, 2001: 209).

Tablo 5.6. Türkiye'de Seçim Sisteminin Değişim Süreci

Dönem	Seçim Sistemi

1946-1960	Liste usullü çoğunluk sistemi
1961-1965	Seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi (Millet Meclisi seçimleri için)
1961-1964	Liste usullü çoğunluk sistemi (Cumhuriyet Senatosu seçimleri için)
1965-1968	Milli bakiye sistemi (her iki meclis için)
1969-1980	Barajsız d'Hondt sistemi
1983	Çift barajlı (hem ülke geneli hem de seçim çevresi) d'Hondt sistemi
1987, 1991	Çift barajlı d'Hondt ve kontenjan sistemi
1995, -	Ülke barajlı d'Hondt sistemi

Kaynak: Özbudun, 2011: 93.

Tablo 5.6'da öncelikli olarak 1946-1960 dönemi Türkiye'nin seçim ve parti sistemi dengelerine değinerek değerlendirme yapmak yerinde olacaktır. 1946 seçimlerini özgür ve adil seçimler olarak kabul etmek mümkün değildir. Ancak 1950, 1954 ve 1957 seçimleri dikkate alındığında liste usulü çoğunluk seçim sisteminin temsilde adalet ilkesini oldukça zedeleyen bir sonuç doğurduğu ortadadır. 1950 seçimlerinde DP, %53,3 oy oranı ile parlamentodaki sandalyelerin %83,8'ini ve 1954 seçimlerinde %56,6 oy oranı ile milletvekilliklerinin %93'ünü tek başına almıştır. Örneğin 1957 seçimlerinde İstanbul ili seçim çevresinde Demokrat Parti oyların %52'sini ve CHP, %41'ini almasına karşın 39 sandalyenin tamamını DP elde etmiştir. Liste usulü çoğunluk seçim sistemi, bir partinin o il tek bir seçim çevresi olarak kabul edildiğinde en çok oyu alması hâlinde o seçim çevresine ayrılan tüm sandalyeleri toptan kazanması anlamını taşımıştır. Esasında yönetimde istikrarı sağlaması amaçlanan bu yöntem özünde temsilde adaletsizlikleri, daha otoriter yönetim anlayışını ve 27 Mayıs darbesine giden siyasal kutuplaşma iklimine katkıda bulunabilecek eğilimleri beraberinde getirebilmiştir (Özbudun, 2011: 93).

Tablo 5.7. 1950, 1953 ve 1957 Seçimlerinin Barajsız d'Hondt ile Meclis Aritmetiği

1950	**CHP**	**DP**	**MP**	**BAĞ.**	**-**
Oy Oranı	39.4	52.7	3.1	4.8	-
Parlamenter Sayısı	63	420	1	3	-
Barajsız d'Hondt Dağılımı	203	273	8	3	-
1954	**CHP**	**DP**	**CMKP**	**KP**	**BAĞ.**
Oy Oranı	35.4	57.6	4.9	0.6	1.5
Parlamenter Sayısı	31	505	5	-	1
Barajsız d'Hondt Dağılımı	199	321	12	9	1
1957	**CHP**	**DP**	**CMP**	**HP**	**BAĞ.**
Oy Oranı	41.0	47.9	7.1	3.9	-
Parlamenter Sayısı	178	424	4	4	-
Barajsız d'Hondt Dağılımı	263	315	26	6	-

Kaynak: Tuncer, 1995: 90-91'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

1960 askeri darbesinden sonra rejim, 1950'lere hâkim olan seçim sistemini baştan sona değiştirmiştir. Bu çerçevede 1960'lar boyunca seçim çevresi barajlı d'Hondt sistemi uygulamaya konulmuştur. Böylece çoğunluk seçim sistemi yerine nispi seçim sistemine geçilmiştir. Çevre barajı uygulaması Türkiye gibi siyasal tercihlerin bölgeden bölgeye farklılaştığı dikkate alındığında belirli partilerin belirli bölgelerde daha güçlü kazanımlar elde edebilmesine olanak sunmaktadır. Ülke barajı olmaması aynı zamanda aşırı çok parti sistemine de yol açabilir nitelik göstermektedir. Seçim çevresi barajı uygulaması, bir il seçim çevresinde geçerli toplam oyların, o il seçim çevresinin çıkaracağı toplam parlamenter sayısına bölünmesinden elde edilen sayınını altında oy alan partilere ve bağımsız adaylara sandalye hakkı tanınmaması olarak gerçekleşmiştir (Özbudun, 2011: 93). 1961 yılında gerçekleştirilen seçimler, temsilde adalet ilkesine daha yakın bir görünüm ortaya çıkarmıştır. 1961 Genel Seçimlerinde CHP, oyların %36'sını alarak 171 milletvekili; Adalet Partisi (AP) oyların %34'ünü alarak 159 milletvekili; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP), oyların %13'ünü alarak 54 milletvekili ve Yeni Türkiye Partisi (YTP), oyların %13'ünü alarak 61 milletvekilliği kazanmıştır.

Türkiye'de özellikle 1950-1960 dönemindeki seçimlerde uygulanan tüm seçim çevrelerinde çoğunluk seçim sisteminin Fransa'da senato ile belediye seçimlerinde uygulanmasına karşın Cotteret ve Emeri (1991: 39), temel bir farka dikkat çekmektedir. Buna göre Türkiye'de seçmen oy pusulasında partilerce kendilerine sunulan listeler arasında tercih hakkına sahiptir. Ancak blok listeleri değiştirmeleri mümkün değildir. Hâlbuki Fransa'da uzun yıllar 2.500'den az kişinin yaşadığı yerleşim birimlerinde (köyler ve komünler) senato ve belediye seçmenleri ilgili listeler üzerinde değişiklik ya da işaretlemeleri ile sıralama yapıp oy kullanabilme özgürlüğünü sahip olabilmişlerdir.

Türkiye, 1961 yılında Millet Meclisi seçimlerine ek olarak Cumhuriyet Senatosu seçimleri de gerçekleştirmiştir. Cumhuriyet Senatosu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üst kanadını oluşturan bir yasama organı olarak düzenlenmiştir. Millet Meclisi'ne göre daha sembolik nitelik taşıyan bir organ olmuş ancak temel görevi yeni askeri rejimin ortaya çıkardığı sistemi ve düzeni koruma organı işlevi görmüştür. Nitekim Milli Birlik Komitesi başkan ve üyeleri Senato'nun doğal üyeleri arasında yerini almıştır. 15 Ekim 1961 tarihinden 14 Ekim 1979 tarihine kadar 8 defa genel, ara ve yenilenme olarak, Senato seçimleri gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Senatosu seçimleri için nispi temsil yerine liste usulü çoğunluk seçim sisteminin icra edilmesi daha çok Adalet Partisi'ne yaramıştır. Nitekim ilk 1961 Senato seçimlerinde AP oyların %34,5'i ile senatörlerin %47,3'ünü; CHP ise %36,1 oyla %24'ünü kazanabilmiş ve TBMM seçimlerine göre daha orantısız bir temsil ortaya çıkabilmiştir. Buna karşın TBMM

çoğunluğunu elinde bulunduran CHP, YTP ve CMKP, Adalet Parti'sinin yükselişini engellemek üzere nispi seçim sisteminin en saf hâlini ifade eden "milli bakiye sistemi"ni uygulamaya koyarak orantısızlığın en düşük düzeyde olduğu bu seçim sistemi ile AP'nin gücü zayıflatılmak istenmiştir (Özbudun, 2011: 94). Ancak 1965 yılında gerçekleştirilen genel seçimlerde AP tarihi bir zafer kazanarak oyların %52,9'unu alarak TBMM'de sandalyelerin %53,3'üne sahip olabilmiştir. Böylece 1961 seçimleri dikkate alınarak yapılan yasal düzenleme AP'nin tarihi zaferi gerçekleşmiştir. Temsil orantısızlığının en zayıf hâlini temsil eden bu usulde ülke geneli %3 oy alan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ile %2,2 oy alan CMKP'nin sırasıyla 14 ve 11 sandalye kazanabilmelerine de olanak sağlamıştır. Hatta İstanbul seçim çevresinden bağımsız aday olarak giren yazar Çetin Altan bu saf nispi temsil sisteminden yararlanarak parlamentoya girebilmesi başarmıştır. Eroğul'a göre (1999: 214), siyasal çoğulculuk ilk kez 1965 seçimleri ile yaşanabilmiştir.

1960'lı yıllarda Türkiye'deki seçim sistemi değişikliklerinin ve ortaya çıkardığı birbirinden farklı sonuçların 1980'li yıllar Fransası ile benzerliğine kısa bir parantez açmak yerinde olabilecektir. O dönem itibariyle Fransa'nın seçim sisteminde sosyalistlerin 1981 yılında Ulusal Meclis'te salt çoğunluğu elde etmesi ile cumhurbaşkanı Mitterland, solun bir sonraki seçimleri de kazanmasına yönelik olarak seçim sistemi değişiminde sosyalistleri teşvik etmiş ve yeni bir seçim sistemi uygulaması başlamıştır. 10 Temmuz 1985 tarihli bir yasa ile en güçlü ortalamayı esas alan "ulusal artıklı" ve %5 temsil barajlı tam bir nispi temsil sistemine geçilmiştir. 16 Mart 1986 tarihli genel seçimler bu seçim sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmiş, sağın mecliste çoğunluğu kazanmasını engellemeyi hedefleyen bu sistem amacına ulaşamamış, üstelik Le Pen'in aşırı sağ partisi lehine temsil oluşturacak şekilde sağın mecliste çoğunluk kazanması ile sonuçlanmıştır (Eyüboğlu, 2014: 177). Seçimlerin hemen ardından 11 Temmuz 1986 tarihinde ise iki sağ partinin desteği ile yeniden yasa çıkartılarak eski iki turlu dar bölge çoğunluk sistemine dönülmüştür. Türkiye'nin seçim sisteminde milli bakiye usulünden vazgeçmesi, Fransa ile benzer bir değişime işaret etmiştir.

Adalet Partisi 1968 yılında bir sonraki seçimlerde üstün konumunu devam ettirme hedefi ile Milletvekili Seçimi Kanunu'nda değişiklikler yaparak her iki meclis açısından çevre barajlı d'Hondt sisteminin uygulanmasına yönelik yasa çıkartmıştır. Bu yasal düzenleme, Anayasa Mahkemesi tarafından seçim barajına dair hükümlerin seçim sonuçlarını "suni bir müdahale" ile değiştirilmesine yol açabileceği gerekçesi ile iptal etmiştir. Özbudun'a göre (2011: 95), AYM'nin bu kararı, TBMM'nin meşru takdir alanına müdahaledir. Ayrıca nispi usulle tek turlu çoğunluk seçim sistemi mukayesesi yapıldığında, tek turlu basit çoğunluk seçim sisteminde boşa giden oyların daha fazla olabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim

İngiltere'de 1974 seçimlerinde bir parti ülke genelinde en çok oy sayısına ulaşmasına karşın muhalefet partisi konumunda kalabilmiştir. Mahkeme, demokrasiyi nispi temsilin en saf hâliyle özdeşleştirerek (Özbudun, 2011: 95), yönetimde istikrar olgusunu dışlamıştır. Böylece maliyeti yüksek bir patika bağımlılığı içerisine girilmiştir.

Tablo 5.8. 1969 Seçimlerine Göre Parlamenter Dağılımı

Seçim sistemi	AP	CHP	CGP
Barajsız d'Hondt'a göre	256	143	15
Çevre barajı iptal edilmemesi hâlinde	280 +	150+	17
Ulusal artık sisteminin devam etmesi hâlinde	214	130	34

Kaynak: Zabunoğlu, 2018: 297.

1946-1960 yılları arasında liste usulü çoğunluk sistemini ve 1961 yılından itibaren nispi temsil sistemini uygulamaya başlayan Türkiye, nispi seçim sistemi özelinde oldukça tecrübelidir. 1968 yılında TİP'in AYM'ye başvurusu üzerine barajlı seçim düzenlemesi iptal edilmiştir. Böylece Türkiye'de 1969, 1973 ve 1977 seçimleri barajsız d'Hondt seçim sistemi usullerine göre gerçekleştirilmiştir. Tablo 5.8'e bakıldığında nispi temsilde ulusal artık sistemi Cumhuriyetçi Güven Partisi'ne yararken özellikle Adalet Partisi aleyhine bir görünüm arz etmektedir. Buna karşın çevre barajının devam etmesi hâlinde ise en çok oy alan partiler lehine sonuçları rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Barajsız d'Hondt usulünde 450 parlamenterden ve ilk üç partiden geriye 13'ü bağımsız olmak üzere 36 sandalye kalırken; barajlı durumda geriye neredeyse hiç sandalye artmazken; ulusal artık sisteminde ise 72 sandalye kalabilecek bir manzara ortaya çıkarmıştır. Üstelik 1977 genel seçimlerinde Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, oyların %41,4'üne ulaşarak tarihi bir zafer kazanmasına rağmen tek başına hükümet kuramamış ve tarihe "Güneş Motel" adı verilen milletvekili transferi hadisesi ortaya çıkmıştır (Gürbüz, 2020: 1280).

1980'li yıllara gelindiğinde Milli Güvenlik Konseyi'nce 1983 yılında kabul edilen değişikliklerle özellikle 1970'li yıllarda etkinlikleri artan MSP ve MHP gibi radikal nitelikli kabul edilen siyasal partilerin parlamentoda temsil kabiliyetlerinin olabildiğince zayıflatılması açısından d'Hondt sistemi korunmuştur. Bu çerçevede hem çevre hem de ulusal düzeyli çift barajlı nispi temsil sistemi uygulamaya konulmuştur. Kanun koyucular ulusal düzeyde seçim barajı için %5, %7, %8 ve %10 olmak üzere çeşitli tartışmalar sonrasında ABD ve İngiltere'deki gibi iki ana parti arasında değişen hükümetlerin kriz getirmediği (yönetimde istikrarın sağlandığı) ve çok partili sistemin gelişimine olanak veremeyeceği görüşleriyle %10 olarak karar kılmışlardır. Üstelik seçim çevreleri iki partili sistemi daha da kuvvetlendirmek üzere 2 ile 7 arasında bölünmüştür. Seçim çevrelerinin daraltılması ile çevre barajının ve sistem

orantısızlığının küçük partiler aleyhine yükselmesi hedeflenmiştir. Bu durum 1986 ve 1987 yılında daha da ileriye götürülerek bir seçim çevresindeki azami parlamenter sayısı 6'ya indirilmiş, üstelik çevre barajı için hesaplamaya dâhil edilecek sayı o seçim çevresi için kaç ise 1 eksik olarak bölme işleminin gerçekleştirilmesi hüküm altına alınmıştır. Bu değişikliklerle 1983 yılında %45,2 oy alan ANAP, 1987 seçimlerinde %36,3'e düşmesine karşın parlamentodaki sandalyelerini %52,9'dan %64,9'a çıkarmıştır (Özbudun, 2011: 96).

Tablo 5.9. 1983, 1987 ve 1991 Seçim Sonuçlarının Türkiye'de Uygulanmış Çeşitli Seçim Sistemleri Açısından Yeniden Dağılımları

1983 SEÇİMLERİ	**ANAP**	**HP**	**MDP**	**BAĞ.**	**-**
Oy Oranları	45.1	30.5	23.3	1.1	-
Parlamenter Dağılımı	212	117	71	-	-
Barajsız d'Hondt	189	124	87	-	-
1987 Seçim Sistemi	237	107	56	-	-
1991 Seçim Sistemi	223	114	63	-	-
Liste Usulü Çoğunluk	326	58	16	-	-
1987 SEÇİMLERİ	**ANAP**	**SHP**	**DYP**	**DSP**	**RP**
Oy Oranları	36.3	24.8	19.1	8.5	7.2
Parlamenter Dağılımı	292	99	59	-	-
Barajsız d'Hondt	206	128	96	7	13
1983 Seçim Sistemi	278	105	67	-	-
1991 Seçim Sistemi	294	102	54	-	-
Liste Usulü Çoğunluk	373	50	18	6	3
1991 SEÇİMLERİ	**DYP**	**ANAP**	**SHP**	**RP**	**DSP**
Oy Oranları	27.0	24.0	20.8	16.9	10.8
Parlamenter Dağılımı	178	115	88	62	7
Barajsız d'Hondt	135	119	100	69	27
1983 Seçim Sistemi	160	121	90	66	13
1987 Seçim Sistemi	168	124	86	64	8
Liste Usulü Çoğunluk	214	92	80	64	-

Kaynak: Tuncer, 1995: 96-98.

Türkiye'de Tablo 5.8 ve Tablo 5.9'da seçim sistemlerinin 1960 ve 1980 askeri darbelerinin ardından yeniden düzenlenmesi, süreçte çeşitli değişiklere konu olması ve parti sistemini çok partili sisteme hızlı bir şekilde dönüştürdüğü görülmektedir. Ancak bu seçim tecrübelerinden milli bakiye sisteminin (*national remainder system*) temsilde adalete en yakın sistem olduğunu ve istikrar unsuruna en yakın uygulamanın "liste usulü çoğunluk sistemi" olduğu belirtilmelidir. Barajsız d'Hondt seçim sistemi, tek partinin siyasal iktidarını zorlaştırırken "çoğunluk" ve "çifte barajlı d'Hondt" seçim sistemlerinin parlamentoya giren parti sayısını azaltarak tek parti iktidarını kolaylaştırıcı bir eğilim ortaya çıkardığı

görülmektedir. Buna karşın, sık sık seçime gidilmesi ve seçim sistemlerinin seçimlerden hemen önce değiştirilmesi istikrarsız bir özellik göstermektedir. 1950 yılından bu yana çeşitli temel yasalar ve yasalarda değişikliklerle seçim sistemi reformları gerçekleştirilmiştir. 1950-1991 yılları arasındaki seçim mevzuatında gerçekleştirilen önemli düzenlemeleri Tablo 5.10'daki hâliyle görebilmek mümkündür.

Tablo 5.10. Türkiye'de Seçim Mevzuatı ve Uygulanan Seçim Sistemleri

İlgili Mevzuat	Uyguladığı Seçim Sistemi
16.02.1950 tarihli 5545 sayılı Kanun	Liste usulü çoğunluk sistemi-parlamento seçimleri
26.04.1961 tarihli 298 sayılı Kanun	Seçimlerin temel hükümlerine dair temel kanun
24.05.1961 tarihli 304 sayılı Kanun	Liste usulü çoğunluk sistemi-senato seçimleri
25.05.1961 tarihli 306 sayılı Kanun	Barajlı d'Hondt sistemi-parlamento seçimleri
17.04.1964 tarihli 447 sayılı Kanun	Çoğunluk sisteminden barajlı d'Hondt sistemine geçiş-senato seçimleri
13.02.1964 tarihli 533 sayılı Kanun	Barajlı d'Hondt sisteminden "milli bakiye" sistemine geçiş-parlamento ve senato seçimleri
20.03.1968 tarihli 1036 sayılı Kanun	Barajsız d'Hondt sistemine dönüş-parlamento ve senato seçimleri
10.06.1983 tarihli 2839 sayılı Kanun	Çifte barajlı d'Hondt sistemi-parlamento seçimleri
28.03.1986 tarihli 3270 sayılı Kanun	Seçim çevrelerinin yeniden belirlenmesi, seçim çevresi barajının değiştirilmesi ve kontenjan adaylığı uygulaması
23.05.1987 tarihli 3377 sayılı Kanun	Parlamenter sayısının 400'den 450'ye çıkartılması ve seçim çevresi barajında değişiklik yapılması
24.08.1991 tarihli 3757 sayılı Kanun	Seçim çevresi barajında değişiklik yapılması

Kaynak: Tuna ve Akay, 1988; Tuncer, 1995: 56-57.

Seçim sisteminde devam eden orantısızlıklara karşı en önemli adımın 1995 yılında Anayasa'nın 67. maddesine "*seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini, bağdaştıracak şekilde düzenlenir*" fıkrası ile atıldığını belirtmek gerekir. Özbudun (2011: 97), bu fıkra ile hem saf çoğunluk sisteminin hem de saf nispi temsil sisteminin anayasa koyucu tarafından reddedildiği görüşündedir. Bir yandan belirsizlik içeren bu düzenleme özünde siyasal sistem üzerindeki denge-denetlemeye ve demokratik bir üniter devlet yapısını korumaya hizmet edebilir niteliktedir. Bu nitelik Türkiye'nin kendine özgü şartları ile yakından ilgili ve ilişkilidir. Ülke için karma sistem önerebilme esnekliği anayasal açıdan da korunmuş olmaktadır.

1995 yılında 4125 sayılı Kanun'la yukarıda vurgulanan anayasal düzenleme ışığında birtakım düzenlemelere gidilmiştir (Özbudun, 2011: 98-99). Bunlardan ilki seçim çevrelerinin iller kabul edilip büyük illerde azami seçim çevresi sınırının 18 olarak tayin edilmesidir. Kuşkusuz bu durum seçim sistemi orantısızlığını nispeten azaltıcı bir yön taşımaktadır. İkinci

düzenleme ise "Türkiye milletvekilliği" ismi de verilen 550 parlamenterden 100'ünün ülke genelinde parti listelerinden barajsız bir şekilde aldıkları oy oranınca (nispi temsil esası ile) seçilmelerinin öngörülmesidir. Ancak bu düzenleme AYM tarafından, bir milletvekilinin başka isimle seçilmesi ve ayrılmasının Anayasa katında geçerli olamayacağı gerekçesiyle, iptal edilmiştir. Diğer yandan üçüncü bir düzenleme olan çevre barajına ilişkin hükümler de AYM tarafından iptal edilmiştir. İptalin temel gerekçesi d'Hondt sisteminin zaten kendi içerisinde bir baraj taşırken ulusal baraja bir de çevre barajının getirilmesinin "temsilde adalet" ilkesine aykırı düştüğüdür (Uzeltürk-Tahmazoğlu, 2006: 261). 1995 yılındaki bu düzenlemeler ve iptallerle şekillenen seçim sistemi 2020 itibariyle uygulamada devam etmektedir.

1982 Anayasası ve devamında gelen düzenlemeler Türkiye'de siyasal partileri sıkı bir tüzel düzene sokmuştur. Kuşkusuz hem yasamayı hem de yürütmeyi belirlemede özel bir rolü olan partilerin bu tür sıkı düzenlemelere muhatap olması, devlet yönetimine katılma olgusunu doğrudan etkiler. Türkiye'de ilgili yasalar 1995 yılına kadar bireylerin sivil örgütler aracılığıyla siyasete katılma hakkını yalnızca partilerin tekeline bırakmıştır. Bu dönemlerde bireylerin siyasal katılımının tek göstergesi siyasal partiler olmuştur. Türkiye açısından siyasal partilerin önemine, diğer demokrasilerin geçirdiği evrimden daha ayrı bir değer katmaktadır. Nitekim Eroğul'un (1999: 223, 227) şu aktarımını bırakmak yerinde olacaktır:

> "Türkiye'de demokratik bir düzen kurma süreci ile partilerin tarihi, tamamen birbirinin içine geçmiş durumdadır. Nasıl ki, İttihat ve Terakki'yi bilmeden II. Meşrutiyet'i anlamak olanaksızsa, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihini izlemeden Cumhuriyet dönemini değerlendirmek olanaksızdır."

Nispi seçim sisteminin en temel eleştirileri arasında yer alan parçalı parlamento yapısı nedeniyle koalisyon hükümetlerine ve siyasal istikrarsızlığa yol açabileceği savı, "seçim barajı" faktörünün ek bir tedbir aracı olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Barajın en tanınmışı ülke çapında seçim barajıdır. Hollanda'da %0,66, İspanya'da %3, Almanya'da %5, Rusya'da %7 ve Türkiye'de %10 olarak uygulanan bu sistem her ülkenin siyasal yaklaşımlarının bir yansımasıdır. Nitekim tek seçim çevresi uygulayıp ülke barajı da yürürlükte olan İsrail'de %1 ile başlayan baraj sınırı, sırasıyla %1,5, %2, %2,5 ve %3,25 olarak değişime uğramıştır (Somuncuoğlu, 2012: 373; Arıkan, 2018: 207). Bu hususlar ve örnekler, Türkiye açısından, "Türkiye milletvekilliği" meselesi açısından kayda değer olup, tartışılması ayrıca gereklidir (TÜSİAD, 2001: 150).

"Temsilde adalet" ilkesinin bu tez çalışmasındaki en yakın karşılığı "seçim sistemlerinin orantısızlığı" terimidir. Örneğin Yeni Zelanda'nın 1996 yılında nispi temsile yakın bir karma sistemi geçmesi ile orantısızlık düzeyinin düştüğü belirtilmektedir (Gallagher ve Mitchell, 2008: 34'ten akt. Dikici Bilgin, 2013: 162). Büyük partiler lehine orantısızlık arttıkça

yönetimde istikrar artabilir ancak şeffaf ve hesap verebilir bir demokrasi anlayışı zayıflayabilir. Buna karşın orantısızlık zayıfladıkça yönetimde istikrar düzeyi zayıflayabilir ancak demokratik temsil güçlenebilir. Bu orantısızlığı kesin olarak çözebilecek özel bir sistem yoktur. Bu bağlamda ekonomik, toplumsal ve siyasal değişkenleri dikkate alacak bir biçimde, siyasal sistemin unsurlarını yeniden reforme etmek ya da tanımlamak gerekecektir.

Partilerin seçimlerde aldıkları oy oranları ile parlamentolarda elde ettikleri sandalye sayısı arasındaki fark, seçim sistemlerindeki orantısızlığı ifade etmektedir. Lijphart (1994), yirmi yedi demokraside uygulanan yetmiş seçim sistemi uygulaması çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ortaya koyduğu indeks çalışmasında, parti sistemlerine ilişkin bağımlı değişkenlerden orantısızlığı, seçim sisteminin en güçlü şekilde etkilediği değişken olarak kabul etmektedir. Kuşkusuz seçim sisteminin nispi ya da çoğunluk usulü olması, seçim çevresinin büyüklüğü ve seçim barajları, parti sistemini etkileyen en önemli seçim sistemi özellikleri arasındadır. Özbudun'a göre (2011: 100), orantısızlık indeksi, Türkiye'nin 1950'den günümüze kadar tecrübe ettiği çeşitli seçim sistemi uygulamaları açısından iyi bir örnek oluşturabilir. Lijphart, demokrasilerde seçim sistemlerine göre seçim partilerinin ve parlamento partilerinin etkin sayılarını ve partilerin etkinlik açısından azalmasını ve orantısızlıkları 1945-1980 yılları için değerlendirmiştir. Örneğin Yeni Zelanda'da karma seçim sisteminde etkin parti sayısı 2,4 olarak, parlamentoda etkin parti sayısı 2,0 ve orantısızlık endeksi %6,2 olarak hesaplanmıştır. Buna karşın Fransa açısından karma seçim sistemli seçimlerde etkin parti sayısı 4,8; parlamentoda etkin parti sayısı 3,3 ve orantısızlık endeksi ise %12,3 olarak saptandığı görülmektedir (Lijphart, 1995: 140). Bu hesaplamalar partiler sistemindeki kurumsal yapı değişimlerinin, seçim sistemlerine bağlı sonuçlarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Tablo 5.11. Türkiye'de Parti Sisteminde Orantısızlık Endeksi

Seçim Dönemi	Orantısızlık Değeri
1950	28.0
1954	32.8
1957	16.7
1961	1.0
1965	0.75
1969	7.4
1973	5.6
1977	5.5
1983	4.5
1987	15.7
1991	7.1
1995	5.8

1999	4.1
2002	22.4
2007	8.0
2011	5.0

Kaynak: Özbudun, 2011: 101.

Türkiye'de özellikle 1950-1960 dönemi seçimlerinde orantısızlık indeksi değerleri çok yüksek düzeylerdedir. Bu durumun en temel özelliği liste usulü çoğunluk seçim sistemidir. Dikkat edilirse 1961 seçimlerinde bu orantısızlık sert bir şekilde düşmüştür. Hatta 1965 seçimlerinde uygulanan "milli bakiye" sistemi de benzer sonuç doğurmuştur. Burada en önemli etmen nispi temsil sistemine geçiştir. 1969 seçimlerinden itibaren ise (1987 ve 2002 seçimleri istisna olmak üzere) 4 ile 8 değerleri arasında değişen bir ortalama seyrin olduğu görülmektedir. Özbudun'a göre (2011: 102), bu durumda %10'luk seçim barajı uygulamasının önemli derecede etkili olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte Lijphart'ın (1995: 140) iyi işleyen demokrasiler olarak gösterdiği Kanada, İngiltere, Yeni Zelanda, Fransa, Avustralya ve Japonya'nın 1945-1980 yılları arasındaki orantısızlık indeks değerleri 4,2 ile 12,3 arasında değişebilmiştir. Türkiye'de nispi temsil sisteminin hem parlamenter hem de başkanlık sistemi içerisinde orantısızlık indeksi açısından demokratiklik ve temsilde adalet açısından olumlu olarak değerlendirilebileceğini öne sürmek mümkündür.

İstisnai örnekler oluşturması açısından orantısızlığın yüksek çıktığı seçimlerden biri, 3 Kasım 2002 seçimleri olmuştur. Bu seçim döneminde seçim sistemi kadar ekonomik kriz nedeniyle toplumun tüm mevcut partileri cezalandırma yoluna gittikleri görülmektedir. Yakın dönem genel seçimlerine katılım ortalamasının altında gerçekleşen bu seçimlerde Ak Parti ve CHP, barajı aşan yegâne iki parti olmuşlardır. Böylece Türkiye, nispi seçim sistemi ile parlamentoda iki partili bir yapı tecrübe etmiştir. Ancak yalnızca seçim sisteminin etkili olduğunu söylemek elbette doğru olmayacaktır. Çünkü sosyoekonomik değişkenler ani ve sert bir geçiş sürecini hızlandırmıştır. Temsilde adalet ilkesinin zedelendiği ileri sürülse de (Hacıibrahimoğlu, 2010: 56), esasında bu tür genel toplumsal, ekonomik ve siyasal krizlerin ardından gelen sert süreçler açısından tabii karşılamakta yarar bulunmaktadır. Diğer yandan seçim sistemi tek etken olmamakla birlikte kurumsallığındaki dinamikler açısından yine belirleyici bir faktör olmuştur. Nitekim bu seçimlerde seçim sistemindeki ulusal baraj yapısı, hükümet sisteminin gücünü ve işleyişini bir önceki koalisyon hükümeti dönemi düşünüldüğünde baştan sona değiştirebilmiştir.

Dünyadaki uygulamaları itibariyle çeşitli seçim tipi sınıflandırmaları bulunmaktadır. Bu tür seçimler sistemsel özellikleri ile değil taşıdıkları nitelikleri ile ön plana çıkmaktadırlar.

Türkiye açısından örneklendirilebilecekler arasında belki de en önemlisi "kritik" nitelikli seçimlerdir. Bu seçimler, partiler arası güç dengesinin tümüyle değiştiği, toplumu derinden etkileyen çeşitli siyasal ve ekonomik krizlerle kalıcı etkiler doğurabilen ve partilerin oy tabanlarında ciddi yer değiştirmelerin görüldüğü seçimlerdir (Akgün, 2002: 16-17). 2001 ekonomik krizi ve dönemin cumhurbaşkanı tarafından anayasa kitapçığının başbakanın önüne fırlatılması nedeniyle ortaya çıkan derin krizinin akabinde 2002 seçimlerine gidilmiş ve hükümetin üç ortağı ile parlamentodaki tüm siyasal partiler baraj altı kalarak toplum, ülkenin siyasal geleceğine yeniden yön vermiştir. 3 Kasım 2002 seçimleri kritik nitelikli seçimler kategorisinde değerlendirilebilir.

2002 seçimleri, Türk siyasal sistemindeki ilişkileri dönüştürmesi bakımından bir milat olması sebebiyle oldukça önemlidir ve bu yönüyle değerlendirilmelidir. Bu seçimlerin boyutlarından biri toplumsaldır. Nitekim 1991 seçimlerinden itibaren merkez sağ ve merkez sol partiler hızla erimeye başlamış ve 2002 seçimleri ile bu en düşük seviyesine gerilemiştir. Buna karşın uzun yıllar sistem karşıtı partiler olarak adlandırılan dini ve etnik nitelikli görüşleri ile tanınan çevre partileri yükselme ivmesi kazanmışlardır. Ak Parti, Millî Görüş Hareketi ile arasına mesafe koymuş olsa da kurucu kadro ve liderliğinin en önemli isimleri bu gelenekten gelmişlerdir. İkinci olarak MHP ve HADEP'i dikkate almak gerekirse Ak Parti'nin 2002 yılında aldığı başarı ile kimlik sorunlarının ağır bastığı toplumsal ve kültürel ayrışma ve baskılanma kodlarının artık belirgin hâle geldiği söylenebilir.

Esasında çeşitli bölümlerde Duverger ve Sartori tarafından da tartışılan ve ortaya konulmaya çalışılan siyasal partilerin iktidar ya da yasama güçleri doğrultusunda diğer partilerin temsil yeteneklerini bir sonraki seçim için zayıflatacak yahut kendi iktidar tekellerini ya da temsilci sayılarını artırabilecek çeşitli düzenlemelere gittikleri bilinmektedir. Türk siyasal hayatı da benzer durumları sıkça yaşamıştır. Kuşkusuz bu süreçlerde özellikle 1960 ve 1980 askeri darbe yönetimlerinin payı oldukça büyüktür. Bu darbe yönetimlerinin yanı sıra Anayasa Mahkemesi kararları ile siyasal partilerin kendi menfaatlerine dayalı düzenleme arayışları ikinci ve üçüncü nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlara karşın Türkiye'de birçok seçimden önce dönemin iktidar partisi ya da ortaklarına yarar sağlaması üzerine yapılan değişiklikleri önlemek üzere 3 Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile "*seçim kanunlarında yapılan değişiklikler, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde yapılacak seçimlerde uygulanmaz*" hükmü getirilerek aşılmaya çalışılmıştır (Özbudun, 2011: 108).

Türk siyasal hayatında asker veya sivil siyaset yoluyla olsun bir sonraki seçimler düşünülerek yapılan seçim sistemi mühendislik çalışmaları kısa vadeli ve konjonktürel karakterli olduğundan sistem değişikliği talep edenler açısından pek de yararlı olduğu

görülmemiştir. Hatta karşı çıkanlar aleyhine dahi olabilmiştir. Örneğin 1946 seçimlerinden sonra DP'nin seçim sisteminin nispi temsil yönünde değiştirilmesi yönündeki talebi dönemin CHP yöneticilerince seçimleri kendilerinin kazanacaklarına yönelik inançla kabul görmemiş ve 1950 seçimleri sonuçları itibariyle CHP aleyhine olmuştur. Bu nedenle daha rasyonel ve bilimsel çalışma ve tartışmalar çerçevesinde oluşturulabilecek seçim sistemi model ya da modellerini üretmek gerekir. Yasama gücünü elinde bulunduran siyasal partilerin uzun vadeli yaklaşımları tercih etmesi ulusal menfaatlere yakın bir tavır olacaktır. Aksi hâlde kendi beklentileri ile gerçekleştirilebilecek düzenlemeler, ilerleyen dönemlerde kendi partileri için olumsuz bir niteliğe bürünebilir. "Temsilde adalet, yönetimde istikrar" çerçevesinde parti-seçim sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerinin düzenlenerek demokratik siyasal sistemin daha başarı bir şekilde işletilebilmesi sağlanabilecektir.

Türkiye'de uygulanan nispi seçim sistemi %10'luk ulusal bir baraja sahip olsa da ABD, İngiltere, Hindistan ve Kanada gibi pek çok ülkede uygulanmakta olan tek isimli basit çoğunluk sisteminden daha adil olduğu belirtilmektedir (Özbudun, 2011: 119). Nitekim bu ülkelerde gerçekleşen seçmen iradesinin alt üst edildiği sonuçların en azından Türkiye'deki gibi küçük partiler aleyhine olan adaletsizlik ile mukayese edilemez olduğu söylenebilir. Bu açıdan tek turlu basit çoğunluk seçim sistemine karşı nispi seçim sistemi, bir ülkedeki ekonomik, siyasal ve toplumsal ayrışma ya da bölünmeleri temsil eden fikir ve partileri korumayı amaçlamak üzere savunulmaktadır (Hacıibrahimoğlu, 2010: 31).

Türkiye açısından nispi seçim sistemi uygulaması parlamenter sistem mantığı çerçevesinde bir anayasal değişiklikle yürütülme yoluna gidilecekse yasal hâle gelen parti ittifaklarının aynen korunarak ancak Türkiye milletvekilliği gibi belli sayıda sandalyenin nispi temsille belirlendiği ve seçim barajının %5'ler gibi daha makul seviyelere çekildiği bir sistem dizayn edilebilir. 2002 seçimlerinde DEHAP'ın Diyarbakır'da %56 ile hiçbir sandalye elde edemezken Ak Parti'nin %16 ile 8 ve CHP'nin %5,9 ile 2 sandalye kazanması bazı seçim çevrelerinde ve bölgelerinde temsilde adaletsizliklere yol açabilmektedir. Bu noktada Özbudun (2011: 119-120), Almanya, Danimarka ve İsveç gibi bazı demokrasilerinde uygulanan ve ülke barajını sabit tutmakla birlikte belirli sayıdaki seçim çevresinde birinci olan ya da belli oy oranının üstüne çıkan siyasal partilerin ülke geneli barajı aşıp aşmadığına bakılmaksızın temsil adaletsizliklerinin giderilebileceğini Türkiye için de önermektedir.

Türkiye'de sol partiler dar bölge ile iki turlu çoğunluk seçim sistemine olumsuz yaklaşmaktadırlar. Esasında bu kaygılar Türk siyasal kültüründe sol yelpazenin azınlıkta kalması ve toplumsal ayrışma kodları üzerinden anlaşılabilir. 12 Kasım 1994 tarihinde Toplumsal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı (TESAV) öncülüğünde düzenlenen bir

sempozyumda o dönemde parlamentoda yer alan tüm siyasal partilerin temsilcileri ile seçim sistemleri üzerine tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu tartışmalarda dönemin Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Sekreteri Faruk Sırakaya, dar bölge ve iki turlu seçim sisteminin ülke bütünlüğünü, ulusal birliği, demokrasiyi ve rejimi tehlikeye soktuğunu öne sürerek şu ifadelere yer vermiştir (Türk ve Tuncer, 1995: 185-187):

> "Türkiye'de genel olarak sağ oyların %65-70, sol oyların %30-35 olduğu kabul edilmektedir. Dar bölge nedeniyle küçük yerleşim birimlerine inecek seçim mücadelesi ve cepheleşme, ikinci turda sol partilerin kaybetmesine neden olacaktır. Bu da sol düşüncenin tümüyle parlamento dışında kalmasıdır. Demokrasimiz tek bacaklı, sağ bacaklı hâle gelecektir. (…) Dar bölge sistemi, aşırı ölçüde seçkinlerden, etnik köken ve mezhepçilik, tarikatçılık yapanlardan oluşan bir parlamento ortaya çıkarır. Ağalık bölgelerinde ağalık sistemini, bölgeciliği, hatta bölücülüğü, mezhepçiliği körükler. (…) Sırf siyasal istikrar uğruna bir ülkenin rejimi, ülkenin bütünlüğü, ulusal birliği ve demokrasi üzerinde kumar oynanamaz. (…) Seçilenler uzlaşmalıdır."

Türkiye'de sol ve sağ siyasal partiler arasındaki farkın, seçim sistemi ile daha fazla derinleşmesine yönelik belirtilen kaygılar, temelde iki türlü sonuç üretebilir. İlki Türkiye gibi ülkelerde seçimlerde sürekli kaybeden ve siyasal sistemden bir süre sonra tümüyle umudu kesen bazı toplumsal grupların marjinalleşme eğilimlerini artıran terör, güvenlik, yasadışılık vb. meseleleri güçlendirici bir olumsuz etki doğurabilir. İkincisi siyasal partilerin Amerikan başkanlık sistemlerinde olduğu gibi iki partili sistemine benzer şekilde kısa ve orta vadede iki kutuplu ittifak sisteminin (ilerleyen dönemlerde üç ya da dört kutuplu ama ilk ikisi kadar güçlü olamamakla beraber etkin olabilecek ittifakların) siyasal kutuplaşmayı uzlaşma kültürü lehine döndürebilmesidir. Bu bağlamda Türkiye için parti ittifakları, seçim sistemleri ve hükümet sistemleri ile ilişkili konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'de 2018 yılında ilk kez yasal olarak uygulanan barajlı ve ittifaklı d'Hondt sistemi, baraj altı kalan partilerin kazanç sağlaması, seçim çevrelerinde temsilde değişim ve orantısızlık olmak üzere üç farklı sonuç ürettiği görülmüştür. Bunlardan ilki, Tablo 4.12'de gösterilen siyasal partilerin ittifak sistemi olması ve olmaması hâllerinde kazanç ve kayıplarını ortaya koymaktadır. Nitekim ittifaklı nispi temsil uygulanmasaydı; Ak Parti, 295 değil 322; CHP, 146 değil 145; HDP, 67 değil 75; MHP, 49 değil 58; İYİ Parti, 43 değil 0 sandalye ile seçimleri tamamlamış olacağı ortaya koyulmuştur (Çolak, 2020: 732, 735). Bu açıdan ittifaklı sistemin en büyük kazanç sağlayanı İYİ Parti olurken, CHP için bir değişiklik söz konusu olmamış, Ak Parti, HDP ve MHP için sandalye kaybına neden olmuştur.

Tablo 5.12. İttifaklı d'Hondt Sisteminde Partilerin Seçim Çevrelerindeki Sandalye Kazanç ve Kayıpları (2018 Milletvekilliği Genel Seçimleri)

Ak Parti	Kazanç	3

	Kayıp	30
CHP	Kazanç	15
	Kayıp	14
HDP	Kazanç	-
	Kayıp	8
MHP	Kazanç	-
	Kayıp	9
İYİ Parti	Kazanç	43
	Kayıp	-

Kaynak: Çolak, 2020: 736.

Tablo 5.12'de seçim sonuçlarının Millet İttifakı lehine sonuçlar ürettiği görülmektedir. Millet İttifakı, Türkiye'de sol-sağ kültürü ve kutuplaşması açısından önemli bir uzlaşma örneği olarak nitelendirilebilir. Nitekim bu ittifakta merkez sol partisi CHP ile milliyetçi sağdan İYİ Parti'yi ve dindar-muhafazakâr sağdan Saadet Partisi'ni aynı potada eritebilmiştir. Örneğin Elazığ seçim çevresinde ittifak sistemi olmasaydı CHP sandalye kazanamayacakken İYİ Parti ve Saadet Partisi seçmenlerinin oylarıyla kazanabilmiştir. Burada her iki seçmen grubu esasında bu tür seçim çevrelerinde ittifakın en büyük partisinin lehine sonuçlar üretebilecek oy kullanmayı zımnen kabul ettiklerini varsaymak mümkündür. Üstelik çeşitli seçim çevrelerinde ittifak içerisinde olmasına karşın sandalye çıkarabilecek oylara ulaşamama olasılıklarını dikkate alan Saadet Partisi, CHP listelerinden iki adayını parlamentoya taşıyabilmiştir. Dolayısıyla siyasal partilerin ittifak partilerini genişlettikçe kazançlı çıkacakları bir sistem olduğu görülmektedir. Buna karşın eğer 2018 yılındaki seçimler parlamenter hükümet sistemi içerisinde gerçekleştirilmiş olsaydı temsilde adalet ilkesinin, yönetimde istikrar ilkesine göre daha fazla tercih edilmiş olduğunu öne sürmek mümkün olabilecekti.

Tablo 5.13. İttifaklı ve İttifaksız d'Hondt Sistemlerindeki Orantısızlık Endeksleri (2018 Milletvekilliği Genel Seçimleri)

Siyasal Partiler	Oy	İttifaklı Sistemde Parlamento Dağılımı		İttifaksız Sistemde Parlamento Dağılımı	
	Oy Oran (%)	Oran (%)	Orantısızlık Endeksi	Oran (%)	Orantısızlık Endeksi
Ak Parti	42,56	49,17	6,61	53,67	11,11
CHP	22,65	24,33	1,68	24,16	1,51
HDP	11,70	11,17	0,53	12,50	0,80
MHP	11,10	8,17	2,93	9,67	1,43
İYİ Parti	9,96	7,16	2,80	0	9,96

Kaynak: Çolak, 2020: 737-738.

Türkiye'de parti ittifakları, 2017 yılına kadar fiili olarak (*de facto*) ve 2017 yılında 7102 sayılı "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkındaki Kanun ile Bazı

Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" ile birlikte 2839 sayılı "Milletvekili Seçimi Kanunu"na eklenen "Seçim İttifakı" başlığı altında yasal (*de jure*) hâle getirilmiştir. Türkiye ister parlamenter ister başkanlık hükümet sisteminde olsun nispi temsil sistemi ile devam etmesi halinde temsilde adalete en yakın bir "ittifaklı d'Hondt" sistemini uygulamaya devam etmelidir. Türkiye'nin çok kutuplu siyasal kültüründe başkanlık sistemi ile en büyük kazanımının, uzlaşmaz denilen ve çeşitli dönemlerde liderleri düzeyinde ağır eleştirileri birbirlerine yöneltmiş partileri bir araya getirerek karşılıklı uzlaşmaya zorlayabilmesi olmuştur. Türkiye'nin 2018 seçimlerinde uyguladığı ittifaklı d'Hondt sistemi, 2002 yılındaki temsilde adaleti ve orantısızlığını artıran sonuçlara karşın (Gençkaya, 2007: 345), Tablo 5.13'teki şekliyle siyasal partilerin lehine sonuç üretebilmiştir. Bu açıdan hükümet sistemi, Türkiye'de seçim sistemini değiştirmeye zorlamış ve böylece partiler sistemi ittifaklar üzerinde çoklu bir yapıya dönüşmeye başlamıştır. Hükümet sistemindeki değişiklik, seçim sistemini doğrudan ve partiler sistemini dolaylı yönden etkilemiş ve nitelikleri üzerinde belirleyici sonuçlar üretmiştir.

5.4.5. Seçim Sistemi Karşılaştırması

Bu kısımdaki seçim sistemi incelemelerinde Yeni Zelanda seçim sisteminin değişim dinamiğini temelde temsil adaletsizliği oluştururken, Fransa açısından seçim sistemi değiştirmenin kurumsal dinamiğini yönetsel istikrar oluşturmuştur. Türkiye tecrübelerinde ise seçim sistemi değişiklikleri, kimi zaman temsi adaleti, kimi zaman yönetsel istikrar, kimi zaman da her iki ilke açısından değişime zorlanmıştır. Diğer yandan Yeni Zelanda ve Fransa örneklerinde görüldüğü üzere seçim sistemi değişiminin, iktidar ya da muhalefet olup olmaksızın kendi parti menfaatlerine yönelik bir sonraki seçimlere yönelik tasarımlarının genelde kendi partileri aleyhine sonuçlar verebildiği görülmüştür. Üçüncü olarak Yeni Zelanda'da 1996 seçimlerinde Maori toplumunun temsilinin artırılmasına yönelik seçim sistemi düzenlemelerinin, bir ülkede tüm toplumsal grupların siyasal sistemde tutunmalarının ve aidiyetlerinin sağlanması açısısından ayrıca önem arz ettiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Dördüncü olarak Endonezya'da nispi temsil sistemindeki devamlılık, başkanlık sistemi içerisinde yürütmede sağlanan istikrarın, ülkenin tarihsel ve toplumsal geçmişinin etkisi ile devam eden yönetsel paradigmalarına karşın yasamanın güçlü tutulmasına yönelik bir anlam alanına işaret ettiği söylenebilir.

5.5. Yasama Yapısı

Öncelikli olarak Fransa ve Endonezya'da açık örnekleri bulunan yasamanın iki yapılı bir meclis sisteminden oluşması demokrasiye aykırı bir durum olarak değerlendirilmez. Bununla birlikte Duverger'e göre iki meclisli yasama organı, federal devlet yapısının bir parçası olduğundan demokrasinin daha güçlü bir şekilde örgütlenmesinin bir aracı işlevi

konumundadır. Böylece yasama meclislerinden biri federasyon birliğini, diğeri ise federe devletleri temsil etmektedir. Federal nitelikli olmayan ülkelerde ise seçim sistemleri veya yetkilerin paylaşılması bakımından farklılık gösteren iki meclisli yapı bulunmaktadır. Ancak Fransa ya da İngiltere gibi ülkelerde bu yapının varlığı, eski otokratik bir sistemin günümüzde demokratikleşen bir mirasının ürünü ve sonucudur (Smith, 1976). Bu görüşü savunan Duverger, iki meclisli sistemin üniter devlet yapısına sahip Batılı demokrasilerde zamanla terk edileceği düşüncesindedir. Ona göre bir siyasal rejimde çift meclis yapısı yalnızca federal bir sisteme uygun düşmektedir (Duverger, 1974: 33). Duverger'in bu yaklaşımı açısından değerlendirilecek olursa Fransa ve Endonezya'daki çift meclisli yapı, işlevsel açıdan üniter devlet yapısına ve anlayışına uygun görülmeyecektir. Bu noktada çalışmanın bu kısmında yasama yapısına dair ülke incelemelerinin hemen ardından bu yaklaşıma karşın bu çalışmanın verdiği yanıt ve saptama ayrıca ortaya koyulacaktır.

Duverger gibi Sartori de iki meclisli yasama organlarının varlığını tartışmıştır. Sartori (1997: 235-242), Danimarka, Finlandiya, İsrail, İsveç, İzlanda, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye, Yeni Zelanda ve Yunanistan olmak üzere on bir demokratik parlamenter sistemde tek meclisli yapıdan bahsetmektedir. Üstelik İzlanda ve Norveç'i tek meclisli olarak seçilip sonradan kendini bölmesi ile anormal bir nitelikle tanımlamayı uygun görmektedir. Bu açıdan bakıldığında Sartori'ye göre demokrasilerin çoğu iki meclislidir. Ancak Sartori'ye göre federal devlet yapılarında iki meclis ihtiyacı devam etmektedir. Ona göre üye devletleri ya da federal bölgeleri temsil eden bir üst meclis zorunludur. Bu durumda federalizmin, güçlü iki meclis sistemiyle bir araya gelerek güçlenmesini sağladığı düşünülür. Bu noktada merkezileşmesi oldukça güçlü ancak federal bir devlet olan Hindistan'da parlamenter hükümet sistemi içerisinde zayıf iki meclis sistemiyle bir çözüm ortaya konulurken, Almanya'da üst meclis olan "Bundesrat" şansölyenin seçiminde veya azlinde söz sahibi olmayarak ve veto yetkisi sınırlı olarak iki açıdan eşit yetkiye sahip olmaması üzerine kurgulanabilmiştir. Bu açıdan Sartori'ye göre federal bir parlamentarizmde iki meclisli yapıya en iyi örnek Almanya'ya aittir. Kuşkusuz İngiltere'de Lordlar Kamarası, Kanada'da Senato gibi parlamenter sistemlerde üst meclisler geçmişteki güçlerini kaybetmişlerdir.

5.5.1. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda'da parlamento 1854 yılında açılmasından itibaren yaklaşık yüzyıllık iki meclisli yasama yapısı, atanmışlardan oluşan bir lordlar kamarasının 1950 yılında feshedilmesi ile tek meclisli sisteme dönüşmüştür (Lijphart, 2006: 33). Günümüzde Yeni Zelanda yasama organı tek kamaralı "Temsilciler Meclisi" adı verilen parlamentodan oluşmaktadır. Parlamento üyeleri, üç yılda bir gerçekleştirilen genel seçimlerle belirlenmektedir (MFA, 2020a). 1986

yılında İngiltere'nin Yeni Zelanda yasama meclisine müdahalesini sağlayan son yetkileri ortadan kaldırılarak daha bağımsız bir nitelik kazanmıştır (Kurtuluş, 2013: 437). Ayrıca 1996 seçimleri ile birlikte parlamentoda sandalye sayısı 99'dan 120'ye çıkartılmıştır (Boston, 1994: 67). Diğer yandan yasama organı olan Temsilciler Meclisi, kuvvetler içerisinde en güçlü yapıyı oluşturmaktadır. Nitekim Yeni Zelanda'da yasama yetkisinin kullanımında hiçbir yasa üstü hukuk normunu dikkate almaksızın iş ve eylemler yürütülmesi, herhangi bir hukuki yaptırıma karşılık gelmemektedir. Yeni Zelanda Anayasa'sının temel ilkesi, parlamentonun olağan yasama usulleri ile gerçekleştirdiği yasalar üzerinde hiçbir sınırlama öngörmemesidir (Canbazoğlu, 2010: 321). Türkiye'de anayasaya aykırılık nedeniyle AYM'nin Türk siyasal hayatındaki oldukça siyasal nitelikli kararlarına karşın Yeni Zelanda'da bu tarz durumlar oldukça istisnai özellik göstermektedir.

5.5.2. Endonezya

Endonezya'da, Amerikan ve Fransız sistemlerine benzer şekilde iki meclisli bir yasama yapısı bulunmaktadır. Amerikan başkanlık sisteminde yasama organını ifade eden Kongre'nin karşılığı Endonezya'da, "Pancasila Öğretisinin Ulusal Koruyucuları ve Halk Egemenliği Meclisi" (*Rumah Kebangsaan Pengawal Ideologi Pancasila, dan Kedaulatan Rakyat*) adı verilen çift yapılı yasama meclisidir. Sanskritçe'de "beş ilke" anlamına gelen "pancasila", Endonezya'nın ulusal ideolojisi olarak kabul edilmektedir. Birbiriyle bir bütün olarak değerlendirilen bu beş ilke tektanrıcılık, modern ve adil bir toplum düzeni, millî birlik, demokrasi ve sosyal adalettir. Bu ilkeler, çalışmanın Endonezya'daki siyasal kültür bağlığı altında ayrıca açıklanmaya çalışılmıştır. Endonezya'de çift meclisli yasama organlarını, Millet Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat Republic Indonesia / DPR-RI) ve Bölgesel Temsilciler Konseyi (DPD) oluşturmaktadır (DPR, 2020).

Güncel bir örnek olması açısından 2020 yılındaki parlamento seçimleri, başkanlık seçimleri ile aynı gün gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerle hem devlet başkanı ve başkan yardımcısı belirlenmiş hem de iki kamaralı yasama organı üyeleri yenilenmiştir. Millet Meclisi, 575 üyeden oluşurken Bölgesel Temsilciler Konseyi, 136 üyeden müteşekkildir. Üyeleri genel seçimle belirlenen DPR, asıl yasama organı olmakla birlikte bir yasa tasarısının yürürlüğe konulmasında DPR üyeleri ile cumhurbaşkanının "ortak onay" şartı koşulmaktadır. Endonezya'nın 34 ilinde belirlenen 4'er üyeden oluşan DPD ise yerel seçimlerle belirlenmektedir. DPD, özellikle merkezi yönetim ile yerel yönetim ilişkileri, illerin kuruluşu ve işleyişi, doğal kaynakların yönetimi vb. alanlarda bir üst meclis olan DPR'ye yasa teklifi sunabilmektedir (MFA, 2020b). Bu açılardan 1998 öncesi rejim dönemi yasama organının üye

yapısı ve seçimi/ataması usulleri dikkate alındığında günümüzde temsili demokrasi bağlamında bir yasama yapısının oluştuğunu söylemek mümkündür.

5.5.3. Fransa

Fransa parlamentoları, tarihsel olarak oldukça uzun geçmişe dayalı bir tecrübeye sahiptir. 13. yüzyılın ortalarında Krallık sarayının "ihtilaflar" adı verilen salonlarında yapılan bu toplantılar "parlamentum" olarak ifade edilmiştir. 1247 yılında başlayan parlamentum toplantıları daha sonra farklı çeşitlenmelerle gelişimine devam etmiştir. 1296 yılında "müracaat salonu ve 1308 yılında "savunma salonu" açılmıştır. 15. yüzyılın başlarından itibaren parlamenterler siyasal açıdan ayrışmaya başlamışlar; bir kısmı Paris Parlamentosu'nda iken bir kısmı da Politiers Parlamentosu'nda gruplaşma içerisine girmişlerdir. Bu durum ülke içerisinde ve başkaca şehirlerde pek çok parlamentonun daha kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bu parlamentolar içerisinde ilk en güçlü siyasal nitelik kazanan Paris Parlamentosu olmuştur. 15. yüzyıldan itibaren Krallar tarafından kanun ve kararnameleri inceleme ve itirazları dinleme yetkisi verilen bu parlamentonun onayından geçmeyen Kral kanunları hükümsüz sayılsa da sürecin oldukça sancılı geçtiğini söylemek mümkündür. Nitekim 16. ve 17. yüzyılda çok daha fazla salon ile işlevleri genişleyen parlamento, 1789 Fransız İhtilali'ne kadar krallara karşı bir mücadele alanı olmuştur (Sezen, 2000: 112-114).

Parlamento tarihi daha eskilere dayanmakla birlikte erkek yetişkinler için genel oy hakkı 1848 yılında tanınmış ve parlamentonun hesap verme sorumluluğu ilk kez 1870 yılında kabul edilmiştir. Parlamentoların seçimler ve partiler ile birlikte tam bir anayasal kurum hâline dönüşmesi 1958 Beşinci Cumhuriyet Dönemi ve Anayasası ile başlamıştır (Lane ve Ersson, 1999). Dördüncü Cumhuriyet Dönemi'nde siyasal elit desteğinin zayıf olduğu, özel çıkar gruplarının etkilerine açık olan ve meclis hükümeti sistemine uygun "belirsiz parlamento" yapısı hâkim iken, Beşinci Cumhuriyet'le birlikte kabine destekli tasarıların kolay değiştirilemediği reaktif parlamento tipolojisine geçilmiştir. Yasama organı, çift meclisli bir yapıdan oluşmaktadır. Fransa yasaması, 577 üyeli Ulusal Meclis (*Assemblée nationale*) ve 348 üyeli Senato'dan (*Sénat*) oluşmaktadır. Ulusal Meclis ve Senato başkanlarının İngiltere'deki Avam Kamarası Başkanı gibi siyasal sistemin işleyişinde önemli bir rolünden bahsedilmediği gibi parlamenter sistemlerdeki tipik meclis başkanlarının konumu Fransa'da hâkim olan uygulamayı ifade etmektedir (Korkmaz, 2012: 110-114).

5.5.4. Türkiye

Türkiye uzun bir parlamenter hükümet sistemi tecrübesine sahip olmuştur. 1961 Anayasası Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisli bir yasama öngörmesine karşılık; 1982 Anayasası, tek meclis sistemini kabul etmiştir (Atar, 2009: 189).

Tek yasama organı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Yasama yetkisinin, başkaca organa devredilemeyeceği anayasal olarak düzenlenmiştir (Özbudun, 2016: 97). TBMM'nin temel görev ve yetkileri arasında, yasa çıkarmak, değiştirmek ve kaldırmak, içtüzük yapmak, anayasayı değiştirmek, olağanüstü hâl kararlarını onaylamak, olağanüstü hâl cumhurbaşkanlığı kararnamelerini onaylamak yer almaktadır. TBMM'nin, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'na (RTÜK) 9 üye seçmek, Anayasa Mahkemesi'ne (AYM) 3 üye seçmek, Kamu Başdenetçisi'ni seçmek, Hâkimler ve Savcılar Kurulu'na (HSK) 7 üye seçmek ve Sayıştay'a başkan ve üye seçmek gibi bir kısım üst düzey bürokratları belirleme görev ve yetkileri bulunmaktadır (Nohutçu, 2018: 190-191). 2017 yılı anayasa değişikliği ile TBMM üye sayısı 550'den 600'e çıkartılmıştır.

5.5.5. Yasama Yapısı Karşılaştırması

Yeni Zelanda ve Türkiye, tek meclisli yasama yapısına sahipken, Fransa ve Endonezya iki meclislidir. Türkiye, iki meclisli bir yasama yapısını kısa dönemli uygularken, Yeni Zelanda iki meclisli yasama yapısına 1950 yılında son vermiştir. Fransa'da ise hem tarihsel-sembolik yönü hem de V. Cumhuriyet kurucusu siyasal elitlerin ve anayasa yapıcıların Ulusal Meclis'te azınlığa düşmeleri hâllerinde özellikle yerel seçimlerce şekillenen Senato yapısına olan ihtiyaçları itibariyle devamı savunulmuştur. Dolayısıyla Fransa'nın iki meclisli yasama yapısının temel motivasyonunun devlet yapısı ile doğrudan bir ilişkisi bulunmamaktadır. Bu ilişki, daha dolaylı bir bağlama işaret etmektedir. Diğer yandan Fransa'da Senato'nun günümüzde devamına yönelik temel argümanın yarı başkanlık hükümet sisteminde yasama ve yürütme arasında ortaya çıkabilecek çatışma alanlarında bir tür sistemi koruma amacı güden bir kuvvet olarak belirmesi amacının olduğu düşünülmektedir. Endonezya'daki iki meclisli yapının, hem siyasal ve tarihsel geçmişi açısından hem de başkanlık demokrasisini Amerikan sistemi üzerinden kurgulama yönünden bir ilişki alanına işaret ettiği öne sürülebilir. Ancak Endonezya'nın fiziki ve siyasal coğrafyası ile toplumsal yapısı ve bölgesel örgütlenmeleri açısından, kısmen federal devlet anlayışına yakın bir bağlamda bu yasama yapısı ile devam ettiği ifade edilebilir. Dolayısıyla hem Fransa hem de Endonezya örnekleri, üniter devlette çift meclis olmamalı önermesine doğrudan olanak verecek bulgular içermemektedir.

5.6. Bölüm Değerlendirmesi

Bölüm kapsamında Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye'deki yapısal/kurumsal özellikler değerlendirmeye alınmıştır. Dört ülkenin temel özelliği bazı nüanslarla merkeziyetçi üniter devlet yapısını benimsemeleri ve temsil adaleti ile yönetim istikrarının, tüm bir siyasal istikrar açısından korunması oluşturmaktadır. Ülkelerin kurumsallaşma niteliği kazanmış siyasal kurumsalcılık açısından en belirgin siyasal kurumunu, çok parti sistemi oluşturmaktadır.

Ülkelerin çok parti sisteminin niteliği farklı özelliklerle donatılmıştır. Endonezya ve Fransa'nın yönetsel istikrarı, hükümet sistemi reformu ile koruma tercihi; diğer yandan bu ülkelerin temsil adaleti bağlamında yasama organlarının seçiminde temsil orantısızlıklarını gidermeye yönelik inisiyatif geliştirmelerini sağlamıştır. Nitekim Endonezya'da başkanlık hükümet sisteminin ortaya çıkardığı iki kutuplu başkanlık seçimleri ile yönetim istikrarının kazanılması amacı güdülürken temsil alanında liste usulü nispi temsil ile yasama gücünün, başkanlık sisteminin temel mantığına uygun ayrı bir erk olarak korunmasını aynı zamanda sağlayabilmiştir. Fransa ise bu temsil alanındaki çoğulculuğu ve tek turlu seçim sisteminin orantısızlıklarına karşın yarı başkanlık sistemi mantığına uygun bir iki turlu çoğunluk sistemini, içerisinde bazı yapısal değişiklikleri ile tasarladığı görülmüştür.

Çok partili sistemi, iki partili sisteme dönüştürme çabaları, tarihsel, toplumsal ve siyasal gelişim şartları ile bir çelişki doğurmaktadır. Üstelik Türkiye'de ve diğer örneklem ülkelerde görüldüğü üzere seçim sistemi ile partileri kontrol altına alma ya da siyasal partilerin kendi bekalarını önceledikleri girişimlerin, siyasal partilerin gelişim dinamikleri ile uyuşmadığı görülmektedir. Tarihsel kurumsalcı yaklaşım açısından V. Bölüm, anayasal kurumsallık yaklaşımı ile "temsilde adalet ve/veya yönetimde istikrar" ilkelerinin, parti, seçim ve hükümet sistemleri üzerindeki kurumsallaşma ya da değişim ve dönüşüm dinamiklerinin yasal motivasyon kaynağını meydana getirmiştir. İkinci motivasyon kaynağını, hükümet sistemlerinin üniter ve merkeziyetçi yönetim yapısı çerçevesinde kurumsal niteliğinin sınırlanması oluşturmaktadır. Üçüncüsünü ise seçim sistemi değişikliklerinin ortaya çıkardığı tecrübelerin ve sonuçların, partiler ve hükümet sistemleri üzerindeki oluşturdukları etki alanının önemi teşkil etmektedir.

Siyasal kurumsalcı bir anlayışla patika bağımlılığı, bir siyasal kurumun gelişiminde belirli bir motivasyon üzerinde tüm yatırımın gerçekleşmesi ve böylece o siyasal kurumdan verim alınabilmesi için gösterilen her türlü çabanın birikimsel karşılığıdır. Nitekim karşılaştırmalı inceleme sırasında Yeni Zelanda'daki temsil orantısızlıklarının temsilde adalet çerçevesinde seçim sistemini değiştirme maliyetini üstlendiği saptanmıştır. İkinci olarak Endonezya, ülkede toplumsal, ekonomik, tarihsel ve siyasal tüm değişkenleri ile başkanlık hükümet sistemi tercihinde karar kılarken, yönetsel istikrarını koruma güdüsünü takip etmiştir. Üçüncü olarak Fransa ise iki turlu çoğunluk sistemini benimserken, siyasal partiler arasındaki kutuplaşma alanını, uzlaşma kültürü ile nihailendirerek temsil adaletine ve yönetsel istikrara birlikte bir boyut kazandırma amacı gütmüştür. Türkiye'de seçim sistemine dair her türlü reform, partiler sisteminin "etkinlik" niteliği üzerinde çeşitli hedefler barındırarak parlamenter sistemde yönetsel istikrarın konusu olabilmiştir. Tüm bu tecrübe alanları, ülkelerin patika

bağımlılığı olarak ya temsil adaletini ya da yönetsel istikrarı tek başına tercih etmelerinden kaynaklı sorunları da resmederek her ikisini bir arada dengeleştirmeye dayalı siyasal tercihleri ortaya çıkarmıştır.

Yeni Kurumsalcı Yaklaşım çerçevesinde Özsoy Boyunsuz'un (2017: 40-45), parti sayı veya sistemi üzerinde etkili olduğunu gösterdiği kurumsal faktör tespitleri yerli literatürün bu yaklaşım dikkate alınarak değerlendirilmesinin önemli bir tecrübesini sunmuştur. Tez çalışması çerçevesinde Özsoy Boyunsuz tarafından seslendirilen bu yöntem, nitel bir araştırmaya dönüştürülerek tartışılmıştır. Araştırmanın nitel sonuçları itibariyle parti sistemleri, seçim sistemleri ve hükümet sistemleri açısından kurumsal faktör tespitleri, yine tez kapsamındaki varsayımlar, hipotezler ve veriler ışığında Tablo 5.14'te ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemlerinin kurumsal dinamiklerinin daha güçlü bir şekilde anlamlandırılmasına ve demokratik bir kurumsalcı yaklaşıma sağlam bir dayanak oluşturulabilmesine çalışılmıştır.

Tablo 5.14. Parti, Seçim ve Hükümet Sistemleri Üzerindeki Kurumsal Faktörler

Parti Sistemleri	Seçim Sistemleri	Hükümet Sistemleri
Ulusal ve bölgesel seçim barajları	Parti yapıları (kurumsallaşma düzeyleri)	Parti kutuplaşmaları
Siyasal partilere devlet yardımları	Parti sisteminin sayısı ve niteliği (ılımlı-aşırı, iki partili-çok partili)	Rekabetçi parti sisteminin varlığı
Ülkenin demokratik performans düzeyi ve sivil toplumculuk	Ülkenin demokratik performans düzeyi ve kamuoyunun etkinliği	Ülkenin demokratik ve ekonomik performans düzeyleri
Yasama ve yürütme seçimlerinin aynı anda yapılıp yapılmaması	Yasama ve yürütme seçimlerinin aynı anda yapılıp yapılmaması	Yasama ve yürütme seçimlerinin aynı anda yapılıp yapılmaması
Parti liderliği ve disiplinin rolü (siyasal sadakat-patronaj)	Parti kutuplaşması (ılımlı-aşırı)	Parti niteliği (kitle-kadro, ideolojik-patronaj, disiplinli-katılımcı)
Demokrasinin kesintiye uğraması (darbeler, parti kapatmaları, siyasal yasaklar)	Demokrasinin kesintiye uğraması (darbeler, parti kapatmaları, siyasal yasaklar)	Demokrasinin kesintiye uğraması (darbeler, parti kapatmaları, siyasal yasaklar)
İdeolojik partilerin varlığı	Bölgesel partilerin varlığı	İdeolojik ve bölgesel partilerin varlığı
Partilerin aday belirleme süreçlerinin niteliği	Partilerin örgütlenme ve seçilme katılma özgürlüğü	Parti yapıları (esnek-katı)
Ekonomik ve toplumsal ayrışma kodları	Toplumsal ve siyasal ayrışma kodları	Toplumsal, ekonomik ve siyasal ayrışma kutupları
Devletin yapısı (üniter veya federal)	Devletin yapısı (üniter-federal)	Devletin yapısı (üniter-federal)
Seçim sisteminin türü	Parti sisteminin mevcut durumu	Parti ve seçim sistemlerinin mevcut durumları
Hükümet sisteminin türü	Hükümet sistemi türü	Hükümet sistemi tercihini doğuran (f)aktörler
İlgili tüm yasal normlar	İlgili tüm yasal normlar	İlgili tüm yasal normlar

Tablo 5.14'te Yeni Kurumsalcı Yaklaşım çerçevesinde ortaya konulan kurumsal faktörlerin "temsilde adalet, yönetimde istikrar" temelli olarak parti-seçim sistemleri ile hükümet sistemleri ilişkilerini belirlemesi güç olmakla birlikte temel toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel değişkenlerin dikkate alınmasıyla şekillenebileceği gerçeğini gün yüzüne çıkartmaktadır. Dolayısıyla siyasal kurumlar, kendi ülkelerinin toplumsal, ekonomik, siyasal ve yönetsel ayrışma dinamikleri ile bir bütündür. Tablo 5.14'teki parti, seçim ve hükümet sistemlerine ilişkin tüm kurumsal dinamikler, bu tez çalışmasının bütününden elde edilen çıktıları ifade etmektedir. Bu bağlamda temelde bu üç siyasal kurumun, kurumsal ve yapısal özelliklerine dayalı olarak birbirleri ile olan etkileşim alanları açık bir şekilde saptanmaya çalışılmıştır. Örneğin Yeni Zelanda, 2000'li yıllara kadar parlamenter demokraside "katı disiplinli" ve iki partili sistem, siyasal iktidarın tümüyle, yasama meclisinde çoğunluk oluşturan tek bir siyasal partinin mensuplarınca kurulan hükümette toplanmasına neden olmuştur (Levine, 1979: 25-26; Lijphart, 2006: 31).

Tablo 5.14'teki kurumsal dinamiklerin tespiti, bu çalışmanın I. Bölüm'ünde vurgulanan siyasal kurumsal yapıların ve sistemlerin anlaşılmasında temel dayanakların ya da dinamiklerin tespitine dair karşılaştırmalı siyaset bilimcilerin çalışma disiplinleri ile uyumlu bir sonuç ortaya koymaktadır. Bu sonuçların bu çalışma kapsamındaki örneklem ülkeler ile daha güçlü bir boyut ve örneklik kazandığı görülmüştür. Örneğin Fransa'da III. Cumhuriyet Dönemi'nde genel seçimlerde tercih edilen liste usulü nispi temsil sistemi, siyasal partilerin rolünü artırırken, aynı etkinliği tek adaylı belediye başkanlığı seçimlerinde gösteremediği görülmüştür. Esasında bu durum, yalnızca Fransa özelinde değil Türkiye özelinde de parti sisteminin kurumsal yapısını oluşturan faktörlerle ilişkili bir husus olarak belirmiştir. Bu açıdan bir ülkenin seçim sistemi denildiğinde çevresel ve ulusal barajdan o ülkedeki parti yapısının özelliklerine kadar pek çok parametre beraberinde gelir. Aynı şekilde hükümet sistemi açısından parti kutuplaşmaları, ideolojik ve bölgesel partilerin varlığı, devletin yapısı gibi pek çok kurumsal faktörün bir o kadar önemli olduğunu hatırlatır. Nihayetinde bir ülkede parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerini tartışırken bu sistemleri doğrudan etkileyen, işleyiş biçimini değiştiren ya da yön veren tüm kurumsal dinamiklerin önemli olduğu tespit edilmiş ve bunların hangilerinin öne çıktığı Tablo 5.14 itibariyle ortaya konulmuştur. Burada dört ülke özelinde belirlenen kurumsal faktörler, bu çalışmanın VI. Bölüm'ünde Türkiye özelinde nitelik ve işleyişe dair hususlarda daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

ALTINCI BÖLÜM
TÜRK SİYASAL SİSTEMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ

Bu bölümün temel amacı, bundan önceki tüm bölümlerin ortaya koyduğu bilgi ve veriler ile karşılaştırmalı ülke incelelerindeki tecrübelerin sunduğu kazanımlarla Türkiye özelinde parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin doğrudan bir şekilde tartışılmasıdır. Bu tartışmalar ile amaçlanan Türkiye'nin demokratik siyasal kurumlarının gelişimine özgün bir katkı sunabilmektir. Bu katkı, temelde karşılaştırmalı siyaset bilimi yöntem ve ilkelerinin özellikle IV. ve V. bölümlerdeki tecrübeler ve tarihsel-kurumsal gelişim seyirleri ile birlikte sağladığı kazanımlara dayanmaktadır. Bu kazanımlar ise bu bölümdeki hipotezlerin tartışılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca yarı-yapılandırılmış mülakatlar ile Türkiye bağlamında siyasal partiler, seçim sistemleri ve hükümet sistemleri alanlarında çalışmaları bulunan bilim insanlarının yaklaşımları ile tez kapsamında nihaileştirmeye çalışılan hipotezlere güçlü bir anlam ve dayanak kazandırması amacı güdülmektedir.

Son olarak bu bölümde mülakat sorularının sınıflandırılması, I. Bölüm'de ortaya konulan karşılaştırmalı siyasetin temel yöntemleri açısıdan tasarlanmıştır. Aynı şekilde I. Bölüm'de vurgulanan betimleyici ve nedensellik başta olmak üzere iki temel karşılaştırmalı siyaset çıkarımı uygulanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin karşılıklı etkileşimine dair tartışmalar ve değerlendirmeler olabildiğinde tarihsel kurumsalcı olmak üzere siyasal yeni kurumsalcılığın olası patika bağımlılıklarına tedbir amacı taşıyan bir gelişim içerisinde sunulmaktadır. Bölümün en son kısmında ise I. Bölüm'de literatür yazarlarının özel olarak belirttikleri bir husus olarak; karşılaştırmalı siyaset bilimciler olasılıklarla ilgilenirler ve kesin yargılardan ve kesinlik ifade eden terimler kullanmaktan kaçınırlar. Bu açıdan karşılaştırmalı siyaset bilimi çalışmalarında hipotezlerin mutlak, yanlışlanamaz, genel geçer net bir yargısı yoktur. Bu bağlamda bu bölümde temelde bu anlayış çerçevesinde ilgili hipotezlerin çözümlenmesi amacı taşındığını vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

6.1. Türkiye'de Parti Sistemi ve Hükümet Sistemi İlişkileri

Siyasal partiler yazınında parti sistemlerindeki değişimler farklı şekillerde ortaya konulmaktadır. Bunlar içerisinde kurumsalcı yaklaşım temelde seçim kanunlarının siyasal sonuçlarına odaklanmaktadır (Sayarı, 2013: 137-138). Bu odak noktası, en başta devleti, "partiler devleti" olarak tanımlayabilecek bir durumu ortaya çıkarması ve hükümetlerin niteliklerini belirlemede önemli sonuçlar doğurması yönüyle göstermektedir. Bu yönüyle parti-seçim sistemi ilişkilerinin başta hükümet sistemleri ve devlet yapıları olmak üzere tüm bir siyasal sistemin temel siyasal kurumlarını ilgilendiren dolaylı ve doğrudan etkileri

bulunmaktadır. Bu noktada siyasal partilerin devletin yasama ve yürütme organları üzerindeki işlevleri ülkelerin anayasa ve parti sistemlerine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Bu açıdan demokratik parlamenter sistemlerde iki-partili bir sistem baskın ise hükümetin kamu politikalarının tayininde belirleyici işlevler üstlenebilmektedir (Kapani, 2013: 184).

İngiliz siyasal sistemi ile Fransa'nın Dördüncü Cumhuriyet Dönemi siyasal sistemini mukayese eden Duverger, hükümet etmenin iyi işlerlik gösterebilmesini ilgili ülkelerin parti sistemleri üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda İngiliz Avam Kamarası'nın o dönem şartları itibariyle ve bugün de önemli ölçüde iki parti üzerinden paylaşılması ve iktidarın salt çoğunluğu elde ederken karşısında bir tane ana muhalefet partisini bırakmış olması pratiğini, aynı tür bir siyasal parti hâkimiyeti bağlamında güçlü hükümet/kabine ve istikrarlı bir yönetim sonucuna götürmektedir. Nitekim Dördüncü Cumhuriyet Dönemi Fransız siyasal sisteminde siyasal ideolojileri ve parti programları birbirlerinden farklı olan birden fazla siyasal partinin koalisyon yapmak zorunda kaldıkları tecrübe edilmiştir. Bu yüzden Duverger'e göre (1993: 277) böyle bir hükümet, hem parti içi krizlerle kendi iç bölünmelerini hem de meclis çoğunluğuna zorlayan ittifakın kırılgan yapısı itibariyle hükümet sisteminin işleyişini felce uğratabilmektedir.

6.1.1. Türkiye'de Parti Yapısının Parti Sistemini Etkilemesi

Temsili demokrasilerin iyi teşkilatlanmış parti sistemleri olmadan siyasal partilerin siyasal fonksiyonları açısından etkili bir şekilde işleyemeyecekleri savunulmaktadır (Akgün, 2002: 36). Türkiye'de partiler kanunu, partilerin ilk genel seçimlere girebilmesine yönelik teşkilatlanma yapısının birincil şartları arasında değerlendirmektedir. Bu açıdan partiler, Türkiye genelinde kuruluş aşamalarında teşkilatlanma süreçlerine oldukça önem vermekte ve bu süreçlerde partinin kurumsal kimliği esasında oluşmaktadır. Çünkü partilerin il ve ilçe teşkilatlarının oluşumu, partilerin olağan ya da olağanüstü kongrelerinde yer alacak delege yapısını da şekillendirmiş olduğundan özellikle partilerin en üst karar alma organlarına girebilecek isimler açısından önem arz etmektedir. Türkiye'de delege yapısı içerisinde hizipleşmenin en belirgin kurumsallaşmış yapısının CHP örnekliğinde vücut bulmuş olduğu öne sürmek mümkündür. Parti Meclisi için gerçekleştirilen ve çarşaf listelerin yer aldığı parti içi seçim süreçlerinde genel başkanın ve genel merkez yöneticilerinin benimsemediği çeşitli isimlerin bu listeleri delerek seçimleri kazanabildikleri görülmektedir. Üstelik genel başkanın merkez yürütme kurulunda görev vererek genel başkan yardımcılığı görevinde yetki vermek istediği bazı isimlerin parti delegelerince en çok çizilen isimler olabildikleri bir vakıadır. Esasında parti içerisindeki bu mücadele alanı, şekillenen kadroların siyasal alanda kendilerini ispat etmelerini teşvik edebilmektedir.

Parti yapıları içerisinde partilerin aday gösterim süreçlerinin hem parti sistemlerini hem seçim sistemlerini ilgilendiren iki temel yönü bulunmaktadır. Bu temel ilişkiler daha önceki bölümlerde tartışılmıştır. Ancak Türkiye özelinde ön seçim ve aday gösterimine dair siyasal partiler yasasının reforme edilmesine dair iki temel savı ortaya koymak yerinde olacaktır. Bunlardan ilki olan ön seçim, esasında dünyada en başarılı örnek olarak ABD'de uygulanmaktadır. ABD'de ise eyaletten eyalete çeşitli usuller işletilerek ön seçim süreçleri tamamlanmaktadır. Bunlar arasında kapalı ön seçimlerde kim hangi parti üyesi ise sadece onun seçimine katılabilmesi, ön seçimin yalnızca kapalı zarf usulü ya da elektronik ortam üzerinde yapılabilmesi ve yargı birimlerinin ilgili yetkililerinin gözetiminde bu seçimlerin icra edilmesi öngörülmektedir. Hatta ön seçimler için kimi eyaletlerde bağlılık testi yapılması, düzenli aidat ödeyen parti üyelerinin ön seçim delegesi olabilmesi gibi çeşitli hususlar ortaya çıkmaktadır. Esasında bu özelliklerin pek çoğunun Türk siyasal kültürü açısından henüz erken olduğu ileri sürülse dahi yasal reformlarla yaşama geçirilebilmesi mümkündür.

Parti yapılarının kuşkusuz insan kaynaklarından parti disiplinine kadar çeşitli yönleri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde "parti disiplini", en çok tartışılan konulardan biridir. Parti disiplinin zayıf ya da güçlü oluşunun partiler sistemine ve oradan siyasal sistemin tümüne bir etki oluşturduğunu söylemek zor değildir. Parti disiplini konusunda çeşitli yaklaşımlar söz konusudur. Bu yaklaşımlardan ilki, parti disiplini anlayışının demokratik ya da otoriter bir nitelik göstermesinin en önemli nedeni olarak liderliğin gösterilmesidir. Bu görüşü savunan Hacıibrahimoğlu'na göre (2010: 25), parti disiplinin parti yönetimlerinin ve bilhassa liderlerinin merkezileşmesi yönünde genel bir temayül hâlini aldığını ve Türkiye'de parti liderlerinin parti krallarına dönüşme eğilimi taşıdıklarını savunmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de Haziran 2015 seçimleri öncesinde CHP tarafından parti üyesi olanların iller bazında hâkim gözetiminde çeşitli seçim çevrelerinde genel merkez ya da genel başkan kotaları dışındaki parlamenter aday liste sıralarının belirlenmesi seçimi, partiler kanununda yasallaştırıldığında demokratik partiler sisteminden bahsetmek ancak o zaman mümkün olabilecektir.

Türkiye'de sıkı parti disiplinine sahip bir partiler sistemi bulunduğundan yürütme ve yasama erkleri arasında kuvvetler ayrılığının katı bir şekilde uygulanamadığı görülmektedir (Kutlu, Örselli ve Kahraman, 2018: 71). Parlamenter sistem, kuvvetlerin daha yumuşak bir şekilde ayrılığına dayanırken başkanlık sistemleri daha katı kuvvetler ayrılığı öngörmektedir. Türkiye, başkanlık tipi bir hükümet sistemine geçmesine rağmen güçlü bir parti disiplini ve parti yönetimlerinin mutlak otoritesine dayalı bir partiler sistemi kültürünü parlamenter sistemdeki gibi devam ettirmektedir. Siyasal partiler, partileri içerisindeki hizipleri bir çoğulcu anlayış olarak aynı potada eritmek yerine "ihraç" mekanizmasını kullanmaktan eskisi ve

yenisiyle vazgeçememektedir. Bu açıdan Türkiye'de partiler reformu, demokratik siyasal kültürün gelişimi açısından önemini korumaya devam etmektedir. Ancak şu tespiti de yapmak gerekir ki, Türkiye'de partilerin disiplinli olması, esasında güçlü bir partiler ve hizipler rekabetinin toplumsal ve siyasal kültürün bir parçası olduğunu göstermektedir.

6.1.2. Türkiye'de Parti Yapılarının Reform Edilmesi ve Parti Sistemini Etkilemesi

Partiler sistemi içerisinde partilerin yapılarına dair yasal mevzuat konusunda dünyada çeşitli tutumlar ve uygulamalar görülebilmektedir. Örneğin İngiltere'de mahkemeler, parti tüzüklerini özel hukuk hükümleri çerçevesinde kabul ederek ihtilafların çözümü için yeterli görmekte ve Kanada'da parti içi sorunlar, ifade ve örgütlenme hürriyeti içerisinde değerlendirilerek fazla müdahil olunmamaktadır. Buna karşın Yeni Zelanda'da bir tür idare hukuku ilkelerini uygulama yönünde bir eğilim olduğu belirtilmektedir. Diğer yandan Yeni Zelanda'da Seçim Kanunu'nun 71. maddesinde, siyasal partilerin aday belirleme süreçlerinin ve iç işleyiş yapılarının demokratik ilkelere uygun olması gerektiği düzenlenmiştir. Buna karşın Yeni Zelanda Yüksek Mahkemesi'nce, siyasal partilerin seçmenlerin karşısına hangi adaylarla çıkabileceklerini belirleme noktasında özgür oldukları ve iç işleyişlerini istedikleri şekilde belirleyebilecekleri içtihatlaştırılmıştır (Delice, 2020: 51-52, 88-89).

Türkiye'de partileri düzenleyen yasal mevzuat oldukça tartışmalı olmayı sürdürmektedir. Bu bağlamda 1961 ve 1982 Anayasaları ile 1965 ve 1982 yıllarındaki ilgili parti kanunları siyasal partileri demokratik siyasal yaşamın bir parçası olarak değerlendirse de partilerin hem yapısına hem de siyasal mücadele alanlarına yönelik katı sınırlamaları öncelikleri arasına almıştır. Nitekim bu yasal düzenlemelerin son örneği olan 1982 yılındaki partiler kanunu, 1965 yılındaki ilgili kanundan daha da aşırı müdahaleci bir devlet mantığına dönüşerek Kapani'nin vurgusuyla (2013: 181) "uygun adım yürüyen disiplinli kuruluşlar" haline gelmişlerdir. İlgili Kanun çerçevesinde partiler, siyasal katılma yollarını olabildiğince daraltan çeşitli yasaklama ve kısıtlamalar içeren yapılar olarak düzenlenmiştir. 22.04.1983 tarihli ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 90. maddesi partilerin başka bir partiyi destekleme kararı almalarını yasaklamıştır. Seçim ittifaklarını yasaklayan düzenlemeler (ancak 24 sene sonra kaldırılabilmiştir) ve %10 ulusal baraj nedeniyle bazı partiler gayriresmi ittifak yöntemi ile başka parti listelerinden adaylarını göstermeye çalışmışlardır. Ayrıca Batılı demokrasilerde genelde partilerin kendi iç tüzüklerinde düzenlenen pek çok konu kanun hükmünde maddelere konu olmuştur. Bu açılardan 1982 yılında tasarlanarak uygulamaya konan partiler kanunu partiler demokrasisine karşın bir güvensizlik düşüncesi ile siyasal ve toplumsal gerçekliklere aykırı bir şekilde demokratik bir siyasal düzen idealine uygun olmayan niteliklere sahip olmuştur.

Demokratik siyasal sistem çoğu defa bir parti sistemi olarak kendini göstermektedir. Siyasal partilerin artan gücü, demokrasiyi yalnızca bir parti sistemi olarak tanımlamanın ötesine geçerek "patrikrasi" (*partitocrazia*) olarak tanımlanmasına bile neden olabilmiştir. Patrikrasi, siyasal iktidarın gerçek alanının hükümetler ya da yasama organlarından parti yönetimlerine kaydığını ifade eden bir anlayıştır. Bu açıdan modern demokrasiler siyasal partiler üzerine kurulu birer yapı olarak ele alınarak, demokrasi ilkesi ne derece uygulanırsa siyasal partilerin rolünün o derece artacağı belirtilmektedir (Sartori, 2017: 190-191). Türkiye'de partilerin temel yapısal sorun alanlarından en önemlisinin parti liderliğinin otoriter özellik göstermesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Türk siyasal partileri de Michels'in (1959: 385), siyasal partilerde yönetimi kontrol altına alan bir grubun süreç içerisinde başkaları ile yönetimi paylaşamayacak ölçüde refleksler göstermesini ifade eden Oligarşinin Tunç Kanunu'na uygun bir özellik gösterdikleri görülmektedir.

Türkiye'de siyasal partiler, genel başkanlarını olağan ya da olağanüstü büyük kongrelerinde parti delegelerince seçerken, Yeni Zelanda'da parti genel başkanları, her parlamento seçimleri sonrası bir güven tazelemesi aracı olmaya olanak tanıyacak şekilde parlamentodaki grubu tarafından seçilmektedir (Sayarı, 2013: 135). Bu bağlamda Yeni Zelanda'da bir siyasal parti genel başkanının ve bir parlamenterin durumu, Türkiye'nin parlamenter sistem ve başkanlık tipi hükümet sistemi tecrübelerinin her ikisi açısından ayrışmaktadır. Türkiye'de partiler sistemi, Endonezya'daki parti disiplinlerinden daha katı bir özellik ihtiva etmekle birlikte bu ülkedeki parti disiplin anlayışlarına benzer formlara da sahiptir. Fransa'da ise parti sistemleri daha esnek disiplin anlayışına sahiptir. Kuşkusuz parti disiplinindeki katılık, partilerin siyasal alana demokratik, siyasal ve yönetsel katkı düzeylerini zayıflatma niteliklerine neden oldukça partiler sisteminin hükümetlerin işleyiş niteliği üzerinde demokratik kamu siyasalarını destekleme konusunda siyasal belirsizlikler ortaya çıkarabilecektir. İkinci olarak "güçlendirilen" parlamenterlerin, yasama alanında hükümet faaliyetlerini denetleyen, hesap sorabilen ve hükümet sisteminin işleyişi açısından fren-kontrol unsuru olarak varlık gösterebilme olasılıkları göz ardı edilmemelidir.

6.1.3. Türkiye'de Parti Sisteminin Hükümet Sistemini Etkilemesi

Parti sistemi, siyasal iktidara tek ya da ortak/paydaş olarak gelme potansiyeli bulunan partilerin sayısı, o ülkedeki siyasal ayrışmadan doğan kırılmaların sayısı, partiler arası ideolojik mesafe düzeyi ile siyasal rekabetin yapısal bir konsolidasyon oluşturup oluşturmadığı gibi temel faktörlerle belirlenmekte ve partiler arası rekabetin şeklini göstermektedir. Bu tanımlamayı yapan Özsoy Boyunsuz ve Esen'e göre (2020: 8):

> "(…) Parti sistemi, hükümet sisteminin işleyişini anayasanın normatif özelliklerinden belki de daha fazla etkileme gücüne sahiptir. Çoğu zaman hükümet sistemi kaynaklı görünen siyasal krizlerin nedeni parti sistemidir. (…) Türkiye'de parlamenter sistemin krizleri olarak ifade edilen ve sonrasında oluşan seçimli otoriter rejimin hükümet sistemini yaratan, parti sistemi kaynaklı yapısal problemler mevcuttur. (...) Türkiye'nin parti sistemi, rejimin içinde bulunduğu salınımı takip etmektedir; şöyle ki çoğunlukta bulunan sağ oylar bir partide birleşebildiğinde hâkim parti yapısı oluşmakta, bu yapı üst üste seçim kazanan tek partinin hâkimiyetine giren siyasal rekabet ortamına yol açmaktadır. Özgürlük vaadi ile gelmiş olsalar bile kısa sürede pekiştirilmiş olan bu gücü terk etmek istemeyen ve devletin/kamu gücünün sağladığı patronaj araçlarını kullanarak hâkimiyet alanını genişleten bu partiler, özgür ve adil siyasal rekabet ortamını kaldırarak hegemonyacı partiye dönüşmektedirler (Demokrat Parti, Adalet ve Kalkınma Partisi gibi)."

Belirtilen hususlar bağlamında Türkiye'de parti sisteminin kurumsal dinamiklerinin ve yapısının, parlamenter sistem içerisinde de başkanlık sistemi içerisinde de benzer özellikler gösterme olasılığının yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak parti sisteminin özellikle aşırı ya da ılımlı bir yapı göstermesi, hükümet sisteminin işleyiş niteliği üzerinde farklı etkiler gösterebilmektedir. Nitekim siyasal parti kırılmalarının ikiden fazla kutuplu olduğu aşırı çok parti sistemi ile partiler arası ideolojik mesafenin daha az olduğu ve iki eksenli kutuba daha yakın kırılmaları ifade eden ılımlı çok parti sistemi, iyi işleyen bir hükümet sistemi açısından oldukça önemli değişkenlerdir. Bu açıdan beş ya da daha fazla partinin iktidar partisi ya da ortağı olma potansiyelinin olduğu, kutuplaşma ve kırılmanın arttığı aşırı çok partili sistemlerde hükümet sisteminin iyi işlemesi zorlaşmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de 1970'li yıllarda görülen yönetsel istikrarsızlıkların, parlamenter sistemin kendisinden çok, parti sisteminden kaynaklı krizler olması kadar (Özsoy Boyunsuz ve Esen, 2020: 9), temsil adaletini artıran seçim sistemi ile ilişkisini de bir kenara not etmekte yarar bulunmaktadır.

Öte yandan Türkiye'de özellikle cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi deneyimleri parti sistemi üzerinde çeşitli etkiler doğurmuş ve çeşitli siyasal beklentiler oluşturmuştur. Bu beklentilerden biri de iki partili sistem tahayyülüdür. Nitekim bu siyasal sistem tahayyülü, esasında ancak "iki ana partili ittifak"lar üzerinden uygulanabilir. Bu durum ABD ve Anglo-Sakson ülkelerdeki tipik iki parti sistemlerinde olduğu gibi yalnızca iki siyasal partiden müteşekkil değildir. Bu nedenle ulusal meclislerinde belirli düzeylerde temsil kabiliyeti olmakla birlikte seçim özünde iki güçlü partinin karşılıklı mücadeleleri üzerinden bir kampanya ile sürdürülmekte ise, bu siyasal rekabet ortamı iki partili siyasal sistem yarışmasını ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye'de 2017 yılından itibaren geçiş yapılan başkanlık hükümet sistemi ittifaklara kapı aralamayı daha fazla teşvik etmiş ve Türkiye siyaseti 2019 yılındaki yerel seçimlerde çok açık bir şekilde iki ana siyasal parti üzerinde diğer irili ufaklı tüm siyasal

partileri neredeyse toplayarak fiilen bir seçim süreci işletebilmiştir. Ancak bu partiler ittifakında her iki ittifak kendi içerisinde türdeş partilerden oluşmamıştır. Bu durum özünde Türk siyasal hayatı açısından özellikle farklı siyasal ideolojik partileri bir araya toplaması açısından önemli bir tecrübe sunmuştur.

Ak Parti'nin muhafazakâr demokrat, merkez bir siyasal parti olarak; Milliyetçi Hareket Partisi ile fiili, Büyük Birlik Partisi ve Hür Dava Partisi gibi milliyetçi ve muhafazakâr sağ partiler ile ittifakı iki önemli tecrübe daha ortaya koymuştur. Bu bağlamda uzun yıllar sert siyaset sürdüren yakın ideolojik eksendeki siyasal partileri birbirlerine yakınlaştırabildiği gibi HÜDA-PAR gibi Kürt siyasal İslamcı bir oluşumun desteğine pozitif yönde yaklaşabilmiştir. Diğer yandan Cumhuriyet Halk Partisi'nin ise İYİ Parti ve Saadet Partisi ile fiilen, Halkların Demokratik Partisi ile örtülü olarak gerçekleştirdikleri bir ittifak tecrübe edilmiştir. Burada, merkez sol, sosyal demokrat bir siyasal parti ile İslamcı-muhafazakâr ve sağ milliyetçi bir siyasal parti resmi olarak ittifak partileri olabilmiştir. Üstelik Türk milliyetçisi bir siyasal parti örtülü de olsa ana ittifak partisi öncülüğünde Kürt kimlikçisi bir siyasal parti ile aynı siyasal iktidarı eritme hedefinde buluşabilmişlerdir.

Türk siyasal hayatında 2018 ve 2019 seçimlerinde açıkça tecrübe edilen iki ana/merkez parti üzerinden birbirinden farklı siyasal partilerin bir araya gelebilmesi, özünde Sartori ve Duverger'in tezde sıkça belirtilen ve ilgili ülke tecrübelerinde görüldüğü üzere hükümet sisteminin parti sistemini etkilemesi varsayımı, kısmen doğrulanmış gözükmektedir. Bununla birlikte Türkiye gibi parlamenter sistem tecrübelerinde tek başına bir siyasal parti tek başına iktidara gelmediğinde çok partili koalisyon hükümetleri sistemi tıkama yönünde sonuçlar ortaya çıkarabilmiştir (Heywood, 2012: 401). Bu yönüyle de parti sistemi, hükümet sisteminin niteliğini ve işleyişini etkilemiştir. Ancak başkanlık sistemi tecrübesinde değil parlamenter sistemde bu etki alanı belirginleşmiştir. Bu bağlamda Türkiye siyasal hayatı içerisinde farklı ideolojik partilerin bir arada yarışması kuşkusuz başkanlık tecrübesi ile ortaya çıkmış bir sonuç değildir. Türkiye'de uzun yıllar hâkim olan çok partili parlamenter demokratik sistem, koalisyon hükümetleri sırasında bu tür örnekleri tecrübe etmiştir. En bariz örneklerden birini aynı zamanda Kıbrıs Barış Harekâtı Kararı alınması gibi önemli krizler karşısında bir arada hareket edebilmiş olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Milli Selamet Partisi'nin 1973 yılında kurdukları koalisyon hükümetinde görebilmek mümkündür.

Parti ittifaklarına gelindiğinde Türkiye'deki son dönem ittifak siyaseti tecrübesi esasında iki ana akım siyasal parti ittifakları üzerinden şekillenmemiştir. Çünkü ana akım bir siyasal parti türdeş nitelikle siyasal partileri yalnızca bir araya getirmesi gerekirken Türk siyasal toplumu, siyasal kutuplaşma düzeyi dikkate alındığında birbirlerinden farklı temelli ideolojik

siyasal partileri, mücadele hedeflerindeki ilgili siyasal partiye karşı güç odağı oluşturabilecek en yakın siyasal güç odağındaki parti ile iş birliği ilişkisine götürebilmiştir. Ayrıca önceki bölümlerde ortaya konulan Lijphart'ın "etkin parti" katsayısının bu seçimler açısından da çok partili sistemi onaylayacak oranlara tekabül edebileceği kolaylıkla anlaşılabilir. Bununla birlikte dünyada siyasal partiler arasındaki ittifaklar, çok farklı biçimlerde gerçekleşmektedir. Pek çok siyasal parti, geçici ve az örgütlü olarak kısa dönemli siyasal hedefler için seçimlere girebilmekte ya da bir hükümeti düşürmek ya da gücünü artırmak amaçlı olarak bir ittifakın parçası olabilmektedir. Bazı siyasal partileri ise ittifakın diğer partilerinden ayırmak oldukça güçtür. Örneğin 20. yüzyıl başlarında İngiltere'deki Ulusal Liberal Parti ile Muhafazakâr Parti birbirlerinden resmen ayrı olarak örgütlenmiş olsalar da, Duverger'e göre (1993: 417), bu her iki siyasal partiyi birbirlerinden ayırt etmek oldukça güçtür.[*] Türkiye'de en güncel örnekler arasında Ak Parti ve MHP ittifakı kısa vadede güçlü bir iş birliği hâlinde ittifakını yürütüyor ve yürütmüş olmasına karşın uzun vadede ve Türk siyasal kültüründe bu durumun niteliği belirsiz ve henüz ispatlanmış değildir.

Parti ittifakları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar hedeflerinin olduğu bir siyasal tasarımda mutlak olumlu ya da mutlak olumsuz bir duruma işaret etmemektedir. Sartori'nin özellikle sınırlı çoğulculuk örneği olarak tanımladığı üç-dört partinin, parçalanmış bir parti sistemi içerisinde seçim ittifaklarına girişmesi, aynı zamanda bir bütünleşme sürecini teşvik etmektedir. Bu anlayışa göre seçime ittifak olarak giren partiler, birbirleri aleyhine davranmama yoluna gitmekte ve bu tür bir seçim ittifakı süreci, kazanmaları hâlinde ittifak partilerini olası bir koalisyon hükümetine taşımanın altyapısını oluşturmaktadır. Böylece basit çoğunluk ya da nispi temsil sistemlerinde ortaya çıkan parti ittifakları, menfaat birliğini sağlamaya neden olmaktadır. Bununla birlikte Sartori, ikinci bir risk alanına dikkat çekmektedir. Buna göre seçim biter bitmez partilerin ittifaktan ayrılması, olası güç birlikteliğini bozarak hem parçalı parti sisteminin ortaya çıkardığı kutuplaşmayı daha da artırmakta ve seçim ittifakından elde edilen kazanç, seçmen nezdinde olumsuz bir algı doğurabilmektedir. Bu açıdan Sartori (1997: 20), seçim sistemi tasarımlarının parlamenter sistemde koalisyon hükümetleri açısından başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde başkanın kabinesi açısından seçimden önce ilkeleri belirlenmiş uyumlu ve tutarlı bir koalisyon birlikteliğine olanak sağlaması ile süreklilik kazanacağı kanısındadır.

[*] Türkiye özelinde Vatan Partisi ile Ümit Özdağ'ın kurmaya çalıştığı siyasal oluşum, Saadet Partisi ile Yeniden Refah Partisi, Büyük Birlik Partisi ile MHP, Memleket Partisi ile Türkiye Değişim Partisi, LDP ile DEVA Partileri, çıkış ve/veya hedef noktaları itibariyle benzer özellikler gösterebilen siyasal partiler olarak değerlendirilebilir.

Tek turlu çoğunluk seçim sisteminde iki partili sistem varsa ittifak istisnai hâllerde vuku bulmakta (küçük siyasal partilerin çokluğu gibi) ancak çok partili sistemde teşvik edici bir faktör niteliğinde kendine yer edinebilmektedir. Esasında belli bir seçim sisteminin, parti ittifaklarının oluşumu üzerindeki etkisini net bir şekilde belirlemeye çalışmak kolay değildir. Kuramsal anlamda tek ya da iki turlu seçim sistemlerinde az oy alan adayları çekilmeye zorlayarak şekil açısından varsa ittifaklar anlamsızlaşır gibi görünse de özellikle ciddi bir yarış kabiliyeti ortaya çıkaran durumlarda en zayıf partileri daha ilk turda tek bir aday üzerinde anlaşmaya iterek parti ittifaklarını kuvvetlendirici bir etki gerçekleştirilebilir. Bu tür durumlarla birlikte parti yapılarının parti sistemlerini ve parti ittifaklarını şekillendirebileceği göz ardı edilmemelidir. Bu noktada Duverger'in de örnek verdiği gibi (1993: 421), Fransa'da siyasal partilerin merkezi otoritelerinin zayıflığı ve parti disiplinin güçsüz oluşu, partilerin seçimlerdeki ittifaklarının hızlı bir şekilde dağılmasının ana nedenlerinden görülmektedir.

En başarılı koalisyon hükümetlerinin ideolojik olarak iltisaklı partilerin oluşturduğu koalisyonlar oldukları yönünde bir kabul bulunsa da mutlak bir tespit içermemektedir. Bununla birlikte bu kabul, Türk siyasetinde özellikle seçim öncesi süreçlerde yakın eğilimli partileri bir ittifak altında toplamaya yöneltebilmiştir. Nitekim Türkiye'de seçim ittifakları yasal olarak izin vermeyen süreçten önce de Saadet Partisi (SP) ile Büyük Birlik Partisi (BBP), partilerden birinin diğeri adına seçimden çekilerek ortak adaylarla Saadet Partisi listesinden seçimlere girdikleri bir vakıadır. Bu ittifaka gayriresmi bir isim olarak Milli İttifak adı verilmiştir (Bekaroğlu, 2015: 14). Bu listelerden 2015 Kasım seçimlerine giren BBP'liler seçimden önce partilerinden istifa ederek SP'ye, seçim sonrası partilerine geçmek üzere, üye olmak durumunda kalmışlardır (İba, 2017: 173). Türkiye'de oldukça yüksek kabul edilebilecek bir baraj oranının bu partilere oy verebilecek seçmen davranışlarını ne kadar etkilediği ölçülemese de bu ittifak başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu ittifak tecrübesine karşın 2015 Haziran seçimlerinde HDP'nin barajı aşmış olması bir tutulmamalıdır. Esasında HDP, bu seçimlerde gayri resmi bir ittifakın ismi olmuştur. Nitekim bu seçimlere HDP öncesi seçimler itibariyle %6-8 arası bir potansiyeli bulunan bir parti olarak katıldığı gibi, Emek Partisi (EMEP) gibi radikal ve aşırı sol nitelikli partilerle ittifak yapmıştır. Ayrıca bu seçimler Kürt entisitesi üzerinden en belirgin kutuplaşmanın olduğu seçimler olduğu gibi stratejik oy kullanan bazı seçmen davranışlarının, barajı aşmasına yönelik oy kullanma edimini teşvik etmiştir. Türkiye'de uzun yıllar %10 barajını aşmanın en temel yolu barajı aşabileceği düşünülen bir siyasal parti ile diğer küçük partilerin ittifak yapabilmeleri olmuştur. Nitekim 1991 seçimlerinde Refah Partisi çatısı altındaki ittifak, %16,88 ile 62 sandalye kazanırken; parlamenter sayısı RP (41), Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) (19) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) (2) olarak dağılmıştır.

Dolayısıyla siyasal partileri arka yollardan dolaştırarak böyle bir sürece başvurtma yöntemi, 2018 yılındaki seçimlerle sona ermiştir.

Genel olarak şunu söylemek mümkündür ki, çoğunluk seçim sistemleri "yönetimde istikrarı"; nispi seçim sistemi ise "temsilde adaleti" gerçekleştirmeye daha fazla eğilimlidir. Bu iki temel ilkenin uzlaştırılması oldukça güçtür. Ancak çoğulcu temsil yapısının ve siyasal istikrarı korumanın; ekonomik, yönetsel ve toplumsal gelişmeye olumlu yönde katkı sunacağı açıktır. Bu noktada Türkiye'de %10 ulusal seçim çevresi barajının %5-7 arasındaki bir sınıra çekilmesi, parti-seçim sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerini daha nitelikli hâle getirebilecektir. Türkiye'deki %10'luk barajın demokratik rejimlerin bir özelliği kabul edilemeyecek derecede yüksek olduğu savı (Türk, 2006: 99) doğrudur. Bununla birlikte 7102 sayılı Kanun'un 12. maddesi ile 2018 yılından itibaren birden fazla siyasal partinin seçimlere ittifak olarak katılmaları olanağı tanınması ve ittifak partilerinin toplam oyu %10'u geçtiği takdirde ülke barajı sınırına tabi tutulması "temsilde adalet" açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir (Arıkan, 2018: 210-212). Bu durumun yönetimde istikrarsızlığı getirebileceği endişesi duyulabilecek olsa da siyasal uzlaşı kültürünü geliştiren ve kutuplaşmış siyasal ayrışmaya ılımlı bir nitelik kazandırabileceği savunulabilir.

Diğer yandan parlamentonun göstermelik bir yapı olarak yer aldığı "kuvvetler birliği" anlayışında, diktatoryal bir rejim ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan demokratik siyasal sistemler ya "kuvvetler ayrılığı" ya da "kuvvetlerin iş birliği" ile siyasal yapılarını oluşturmak zorundadırlar. Kuşkusuz kuvvetler ayrılığı, özünde temsili rejim anlayışına dayanmaktadır. Bu noktada Sezen (2000: 283-284), gerçek bir kuvvetler ayrılığını, parti sistemiyle anayasal çerçevenin bir bileşkesi olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda tek parti ve kısmen iki parti sistemi, çok parti sistemine göre daha fazla kuvvetler birliğine yakınlık arz etmektedir. Bununla birlikte iki partili ya da çok partili sistemde hem yürütme hem de yasama organlarında çoğunluk olan bir parti söz konusu olursa aynı şekilde kuvvetler ayrılığı zarar görmeye daha fazla eğilim gösterebilir. Bu açıdan anahtar rolü siyasal partiler üstlenmektedir. Siyasal demokrasi, günümüzde belirgin bir şekilde partiler aracılığıyla bir yarışın sürdürüldüğü devlet şekli halini almaktadır. Devletler, demokratik sistemlerde de gittikçe partiler devleti olmaya eğilim gösterebilmektedir. Nitekim siyasal partiler, çok partili bir sistemde uzun süreli bir hâkim parti rolü aldıklarında kuvvetlerin yapısını ve kurumlarını önemli ölçüde etkileyebilme potansiyeli taşımaktadır.

Siyasal partilerin işleyişi kadar hâkim bir partinin varlığı pek çok Amerikan federe devletinde farklı bir görünüm verebilmektedir. Hatta 1914 öncesi İsviçre'de olduğu gibi bir rejimin mahiyetini çok farklı hâle getirebilir. Bunların yanında örneğin ABD'de Kongre

çoğunluğu ile başkanlık aynı partinin elinde olduğu durumlarda resmi ve kuralsal olarak kuvvetler ayrılığı oldukça gevşer ancak ayrı partilere ait olduğunda güçlendiği tecrübe edilmiştir. Esasında partilerin bu tür etkisi, hükümet sistemlerinin de göreceli (izafi) bir özellik taşıdığını gösterir. Bu açıdan ülke içerisindeki siyasal yapıların ilişkilerinde ve varlıklarında meydana gelebilecek değişimlerin hükümet sistemini de değiştirebileceğini görmek gerekir. Bu durum aynı zamanda salt kurumsalcı bir bakış açısıyla klasik anayasal tanımlama katılığını da ortadan kaldırır. Bu noktada, hükümet sistemlerini de doğrudan ilgilendiren bir husus olarak kuvvetler ayrılığının derecesi, anayasa hükümlerinden çok, parti sistemine bağlıdır (Duverger, 1993: 502). Bir ülkede anayasa, kuvvetler ayrılığını açıkça öngörmüş olsa da örneğin tek partili bir sistem çok sıkı bir kuvvetler toplanmasına yol açabilir ve o siyasal parti hükümetin tüm organlarını yine sıkı bir şekilde birbirlerine bağlayabilir. Sistem çoğulcu (*plüralist*) bir nitelik gösterse dahi tek parti hâkimiyeti buna benzer sonuçlar verebilecektir. Bu bağlamda anayasal düzeyde kuvvetler ayrılığı belli bir dereceye kadar önemli olsa da, bu önem kadar etkili bir husus da her partinin belli bir konuda uzmanlaşmasından doğan bir 'partiler ayrılığı'ndan da bahsetmek mümkün hâle gelmektedir. Bu açıdan iki-parti ve çok-parti sistemleri, hükümet sistemlerinin işleyiş niteliği üzerinde tamamen farklı sonuçları doğurabilir.

Batı Avrupa ülkelerinde tek parti hükümetleriyle koalisyon hükümetlerinin siyasal sistemlerinin başarılı işleyişine yönelik anlamlı bir korelasyon farklarının bulunmadığı literatürde genel olarak belirtilmektedir. Almanya ve İngiltere gibi pek çok ülkede koalisyon hükümetleri siyasal istikrarı sürdürebilmiştir. Ancak Batı Avrupa toplumlarındaki siyasal kültür, toplumsal ayrışma dinamikleri ve ekonomik performans ölçütleri, Türkiye'de tecrübe edilen tek parti iktidarları ile karşılaştırmada doğru sonuçlar verebilmeyi mümkün kılmamaktadır. Her ne kadar çok partili hayata geçişten bu yana tek parti iktidarları koalisyon hükümetlerinden daha başarılı olarak ifade edilse dahi koalisyon hükümetlerinin de siyasal istikrarı, ekonomik ve demokratik gelişimi artırabilmeleri mümkündür. Nitekim tek parti iktidarları ekonomik başarılara daha yatkın sonuçlar verebilirken demokratik ölçütler konusunda pek çok kez gerileme süreci oluşturabilmektedir (Tosun, 2016: 157). Bu noktada en önemli reform alanlarının başında parti sistemlerini de etkileyecek seçim sistemleri yerini almaktadır.

Öte yandan Türkiye'de parlamenter sistem içerisinde koalisyonların toplumsal ve antropolojik bir veri olduğu dile getirilebilmiştir (TÜSİAD, 2001: 265). Esasında bu durum, çok partili sistemin temel ifadesidir. Nitekim çok partili sistemler, toplumsal ayrışma alanlarının ikiden fazla kırılma oluşturduğu durumlarda ve uzun süreli tecrübeler zincirini beraberinde getirdiğinde kurumsallaşma özelliği kazanabilmektedir. Durum böyleyken güçlü

hükümetlerin tek parti hükümetleri değil farklı kesimleri birleştiren hükümetler oldukları öne sürülebilir. Bununla birlikte Türkiye örneğinde gerçekleştirilen birtakım araştırmalarda tek parti ya da koalisyon nitelikli hükümet tipleri ile ekonomik performans ve genel ekonomi politikaları arasındaki başarıyı ortaya koyabilecek anlamlı bir ilişkinin bulunamadığı belirtilmektedir (İba, 2017: 165). Bu bağlamda sorun hükümet sisteminin niteliğinden ya da işleyişinden öte iktidarı elinde bulunduran siyasal partinin ya da ortaklarının yönetim kabiliyeti ile ilgilidir.

6.1.4. Türkiye'de Parti Sistemi Model Önerisi

Demokratik bir siyasal sistemde siyasetin ve yönetimin etkili ve verimli bir ahenk içerisinde işlerliği, o ülkede parti sisteminin niceliksel durumu (iki ya da çok) fark etmeksizin "hâkim parti" sistemi adı da verilen bir yapıya dönüşmüşse, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri çerçevesinde ayrı bir tartışma alanı ortaya çıkarabilecektir. Bu noktada hâkim parti olgusuna dikkat çekmekte yarar görülebilir. İlgili siyasal sistemde diğer tüm siyasal partilerden daha etkili olan, çok defa ve genelde üst üste girdiği seçimlerde rakiplerini oldukça geride bırakan ve siyasal gelişiminin önemli bir süresi boyunca çoğunluğunu ve iktidarını koruyan bir parti, hâkim parti olarak kabul edilir. Ancak bu unsurların yanı sıra bir siyasal partinin hâkim parti olabilmesinin toplumsal etmenleri de söz konusudur. Aynı zamanda hâkim parti, kamuoyunun hâkimiyetine inandığı partidir. Bu durumda hâkim partinin karşıtları dahi onun üstün ve belirgin siyasal konumunu ve nüfuzunu içselleştirmese bile kabul etmek zorunda kalır. Diğer yandan hâkim partinin olduğu siyasal sistemde parti sistemini bir özel tip olarak hâkim parti sistemi olarak tanımlamak doğru olmayacaktır. Nitekim demokratik siyasal rejimlerde iki partili ya da çok partili sistemler içerisinde hâkim partinin konumunu, tek parti sisteminin içerdiği niteliklerden de ayrışması açısından da dikkate alarak değerlendirmek, tercihe daha uygun bir durum oluşturacaktır.

Hâkim partilerin bir önceki paragrafta belirtilen temel birtakım özellik ve ayrışma nitelikleri kadar siyasal sistemin kendi içerisindeki ilişkileri açısından en stratejik değerlendirme alanının iki parti ya da çok partili sistemlerde seçim sisteminin türü ile de yakından ilişkili olarak alacağı pozisyonlar üzerinden olabileceğini vurgulamak gerekir. Bu durum özellikle başkanlık tipi hükümet sistemlerinde iki partili ya da çok partili sistem ile nispi temsil ya da çoğunluk türü seçim sistemlerinin farklı uygulama biçimleri ile yeni görünümler bir önceki pratikler dikkate alındığında kaçınılmaz olabilir. Çok partili sistemde nispi temsil ya da iki turlu çoğunluk seçim sistemi uygulamalarında hâkim parti paradigmasının oluşumu hem zor hem de kolaydır ancak iki partili sisteme göre iktidar ve nüfuz hâkimiyetini orta ve uzun vadede tümüyle kaybetme riskiyle de karşı karşıyadır: Türkiye'de Adnan Menderes'in

Demokrat Partisi ve Turgut Özal'ın Anavatan Partisi gibi. Ancak bu tür birkaç seçim üst üste hâkim parti pozisyonu alan siyasal partiler, oy tabanı kaybetme riskini, özellikle çok partili ve nispi seçim sistemlerinde üstlenmek zorundadır.

Tüm bunlarla birlikte hâkim partinin varlığı bir siyasal sistemde istikrar sağlayıcı bir görünüm ortaya çıkarmakla birlikte aynı zamanda siyasal dinamizmin kaybına da yol açabilir. Duverger'e göre (1993: 401), hâkim partinin önemli bir süreklilik kazanması hâlinde partinin yenilik ihtiyacı kısıtlanır ve diğer siyasal hareketlerin zayıf hâllerini sürdürmesi hâlinde siyasal yaşamı durağanlaştırır. Daha açık bir ifadeyle hâkim parti, uzun süreli iktidar tekelinde ilk canlılığını ve heyecanını kaybeder, yıpranır ve "metal yorgunluğu" başlar. Türkiye özelinde bu hususu iki partili sistem ve tek turlu çoğunluk seçim sistemi üzerinden ele alırsak hâkim parti, uzun süreli iktidarı kontrol edebileceği gibi uzun süre bu siyasal gücünü kaybedebilir. Ayrıca diğer partilerle olan ittifak siyaseti hâkim partiyi belli ölçüde sınırlandıracağından hem yönetimde istikrarı sağlayabilecek hem de uzlaşma kültürünü pekiştirebilecektir. Bu durum, ister çok partili ve nispi seçim sisteminde olsun isterse de çok partili ve çoğunluk seçim sisteminde olsun Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulları ve değişkenleri ciddi dönüşümlere tanıklık etmedikçe benzer sonuçları beraberinde getirebilecektir.

Son olarak Türkiye'de parti sisteminin, siyasal kültürü, toplumsal ayrışma kodları ve parçalı parti sistemi bir arada değerlendirildiğinde iki partili sistem yerini çok partili sistemin bulunmaya devam edeceği kısa ve orta vadede kesin bir görünüm arz etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de çok parti sisteminin aşırı parçalı ve kutuplu dönemleri dikkate alındığında Sartori'nin ilgili bölümlerde öne sürdüğü "ılımlı çok parti sistemi" çerçevesinde tasarlanmaya çalışılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan parti sisteminin, Türkiye'de hükümet sistemi tercihi ne olursa olsun seçim sistemi tercihlerinin, aşırı çok parti sistemine olanak tanımak yerine ılımlı bir çok parti sistemine yönelik olması gerekmektedir. Bu bağlamda yasal ittifakların devamlılığı da dâhil çok parti sisteminde uzlaşmacı ve çoğulcu siyasal yaklaşımlar demokratiklik özelliğini artırıcı bir yönü ile birlikte geliştirilmesi ve korunması gerekmektedir. Korunması boyutu, Türkiye gibi etnik ve mezhepsel özelliklere sahip bir toplum ve bölgesellik yapısı olan, siyasal coğrafyası itibariyle stratejik öneme haiz bir ülkenin terör, uluslararası göç ve güvenlik konularına koşut olarak parti sisteminde dengeyi oluşturması, kendine özgü saiklerle ayrı bir önem ifade etmektedir.

Öte yandan Türkiye'de seçmen, parlamento seçimlerinde parti adaylarını değil siyasal partileri ve genel başkanlarını oylamaktadır. Nitekim Türkiye'deki seçim sistemi, seçmenlere oy verdikleri partinin hangi sıradaki adayını tercih ettiklerine yönelik bir olanak tanımaz. Üstelik d'Hondt sistemi, seçmenin oy vermediği adayların, daha fazla oya karşılık gelerek nispi

temsille seçilebilmelerine yol açabilmektedir. Ayrıca yurt dışı seçmen oylarının hangi seçim çevresine gittiğinin belli olmaması ayrı bir garabettir. Başkanlık sistemlerinde uygulanan dar bölge çoğunluk seçim sistemlerinin temel amacının yürütmenin gücüne karşı yasama meclisinde güçlü parlamenterlerin oluşmasına olanak vermesi gerektiği literatürde vurgulanan bir konudur. Bu noktada siyasal partilerin 2820 sayılı Kanun'un ilk hâlinde yer alan "ön seçimler" uygulaması ile adaylarını her ildeki ya da seçim çevresindeki kayıtlı parti üyelerince oylanarak belirlenmesine yönelik bir yasal zorunluluk tasarlanabilir. Aksi takdirde mevcut partiler kanunu, siyasal partilerin genel merkezlerine çok güçlü ve nihai yetkiler tanımakta, partilerin daha fazla otoriterleşmesine, merkeziyetçiliğin ve disiplinciliğin artmasına yol açmaktadır. Hâlbuki başkanlık sistemlerinde ilgili bölümlerde de tartışıldığı üzere aşırı disiplinli partilerin varlığı, yasama-yürütme ilişkilerinde yasama organını işlevsizleştirmeye götürerek katı kuvvetler ayrılığını olumsuz yönde etkileyebilecektir.

6.2. Türkiye'de Seçim Sistemi ve Hükümet Sistemi İlişkileri

Seçim sistemleri ile siyasal sistem ilişkilerine dair bilimsel yaklaşımlar, özellikle Batı Avrupa demokrasilerinde nispi temsili uygulamaya başlayan devletlerdeki siyasal güç ve hükümet sistemlerinin değişmeye başlaması ile gerçekleşmiştir. Seçim sistemi ile siyasal sistemin demokratikliğinin ne ölçüde güvence altına alınabileceği yahut siyasal sistemin bir tür iksiri olarak tanımlanmasına yönelik çeşitli genellemeler yapmak mümkündür. Literatürde hâkim görüş; seçim sistemi, parti sistemini belirler ve parti sistemi de temsili rejimin niteliğini belirler. Aynı zamanda küresel siyasal sistemin bir unsuru olan seçim sistemi, en önemli siyasal değişkenler arasındadır. Kuşkusuz kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması vb. yollarla kamuoyunun oluşturulması ve yönetilmesi değişmeye başlasa da seçim, seçmenlere siyasal karar alma süreçlerine katılma olanağı sunan en popüler yöntemlerden biri olmayı sürdürmektedir (Cotteret ve Emeri, 1991: 71).

Seçim sistemlerinin, siyasal sistemin temel paradigmaları üzerinden kurgulanması, özünde yalnızca Türkiye siyasal tarihinin bir tartışma konusu değildir. Çok daha önceleri örneğin 1918 yılından önceki İngiliz siyasal sistemine bakıldığında nispi seçim sisteminin tercih edilmemesinin temel hedefi İrlanda'da İngiliz taraftarlarının kazanması olduğundan (Duverger, 1993: 385), çoğunluk seçim sistemi "temsilde adalet"ten çok "siyasal sistemin temel kodlarının bekasının korunması" olarak anlam kazanabilmiştir. Bununla birlikte günümüzde İngiltere'de uygulanan çoğunluk sistemi, parlamentonun temsil ediciliğini etkin yönetime feda ederken, Fransa'daki karma sistem, etkin yönetimi, parlamentonun temsil ediciliğine feda etmektedir (Sartori, 1997: 77). Dikkat edilirse biri parlamenter, diğeri yarı başkanlık hükümet sisteminde uygulanan iki farklı çoğunluk sisteminde ortaya çıkan, teşvik edilen veya devamında

fayda görülen parti sistemi ile İngilizler, üniter devletçi bir anlayışla yönetsel istikrarı daha fazla öncelerken; Fransızlar, yönetimde istikrarı ve temsilde adaleti birlikte tercih etmişlerdir.

Türkiye'de seçim sistemi tartışmaları özünde Türk siyasal hayatının kırılgan ve krizlerle iç içe olan yapısı ile düşünülmeyi her zaman gerekli kılmaktadır. Daha açık bir ifadeyle beklenmedik ve olağanüstü değişimler karşısında seçim sisteminin tipi, olabilecek sonuçları itibariyle birtakım varsayımları beraberinde getirmektedir. Nitekim Duverger (1993: 405), bu tür durumları üç şekilde formüle etmiştir:

- Nispi temsil, ani değişimlere karşı çok duyarlıdır.
- Tek turlu çoğunluk seçim sistemi, ani değişimlere sürekli nitelik kazanmadığı müddetçe duyarsızdır.
- İki turlu çoğunluk seçim sistemi, ani değişimlere karşı nispeten duyarsızdır.

Yukarıdaki varsayımlarla birlikte Duverger, bu formüllerin genel itibariyle temel eğilimleri gösterebildiğini ancak başka değişkenler ile birçok istisnaya da yol açabileceğini ayrıca vurgulamıştır. Dolayısıyla tek ve mutlak bir varsayım yapma zorluğu bu hususta da karşımıza çıkmaktadır. Duverger'in ani değişimlerden bir maksadının önemli ölçüde parlamentoya yansıyan temsilin ciddi değişiklikler içermesi olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır. Bu noktada 1930'lu ve 1940'lı yılların Avrupası'nda komünist partilerin yükselişi nispi temsil sisteminin sonucu olarak görülmekte ve 1945 yılının İngiltere'sinde uygulanmayan nispi temsil sayesinde Komünist Parti'nin varlık gösteremediğine dikkat çekilmektedir (Duverger, 1993: 407). Türkiye'de bu ani değişimler iki yönlü olarak tecrübe bulmuştur. İlki, 2002 seçimleri gibi temsil orantısızlığı ortaya çıkaran ve öngörülememiş olan parlamento aritmetiği örneğidir. İkincisi 15 Temmuz sürecinin, parlamenter sistemi, ulusal güvenlik tehditi açısından zorladığı düşüncesidir. Bu durum, siyasal kurumlar üzerinde bir şok etkisi oluşturmuş, yasama, yürütme ve yargı erklerinin yeniden düzenlenme dinamizmini beraberinde sürüklemiştir.

Seçim sistemlerinin bir yönü de aşırı akımların siyasal parti oluşumları olarak etkinliklerini artırıp artırmayacağıdır. Esasında parti sistemlerinin ve onları doğuran seçim sistemlerinin, seçmenlerin oy verme davranışlarının bölgeselleşmesi üzerinde etkileri oldukça belirgindir. Tek turlu çoğunluk seçim sistemlerinde genellikle iki partiyi öne çıkarabilecek sistem eğilimi olduğundan bölgesel düzeyde (belli bir coğrafya, il ya da ilçeler), ulusal düzeyde küçük olan bazı siyasal partiler büyük partiler konumuna gelebilir ve ulusal düzeyde temsil kabiliyetlerini koruyabilirler (Duverger, 1993: 488). Bu partiler özerklik yanlısı İrlanda milliyetçileri yahut ayrılıkçı Katalonlar gibi olabileceği gibi özellikle Avrupa ülkelerinde sanayileşme ile büyük kentlerde doğan sosyalist partiler ya da eski büyük ulusal partilerin az

da olsa devam eden bölgesel etkileri/kalıntıları olarak kendilerini belirli bölgelerde gösterebilirler. Buna benzer örnekleri günümüzde Endonezya'da kimi seçim çevrelerinde görebilmek mümkündür. Diğer yandan Duverger, çeşitli Avrupa ülkeleri tecrübelerine dikkat çekerek azınlıkların belli seçim çevrelerinde çoğunluk seçim sistemi aracılığıyla çoğunluğu oluşturdukları takdirde çoğunluk sisteminin, seçmen kanaatlerinin coğrafi açıdan bölgeselleşmesini teşvik ettiği öne sürmektedir. Buna karşın Duverger (1993: 489), nispi seçim sisteminde ise azınlık partilerinin bir tür tedrici nitelikli de olsa "ulusallaşma" geçirebileceğini savunmaktadır. Bu nedenle Fransa'da nispi seçim sistemi uygulamaları, merkezileşme eğilimlerini güçlendirici bir durum ihtiva edebilmiştir. Bu açıdan seçmenlerin oy verme eğilimlerinin bölgesel dağılışı, önemli ölçüde parti sistemine ve seçim sistemine bağlılık arz etmektedir.

Seçim sistemi ile seçmenleri belirli eğilimlerde toplama döneminin devam ettiğini günümüzde mutlak olarak söylemek, güçleşmeye başlamıştır. Daha açık bir ifadeyle partilerin resmi ideolojileri ile hitap etmeleri gereken toplumsal ayrışma tabanları değişmeye başlamıştır. Eski partiler, baştaki resmi ideolojilerine aykırı unsurları bünyelerine katmaya başlarlarken merkez sağ ve merkez solda ortaya çıkan siyasal partilerde çeşitli eğilimler bir araya gelerek heterojen bir nitelik göstermeye başlamışlardır. Karl Marx'ın sınıflara bölünmüş toplumda seçimleri aldatmaca olarak nitelemesinin arka planında yatan asıl neden, onun temsili seçim sistemini ve parlamenter demokrasiyi proleteryanın (işçi sınıfının), burjuvazinin elinde olan iktidarı ele geçirememesinin meşruluğunu gösteren bir araç olarak düşünmesidir. Bu bağlamda Cotteret ve Emeri (1991: 74-75), bu savını, İngiltere'nin 1970 yılında siyasal partilerin seçmen tabanları üzerinden Tablo 6.1'deki şekliyle desteklemeyi tercih etmektedir.

Tablo 6.1. Toplumsal Sınıflara Göre Oy Tercihlerinin Dağılımı (%)

Partiler	Üst Sınıf	Orta-Alt Sınıf	Uzmanlaşmış Meslek Erbabı	Uzmanlaşmış İşçiler	Tümü
Muhafazakâr	79	59	35	33	46
İşçi	10	30	55	57	44
Liberal	10	9	7	6	8
Diğer	1	2	3	4	2

Yukarıda anket oranlarının paylaşıldığı Tablo 6.1'e bakıldığında örneğin İşçi Partisi'nin seçmeleri, yalnızca işçi sınıfından oluşmamaktadır. Üstelik serbest meslek sahipleri gittikçe İşçi Partisi seçmenleri olarak belirmiştir. Nitekim 1966 yılında İşçi Partisi'nin milletvekillerinin %57'si serbest meslek sahibi iken yalnızca %14'ü işçi dünyasından temsil ediliyordu (Cotteret ve Emeri, 1991: 76). Bu örneğin ifade edilmesinin temel amacı, Türk siyasal hayatında siyasal partilerin seçmen kitlelerinde gerçekleşen değişim dinamiklerine dikkat çekmektir. Bu

durumun en bariz iki örneğini, MHP'nin Ak Parti'ye yönelik siyasetinin sert bir şekilde dönüşümü ve 2019 yerel seçimlerinde gerçekleşen Millet İttifakı'nın resmi ve gayrı-resmi ortakları üzerinden görebilmek mümkündür. Bu örnekler, kısa vadede 2023 yılında ya da daha öncesinde gerçekleştirilebilecek ve ikinci tura kalabilecek bir başkanlık ve parlamento seçimleri açısında çeşitli fikirler sunma olanağı tanıyabilmektedir. Dolayısıyla hükümet sistemindeki değişim, partiler sisteminde değişime; hükümet sistemi içerisinde uygulanan seçim sistemi, partiler ve hükümet sistemine etkisine ve partiler sisteminin ortaya çıkardığı sonuçlar, seçim sistemlerini yeniden sorgulanır hâle gelmesine neden olabilmiş ve olmaya da devam edebilecektir.

6.2.1. Türkiye'de Seçim Sisteminin Reform Edilmesi ve Parti Sistemini Etkilemesi

Seçim sistemlerinde yapılan değişiklikler genelde iktidardaki partilerin kendi siyasal geleceklerine yönelik çıkarlarına koşut olarak gerçekleştirdikleri birtakım düzenlemeleri kapsamaktadır. Örneğin Avrupa'da işçi sınıfı partilerinin yükselişi, seçim sistemi mühendisliğini (*electoral engineering*) tetikleyen temel faktör olmuştur. Kuşkusuz seçim sistemi mühendisliği, bir ülkede seçim sisteminde değişiklikler yaparak seçmenin oy verme davranışlarını etkileyerek parti sistemini ve siyasal sistemin işleyişini değiştirme ya da etkileme çabalarının bir ürünüdür. Seçim sistemi mühendisliği ile hem hangi adayların ve partilerin yasamaya ne ölçüde dâhil olabileceğine yönelik mekanik bir etkiyi, hem de yeni seçim kuralları ile seçmenlerin oy verme edinimlerini yönlendirmeye yönelik psikolojik bir etki oluşturulabilme hedeflenmektedir (Dikici Bilgin, 2013: 153-155). Günümüzde seçmenin, kısmen artan oranda daha rasyonel, daha esnek ve daha geçişken nitelikli oy verme davranışları, gözlemlenen bir olgu olduğundan seçim kanunu reformları ile hem seçim sisteminin hem parti sisteminin reforme edilmek istenmesi doğal bir özellik olarak kabul görmelidir.

Türkiye'nin karşılaştırma konusu yapılan bu tezdeki tüm ülkeler gibi kendine özgü siyasal ve sosyoekonomik şartların bulunması seçim sistemleri ve parti sistemleri ilişkilerini karşılıklı olarak etkilemesinin yanı sıra siyasal sisteminin hükümet etme işlevlerini de etkilemektedir. Bu noktada öncelikli olarak seçim sistemlerinin parti sistemlerini dönüştürücü etkisine dair önceki bölümlerde çeşitli argümanlar çerçevesinde pek çok husus ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu tartışmaların temelde özetini şöyle izah etmek mümkündür; özellikle çoğunluk seçim sisteminin Türkiye gibi küçük ölçekli ve yapıdaki partileri üretme kapasitesi dikkate alındığında, gelişimleri ya da büyümeleri üzerindeki etkileri çok da belirli bir anlam sunmamaktadır. Daha açık bir ifadeyle çoğunluk seçim sisteminin farklı usulleri ile çeşitli parti tiplerinin varlığı genel bir sonuca varmayı olanaklı hâle getirmez. Nitekim çoğunluk seçim sisteminde dar ya da nispeten geniş bölge uygulamaları özellikle milletvekilleri açısından

parti bağlarının gevşemesi, özgür irade alma ve parlamentoda daha özgüvende temsil kabiliyeti sunma olanakları açısından farklı pratikler sunabildiği bir vakıadır.

Ortalama 3-4 parlamenter seçebilecek ölçüde liste usulü çoğunluk seçim sistemi uygulaması, nispi seçim sistemine benzer bir sonuç doğurabilir. Buna karşın sıralı liste usulü yerine karma liste usulü tercih edildiğinde partiler açısından daha farklı bir demokratik temsil olanağı sunabilir. Bununla birlikte adayları sıraya koymaksızın seçmenine aldığı toplam oy ve en çok oyu alan temsilci sıralaması ile halka tercih sunma yöntemi, parti disiplinin güçlü olduğu siyasal partilerde gene başkan otoritesi açısından ısrarla üst düzey yönetimine almak istediği kişilerin uğrayabileceği başarısızlıkla kendi nüfuz alanını zayıflatıcı bir nitelik ortaya çıkarabilecektir. Örneğin son dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Parti Meclisi seçimlerinde çok düşük oylar alan ancak genel başkan iradesi ile üst sıralardan aday gösterilen pek çok kimseye yönelik parti üyelerinin sahiplenme duygusu zayıflayabilmekte ve bu durum genel başkan açısından olumsuz bir performans olarak değerlendirilebilmektedir. Türkiye gibi parti içi disiplin ve otoriterliğin güçlü olduğu parti yapılarında genel başkanlar ya da parti liderleri açısından tek belirleyici olamama vasfı bir risk olarak düşünülür.

Parti sistemleri ile seçim sistemleri arasındaki ilişkiler konusunda karşılaştırmalı siyaset biliminin en meşhur yazarlarının başında gelen Duverger'in yaklaşımlarını kısaca özetlemekte yarar bulunmaktadır. Duverger, parti sistemleri üzerinde ulusal nitelikli etmenlerin, siyasal ideolojilerin ve toplumsal ve ekonomik değişkenlerin oldukça belirleyici ve kritik etkenler olduğuna dikkat çekmektedir. Ancak aynı zamanda seçim sistemlerinin parti sistemleri üzerindeki güçlü etkisi nedeniyle geniş bir şekilde tartışır. Tüm bu tartışmalarda Duverger'in üç temel varsayım ortaya koyduğunu belirtmek mümkündür. Bu varsayımlardan ilki tek turlu çoğunluk seçim sisteminin iki parti sistemini; ikincisi, iki turlu çoğunluk seçim sisteminin çok partili sistemi ve üçüncüsü nispi seçim sisteminin daha katı ve birbirinden bağımsız partilerden oluşan çok partili sistemi teşvik edeceğinin savunulmasıdır.

Türkiye açısından yukarıda belirtilen varsayımları kayda değer bulan Özbudun her üç hipotezi de tartışmıştır. Ancak bunlar içerisinde ilki olan tek turlu basit çoğunluk seçim sistemini, Duverger'in Kanada örneğini istisna sayarak nadir ve zayıf görerek iki partili sistemi kuracağı ya da iki partili sistemlerin tek turlu çoğunluk sistemine uygun olduğu yönündeki görüşlerini eleştirir. Ona göre Duverger'in yerel ya da bölgesel etmenleri istisna sayarak mekanik ve psikolojik etmenleri yalnızca ulusal bazda değerlendirmesi bir kısıtlılık oluşturmaktadır. Özbudun, Duverger'in örneğin bir psikolojik etmen olarak kutuplaşma şartlarında üçüncü ya da daha farklı çevresel partileri destekleyen seçmen, oylarının israf olduğunu gördükten sonra iki parti arasında tercih yapmak zorunda kalır varsayımını yeterli bir

izah olarak değerlendirmez. Ona göre ilk iki partinin tüm seçim çevrelerinde aynı partiler olması diye bir şey söz konusu olamaz. Bu nedenle yerel ya da bölgesel partiler, tek turlu basit çoğunluk seçim sistemi ile bağdaşabilir. Daha açık bir ifadeyle özellikle Sartori'nin (1997: 59), "zorlanamayacak azınlıklar" ismini verdiği etnik ve dinsel azınlıkların çoğunlukta olduğu belli bölgelerde bölgesel partiler o bölgenin tüm parlamenterlerini de kazanma şansı elde ederek nispi seçim sisteminde elde edemeyecekleri daha büyük başarılar kazanabilirler (Özbudun, 2011: 91).

İkinci varsayım, iki turlu çoğunluk seçim sisteminin bağımlı ve yumuşak bir "çok partili" sistemi beraberinde getireceğidir. Esasında ikinci turun varlığı, benzer eğilimli küçük siyasal partiler için sistemde temsil olanağını artırıcı bir rol oynar. Ancak sistem karşıtı ya da aşırı partileri cezalandıran bir yönü de olabilir. Yalnız bu sistem karşıtı partilerin ulusal ölçekteki başarılarını etkileyebileceği gibi yalnızca belirli bölgelerin temsilcisi yapması ulusal nitelikli siyaset açısından olumlu bir durum ortaya koymayabilir. Diğer yandan üçüncü varsayım alanı nispi temsilin partiler arası kutuplaşmanın daha belirgin olduğu çok parti sistemini güçlendireceğidir. Özbudun (2011: 92), Duverger'in bu iki son yaklaşımını genel olarak onaylar. Nihayetinde ikinci turun olduğu seçimlerde ikinci tur için ittifakların bir zorunluluğa dönüşmesi hâllerinde birbirlerine ideolojik yakın olan yahut benzer hedeflere sahip partilerin birbirlerine olan bağımlılıkları arttığında bu sistemde bağımlı partiler ortaya çıkmış olur (Hacıibrahimoğlu, 2010: 37).

Karşılaştırmalı siyaset bilimci Pippa Norris (1997: 297), 1960'lı yıllardan beri Lipset ve Rokkan'dan (1967) atıfla Batı Avrupa parti sistemlerinin oldukça "donmuş" (*frozen*) bir hâl aldığını belirtmektedir. Kuşkusuz iktidar partilerinin statükocu ve seçim reformlarına karşı direnç göstermelerine yönelik çeşitli örnekler vermek mümkündür. Bunlar arasında İngiltere, nispi temsil sistemi taleplerine olumsuz yaklaşmış ve Liberal Parti'nin siyasal sistemin üçüncü partisi olarak üç-partili bir sistem hüviyetine dönüşmesine izin vermemiştir (Özbudun, 2011: 103). Bu nedenle liberallerin en ılımlıları muhafazakârlara, en ilericileri ise İşçi Partisi'ne oy verme eğilimi göstermişlerdir (Cotteret ve Emeri, 1991: 79) Böylece İngiltere, tek isimli basit çoğunluk (*first-past-the-post*) usulünü (Dummett, 1997: 10-13) uygulamaya devam etmiştir (Norris, 1997: 298). Diğer yandan 20. yüzyılın Fransız siyasal partileri içerisinde sol siyasal partilerin birkaç ana parti üzerinden güç toplarken sağ siyasal partilerin oldukça parçalı olmalarından ötürü Duverger (1993: 314), bu yönleriyle sol partilerin sağ partiler karşısında oldukça güçlü pozisyonda olmalarına dikkat çekmiştir.

Esasında Türk siyasetinde özellikle 1970'li yıllardan 2000'li yıllara kadar sol siyasal partilerin sağ siyasal partiler kadar dağınık ve çok olmaması, özellikle yerel düzeyde çok fazla

sağ parti adayının yarışında sol siyasal parti adaylarının temsil açısından yükseldikleri görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin bazı kentlerindeki seçim sonuçlarına bakıldığında ANAP, DYP, Refah Partisi, MHP gibi sağ siyaset adaylarının daha çok kendi içerisindeki rekabetine karşın yalnızca SHP ya da DSP solun konsolide olduğu partiler olarak belirebilmiştir. İlgili seçim çevrelerinde %20'ler düzeyinde oy alan bir sol siyasal partinin parlamento seçimlerinde nispi temsil açısından önde çıkmış olma kazancını elde edebildiği gibi yerel düzeyde belediye başkanlıklarında tümden bir kazanım elde edebildikleri tecrübe edilebilmiştir.

Temsilde adalet ilkesi çerçevesinde arzu edilen seçim türü nispi temsil olarak ifade edilebilir. Ancak küçük partiler aleyhine sonuçlar doğurmakla birlikte çok partili bir sistemde ya da toplumsal ayrışmanın çoklu olduğu ülkelerde istikrarsız hükümetlere yol açabilir. Bu nedenle Lijphart (1984: 157), nispi temsilin oluşturduğu aşırı partili istikrarsızlık ortamının demokrasiyi tehdit ettiğini savunmuştur. Diğer yandan tek turlu çoğunluk sisteminde temsilde sapmanın yüksek olduğu genel kabuldür. Hatta İngiltere'de tek turlu çoğunluk seçim sisteminin siyasal partilerin teşkilatlanmasında çok güçlü bir merkeziyetçiliğe yol açtığı, parlamenterlerin denetim altında olduğu ve özgürlüklerinin sınırlandığı belirtilmektedir (Cotteret ve Emeri, 1991: 82). Buna karşın iki turlu çoğunluk sisteminde parti sistemi ne kadar az kutuplu ise temsil farkı o kadar büyük olabilir. Daha açık bir ifadeyle birbirine yakın ve iki ana eğilimi temsil eden partiler, ikinci turda sandalye sayısı açısından birbirlerine fark atma olasılıkları daha yüksek olabilir.

Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi açısıdan çoğunluk seçim sistemlerine geçiş, zorunlu bir unsur değildir. Nitekim Latin Amerika başkanlık sistemlerinde çok partili ve kutuplu yapıda çoğunluk seçim sistemleri siyasal krizleri önlemede ne bir fren ne de bir denge oluşturabilmiştir. Fransız yarı başkanlık sisteminde uygulanan karma nitelikli basit çoğunluk sistemi, iki turlu olması açısından seçim sonuçlarını karmaşıklaştıran ancak iki turlu olması yönüyle siyasal partileri ittifak yapmaya zorlayan bir mekanizma oluşturabilmiştir. Kuşkusuz siyasal partilerin bu tür bir uzlaşı ile ittifak yapabilmesi, esasında Türkiye'de "ittifak" sistemi ile giderildiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu noktada cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine nispi temsil sistemi ile devam edilmesi temsilde adaleti olumsuz yönde etkileyeceği öngörülmemektedir. Bu bağlamda Türkiye'de ister çoğunluk sistemi olsun (Fransa'daki gibi), ister nispi temsil sistemi olsun (Endonezya'daki gibi) ulusal seçim çevresi barajının mutedil bir sınıra çekilmesi gerekmektedir. Türkiye'de aşırı partili sistem, siyasal kültürünün bir parçası olduğundan ulusal barajın hele nispi temsil geniş seçim çevrelerinde devam ettiği müddetçe ya da çoğunluk seçim sisteminin geniş seçim bölgelerinde uygulanması hâlinde mevcut sistemden çok daha farklı yeni bir çözüm yolu üretmeyeceği görülmelidir.

6.2.2. Türkiye'de Seçim Sisteminin Hükümet Sistemini Etkilemesi

Bir ülkede parti sistemleri kadar o sistemler ile partilerin kuvveti arasında farklı bir ilişki alanı daha ortaya çıkmaktadır. Duverger'in deyimiyle "seçim sosyolojisi", partilerin kuvvet dönüşümleri üzerinde siyasal güçlerin ve kamuoyunun geçirdiği bir tür evrimi izlemeye olanak tanıdığı gibi çeşitli karşılaştırmalı analizlere de kapı aralamaktadır. Diğer yandan Duverger, çeşitli ülkelerdeki istikrarlı durumun nispi seçim sisteminin varlığı ve partilerin kuvvetini belirleyen etmenler üzerinden şekillenmesine dikkat çekmektedir. Ona göre İngiltere, Hollanda, Belçika, İsviçre gibi ülkelerde uzun yıllar partilerin aldıkları oyların bir diğer seçimde çok fazla azalma ve artma eğilimi göstermemesi nispi seçim sisteminin sonucudur. Bu durum siyasal bir istikrar ortamı oluşturması açısından oldukça önemli bir kazanç olarak değerlendirilir. Bununla birlikte "nispi temsilin partileri istikrarlı hâle getirmesi" önermesi (Duverger, 1993: 392), tek başına seçim sistemi üzerinden okuma yapmaya yetmemektedir. Bu savı, Türkiye'de nispi temsil sistemi tecrübeleri 2015 ve 2018 yılındaki seçimler açısından doğrulasa da 1970'li yıllardan itibaren çoğunlukla partileri istikrarlı hâle getirdiğini mutlak olarak öne sürmek isabetli olmayacaktır. Ancak bu siyasal kurumların değişim ve dönüşümü, siyasal sistemin tüm dinamiklerini öyle ya da böyle etkilemeye devam edecektir.

Öte yandan, Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte devlet başkanlığı seçimlerinin iki turlu çoğunluk sistemi ile gerçekleştirilmeye başlanması dünyadaki çeşitli pratiklerle uyumludur. Nitekim hem ABD'de hem de Fransa'da seçimlerin uzlaşmacı ve ulusal niteliğini bozacak düzeyde adaylarının fazlalaşması sorunlarına ABD, partilerin kendi adaylarını belirleme kongreleri ile iki dereceli seçimleri tercih etmesi ile çözüm getirmektedir. Buna karşın Fransa, ikinci turunda en çok oyu alan iki adayın iki dereceli çoğunluk sistemi ile seçilmesi yöntemi ile çözüm aramıştır (Cotteret ve Emeri, 1991: 22). Dolayısıyla Endonezya ve Fransa'da olduğu gibi Türkiye'nin çok partili sistemi dikkate alındığında Türkiye'de bu seçimlerin ilk turda nispi seçim ile başkanlık seçiminin tamamlanması savı düşünülürse, bu durum temsilde adalet ilkesini zedeleyebileceği gibi uzlaşı kültürünü ve bağımlılığı zayıflatan bir özellik gösterebilecektir. Bu açıdan ne basit çoğunluk sistemi, ne Bolivya[*] gibi bir seçim sistemi ne de nispi temsil sistemi, Türkiye'deki başkanlık seçimleri için makul görülebilir. Türkiye özelinde hem yönetsel istikrar hem de siyasal istikrar açısından iki turlu başkanlık seçim sistemi, en uygun yöntem olma özelliğini devam ettirmelidir.

[*] İki turlu seçim sisteminin uygulandığı ülkede ilk turda devlet başkanlığı adaylarının koltuğuna ulaşabilmesi için geçerli oyların %50'sini alması veya %40 ve üzeri oy alarak en yakın rakibine %10 fark atması gerekmektedir. Aksi takdirse en yüksek oyu alan iki aday ikinci tur seçimlerinde yarışarak başkanlığı kazanabilecektir (Escobari ve Hoover, 2020: 2).

6.2.3. Türkiye'de Seçim Sistemi Model Önerisi

Yeni kurumsalcı yaklaşıma göre bir kurumsal düzenlemenin (seçim sistemi vb.), değişen şartları ve kuralları, hem bireysel seçmen davranışlarını hem de bu davranışların kolektif sonuçlarını değiştirerek, süreç içerisinde davranışlara istikrar kazandırma yoluyla kurumsallaşma özelliğini ortaya çıkarabilecektir (Kalaycıoğlu, 2014: 15). Bu açıdan yeni kurumsalcılık, siyasal kurumların siyasal hayattaki pek çok siyasal olgunun ve olayın oluşumunda yasal normların dışında bir etki alanına sahip olduklarına dikkat çekmektedir. Bu bağlamda seçim sistemlerindeki değişim talebi, mevut seçim sistemi kurumunun ortaya çıkardığı temsil adaleti ve yönetim istikrarı ilişkileri açısından oluşabileceği gibi toplumsal ve siyasal temel ayrışma kodları ve parçalı siyasal yapıların bir sonucu olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Sözün özü, Türkiye'de seçim sistemi tasarımları, Türkiye'nin içerisinde bulunduğu toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal şartlara uygun, "temsilde adalet-yönetimde istikrar" dengesini kurabilecek demokratik niteliklere sahip olan (Buran, 2005: 4) bir kurumsal dönüşüme ya da değişime hizmet etmelidir.

Çoğunluk seçim sisteminin eleştirilen yönleri kadar "yönetimde istikrar", "ılımlı çok parti sistemi oluşturma", "aşırı/radikal siyasal partilerin temsilinin engellenmesi", "seçmen ile seçilen arasındaki ilişkilerin güçlenmesi" vb. birtakım olumlu yönlerine literatürde vurgu yapıldığı görülmektedir. Kuşkusuz bu vurguların tamamı Türkiye'de siyasal sistemin yeniden düzenlenmesi parti-seçim sistemleri ile hükümet sistemlerinin etkin ve verimli bir şekilde işleyişi açısından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim bu tezde "yönetimde istikrar-temsilde adalet" ilkelerinin siyasal sistemin ana vurgularından biri olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Örneğin bu ilke, dar bölge seçim çevresinde ister liste usulü isterse salt çoğunluk usulü ile olursa olsun yoğunlukla iki parti üzerinde toplanmasını, diğer siyasal partilerin etkinliklerini bu ana siyasal partiler üzerinden şekillendirmek durumda kaldığı bir siyasal yapı ortaya çıkabilmektedir. Böylece hem uzlaşma kültürünün kurulması, hem siyasi partilerin kurumsallaşması, hem siyasal iktidarı elde eden çoğunluk partisinin programını rahatlıkla uygulamaya koyabilmesi ve karşısında aynı zaman güçlü bir muhalefet yapısının oluşumuna fırsat verebilmesi mümkün olabilecektir. Bununla birlikte madem diğer partiler varlıklarını devam ettirebilme kapasitelerini sürdürülebileceklerse o zaman iki partili sistem bir dayatma olarak demokratik anlayışa uygun düşmeyecektir.

Türkiye'de dar bölge çoğunluk seçim sisteminin uygulanabilmesinin en önemli motivasyonlarından birini "yönetimde istikrar" ilkesi oluşturmaktadır. Ancak yönetimde istikrar "temsilde adalet" ilkesi ile bir bütünlük taşımalıdır. Hâlbuki dar bölge çoğunluk sistemini uygulayan ülkelerde siyasal partilerin aldıkları oy oranları ile parlamentoda elde

ettikleri temsilci sayıları arasında önemli bir orantısızlık ortaya çıkmaktadır. Özellikle küçük siyasal partiler ya da son dönem Türk siyasal tarihinde İYİ Parti, MHP vb. ülke genelinde yoğunluk ya da çoğunluk durumunda olmayan ancak belli düzeylerde (%10'lar) yayılım gösteren siyasal partilerin mecliste temsillerini oldukça zayıflatabilecektir. Bu açıdan bu tür şartlar ittifaksız bir seçim sisteminde "temsilde adaletsizlik" durumuna yol açabilecektir. Bununla birlikte Türkiye'de dar bölge seçim sisteminin uygulanabilmesinde literatürde sıkça vurgulanan "ılımlı çok parti sistemi" ile "radikal partilerin zayıflatılması" olmak üzere iki önemli olumlu sonucu aranmalıdır. Bunlardan ilki, ikincisine göre Türkiye şartlarında daha olanaklıdır.

Tablo 6.2. Türkiye'de Bazı Siyasal Partilerin Seçim Sistemi Önerileri (2001)

Siyasal Parti	Aday Belirleme	Hükümet Sistemi	Seçim Sistemi
DSP	Partiler kanunu çerçevesinde ön seçim Genel merkezlere %20 kontenjan hakkı	Parlamenter	Tek turlu d'Hondt Partiler arası ittifakların yasallaşması %5 baraj
MHP	Zorunlu ön seçime karşı	Parlamenter	En az %7-8 barajlı Tercihli oya karşı İki turlu sisteme karşı Türkiye milletvekilliğine karşı
ANAP	-	Parlamenter	Daraltılmış bölge nispi temsil Türkiye milletvekilliği
DYP	Hâkim gözetiminde üye kaydı, delege seçimi ve ön seçimler	Parlamenter	%10 barajlı daraltılmış bölgeli nispi temsil Tercihli oy
DYP	Kontenjanlı ön seçim	Çift meclisli yarı başkanlık*	İki turlu dar bölge Türkiye milletvekilliği
Ak Parti	Ön seçim	Parlamenter	Aday tercihli liste Dar bölge %5 baraj Türkiye milletvekilliği
SP	-	Parlamenter	Tek turlu dar bölge Ülke barajının korunması Türkiye milletvekilliği
HADEP	Kayıtlı tüm parti üyelerinin katıldığı ön seçim	Parlamenter	%1-3 baraj
BBP	Kontenjanlı ön seçim	Parlamenter	Daraltılmış bölgeli ve iki turlu** tercihli oy
ÖDP	-	Parlamenter	%3-5 baraj Fransa'daki şekliyle iki turlu dar bölge İttifakların yasallaşması
İP	Kontenjanlı ön seçim	Parlamenter	Barajsız milli bakiye Partiler arası ortak liste
LDP	-	Tam başkanlık	İki turlu dar bölge çoğunluk

*DYP parlamenter sistem dışında asıl ideal tercihi olarak yarı başkanlık sistemini de önermiştir.

**İlk turda ülke genelinde ilk dört sırayı alan partilerin ikinci turda birbirleriyle ya da ilk dördü takip eden partilerle seçim ittifakı yapmasını yasallaştıran nispi temsil sistemi.

Kaynak: TÜSİAD, 2001: 235-252'de yer alan bulgulardan hareketle oluşturulmuştur.

Seçim sistemleri, oyların sandalyelere nasıl dönüştürüleceğini belirler ve seçmen davranışlarını böylece etkilemiş olurlar. Burada, seçmen davranışlarını belirleyen siyasal kurum, seçim sistemidir. Seçim sistemleri, seçmenin oylarını kişisel adaylara mı yoksa parti odaklı adaylara mı verip vermeyeceği üzerinde de etkilidir. Çoğunlukçu sistemlerde seçmenin tercihi yönlendirilir ve genelde tek bir alternatife indirgenecek şekilde daraltılır. Nispi sistemlerde ise tercih alanı daha geniştir. Bu açıdan çoğunlukçu sistemlerde adaylar daha fazla kişisel ve yerellik özelliği taşırken nispi sistemlerde bu durum daha zayıftır (Sartori, 1997: 17). Örneğin dar bölge seçim sistemi ile meclise gelen milletvekilleri nispi seçim sistemi ile mukayese edildiğinde halkla iletişim açısından daha büyük sorumluluklar taşımış olur. Nitekim nispi seçimde bir şehirde on beş milletvekili çıkabilirken dar bölgede yalnızca bir milletvekilinin seçilmiş olması ilgili temsilcinin seçim çevresindeki siyasal taleplere daha yakın tutum alabilmesini sağlayabilecektir. Üstelik başkanlık sisteminde nispi seçim sistemin uygulanması durumunda temsilcilerin seçmenin taleplerine karşın başkanın taleplerine daha yatkın davranması sonucu da ortaya çıkabilir.

Aşırı akımların ya da terör örgütleri ile iltisaklı yahut üniter devlet ve rejimi olumsuz yönde etkilemeyi hedefleyen siyasal partilerin sistem dışında tutulabilmesinin "temsilde adalet yönetimde istikrar" ilkesi de korunarak en uygun yolunun iki turlu çoğunluk seçim sistemi olduğunu öne sürmek mümkündür. Nitekim Sartori (1997: 96), iki turlu seçim sistemini, tek turlu seçim sistemine nazaran kutuplaşmış toplumlarda en sağdaki ve en soldaki partileri bile cezalandırabilecek erdemli bir nitelik olarak sayılabileceğini belirtmiştir. Kuşkusuz 1992 yılında Cezayir'de iki turlu parlamento seçimlerinin ilk turunda İslami Kurtuluş Cephesi'nin (FIS, 1989-1992) ilk turda zaferle çıkması ve bu durumu ikinci turda devam ettirebileceğinin görülmesi üzerine askeri darbe gerçekleşmiş ve ikinci tur seçimler iptal edilebilmiştir. Bu örnek demokrasinin olağan akışı dışında anti-demokratik bir şekilde istikrarsızlığa uğratılması olarak değerlendirilebilir. Ancak iki turlu çoğunluk sistemi, bu durumun kabahatlisi değildir.

6.2.3.1. Seçim Çevreleri

Türkiye'de seçim sisteminin siyasal sistem açısından "temsilde adalet, yönetimde istikrar" ilkelerince yürütülebilmesinin bir boyutu da seçim çevrelerine ilişkindir. Seçim çevrelerinin "dar", "daraltılmış" ya da "genişletilmiş" olması, seçim sisteminin türü ile ayrı bir önem kazanacağı gibi partiler sistemini de şekillendirici bir özellik ortaya çıkarır. Bu duruma Sartori de dikkat çekerek (1997: 20-22), seçim çevrelerinin küçük ya da büyük olmasının,

örneğin nispi temsilden beklenen sonuçları birinci dereceden etkileyebilecek bir faktör olduğu kanaatindedir. Özellikle nispi temsil sisteminin orantılılığını ya da orantısızlığını tayin eden temel değişkenin seçim çevresinin büyüklüğü olduğu literatürde belirtilen bir husus olmuştur. İster en büyük artık yöntemi (1993'e kadar İtalya), ister d'Hondt yöntemi (Türkiye), isterse de Sainte Lague adı verilen (İsveç, Norveç) yöntem olsun, bu nispi temsil sistemlerinde seçim çevresinin büyüklüğü arttıkça saf orantılılık artmaktadır. Bu saf ya da tam nitelikli temsil, tüm ülkenin nispi temsile dayandığı İsrail gibi ülkelerle 30-35 sandalyeli İstanbul'daki seçim çevreleri gibi uygulamalarda temsil orantılılığını daha yüksek oranda sağlamaktadır.

Fransa'nın seçim çevreleri konusunda geçirdiği evrim, önemli tecrübeler sunabilmiştir. Bu tecrübelerden belki de en kötü örnekler arasında Fransa'nın 1927 seçimlerinde il düzeyinde seçimden ilçe düzeyli seçime dönüşü gösterilebilir. Örneğin III. Cumhuriyet Dönemi Fransası'nda Florac ismindeki bir ilçede 22.338 kişiye 1 parlamenter düşerken, Corbeil ilçesinde de 137.718 kişiye 1 parlamenter düşebilmiştir. Bu durum bir yana, Fransa'da genel nüfus sayımı istatistikleri ile güncellenemeyen seçim çevreleri sorunu uzun yıllar devam etmiştir. Ancak siyasal partilerin ve bir kısım siyasetçilerin kendi uzun vadeli menfaatleri ölçüsünde hep ertelenme pozisyonu alınmıştır. Nitekim 1981 yılına gelindiğinde dahi Fransa'da benzer temsil adaletsizlikleri devam edegelmiştir. 1981 seçimlerinde Lozere ilinin Marvejols komününde 26.251 kayıtlı seçmene 1 parlamenter düşerken Bouches-du-Rhone ilinin Salon-de-Provence komününde 189.351 seçmene karşı 1 parlamenter düşebilmiştir (Cotteret ve Emeri, 1991: 24-25).

Türkiye'de her seçim çevresinde çıkacak sandalye sayısını tespit görev ve yetkisi YSK'ya aittir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS), 2007 yılından beri her yıl Türkiye'nin toplam nüfusunu tespit etmektedir. Bu açıdan her yıl sandalye sayısı olabilecek değişikliklerle yeniden revize edilebilmektedir. İllerin çıkaracağı parlamenter sayısının belirlenmesinde öncelikli olarak toplam sandalye sayısından her ile bir sandalye ayrılır (600-81=519). Türkiye'nin toplam nüfusu geriye kalan (519) sandalye sayısına bölünür. Ortaya çıkan tahsis sayısına göre her ile sandalye dağıtımı gerçekleştirilir. Örneğin Kayseri ilinin toplam nüfusu 2017 yılı ADNKS'ye göre 1.376.722 kişidir. Bu toplam sayı, ülke genelindeki toplam nüfusa bölümle ortaya çıkan 155.704 tahsis sayısına bölündüğünde 8,84 oranında sandalye elde edilir. En başta her ile ayrılan 1 sandalye ile ortaya çıkan 8 sandalye ile 9 sayısına ulaşılır. Ancak kalan artık nüfus sayısı (130.262), diğer tüm illerin kalan artık nüfuslarınca sıraya konulduğunda Kayseri ili 1 sandalye daha elde etme hakkına kavuşur. Böylece Kayseri ili seçim çevresine ayrılan toplam 10 sandalye bu şekilde belirlenir.

Tablo 6.3. Türkiye'de 1 veya 2 Sandalye Çıkaran İllerde Nüfus ve Nüfus Başına Düşen Sandalye Sayıları (2018)

Seçim Çevresi (İl)	Toplam Nüfus	Sandalye Sayısı	Vekil Başına Nüfus
Artvin	166.143	2	83.071
Ardahan	97.096	2	48.548
Bartın	193.577	2	96.788
Bayburt	80.417	1	40.208
Bilecik	221.693	2	110.846
Çankırı	186.074	2	93.037
Erzincan	231.511	2	115.755
Gümüşhane	170.173	2	85.086
Iğdır	194.775	2	97.387
Kırşehir	234.529	2	117.264
Kilis	136.319	2	68.159
Sinop	207.427	2	103.713
Tunceli	82.498	2	41.249

Kaynak: YSK, 2018'den yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 6.3'te 13 ilde toplam 25 sandalye yer aldığı görülmektedir.[*] Bu 13 ilde toplam nüfus 2.202.232 kişi olup parlamenter başına 88.089 nüfus düşmektedir. Örneğin İzmir 2. Bölge Seçim Çevresi'nde 2.176.144 toplam nüfus bulunmasına karşın toplam 14 sandalye ayrıldığı görülmüştür. İzmir 2. Bölge'de parlamenter başına 155.438 kişi düşerken 13 ilde parlamenter başına 88.089 kişi düşmektedir. Türkiye'de 2017 nüfus sayımı dikkate alındığında 80.810.525 kişi içerisinde 600 sandalye için 134.684 kişi düşerken 519 sandalye için 155.704 kişi düşmüştür. Bu açıdan İzmir 2. Bölge'de temsilde adalete 519 sandalye açısından tam orantılılık söz konusu iken 600 sandalye açısından temsilde adaletsiz bir ortalama ortaya çıkmaktadır. Buna karşın yukarıdaki tabloda yer alan 13 ilin ve daha pek çok il seçim çevresinin hem 519 hem de 600 sandalye açısından temsilde adalete aykırı bir parlamenter sayısı elde ettiği görülmektedir.

Her ile nüfusa bakılmaksızın en başta 1 sandalye ayrılması, ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle temsilde adalet, seçme hakkının eşitliği ve kullanılan oyların eşit ağırlıkta olması ilkelerine aykırılık oluşturmaktadır (Tülen, 2011: 303-310). Bu yöntem, küçük iller lehine ancak büyük iller aleyhine sonuç doğurmaktadır. Üstelik büyük illerle küçük iller arasında bir parlamenter başına düşen seçmen sayısı yönünden ciddi farklar söz konusudur. Bu durum küçük illerde seçmenlerin daha güçlü temsil edilmelerini sağlamaktadır. Örneğin 2018

[*] Türkiye İstatistik Kurumu Başkanlığınca her yıl ilan edilen veriler esas alınarak illerin çıkarabilecekleri milletvekili sayısı düzenli aralıklarla YSK tarafından güncellenmektedir.

milletvekilliği seçimlerinde Bayburt ilinde kayıtlı 56.249 seçmen içerisinden geçerli oy sayısı 49.112 olup 1 parlamenter çıkarken; Tunceli ilinde kayıtlı 64.299 seçmenden geçerli 55.872 oy ile 2 sandalye düşmektedir. Tülen, her ile 1 parlamenter ayrılması düzenlemesinin ortadan kaldırılması hâlinde kayıtlı seçmen ve toplam nüfus açısıdan olmak üzere iki şekilde illerin sandalye dağılımını karşılaştırmıştır.

Tablo 6.4. Türkiye'de Nüfus ve Kayıtlı Seçmen Açısından Sandalye Sayısının Rasyonel Dağılımları

Sandalye Sayısı	Değişmeyen İller	Artan İller	Azalan İller
Nüfus Açısından	Afyon, Ağrı, Aksaray, Aydın, Batman, Bayburt, Bilecik, Çanakkale, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Düzce, Edirne, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Kahramanmaraş, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Manisa, Mardin, Muğla, Osmaniye, Samsun, Sivas, Şanlıurfa, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uşak, Van, Yozgat ve Zonguldak.	Antalya, Balıkesir, Bursa, Gaziantep, Hatay, Mersin, Kocaeli ve Konya 1'er; Adana 2; İzmir 3; Ankara 5 ve İstanbul 14.	Adıyaman, Amasya, Artvin, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çankırı, Elazığ, Giresun, Gümüşhane, Hakkari, Isparta, Kars, Kırklareli, Kütahya, Muş, Nevşehir, Niğde, Ordu, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Tunceli, Kırıkkale, Şırnak, Bartın, Ardahan, Iğdır, Yalova ve Kilis, 1'er.
Kayıtlı Seçmen Açısından	Afyon, Aksaray, Amasya, Bartın, Bayburt, Bilecik, Çanakkale, Çorum, Denizli, Düzce, Edirne, Erzincan, Eskişehir, Hatay, Karabük, Karaman, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya, Ordu, Rize, Sakarya, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Uşak, Yalova ve Zonguldak.	Adana, Antalya, Aydın, Balıkesir, Mersin, Kocaeli, Konya, Manisa, Muğla ve Samsun, 1'er; Bursa 3; Ankara ve İzmir, 6'şar; İstanbul, 18.	Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çankırı, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Giresun, Gümüşhane, Iğdır, Isparta, Kahramanmaraş, Kars, Kırıkkale, Kilis, Malatya, Nevşehir, Niğde, Osmaniye, Siirt, Tunceli ve Yozgat, 1'er; Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Muş, Şırnak ve Van, 2'şer; Şanlıurfa, 3.

Kaynak: Tülen, 2011: 311-312.

Tablo 6.4'teki veriler dört sonuç ortaya koymaktadır. İlki, Türkiye'de ilgili seçim mevzuatında yer alan sandalyelerin en başta her ile 1 parlamenter olarak dağıtılarak gerçekleştirilmesi açıkça temsilde adalete ve sandalyelerin eşit dağılımına aykırılık oluşturmaktadır. İkinci olarak Bayburt dışında özellikle Artvin, Çankırı, Gümüşhane, Tunceli, Ardahan ve Kilis başta olmak üzere 2'şer sandalye ayrılan iller ile 3 ve 4 sandalyeli pek çok il seçim çevrelerinin sandalye dağılımları tüm ülkeye ayrılan toplam sandalye sayısı üzerinden değerlendirilmesi, temsilde adalet ilkesine daha uygun bir nitelik ortaya çıkaracaktır. Üçüncüsü günümüzdeki toplam sandalye sayısı esas alınırsa 600 sandalye açısından büyük illerin sandalye sayıları hem nüfus açısından hem de kayıtlı seçmen sayısı açısından böyle bir

uygulama varsayıldığında artacaktır. Dördüncüsü özellikle kayıtlı seçmen sayısı dikkate alınarak gerçekleştirilen sandalye dağılımında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki illerde sandalye sayıları daha fazla azalma eğilimde olabilecektir.

Nispi temsilin 2 ile 5 arasındaki seçim çevrelerinde uygulanması hâlinde en az orantılı nispi temsilin ortaya çıkacağı savunulmaktadır (Sartori, 1997: 22). Türkiye gibi partilerce kapalı liste usulü ile aday listeleri belirlenen ve tercihe yani açık liste usulüne dayalı olmayan ülkelerin seçim sistemlerinde seçmenin oyu yalnızca partiye verilen oy olarak şekillenmektedir. Bu durumun artıları ve eksileri olmakla birlikte örneğin 2018 yılındaki Türkiye seçimlerinde 2 sandalyenin olduğu Iğdır, Yalova, Kilis gibi seçim çevreleri ile İstanbul'da sırasıyla 35, 28 ve 35 sandalyeli olmak üzere üç seçim çevresinin olduğu bölgelerde aynı orantılılıkta seçim sonuçlarını beklemek, temsilde adalet açısından da düşünülemez. Bu seçim sisteminin kendi içerisindeki çelişkisi ya da olumsuz sonuçları olarak değerlendirilebilir.

Tablo 6.5. Kilis ve İstanbul 1. Bölgede Sandalye Başına Düşen Seçmen Sayıları (2018)

Seçim Bölgesi ve Sandalye Sayısı	Kayıtlı Seçmen	Geçerli Oy
Kilis	86.080	73.424
Kilis (2)	**43.040**	**36.712**
İstanbul 1. Bölge	3.822.256	3.350.363
İstanbul 1. Bölge (35)	**109.207**	**95.810**

Kaynak: YSK, 2020'deki verilerden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Kilis'teki seçimlerde Ak Parti, 2 parlamenter 2'sini de kazanmıştır. İttifaksız varsayımda her parlamentere d'Hondt sistemine göre düşen oy sayısı, 19.240'tır. İttifaklı parti sisteminde (Cumhur İttifakı), her parlamentere d'Hondt yöntemine göre düşen oy sayısı ise 26.943'e yükselmiştir. Aynı şekilde Tunceli'de CHP ve HDP, 1'er sandalyeyi 14.108 oy sayısını aşarak elde etmiştir. Bu tür verilerden çeşitli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlki, ittifaklı parti sistemi, temsil adaletini artırmaktadır. İkinci olarak seçim çevrelerinde kayıtlı seçmen başına düşen parlamenter sayısı ciddi orantısızlıklara neden olmaktadır. Üçüncüsü mevcut nispi temsil ve seçim çevrelerinin büyüklükleri, ittifaka girmeyen siyasal partiler aleyhine olumsuz bir sonuç doğurmaktadır. Dördüncüsü seçim çevrelerinin daraltılmış ya da genişletilmiş olması nispi temsilin iki farklı sonucunu doğurmaktadır. Beşincisi, İstanbul gibi seçim çevrelerinde partilerin ittifaklı olarak girmeleri ile ittifaksız girmeleri, parlamenter dağılımlarını mutlak olarak değiştirme özelliği ortaya koymuştur. Sonuncusu bazı seçim çevrelerine, o seçim çevresinde kullanılmayan "yurt dışı" oylar, o seçim çevresi sakinlerinin belirlediği sandalye dağılımını değiştirebilmektedir. Örneğin 2018 yılındaki seçimlerde Hatay'da MHP, yurt dışı

oylar dağıtılmadan iki parlamenter kazanacakken, yurt dışı oyların eklenmesiyle 1 parlamenter kazanabilmiş, diğer sandalyeyi ittifak ortağı Ak Parti'ye kaptırmıştır.

Fransa örneğinde seçim çevreleri ile ilgili en büyük sorunun nüfus sayımının ardından seçim çevrelerinin kaç parlamenter çıkaracağına dair düzenlemelerin yapılmaması olduğunu belirtmek mümkündür. Kanada ve Türkiye gibi ülkelerde seçim çevreleri genelde sabittir ve değişen sadece parlamenter sayısıdır. Seçim çevresine dair değişiklikler 30 Mart 2014 tarihi öncesinde yerel seçimlere yönelik olarak tartışma konusu olabilmiştir. Nitekim Hatay ilinde İskenderun ilçesinden ayrılan Arsuz ve Payas ilçelerinin sınırları yeniden belirlenirken önemli ölçüde toplumsal ve siyasal etkenlerin ağırlık bastığı ifade edilebilir. Örneğin İskenderun'a bağlı olan ve İskenderun merkeze 4 km uzaklıkta olan Karaağaç beldesi (30 Mart 2014 tarihinden itibaren mahalle statüsüne geçmiştir), kendisine 30 km uzaklıktaki Arsuz ilçesine bağlanmıştır. 30 Mart 2014 tarihli düzenlemeden önceki 2011 genel seçimlerine bakıldığında (önceki yerel seçimlerde tüm belde ve köyler merkez ilçe belediyesi için oy kullanamamaktaydı) İskenderun ilçesi genel seçim sonuçları CHP %42,04 (75.374 oy) ve Ak Parti %37,48 (67.196 oy) olarak gerçekleşmiştir. Her iki parti arasında oy sayısı farkı, 8.178'dir. Aynı seçimlerde bu oylara dâhil olan Karaağaç beldesindeki partilerin aldıkları oy sayıları ise CHP, 11.064 oy ve Ak Parti, 582 oydur (YSK, 2020). Dolayısıyla, sınırların belirlenmesi mesafeden çok bölgenin demografik, toplumsal ve siyasal şartları çerçevesinde iktidardaki siyasal parti temsilcilerince diğer seçimlerde daha kazançlı çıkabilme adına (*gerrymandering*) bir tercihe konu olabilmiştir (Ferrall, 2011: 204-206). Nitekim Sartori (1997: 37), seçim çevrelerinin sınırlarını kasten kazanacak çoğunluklar elde edecek şekilde oluşturmanın utançverici bir hilekârlık olduğu kanısındadır.

Gerrymandering, en basit ifadesiyle bir siyasal partiye ya da ittifaka avantaj sağlama amacıyla seçim çevrelerinde manüpilasyon yapılmasıdır. Esasında bu terim, ABD'nin Massachusetts Eyaleti'nde 1812 yılındaki seçim çevrelerini "salamander" isimli bir sürüngene benzer bir şekilde yalnızca bir parti için avantaj sağlamak üzere belirlenmesi üzerine; bu seçim çevrelerini belirleyen dönemin valisi Elbridge Gerry ile "salamander" isminin bir araya getirilmesinden türetilmiştir. Bu tür bir siyasal operasyon biçimini uygulayan ya da uygulamış ülkeler arasında ABD dışında Hindistan, İrlanda, İspanya, Kanada ve Şili örnek verilebilmektedir (Öztürk, 2019: 365).

Yapay seçim bölgeleri oluşturulması yoluyla bir siyasal partiye avantaj sağlama, Fransa seçimler tarihinde de çeşitli örnekleri olan bir uygulamadır. Özellikle dar bölgelerde seçim çevresi sınırlarının değiştirilmesi, süreç içerisinde seçim çevreleri arasında yüzbinleri bulan seçmen sayısı farklarını ortaya çıkarabilmiştir (Teziç, 2009: 272-274). Hatay'daki seçim

çevresine yönelik yerel seçimleri doğrudan etkileyen az evvelki örnek, YSK'nın, İstanbul, Ankara ve İzmir'deki seçim çevrelerini bölmesinde kullandığı usulün dışında ortaya çıkmıştır. Nitekim ilgili seçim çevrelerindeki değişiklik Hatay'da yeni kurulan ilçelerin sınırlarının yasal düzenleme ile belirlenmesi üzerine şekillenmiştir. Bu tecrübeye dikkat edilmesinin temel gerekçesi Türkiye'nin olası bir dar ya da daraltılmış bölge seçim sistemini belirlemesine yönelik tercihinde göz ardı edilmemesi gereken bir husus olmasıdır. Bu açıdan dar ve daraltılmış bölge seçim sistemine yönelik seçim çevrelerinin kriterleri rasyonel belirlenerek seçimlerin meşruiyetine, partiler sistemine ve yasamanın olası oluşabilecek niteliğine yönelik tartışmaları ortaya çıkarmaması gerekmektedir.

6.2.3.2. Seçim Barajı

Seçim barajları, yasama meclisine giren parti sayılarını sınırlandırarak sistem karşıtı ve aşırı/radikal partilerin hükümet ortağı olmasını engellemek üzere siyasal istikrarı güçlendirmeyi hedefleyen bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Dikici Bilgin, 2013: 157). Türkiye'de 2007 yılından beri gerçekleştirilen beş genel seçimde %5 ile %10 arası oy alan (2007 yılında DP dışında) herhangi bir parti olmamıştır. Üstelik %10 altında oy alan siyasal partileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 2007 seçimlerinde, Genç Parti %3,04, Saadet Partisi %2,34, diğer partiler %1'in altında,
- 2011 seçimlerinde, Saadet Partisi %1,27, diğer partiler %1'in altında,
- 2015 Haziran seçimlerinde, Saadet Partisi %2,06, diğer partiler %1'in altında,
- 2015 Kasım seçimlerinde, %1-%10 arası hiçbir parti yok,
- 2018 seçimlerinde yalnızca Saadet Partisi %1,36, diğerleri ise %1'in altında.

Görüldüğü üzere 2000'li yıllara hâkim olan seçim sonuçlarında 2007 yılından itibaren geçerli oyların çok büyük bir kısmı baraj üstü siyasal partilere gitmiştir. 2002 yılında Doğru Yol Partisi'ni %9,54 ve MHP'yi %8,36 ile baraj altında bırakan nispi temsil sisteminin temsilde adalet ilkesi ile oldukça çelişen bu sonucu, 2018 seçimlerinde parti ittifaklarına olanak verilmesi ile önemli ölçüde aşılmıştır. İkinci olarak seçim barajının siyasal istikrarı sağlamak amacıyla çevre ya da bölgeci partileri baraj altında tutma amacı, 2007 ve 2011 seçimlerinde bugünkü HDP'nin öncülleri olan siyasal partilerin bağımsız adaylar yoluyla bu engeli aştıkları bir gerçekliktir. Üstelik 2015 Haziran ve 2015 Kasım ile 2018 seçimlerinde HDP, seçim barajının yüksek olmasından kaynaklı çeşitli muhalif seçmenin "barajı aştırma" amaçlı akılcı oy verme davranışları ile ulusal barajı rahatlıkla aşabilmiştir. İkinci olarak yaklaşık son yirmi yıldır Türkiye'de %1 ile %10 arası oy alan siyasal partiler oldukça azalmıştır. Son olarak

"yarışmacı/rekabetçi parti sistemleri" lehine bir partiler sistemi ortaya çıkarmasını teşvik edebileceği düşünülebilir.

Tüm bu temel gerekçeler ve veriler ortaya koymaktadır ki, Türkiye'de nispi temsil sistemi uygulandığı takdirde seçim barajının %5 olarak tayin edilmesi hem daha demokratik hem de büyük partiler açısından daha dikkatli ve uzlaşmacı politika geliştirmeleri açısından önerilebilir olduğunu ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte iki yapılı bir yasama meclisine geçilirse yahut "Türkiye milletvekilliği", "yurt dışı milletvekilliği" gibi yeni seçim çevreleri oluşturulduğunda dahi bu seçim çevrelerinde de Türkiye'deki sonuçlarına benzer şekilde az sayıda parti öne çıkmış olduğundan %10 barajın terk edilerek %3 ile %7 arası bir sınıra çekilmesi daha fazla tercih edilebilir. Bu tür seçim çevreleri oluşturulurken dar bölge tek isimli ya da birkaç isimli seçim çevrelerinde basit çoğunluk yerine mutlak çoğunluk sistemi uygulandığında hem temsilde adalet ilkesi hem de yönetimde istikrar ilkesi korunmuş olabilecektir. Kuşkusuz demokratik siyasal kültürü pekişmiş bir ülkede koalisyon ya da ittifak partileri ile bir hükümetin kurulması ya da seçim iş birliğine gidilmesi, bir olumsuzluk olarak değerlendirilmemelidir.

Pek çok siyaset bilimcinin tartışmaya açtığı seçmen davranışlarını "rasyonel oy verme" üzerinden ele alma ve böylece siyasal partilere oy verme nedenleri uzun bir tartışma alanı olduğundan kuşku yoktur. Sartori (2017: 144), özerk bir kamuoyu ortamında kamusal ussallıkla uyumlu bir seçmen davranışının, rasyonel olarak değerlendirilmesini ön koşul olarak görmektedir. Bununla birlikte seçmenler, aynı zamanda kurumsal dinamiklerdeki değişmezlik ya da tıkanma üzerinden de oy verme davranışlarını değiştirebilmektedir. Örneğin Türkiye'de son yıllarda HDP'nin baraj sorunu üzerine bir kısım seçmenin yasama ve yürütmede tek bir parti hâkimiyetine karşı denge amaçlı bir oy kullanma tavrı geliştirmesi ya da yukarıda 2000'li yıllara hâkim olan %10 altında kalan siyasal partilerin süreç içerisinde erimiş olmaları, %10'luk baraj sisteminin bir sonucu olarak değerlendirilmek zorundadır. Dolayısıyla seçmenin oy verme davranışlarını değiştiren pek çok etmen olmakla birlikte seçim sistemi ve hükümet sistemi gibi siyasal kurumların dinamiklerinde değişim ya da tıkanıklıklar, seçmenlerin süreç içerisinde siyasal sistemi kendilerine uydurma yoluna gittikleri öne sürülebilir. Bu noktada kurumsalcı reformlar, bu gerçeklikleri göz ardı edemez.

6.2.3.3. Türkiye Milletvekilliği

Türkiye'de "takviyeli nispi temsil" yoluyla ulusal düzeyde siyasal partilerin barajsız ya da daha düşük barajlı olarak parlamentoda temsil edilebilmeleri zaman zaman gündeme gelmektedir. Örneğin bu önerilerden birinde milletvekilliklerinden 100'ünün ülke seçim çevresinden %2 baraj ile seçilmesi ve geriye kalan milletvekillikleri için de ülke barajının %5'e

indirilmesi yer almaktadır (Özbudun, 2011: 114). Yine, 100 üyenin ülke seçim çevresinden barajsız nispi temsil yöntemiyle seçilerek daha çoğulcu ve çok sesli bir parlamentonun oluşturulabileceği öne sürülmektedir (Tosun, 2016: 167). Kuşkusuz milletvekillerinin asli görevi yasama faaliyetlerinde etkin görev almak ve hükümetin denetlenmesidir. İkincisi günümüzdeki hemşehrilik kavramı sadece belli bir seçim çevresini ilgilendiren bir olgu olmaktan çıkmaya başlamıştır (Sertel ve Kalaycıoğlu, 1995: 201-204). Değişen ekonomik, toplumsal ve siyasal şartlarla birlikte parlamenterlerin tek gündemi seçildikleri seçim çevrelerinin sorunları ile sınırlandırmayı aşmıştır.

TBMM'nin hâlen 600 olan ya da 650'ye çıkartılabilecek sandalye sayısının 100'ünün "Türkiye Listesi" olarak çıkaracakları barajsız nispi temsil usulü ile seçilmeleri hâlinde siyasal partilerin genel merkezlerine ya tüm ülke seçim çevresi için ya da diğer iller bazlı seçim çevreleri için ön seçim uygulaması yapabilme fırsatı tanıyabilir. Örneğin bu varsayımlardan biri olarak bir siyasal partinin genel başkanı ve parti yönetimince ülke seçim çevresindeki adayları ön seçimsiz listelenebilirken diğer seçim çevrelerinde hâkim gözetiminde ön seçim sonuçları ile parlamenter listeleri oluşturulabilir. Esasında 27.10.1995 tarihli ve 4125 sayılı Kanun ile "ülke seçim çevresi milletvekilliği" olarak parlamentonun bir kısmının belirlenmesi düzenlemesi, Anayasa Mahkemesi'nin 1995 yılındaki kararında milletvekillerinin bu tür bir tasnif ile farklı sıfatlarla tanımlanmasının anayasaya aykırı olduğu savunularak iptal edilmiştir (İba, 2017: 174). Bir parantez açmak gerekirse parlamenter sayısının artırılması, yasamayı güçlendirici ve temsilde adaleti olumlu yönde etkilediği gibi Avrupa Birliği ülkelerinde bir parlamentere düşen seçmen sayısı düşünüldüğünde Türkiye açısından yükseltilmesi olumsuz bir özellik olarak değerlendirilmemelidir (İnaç, 2018: 339).

Türkiye milletvekilliğinin uygulanması hâlinde çeşitli olumlu ve olumsuz yönlerinin oluşabileceğini ifade etmek mümkündür. Nitekim bunlar arasında siyasal parti yönetimlerine daha bağlı ve bağımlı temsilcileri oluşturması veya temsilciler arasında statü farklarına yol açabilmesi olumsuz nitelikte değerlendirilebilir. Buna karşın ulusal egemenlik anlayışının etkin temsili, daha genel nitelikli ülke sorunlarına odaklanan parlamenterleri oluşturması, aşkın ve eksik temsil farklarının azaltılması ve barajı aşamayan partilerin lider ve çekirdek kadrosunun temsili mümkün hâle gelebilecektir. Üstelik alanlarında uzmanlaşmış bürokrat, teknokrat, akademisyen vb. kimselerin bu listeler üzerinden temsili gibi olumlu özellikleri olabileceğini öne sürmek mümkündür (Buran, 2005: 151).

Türkiye'de nispi temsil ile "Türkiye milletvekilliği" uygulamasının yaşama geçirilmesi tartışılmalıdır. Bununla birlikte seçimler zamanında gerçekleştirilerek kurumsallaştırılmalı, eski dönemlerde uygulanan milletvekilliği ara seçimleri yerine "yedek milletvekilliği"

uygulaması getirilmelidir. Avrupa Birliği üyesi 19 ülkede uygulanan "yedek milletvekilliği" çeşitli kriterlere bağlı kılınmıştır. TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı'nca hazırlanan rapordan (Özdemir, 2016) bazı örnek uygulamalar Tablo 6.6'da sunulmuştur.

Tablo 6.6. Bazı Avrupa Ülkelerinde Yedek Milletvekilliği Kriterleri ve Usulleri

Ülke	Gerekçe	Usul	Göreve Dönme
Almanya	Vefat, istifa, diğer nedenler	Parti listesinden sıradaki aday	Geri dönemez
Avusturya	Yürütme organında bir görev üstlenmek (bakan olmak, Avrupa Parlamentosu'na seçilmek)	Parti listesinden sıradaki aday	Geri dönebilir
Fransa	Vefat, Anayasal Konseye seçilme, 6 aydan uzun süreyle bir hükümet görevi alma	Seçimde asil üyeyle birlikte seçilen yedek üye	Geri dönebilir
İspanya	İstifa, vefat, yetersizlik	Parti listesinden sıradaki aday	Geri dönemez
Yunanistan	Sadece istifa ve vefat	Parti listesinden sıradaki aday	Geri dönemez

Kaynak: Milliyet, 2016'dan yararlanılarak oluşturulmuştur.

Son dönemlerde Türkiye'de yeni hükümet sistemine koşut olarak pek çok parlamenter bakan olarak tayin edildiklerinde milletvekilliklerinden istifa etmek zorunda kalmaktadırlar. Nitekim 2018 genel seçimlerinin akabinde 4 Ak Partili parlamenter bakan olarak görev aldıklarından, 2'si CHP'li ve 3'ü HDP'li olmak üzere 5 parlamenterin belediye başkanlığına seçilmelerinden ve 1'i Ak Parti ve 2'si CHP'li olmak üzere 3 parlamenterin vefat etmesinden ötürü toplamda 12 parlamenterin görevleri sona ermiştir. Üstelik 1'i CHP ve 2'si HDP'li olmak üzere 3 parlamenter Yargıtay'ın kendileri aleyhlerine verilen cezaları, onaylaması üzerine "anayasa göre milletvekilliğinin düşmesi" gerekçesi ile milletvekillikleri sona ermiştir. Böylece TBMM'de 2018-2020 yılları arasındaki yalnızca 2 senelik dönemde oluşan 15 parlamenter eksiği ile temsil eksikliği ortaya çıkmıştır. Bu bir temsil sorunu olup her düşen sandalyenin ardından eksilen seçim çevresindeki bölgede ya nispi temsil sistemi ile ya da iki turlu çoğunluk sistemi ile seçimlerin gerçekleştirilmesi düşünülebilir. Yahut ilk genel seçimde yer alan aynı partinin "yedek aday" listesinden ilk sıradan belirlenerek, vekillik sıfatının kazanılması, temsilde adalet ve yasamada istikrar açısından tartışılabilir. Bununla birlikte bir siyasal partinin yedek aday listesinden önce o seçim çevresinden asil listede olup kazanamayanlar arasından ilk sıradan başlamak üzere de göreve gelebilmeleri sağlanabilir.

6.2.3.4. Diğer Model Önerileri

Türkiye'de 1961 yılından itibaren nispi seçim sisteminin yerleşik bir hâl aldığını savunanlar parlamenter sistem içerisinde bu değerlendirmeleri yapmışlardır. Bunlar içerisinde Özbudun (2011: 116-117), nispi temsil sisteminin, tek-isimli tek turlu basit çoğunluk gibi saf bir çoğunlukçu sisteme evrilmesine ihtimal dahi vermemiştir. Ancak Özbudun'un "temsilde

adalet, yönetimde istikrar" ilkesine sorun oluşturmaması adına önerdiği milletvekillerinin bir bölümünün nispi temsil ile bir bölümünün ise "karma" bir seçim sistemi ile gerçekleştirilmesine yönelik yaklaşımı kayda değerdir. Elbette çoğunlukçu seçim yöntemlerinin Türkiye'de birtakım dezavantajlara sahip olduğu bilinmektedir. Bu nedenle tek turlu basit çoğunluk sisteminin Türkiye'de çok da faydalı olmayacağı kanaatinde olan Özbudun, iki turlu çoğunluk seçim sisteminin partiler arası ittifakları kolaylaştırabilir olduğunu belirtse de ikinci turda sistem karşıtı partileri eleyeceğinin kesin olmadığını ve Türkiye'deki siyasal partilerin bu öneriye uzak durduklarını ifade ederek iki turlu çoğunluk seçim sisteminin uygulanmasına da ihtimal vermemiştir. Kaldı ki bu önermelerin tamamı parlamenter sistem şartları içerisinde ifade edilmiştir. Asıl soru, yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine sahip Türkiye'de tekrar parlamenter sisteme bir geçiş olmayacaksa nasıl bir seçim sistemi tahayyül edilmesine yönelik olmalıdır.

Nispi temsil sistemleri, saf orantılı hâle geldikçe yani seçim çevresi büyüdükçe ve "ittifaklı" sisteme olanak tanıdıkça çok sayıda partiye sandalye vererek parti sistemindeki parçalanmayı artıracaktır. Bu parçalanmayı azaltmak için başvurulacak yöntemlerden ilki, ya ulusal düzeyde, ya da yerel düzeyde, ya da her iki düzeyde oluşturulacak baraj uygulamalarıdır (Sartori, 1997: 23). İkinci yöntem, nispi temsilde seçim çevrelerini olabildiğince daraltmaktır. Bu durum aynı zamanda nispi temsili, çoğunluk sistemine yakınlaştırabilmektedir. Bu tür seçim sisteminin sonuçları, evvela parlamenter sistemde hükümeti kuracak istikrarı sağlamak için önem arz etmektedir. Bu durum başkanlık hükümeti sisteminde başkan ile parlamento uyumu açısından da önemlidir. Dolayısıyla olabildiğince daraltılmış seçim çevrelerinde nispi temsil sistemi ve en azından %5'ler düzeyindeki ulusal ya da bölgesel barajlarla birlikte uygulandığında hem temsilde adalet hem de yönetimde istikrar ilkesi daha uygulanabilir bir durum ortaya çıkarabilecektir. Ancak kuvvetler ayrılığı prensibinin pratikte risk altına girmesi hâlinde yasama ile yürütme arasındaki uyum, demokrasi açısından olumsuz sonuç doğurabilme olanağına da sahip olduğundan "daraltılmış seçim çevreli nispi temsil", temsil adaletini ve demokratikleşmeyi olumsuz yönde etkileyebilme olasılığına sahiptir. Bu açıdan Türkiye'deki siyasal kültürün, bu uygulama için henüz erken olduğunu öne sürmek mümkündür.

Türkiye'de çeşitli etmenlerin oluşması ile ilerleyen dönemde değiştirilmesi önerilebilecek bazı model önerileri sunmak mümkündür. Bunlardan ilki, "tercihli-isimli" nispi seçim sistemidir. Bir siyasal partinin bir seçim çevresinde örneğin 10 sandalye için yarışacağı düşünüldüğünde kendi listesini 10 üyeli oluşturabileceği gibi belirli oranlarda artırım varsayımı ile belli kat sayıda liste oluşturmasına olanak sağlanarak da seçime katılımı tartışılabilir. Daha açık bir ifadeyle bir parti, 10 sandalyeye sahip bir seçim çevresinde 15-20 üyeli aday listesi

hazırlayarak seçime girebilir. Bu durumda seçmenlere tercihli oy hakkı (ilgili yazılı/işaretli ya da elektronik olarak sistemi geliştirilerek) verilerek en çoktan en aza oy alan isimler, ilgili partinin o seçim çevresinden kazandığı toplam sandalye sayısı çerçevesinde kendi içerisinde sıraya konularak seçilmeleri sağlanabilir. Böylece birincisi, parti genel merkezleri ya da kurulları dışında parti seçmenlerinin partinin sıraladığı öncelikli aday listesinde farklı bir sıralama yapma olanağı verilmiş olur. Bu durum aynı zamanda parti yönetimlerini seçmenler karşısında daha sıkı tercih ve sıralama yapabilmeye teşvik edebilir. İkinci olarak seçmenlerin, kendilerine tanınan tercihli olarak aday ya da adaylara oy verebilme hakkı, siyasal katılmayı artırabileceği gibi adayların ya da kazanan parlamenterlerin daha farklı performanslar içerisine girebilmelerini de mümkün kılar. Üçüncü olarak seçilen parlamenterlerin, daha özgür ve bağımsız hareket edebilme olanaklarını artırabilirler.

İkinci olarak, elektronik oylama (e-oylama, e-seçim) başta olmak üzere oy kullanma araçların çeşitlendirilmesine ve seçim güvenliği altyapısının oluşturulmasına yönelik koşulların sağlanması ile birlikte yurttaşların oy kullanma kabiliyetlerinin artırılmasına mukabil farklı seçim sistemleri Türkiye'de uygulanabilir. Nitekim Türkiye'de geçersiz oy sayısının azaltılması yönünde tedbirler geliştirilmeye ihtiyaç devam etmektedir. Örneğin 2018 seçimlerinde kullanılan oyların %2,05'ine tekabül eden 1.052.269 oy geçersiz sayılmıştır (YSK, 2018). Seçmenlerin iradelerinin tam olarak temsil sayılarına yansıyabilmesi için seçimlerde oylarını minimum hata paylarına çekme zorunluluğu bulunmaktadır. Bunun bir yönünün toplumsal oy verme bilinci kadar eğitim sistemi ile ilişkisi dolaylı olarak gözden kaçırılmamalıdır. Tez kapsamında olmadığı için bu ilişki ve etki alanlarını tartışmayı burada bırakmak yerinde olacaktır. Bu bağlamda bir öneri olarak Türkiye'de ilerleyen dönemlerde tercihli oy sisteminin, temsil kabiliyetini ve meşruiyetini artırabilmesi açısından mutlaka tartışılması gerektiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Buna ek olarak en fazla istenmeyen siyasal parti adayların seçilmesinin önüne geçerek hükümet istikrarını artırıcı sonuçlar doğurabileceği de savunulmaktadır (Buran, 2005: 169).

Öte yandan güçlü bir başkanlık sistemi hedefinde barajın düşürülerek tam nispi temsil sisteminin uygulanması, yönetimde istikrar açısından hem olumlu hem olumsuz sonuç doğurabilir. Olumlu sonuç, güçlü bir başkana karşı başkanın çoğunluğa sahip olamadığı ama sistemde denge denetleme niteliğine sahip olabilecek muhalif parlamento çoğunluğudur. Olumsuz sonuç ise kutuplaşmanın artarak siyasal krizin iki kuvvet arasında ortaya çıkabileceğidir. Bu noktada Türkiye'de ittifaklı d'Hondt ve %3-7 oranlı nispi temsil tasarımına ek olarak "dar bölge iki turlu çoğunluk sistemi" tercih edilebilir. Bu noktada alternatifli/tercihli oy ile tek turlu çoğunluk sistemleri elenmelidir. Nitekim tercihli oy sistemi, Türkiye gibi

"geçersiz oylar" konusunda sicili kötü olan bir ülke için orta vadede henüz uygun görülmemektedir. İkinci olarak tek turlu çoğunluk sistemlerindeki basit çoğunluk, nispi temsile benzer sonuçlar üretmeye daha yatkın olmakla birlikte ülke geneline oyları %5-15 arasında dağılan partilerin neredeyse Fransa'daki çeşitli partilerin tecrübe ettiği gibi yasama organında temsilsiz kalabilmelerine yol açabilecektir.

Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 numaralı Protokol'ün ilgili maddelerinde yasama organlarının seçiminde belirli bir seçim sisteminin uygulanması zorunluluğu getirilmediği görülmektedir. İlgili Protokol'de daha çok makul aralıklarla gizli oy usulüne göre serbest seçimlerin yapılmasına vurgu yapılırken taraf devletlere nispi seçim sistemi yahut tek ya da iki dereceli çoğunluk seçim sistemi (*indirect majoritian system*) gibi temel seçim sistemlerine dair herhangi bir hüküm yer almamıştır (Hamdemir, 2018: 175-176). Bu durum, 1982 Anayasası'nda da belirli bir seçim sistemi belirtilmeksizin düzenleme alanı, kanun koyucuya bırakılmıştır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu, 2002: 221). Türkiye'de seçim sistemine dair düzenlemeler, 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nda yapılacak değişikliklerle gerçekleştirilebilir. Bu açıdan bir anayasa değişikliğine ihtiyaç duyulmaksızın seçim sistemi reformu yapılabilir. Ancak 1982 Anayasası'na 23 Temmuz 1995 tarihli ve 4121 sayılı Kanun'la 67. maddeye eklenen; "*seçim kanunları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir*" kuralı gereğince temel ilkeleri tayin edilmiştir. Kuşkusuz bu iki ilke özünde birbirlerine zıtlıklar içerse de ve mutlak olarak bir denge tayini güç olsa da birbirleri ile bağdaşmalarını sağlayacak en yakın kurumsal tercihlerin yapılabilme zorunluluğu ya da yasal teşviği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tez kapsamında hem cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ve çok partili sistem olmak üzere iki siyasal kurum bağlamında hem de temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıkları çerçevesinde karma sistemi değerlendirme zorunluluğu bulunmaktadır. İlk olarak karma sistemdeki nispi temsilin amacı, özellikle siyasal partilerin genel başkanlarının ve genel merkezlerinin bir tür kabinesini ifade edebilecek ya da teknokrat, bürokrat, akademisyen veya yerel özellikleri yansıtmayan kişiliklerin aday gösterilmesi olanağını Türkiye'de parti kültürü açısından olumluyabilecektir. Böylece hem temsil adaleti, Türkiye'de %1 oy alan bir siyasal parti için dahi olanak hâline getirilebilecek iken hem de uzlaşma kültürünü zorunlu kılabilecek ve %50+1 ve üzeri meşruiyeti, parlamenterler açısından da sağlayabilecek bir temsil ve istikrar uzlaşması ortaya çıkabilecektir. Bu durum, her üçü de çok partili ve birbirinden farklı hükümet sistemlerine sahip olmakla birlikte hem Yeni Zelanda'daki karma sistem sonuçları, hem Fransa'daki iki turlu çoğunluk seçim sistemi sonuçları hem de Endonezya'daki nispi temsil

sonuçları ve tecrübeleri dikkate alınarak bu tezde öne sürülmesi mümkün bir öneri olarak düşünülmektedir.

Türkiye'de çoğunluk sistemi ve nispi temsil sistemi, hem dar çevreli çoğunluk hem de "Türkiye milletvekilliği" tasarımı ile geniş çevreli nispi açıdan "karma" olarak düzenlenmesi hâlinde; "temsilde adalet ve yönetimde istikrar"ın daha anlamlı bir korelasyon gösterebilmesi açısından tartışılabilir. Bu çerçevede Türkiye'de çoğunluk seçim sistemi ve iki büyük kutuplu sistemin bir arada Türk siyasal sistemi içerisinde yürütme organının daha güçlü politika üreten ve uygulayan bir sonuç doğurabileceği varsayılabilir. Bu bağlamda çoğunluk seçim sistemi ile iki partili sisteme belli bir dönem sahip olan ya da hiçbir zaman sahip olamamış ülkelerde bu pratiğinin ne ölçüde başarılı olabileceği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Duverger (1993: 302), Fransa gibi çok parti sisteminin geleneksel bir özellik kazandığı ülkelerde tek turlu çoğunluk seçim sisteminin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi belirli bir süreci ve tecrübeyi gerektireceğini belirtir. Bu nedenle tek turlu çoğunluk seçim sistemi, iki partili sistemi teşvik eder, altyapı olanağı sunar, lojistik değer kazandırır ancak tarihsel, siyasal, toplumsal, ekonomik vb. etkenlerle uygulamayı güçleştirebilecek çeşitli etkenlerden dolayı mutlak ve zorunlu bir uygulamayı ortaya çıkarmak zorunda değildir. Bu açıdan Endonezya'da ve Fransa'da uygulanmayışının ana yönü bu noktada belirginleşmektedir. Bu bağlamda Türkiye'de tek turlu çoğunluk seçim sistemi yerine ittifaklı ve barajlı nispi temsili ya da iki turlu çoğunluk sistemini uygulamak veyahut "yurt dışı" ve "Türkiye" milletvekilliği olmak üzere iki kategoride nispi temsille, diğer tüm seçim çevrelerinde iki turlu çoğunluk sistemi ile devam etmek daha gerçekçi bir mühendisliğe işaret edebilecektir.

Türkiye bağlamında sonuçlar üretebilme olanağı sunması itibariyle diaspora vatandaşlarının temsiline dair karşılaştırmalı bir çalışma yürüten Anaz'ın (2018) inceleme konusu edindiği ülkelerden biri olan Fransa'nın önemli bir tecrübe sunduğu belirtilmelidir. Çalışmaya göre kurumsallaşan bir diaspora siyaseti örneği taşıyan Fransa, yurtdışındaki vatandaşlarının seçilme hakkı çerçevesinde on bir milletvekili ve on iki senatörle en kapsamlı temsil sistemine sahip olduğu belirtilmektedir. Milletvekillerinin seçimi, oluşturulan on bir ayrı seçim çevresinde, anakarada olduğu gibi iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirilmektedir. Senatörler ise "electoral college" usulü ile Yurtdışında Yaşayan Fransızlar Meclisi (AFE) üyeleri arasından nispi sistem ile seçilmektedir. Hem senatörleri belirleyen üst delegelerin hem de Ulusal Meclis üyelerinin yurt dışı seçimlerinde yalnızca kayıtlı olan Fransız seçmenler oy kullanabilmektedir. Bu açılardan Türkiye'nin diasporasını daha etkin kılma amacıyla birlikte ülke içerisinde Hatay örneğindeki gibi temsil adaletsizliğine yol açabilecek sonuçları ortadan kaldırmak ve disporadaki çeşitliliği siyasal temsille

güçlendirmek üzere nispi seçim sistemi ile yurt dışı seçim çevrelerini oluşturmaya yönelik bir politika benimsenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Öte yandan Türkiye'de başkanlık sistemine geçişte en önemli itiraz konuları arasında "tek adamlık", "otoriter yönetim", "federal yapının temellerinin atılması", "başkanın yargıyı ele geçirmesi", "kuvvetler ayrılığının zarar görmesi" vb. hususların yer aldığı bilinmektedir. Bu bağlamda yalnızca bir örnek olarak, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) başkanının, partili cumhurbaşkanı tarafından atanan partili Adalet Bakanı olması, yargı kurumunun tüm özlük haklarından mesleki yaptırımlarına kadar nihai bir merci olan kurumun çeşitli dönemlerde aldığı kararların, güçlü ve karizmatik başkancı başkanlık sistemlerinde kuvvetler ayrılığını zedeleme riski doğurabileceği öne sürülebilir. Böylesi bir durum esasında Türkiye'de seçim sistemlerinin (dar bölge çoğunluk sisteminin benimsenmesi hâlinde) parti sistemlerini etkilemesi ile ortaya çıkacak yasama ve yürütmenin aynı partilerden mutlak oluşması sorunsalı, bir yandan yönetsel istikrara olumlu yön verebilirken; demokratik kültür açısından çoğulcu demokrasi aleyhine sonuçlar doğurabilir. Bu noktada seçim sistemlerinden parti sistemlerine ve oradan hükümet sistemlerinin işleyişlerinin doğurabileceği siyasal ve yönetsel sonuçlara genel bir siyasal istikrar alanı göz ardı edilmemelidir. Bu açıdan Türkiye'de, ilerleyen dönemlerde tartışılabilecek model önerilerinden biri olarak karma bir seçim sisteminin uygulanması, siyasal kültürüne, tarihsel ve toplumsal özelliklerine daha uyumlu olarak değerlendirilebileceği gibi temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerinde kurumsal nitelikli bir dengeye olanak sağlayabileceği savunulabilir.

6.3. Türkiye'de Parti ve Seçim Sisteminin Değişimi ve Hükümet Sistemine Etkileri

Hükümet sistemleri konusunda kamuoyunda "başkanlık = iki partili sistem" ve "parlamenter sistem = çok partili sistem" algıları önemli ölçüde tekil örnekliklere sahip olduğundan yanlışlanabilir özellik göstermişlerdir. İngiltere'de çoğunluk sistemi parlamentoda iki partili sisteme yol açabilirken Yeni Zelanda'da koalisyon hükümetlerinin kurulduğu çok partili bir parlamento yapısına yol açabilmektedir. Aynı şekilde ABD'de uygulanan çoğunluk sistemi iki partili bir parlamento yapısını oluştururken nispi temsil uygulayan Endonezya'da çok partili bir parlamento yapısı ortaya çıkarabilmektedir. Bu açıdan bu tezde karşılaştırmalı incelemeler ortaya koymuştur ki ülkelerin kendine özgü siyasal, toplumsal, ekonomik ve yönetsel değişkenleri hükümet sistemleri ile parti ve seçim sistemi ilişkilerini önemli ölçüde farklılaştırarak her ülkenin kendine özgü şartlarında bu ilişkilerin işletilebilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Yukarıdaki örneklerden hareketle örneğin tüm başkanlık sistemleri, iki partili sisteme sahip olmadığı gibi olma zorunluluğu da bulunmamaktadır. Latin Amerika ülkeleri başta olmak

üzere bu çalışmada da yer verilen Endonezya ve Türkiye'de çok partili bir başkanlık sistemi söz konusudur. Bu sistem özünde çok parçalı ya da kutuplu parti sistemlerinde merkez partilerin başkan adaylarını daha uçtaki siyasal partilerle ittifak yapmaya zorlamakta ve çeşitli politika kararlarını doğrudan alabilmesini yetkilerine rağmen sınırlandırmaktadır. Bu hususun uzlaşmaya da kutuplaşmaya da yol açabilecek iki sonucu ayrıca tartışılabilir. Bu noktada iki turlu bir çoğunluk seçim sistemi, hem bu tür sorunları hem de "toplam-sıfır oyunu" doğuran sonuçları ortadan kaldırmaya ya da olumsuz etkisini zayıflatmaya yönelik bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Nitekim ilk tur, aşırı partilerin güçlerinin sınırlarını göstermesi açısından ikinci turda en yüksek oy alan iki adaya kazanabilmeleri için ne tür ittifaklar yapabileceklerine dair daha rasyonel bir hesaplama sunabilir (Yazıcı, 2013: 61-62). Böylece hem seçmenler hem de adaylar daha rasyonel hareket etmeye çalışırlarken seçim sonuçlarının meşruiyet algısı daha yüksek olabilecektir.

Duverger'in "üç sosyolojik kanun" olarak da adlandırılan hipotezleri (Teziç, 2009: 319-320) içerisinde yer alan "*tek turlu çoğunluk sistemlerinin, iki partili sisteme yol açacağı, partilerin disiplin bir yapıya kavuşacağı ve partilerle adaylar arasında sıkı bir disiplin ilişkisi ortaya çıkacağı*" yönündeki savı, ikinci tura gerek kalmamasının ana nedeni seçime katılma kriterleri ve iki kutuplu siyasal yapı etrafında toplanan çeşitli siyasal partilerin kabinede ya da genel siyasette dolaylı iktidar paylaşımı ile ittifaklar içerisine girdiği Endonezya başkanlık seçimleri tecrübesi ile Türkiye'de nispi temsille zirvede olan parti disiplini uygulamaları ile bir arada düşünüldüğünde günümüz siyasal hayatında eksik bir önerme olarak "kanun" niteliği kazanması oldukça güçtür. Üstelik Duverger'in nispi temsil ve tek turlu çoğunluk sisteminde öngördüğü ve "kanun" olarak nitelendirilen parti disiplininin, iki turlu çoğunluk sisteminde daha esnek ve daha bağımsız olabileceği fikri, Türkiye gibi siyasal partiler mevzuatı, parti içi demokrasiyi sınırlandırıcı ve merkeziyetçi bir yapıyı öngören ülkeler açısından tartışmalıdır. Nitekim parti içi otoriterleşme ve merkeziyetçiliği eleştirerek yeni bir siyasal parti oluşumu olarak Türk siyasal hayatına katılan İYİ Parti, ilk kongresinde benimsediği daha demokratik nitelikli çarşaf listeli seçim usulünden, son kurultayında "üstü çizilecek olanlar" şeklinde bir listenin ortaya çıkmasına gelebilmiştir. Üstelik parti yönetiminin tercihlerini eleştiren bir parlamenterini partiden ihraç etmiş olması bile başlı başına Türk parti sistemindeki katı ve merkeziyetçi parti yapısını örneklendirmeye yetmektedir.

İki turlu çoğunluk seçim sistemlerinin temel avantajlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Candan, Solak ve Bilgin, 2020: 22):

- ✓ Seçmenlere, ikinci turda yeni bir tercih olanağı sunmaktadır.
- ✓ İkinci tur, alternatifli ya da tercihli oy sistemi ile benzerlik göstermektedir.

- ✓ Adaylara ve partilere, iş birliği ve ittifak olanağı sağlayarak uzlaşı kültürüne olumlu katkı sunabilmektedir.
- ✓ Partilere ve seçmenlere, iki tur arasında yaşanacak siyasal atmosferdeki değişimlere tepki verme olanağı sunmaktadır.
- ✓ İlk tur sistemlerinin aksine oyların bölünmesi ile daha az popüler ya da etkili olan partilerin aradan sıyrılmasını engelleyebilmektedir.

İki partili sisteme sahip ülkelerin çoğunluk seçim sistemine ya da çoğunluk seçim sistemine sahip olan ülkelerin iki partili sisteme sahip olmaları salt bir rastlantı olarak değerlendirilemez. Bu temel varsayım kendi içerisinde birden fazla anlam taşır. Özellikle bu anlamlar çoğunluk seçim sistemlerinin türleri itibariyle ayrıca önem kazanabilmiştir. Bu noktada seçim sisteminin nispi temsil yerine çoğunluk seçim sistemi tercihi kadar çoğunluk seçim sisteminin tek turlu ya da iki turlu olup olmaması açısından da kayda değer olmaktadır. Duverger bu usuller içerisinde iyi örneklerden biri olarak 1946 seçimleri ile Türkiye'de son bulan tek-parti rejiminin iki partili sisteme evrilmesini göstermektedir. Şu noktaya da dikkat çekmek gerekir ki, 1945-1946 yılları ile birlikte siyasete ilgisiz bir toplum, olağanüstü bir canlılık ve siyasal katılım gerçekleştirmiştir (Eroğul, 1999: 194). O dönemlerde pek çok siyasal parti oluşumu ortaya çıksa da 1950 yılındaki seçimlerin tek turlu liste usulü çoğunluk seçim sistemini uygulaması, Türkiye'de iki partili sisteme şekil kazandırmıştır (Duverger, 1993: 291). Bu yönüyle İngiliz usulü seçim sistemine benzer bir yöntem tercih edilmekle birlikte onun da ötesinde liste usulü seçim ile daha da ağırlaştırılmış bir seçim süreci işletilmiştir. Böylece parti-seçim sistemi ilişkilerinin bu şekildeki bir tercihinin hükümet sistemini demokratik, yönetsel, ekonomik ve siyasal açılardan daha güçlü tuttuğunu öne sürebilmek mümkün olmuştur.

Nispi seçim sistemi ile birlikte Türk siyasal hayatına uzun yıllar egemen olan koalisyon kültürü, çok partili bir sisteminin var olan potansiyelini gün yüzüne çıkartmıştır. Bu çok partili sistem ve istikrarsız hükümetlerin varlığını kırmak üzere 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından gerçekleştirilen ilk seçimlere %10 ulusal baraj ile girilmiş ve "icazetli" partilerin katıldığı bu seçimler 1980'li yılları, hâkim bir partinin olduğu "ılımlı çok parti sistemi" olarak tanımlamaya uygun düşmüştür. 1990'lı yıllara gelindiğinde ise Duverger'in çok partili sistem tipolojisinin ve Sartori'nin yarışmacı parti sistemleri arasında yer verdiği "kutuplaşmış çoğulcu parti sistemi", özellikleri açısından açık ve net bir şekilde tecrübe edilmiştir. 2002 yılında Ak Parti'nin parlamento çoğunluğunu alması ve bu istikrarını 2007, 2011, 2015 Kasım seçimlerinde devam ettirmesi ve 2018 yılında tek başına iktidarını sürdürmesi Türkiye'de "hâkim parti sistemi" kabulünü oluşturmuştur (Altunoğlu, 2018: 358; Çiçek, 2018: 73).

Günümüz karşılaştırmalı siyaset incelemelerinde tam bir nispi temsil ya da tam bir çoğunluk seçim sistemi uygulamalarında partilerin aldıkları oy oranları ile parlamentoda kazandıkları sandalye sayısının birbirleri ile koşut ve eşit olarak yansıdığından bahsetmek pek de mümkün görünmemektedir. Ancak yasal zemini temsil kabiliyeti açısından güçlendirilmiş bir ittifaklar sistemi üzerinden partilerin yarışa girmesi önemli bir tartışma alanı olarak nitelendirilebilir. 2017 referandumu ile Türk siyasal hayatında hem hükümet sisteminde hem de seçim sistemine eklenen "ittifak sistemi" ile yeni bir süreç tecrübe edilmiştir. Böylece Türkiye'deki partiler sistemi, 2017 referandumu sonrası Blondel'in (1968: 185-186) iki buçuk parti sistemine (üçüncü ve daha fazla partilerin etkinliğinden kaynaklı ilk iki parti arasındaki fark katsayısının açılması), Duverger'in çok parti sistemine ve Sartori'nin kutuplaşmış çoğulcu parti sistemine uygun bir süreç başlatmıştır. Bu yeni siyasal süreç, iki ana ittifaklı çok partili sistem yahut iki buçuk ittifaklı parti sistemi isimlendirmeleri ile de ifade edilebilir.

Türkiye, 2017 yılında seçim sistemi ve parti sistemi değişiklikleri olmadan hükümet sistemi reformuna girişmiştir. Bir yandan seçim sisteminin doğurduğu parti sisteminin sonucu olarak hükümet sistemi değişikliği ortaya çıkmış gibi görünse de hükümet sistemi değişikliğinin parti sistemini nasıl etkilediği ve böylece seçim sisteminin yeni hâlde ne şekilde düzenlenmesi gerektiği en önemli soru başlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yılların tek partili ve önemli ölçüde istikrarlı hükümetlerinden önce 1960'lı yıllardan itibaren başlayan siyasal istikrarsızlık örnekleri Türkiye'de sistem sorunu tartışmalarını her zaman güncel tutmuştur. Örneğin Serdaroğlu (2001: 445-451), parlamenter sistem döneminde Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik krizlerin çözümüne yönelik şu temel önerileri sunmuştur:

- Parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilmesi,
- Dar bölge iki turlu çoğunluk seçim sisteminin uygulanması,
- Fransa'da izin verilen ikinci turda siyasal parti ittifaklarına yasal olarak izin verilmemesi,
- Yeni sistemin çok partili olsa da olabildiğince az partili bir yapı üzerinden kurgulanması,
- Siyasal partiler kanunun parti içi demokrasiyi güçlendirecek şekilde reforma tabi tutulması,
- Parti listelerinin genel merkezlerin sınırlı kontenjanı dışında ön seçimlerle belirlenmesi.

(Aşırı) çok partili sistemlerde, partiler kutuplaşması yüksek ve parti kurumsallaşmaları esnek ya da zayıf niteliklere sahipse bu tür sistemlerde hükümet sistemleri işleyiş açısından siyasal krizlere kapı aralamaktadır. Özellikle toplumsal ve kültürel ayrışmanın belirgin olduğu

toplumlarda çok partili yapı ılımlı bir nitelik göstermiyorsa ve nispi temsile sahipse çok büyük bir oranda yönetsel istikrarsızları beraberinde getirebilmektedir. Bu açıdan Türkiye gibi siyasal ve toplumsal şartlara sahip bir ülkede temsilde adaletin karma nitelikli yöntemlerle korunacağı ancak uzlaşmayı zorunlu kılabilecek (iki turlu seçimler, ittifak sistemi vb.) yöntemlerle hükümet istikrarının güvence altına alınması, siyasal kültürün ve siyasal kurumsallaşmanın gelişimine katkıda bulunacaktır. Bu açıdan parlamenter sistem içerisinde yukarıda dile getirilen parti ittifakları beklentisi, yakın dönemde ve üstelik cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi döneminde karşılanması açısından önemli bir demokratik reform olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de parlamenter hükümet sistemi döneminde çeşitli yapısal, siyasal ve yönetsel sorunlar yaşanmıştır. Parlamenter hükümet sistemlerinde her ne kadar cumhurbaşkanının "sembolik" nitelikli bir anlamı ve algısı olsa da yasaları veto etme ya da Anayasa Mahkemesi'ne taşıma, dönemin başbakanı Ecevit'e dönemin cumhurbaşkanı Sezer'in anayasa kitapçığı fırlatması ile ortaya çıkan kriz örneği gibi pek çok yetki alanı güçlü ama sorumsuz bir cumhurbaşkanı profili ortaya koyabilmiştir. Üstelik yargıç kökenli olarak parlamento ya da siyasal parti ilişiği dışında bu makama gelen Ahmet Necdet Sezer dışında sivil cumhurbaşkanlarının her zaman partileri ile bağları kaçınılmaz olmuştur. Örneğin Turgut Özal cumhurbaşkanı iken Semra Özal, ANAP'ın İstanbul il başkanlığını yapmıştır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte cumhurbaşkanı olanın partisinden istifa etmesi anlayışı, yasal karşılığı bir yana bırakılırsa pratikte hiçbir şekilde "tarafsız" olmayan siyasetçi cumhurbaşkanları için bir aldatmaca söylem olma dışında bir anlam kazanmamıştır.

Durum böyleyken, cumhurbaşkanlarının üstüne 2007 yılındaki referandum ile halk tarafından seçilmesinin, %69,1 oy oranı ile kabul edilmesiyle daha fazla sembolik hâle gelmesi gereken 12 Eylül'ün parlamenter sistemindeki cumhurbaşkanlığı makamı, bu süreçle birlikte yarı başkanlık ya da başkanlık sistemlerine doğru yönünü çevirmenin aslında ilk adımını oluşturmuştur. Parlamenter sistemde en basitinden sorumsuz bir cumhurbaşkanının, seçilmiş bir başbakanın kabinesindeki üye atamalarına dahi karışabilmesi eleştirisi (Tekin, 2015: 170), halk tarafından seçilmiş bir cumhurbaşkanı için artık bir olumsuz özellik olmaktan çıkmıştır. ABD başkanlık sisteminin aksine Fransız yarı başkanlık sisteminde olduğu gibi cumhurbaşkanının parti ile ilişkisini koparmayan düzenleme, 2017 yılındaki referandumla kabul görmüştür. Böylece "partili cumhurbaşkanlığı", Türkiye için yeni bir tartışma ve tecrübe alanı olarak doğmuştur.

Siyasal istikrar, kuşkusuz hükümet istikrarı olgusunu da kapsayan geniş bir siyasal terimdir. Bu çerçevede istikrarlı ve etkin hükümetlerin demokratik nitelikleri ile siyasal istikrarı güçlendirebilecekleri öne sürülebilir. Gezici ve Kutlu'nun (2019: 264-271), cumhurbaşkanlığı

hükümet sisteminin istikrarına ilişkin algılarına yönelik siyasal parti temsilcileri ile gerçekleştirdikleri mülakatlarda iki tür yaklaşım alanının ortaya çıktığı görülmektedir. İlkinde, toplumsal ayrışma, kutuplaşma ve siyasal nefreti artıracağı, sol eğilimli toplumsal grupların üzerlerinde baskı oluşturacağı düşüncesi, cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin koalisyon niteliği taşıyabileceği, demokratik kültürü geliştiremeyeceği, denge-denetim sistemini oluşturamayacağı, yargıyı siyasallaştıracağı, ekonomik ve siyasal yaklaşım tarzı değişmedikçe siyasal sisteme katkı sunmayacağı görüşleri öne sürülmüştür. İkinci olarak ise, parlamenter sisteminin ortaya çıkardığı siyasetçi tekellerinin kırılacağı, başkanlık sisteminde yürütme başının görev süresi sınırlamasının siyasal kültüre katkı sunacağı, koalisyon hükümetlerinde bakanlık sayılarındaki artış maliyetinin güvence altına alınacağı, güvenli yürütmenin ekonomik güveni destekleyeceği, parlamento çoğunluğu elde edemeyecek partili bir kimsenin başkan olabileceği şeklinde görüşlerin öne çıkarıldığı saptanmıştır.

Türkiye'de parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçiş referandumu sürecinde öne sürülen temel gerekçeleri şu şekilde özetlemek mümkündür (Bülbül, 2017: 20-25):

- Nispi temsil seçim sistemi nedeniyle kısa ömürlü hükümetlerin kurulması,
- Tek parti iktidarlarının büyük projeler ve yüksek kalkınma sağlayacağı,
- %10 seçim barajının temsilde adaleti ve toplumsal istikrarı olumsuz etkilediği,
- Sorumsuz cumhurbaşkanının siyasal krizlere neden olması,
- Yürütmede çift başlılığın kaldırılarak yürütmede istikrarın sağlanması,
- Yürütmede tek başlılık ile hızlılık ve kararlılık kapasitesinin artırılacağı,
- Yürütmenin başına üst üste iki dönem kuralı getirilerek iktidar-muhalefet ilişkilerinin yumuşama göstereceği.

Yukarıda sıralanan gerekçeleri seçim sistemi ve hükümet sistemi olmak üzere iki ana başlıkta toplamak mümkün olmakla beraber yeni siyasal sistemin temel siyasal ve kurumsal aktörü olan partiler sisteminin ihmal edildiği görülmektedir. İkinci durum, aradan üç yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen seçim sisteminin revize edilmemesinin çok parçalı parti sisteminin derinleşmesine neden olması dışında partiler sistemini ve seçim sistemini doğrudan etkileyecek ciddi bir kurumsal değişime işaret verdiğini öne sürmek henüz mümkün değildir. Kısa vadede güçlü bir başkanın, seçim ittifakı yaptığı partilerle yasama meclisinde elde ettiği çoğunlukla birlikte kazandığı yönetsel istikrarın, aynı zamanda temsilde adaletin tam orantıda yansıdığı nispi temsil seçim sistemi ile birlikte gerçekleştiği bir gerçekliktir. Ancak uzun vadede, partiler arası seçim ittifaklarının, özellikle karizmatik lider yoksunluklarında yürütme ile yasama ilişkileri açısından partiler sistemine nasıl bir rol vereceğini şimdiden kestirmek

güçtür. Son olarak yukarıda sıralanan geçiş nedenlerinin, "yönetsel istikrarı" baskın bir şekilde önceleyen patika bağımlılığı oluşturması kaçınılmazdır.

6.3.1. Yönetsel Güçlendirme

Türkiye'de akademik yazın açısından da söylenebilir bir husus olarak hükümet sistemi değişikliğine yönelik lehte ya da aleyhte yaklaşımlarda ampirik kabuller ile normatif kabullerin, daha çok ideolojik/duygusal bağlılıkların belirleyiciliğine mahkum edildiği ifade edilmektedir. Bu görüşü belirten Bayraktar-Durgun'a göre (2013: 4-5), bu durum, siyasal partiler açısından daha partizan yaklaşımlar doğurabilmektedir. Nitekim siyasal partilerce desteklenen bir hükümet sisteminin içinde ya da dışındaki tercihlerde ve önerilerde, demokratik pekişmeyi ve demokratik temsili en işler hangi hükümet şeklinin sağlayabileceğinden daha çok partilerin toplumsal ve ekonomik iktidar yapıları ile olan etkileşimlerindeki karşılılık çıkar ve iktidar gücünün elde edilebilmesi öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'de siyasal aktörlerin konjontürel olarak siyasal kurumları tepeden inmeci bir mantıkla ve radikal bir şekilde siyasal-anayasal inşa etme gücü bulunmaktadır. Bu tür bir kurumsal-hukuksal inşaya karşın hükümet sistemi değişikliği taleplerinin; siyasal parçalanmışlık, parti sistemi, parti yapısı, seçim sistemi ve ilgili yasal mevzuat gibi etkenlerle doğrudan bir ilişki alanı bulundurduğu göz ardı edilmemelidir.

Türk siyasal tarihi açısından "yönetimde istikrar" ve "temsilde adalet" ilkelerinin optimal bileşimini sağlayan seçim sistemlerinin barajlı d'Hondt sistemleri olduğu savunulmaktadır (Gürcan, 2013: 95). Bununla birlikte Türkiye'de temsilde adalet ilkesinin en belirgin şekilde sağlandığı seçimler "milli bakiye" sisteminin uygulandığı 1965 seçimleri iken, en adaletsiz temsilin olduğu seçimler ise "liste usulü çoğunluk" sisteminin uygulandığı 1950, 1954 ve 1957 seçimleri olmuştur. Temsilde adaletsizliğin en yüksek olduğu diğer seçim türü örneği, ekonomik kriz gibi ani kamuoyu değişiminin olduğu yüksek barajlı d'Hondt sistemi uygulaması olarak 2002 seçimleri verilebilir. Bu tecrübeler ve ilgili bölümlerde tartışılan tüm örnekler ortaya koymaktadır ki, Türkiye, parlamenter sistemden başkanlık tipi bir hükümet sistemine geçiş yaptığı bir siyasal rejim değişikliği içerisinde seçim sistemini reforme etmek zorundadır. Bu açıdan ilk olarak, parlamenter sayısının toplamda korunarak ya da belirli düzeyde yükseltilerek 100 sandalyenin barajsız nispi temsil sistemi ile oluşturularak temsilde adaletin güçlendirilmesi önerilebilir. İkinci olarak geriye kalan 500 ya da 550 sandalyenin ise dar bölge iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirilerek (ikinci turda ittifaksız ve en çok oy alan iki adayın kalması şartıyla) yönetimde istikrara yönelik bir seçim sistemi uygulaması gerçekleştirilebilir.

Yeni Zelanda'da seçim sistemi değişimi, bir hükümet sistemi değişimi ya da yönetimde istikrarsızlık gerekçeleri ile ortaya çıkmamıştır. Yeni Zelanda seçim sistemi reformu, tamamıyla temsilde adaletsizlik vurgusuyla siyasal partilerin gündemindeki yerine almış ve özellikle 1980'li yıllarda kamuoyunda oldukça tartışılmıştır. 1914 yılından 1996 yılına kadar uygulanan tek turlu basit çoğunluk sistemi ile çeşitli seçimlerde oluşan oy oranı ile sandalye dağılımları arasındaki orantısızlıklar, hem siyasal partilerde hem toplumda değişim talebinin kabul görmesini sağlamıştır. Yönetsel istikrar lehine ortaya çıkan patika bağımlılığından çıkış amaçlı olarak, bu değişim reformu konusunda ilk adım aynı zamanda seçim sistemini değiştirme vaadi olan İşçi Partisi'nin 1984 yılındaki parlamento seçimlerini kazanmasının ardından kurulan komisyon ile atılmıştır. Bu komisyon, seçim sistemi değişikliğine yönelik; partiler arası adalet, özel çıkar gruplarının ve azınlık grupların temsili, Maori halkının temsili, seçmen iradesinin etkin temsili, etkin siyasal katılma, etkin yasama, etkin yönetim/yürütme, etkin partiler ve meşruiyet olmak üzere on temel kriter belirlemiştir. Sözkonusu bu kriterlerin bir yandan da hükümet sisteminin sonuçlarına dair hedeflenenleri ortaya koyduğu belirtilmektedir (Canbazoğlu, 2010: 330).

Öte yandan Dördüncü Cumhuriyet'ten Beşinci Cumhuriyet'e geçiş ile hükümet istikrarını sağlayan Fransa'nın bu başarılı tecrübesi, yalnızca hükümet sistemi değişikliği ile olmamıştır. Bu dönüşümün Dördüncü Cumhuriyet'te uygulanan nispi temsil sisteminin de desteklediği aşırı ve çok partili sistemin, iki turlu çoğunluk sistemine geçiş ile ılımlı çok partili sistemin oluşması ile gerçekleştiği söylenebilir. Nitekim Fransa'da siyasal istikrarın sağlanmasında asıl faktörün hükümet sistemi değil açık bir şekilde parti sisteminin geçirdiği dönüşüm olduğu savunulmuştur (Yazıcı, 2013: 104). Kuşkusuz bu döneme De Gaulle'ün karizmatik ve güçlü siyasal liderliği (Ateş ve Bektaş, 2018: 300-302) ve parti yapılarının daha disiplinli hâle gelmesi türünden çeşitli değişkenlerin etkisini eklemek mümkündür. Bu açıdan tek yönlü bir etkiden ve sonuçtan bahsedilemez.

Yönetimsel güçlendirmenin parti ittifakları açısından ikinci ayağını ılımlı ve aşırı partilerin seçim sonrası ittifaklarını, parlamento ve/veya hükümette sürdürme durumlarında hükümet etme işlevi üzerindeki etkinlikleri oluşturmaktadır. Buna göre Duverger, seçim süreçlerinde birbirlerine yakın siyasal partilerin ittifakında, seçmen kendi fikirlerini en radikal şekilde savunan partilere yönelme eğiliminde olabilir (Duverger, 1993: 431). Bu açıdan seçim düzeyindeki koalisyonlara aşırı kanadı temsil eden siyasal partiler damga vurabilir. Bu bağlamda kurulan koalisyonlardaki nispeten ılımlı parti ya da partiler, hükümet etme işlevlerinin gerekliliklerine en duyarlı parti(ler) konumuna gelebilirler. Tüm bu partilerin ittifakının istikrarlı oluşu ise partilerin iç-yapılarından, parti tabanlarının sosyolojisine,

kamuoyunun psikolojisine kadar birbirinden farklı değişkenlere bağlıdır (Duverger, 1993: 433). Buradan hareketle 2016 yılında başlayan 2018 milletvekilliği ve başkanlık seçimleri ile 2019 yerel seçimleri ile resmi ve fiili hale gelen Ak Parti ve MHP ittifakında, MHP'nin ittifak içerisindeki artan ve güçlenen rolüne daha fazla atıf yapılmaktadır. Hatta MHP'nin kaybettiği oylara karşılık, yeni kazandığı oyların daha çok Ak Parti seçmeni üzerinden almaya başladığına dair kamuoyu araştırmaları bir arada düşünüldüğünde, Duverger'in savları şimdilik doğrulamış gözükmektedir.

Türkiye, 2017 yılındaki referandum ile parti ve seçim sistemini değiştirmeden hükümet sistemi reformuna başvurmuştur. Türkiye, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte parlamenter demokrasiden başkanlık tipi demokrasiye geçiş yapmıştır. Bu sistemde yürütme, tek başlı ve sorumlu bir kişi etrafında toplanmakta ve doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Bununla birlikte toplumsal ve siyasal olarak çok kutuplu ve parçalı bir yapıya sahip Türk siyasal hayatı, en azından yakın dönemde hangi tür seçim sistemini tayin ederse etsin Sartori'nin önceki bölümlerde vurgulanan çok partili sistem tanımlamalarına uymaya devam edecek gibi görünmektedir. Bu noktada Türkiye'nin temel siyasal özellikleri dikkate alındığında tek bir siyasal partinin hem yürütmeyi hem de yasama çoğunluğunu bir arada ittifaksız/koalisyonsuz gerçekleştirmesi güç bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada Mainwaring ve Shugart'ın (1997), başkanlık seçimleri için yapılacak ittifakların uzlaşma kültürünü güçlendireceği savı, Türkiye'de 2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinde ispat bulmuştur. Üstelik bu ittifak yalnızca seçim ittifakı olarak kalmamış kabinede olmasa da parlamento ittifakı olarak sürdürülebilmiştir.

Yönetsel güçlendirme açısından devlet yapısının kilit rolü hiçbir şekilde göz ardı edilmemelidir. Özsoy Boyunsuz (2017: 227), kırk ayrı ülkede demokrasi kalitesi ölçümü araştırması yapan Foweraker ve Landman'dan (2002), 1971 öncesi ve sonrası eski ve yeni demokrasiler içerisinde üniter ve federal devletler açısından elde edilen çıktıları şu şekilde aktarmaktadır:

> "Nispi temsil sistemine sahip, üniter devlet olan parlamenter demokrasiler açık bir şekilde demokratik performans, yani demokrasinin kalitesi açısından çoğunluk seçim sistemine sahip federal başkanlık sistemlerine üstünlük sağlamaktadır. Parlamenter sistemler, katılım, siyasal ve medeni haklar ile azınlık hakları konusunda başkanlık sistemlerinden daha iyi performans sergilerken; üniter devletler katılım, mülkiyet hakkı ve azınlık haklarında federal devletlerden; nispi temsil sistemleri, temsil, katılım ve azınlık haklarında çoğunluk sistemlerinden daha iyidir."

Çok partili başkanlık sistemlerinin hem iki partili başkanlık sistemi hem de parlamenter sisteme göre, kuvvetler arası kriz ve tıkanmaya yol açma olasılıkları daha fazladır. Başkanlık

sisteminin uygulandığı ülkelerin çoğunluğunda yasama organları, iki meclisli yapıya sahip olup ikiden fazla siyasal partinin temsil edildiği çok partili sistemi içerisinde "koalisyoncu başkanlık" uygulamasının öne çıktığı ve siyasi istikrar açısından dar bölge seçim sistemi ile bu sorunun aşılmaya çalışıldığı tespit edilmiştir (Lamba ve Ateş, 2018: 100). Bu noktada Türkiye, Senato gibi ikinci bir yasama organı oluşturmayacaksa nispi temsil ya da karma seçim sistemi daha uygun bir tercih olacakken, iki meclisli bir yapıyı benimsediğinde karma ya da çoğunlukçu seçim sistemini tercih etmesi, daha isabetli bir tercih olabilecektir. Bu bağlamda yasama ve yürütme erkleri arasındaki denge sistemi açısından başkanlık sistemlerinde parti ve seçim sistemlerinin önemli bir konumu bulunmaktadır.

Başkanlık sistemlerinde görülen iki meclisli yasama yapılarında farklı partilerin çoğunlukta olmasından kaynaklı uyumsuzluk, parlamenter sistemlerde de görülebilmektedir. Esasında bu durum demokrasi ve istikrar açısından olumsuz bir nitelik olarak değil siyasal sistemde "denge ve uzlaşma" açısından olumlu olarak görülebilir. Örneğin bir başkanlık sisteminde iki meclisli bir yapıda hem başkanın hem de iki meclis yapısının da aynı partiden olması kuvvetler ayrılığı açısından bir risk oluşturabilir. Ancak bu risk alanının devamlılık göstermesi hâlinde, seçim sisteminde gerçekleştirilecek bir değişim, bu sorunu genel olarak ortadan kaldırabilir. Bu açıdan bir ülkedeki siyasal kutuplaşma, siyasal kültür ve parti yapılarının katı ya da esnek nitelikleri, hem seçim sisteminde yapılacak değişiklikleri hem de tek ya da ikinci meclisin demokratik, yönetsel ve siyasal bir ihtiyaç olup olmamasını belirlemek için dikkate alınması gereken temel şartları oluşturmaktadır. Bununla birlikte böyle bir yapının oluşturulması benimsenirse "temsilde adalet, yönetimde istikrar" temelli bir parti ve seçim sistemi tasarımı zorunlu olmaya devam edecektir.

Rejimin istikrarı ile (*istikrarlı demokrasi*) istikrarlı hükümet bambaşka olgulardır. İstikrarlı hükümet, etkin (*karar alabilen*) ve etkili (*uygulayabilen*) hükümetleri ifade etmektedir. Bununla birlikte Sartori'ye göre (1997: 149-151), "istikrar" olgusu, işleyen demokrasinin başlıca göstergesidir. İşleyen demokrasiler yalnızca çoğunluk seçim sistemine ve iki partili sisteme dayalı demokrasilerle sınırlandırılamaz. Parlamenter hükümet sistemlerinde nispi temsile dayalı çok partili sistemler de pekâlâ çok işlevli işleyen demokrasiler olabilirler. Sartori'nin nispi temsil seçim sistemi ve çok partili sistem yapısından işleyen demokrasiyi parlamenter hükümet sistemi ile sınırlandırdığını gözden kaçırmamak gerekir. Nitekim ona göre (1997: 228-230), başkanlık hükümet sistemlerinde çok partili sistem özellikle yasama ve yürütme arasındaki çatışmaların temel nedenidir. Bir parlamenter sistemde başbakan ihtiyaç duyduğu sayıdaki partiyi koalisyon hükümetine katarak çoğunluğunu oluştururken başkanlık sistemlerinde başkanlar buna ihtiyaç duymazlar. Bu açıdan parlamenter sistemde, başkanlık

sistemindeki gibi bir bölünmüş çoğunluk yoktur. Bu bağlamda başkanlık sistemiyle çok parti sisteminin birlikte olmasının istikrarlı demokrasinin devamlılığını zorlaştırdığını öne sürmektedir.

6.3.2. Demokratik Güçlendirme

Demokrasi olgusu, iktidar sahipleri ile yönetilenler arasındaki ilişkilerde vatandaşları devletin hizmetinde değil, devletin vatandaşların hizmetinde olmasını talep etmektedir (Sartori, 2017: 55). Daha açık bir ifadeyle bireyler ya da halk, siyasal hükümetler için değil, siyasal iktidarlar toplumdaki bireyler ya da halk için bulunmaktadır. Türkiye demokrasisi, askeri müdahalelerle oldukça demokrasisi kesintiye uğramış bir ülkedir. Çeşitli askeri müdahalelerle karşı karşıya kalan demokratik kurumlar, ülkenin ekonomik ve siyasal gelişimini durdurmuş ve yeni baskı ve direnç alanları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda yönetime tümüyle el konulması açısından başarıya ulaşan son askeri müdahale olan 12 Eylül 1980 darbesi, Türkiye'de parlamenter sistem içerisindeki demokratik rejimin çöküşü olarak nitelendirilebilmiştir (Shugart ve Carey, 1992: 40). Demokrasiyi çöküntüye uğratan bu askeri darbeyi teşvik eden en temel nedenlerin başında parlamenter sistemden çok parti sistemindeki parçalı yapı ile liderler ve siyasal partilerin uzlaşmasını olanaksızlaştıracak siyasal kutuplaşmanın siyasal süreci tıkaması olduğu ifade edilmektedir (Yazıcı, 2013: 17).

Türkiye'de 2007 yılından itibaren gerçekleştirilen seçimlerde oyların çok büyük bir kısmı parlamentoya yansımaktadır. Kuşkusuz parlamenter hükümet sistemi içerisinde barajlı ve ittifaksız d'Hondt nispi temsil sistemi bu sonuçları ortaya çıkarabilmiştir. 2018 yılında başkanlık hükümet sistemi içerisinde barajlı ve ittifaklı d'Hondt nispi temsil sistemi de benzer şekilde toplam oyların çok büyük bir kısmının parlamentodaki sayılara yansımasını sağlayabilmiştir. Nitekim 2018 yılındaki genel seçimlerde geçerli oyların %99,31'i parlamentoda temsil olanağı bulabilmiştir. Buna karşın ittifaklı seçim sistemi olmasaydı ancak %88,01'i yasamadaki temsile yansımış olacaktı. Bu konuda ittifaklı ve ittifaksız seçimlere dair hem seçim çevreleri açısından hem de parlamentoya dağılımlar açısından karşılaştırmalı bir çalışma sonucunda seçim ittifakı sistemiyle birlikte temsil oranının yanı sıra temsilde adaletin de arttığı ortaya konulmuştur (Çolak, 2020: 739). Bu bağlamda partilerin aldıkları oy oranlarıyla meclisteki temsil oranlarının önceki uygulamalara yaklaştığı ve orantısızlık endeksi açısından ittifaksız sistemdeki verilere göre azalış gösterdiği saptanmıştır.

Parlamenter sistemler, iktidar paylaşımına dayanan sistemlerdir. Bu açıdan başkanlık sistemlerindeki iktidar bölünmesi kadar iktidar paylaşımı kesin bir şekilde belirlenemez. Genel olarak parlamenter sistemlerde temel ortak sorun ve özellik alanı, yasamadaki oylamalarda parti çizgisini çiğneyemeyen partilerin varlığıdır. Sartori'ye göre (1997: 138), Amerikan başkanlık

sisteminde parti disiplinsizliği olumlu bir özellik iken parlamenter sistemlerde olumsuz bir niteliğe karşılık gelmektedir. Ona göre parlamenterizmle uyumlu partiler, genelde koalisyon olarak oluşturdukları hükümeti desteleme konusunda kararlılık gösteren partilerden oluşturmaktadır. Bu açıdan Sartori'nin yaklaşımında Türkiye'nin 2015 öncesindeki sistemi, onun deyimiyle orta bir yola tekabül eden parti denetiminde parlamentarizmdir. Bu parlameter hükümet tipi, İngiltere'de yürütmenin parlamentoya egemen olduğu başkanlık veya kabine sistemi ile Fransa'nın III. ve IV. Cumhuriyet dönemlerinde yürütmeyi güçsüzleştiren parlamenter sistem arasında bir yere tekabül etmiştir.

Öte yandan, ülke nüfusu toplamının ya da kayıtlı seçmen sayısı toplamının bir parlamenter başına düşen toplam sayısı dikkate alınarak en az iki milletvekili çıkartan illerin acilen tek üyeli seçim çevrelerine dönüştürülmesi temsilde adaletin gereğidir. Bununla birlikte bazı illerin fiziki coğrafyası ve nüfus kapasitesi dikkate alınarak komşu illerin sınırlarına dâhil edilmesi ya da küçültülmesi yeniden düşünülebilir. Bu durum seçim yasalarından daha çok il sınırlarını tayin eden ilgili mevzuatın konusudur. Dolayısıyla çeşitli kurumsal dinamiklerin değişim ve etki gücü kaçınılmazdır. Kuşkusuz temsilde adalet ilkesi, demokratik siyasal rejimlerde beklenilen bir unsurdur. Yönetimde istikrarı, temsilde adalete ya da temsilde adaleti, yönetimde istikrara yeğlemek yerine orta yol aranabilmelidir. Bu bağlamda Türkiye'de Yeni Zelanda ve Fransa örneklerinin çıktıları düşüldüğünde hem nispi temsilin hem de çoğunluk sisteminin bir arada uygulanabilmesi, yönetsel istikrarını seçilen başkan ile büyük ölçüde tamamlamış olan bir sistemde, temsil adaletinin korunması olağan bir tercihe işaret edebilecektir. Aksi takdirde tek turlu dar bölge seçim sistemi, Türkiye'de yalnızca partiler sistemini kısıtlama amacı gütmediği gibi bölgesel etnik ve mezhepsel seçim çevrelerini belirginleştirebilecek yahut sistemden umduğunu bulamayanların marjinalize olabileceği bir siyasallaşma sonucu olarak siyasal istikrarsızlıklara yol açabilecek arayışlara kapı aralayabilir. Bu bağlamda Türkiye'de başkanlık seçim sistemi içerisinde ya barajın oldukça minimize edildiği geniş seçim çevreleri nispi temsil sistemi ya böyle bir karma sistem ya da iki turlu çoğunluk sistemi, daha demokratik bir nitelik olarak değerlendirilebilir.

Demokratik güçlendirmeye yönelik bu kısımda son vurguyu parti yapıları üzerinden vurgulama zarureti bulunmaktadır. Türkiye'de özellikle başkanlık hükümet sistemine geçişle birlikte daha fazla tartışılan Ak Parti lideri Erdoğan'ın hem partide hem de siyasal iktidarında otoriterleştiğine dair argümanlar gittikçe artmaktadır (Baykan, 2018: 233-255). Bu noktada üç temel noktaya dikkat çekmek gerekir. İlki, Türkiye'de parti yapılarının genel başkan ve genel merkez yönetimi lehine katı bir yapı ihtiva etmesidir. İkincisi, partilerle ilgili yasal mevzuatın tüm siyasal partilerin parti-içi otoriterleşme alanlarını koruyan özellikleri güçlü bir şekilde

devam ettirmesidir. Üçüncüsü toplumsal ve siyasal kültüründen kaynaklı olarak güçlü-çatışmacı-karizmatik liderlik tipine yönelik bir eğilimin varlığıdır. Bu bağlamlarda hukuksal-kurumsalcı bir mantık içerse de Türkiye'de iktidar partileri ya da muhalefet partileri, partilerle ilgili mevzuatta siyasal partilerin iç işleyiş dinamiklerini (aday belirleme süreçleri, ön seçimler, ihraç mekanizmaları vb.) demokratikleştirmedikçe parti sisteminin niteliğine dair sorunlar güncelliğini korumaya devam edecektir. Üstelik bu durum, hükümet sistemi üzerinde (özellikle başkanlık sistemi açısından daha önemli olmakla birlikte) anti-demokratik bir alan sağlama riskini beraberinde getirebilecektir.

6.3.3. Siyasal Güçlendirme

Yeni kurumsalcılık kuramına göre, siyasal kurumlar, çeşitli şartlar ve kısıtlılıklar oluşturarak toplumdaki bireylerin akılcı (ussal) olduğu varsayılan tercihlerine dolaylı ya da doğrudan etki gösterebilmektedir. Bu etkiler, çeşitli teşvik edici etmenlerle şekillenmektedir. Bunlar içerisinde, siyasal kültür, ekonomik refah, toplumsal ayrışma vb. etmenler olabileceği gibi siyasal sistemi oluşturan siyasal kurumların yapıları ve uygulamaları ile gerçekleşebilir. Örneğin bir seçim sisteminin yasal açıdan düzenlenerek uygulamaya konulması, seçmenlerin bu siyasal kurumun işleyişine yönelik düşünce, algı ve beklentileri çerçevesinde oy verme davranışları değişebilmektedir (Kalaycıoğlu, 2014: 15). Türkiye'de 2018 yılında ilk defa yürürlüğe konulan siyasal partilerin ana bir ittifak içerisinde ulusal baraja yalnızca toplam ittifak oyları üzerinden muhatap oldukları bir sisteme geçmiş olmaları en bariz örneklerden birini oluşturmaktadır. Kuşkusuz bu örnek, yeterince sınanmış bir tecrübe olmasa da pek çok seçmenin oy verme motivasyonunu değiştirebildiğini söylemek mümkündür. Bu değişim hem bir diğer siyasal kurumun değişimi ile birlikte olabildiği gibi (cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş), parlamentoda oluşabilecek temsile yönelik başka bir kurumsal tercih olarak da gerçekleşmiş olabilir.

Siyaset, özünde yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiler üzerinden şekillenir. Bu ilişkiler özellikle demokratik karar verebilme aşamalarında ayrı bir önem kazanmaktadır. Kuşkusuz demokratik karar alabilmenin arka plan unsurlarının başında yönetilenlerin yani halkın siyasal iktidar üzerinde güç sahibi ya da paydaş olabilmesi seçme eylemini gündeme getirmektedir. Demokratik sürecin özü olarak seçimler öncelikli olarak uzlaşıyı ya da onaylamayı mümkün kılarak meşruiyet olgusunu devreye sokmuş olur. Bununla birlikte seçim süreçleri belirli zaman aralıkları ile sınırlılık özelliği taşımakta, seçmenlerin kanaatlerini hesapladığı kadar kararlarını da tescil etmelerine olanak sağlar. Bu noktada Sartori'ye göre (2017: 117), yalnızca seçme eylemi, demokrasinin mekanik güvencesi olup bu güvencenin sürdürülebilir ya da demokratik bir nitelik kazanabilmesi bireylerin haber alma olanaklarının

ve kamuoyu oluşturan demokratik baskı araçlarının özgürlükleri ile birlikte değerlendirilmek durumundadır. Dolayısıyla bir siyasal sistem içerisinde bir demokratik hükümet rejimi içerisinde seçim sisteminin idealize edilmesi ve modellenmesi yalnızca seçim eylemi ve süreçlerinin teknik ya da matematiksel hesaplamalarla çözümleneceğini öne sürmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

İki partili ve çok partili sistemler, birbirlerinden tamamen farklı yapılar doğurabilirler (Duverger, 1993: 522-524). Örneğin iki parti sistemi, muhalefeti kurumsallaştırma eğilimine daha yatkındır. Ayrıca iç-yapıları zayıf olan siyasal partiler, iki parti sistemini çok parti sistemine daha fazla yaklaştırır. Bununla birlikte sıkı ve istikrarlı bir ittifaklar sistemi, çok partili sistemi, iki partili sisteme yaklaştırabilir. Başkanlık sistemlerinde çok parti sistemi genelde hükümetin otoritesinin güçlenmesine, parlamentonunkisinin de zayıflamasına yol açabilmektedir. Parlamentodaki çoğunluk partisiyle başkanın partisi birbirinden farklı ise hükümet otoritesi, iki parti sistemine oranla daha fazla artmaktadır. Diğer yandan çok parti sistemi başkanlık sistemine göre iktidarın kişisel karakterini daha fazla ön plana çıkarmaktadır. İki parti sisteminde partiler, içlerinden birinin lideri görünümünde olan başkanı gölgede bırakabilecek kadar güçlüdürler. Dolayısıyla bir parti lideri ya da yönetici olmaktan çok önemli olan ön seçimlerde güçlü bir kamuoyu, finansman kaynağı ve parti delegesi desteğine sahip adayların, iki partiden birinde var olmuş olmaları esas olandır. Çok parti sisteminde ise devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı, kişisel yönü ile öne çıkarak tüm partilerden daha üstün bir konumlandırmada yerini alabilir.

Üniter bir devlet yapısı içerisinde seçim ve parti sistemi ile hükümet sistemi ilişkilerini incelerken Duverger, güç ve nüfuz etkinliğinin ittifak sistemi açısından ele alınmasını zorunlu görmektedir. Ona göre (1993: 367), parti ittifaklarının olduğu tüm siyasal rejimlerde partilerin gücü, niceliksel (*sayısal*) ve niteliksel (*siyasal*) olarak ilgili ittifakın yapısına bağlı olarak şekillenebilmektedir. Daha açık bir ifadeyle niceliksel olarak seçim ittifakları, partilerin alabilecekleri sandalyelere; siyasal anlamda ise özellikle hükümet ittifaklarında ilgili partilerin gücünü azaltır ya da çoğaltır. Bu bağlamda Türkiye üzerinde iki durumun ortaya çıktığını öne sürmek mümkündür. İlki, ittifaklar üzerinden aldığı oy oranından az ya da çok sandalye alan siyasal partilerin temsil tecrübeleri; ikincisi ise az sayıdaki temsiline rağmen hükümet kurma girişimlerinde sistemde ya istikrarı ya da istikrarsızlığı sürdürebilecek olan parti tecrübeleridir. Bu tecrübeler, resmi ya da örtülü olarak da gerçekleşebilmektedir.

Duverger'in Fransız cumhurbaşkanlığı seçimleri için seçimle işbaşına gelen bir kral tanımı yapması, esasında geniş yetkilerle donatılmış bir cumhurbaşkanlığı makamına işaret etmek içindir. Bununla birlikte parlamenter sistemin de geniş yetkilerle ve demokratik seçim

usullerince bir siyasal aktörü "kral" konumuna taşıması mümkündür. Örneğin Türkiye'de 1980 askeri darbesinden sonra cumhurbaşkanlığı makamına gelen Kenan Evren'in diğer siyasal aktörler karşısındaki durumunu da güçlü tutacak şekilde cumhurbaşkanlığı makamının "sorumsuz" ama çok yetkili hale getirildiği görülmektedir. Nitekim her ne kadar bu makam "sembolik" bir makam olarak nitelendirilse de süreç içerisinde kurumsallaşmıştır (Tosun, 2016: 130-131). Bununla birlikte 2007 yılında Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin referandumda kabul edilmesi ile Türkiye siyasal sistemi ayrı bir dönemin başlangıcına adımını atmıştır. Üstelik fiilen yarı başkanlık sistemine geçildiğini belirten görüşler ortaya çıkmıştır (Kılınç, 2015: 12). Böylece parlamento tarafından değil halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanı makamının doğması, pratikte yürütmede çift-başlılık sorunlarını ve tartışmalarını daha da derinleştirmiştir.

Türkiye açısından çift meclisli bir yapı tartışılabilir. Bu yapı, temsilde istikrar ve yönetimde istikrar ilkeleri ile birlikte düşünüldüğünde, Yeni Zelanda'da nispi temsille, ABD ve Fransa'da basit çoğunluk sistemi ile ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'nin başkanlık hükümet sistemi tecrübesinde "kontrol ve denge" (*chech and balance*) mekanizmalarına olan ihtiyaç ile birlikte önem kazanabileceğini belirtmek mümkündür. Bu sistemi uygulayan Fransa'da Senato adı verilen bu ikinci meclis sandalyeleri, ülkedeki tüm belediye meclis üyelerinin katıldığı bir seçim heyeti tarafından altı yılda bir seçilmektedir. De Gaulle, bu meclis ile yerel ve kırsal gücün daha çok yansıdığı bir itaatkâr ve muhafazakâr Senato yapısı tahayyül etmiştir (Siaroff, 2003: 291). Ancak Senato'nun özerk statüsü, hükümet tarafından feshedilememesi ve çeşitli hükümet tasarılarını değişikliğe uğratması nedeniyle De Gaulle tarafından 1969 yılında bir referandumla güçleri azaltılmak istense de halk tarafından reddedilmiştir. Örneğin büyük bir oy oranı ile 2002 seçimlerini kazanan Başkan Chirac'ın partisi 2004 yılında Ulusal Meclis'te çoğunluğu kazanırken Senato'daki çoğunluğunu yitirebilmiştir (Roskin, 2009: 135).

Üstelik ABD'de geniş bölge liste usulü tek turlu çoğunluk seçim sistemi ile üst kurul delegelerinin belirlenmesinin doğurduğu temsil adaletsizliği, genelde Temsilciler Meclisi ve Senato seçimlerinde değişikliğe uğrayabilmektedir. Örneğin 3 Kasım 2020 tarihinde tamamlanan ABD başkanlık seçimlerinde Joe Biden, 78 milyon civarı oy alırken, Donald Trump 73 milyon civarı oy ile seçimleri kaybetmiştir. Hükümet üzerinde kazananın her şeyi alması (*the winner takes all*) ile sonuçlanan, ayrıca Temsilciler Meclisi'nde Demokrat Parti çoğunluğunu devam ettiren bu seçimler, Senato'da Cumhuriyetçi çoğunluğun değişmesine izin vermemiştir. Böylece yasama ve yürütmenin tümüyle tek tip olması engellenerek ne temsilde adaletsizlik tam oluşmuş ne de hükümet istikrarı kaybı yaşanmıştır. Bu tür durumların ikiden çok partili seçimlerin olduğu başkanlık sistemlerinde kriz doğurduğu öne sürülmekle birlikte

(Özdemir ve Çelebi, 2014: 331), daha çok Latin Amerika başkanlık sistemlerinin belirgin bir özelliği olduğu savunulabilir. Bu açıdan Türkiye'de üniter devlet yapısı ve çok partili sistem (ilerleyen dönemde çoğunluk sistemine geçilmesi ile partilerin sayısını azaltma eğilimini en azından şimdilik olası göstertmemekte) açısından bir benzerlik gösteren Fransa'da olduğu gibi tartışılabilir. Ayrıca "Türkiye milletvekilliği" için önerilen seçim sistemi, Senato için dönüştürülebilir.

Bu kısımda son olarak parlamenter sistemden cumurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş ile birlikte, kanun koyucuların temelde yönetsel istikrar ve temsil kabiliyetini nasıl kurguladıkları ya da tasarladıklarının anlaşılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda 20. Dönem Anayasa Komisyonu Başkanlığı ile 2011-2016 yılları arasında çalışma yürüten Anayasa Uzlaşma Komisyonu üyeliğinde bulunan Ahmet İyimaya ile 22, 23 ve 24. dönemlerde Anayasa Komisyonu Başkanlığı görevi yürüten Burhan Kuzu, bu hükümet sistemi değişikliğini savunan önemli ve etkin isimler olarak ortaya çıkmaları açısından dikkate değerdir. Nitekim Kuzu'ya göre, başkanlık sistemine geçiş ile yasama ve yürütme birbirinden ayrılarak ve her iki erkin seçiminin ayrı yapılması sağlanarak parlamenter sisteme göre temsilde adalet ve yönetimde istikrar açısından daha adil ve elverişli bir model ortaya çıkmıştır. İyimaya'ya göre ise, seçimde adaletin, yönetimde istikrar ilkesine göre tasarlanması, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile anlamsız hâle geldiğinden seçim sistemi değişikliklerinin iptal edilmesine olanak tanımaktadır. Bu açılardan değerlendirildiğinde yasa yapım süreçlerinde etkin rol alan Ak Partili hukukçular, yönetsel istikrarın bu sistem değişikliği ile güvence altına alındığını belirttikleri gibi temsil adaletine yönelik daha esnek bir duruma işaret etmektedirler (Gezici ve Kutlu, 2019: 279-284). Bu bağlamda Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi mantığı içinde ve dışında yeniden değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

6.3.4. Temsilde Adalet ve Yönetimde İstikrar

İngiltere'de tek isimli (dar bölge) tek turlu çoğunluk sistemi 1974 yılında Muhafazakâr Parti'nin oyların %38,30'unu alarak 296 sandalye kazanmasını sağlarken, oyların %37,50'sini alan İşçi Partisi, oy oranı açısından ikinci olmasına karşın bu seçim sisteminin bir sonucu olarak 301 sandalye elde etmiştir. Üstelik aynı seçimlerde %18,3 oy alan Liberal Parti yalnızca 14 sandalye kazanarak, Avam Kamarası'nda %2,2'lik temsile sahip olabilmiştir (Teziç, 2009: 287-289). Bu sistemin parlamenter sistemlerde iki partili sistemi teşviki ve bu vasıtayla yönetimde istikrar ilkesinin, temsilde adalete nispeten yeğlendiğini görebilmek mümkündür. Bununla birlikte özellikle başkanlık hükümeti sistemlerinde tek turlu dar bölge seçim sisteminin tasarlanması ve uygulanması, iddia edildiği gibi (Doğan, 2020: 83), temsilde adalete uygun

değildir. Bilakis, yönetimde istikrar ile temsilde adalet ilkeleri arasındaki makası büyük oranda açabilecek bir sonuç ortaya çıkarabilecektir. Bu durum parlamenter sistemde demokrasi aleyhine bir patika bağımlılığı olarak tanımlanabilir. Türk siyasal hayatında özellikle parlamenter sistem tecrübelerinde hangi seçim sistemi tercihi yapılmış olursa olsun iki partili sistemi Sartori ve Duverger'lerin öne sürdüğü gibi oluşturmaktan ziyade resmi ya da gayri resmi ittifaklarla Türkiye'nin merkez-çevre ilişkileri ve toplumsal ayrışma kodları itibariyle koalisyon hükümetlerinin ömrünü dahi tayin edebilecek partiler sistemini kurumsallaştırmıştır. Bu bağlamda küçük partilerin, Sartori'nin etkin parti[*] tanımlamasına (çok partili sistem kriterine) uygun düşecek şekilde parlamentoya taşındıklarının pek çok örneği görülmüştür.

Aşırı çok parti sistemlerinin iki yönü olduğunu göz ardı etmemek gerekir. İlki, sistemde çok parçalı, çok kutuplu ve çok rakipli partiler söz konusudur. Bu partiler, ılımlı parti sistemlerine göre daha katı olup ideolojik vb. açılardan uzlaşmaya daha uzak partilerdir. Aşırı çok parti sistemlerinde birbirleri ile uyuşmayan pek çok parti bulunmaktadır. Rejim karşıtı partiler daha fazla belirgin olup Türkiye'nin 12 Eylül öncesi dönemi bu sisteme örnek gösterilebilir (Fedayi, 2011: 54). Sistem, istikrarsızlığa daha yatkındır. Bu açıdan Türkiye için arzu edilen partiler sistemi, iki partili sistem tasarımı ya da teşviki yerine, çok parti sisteminin, toplumsal ve siyasal kültürüne uygun olarak korunması ancak ılımlı çok parti sistemine evrilmesinin teşvik edilmesidir. Bu bağlamda Türkiye, başkanlık ya da yarı başkanlık hükümetlerini tercih ettiğinde iki turlu çoğunluk sistemini uygulaması daha uygun bir tercihe işaret edecekken; parlamenter sisteme geri dönmesi hâlinde ancak tek turlu çoğunluk sistemini savunması uygun olabilecektir. Bu noktada temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri olabildiğince uzlaştırılabilmesi esastır.

Çok parti sistemi, parlamenter sistemlerin tipik bir özelliği olarak değerlendirilirken, başkanlık sistemleri açısından çok partili sistemin olumsuz nitelik taşıyacağı öne sürülmektedir (Mainwaring, 1993; Linz, 1994). Ancak, Amerikan başkanlık sistemi tasarımında yürütme gücünün yanında yasama organının varlığı, kontrol ve dengenin temel kurumsal ve siyasal dinamiği olarak kurgulanmıştır (Acheson, 1961). Bu bağlamda yürütmenin, iki turlu çoğunluk sistemi ile Türkiye'de belirleniyor olması, toplumsal ve siyasal koşullarına, partiler sistemine

[*] Türkiye'de çok partili sistem içerisinde yalnızca siyasal bir niteliğe denk gelmekle birlikte örneğin 2020 yılı itibariyle Demokrat Parti'nin (DP), Duverger'in çok partili sisteminin niteliğine etki eden bir yönü bulunduğunu söylemek güçtür. Bu parti, 2007 yılında Türk siyasetinin iki köklü partisi olan DYP ile ANAP'ın bir protokolle birleşmeleri ile varlığını sürdürmektedir. Ayrıca 2018 seçimlerinde İYİ Parti ile doğrudan ve CHP ile Saadet Partisi ile dolaylı hülle ittifakı yoluyla parlamentoda 1 sandalye ile temsil olanağı elde etmişlerdir. Ancak yasama ve yürütme organlarında etkili olabilecek herhangi bir siyasal etki alanı oluşturmaması ya da seçim çevrelerinde etkili sonuçlar doğurmaması itibariyle hem Sartori'nin hem de Lijphart'ın "etkin parti" tanımlamasına uymamaktadır.

ve siyasal kültüründe uzlaşma ve iki kutuplu bir alan açma yönlerine uygun bir özellik taşıdığını ifade etmek gerekir. Bu bağlamda yürütme yapısı güçlü iken parlamentonun yürütme ile mutlak siyasal paralellikte olması, Türk siyasal sistemi açısıdan olumlu yanları kadar olumsuz niteliklere de yol açabilmektedir. Bu bağlamda yasamanın güçlendirilmesi hem kuvvetler ayrılığının güçlenmesi açısından (Gençkaya, 2020: 25-27) hem de yürütmenin mutlak olarak tüm devlet erklerine siyasal hâkimiyetine ve oradan "parti devleti"ne dönüşümüne bir fren olarak değerlendirilme zorunluluğu bulunmaktadır. Bu noktada seçim sistemi mühendisliği, Duverger'in ve pek çok siyaset bilimcinin başkanlık sistemlerine yakıştırdığı iki partili sistemi doğuran bir yaklaşımla Türkiye'de tek turlu basit çoğunluk sisteminin uygulanması önerileri, doğru bir tercih olarak değerlendirilemez.

Hâl böyleyken, Türkiye'de yürütmenin güçlü yapısı, yönetsel ve siyasal istikrar için olumlu bir gelişme olduğunu belirttikten sonra temsilde adaletin ve temsil gücünün yasama kuvvetinde daha işler bir nitelik kazanarak yürütme üzerinde etkin bir hesap sorma ve denetleme mekanizmalarını devam ettirmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de ya karma bir seçim sistemi ya nispi temsil sistemi ile devamlılık ya da iki turlu çoğunluk seçim sistemi, parlamento seçimleri için de uygulanabilmelidir. Türkiye'de seçim sisteminin, hem seçim çevreleri odaklı hem de ulusal nitelikte iki alanda gerçekleştirilmesi, literatürdeki tartışmalar arasında en uzlaşmaya yakın yöntem olarak düşünülebilir. Nitekim "Türkiye milletvekilliği", başkanlık sistemlerinin yol açtığı ulusal meselelerden parlamenterlerin uzak durması eğilimine kısmen önleyici bir tercih olarak düşünülebilir. Bununla birlikte dar ya da daraltılmış seçim çevrelerinde Fransa'daki iki turlu çoğunluk sistemine benzer bir yöntemle ve başkanlık sistemlerinin temel çıktıları arasında kabul edilen parlamenterlerin bölgesel ve yerel sorunlara duyarlılıklarına yönelik eğilimleri destekleyici bir olgu ortaya çıkarmaktadır. Bu açılardan Türkiye'de hem temsilde adaletin korunması açısından nispi temsille belirlenecek bir ulusal seçim çevresi oluşturulması hem de yönetimde istikrarın yasama organı açısından da korunmasını hedefleyen iki turlu çoğunluk sisteminin oluşturulması ile ortaya çıkacak karma seçim sistemi, bu tez çalışmasındaki önerilerden biri olarak ortaya koyulmaktadır.

6.4. Uzmanlarla Gerçekleştirilen Mülakatlar ve Çözümlemeler

Tezin amacı doğrultusunda gerçekleştirilmiş olan mülakatlar konunun uzmanı akademisyenlerin değerlendirmeleri çerçevesinde ele alınmakta, birincil veri olarak sorunun temel boyutları analiz edilmektedir. Odak olgusallık üzerinden mülakatlarda elde edilen ifadelerin olabildiğince özet aktarılarak ve farklılık ve benzerlik yönlerine dikkat çekilerek mülakat verilerinin aktarım tekniğine uygun bir şekilde bu kısımda oluşturulmasına çaba gösterilmiştir.

Derinlemesine görüşmelerin değerlendirilmesinde, nitel veri analizlerinden betimsel yöntem tercih edilmiştir. Bununla birlikte görüşmeler esnasında, temel iki ilkesel bağımlılığının anlaşılmasında tasvir edici (*descriptive*) ve kısmen keşifsel (*exploratory*) bir araştırmanın yürütülmesi hedeflenmiştir. Böylelikle ağırlıklı olarak yarı-yapılandırılmış mülakat tekniği çerçevesinde tezin hipotezlerinin Türkiye özelinde belirgin ve doğrulanabilir bir nitelik kazanabilmesi hedeflenmiştir. Kuşkusuz tezin bu kısmında veri toplama yöntemi olarak mülakat metodunun seçilmesi ile anket düzeyine indirgenemeyecek kadar önemli bir kuramsal temelli çalışma konusunda teorisyenler özelinde örneklemeler belirlenmiştir. Bu açıdan uzmanlarla gerçekleştirilen bir derinlemesine mülakat türü benimsenmiştir. Mülakatların uygulama kurallarının katılığına göre ise yarı-yapılandırılmış mülakat şekli esas alınmıştır. Böylece görüşme sırasında esnek bir süreç benimsenerek mülakat sorularının sırası ve ilgili uzmanın odak noktaları dikkate alınarak mülakatlar yürütülmüştür.

Nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz, verilerin tasnif edilmesi ve özetlenmesi sayesinde sonuca ulaşılma hedefini içermektedir. Bu açıdan mülakatlardan elde edilen bilgiler ışığında araştırma soruları, ilgili başlıklar ya da temalar altında özetlenebilir ve veriler yorumlanabilir hâle gelmektedir. Betimsel analizlerde araştırmanın güvenirliği açısından görüşmelerden yapılacak alıntılar sayesinde konunun farklı boyutları tasvir edilmektedir. Bu analiz tekniği ile ham verilerin okuyucunun anlayabilmesine fırsat verecek biçimde sunulması hedeflenmektedir. Bulguların tanımlanması, tasnifi ve yorumlanması aşamaları ile betimsel analiz yöntemi uygulanmış olur (Lawless ve Heymann, 2010: 227; Vaske, 2019).

Çalışma bağlamında elde edilen bulgularla tez çerçevesindeki hipotezlerin nitel testinin sağlanması ve ilgili değişkenler arası ilişkilerin anlaşılması daha olanaklı hâle getirilmesi öncelenmektedir. "Görüşme Formu", Ek-1'de sunulmuştur. Ayrıca mülakatların yer ve zamanı, katılımcılara bırakılmıştır. Bunlara ek olarak bu tezde yalnızca dokümantasyonel ikincil veri türleri kullanılmamış, birincil veri toplama yöntemlerinden "mülakat" tercih edilmiştir. Mülakat türlerinden ise yarı-biçimsel/yapılandırılmış mülakat türünün kullanılması, çalışmanın bilimsel niteliğini güçlendiren bir çaba olarak belirmiştir.

Başta siyaset bilimi olmak üzere ilgili alanlarda uzman akademisyenlerden görüşmeler talep edilmiştir. Bu talepler pandemi şartları nedeniyle telefonla ve/veya mail üzerinden gerçekleşmiştir. Bu çerçevede yazılı yanıtlar, kurumsal mail hesabı üzerinden tamamlanırken, sözlü yanıtlar ise, "microsoft teams", "zoom", "google meet" isimli internet uzantılı görüntülü toplantı platformlarından ya da aynı fiziksel ortamda yüz yüze şeklinde tamamlanmıştır. Bu minvalde Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan öğretim üyeleri arasından kendilerine ulaştırılan talebe olumlu yanıt veren ve kimi akademisyenlerin öneride bulundukları isimler

üzerinden (*kartopu yöntemi ile*) olmak üzere toplamda 22 teorisyenle gerçekleştirilen görüşmeler, Aralık 2020-Şubat 2021 döneminde tamamlanmıştır. Mülakatların tamamlandığı tarih ve saatler, mülakatların tümünün yazılı dökümü ile birlikte kayıt altına alınarak usulüne uygun biçimde arşivlenmiştir.

Görüşülen akademisyenler Türkiye'nin farklı üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerinden oluşmuştur. Bu akademisyenlerden 1'i dışında tamamı Ek-1'de yer alan görüşme formu çerçevesinde açık isimlerinin ve beyanlarının metinde yer almasını onaylamışlardır. Mülakatların gerçekleştirildiği uzmanlara ait beyanlar, "M" harflendirmesi ile mesleki ünvanları ve/veya kıdemleri dikkate alınarak "M-1, M-2…" şeklindeki sıralamalarla tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca ismi ve kurumu belirtilmeyen İstanbul ilinden öğretim üyesi bir kadın akademisyen, M-22 olarak unvan ve kıdem dikkate alınmaksızın sembolize edilmiştir. Bununla birlikte açık bilgi izni alınan ve kendileriyle mülakat gerçekleştirilen akademisyenler Tablo 6.7'de yer alan kişilerden oluşmaktadır.

Tablo 6.7. Mülakat Katılımcılarının Profilleri

Katılımcı	Kurum	Kod
Prof. Dr. Ömer Faruk GENÇKAYA	Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü (Fransızca), Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-1
Prof. Dr. Atilla YAYLA	İstanbul Medipol Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	M-2
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	M-3
Prof. Dr. Namık Kemal ÖZTÜRK	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Yönetim Bilimleri Ana Bilim Dalı	M-4
Prof. Dr. Hakkı BÜYÜKBAŞ	Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-5
Prof. Dr. Ömer ÇAHA	Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı	M-6
Prof. Dr. Gonca BAYRAKTAR DURGUN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-7
Prof. Dr. Nafiz TOK	Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-8
Prof. Dr. Nizam ÖNEN	Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-9

Prof. Dr. Mehmet KAHRAMAN	Mustafa Kemal Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı	M-10
Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-11
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ	Polis Akademisi Başkan Yardımcısı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-13
Doç. Dr. Vahap COŞKUN	Dicle Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, Genel Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı	M-12
Doç. Dr. Edip Asaf BEKAROĞLU	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı	M-15
Doç. Dr. Osman AĞIR	İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-16
Doç. Dr. Necati ANAZ	İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı	M-17
Doç. Dr. Fatih KIRIŞIK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı	M-18
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar Pınar ÖZMEN	Yozgat Bozok Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-14
Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul KORKMAZ	Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-19
Dr. Öğr. Üyesi Toygar Sinan BAYKAN	Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Siyaset ve Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	M-20
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir ÖZDEMİR	Erzincan Üniversitesi, Tercan Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı	M-21

Yukarıda isimleri ve kurumları belirtilen akademisyenlerin seçiminde olabildiğince farklı görüşlere ve bu alanlarındaki uzmanlıklarına önem verilmiştir. Mümkün olduğunca aynı şehir, aynı üniversiteye yoğunlaşmadan Türkiye atmosferini ve çok renkliliğini yansıtacak bir desen oluşturulmak istenmiştir. 22 katılımcıdan 15'i siyaset bilimci, 3'ü hukukçu, 2'si yönetim bilimci, 1'i uluslararası siyaset ve 1'i de yerel siyaset uzmanıdır. Teze katkı sunan akademisyenlerin lisansüstü eğitimlerinden itibaren mesleki kıdemleri dikkate alınarak elde edilen toplam 556 "k" yıl katsayısı olup katılımcı sayısını ifade eden "n" değeri ile birlikte "k/n" sonucu ve ortalaması 25 senelik mesleki/akademik tecrübenin ortaya çıktığını göstermektedir. Bununla birlikte İstanbul, Ankara, Sakarya, Muğla, Diyarbakır, Kayseri, Malatya, Mardin, Hatay, Kırklareli, Kütahya, Aksaray, Erzincan ve Yozgat illerinde görev yapan akademisyenlerin yer aldığını belirtmek gerekir. Bu yönleriyle Türkiye'nin siyasal ve anayasal

kurumlarının sistemine dair geniş bir hiterlanda ve tecrübe sahibi uzmanlara ulaşıldığını ifade etmek mümkündür.

İlgili mülakatların çözümlemesinde, değerlendirmelerin dört ana alt başlık altında toplanması tercih edilmiştir. Bunlar hükümet sistemi, parti sistemi, seçim sistemi ile temsilde adalet ve yönetimde istikrar başlıklarıdır. Bu başlıklar aynı zamanda tezin temel hipotezlerinin sınanması açısından da kolaylık sağlayabilecek niteliktedir. İlk üç başlık, tezin en temel siyasal kurumlarının Türkiye özelinde uzman akademisyenlerce anlamlandırılmasını ve daha güçlü bir şekilde "açıklayıcılık" özelliğinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Aynı şekilde, dördüncü alt başlıkta temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılığının, Türk siyasal sistemi ilişkilerinin gelişimindeki boyutları daha betimleyici bir şekilde anlaşılmaya çalışılmıştır.

6.4.1. Hükümet Sistemi

Hükümet sistemi bağlamında hem tasvir edici hem de açıklayıcılık özelliklerinin ortaya konulması adına "hükümet sistemi ile devlet yapısı", "hükümet sistemi ile parti sistemi" ve "hükümet sistemi ile seçim sistemi" ilişkilerine dair teorisyenlerin yaklaşımlarının dikkate sunulması hedeflenmiştir. Bu noktada ilk soruyu Ek-1'de yer alan 1 numaralı; "*Türkiye'de hükümet sistemi tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünüyor musunuz? Bu kaygıların ortaya çıkışını hangi saiklere bağlıyorsunuz?*" şeklindeki ifade oluşturmuştur. Öncelikli olarak alınan ilgili yanıtları şu şekilde sıralamak mümkündür:

"Bence oluşturmaz. Devletin üniterliği ile cumhurbaşkanlığı ya da parlamenter sistem arasında bir ilişki yok." (M-3)

"Gerekmiyor. Özellikle bu sisteme dair ilk tartışmalar başladığında hani sisteme yönelik olumsuz bir algı yaratmak için kullanılan bir argümandı. Ne var ki bundan sonraki uygulamada bunun olmayacağı görüldü. En milliyetçi partiler olarak MHP ve İYİ Parti dahi böyle bir argümandan bahsetmiyor. Artık etkisini ve anlamını kaybetti." (M-13)

"Hükümet sistemi ile idari sistem arasında fark bulunmaktadır. Başkanlık sisteminin federal sistem ile daha iyi uyuştuğu ABD özgül örneğinde görülmektedir. Ayrıca, çoğu Latin Amerika ülkesinde başkanlık ve federal sistem bulunmaktadır. Farklı federal sistemlerde (Almanya, Hindistan, Kanada, Avustralya ve Kanada) ise parlamenter sistem uygulanmaktadır. Federal sistemin ayrılıkçı akımları güçlendireceği savı yeterince güçlü değildir. Ayrılıkçı hareketlerin bulunduğu İspanya ve Birleşik Krallık (İngiltere) üniter meşruti monarşilerdir. Gerek bölgesel özerk yönetimin güçlü olduğu İspanya'da Bask ve Katalan gerekse dört devletten oluşan Birleşik Krallık'taki Galler ve İskoçya ayrılıkçı hareketleri üniter sistem nedeniyle sonuç alamamıştır. Önemli olan, hükümet sistemi ile idari sistem arasında kurulacak güçler ayrılığı ve denge denetleme mekanizmalarıdır. Güçlerin temerküzü tıpkı ayrılıkçı hareketler gibi sisteme bir tehdit oluşturur. Kaygıların daha çok tarihsel, kültürel ve coğrafi konumdan kaynaklandığı söylenebilir." (M-1)

"Hayır kaygı duyulmasına gerek yok. Ayrıca üniter yapı ile parçalanma arasında başka kategoriler de var." (M-2)

"Böyle bir kaygıya gerek yok. Birisi devletin yapısı ile ilgili, diğeri hükümet sistemi ile ilgilidir. Başkanlık sistemi bir federal hükümet sistemi öngörmez. Bunun bariz örneği Almanya; neticede parlamenter hükümet sistemine sahip ancak federal devlet yapısına sahiptir. Başkanlık sistemi ile yönetilip üniter olan devletler de var. Dolayısıyla birisi diğerini zorunlu olarak gerektirmemektedir. Türkiye'de bir federalizme dönüşme tepkisi var ama daha çok Doğu'daki PKK'nın ayrılıkçı varlığı ile yakından ilişkili bir kaygı olarak görmek mümkün. Ancak bunun hükümet sistemi ile bir ilişkisi yok. Bu tür kaygılar yersiz ve gereksiz." (M-8)

"Hükümet sistemi ile üniter yapı arasında doğrudan bir bağlantı olduğunu düşünmüyorum. Bu yöndeki kaygıların başkanlık sistemi ile federalizm arasında ABD dolayımıyla özdeşlik kurulmasından kaynaklandığını düşünüyorum. Ve aslında devletin üniter veya federal olmasının bir amaç olarak görülmemesinin önemli olduğunu; amacın daha müreffeh, daha özgürlükçü ve demokratik bir toplumsal-siyasal yaşamın şekillendirilmesi olması gerektiği; üniterizmin veya federalizmin sadece bunun aracı olarak nitelendirilmesi gerektiğini; ülkelerin de kendi gerçekliklerine uygun olarak yukarıdaki amaçlara hangisi daha iyi hizmet edecekse onu benimsediklerini anlamanın önemli olduğu fikrindeyim." (M-19)

"Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünmüyorum. Aksine üniter yapı için bu sistem daha etkili olur." (M-4)

"Sorunun cevabına evet demek için makul nedenler mevcut. Üniter yapının bozulmasının iç nedenlerinden daha çok dış nedenleri var: Emperyal devletlerin coğrafyada yeni devlet yapılanmaları oluşturmaya çalışmaları (Kuzey Irak'taki yapılanma, Kuzey Suriye'deki oluşum, vs.) coğrafi konumumuzun stratejik öneminin yüksekliği ve komşu devletlerin istikrarsız siyasal yapılarını bu nedenlerden başlıcaları olarak sayabiliriz." (M-10)

"Türkiye'de hükümet sistemi tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünmüyorum. Aksine cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi üniter yapıyı güçlendirecektir ve siyasal istikrarı artıracaktır kanaatindeyim." (M-5)

"Hükümet sistemi türü ile üniter yapı arasında doğrudan bağ olmadığı için kaygı duyulması gerekmiyor. Türkiye'deki başkanlık sistemi tartışmalarında ABD'nin dikkate alınması, hükümet sistemi değişikliğinin eyalet sistemini de içerip içermediği tartışmasına neden olmuştur. Sanırım kaygının nedeni budur. ABD'de eyalet sisteminin kaynağı başkanlık değil bağımsızlık sonrası tartışmalardır." (M-11)

"Bu kaygıyı anlamlı bulmuyorum. Muhtemelen başkanlık sistemi ile yönetilen ülkelerde federal sistemin çok daha yaygın olmasından kaynaklanan bir kaygıdır. Ancak bu iki sistemin bir arada olması zorunluluk değildir. Öte yandan, bu iki sistemin yaygın olarak bir arada olmasının da sebepleri vardır. Yani bu durum bir rastlantı değildir. Başkanlık sistemi güçlü ve özerk bir yürütme gücü doğurur. Bu güç ile idari merkeziyetçilik birleşirse ortaya bütün güçlerin merkezde ve tek kişide yoğunlaştığı bir durum oluşur. Kanaatimce asıl kaygı duyulması gereken mesele budur." (M-15)

"Kaygı duyulmasını gerekli kılan bir sistemin yürürlükte olduğunu düşünmüyorum. En nihayetinde Türkiye'de formalize edilen hükümet sistemi nev'i şahsına münhasır başkanlık sistemidir. Türkiye federal bir yapıya geçmemiştir. Hatta başkanlık sisteminden bu yana geçen zaman zarfında Türkiye'de yönetim daha da merkezileşmiş de diyebiliriz." (M-17)

"Sadece hükümet sisteminin değişmesinin üniter devlet sistemi ile ilgili kaygı duyulmasına bir sebep olabileceğini düşünmüyorum. Başkanlık sistemlerinde de üniter yapı

gözlenmektedir. (Şili ve Uruguay'ın da bulunduğu 13 Latin Amerika ülkesi örnek olarak verilebilir). Federal devlet sisteminin benimsendiği ülkelerde ise ya tarihsel koşulların (örneğin bir konfederasyondan federasyona dönüşen ABD gibi) veya sosyokültürel farklılıkların büyük olmasının ve bölgesel temellerde ayrışabilmesinin (örneğin Brezilya) veya bu ikisinin birlikte etkili olduğunu biliyoruz." (M-14)

"(…) Türkiye'de federal örgütlenmeyi gerektiren bir durumun olmadığı kanaatindeyim. Bölgesel birtakım yetkilerin devredildiği ve fakat üniter yapının bozulmadığı bölgesel devlet modeli ile ilgili bir endişenin ise hükümet sisteminin biçimi ile çok ilgili olduğunu düşünmüyorum. Bu modelin parlamenter sistemlerde yaygın olduğu görülmekle birlikte adem-i merkeziyetçi uygulamaların 2000'li yıllarda birçok ülkede yaygınlaştığını gözlüyoruz. Aslına bakarsak, Türkiye'deki başkanlık sisteminin üniter yapının merkeziyetçi boyutunu artırdığını, ayrılıkçı hareketlerin ise hükümet sisteminden bağımsız farklı motivasyonlarla varolduğunu düşünüyorum. Genç insanlara daha iyi bir yaşam umudu veren ve bu yönde atılacak adımlar bu tür endişeleri boşa çıkaracaktır, ama bu noktadaki boşluklar siyasal kurumların dışındaki aktörler tarafından doldurulabilmektedir." (M-14)

"Bu kaygıyı ortaya çıkaran husus şu; genelde başkanlık sistemlerine bakıldığında federal sistemler görüyoruz, yani başkanlık sistemleri illa bir federal yapı getirir ya da federal yapı ile başarılı sonuçlar verir şeklinde bir algı var. Türkiye'de üniter yapıda bir zafiyet oluşturacağını düşünmüyorum. Çünkü Türkiye'de güçlü bir toplumsal konsensüs bu konuda olduğu kanaatindeyim. (…) Türkiye'de üniter yapıya tehdit değildir başkanlık sistemi. Türkiye'nin federal yapıya geçmesi ulusal bütünlüğüne tehdittir. Bu durumu da Türkiye toplumunun %60-70'i kabul etmeyeceği için uygulama bulamayacaktır." (M-16)

"Türkiye'de hükümet sistemi tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünmemekteyim. 1780 Amerikan Anayasası'nda federalizm ve başkanlık hükümet sisteminin bir arada kabul edilmesi ve uygulanması, toplumda böyle bir ayrılmaz parçalar olarak yanlış olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak devletin federal ya da üniter olması ile başkanlık sistemi başta olmak üzere diğer hükümet sistemleri açısından da güçlü bir bağlantı kurmak mümkün değildir." (M-19)

"Türkiye'de hükümet sistemi tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünmüyorum. Hükümet sistemi değişikliğinin devletin üniter yapısını da değiştireceği görüşlerini dayanaksız buluyorum. Çünkü başkanlık sistemi veya başkanlık sisteminin benzer türevlerini uygulayan (örneğin cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi) farklı ülkelerde farklı devlet yapılarını görebilmek mümkündür. Endonezya, Güney Kore ve Şili bu duruma bazı ülke örnekleridir." (M-21)

Yukarıdaki yanıtlardan öncelikli olarak üç temel bulgu karşımıza çıkmaktadır. İlki, hem karşılaştırmalı ülke örnekliklerinde hem de Türkiye özelinde devlet yapısı ile hükümet sistemi arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmamış olmasıdır. İkinci olarak Türkiye'de parlamenter sistemden başkanlık tipi hükümet sistemine geçiş ile birlikte üniter devlet yapısının olumsuz yönde etkileneceği konusunda herhangi bir görüş ortaya konulmamıştır. Böylece Türkiye'de özellikle 2017 yılındaki referandum sürecinde daha fazla gündeme gelmiş olan ve zaman zaman gündeme getirilen yeni hükümet sisteminin üniter devlet yapısını, federal devlet yapısı lehine dönüştürebileceğine dair kaygıların yersiz bulunduğunu belirtmek mümkündür. Üçüncü olarak

bu tür kaygıların çıkış nedeni olarak daha çok tarihsel, kültürel ve bölgesel saikler çerçevesinde PKK meselesi ve komşu ülkelerdeki istikrarsızlıklar nedeniyle jeo-politik açılara dikkat çekildiğini belirtmekte yarar bulunmaktadır. Ancak bu kaygılar nedeniyle böyle bir ilişki alanının kurulamayacağı konusunda büyük bir görüş birlikteliğinin oluştuğunu görebilmek mümkündür.

İlgili mülakat sorusuna verilen yanıtlar dikkate alındığında iki temel husus daha ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Türk tipi başkanlık sistemine yüklenen anlam sorunları üzerinedir. Bunda, ABD'nin başkanlık sisteminin tek tipi olduğu yönündeki algı ve kaygı ile federal devlet yapısı ile özdeşleştirmenin etkili olduğu söylenebilir. Diğer yandan ikinci temel husus başkanlık sistemi ile devlet yapısı ilişkilendirilmesinden daha çok kuvvetler ayrılığı gibi diğer unsurlara dikkat çekilmesidir. Bu bağlamda, başkanlık gücünün merkezde fazla yoğunlaşmasının ve yerelin zayıflamasının sorun alanı oluşturabileceği savı olup, denge ve denetleme mekanizmalarının güçlendirilmesinin daha fazla önemli olduğu yaklaşımıdır. Tüm bu yaklaşımlar, "yönetsel istikrar" bağımlılığının, temel niteliklerini oluşturmaktadır. Böylece temsil gücünün yönetimde istikrarı sağlaması, hesap verebilirlik, kontrol ve bağımsız kurumların özerkliği üzerinden ele alınmayı gerektirmektedir.

Her üçü de farklı bir hükümet sistemine sahip olan Fransa, Endonezya ve Yeni Zelanda'daki üniter devlet yapısı çeşitli uygulama biçimlerine sahiptir. Fransa'da yarı başkanlık hükümet sisteminin yanında Türkiye'ye benzer ancak Türkiye kadar katı olmayan bir üniter devlet anlayışı sözkonusudur. Bununla birlikte Endonezya'da üniter devlet yapısına rağmen ülkedeki etnik ve tarihsel sorunlar bağlamında Açe gibi özerk yerel yönetim yapılarının söz konusu olduğunu göz ardı etmemek gerekir. Endonezya'nın aynı zamanda başkanlık sistemi ile yönetildiği düşünüldüğünde katı ve merkeziyetçi bir üniter devlet yapısı yerine yerelin de güçlendirildiği bir yapılanmanın tercih edilmesi, yukarıda mülakat bulgularında dikkate çekilen yerelin de güçlendirilmesi gerektiği savı ile birlikte ayrı bir örneklik ve tecrübe ortaya koymaktadır. Yeni Zelanda ise nüfus ve coğrafya itibariyle üniter devletin en olumlu biçimde gerçekleştiği ülkeler arasındadır. Devlet yapıları farklı hükümet sistemleri içerisinde üniter özellik de federatif özellik de gösterebilmektedir.

Türkiye'ye tekrar dönüldüğünde cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte iki partili sistem düşüncesinin Türkiye'deki başkanlık sistemi yanlısı bazı kesimlerce bu hükümet sisteminin uygulamaya geçmesinden önce dile getirildiği bilinmektedir. Ayrıca hükümet sistemi reformunun parti sistemi üzerindeki etki alanının anlaşılması oldukça önem arz etmektedir. Ancak Türkiye'nin ABD'deki iki partili sistem örneğinden farklı olarak çeşitli tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel özellikler ihtiva ettiği, önceki bölümlerde dikkat

çekilmiştir. Bununla birlikte 8 numaralı soruyu ifade eden "*Türk tipi hükümet sistemi olarak isimlendirilen cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin -Türk siyasal kültürü açısından- düşünüldüğünde iki partili sistemi zorunlu olarak doğurur mu?*" ifadesine yer verilmiş ve aşağıdaki yanıtlar alınmıştır:

"Belki. Olursa ancak uzun vadede olabilir. Ayrıca bunun için ülkedeki siyasal kültürün de değişmesi lazım." (M-2)

"Doğurmaz. Ayrıca Türk tipi hükümet sistemi diye bir hükümet sistemi olmaz. Onu da net olarak vurgulamış olayım." (M-3)

"Neden mevcut seçim ittifakları yerine partiler birleşmiyor diye sormak daha uygun düşmez mi? Türk tipi hükümet sistemi kavramı uluslararası literatürde bulunmamaktadır. Parti sistemi ne seçim sistemi ne de hükümet sistemi ile tek başına biçimlenmez. Türkiye'de zorlama ile iki partili sistem yaratılmak isteniyor. Türkiye'deki siyasal kültürün kesişen eksenleri iki parti sistemine uygun değildir. Siyasetin önce normalleşmesine ve kendi mecrasını bulmasına izin verilmelidir." (M-1)"

"Zorunlu değil ama iki partili sistemi teşvik eder." (M-5)

"Türk tipi ifadesini çok doğru bulmuyorum, o zaman Türk tipi demokrasi, Türk tipi parlamento da diyelim. İki partili seçim sistemini zorunlu kılmadığını seçim sonuçlarından anlamak mümkün zaten." (M-13)

"Kanaatimce özellikle kısa vadede doğurmaz. Zaten Türk tipi başkanlık sistemine geçildikten sonra siyasal parti sayısındaki artış da bunu gösterir niteliktedir. Uzun vadeli sonuçları bakımından iki partili bir sisteme doğru gidişin olabilmesi için de toplumdaki ana kırılma ve uzlaşmazlık noktalarının şiddetinin azalması gerekmektedir." (M-9)

"Hayır. Koalisyonları doğurdu." (M-4)

"Bu sistem iki cepheli bir sistemi zorluyor." (M-10)

"İki partili sistemi teşvik eder ancak zorunlu olarak doğurmaz. Türkiye açısından iki ana kutuptan bahsetmek şuan mümkün. Ancak partiler, çoklu olmayı sürdürecektir. Sonuçta örneğin Saadet Partisi, %1'lik oyu ile ittifak çatısı altında yer alarak mecliste bugün temsil olanağına sahip." (M-6)

"Hayır doğurmaz, nedeni hükümet sistemi ya da seçim sistemi ile ilişkili değil Türkiye'nin toplumsal ve siyasal kültürü ile ilgilidir." (M-8)

"Türk tipi tartışmasına gelince, bir ülkenin kurumsal/anayasal yapısı model oluşturmaz; o onun kendi tarihsel uygulamalarının bir uzantısıdır. Türkiye'de başkanlığı savunanlar ABD başkanlık sistemini öne çıkarırken, karşıtlar Latin Amerika örneklerine dikkat çekmiştir. Bu her iki genelleyici yaklaşım yanlıştı. Hâlbuki Latin Amerika'da 1980'lerden itibaren demokratikleşen bir başkanlık sistemi tecrübeleri söz konusu. Şili varken mesela Meksika örnek gösterildi. Bir kere Meksika bizim için kıyaslanabilir bir ülke değildir, örnek dahi oluşturamaz. 70 yılı aşan otoriter tek parti yönetimi tarihini unutmamak gerek. Karşılaştırmada en çok kaçınılması gereken ülkelerden bir tanesidir. En başa dönersek seçim sistemi, parti sistemi, hükümet sistemi tartışmasının, demokratik pekişme perspektifinde ve siyasal rejim başlığı altında alınmasını gerektiriyor. Çünkü anayasal/kurumsal boyutun yanında, siyasal tutum ve davranışı, tarihsel mirası eklediğimizde siyasal rejimi anlamış oluruz. Ancak bu bütünle partiler sistemini daha güçlü okumak mümkündür." (M-7)

"(…) Mevcut sistemle çok partili sistemin bir paradoks oluşturduğu yaklaşımı yanlış. Başkanın partisinin parlamentoda çoğunluk olamamasının istikrarsızlığı getireceği. Bu noktada meşhur Lula örneği başta olmak üzere 1980'lerin başından itibaren başkanın partisi, parlamentoda azınlık durumunda. Nitekim Brezilya'daki partiler sistemi, bizden çok daha sayıdadır. Oradaki ile bizdekini benzeştirmeye çalışmak ya da yeni sistemle federalizme dönüşeceği savı, siyasal angajmanın bir sonucu." (M-7)

"Türk tipinin Türk siyasal kültürüne uygun olup olmadığı tartışmalıdır. Yine de biz icat ettiğimize göre siyasal kültürümüzün bir yansıması olarak görülebilir. Temeller üzerinde uzlaşmasını sağlamamış bir ülke olarak seçim ittifakları garanti gibi fakat mecliste çok parti olur. Belki uzun vadede 2 partiye evrilebilir." (M-11)

"Siyaset sosyolojisi açısından bakıldığında mümkün görünmüyor. Türkiye'de iki partili değil dört partili sistem olur. Kürt milliyetçisi HDP var, bir yandan da Türk milliyetçiliği var. HDP, CHP'nin içerisinde, MHP, Ak Parti'nin içerisinde eritilmeye çalışılsa Kürt etnik temelli ve Türk milliyetçisi birer parti yine ve yeniden kurulur; yükselir. Ortada merkez sağ ve merkez solla birlikte dört yapı varlığını Türk siyasal hayatı içerisinde korumaya devam edecektir." (M-16)

"Bunu başarabilseydi 12 Eylül rejimi yapabilirdi. Ancak ANAP, onların oyununu bozmuş oldu. Daha doğrusu toplum buna müsaade etmemiş oldu. Hemen sonraki seçimlerde de pek çok parti güçlenerek ortaya çıktı. Dolayısıyla bir kere Türkiye'nin sosyolojisi buna olanak tanımaz." (M-12)

"Hayır. Seçmen, yerel seçimlerde belediye başkanına verilen oy ile belediye meclislerine verilen oy arasında nasıl ayrım yapabiliyorsa bunu genel seçimlerde çok daha etkili ve stratejik şekilde yapabilir." (M-15)

"Doğurmaz. Pragmatik yapılanmayı artırır. Neticede ana akım partilerden bölünmeleri daha da artırabilir. 0,5'lik partiler bile denge değiştirici role gelebildiği için çoklu fakat iki bloğun olduğu seçim yarısına doğru yol alırız gibi görünüyor." (M-17)

"Zorunlu olacağını düşünmüyorum. Hükümet sistemini aynı aktörlerle değerlendirerek genel geçer bir sonuç çıkarmak doğru değil. Ama bu hâliyle, iki ana siyasal akım görünümündeki yapı devam edecektir." (M-14)

"Hayır. Sonuçta mecliste ikiden daha fazla siyasal parti yer almaktadır ve ilerleyen dönemlerde de ikiden fazla siyasal partinin mecliste yer alabileceğine inanıyorum." (M-21)

Yanıtlardan öncelikli olarak şu çıkarımı yapmak mümkündür; katılımcıların önemli bir kısmı "Türk tipi hükümet sistemi" terimini ya kabul edilemez bulmakta ya da kullanımını tercih etmemektedir. Nasıl ki, evrensel akademik kullanımda İngiliz demokrasisi, Arap demokrasisi kullanımları tartışmalı olarak görülüyorsa siyasal sistemlerin ve demokrasi gibi terimlerin ulus, millet ya da etnik terimlerle ifadesi uygun görülmemektedir. Bir başka deyişle örneğin "İslami demokrasi" terimi kullanıldığında, ne demokrasinin İslamlaşması ne de İslamın demokratlaşmasından söz edilebilir. Tercihe uygun olan İslam düşüncesinin bazı ilkeleri ile demokrasinin bazı ilkelerinin uyumluluğudur. Bu bağlamda "hükümet sistemleri", genel ilkeleri olan ancak ülkelerin kendilerine özgü siyasal, yapısal, tarihsel, kültürel ve yönetsel şartları ile uyumlu olan hususlar bağlamında uyarlanabilir. Ancak temel özellikleri, demokratik şartlarda o hükümet sisteminin başkanlık, parlamenter ya da yarı başkanlık olarak kullanımının

belirleyici yönünü oluşturmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de 2017 yılında geçiş yapılan sistemin adı başkanlık sistemidir. Bu sistemin, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ya da başkanlık tipi hükümet sistemi olarak ifadesinin, Türk tipi hükümet sistemine göre daha tercihe uygun olduğu söylenebilir.

Esasında bu soru ve yanıtları, Türkiye'de yönetsel istikrar bağımlılığının siyasal sistemler arasındaki ilişkiler bağlamında irdelenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu noktada ilk saptama, Türkiye'de ABD başkanlık sisteminin aksine iki partili sistem yapısının, Türkiye'nin başkanlık hükümet sistemine geçişi ile birlikte zorunlu bir dönüşüm yaşamayacağı konusunda bir mutakabat söz konusudur. Bununla birlikte kimi teorisyenler iki partili sistemi teşvik edebileceğini, kimi teorisyenler iki kutuplu bir sisteme yol açtığını veya açabileceğini söylemiş olsalar da hâlen Türkiye'nin siyasal kültürü ve toplumsal ayrışma alanlarının bu duruma olanak tanımayacağı belirtilmiştir. Türkiye'de siyasal sistem ilişkilerinin yönetsel istikrar bağımlılığının temsil adaleti bağımlılığını dengeleyici bir işleve; cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminin henüz yeni olan ilk sonuçları açısından sağlamış olduğunu öne sürmek mümkün görünmektedir. Bu noktada seçim sistemi kaçınılmaz olarak gündeme gelmektedir. Nitekim "*Hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemini ve dolaylı olarak parti sistemini değiştirmeyi zorunlu kıldığı düşüncesine ne dersiniz?*" ifadesinin yer aldığı 10 numaralı soruya verilen yanıtları aşağıdaki şekliyle sıralamak mümkündür:

"Ben böyle zorunlu bir ilişki görmüyorum." (M-2)

"Hayır diyorum ben, değiştirmeyi zorunlu kılmaz her ikisi için de." (M-3)

"Bu tümüyle bir mühendislik projesi ve hazır giyim tarzı olarak görünmektedir. Böyle bir terzilik henüz gelişmemiştir. Hiçbir demokratik ülkede hükümet sistemi şöyle bir seçim sistemi ve dolayısıyla böyle bir parti sistemi gerektiriyor biçiminde düşünce olmaz. Gerçek siyasetçiler ve en azından yakın tarih okuyup hatırlayanlar biçimsel zorlamaların sonuç vermediğini bilirler. O zaman tek bir değişiklik yapar ötekileri de kaldırırsınız ve kesin çözüm elde edersiniz. Bunlar birbirleriyle ilişkili ancak birbirlerinden bağımız birer hususturlar. Seçim (düzenli, açık, adil, eşit, rekabetçi ve yargı denetiminde) demokratik bir araç, partiler temsili örgütleyen yapılar ve hükümet sistemi ise kamu politikaları belirleyen, uygulayan ve denetleyen bir mekanizmadır. Demokratik sistemler yumuşak (parlamenter) ve sert (başkanlık) güçler ayrılığına dayanırlar. (M-1)

"Aktör davranışı o kadar belirleyici ki kurumsal yapıdan ziyade, bu bizim istikrarsızlığımızın da sebeplerinden biri. Benim iddiam asıl mesele, tutum-davranış boyutu. Yani kazananın yönetme hakkı ile kaybedenin adil yarışma hakkı; karşılıklı olarak işlemesi gereken haklar. Yöneten yönetirken hesap verme boyutu da var ve bu çok da işletilemiyor. İktidarda kimin olduğundan bağımsız olarak siyasal kültürümüzle ilgili bir durum." (M-7)

"(…) Mesele nereye dönüyor; meşruiyet ve uzlaşma kültürü. İstikrar, sayısal çoğunlukta olma değil. İstikrar, yönetilenlerin yaygın kanaatinin, yönetenlere karşı evet bu meşru hak demeyi kabullenmesi. Muhalefetin her türü mubah değildir, barışçıl muhalefet esas

olandır. Türkiye'de en büyük sorun tarihsel mirastan kaynaklı olarak beğenmediği iktidarın oluşmasının hemen ardından meşruiyetini sorgulamaya başlaması kronik bir sorun. Bunun yanında Sartre'ın entelektüel sorumluluğunu taşımıyor Türkiye'nin elitleri." (M-7)

"(…) Demokratik konsolidasyondaki birinci boyut anayasal/kurumsal boyut (kimi seçiyoruz nasıl seçiyoruzdaki uzlaşı), ikinci boyutunda parti-seçim sistemi ile desteklenen ikinci aşama; bu iki sistemi, birinci boyutta da ikinci boyutta da tartışmaya devam ediyoruz. Üçüncü boyutta elit davranışı ile ilgili problem ve en zayıf nokta burası. Dördüncüsü ise kitle davranışı ki, Türkiye'de kitle, korkudan vs. değil sadece, oy vermeyi önemseyen bir kültüre sahip. Bu açıdan kitle, sandığın kurulmasını ve korunmasını sağlayan en önemli misyona sahip. Bu bağlamda olağanüstü dönemlerden çıkışımızın sandıkla gerçekleştiğini gösteriyor tarihsel tecrübemiz. Evren'in bir gece öncesi bir partiye destek çağrısı yapmasına karşın Halkçı Parti'nin onun önünde olması, seçmenin bir mesajı idi." (M-7)

"Öyle bir etkisi şu ana kadar görülmedi. Dünya örneklerine bakmak lazım." (M-4)

"Teşvik edicidir, ortalamayı yakalama arzusu açısından." (M-5)

"Mevcut hâliyle Türkiye'de şu an iki farklı seçim sistemi uygulanmaktadır. Bunların birbiri ile uyumlu hâle getirilmesi gerektiği söylenebilirse de kanımca böylesi bir gereklilik yoktur. Her ülke kendi tarihsel ve sosyal yapısını dikkate alarak seçim sistemini belirlemelidir. Yürütme ve yasamanın oluşturulmasında farklı seçim sistemlerinin benimsenmesinin kanaatimce bir olumsuzluğu yoktur. Ayrıca parti sistemi, toplumsal yapıda önemli değişimler olmadığı müddetçe bir takım kurumsal düzenlemeler eliyle değiştirilemez." (M-9)

"Hükümet sistemi değişikliği seçim sistemini değiştirmeyi zorunlu kılmamaktadır." (M-8)

"Hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemi ve dolaylı olarak parti sistemini değiştirmeyi zorunlu kıldığını söylemek mümkün." (M-10)

"Hükümet sistemi ile seçim sistemi arasında doğrudan bağ görmüyorum. Brezilya nispi, ABD çoğunluk sistemi ile hareket ediyor. Elde etmek istediğiniz sonuca göre seçim sistemleri ile oynayabilirsiniz. Uzun vadede ülkeye zararı olur. Türkiye henüz temel ilkeler üzerinde uzlaşmış bir toplum değildir. Gerek hükümet sistemi gerekse seçim sistemi ve baraj oranı, bu durum dikkate alınarak tasarlanmalıdır. Muhtemelen çoğu iktidarın önceliği bu olmayacaktır." (M-11)

"Hükümet sistemi ile seçim sistemi arasında demokrasi açısından doğrudan bir korelasyon kurulursa o yanlış olur. Demokrasinin gelişmesinin ya da gelişmemesinin çeşitli faktörleri var. İnanç, nüfus yapısının çeşitliliği, refah düzeyi vb. faktörler dışlanmamalıdır." (M-13)

"Türkiye'de bir kere seçim sistemini değiştirmemiz gerekiyor, bunu bir kenara koyalım. Biliyorsunuz %10 seçim barajı ki, bu çok işte. Avrupa'da en fazla %3-5, Rusya'da bile %7 olarak görüyoruz. Dolayısıyla %10 seçim barajı çok. Bu baraj, siyasal istikrar açısından konulmuştu. Örneğin 1970-1980 arasındaki on yılda on iki hükümetin kurulması, 1992 ile 2000 arası on hükümetin kurulmuş olması, ciddi bir siyasal istikrarsızlıktı. Bu dönemler için seçim barajının yüksek olmasını haklı gösteriyordu. Bununla birlikte Türkiye'nin bulunduğu jeo-politik konumu yürütmenin güçlü olmasını gerektiriyor. Çünkü bir ülkenin siyasal sistemini değerlendirirken kendi siyasal koşulları içerisinde değerlendirmek gerekiyor. Her ülkenin tarihsel, sosyolojik koşulları ve sorunları birbirinden farklı." (M-16)

"Hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemi ve dolaylı olarak parti sistemini değiştirmeyi zorunlu kıldığını düşünmüyorum. Hükümetin başını seçmekle yasama mensuplarını seçmek birbirinden ayrı iki süreçtir." (M-15)

"Böyle bir zorunluluk oluşmaz. Türkiye'nin sosyolojisi parti sisteminin çoklu yapısını önemli ölçüde etkilemeye müsait değil. Seçim sistemi açısından ise parlamenter sistemde de olsun başkanlık sisteminde de olsun bir değişim ihtiyaçtır ve kaçınılmazdır. Kanaatimce evvela seçim sistemi ne olursa olsun yüksek bir barajdan kaçınmakla işe konulabilir." (M-12)

"Bunun için Türkiye henüz yolun başında. Zamanla gerekli revizyonlar gündeme geleceği kanaatindeyim." (M-17)

"Tez çalışmam sırasında hükümet sistemleri ile farklı parti/seçim sistemlerinin kombinasyonları ile karşılaştım. Her kombinasyon için de iyi ve kötü yönetim örnekleri ile karşılaştım. Bu örneklerin, çeşitli anayasal ve yasal hükümler veya tarihsel/yerleşik siyasal kültür ve koşulların nedeniyle ortaya çıktığı söylenebilir. Çok sık karşılaşılan kombinasyonlar bulunsa da bir zorunluluk bulunmamaktadır." (M-14)

"Hayır. Hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemi ve dolaylı olarak parti sistemini değiştirmeyi zorunlu kılmamaktadır. Zorunlu değildir ancak, seçim sistemi değiştirilebilir." (M-21)

Yukarıdaki yanıtlar dikkate alındığında teorik olarak bir ülkede hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemini ve seçim sisteminin değişmesiyle parti sistemini, her ikisi açısından, zorunlu olarak değiştirebileceği düşünülmemektedir. Bu açıdan hükümet sistemi değişiklikleri sonrası yasama seçimlerindeki değişimin ülkelerin kendi tarihsel, toplumsal ve siyasal kültürleri çerçevesinde ele alınabileceği öne sürülebilir. Bununla birlikte özellikle başkanlık sistemlerinde başkanın seçimi ile yasamanın seçimi, birbirlerinden ayrı birer işlemi ifade etmektedir. Üstelik yeni geçilen bir hükümet sisteminin daha uzun vadeli işleyiş tecrübeleri görülmeden konjonktürel bağlamda seçim sistemleri üzerinden nihai çözümlerin öne sürülmesi aceleci bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

6.4.2. Parti Sistemi

Siyasal rejimler ve demokrasi bağlamında siyasal partiler ve parti sistemleri, birer anayasal/siyasal aktör ve kurumlar olarak birincil öneme sahiptirler. Bu açıdan parti sistemleri, birer siyasal kurum olarak bir ülkedeki hem temsil adaleti ilkesinin hem de yönetsel istikrarın sağlanmasında göz önünde bulundurulan birincil aktörlerdir. Tarihsel kurumsalcılık bağlamında en azından Türkiye özelinde bir patika/izlek bağımlılığına karşılık gelirler. Bu boyutuyla siyasal sistemleri hem sınırlayıcı işlev gösterirler hem de siyasal sistemler arası ilişkilerin yönetim paradigması ve demokrasi ilişkileri çerçevesinde yeniden dizayn edilmesi süreçlerini teşvik edici misyona sahip olmuş olurlar. Diğer yandan bu kısımda parti sistemi, Türkiye'de özellikle seçim sistemleri ile olan ilişkileri bağlamında temelde iki soru üzerinden dikkate sunulmaya çalışılmıştır. Bunlardan ilki, esasında 6.4.1. başlığında değerlendirilmiş olsa

da özünde temel saiklerinin anlaşılması hedeflendiğinden; "*Türkiye'de çok partili sistemin iki partili yöne doğru kaymakta olduğu ya da kaydığı fikrine katılıyor musunuz?*" şeklinde 3 numaralı soru hazırlanmış ve aşağıdaki ilgili yanıtlar elde edilmiştir:

"Türk siyasal yaşamının kültürel ayrışma (cleavage) ve merkez-çevre ekseni üzerinde odaklandığı söylenebilir. Bununda birlikte, 1950'lerin sonundan başlayarak, zaman içerisinde yeni ayrılma kaynakları (sosyoekonomik) ortaya çıkmış ve gelişmektedir. Partilerin toplumsal tabanı güçlü değildir. Partiler önemini yitirmekte profesyonel parti yönetimi liderlerle özdeşleşmektedir. Partiler hem kitle partisi hem her kesimden oy almaya çalışan (catch-all) ve ayrıca kartel partileri gibi davranmaktadırlar. Parti örgütü, ideolojisi ve üyelikten ziyade lider öne çıkmakta, liderle önem kazanan partiler ise kurumsallaşamamaktadır. İstihdam, çevre, cinsiyet ve öteki ayrışma konuları yeni nesillerin seçmen olmasıyla daha fazla artacaktır. Popülist söylem yerine somut sorunlara yönelik kısa vadeli ve somut, inandırıcı vaatleri olan partiler önem kazanacak ya da partiler hızla önem kaybedecektir. Uzun zamandır bir proje olarak ileri sürülen iki parti yaklaşımının yakın vadede gerçekleşmesi olası değilken, mevcut partilerin tutumları nedeniyle 2005'ten bu yana ilerleyen partisizleşme daha belirgin hâle gelebilir." (M-1)

"Hayır katılmıyorum. Çünkü Türkiye'de mevcut ortamda da görüldüğü üzere yani cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi bile iki partili sistemi doğurmadı ve Türkiye'de bu mümkün değil. Türkiye bu anlamda en az 4 ya da 5 partinin olabileceği sisteme doğru gidiyor bence. Türkiye'de seçim sistemi ve hükümet sistemi ne olursa olsun iki partili sistem sosyolojik olarak olmaz. Şundan dolayı olmaz; dünya örnekliğinde bir Cumhuriyetçi Parti bir Demokrat Parti ya da İngiltere'de olduğu gibi bir İşçi Partisi-Muhafazakâr Parti örnekleri, o sosyolojide buna müsaade edebilir. Ama Türkiye'de bir, özellikle modernleşmeme, kentleşmeme, demokratikleşmeme dolayısıyla Türkiye'de 3-4 siyasal fikrin mutlak partisi olur. Bir, merkez solun bir partisi olur; iki, merkez sağın bir partisi olur; üç, milliyetçi-muhafazakâr bir parti olur; dört, Kürt temsiliyeti esasında bir parti olur. Yani en az 4 ya da 5 siyasal parti, önümüzdeki yıllarda mutlak olur. Yani bu uzun vadede 30-40 yılda Türkiye demokratikleşir, gelişir, iktisadi olarak sorunlarını ortadan kaldırırsa belki mümkün. Günümüz sosyolojisi 4 partiden az bir parti sistemine müsaade etmiyor gibi görüyorum ben." (M-3)

"Böyle bir tespite katılmam. Mevcut ittifaklara da böyle bakmam. İttifaklar, özellikle iki turlu seçimlerde zorunlu olarak o başarıyı yakalamak için gerekebilir. Hatta ikinci tura kalan başkanlık seçimlerde ittifaklardaki partiler bile yer değiştirebilir. Hâlihazırda iki ana ittifak var, bloklar hâlinde ama bu iki partili sistemi ortaya çıkarmaz. Türkiye'nin siyasal kültürünün oluşumunda etkili olan toplumsal yapının çeşitliliği hükümet sistemi ne olursa olsun parti sistemini, iki partili hâle dönüştürme olasılığını engellemektedir. Yani seçim sistemi ve hükümet sistemi değişikliği Türkiye'nin toplumsal yapısı esas alındığında iki partili sistemi getirmez." (M-8)

"Dünyadaki örneklerinde de olduğu gibi başkanlık sistemleri doğaları gereği çoğunlukçu seçim sistemlerini benimserler. Bu çoğunlukçu seçim sistemlerinin küçük partilerin yaşamasına izin vermediği ve iki partili bir yapı oluşturduğu genel kabul gören görüştür. İngiltere gibi parlamenter sistem ile yönetilen ülkelerde de iki partili sistem şekillenmiştir. Ancak pek çok ülkede bu tarz çoğunlukçu seçim sistemlerinin benimsenmesinin kendi toplumsal ve siyasal yapılarının ve kültürlerinin bir sonucu olduğunu düşünmekteyim. Yani seçim sistemleri nedeniyle bu ülkelerin iki-partili yapıya sahip oldukları tezi; benim için bir anlamda bağlantıyı tersten kurmaktır. Bu

çerçevede bir ülkedeki seçim sisteminin tek başına bir ülkeyi iki partili sisteme doğru götürebileceği oldukça tartışmaya açıktır." (M-9)

"Ülkenin sosyal bölünmüşlük düzeyi (sınıfsal, etnik, dinsel, mezhepsel, kültürel, ideolojik vb) ve seçmen davranışlarının yapısı, seçmenlerin siyasal partiler ile kurduğu özdeşlik düzeyi ülkedeki parti yapısının şekillenmesinde etkilidir. Yukarıdaki iki örnekte (ABD ve İngiltere) ideolojik farklılığın az, keskinliğin düşük olması; seçmenin iki büyük partiden birine doğru gitmesini kolaylaştırıcı bir etmendir. Türkiye'de seçmen yapısının nitelikleri, seçmenin belirli bir parti ile (bu parti az ve düşük oy da alsa) özdeşleşme düzeyinin yüksek olması ve Türkiye yönetimine talip olmaktan ziyade belli bir bölge halkına hitap eden bölgesel partilerin varlığı dikkate alındığında iki partili bir sistemin en azından kısa ve orta vadede oluşması çok mümkün değildir." (M-9)

"Türkiye'de oy verme davranışı incelendiğinde her bölgede aynı iki partinin en yüksek oy oranlarına ulaşamadığı da görülmektedir. Parlamento seçimleri dikkate alındığında Marmara, Ege, Akdeniz'de farklı partilerin; İç Anadolu ve Karadeniz'in birçok ilinde farklı partilerin; Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok ilinde farklı iki partinin yarıştığı görülmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi hemen her bölgede ve ilde önemli oy oranlarına ulaşırken; ana muhalefet CHP'nin Akdeniz, Ege ve Marmara'da yüksek oy oranlarına rağmen başka bölgelerdeki çoğu ilde ilk iki, hatta üç parti içerisine dahi giremediği görülmektedir. CHP'ye benzer durum diğer partiler açısından da farklı bölgeler bazında geçerlidir. Bu durumda ülkedeki parlamento için olan seçim sistemi dar bölge esaslı çoğunluk sistemine dönüşse bile ikiden fazla partinin varlığını sürdüreceğini tahmin etmek zor değildir." (M-9)

"Türkiye'de çok partili sistemin iki partili sisteme doğru kaydığı düşüncesine katılmıyorum." (M-4)

"Türkiye'de yeni hükümet sistemi ile çok partili sisteminin iki partili sisteme doğru evrilebileceği fikrine katılıyorum." (M-5)

"Hayır, bu fikre katılmıyorum. Olan şey, Cumhurbaşkanlığı sisteminin etkisiyle partilerin cepheleşerek ittifak oluşturmasıdır. Zira bir yandan mevcut partilerden ayrılanların yeni partiler kurması sürerken (Gelecek partisi, Deva Partisi, Doğru Parti, Muharrem İnce ve Mustafa Sarıgül hareketleri vs…) öte yandan ikili bir cephe oluşmaktadır. Neticede bu cepheleşme, cumhurbaşkanı seçilebilmek için gerekli olan çoğunluğu sağlamak için yapılıyor; yani amaç ilkesel değil, tamamen pragmatik." (M-10)

"Başkanlık sistemine geçer geçmez iktidar bloğu ve muhalefet bloğu oluştuğu dikkate alınırsa, %50+1 kuralının zamanla 2 partili sistemi teşvik edeceği söylenebilir. Benim beklentim bu yöndedir." (M-11)

"Katılmıyorum. Bu sistem tartışmaları ortaya çıktığında böyle bir beklenti vardı. Toplumsal-siyasal gelişmelerle birlikte bu beklenti boşa çıktı. Nitekim siyasal partiler ittifaklarla bu ihtimali ortadan kaldırdılar. Böylece her parti kendi kimliğini devam ettirme şansını buldu. Bir de başkanlık seçimleri ile parlamento seçimleri birbirinden farklılaştığı için başkanlıkta bir parti aday göstermezse bile parlamentoda belli bir miktarda temsil olanağı buluyor. Bununla birlikte Türkiye gibi siyasal parçalanmışlığın çok olduğu yerlerde iki partili sisteme geçiş zor. Parlamenter ya da başkanlık olsun bu durum değişmez, sistemle alakası yok. Bu daha çok ülke üzerinde sistemin ve demokrasinin genel kuralları ve işleyişi üzerinde mutabakat varsa iki partili sisteme ancak o zaman geçilebilir." (M-13)

"Türkiye'de iddia edilen "iki partili sisteme gidiyoruz", gerçeklikten uzak bir savdır. Türkiye'de çok partiyi, seçim sistemi oluşturmadı. Siyaset biliminde kullanılan "sosyal

bölünme alanları", siyasal katılma ve demokratikleşme söz konusu olduğunda siyasal bölünmeyi ve partileşmeyi beraberinde getirir. Fransa örneği de Almanya örneği de böyledir." (M-7)

"(…) Türkiye'deki problem, parlamento çoğunluğum var, o zaman ben istediğimi yaparım anlayışıdır. Demokratik konsolidasyonda bir adil yarış/rekabet; iki, kazananın yönetme hakkı; üç kaybedenin de gelecek adil seçimlere kendini hazırlama hakkı esas olandır. Elitlerin, kitleyi de arkasında sürükleyeceği savı, Türkiye'de kitlenin elitleri arkasında sürüklemesi olarak belli derecede tersine karşımıza çıkıyor. Bu bizim olumlu yönümüz. Türkiye'de yalnızca 4 sene sonra 28 Şubat'ı destekleyen partiler sandığa gömüldü. O nedenle bizim beğenmediğimiz partilere de oy veriliyor olabilir ama partileri kendi içerisinde birleşmeye zorlayarak azaltmaya çalışmak Türkiye sosyolojisinde tutmaz." (M-7)

"İngiltere'de dar bölgede adayları belirlemede partilerin etkili olarak belirlemesi hâlâ güçlü, tek fark parlamenterlerin biraz daha parlamenter vasfı öne çıkmakta. Ancak oradaki çıkar grupları, lobicilik, siyasal kültür, tarihsel bölünme ve gelişim gibi özelliklerle kendi içerisinde yine değerlendirilmek zorunda. Dolayısıyla iki partiyi ummak için, biz bizde hangi iki sosyal bölünme ortaya çıkaracağız ya da kısıtlayacağız. Ya da Fransa'da iki turlu çoğunluk sistemi ile uzlaşma kültürünü geliştirmeye çalışıyor ama orada da kohabitasyon dönemleri var. Bizde Evren ve Özal, Özal ile Demirel, Demirel ile Çiller, Erdoğan ile Gül, Erdoğan ile Davutoğlu aslında tecrübelerimiz, bu boyutu ile. Dolayısıyla Fransa'da yürütmenin başındaki çoğunluk değilse parlamentoda cumhurbaşkanı geriye çekilerek istikrarın devamından yana bir sonuç çıkabiliyor. Ama kriz üretmez diyemeyiz." (M-7)

"Normalde başkanlık sistemlerinin iki partili sistemi teşvik etmesi normal. Ancak Türkiye'de toplumsal açıdan ve siyasal açıdan merkez sağ, merkez sol, Kürt hareketi ve milliyetçilik olmak üzere dört ana damar var. Bu nedenle çok partili sistemin korunmaya devam edeceğini düşünüyorum." (M-6)

"Katılmıyorum. Türkiye'de partisel ayrım veya bloklaşma henüz yoktur. Daha ziyade ideolojik ve prağmatik partilerin yönetim/güç paylaşımı motivasyonuyla seçim blokları şeklinde ikiye ayrılacağı kanaatini taşıyorum." (M-17)

"Hayır, katılmıyorum. 1980 darbecileri de seçim mühendisliği, siyasal yasaklar, depolitizasyon vs. gibi yöntemlerle parti sistemini iki partili bir yapıya dönüştürmeye çalıştı. Yapamadılar. Türkiye'deki partileri doğuran çatışma alanlarının hâlen dinamik olduğu ve iki partili sistemin bu çatışma alanlarını tatmin etmeyeceği kanaatindeyim." (M-15)

"Evet, katılıyorum. Resmi veya gayriresmi düzeyde olsun parti ittifaklarının iki ana yaklaşım etrafında ayrıldığını görüyoruz. Fakat bunun geçici bir durum olduğunu ve şimdiye kadar iktidarın popülist -biz ve onlar- tavrı sonucunda bu şekilde olduğunu düşünüyorum. Gelecekte yine üç ve daha fazla siyaset tarzının etkili olacağı çok partili sistemin gerçekleşeceğini tahmin ediyorum." (M-14)

"Türkiye'de çok partili sistemi, iki partili sisteme doğru kaydığı fikrine katılmamaktayım. ABD'de iki partili sistemde iki parti, merkezin hemen sağında ve hemen solundadır. Türkiye'de ise iki zıt durumdadır. Türkiye'de iki partili sistemde ısrar etmek, seçim sistemi tasarımını o yönde yapmak, aynı zamanda 1980 İhtilali ile yapılamayanı yapmak demektir. Ülkeyi sağ ve sol olarak bölmek demektir. Bu durum, milli bütünlüğe katkı sunmaz. Önemli olan hükümet sistemi ile parti-seçim sistemi ilişkileri tasarımının o siyasal yapıya saygınlık kazandırmasıdır. Aksi takdirde sistemi, otoriterleştirmek, demokrasiyle izah edilemez." (M-19)

"7102 sayılı Kanunun 20. maddesi dikkate alındığında ittifaka dâhil olan siyasal partiler %10'luk ülke geneli seçim barajını aşamasalar dahi, dâhil oldukları ittifakın, söz konusu barajı aşması hâlinde mecliste temsil edilebilme hakları olacaktır. Bu nedenle parti sayısı azalmayacak, aksine artacaktır. Bu nedenle, Türkiye'de çok partili sistemin iki partili yöne doğru kaymamakta; ancak iki kutuplu bir yöne kaymaktadır. Örneğin; Cumhur İttifakı-Millet İttifakı." (M-21)

"Hayır. Parti disiplini ile seçime ve genel işleyişe (konjonktüre) dair amaç birlikteliği aynı içerikte ve yoğunlukta değildir. Ayrıca taban farklılıklarını (ideolojik referansı) bir yana koysanız bile, yaşanmışlıkların ve siyasetin bir temsil ve yönetimden ziyade bir çıkar/rant bölüşüm alanı olma özelliğinin öne çıkması, konjonktürel veya amaca matuf ittifakların parti çatısı altında birleşmesine engeldir. Zaten, parti disiplininin parti aidiyetini beslememesi, çıkarları ve beklentileri anlamlı bir şekilde siyasal alana entegre edememesi sebebiyle büyük partilerde bölünme, parti disiplinini aşmaya çalışma eğilimi görülüyor. (…) Burada çıkarların/beklentilerin ortaklığı üzerinden ayrıca tabandaki sosyolojik dönüşümlere bakarak siyasal partilerin ve blokların geleceği üstüne düşünmek gerekir. Ölçek büyüdükçe kapasite/beceri de daima otomatik veya doğru orantılı olarak büyümez." (M-22)

Yukarıdaki yanıtlar çerçevesinde çeşitli bulgular ortaya konulabilir. İlki, Türkiye'deki başkanlık hükümet sistemi ile iki partili sisteme kayabilme düşüncesi kısa vadede mutabakatla kabul görmediğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte katılımcıların bir kısmı tarafından "kutuplar" daha öne çıkarılmaktadır. İkinci bulgu, Türkiye'nin toplumsal ayrışma/bölünme, siyasal kültür ve merkez-çevre ilişkilerinin önemine dairdir. Üçüncü bulgu, özellikle lider odaklılık gibi unsurlarla birlikte siyasal partilerin kurumsallaşamamalarından kaynaklı asli işlevlerini yerine getirememe durumudur. Dördüncü bulgu, uzun vadede iki partili sistem ihtimali ise demokratikleşme, ekonomik refah gibi süreçsel özelliklere bırakılmıştır. Beşinci olarak özellikle iki partili sistem konusunda ABD ve İngiltere örneklikliklerinin Türkiye ile mukayese edilmesinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir.

Tüm bu bulgular ve yaklaşımlara karşı Türkiye'deki seçim sisteminin bu sonuçları doğurmasındaki etkinliğinin sorgulanması gündeme geldiğinde ise, 7 numaralı soru olan "*Türkiye'de mevcut seçim sisteminin çok partili sisteminin ortaya çıkmasında tek etken olduğuna inanıyor musunuz?*" ifadesi katılımcılara yöneltilmiş ve aşağıdaki yanıtlar alınmıştır:

"Hayır inanmıyorum. Seçim sistemi değişmeden evvel de çok partili sistem vardı. %10 barajından evvel de çok partili hayat vardır. 1940-50 seçimleri dışında hep çok parti oldu bizim yasamada. Büyük partilerin yanında Cumhuriyetçi Köylü Partisi vardı. Sonra MHP geldi. Dikkat edilirse Türkiye'de hep en az 4 parti oluyor. Merkez sağ, merkez sol, İslamcılar, milliyetçiler ve Kürtler olmak üzere. Ve bu gelenek bence Türkiye'de devam ediyor hâlâ. Yani istediğin kadar törpülesen de. Hatta Türkiye'de adam gibi bir sosyal demokrat parti kurulabilirse bir 5. etkin parti de olabilir. Çünkü sosyal demokrat bir parti Türkiye solcularının taleplerini karşılamayabilir Türkiye'de. Daha da zorluyorum Türkiye, bir Alevi partisine doğru da gidebilir. Ki, onun eğilimleri de var. Dolayısıyla bunun seçim sistemi ile çok alakası yok. Bizim 12 Eylül'den sonra seçim kanunu, Türkiye'de iki partili sistemi zorladı. Ama bu dikkat edilirse bir tek zamanda

oldu: 2002'de; Ak Parti ve CHP kaldı. Ancak hemen bir seçim sonra yeniden değişti. Bir seçim için oldu o. 12 Eylül'den hemen sonra yapılan seçimlerde iki partili sistem düşünüldü ama 3 partili yapı oluştu ve Özal, o oyunu bozdu. Daha sonra MHP, Refah Partisi arkalarından geldi ve hemen en az 4'lü sistemi oluşturdular. Dolayısıyla Türkiye'deki seçmen davranışı, iki partiyi kabul etmiyor." (M-3)

"Seçim sistemi ile ülkedeki parti sistemi arasında doğrudan bir bağlantı kurmanın doğru olduğunu düşünmüyorum. Çok partili sistemin oluşması toplumsal yapı ve bu yapıdaki yarılmalar ile alakalıdır." (M-9)

"Seçim sistemi ile parti sistemi arasındaki ilişki açıktır. Ancak mevcut parti sisteminin de seçim sistemine etki yaptığı söylenebilir. Kartel partiler yüzde 10 barajı değiştirmemektedirler ya da kendileri için risk olabileceğini düşününce barajın düşürülmesini tartışmaktadırlar. Ergun Özbudun'un ifadesiyle Türkiye parti sisteminin iki ana sorunu bölünme ve kutuplaşmadır. Bu seçim sisteminden bağımsızdır. Sorun parti örgütleri (liderle özdeşleşen partiler), parti içi demokrasi eksikliği, üyelik ve adaylık hukukundadır." (M-1)

"Mevcut seçim sisteminin çok partili sisteminin ortaya çıkmasında tek etken olduğunu öne sürmek kesinlikle mümkün değildir." (M-4)

"Hayır tek etken değildir. Çoğunluk seçim sistemini uyguladığımız 1950-1960 dönemini de düşündüğümüzde çok partili sistem yine vardır. Dolayısıyla Türkiye'nin toplumsal yapısı çoğulcu ve çeşitli olduğundan çok partili sistem doğal olandır. Bunu toplum talep ediyor ve partilerin çıkışı toplumsal yapıdan gelen talep üzerine şekillenmektedir. Bu noktada Türkiye'de çok partili sistemin ortaya çıkışının tek etkeni seçim sistemleri olmadığı gibi en büyük etkeni de seçim sistemleri değildir. Aksine Türkiye'de çok partili sistemin ortaya çıkışının en büyük etkeni ya da en belirleyici faktörü Türkiye'nin toplumsal yapısı ve siyasal kültürüdür." (M-8)

"Mevcut seçim sistemi, 1982 Anayasa koyucusunun siyasal istikrarın sağlanması ve özellikle marjinal partilerin parlamentoda temsilinin önlenmesi amacına yönelik olarak tasarlandı. Ancak, Milli Güvenlik Konseyi iki partili bir sistemin oluşacağını öngörmekte iken tersi gerçekleşti." (M-10)

"Türkiye'de mevcut seçim sisteminin çok partili sisteminin ortaya çıkmasında tek etken olmadığı kesindir. Bu açıdan çok sayıda faktörün etkili olduğunu öne sürmek mümkün" (M-5)

"Kesinlikle hayır. Temeller üzerinde uzlaşma yok ya da zayıfsa toplumsal parçalanmışlığa, toplumsal parçalanmışlık (dini, etnik ve gelir dağılım kriterlerine göre) siyasal parçalanmışlığa/çok partili sisteme yol açar. Temeller üzerinde uzlaşma toplumun 2 parti etrafında kümelenmesini kolaylaştırabilir." (M-11)

"Hayır, hiç alakası yok. Çok partili sistem, 1946'dan itibaren var." (M-13)

"Seçim sistemi ile parti sistemi arasındaki bir ilişki olduğu muhakkak ancak bu ilişkinin başka faktörlerle de dengelendiği açıktır. Türkiye'de son 30 yıldır parti sisteminin ulusallaşma düzeyinde düşüşler, bölgesel dinamiklerin etkisinde ise artışlar var. Belli konulardaki kutuplaşmada da artışlar var. Bunlar parti sistemin çok partili mahiyetinin seçim sisteminden bağımsız olarak devam edeceğinin işaretleri gibi." (M-15)

"Elbette tek etken değil ama önemli bir faktör." (M-17)

"Tek etken olduğuna inanmıyorum. Bu açıdan parti sistemini, seçim sistemi belirlemiştir diyemeyiz. Türkiye'nin çatışmacı siyasal kültürünü göz ardı etmemek gerekir." (M-16)

"Kesinlikle etkili olmakla birlikte tek etken diyemeyiz. Kökenlerini Osmanlı döneminin son elli yılına götürebileceğimiz ana akımların cumhuriyet dönemine aktarıldığı görülmektedir. Çoğunluk seçim sisteminin iki partili yapısı nispi seçim sistemine geçilmekle birlikte çok partili bir yapıya evrilmiştir. Bunun Soğuk Savaş döneminin evreleriyle örtüşen bir doğası olduğu unutulmamalıdır." (M-14)

"Evet. Eğer, nispi temsil sistemi yerine çoğunluk sistemi uygulansaydı bu kadar siyasal parti olmazdı. Ancak şunu da eklemek gerekir ki seçim barajından dolayı, mecliste temsil hakkı olmayacağını bilmesine rağmen seçimlere katılan onlarca siyasal parti var. Özellikle 1995 yılından sonra parti sayısı aşırı derecede artmıştır. Seçim ittifakı ile ilgili yasal düzenleme de partilere bir ittifaka dâhil olarak meclise girebilme umudu vermektedir. Bu düzenleme de parti sayısını artırabilecektir." (M-21)

Türkiye'de mevcut seçim sistemi de önceki sistemler de çok partili siyasal hayatın birincil ya da tekil etkeni olarak değerlendirilmemektedir. Toplumsal yapının siyasal parti sistemini, seçim sistemlerine rağmen 1950'li yıllardan itibaren çok partili olarak kurumsallaştırdığını öne sürmek mümkündür. Akademik literatürde seçim sistemlerinin genelde parti sistemlerini etkilemesi ve belirlemesi savlarına karşın Türkiye'deki parti sisteminin de seçim sistemini ez az bir o kadar etkilediği ve belirlediği düşünülmektedir. Bu noktada Türkiye'de hem siyasal iktidarlar hem de mevzuatın öngördüğü yönetsel istikrar bağımlılığıyla şekillenen parti sistemlerini dizayn etme çabası büyük ölçüde başarısızlığa uğramıştır. Bu bağlamda Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinde toplumsal, tarihsel, siyasal, ekonomik, kültürel vb. etkenler dikkate alınmaksızın bir kurumsallık yakalanması gerçekçi de değildir, mümkün de.

6.4.3. Seçim Sistemi

Tarihsel-siyasal yeni kurumsalcılık çerçevesinde hükümet sistemi ve parti sisteminin yanında seçim sistemleri, özellikle bir siyasal kurum olarak, öne çıkmaktadırlar. Bu boyut aynı zamanda hem temsil adaleti bağımlılığının hem de yönetsel istikrar bağımlılığının bir çerçevesidir. Seçim sistemleri ülkelerin siyasal sistem ilişkilerine bu iki temel patika bağımlılığının oluşturulması hâlinde yarar da zarar da kazandırabilir. Ancak siyasal kültür ve kurumsallaşma dinamikleri, toplumsal yapı ile birlikte değerlendirildiğinde siyasal rejimlerin demokratik işlevleri konusunda seçim sistemlerini daima gündeminde tutmaya devam edecektir. Bu çerçevede bu kısımda seçim sistemi ile hükümet sistemi işleyişi ve seçim sistemi türleri, temel yaklaşım ve gerekçelerle daha anlamlı hâle getirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 4 numaralı "*Türkiye'de seçim sistemi değişikliği ile hükümet sisteminin işleyişi nasıl etkilenebilir? Bu ilişki hem parlamenter hem de başkanlık sistemi açısından nasıl değerlendirilebilir?*" soru kalıbı katılımcılara sunularak aşağıdaki yanıtlar alınmıştır:

"Seçim sistemi istikrarlı hükümet çıkarmaya veya çıkarmamaya hizmet edebilir. Şimdiki sistemde istikrarlı hükümet çıkabiliyor. Barajsız parlamenter sistem olsaydı hükümet çıkarmak çok zor ve çıkan hükümetler de istikrarsız olabilirdi." (M-2)

"Seçim sistemi ile hükümet sisteminin doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır. İktidarı tamamen kontrol etmek düşüncesi seçim sistemi arayışlarına yönelmektedir. İktidarın temerküzü hükümet sisteminin etkinliğini azaltacaktır. Tüm karar alma mekanizmalarının tek elden kontrolü demokrasinin gelişmesini engeller. Gücün dağıtılması ve adem-i merkeziyetçilik demokratik başkanlık sistemlerini geliştirir. Parlamenter sistemde gerektiğinde koalisyona yönelik uzlaşma ve oydaşma sağlayıcı temsilde adalete uygun bir sistem ile başkanlık sisteminde denge ve denetleme mekanizmalarını sağlayacak bir sistem uygundur. Aksi halde, Türkiye'nin temel sorunlarına (siyasal ve ekonomik istikrar) yönelik çözüm üretmesi ertelenecektir. Hükümetsel istikrar ile siyasal istikrar arasında yakın bir ilişki bulunmakla birlikte, hükümetsel istikrarın her zaman siyasal istikrar sağlamadığı birçok ülkede görülmektedir. Oyunun kuralları herkes için adil, eşit ve rekabetçi bir biçimde belirlenmelidir." (M-1)

"Çok ayrıntılı konuşulması gereken bir konu bu. Yani seçim sistemini neye değiştireceğinize bağlı olarak. İlki, bir sürü değişken var orda. Seçim sistemi denildiğinde barajı mı değiştireceksin, d'Hondt'u mu değiştireceksin vs. her birini ayrı bir parametre olarak alacaksın. Ondan sonra hükümet sisteminin ayrı parametrelerini alacaksın başkanlık ya da parlamenter tekrar olursa. Dolayısıyla tabii ki bunlar birbirleri ile çok sayıda parametre ile ilişkili olduğu için işleyişi değiştirebilir. (…) Yani seçim sistemi nispi temsil, çoğunluk sistemi, tek barajlı, iki barajlı, seçim çevrelerinin büyüklüğü vs. her biri ayrı bir parametre. Her birinin de hükümeti etkileyişi ayrı bir parametre. Ayrıca tersinden bakıp hükümet sistemleri de, 5-6 hükümet sistemi var, her birinin ayrı parametreleri var. Tüm bunlar bir arada ele alındığında bir sürü ihtimal çıkar. (…) Bölgesel şartlar var. Diyarbakır'da ve diğer illerde dar bölge uygulandığında HDP bugünkü sayısından çok daha yüksek bir temsil elde eder. Ankara 1. Bölge'de hepsini CHP alır mesela. Kayseri'de de Ak Parti örneğin. Bunların dışında yerel önderler çıkabilir. Mesela Bayburt'ta 1 tane adam çıkar alır götürür." (M-3)

"Her iki hükümet sisteminde de etkileyebilir. Ancak kuşkusuz temsil kabiliyetine olanak veren seçim sisteminin daha demokratik olması gerektiğini vurgulamak gerekir." (M-5)

"Türkiye'de cumhurbaşkanlarının seçimi hep sorunlu olmuştur. 1980 öncesi de sonrası da. Bu nedenle yeni hükümet sistemindeki cumhurbaşkanlığı seçiminde çoğunluk seçim sistemi ile yönetsel istikrara olumlu katkı sunulmuş oldu. Ancak yasama açısından dar bölge çoğunluk sisteminden yana değilim. Dar bölge çoğunluk sisteminin Türkiye'ye istikrarsızlık getirebilme potansiyeli mümkün. Hem parlamenter sistemde hem başkanlık sisteminde tek başına bir dar bölgeye sıcak bakmıyorum." (M-6)

"Başkanlık sistemi açısından seçim sistemindeki değişiklik, yönetimde istikrar açısından büyük fark yaratmaz. Burada önemli olan, sert kuvvetler ayrılığının olmasıdır. Tabii ki bir yürütme, kendi çoğunluğuna dayalı bir yasama ile çalışmak ister ancak başkanlık sisteminde hükümet sisteminin işleyişi yasamada farklılık olsa da sorun olmaz. Buna karşın parlamenter sistemde hükümet sisteminin işleyişi seçim sistemi ile önemli ölçüde etkilenir ve değişebilir. Hâlbuki başkanlık sisteminde ister çoğunluk sistemini uygulayın ister nispi sistemi uygulayın yönetimde istikrarı etkileyecek daha az etken vardır. Parlamenter sistemde parlamento çoğunluğu iktidarı güçlendirecek şekilde çıkacaktır. Başkanlık sisteminde sert kuvvetler ayrılığının bu noktada hükümet sisteminin işleyişi açısından önemli olduğunu göz ardı etmemek gerekir. (M-8)

"Parlamenter sistemde nispi temsil, parçalı bir hükümet yapısı oluşturduğundan Türkiye'nin uzlaşı kültüründeki ve toplumsal yapısındaki hususlar bir arada değerlendirildiğinde avantajlı olan başkanlık sistemidir. Ayrıca Türkiye'de hâlihazırda başkanlık hükümet sistemi varken, benim şahsi fikrim nispi temsilin devamlılığıdır. Türkiye'de temsilde adalet fikrini gerçekleştirecek olanın en fazla %7'ye çekilebilecek barajlı bir nispi temsil sistemi olduğunu savunmaktayım. Türkiye'de mevcut hükümet sistemi içerisinde seçim sisteminde bir değişiklik (özellikle çoğunluk sistemi yönünden), hükümet sisteminin işleyişi açısından bir sorun oluşturmaz ancak temsilde adalet üzerinde bir sorun oluşturabilir. Türkiye'de yasal ittifakların varlığı ile hem temsilde adalet var hem de yönetimde istikrar vardır." (M-8)

"Öncelikle, genel olarak seçim sistemi ile hükümet sisteminin işleyişi arasında bire bir bağlantı kurmak çok doğru değildir. Ülkenin sosyoekonomik yapısı ve dinamikleri dikkate alınmalıdır. Türkiye'de milli bakiyeli nispi temsil sisteminin olduğu dönemde güçlü tek-parti hükümeti kurulabildiği gibi (1965 Seçimleri/Adalet Partisi); çifte seçim barajlarının olduğu dönemde istikrarsız koalisyon hükümetleri (1990'lı yıllar) de görülmüştür. Dolayısıyla seçim sistemi ile hükümet sisteminin işleyişi arasında doğrudan bir ilişki kurulması yanıltıcı olacaktır. Hükümet sisteminin işleyişi ülkenin sosyoekonomik durumu ve dinamikleri, demokrasi ve uzlaşı kültürünü düzeyi gibi daha çok toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörler tarafından belirlenir düşüncesindeyim." (M-9)

"Türkiye'de çoğunlukçu seçim sisteminin hangi hükümet sistemi olursa olsun sistemin meşruiyeti açısından sıkıntı doğurabileceği kanaatindeyim. Seçim sistemi değişik çıkar gruplarına siyasal sisteme bir noktadan giriş olanağı sunacak biçimde şekillendirilirse toplumsal ve siyasal uzlaşmazlık ile çatışmaların daha düşük bir yoğunluğa sahip olabileceğini; sistemin toplumun önemli bir kesimi tarafından meşruluğunun sağlanacağını ve böylelikle de daha istikrarlı toplumsal ve siyasal yapının şekilleneceğini söylemek yanlış olmasa gerektir." (M-9)

"Soruya cevap verebilmek için, öncelikle getirilmek istenen seçim sisteminin ne olduğunu görmek gerekiyor. Ayrıca mevcut hükümet sistemi kalacak mı; yoksa "güçlendirilmiş parlamenter sisteme" geçiş mi yapılacak? Bu verilerin de açıklığa kavuşması gerekiyor. Medyaya yansıyan kısmı ile görünen, daraltılmış seçim çevreleri içeren çoğunluk sistemi tartışmaya açılmasıdır. Ancak bu tercihin nedeninin de mevcut iktidarın iktidarını sürdürebilme amacı olduğu anlaşılmaktadır." (M-10)

"Seçim sistemleri ile hükümet sistemlerinin etkileşimi hem tek parti hem de koalisyon hükümetlerine yol açabilir. Örneğin, başkanlık sistemi olmasına rağmen "koalisyoncu başkanlık" olarak tanınan Brezilya nispi temsil sistemi ve ülke geneli düşük bir seçim barajı nedeniyle hiçbir partinin mecliste çoğunluğu elde edememesine yol açmaktadır. Başkanlığı kazanan partiler genellikle diğer partilerden bakanlar atayarak mecliste yeterince desteğe ulaşmaya çabalar. Hükümet sistemlerinden bağımsız olarak seçim sistemleri farklı kombinasyonlara yol açabilir." (M-11)

"Seçim sistemi değişikliği ile şu an dar bölge ya da başka bir sisteme geçilse hükümet sistemi etkilenmez. Mevcut uygulanan sistem içerisinde başkanın partisi ya da ittifakının parlamentoda çoğunluk olamaması pek mümkün değil. Seçimlerin eşzamanlı düzenlenmesi bu uyumsuzluğa engel nitelik kazandırabilmektedir. Ancak oluşması hâlinde ise istikrar açısından tabii ki sorun oluşturur. Amerika'da da Türkiye'de de sorun oluşturur. Ama oluşturması demek, salt anlamda kötü bir şey olduğu anlamına da gelmez. Elbette sistem için bazı kararların alınmasını geciktirir, bazılarının alınmasını engeller, başkanın her dediği olmaz. Ancak demokrasi dediğimiz şey de bu. Netice

itibariyle devlet yönetiliyor, işte bazı kararların hemen alınması, hemen hayata geçmesi, her durumda iyi olmayabilir. Mesela sen özel bir şirketin CEO'su olsan buna dikkat edersin. Çünkü her yılın sonunda sen yönetim kuruluna ya da hissedarlara hesap vermek zorundasın. Ama sen devlet yönetiyorsan atacağın adımlar belki 20 yıl sonrasını, belki 50 yıl sonrasını, belki 500 yıl sonrasını etkileyecek. Yani karar almadaki uzlaşmazlıklar her zaman kötü anlam yüklemeyi gerektirmeyebilir. Mesela Almanya'da Merkel'in partisi son seçimlerde tek başına hükümeti kurabilecek çoğunluğu yakalamasına rağmen, tek başına kurmadılar. Neden? Ülkede bir koalisyon kültürü var, koalisyon müzakereleri yapıldı vs." (M-13)

"Başkanlık sistemlerinde, yasamanın Başkan'dan farklı eğilimlere sahip olması mümkündür. Ancak mecliste çok partili bir yapı olması başkan ile meclis arasındaki etkileşimi zorlaştırabilir. Bu sebepten dolayı meclise girecek parti sayısını azaltmaya yönelik bir seçim sistemi tercihi ile birlikte daha istikrarlı bir hükümet sistemi kurgulanabilir. Yine de bu tercih ne meclisteki parti sayısını azaltmayı ne de meclis çoğunluğunun başkan ile aynı eğilimde olmasını garanti eder. Bunlar yerine yasama ve yürütme arasındaki ayrılığın netleştirilmesi daha verimli bir çözüm olacaktır." (M-15)

"Seçim sisteminin değişikliği sisteme katkı sunmaz, yapısal sorun siyasi partiler kanununu üzerinden değişikliği gerektirir. Nispi temsil Türkiye için daha faydalı. Baraj aynen kalmalı. (…) Disiplinli parti sistemi, terk edilmeli, deyip terk edilebilir mi? Bu açıdan siyasi partiler kanununda değişiklik yapmak gerek. Seçim sisteminde değişikliğe Türkiye'de şuan ihtiyaç yok. Partiler kanunundaki disiplin hükümlerini kaldırırsanız, siyasal partiler, üyelerini öyle kolay cezalandıramaz, ihraç edemez. Genel başkandan farklı düşündüğü konular olursa; farklı kanaatler sunması, genel başkanın değil milletin vekili olmasını sağlar. (…) Parlamenter sistemde benimsenen disiplinli parti sisteminden vazgeçmek gerekir cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde. Milletvekilleri özgür iradeleri ile konuşabilmeli." (M-18)

"Seçim sisteminden kasıt cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin aynı anda yapılması veya cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi kast ediliyorsa, bunun, genel olarak bir sorun teşkil edeceği kanatinde değilim. Seçimlerin önemli fakat demokrasiler için adil bir yönetim için herşey olmadığını söyleyebilirim. Sadece mevcut cumhurbaşkanlığı sisteminde bakanlıkların otonom yapısının buharlaştırılması zamanla kronik sorunlar doğurabilir." (M-17)

"Yürüten açısından doğrudan bir etki oluşturacağı kaçınılmaz. Yasama açısından ise temsil adaletini güçlendiren bir seçim sistemi ile kitlenin talebinin temsilcileri aracılığıyla daha fazla yönetime yansımasına olanak tanınmış olur. İkincisi seçim sisteminin sonucunun koalisyon oluşturması da kötü bir şey değildir. Bu yaklaşımı anlamak mümkün değildir. 12 Eylül Rejimi %10 baraj getirdi istikrar adına, 1991-2001 arası siyasal istikrarsızlık dönemiydi. Bu bağlamda mesele seçim sistemi ile tek başına tayin edilebilecek bir konu da değil. Sizin burada hükümet sistemini işletme mantığınız ile temsil adaletinin güçlü kılındığı yönetsel paradigmanın uyumlaştırılması daha fazla önem kazanmaktadır." (M-12)

"Türkiye'de parlamenter sistem olsaydı ve seçim sistemi dar bölge olsaydı hükümet sistemi çok kötü etkilendirdi. Çünkü Türkiye'de parti disiplini, parlamenter sistemdeki krizleri bir nebze de olsa azaltabiliyordu, parti disiplinini zayıflatacak bir seçim sistemine geçişle ülke yönetemezdin. Kendi parti vekilleriniz dahi öyle bir durumda size oy vermezdi. En azından parlamenter sistem içerisinde kendi parti disiplinine uyarak şu yasaya oy verilecek ya da verilmeyecek şeklinde uyum sağlanıyordu. Dar bölgede, parti disiplininin zayıflaması ve yerelleşme dinamiklerinin artması, parlamenterleri daha

güçlü kılar. O nedenle dar bölge parlamenter sistemde olsaydı olumsuz etkilerdi. Bu seçim tipi, başkanlık sistemiyle daha uyumlu özellik gösterirdi ve göstereceği düşüncesindeyim. Yerel seçimlerde tecrübesi yaşandı." (M-16)

"(…) Nispi temsilden tek turlu dar bölge çoğunluk sistemine geçildiğinde Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile daha uyumlu nitelik gösterir. Çünkü başkanlık sistemlerinde daha çok partinin olması daha demokratik sonuçlar doğurur. Ne kadar çok temsil olursa mecliste sistem açısından sorun olmaz." (M-16)

"Seçim sisteminin değişikliği ile hükümet sisteminin işleyişi arasında zorunlu bir ilişki olur mu, bu tartışılır. Fakat açıkçası dar bölge seçim sisteminin (veya daraltılmış bölge de aynı sonuca gelecektir) demokrasi kültürünün gelişkin olmadığı yerlerde çok iyi bir tercih olacağı kanaatinde değilim. Bu sistemde, hükümet sistemi başkanlık olduğunda ve partili güçlü bir başkanın seçimleri ile parlamento seçimleri aynı dönemde yapıldığında iktidardaki başkanın ve partisinin lehine sonuçlar üretebileceği olasılığı yüksek. Otoriter yönetimlerde hâkim parti sistemi daha sonra hegemonik bir çehreye bürünebilir. Parlamenter sistemlerde de durum çok farklı değildir. Temel demokratik değerlerde (bireysel hak ve özgürlükler) hemfikir olmuş devletlerde sorun olmayan "kazanan herşeyi alır" yönteminin Türkiye'de problem olacağını düşünürüm. Seçim çevresinin çok olması yani bölgenin daraltılması o bölgedeki farklı hayat tarzları veya idealler açısından eşitlikçi ve özgürlükçü anlayışı yıpratıcı olur. Bir bölgeden parlamentoya gönderilecek adayların oransal olarak farklı partilerden gitme olasılığının yüksek olması Türkiye için önemlidir." (M-14)

"Yeni sistemler geliştirmek, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini siyasal istikrar ve temsilde adalet açısından olumlu yönde etkileyebilecektir. (…) 1923-1946 yılları arasında tek partili dönemin yaşanması ve 1960 yılına kadar herhangi bir siyasal istikrarsızlığın yaşanmaması, hükümet sisteminin sorgulanması ihtiyacını da ortaya çıkarmamıştır. 1960 sonrasında Türkiye'de yaşanmaya başlayan siyasal istikrarsızlıklar, 1961 Anayasası'nın yürütmeyi etkisizleştirmesi ve devamında 12 Mart 1971 askeri müdahalesinin/muhtırasının yaşanması gibi nedenler, 1980'li yıllarda çoğu zaman hükümet sistemi ve seçim sistemi ile ilgili yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Bu arayıştaki temel amaç ülkede istikrarı ve beraberinde diğer gelişmeleri sağlayabilmektir. Bazı siyasetçiler ve siyaset bilimciler istikrarsızlıkların giderilebilmesi için hükümet sisteminin değişmesi gerektiği yönünde fikir beyan ederlerken; karşı görüşte olanlar ise siyasal sorunların hükümet sisteminden değil; seçim sistemi veya demokrasi kültürünün oluşmaması gibi başka nedenlerden kaynaklandığını savunmuşlardır. Ben ise önce hükümet sisteminin, daha sonra da gerekirse, temsilde adaleti de artırabilmek için seçim sisteminin değiştirilmesi taraftarıyım. Hükümet sistemi değişti, seçim sistemi de değiştirilirse iyi olacağını düşünüyorum/değiştirilmez ise çok da büyük sorunlar oluşmaz." (M-21)

"Seçimlerin yenilenmesi hususu cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine yöneltilen eleştirilerdendir. Meclisin beşte üç çoğunluğundaki bir desteği alacağına ve yeniden halk tarafından seçilebileceğine inanan bir cumhurbaşkanının, son döneminde bilerek ve isteyerek seçimleri yeniletmesi ve bu sayede üç dönem cumhurbaşkanı olabilmesinin yolu açıktır. Bu durum eleştirilere neden olmaktadır. Bu nedenle zaten her halükârda halkın iradesi ile doğrudan seçilen cumhurbaşkanının en fazla iki defa seçilebilmesi yerine sınırsız olarak seçilebilme hakkının getirilmesi hem erken seçim ihtimallerini hem de eleştirileri azaltacaktır. Bu sayede sistemdeki bu dezavantaj avantaja dönüştürülebilecektir. Sistemin diğer dezavantajlı yönü ise parlamento çoğunluğu ile cumhurbaşkanının aynı siyasal eğilimde olmaması durumunda ortaya çıkabilecektir. Fransa'da da zamana zaman yaşanan bu olumsuz ihtimali en aza indirebilmek için seçim

sistemlerinde değişiklikler yapmak mümkündür. Rusya ve Japonya gibi bazı ülkelerde uygulanan karma seçim sistemleri sayesinde parlamento üyelerinin bir kısmı çoğunluk, diğer kısmı nispi temsil sistemleri ile seçildiğinde parlamento-cumhurbaşkanı uyumu da büyük ölçüde sağlanabilecektir." (M-21)

Yukarıdaki yaklaşımlarda öncelikli olarak seçim sisteminin işlevine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda seçim sistemi ile istikrarlı ya da istikrarsız hükümet kurulmasına hizmet edebilmesi yönüyle yönetsel istikrar bağımlılığına, Türkiye'nin kendine özgü toplumsal yapısı itibariyle temsil adaleti bağımlılığına dikkat çekilmektedir. Ancak böyle bir tercih, Türkiye'yi patika bağımlılığında kurtarır. Diğer yandan parlamenter sistemde seçim sistemi türünün hükümet sisteminin yapısını ve işleyişini doğrudan etkilediği belirtilirken başkanlık sistemlerinde bu etki çok daha az nitelikle değerlendirilmektedir. Bununla birlikte nispi temsilin çeşitli türlerinin parlamenter sistem içerisinde istikrarlı hükümet kurduğu da öne sürülmektedir. Başkanlık sistemi içerisinde bu tecrübe henüz birkaç seçimlik tecrübeye daha ihtiyaç duymaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de mevcut hükümet sistemi içerisinde en çok önerilen seçim sistemi tipi, nispi temsildir. Dar bölge çoğunluk seçim sistemi daha az tercih görmektedir. Bu noktada tek turlu dar bölgeye karşı iki turlu çoğunluk seçim sistemi konusunda 6 numaralı "*İki turlu çoğunluk seçim sisteminin Türkiye'de, özellikle yasama organında siyasal partiler arası uzlaşma kültürünü olumlu yönde etkileyebileceğini düşünmekte misiniz?*" soru kalıbına verilen yanıtlar önem arz edecektir:

"Türkiye'de iki turlu çoğunluk sisteminin, özellikle yasama organında siyasi partiler arası uzlaşma kültürünü olumlu yönde etkileyebileceğini elbette düşünmekteyim. İki ana blok bunun işaretidir zaten." (M-2)

"Seçim sistemleri bir antidot gibi görülmemelidir. Uygulanan seçim sisteminin olumsuz yönleri giderilerek iyileştirme sağlanabilir. Sorun adaylık ve seçim sürecinin eşit, adil ve rekabetçi olmamasıdır. Cumhurbaşkanlığı seçimi için uygulamalar görüldükten sonra parlamento seçimleri için iki turlu sistem düşünülebilir. Şu anda gereksiz ve çok erken bir tasavvur olur." (M-1)

"Evet, bunu düşünürüm. Türkiye'de yasama seçimlerinde iki turlu sistem, ikinci turda uzlaşmayı artırabilir." (M-3)

"Seçim sistemi ile uzlaşmanın doğrudan bir ilişkisi olduğunu da düşünmemekteyim. Uzlaşı öncelikle toplumsal alanda başat unsurlardan biri hâline gelmeden, partiler arasında bir uzlaşmanın, seçim sistemi nedeniyle sağlansa bile, kalıcı olamayacağı; yüzeysel ve geçici olacağı söylenebilir. Bu uzlaşı kültürünün gelişebilmesi de ancak toplumda demokratik bilicin bu olgunluk düzeyine ulaşması; demokrasinin aslında farklı çıkar ve gruplar arasında bir uzlaşı rejimi olduğunun anlaşılabilmesi; kısaca çoğunlukçu bir anlayışın yerini çoğulcu, farklılıkları kabul eden ve tanıyan ve birarada yaşama kültürünü yükselten bir anlayışa bırakması ile mümkün olabilir." (M-9)

"İki turlu çoğunluk sistemi yasama açısından siyasi partiler arası uzlaşma kültürünü olumlu yönde etkileyebilir. Ancak tecrübe etmeden bişey söylemek zor. Sanki olur gibime geliyor ama şartlar çok önemli bence." (M-4)

"Olabilir. Ancak gerekli olduğu kanaatinde değilim. Benim öncelikli kanaatim mevcut hükümet sisteminde barajsız nispi temsil. Hatta Türkiye'de bir dönem uygulanan Milli Bakiye Sistemi, temsil adaletinin en güçlü uygulandığı sistemdi. İkinci olarak parlamenter sistem olsaydı, ben o zaman şunu önermiştim; bir seçmen iki oy kullanacak. İlki, asıl birincil tercihi olan partiye oy vermek, ikinci olarak o barajı aşamıyorsa ikinci partiye oyunun gitmesinin sağlanması. Böylece temsil sorununun önemli ölçüde giderilmesi. Diğer yandan Türkiye'de Fransa'daki gibi ikinci tur ve %12,5'lik baraj, yine bir baraj getirmiş oluyor. Bunun yerine şu an Türkiye'deki seçim sisteminin mevcut hâline ek barajsız bir nispi temsile daha uygun olduğu fikrindeyim." (M-6)

"Fransa'daki gibi iki turlu çoğunluk seçim sisteminin uzlaşı kültürünü ürettiği yer var. Parlamento seçimleri açısından ittifakların oluşturulması noktasında uzlaşı kültürünü gerçekleştiriyor bir yönüyle. Diğer yönüyle başka bir tehlike var; karşı tarafta ittifak oluştuğunda bloklaşma, kutuplaşmayı artırabilir. Dolayısıyla iki yönlü değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Fransa'da belki kültür daha farklı ama bizde aynı ittifaka dâhil partiler açısından uzlaşı kültürünü teşvik ediyor, demokrasi açısından katkı yapıyor ancak karşı ittifak açısından o uzlaşı yerine daha fazla kutuplaşma ve bloklaşmayı teşvik edecek gibi görüyorum." (M-8)

"Türkiye'de parlamento üyelerinin çoğunluğunun ikinci tura kalması hâlinde siyasal ortam daha gergin olabilir. Siyasi partiler arasında uzlaşı kültürünü geliştirebileceği gibi kutuplaşmayı daha da artırabilir. Ancak Türkiye için erkeni geçi yok bir an önce bu sistem geçişlerinin sert bir şekilde yapılması gerekiyor. Sonuçta tecrübe edilmesi de gerekliliktir. Toplumsal şartlar, uygulamalarla pekişecek ve gelişecektir. Aksi takdirde yalnızca toplumsal şartları dikkate alıp bekleyerek yol alınamaz kanaatindeyim. Fransa'da başkanın ve parlamento çoğunluğunun birbirinden farklı olarak oluştuğu dönemler söz konusu idi. Bu sorunlar nasıl aşıldı? Uygulamalarla, tecrübe edilerek aşılmış ve ders çıkartılarak bir daha bu krizler yaşanmamıştır." (M-8)

"Siyasi partiler arası uzlaşma kültürü açısından iki turlu çoğunluk seçim sisteminin Türkiye'de olumlu yönde etki oluşturabileceğini düşünüyorum." (M-5)

"Aksi kanaatteyim. Uzlaşma kültürünün henüz siyasal hayatımızda yerleşmemiş olduğunu düşünmekteyim. Bununla birlikte hükümet sisteminin de etkisiyle partiler arası ittifaklar görülebilir ve nitekim görülüyor da. Zira sistem %50+ çoğunluğu yakalayabilmek için bunu zorunlu kılıyor." (M-10)

"Bu tür tasarımlar biraz da Fransa örneğinde olduğu gibi o ülkelerin kendi siyasal kültürü ile bağlantılı. Sistemler, demokratik olmayı sağlamıyorlar o anlamda. ABD'de uygulanan mesela çok sorunlu bir seçim sistemi. Bazı durumlarda siyaseti kendi doğal akışına bırakmak gerek. İkinci tura kalması sürprizleri ortadan kaldırabilir." (M-13)

"Parlamenter sistemde de yeni cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde de iki turlu çoğunluk seçim sistemini savundum ve savunmaya devam ediyorum. Bu açıdan evet Türkiye'de iki turlu çoğunluk seçim sistemi yüksek barajlı nispi temsilden ve daha da ötesi dar bölge çoğunluk seçim sisteminden daha iyi bir tercih olabilecektir. Temel nedenlerime gelindiğinde; ilki yürütme seçiminde olduğu gibi dar bölgede %50+1 oyla seçimi kazanan bir parlamenter, partisi açısından da parlamenterliğin gerektirdiği işlevler açısından da şuanki duruma göre daha güçlü bir konuma sahip olabilecektir. İkincisi dar bölgede seçmen, kim beni temsil eden vekil, sorusunu yanıtlayabilecek. Bugün ne İstanbul'da ne Diyarbakır'da bu belirsizlik giderilmiş değildir. Ben Diyarbakır'da doğdum büyüdüm ancak Diyarbakır milletvekillerinin bugün hangisinin benim muhatabım olduğunu bilmiyorum ve bu kişileri vekil olmadan önce de tanımıyordum. İki turlu çoğunluk seçiminin üçüncü sonucu ise meşruiyeti çok güçlü kılacak olmasıdır.

Dördüncüsü pazarlıklara neden olur vs itirazlarını çok anlamsız buluyorum, bunun siyasetin doğasını anlamamakla ilişkili olduğu kanaatindeyim. Zaten pazarlıksızlık olmaz, hâlihazırdaki ittifaklar neyi ifade ediyor, bir pazarlığın sonucunu. Bu da uzlaşma kültürünü anlamlandırıyor." (M-12)

"Evet uzlaşma kültürünü seçim ittifaklarına yol açarak teşvik eder. Bu durumu tek turlu nispi temsil sisteminde bile yaşadık. Yerel seçimlerde seçim ittifakları, her bir ittifak içinde uzlaşma kültürünü beslemekte fakat ittifaklar (millet ve cumhur) arasında kutuplaşma şiddetlidir. Tüm partilerimizi kapsayacak uzlaşma kültürü, 2 yılın tecrübesinden hareketle, sanırım kurumsal düzenlemelere değil siyasetçilerin tutum ve tercihine bağlıdır." (M-11)

"İkinci turda ittifak yapma olanağı partilerin birbiri ile etkileşimine olumlu katkı yapabilir. Ancak seçimin ikinci turu çerçevesinde oluşturulan ittifaklar çok pragmatik ve zayıf olacaktır. Bu tür pragmatik ve zayıf ittifaklar seçmenin tepkisini de çekebilir. Seçmen, kendi iradesinin pazarlık konusu olmasını görmekten hoşlanmayabilir. Uzlaşma kültürünün meclis içindeki tartışmalarla daha sağlıklı bir şekilde inşa edileceği kanaatindeyim. Eğer seçimlerde bunun yapılması isteniyorsa şu anki sistemde olduğu gibi tek turlu seçimlerde ve seçimlerden önce kurulacak ittifaklarla yapılmasının daha iyi olacağı kanaatindeyim." (M-15)

"Olabilir ancak Türkiye toplumunun buna hazır olduğunu düşünmüyorum." (M-16)

"Siyasal partilerin tutumu ve partilerin temel dinamikleri ile ilgili bu. Hangi sistemin uygulandığı çok da önemli değil. Uzlaşma kültürünü oluşturmaz. Türkiye'de uzlaşma kültürünün oluşması zaten zor." (M-18)

"Siyasal partiler arasında uzlaşma kültürünün olduğunu düşünmüyorum genel olarak. Seçim ittifaklarını daha da zorunlu kılar ki, bu uzlaşmadan ziyade prağmatik gruplaşmayı tetikler düşüncesindeyim." (M-17)

"Evet, bu koşullarda iktidarın karşısından birbiriyle çoğu konuda aynı düşünmeyen büyük bir kitlenin daha uzlaşır görünmesini sağlamıştır. İktidar etrafındaki uzlaşmanın da hiç de homojen olmadığı açıktır. Fakat bu tür uzlaşmalar somut sorunların çözümü aşamasında olumsuz bir etki yaratabilir. Sivil toplumda çok farklı konularda farklı uzlaşmalara imkân veren daha çoğulcu bir anlayışın gelişmesi taraftarıyım." (M-14)

"Milletvekilliği seçimlerinde iki turlu çoğunluk sistemi hem kutuplaşmalara hem de temsilde adaletsizliğe neden olur. Özellikle yasama organında siyasal partiler arası uzlaşma kültürünü olumsuz yönde etkiler. Zaten, Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi gibi, kuvvetlerin sert ayrılığı ilkesinin benimsendiği hükümet sistemlerinde yürütme, yasamanın onayına tabi olmadığı için iki turlu çoğunluk sistemini uygulamanın gereksiz olacağı, kutuplaşmalara neden olacağı kanaatindeyim. Parlamenter sistemden veya yarı başkanlık sisteminden bahsediyor olsaydık siyasal istikrarı sağlama uğruna temsilde adaletten vazgeçilmesi gerektiğini ve bunun için de iki turlu çoğunluk sistemi veya dar bölge seçim sisteminin uygulanması gerektiğini savunurdum." (M-21)

"(…) Sonuç olarak, iki turlu çoğunluk sistemi siyasal partiler arası uzlaşma kültürünü olumsuz yönde etkiler. Daha da ötesi uzlaşma ihtiyacını ortandan kaldırır. Özellikle büyük partilerin diğer partilerle uzlaşmasına gerek kalmaz. Ancak; ittifak kültürünü/zorunluluğunu artırır." (M-21)

"Orta vadede belki ancak yakın vadede uzlaşmadan çok pazarlık kültürünü geliştirebilir. Uzlaşmada muhataba esenlik, güven vererek bir rıza beyanı sunma ruhu vardır. Pazarlıkta çıkarlarınız ve elinizdeki maliyetler bağlamında, daha karlı bir duruma

varmak için muhatabınızla karşılıklı olarak "silah bırakışması", belki aşama aşama konu bazlı çıkar ortaklığı yaparsınız." (M-22)

"(…) Türkiye'de iktidar ve ayrıca siyaset, öncelikle yetki kullanmak için arzu edilir ve yapılır. Verilecek hesaptan önce kullanılacak yetki ve konfor (makam aracı, odası, maaş/kazanç, başkasına sözünü dinletebilme, saygı görme, itaat görme, sisteme kendi uygun gördüklerinizi yerleştirebilme becerisi, tanınır olma vs. vs.) için siyasal alanda aktör (kişi) olmak arzu edilir. Toplum nazarında siyasetin bu sebeple dürüstlükle değil olumsuz sıfatlarla özdeşleştiğini buradan görmek gerek. Burada toplumun bu tavrı, bu "kirliliği" doğru bulmasa bile, "gerektiğinde" böyle eylemeye yatkınlığı, bunu reddetmeyişi de mevcut. Siyasetin "topluma, vatana, millete hizmet" verme kurgusunda, hesabı verilmeyen hizmetlere de aracılığın değil, hukuki denetimin, şeffaflığın varlığı esas olmalıdır." (M-22)

" (…) [Bu ifadenin Türk siyasal hayatına Osmanlı devlet mekanizması kurgusundan kalan, dönüştürülmüş, modernize edilmiş olması gereken ama modernleşmemiş kalmasından, olmasından ötürü, hiçbir siyasal parti örneğini tekil olarak değil, hepsini topluca nesne edindiğini de söylemek gerekir.]" (M-22)

"(…) Siyasal partiler için düşüneceksek, mevcut durumda partilerin birbiriyle ilişkisinin, kendi oy portföylerinin genişliğine değil temsil ettikleri değerler bağlamında mobilizasyon oluşturmalarıyla daha alakalı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Yani, mevcut siyasal partiler, seçmen tabanlarıyla olan bağın kuvvetine dayanarak değil, konjonktürü etkileyebilme becerisi üstünden hareket ettiğinde, uhdelerinde olmayan bir alanı – konjonktürel olarak- yönlendirmiş oluyor. Yine, yetki-sorumluluk dengesizliğine, ellerindeki reel güçten fazlasını yönlendirme becerisini kazanmaya yaslandıkları görülür." (M-22)

"(…) Dolayısıyla sonuç olarak, siyaseti eyleyenler için öncelik, bunlarda kaldığı sürece, uzlaşma değil pazarlık kültürü gelişecektir." (M-22)

Başkanlık sistemlerinde biri başkanın seçiminde diğeri de parlamentonun seçiminde olmak üzere iki şekilde uygulama bulabilen iki turlu çoğunluk seçim sisteminin Türkiye'de ilk tecrübesi, başkanın seçiminde gerçekleşmiştir. Yasama meclisinde bu seçim sistemi türünün uygulanıp uygulanmamasının henüz güçlü bir şekilde tartışıldığını söylemek mümkün değildir. Yukarıdaki yanıtlar dikkate alındığında iki turlu çoğunluk seçim sistemi hakkında iki ayrışma net bir şekilde saptanmıştır. İlk grup, iki turlu çoğunluk seçim sistemini ilerleyen dönemlerdeki seçim tasarımları açısından önemli bulurken; ikinci grup uzlaşma kültürüne ve temsil-istikrar bağımlılıklarına olumlu katkı sağlamayacağı görüşündedir. Ayrıca iki turlu çoğunluk seçim sistemi konusunda, kısa vadede düşünülmeyi henüz gerektirmediğine yönelik yaklaşımlar tespit edilmiştir. Bu bağlamda iki turlu çoğunluk seçim sisteminin özellikle Fransa örneği dikkate alındığında Türkiye özelinde olumlu ya da olumsuz yönleriyle tartışılmaya daha fazla ihtiyaç duyan bir sistem tasarımı olduğu görülmektedir.

6.4.4. Temsil Adaleti ve Yönetsel İstikrar

Türkiye'deki anayasal/siyasal kurumlar üzerindeki iki temel ilkeden biri olan temsil adaleti, Türkiye'deki siyasal sistem ve siyasal rejim ilişkilerinin anlamlandırılmasında önemli

bir belirleyici faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede ilk olarak temsil adaleti ilkesi bağlamında bu kısımda Ek-1'de sunulan 2 numaralı soru, "*Türk siyasal hayatının gelişiminde temsilde adalet fikrinin, hangi nedenlerden dolayı önemsenmesi gerektiğine inanıyorsunuz?*" şeklinde ilgili katılımcılara yöneltilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda katılımcıların yanıtları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

"Milli egemenlik çoğunlukçu demokrasiyi, halk egemenliği ise çoğulcu demokrasiyi önceler. Milli egemenlikte seçmenlerin vekillere talimat vermesi olanaksızken, halk egemenliğinde asil vekile emir ve talimat verir. Gerek katılımcı demokrasi yönünden gerekse iyi yönetişim bağlamında asil vekil ilişkisinin yeniden değerlendirilmesi gerekir. Özellikle, ortak paydalar ve sorunlar konusunda uzlaşma sağlanmasında parlamento ve temsil önem taşımaktadır. Bu nedenle, yüksek baraj ve benzeri sınırlamalar temsilde adalet ilkesinin gerçekleşmesini engellemektedir. Türkiye'de %10 barajın bazı seçimler hariç genellikle işlemediği ortadadır. İster başkanlık, ister parlamenter isterse yarı başkanlık sistemi olsun temsilde adalet güçler ayrılığı ve denge ve denetleme mekanizmalarının sağlıklı işlemesinin garantisidir. Anlamlı farklılıkların karar alma sürecinde (parlamento) temsili; çok seslilik, aidiyet ve etkin bir muhalefet temsilde adalet ile sağlanabilir." (M-1)

"Halkın demokrasiye olan inanç ve güveninin sarsılmaması, takviye edilmesi için temsilde adalet önemli bir ilke. Ayrıca insanların siyasete yabancılaşmaması açısından da." (M-2)

"Bu çalışmanın konusu açısından iyi kurgulanmış bir durum olarak temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri dikkate alınarak birbiri ile çelişkili olan bu iki ilkeden en azından uzlaştırılmaya çalışılarak, birbirlerinden olabildiğince az ödün verilerek seçim sistemlerinin oluşturulduğunu öncelikle belirtmek gerekir. Temsilde adalet konusunda Türkiye açısından şunu belirtmek gerekir: Türkiye toplumu bir kere çoğulcu; etnik, mezhepsel, ideolojik yönlerden ve yaşam biçimleri açısından bu yapı, siyasal çoğulculuğu ister istemez gerektiriyor. Daha açık bir ifadeyle toplumsal çoğulculuk söz konusu ise siyasal düzlemde temsili kaçınılmaz. Bu noktada temsilde adalet fikri gündeme gelmiş olur. Temsil edilme olmazsa marjinalleşme olabilir, yasal olmayan başka kanallara yönelimler olabilir, toplumsal istikrarı bozabilecek yapılar ortaya çıkabilir. Dolayısıyla temsilde adalet, sisteme entegre olmayı sağlar, aidiyet hissini geliştirir. Türkiye gibi toplumsal yapısı çeşitli ve çoğulcu olan ülkelerde, temsilde adalet çok daha önde çıkar. Ödün verildiğinde ise toplumsal istikrarı bozacak durumların ortaya çıkma ihtimali yüksek olur. Nihayetinde Türkiye'de temsilde adalet mutlak bir gerekliliktir." (M-8)

"Temsilde adalet fikri, demokrasinin temeli; evvela onun için önemli. Demokratik gelişme için önemsenmeli." (M-3)

"Türk siyasal hayatının gelişiminde temsilde adalet, toplumsal ve siyasal açıdan istikrarın sağlanabilmesi noktasında hayati önemdedir. Siyasal sistemin temsilde adalet yoluyla toplumun farklı kesimlerini sisteme dâhil etmesi ile toplumsal barış ve uzlaşmanın daha iyi gerçekleştirilebileceğini düşünmekteyim. Temsilde adalet olmaması durumunda sistemin dışında kalacak grupların, sistemin meşruiyetine dair sorgulama içine girerek sistemin işleyişi açısından çok daha önemli sorun odakları hâline gelebileceğini düşünmekteyim." (M-9)

"Türk siyasal yaşamı açısından temsilde adalet fikrini demokrasi açısından önemsenmesi gerektiğini düşünmekteyim." (M-4)

"Çünkü bu demokrasinin tabiatında var. Demokrasi, neticede halkın iradesine dayanıyor. Halkın iradesi de temsilcileri aracılığıyla hayata geçiyor. Dolayısıyla toplum içerisindeki herkesin beklentilerinin mümkün olduğunca sisteme yansıyacağı bir düzen kurulması gerekiyor. Buradan da hareketle temsilde adalet, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından birisi." (M-13)

"Bireysel iradenin yönetime yansıması, çoğunluk iradesi vs. yönleriyle demokrasi ve halk rızasının gereklilikleri çerçevesinde Türkiye'de temsil adaleti önemsenmek zorundadır" (M-5)

"Temsilde adalet meselesinde tam olarak neyin amaçlandığının anlaşılması gerekiyor. Hâlihazırda tercih ettiğimiz nispi temsilin bile kaç çeşidini kullanmışız kısa Türkiye tarihinde. 1987 seçimlerinde bölge barajı ciddi bir şekilde tartışılmıştı. Ancak 1982'den beri siyasi partiler kanunu ile seçim kanununda adımlar atıldı ama önemli değişiklikler yapılmadı. Burada sorun tek yönlü olarak "siyasetçiler istemedi" şeklinde açıklayamayız. Orda birlikte çalışma kültürünün olmaması meselesi, bir. İkincisi, Türkiye'nin jeo-politik ve jeo-stratejik özellikleri oldukça etkili; güvenlik tehlikesi algısı gibi. Dolayısıyla bu tür faktörleri dikkate alarak hareket etmek gerekir. Bu yönüyle Türkiye'yi İngiltere, ABD, Belçika, Hollanda ile kıyaslamamak gerek." (M-7)

"Temsilde adalet fikrinin demokrasinin gereği olarak önemsenmesi gerektiğine inanıyorum." (M-6)

"Temsil adaleti ile yönetsel istikrar birbirinin karşıtı değildir. Aksine temsil adaletinin güçlü olması, yönetsel istikrarın güvencesidir. Koalisyonlara olumsuz anlam yüklemek dünya örnekleri de dikkate alındığında temsil adaletinin sonucu değildir. Temsil adaleti ile yönetsel istikrarı sağlayacak "rıza" üretilmiş olur. Böylece meşruiyet kazanılmış olur. Bu açıdan yönetsel istikrar namına, temsilde adaletin askıya alınması fikri tamamen yanlıştır." (M-12)

"Tüm toplumsal kesimlerin parlamentoda temsilinin sağlanması ve gerçekten çoğulcu bir toplumsal yapı oluşturmak için gerekli olduğu öncelikle söylenebilir." (M-10)

"İstikrar kaygısının temsilde adaleti zedeleyecek boyuta ulaşması, bazı toplumsal grupların/taleplerin meclise yeterince yansımaması sorununa yol açabilir. Tüm toplumsal grupların mecliste mümkün olduğunca temsil edilmesi sistemin meşruiyeti ve hiçbir grubun marjinalleşmemesi için gereklidir. Sistemin temsilde adaleti temin edemediği duygusu bazı grupların şiddete yönelmesine yol açabilir." (M-11)

"Temsil, modern demokrasinin en önemli bileşenlerinden biridir. Bu normatif sebepten dolayı temsilde adalet fikrinin genel olarak her toplum için gerçekleştirilmesi gereken bir iyilik olduğu kanaatindeyim. Türk siyasal hayatı özelinde ise siyasal çatışmaların daha sağlıklı çözümlenmesi için temsilde adaleti geliştirmenin faydalı olacağını düşünüyorum. Toplumumuzda merkez-çevre, Türk-Kürt, Sünni-Alevi veya seküler-dindar gibi çok derin fay hatları var. Bu tarafların mecliste temsil edilmesi, bu meselelerin mecliste müzakere edilmesi çatışmaların ılımlılaşmasını sağlayabilir." (M-15)

"Demokrasi, toplumun ne kadar geniş kesiminin rızasına dayanırsa o kadar demokratik bir sistem yürür. Bu açıdan temsil adaleti ile demokrasi birbirleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu seçim barajının düşürülmesi, nispi olsun çoğunluk seçim sistemi olsun temsilde adaleti biraz daha kolaylaştıracaktır." (M-16)

"(…) Türkiye'deki hâlihazırdaki seçim sistemine bakıldığında temsilde adaleti sağlamanız mümkün değil. Biliyoruz ki, Türkiye'deki milletvekillerini halk seçmiyor, halk partilere oy veriyor. Halkın %60'ı, 70'i oy verirken partiye oy veriyor. İşte dar bölge seçim sistemi olduğu zaman örneğin Malatya'da 6 sandalye var, 6 bölgeye bölündüğü zaman her bölgede yaşayan insan kendini seçeni daha fazla önemseyecektir. Partiye oy verme, parti disiplini davranışlarını daha da azaltacaktır. Bu seçim sistemini uygulamaktan da çekinmemek gerekir." (M-16)

"Temsilde adaletin önemsenmesini en çok Türkiye sosyolojisinin ve sınıf yapısının çeşitli olması nedenine bağlı buluyorum. Türkiye ziyadesiyle çok fikirli, multi-nasyonel ve çok kültürlü bir coğrafyaya sahiptir. Bunun temsile yansıması ülke için de politik bir zenginlik olacaktır. Bu temsil meselesini de sadece parlamenter temsil şeklinde de anlamamak lazım. Bunun sivil toplum, medya ve sermaye gibi birçok kolunun da var olduğunu bilmek gerekir." (M-17)

"Açıkçası özellikle seçim sistemi ve buna bağlı oluşan parti sistemi konusunun istikrar ve temsilde adalet gibi iki denge arasında değerlendirilmesi gerektiği görüşüne hiçbir zaman katılmadım. Temsilde adalet kendisinden ödün verilmesi gereken bir özellik olmamalıdır. Bu sebeple öncelikle siyasal sistemin tüm kurumlarının (anayasa, seçim sistemi, seçim kanunu, siyasi partiler kanunu vb.) bütün vatandaşlar için kapsayıcı olması gerekir. Demokrasi geniş, eşit, kapsayıcı ve karşılıklı korunan ve bağlayıcı değerlerin üzerine yerleştirilmelidir. Aksi takdirde gerçekçilikten uzak daha ayrıştırıcı popülist bir dilin suni gündemleriyle zaman kaybetmeye devam edilecektir. Bu kapsamda yani temsilde adalet kavramı çerçevesinde seçim barajının en azından %3-5 gibi bir orana çekilmesi, siyasi partilerin kapatılmaması gerektiğine inanıyorum. Yüksek baraj uygulaması ve parti kapatılması Türkiye için iyi sonuçları olan uygulamalar olmamıştır. Yine bu bağlamda, kadınların siyasette mutlaka daha fazla söz sahibi olmasının daha iyi bir gelecek için elzem olduğunu düşünüyorum." (M-14)

"Yalnızca Türk siyasal hayatının gelişiminde değil genel manada "temsilde adalet" fikri, demokrasiyle doğrudan ilişkili bir olgudur. Bu açıdan toplumsal sınıfların ve halk kitlelerinin parlamentoda temsili asla vazgeçilmemesi gereken bir hususdur. İkinci olarak "temsil adaleti", siyasal kutuplaşmayı, radikalleşmeyi, olağan siyasal katılım bulamayan kitlelerin olağan dışı ya da yasal olmayan siyasal katılım yollarına yönelmesi gibi hususları önleyici bir işlev gösterebilmelidir. Üçüncü olarak temsil adaleti fikri, yukarıdan bir elin değmesi ile değil tabandan, toplumdan gelmelidir. Aksi takdirde siyasal toplumsallaşma ve siyasal kültür güçlenemez, gelişemez. Siyasal toplumsallaşmanın ilk başladığı resmi kurum, okullarda sınıf başkanlığı ile başlar; bir heyet seçmezsiniz, en çok oyu alan kazanır, gerisi kaybeder. Bu sorunlu bir durum ve siyasal toplumsallaşmanın geleceğini de şekillendirebilmektedir." (M-19)

"İlk olarak, özellikle parlamenter sistemlerde ve yarı başkanlık sistemlerinde, hem temsilde adaleti hem de yönetimde istikrarı aynı anda yakalayabilmek oldukça güçtür. Genellikle temsilde adalet ile yönetimde istikrar arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani temsilde adaleti sağlamak için uygulanan salt bir nispi temsil sisteminde, temsil edilen grup sayısı artacağından, karar almak zor olacak ve bu durum da siyasal istikrarı olumsuz etkileyebilecektir. İstikrarsız hükümetler de sosyoekonomik yapının olumsuz etkileneceği durumların ortaya çıkmasına neden olabilir. Ancak; temsilde adaletin artırılması, Türkiye gibi farklı etnik kökenli toplulukların yer aldığı ülkelerde oldukça önemlidir. Çünkü yasamada ve yürütmede temsil edilemeyen gruplar tepkilerini terör gibi hukuk dışı yollarla göstereceklerdir. İkinci olarak, yeni hükümet sistemi kuvvetlerin sert ayrımını benimsediği için, mecliste çok sayıda farklı siyasal partinin yer alması siyasal istikrarı olumsuz etkileyemeyecektir. Çünkü yürütme erkinin kararları,

yasama erkinin onayına tabi değildir. Sonuç olarak, temsilde adaletin artırılmasının siyasal istikrar üzerinde hiçbir olumsuz etkisi olmayacaktır ve temsilde adalet mümkün olduğunca artırılmalıdır." (M-21)

"İçinde yaşadığımız modern devlet ve toplum temsiline genel bir şema çizerek başlayalım. Toplumsal alan, siyasal alan ve bu iki arasında bir geçiş ve esneklik alanı, bir çeşit takip mesafesi olarak sivil toplumu düşünelim. (Easton şeması hatırda tutulabilir.) (…) Temsilde adalet, siyasal alan ve toplumsal alan arasında daha sağlıklı ve devamlı (kesintisiz) bir iletişim sürekliliği sağlar, sağlaması beklenir. Bu sebeple, modern devlet paradigmasıyla bağlantılı olarak, bir siyasal sistemin sağlıklı işleyişi, toplumsal alanın taleplerini üstlenebilmesi ve sonuca ulaştırabilmesiyle mümkündür. (Kaldı ki, artık Easton'ı aşarak, devleti ve siyaseti, akışkanlaşan post-modernite içinde düşünmek de gerekiyor.)" (M-22)

Yukarıda belirtilen tüm yaklaşımlar dikkate alındığında temsil adaletinin önemini on başlık altında toplamak mümkündür. Bunlardan ilki ve en çok vurgu yapılan özellik "demokrasi ve demokratik gelişme"dir. Bu çerçevede yönetsel istikrar çerçevesindeki baskın siyasal tercihler, temsil adaleti aleyhine bir patika bağımlılığı oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra "siyasal rejimin ve sistemin meşruiyeti", "toplumsal birlik ve beraberlik", "siyasal istikrar", "siyasal katılım", "siyasal toplumsallaşma" ve "etkin bir muhalefetin kurulması" özellikleri gelmektedir. Bunlara ek olarak "karar alma süreçlerinde çok sesliliğin sağlanması", "kuvvetler ayrılığı" ile "denge ve denetleme mekanizmaları"nın sağlıklı işlemesinin güvencesi olarak değerlendirildiği saptanmıştır. Bu bağlamlarda temsil adaleti, Türk siyasal sisteminin en önemli özelliği konumunu gündeme getirmektedir. Bu açıdan temsil adaleti ilkesinin, çok partili sistemlerde yönetsel istikrar bağımlılığı çerçevesinde ele alınması önem arz etmektedir. Bu noktada 5 numaralı "*Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi çerçevesinde çok partili yasama organı; temsil adaleti ve yönetsel istikrar dengesi açısından bir sorun alanı olarak düşünülebilir mi?*" sorusuna aşağıdaki yanıtlar verilmiştir:

"Hayır. Özellikle sert kuvvetler ayrılığının uygulanması nedeniyle herhangi bir şekilde bu dengeyi bozmayacaktır. Bu açıdan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içerisinde çok partili bir yasama organının varlığı, temsilde adalet ve yönetimde istikrar açısından bir sorun değildir. Sert kuvvetler ayrılığı konusunda eleştirilebilecek tek nokta olarak cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması olarak görmek mümkündür. Bunun dışında sert kuvvetler ayrılığı şu anki sistemde uygulanandır. Böyle bir sistemde çok partili sistem, temsil adaletini sağlayacağından ve yürütmede de yönetsel istikrar sağlanıyor olduğundan bu bir avantajdır. Parlamenter sistemde bu iki durumu uzlaştırmak daha zordur. En azından yönetimde istikrarın alanı ile temsilde adaletin alanı ayrıştığından başkanlık sistemi, parlamenter sisteme göre daha avantajlıdır bu iki ilkenin yakınlaşması açısından." (M-8)

"Aksine fren ve denge sisteminin oluşturulması açısından faydalı olabileceği bile söylenebilir. Yönetsel istikrarı parlamentoda az sayıda partinin varlığı ile ilişkilendirmek kanımca hatalıdır. Yönetimde istikrar toplumdaki uzlaşı kültürü ve toplumdaki değişik çıkar gruplarının sisteme bir noktada dâhil ve müdahil olması ile sağlanabilir kanaatindeyim. Cumhurbaşkanlığı seçim sisteminin yapısı gereği çoğunlukçu olması durumu

parlamento seçimlerinin çoğulcu esaslara göre düzenlenmesi ile dengelenebilir. Böylelikle değişik gruplara yönetim sistemine bir noktadan giriş olanağı sunulabilir. Güçlü ve istikrarlı yönetim adına bir takım grupların sistem dışında bırakılması çok daha önemli ve derin istikrarsızlık unsurlarını ortaya çıkartabilir. Bunun yanı sıra iki veya üç partiden oluşsan parlamento yapısının demokrasinin en önemli unsuru olan sınırlandırılmış iktidar anlayışının ve bu çerçevede denge-fren sisteminin işleyişinde de sıkıntılar meydana getirebileceği söylenebilir." (M-9)

"Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi çerçevesinde çok partili yasama organı, temsil adaleti ve yönetsel istikrar dengesi açısından bir sorun alanı olarak düşünülebilir. Koalisyon kurmadan başta kalmak zor. Bu durumun sakıncaları ileride daha çok ortaya çıkacaktır." (M-4)

"Cumhurbaşkanı kararnamelerinin kanun hâline gelmesi ise bu demokratik bir şey, sorun alanı değil; belki fren-denge uygulanacak. Yönetimde istikrar dediğimiz ne mesela, her çıkan kararın aynı gün şakır şakır geçmesi mi. Bu kavramlar hep tartışmalı kavramlar. İtalya'da 10 tane parti var, parlamento zorluyor hükümeti vs. Mesela cumhurbaşkanını veri kabul edip çok partili yasama bu sistemi sıkıntıya sokar mı varsayımı çok hatalı olur. Ama engeller mi temsilde adaleti ve yönetimde istikrar dengesini, bence engellemeli zaten. Mesela Cumhurbaşkanı her kararnamesini de meclisten kanun olarak çıkaramamalı." (M-3)

"Temsil adaleti ve yönetsel istikrar dengesi açısından hâlihazırdaki cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi çerçevesinde çok partili yasama organı bir sorun ihtiva etmemektedir. Aksine cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi, siyasal sorunlarda çözüm olanaklarını daha da güçlendirecektir." (M-5)

"Çok partili sistemle başkanlık sistemini bir ikilem olarak görmek ya da başkanlık sistemi ile federalizm gelebilir mi algıları ve yaklaşımları, tek bir boyut olarak ABD örneğinin akla gelmesinden kaynaklı bir vehim. Hâlbuki başkanlık sistemi üzerinden konuşulduğunda çok partili başkanlık sistemlerinde ABD nerdeyse istisna bir uygulama olarak beliriyor. Biz ise ideal tip muamelesi yaptık. Benzer şekilde parlamenter sistem için İngiltere ideal tip muamelesine tabi tutuldu. Bizde özellikle anayasa hukukçularının yazdığı eserlerde, siyaset bilimi ile anayasa hukuku çatışması ortaya çıkmıştır. Nitekim anayasa hukukçuları çok daha dar boyutta anayasal/kurumsal inşa olarak alıyor meseleyi." (M-7)

"İngiliz siyasetinde Liberal Parti'yi de aldığımızda 3 partili sistemde, Liberaller, her iki partiye yüklenme konusunda avantajlı bir duruma sahipler. Ama seçim sistemi dolayısıyla oy oranları artsa da sandalye sayıları az çıkıyor. Yani dar bölge seçim sistemi daha demokrasi getirmiyor. Tersinden Liberal Demokratların hikâyesinde temsili engelliyor. Diğer yandan bizde yerel seçimler basit çoğunluk dar bölge olarak yapılıyor ve sonuçlarını da görüyoruz. Dolayısıyla bir yandan da biz bu sisteme yabancı değiliz. (…) Seçim sistemini farz edelim değiştirdik ve dar bölge yaptık, oradan gelecek vekillerin parlamenter olma görevinden çok partizan görevi yapmaya devam edeceğini düşünmek hata olmaz. Dolayısıyla siz hâlihazırda yasama görevi olanlara kanun çıkarma teklifi, yürütme üzerinden belirleniyorsa, yani bir baskı söz konusu ise eski parlamenter sistem mantığındaki gibi o zaman dar bölge seçim sistemi ile beklenen sonuçları ummak mümkün olmaz. Kaldı ki bizde adayların kendi kampanyalarını yürütmesinden daha çok parti kampanyalarından bahsedebiliriz. O açıdan dar bölge seçim sistemi olsa da siyasi partiler kanunu açısından hazine yardımı meselesi dikkate alındığından kaynak nerden geliyorsa adayın ona göre konumlanması bizde daha baskın olabilecektir." (M-7)

"Hayır, sonuçta partiler değil, tek bir kişi; yani Cumhurbaşkanı seçilen kişi yürütme yetkisini kullandığı için temsilde adalet ya da yönetimde istikrar açısından bir sorun oluşturmaz." (M-10)

"Olabilir ancak düşünülmesi kötü bir duruma işaret etmez. Teorik olarak toplumdaki bütün seslerin renklerin görüldüğü bir yapıda elbetteki anlaşmazlık, uzlaşmazlık olacak. Herkes aynı şeyi söylerse zaten orda totaliter bir devletten bahsederiz." (M-13)

"2 yıllık tecrübemiz sorun olmadığını gösteriyor bana göre. Parlamenter sistem döneminde ne kadar parti meclise giriyorsa seçim ittifakları ile aynı sayıda parti yine girebilir. Seçim ittifakları kurumsal ve yasal düzenlemelerin etrafından dolanmaya ve meclis dışında bırakılmak istenen kesimlerin meclise girmesine imkân sağlamaktadır. Hükümet sistemi tek başına istenilen amaçlara ulaşılmasını sağlamaz." (M-11)

"Hayır. Hatta seçim barajının düşürülmesi maarifetiyle çok fazla siyasal temsilin parlamentoya girmesi de sağlanabilir. Mevcut cumhurbaşkanlığı sisteminde de güçlü bir icra olduğu için ve yasal düzenlemelerin mevcut iktidar tarafından yakın zamanda tamamlanması muhtemel olduğundan ileride yönetsel bir kriz çıkacağı kanaatinde değilim." (M-17)

"Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama organının çok partili yapısının sorun olmak bir yana çok kritik bir öneminin olduğunu düşünüyorum. Tabi burada atomize olmuş bir "çok partililik"ten bahsetmiyorum. Bu da tıpkı hegemon bir tek parti gibi demokratik sakatlığın göstergesidir. Açıkçası siyaset dilinin, üzerinde yaşadığımız vatan için kaynakların mümkün olduğu ölçüde adaletli paylaştırıldığı ve daha iyi bir yaşam kurma idealinin tüm diğer düşüncelerin üstünde olduğu bir anlayışa yönelik olması gerektiğini düşünüyorum." (M-14)

"Başkanın partisi ile hatta başkanın içerisinde olduğu ittifak ile yasama çoğunluğunun farklı olması teknik olarak mümkün olsa da çok az bir ihtimal. Çünkü meclis seçimlerimiz ile başkanlık seçimlerimiz bir kere aynı anda yapılıyor. Bu açıdan başkanın olduğu ittifaka oy verip başkan adayında başkasına verecek önemli bir seçmen kitlesi olacağı kanaatinde değilim. Ancak başkan seçildikten sonra mecliste ayrılığa düşmeleri de kötü bir şey değil. Mecliste başkanın her dediğinin yapılmaması kötü bir şey değil. ABD'deki gibi olsaydı sadece bütçe açısından sorun olurdu, o da Türkiye'de sorun olacak bir işleyişe imkân tanımıyor." (M-16)

"(…) Yasama organı sistemi kilitler mi dersek? Yani çok partili çok sesli bir parlamento yapısı. Başkanı öncelikle bağımlı kılar. Bu da kötü bir şey değil. Demokrasi dediğimiz şey aslında katılımcılığı içeriyor. Ne kadar çok rızaya dayanırsa bir sistem, o kadar sistemi demokratik kılar. Yasama içerisinde başkanlar ya da diğer başkanlık seçimleri için adaylar, daha fazla geniş bir koalisyona ihtiyaç duyacaklar, yasalar daha büyük uzlaşı ile çıkmış olacak. Yürütmede de bir boşluk olmadığı için daha iyi evrileceği kanaatindeyim." (M-16)

"Hayır. Parlamenter sistemlerde ve yarı başkanlık sistemlerinde (yasama-yürütme arasında yumuşak ayrımın olduğu sistemlerde) yasama organındaki temsil grupları sayısı arttıkça yönetsel istikrar olumsuz etkilenmektedir. Çünkü hem yürütmenin oluşumu hem de yürütmenin birçok faaliyeti yasamanın onayına tabidir. Ancak, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi çerçevesinde çok partili yasama organı; temsil adaleti ve yönetsel istikrar dengesi açısından bir sorun alanı olarak düşünülemez." (M-21)

"Temsilde adaleti yönetilebilirlikle birleştirerek Türk siyasal kültürüyle uyumlu bir terkip kurmak şeklinde düşünmek daha doğru olur. Sahada anlamlı sonucu üretecek olan, ilkelerin birlikte hesaba katılmasıyla oluşacak bir terkiptir. Nihayetinde, siyasetin var oluş sebebi birlikte yaşamayı daha medeni şekilde mümkün kılmaktır. Taleplerin siyasal

alana aktarımı kadar, bu taleplerin sonuca ulaştırılmasını sağlayacak bir yönetilebilirlik derecesi de siyasal alanın ihtiyacıdır. Ancak Türkiye'yi düşüneceksek, toplumsal ve siyasal alanlar arasında bir esneklik bölgesi olarak sivil toplumun sınırlılığını da gözden kaçırmamak gerekir. Bununla birlikte, iletişim kurma dilinin hoyratlığını, ilişki yürütme üslubunun parmak sallayan tonunu (veya otoriterliğini) ve yönetebilirliğini (liderliğini) kanıtlamış bir siyasal figürün çevresinde, halkasında olmayı tercih eden, bu şekilde siyasal alanla ilişki kuran (dolayısıyla siyasetle çıkar/rant odaklı ilişkiye açık hale gelen) bir toplumsal alan olduğunu, özellikle Mardin ve Karpat Hocaların çalışmalarına referansla, hatırda tutmak gerekir. Dolayısıyla Batı referanslı temsilde adalet formülasyonlarının Türkiye için ciddi uyarlamalara ihtiyacı vardır. Türkiye'de siyasetten önce toplumsal alanın, yetki kullanmaya sorumluluk üstlenmekten daha meyyal bir tavrı olduğunu unutmamak gerekir." (M-22).

"Bu aşamada da bir çeşit siyasal mühendislik işin içine girmiş oluyor, ki bu da işin akademiyi ilgilendiren yanıdır. Alman seçim sistemi örneği, Hitler faciasından sonra siyasetin yönetebilme fonksiyonunu kısıtlamayan asgari bir hareket kabiliyetinde kalmasına ve temsilde adaletin de dolaylı veya parçalı metotlarla siyasal alana yansımasına olanak tanır şekilde vuku bulmasına yönelik, incelikli bir tasarımdır. Bunu sağlama konusunda da yetki-sorumluluk dengesi işin içine girer. Mühendislik, hayatı yapay ve mekanik kalıplara iteklediğinde tutunma, kalıcı olma ihtimali olmaz. Aynı zamanda, temsilde adalet, yönetilebilirlik, yetki-sorumluluk dengesi gibi özellikleri de tek başına belirleyici/etken olarak almak, doğru değerlendirme yapma zaviyesini kısıtlı tutar. [Burada siyasal bir mühendisliğin akademi desteğiyle yapılmasını asla kastetmiyorum. Daha çok, böyle bir mühendisliği mekaniklikten kurtarıp insana, kültüre uygun şekilde inceltmek için akademinin siyasal alanla görüş alışverişi olmasının sağlıklı olabileceğini ifade ediyorum.]. Tüm bu nedenlerle, temsilde adalet ilkesi, yönet(il)ebilirlik ve yetki-sorumluluk ilkeleriyle birlikte ele alınarak kurgulandığında, siyasal sistemin sağlıklı işleyişini mümkün kıldığı için önemsenmelidir. [Yönet(il)ebilirlik olarak yer verdiğim ilkeyi, yönetimde istikrarın tek kelimeye dönüştürülme çabası olarak da alabilirsiniz.] (M-22)

Yukarıdaki anlatımların betimsel sonuçlarından ilki; çok partili yasama organının, temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıkları açısından olağan ve Türkiye'nin toplumsal, tarihsel ve siyasal şartları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu sav, önemli oranda katılımcılarca kabul görmekle birlikte başkanlık sistemi açısından yasama ile yürütme erki arasındaki uyumsuzluk durumlarının kriz oluşturabileceği de öne sürülmüştür. Ancak genel kanaat, temsil adaletinin, demokrasinin ve yönetenin rıza alarak meşruiyet oluşturma kabiliyeti açısından zorunlu bir bağımlılık olarak görülmesi açısından çok partili yasama organı demokratik sorun alanı olarak kesinlikle kabul görmemiştir. Özellikle başkanlık sistemlerinde güçlü kuvvetler ayrılığı söz konusu ise çok partili yasamanın daha önemli işlevlere sahip olabileceği düşünülmekte ve çok partili yasama organının; fren-denge, hesap verebilirlik, muhalefet edebilme işlevlerini yerine getirebileceği düşünülmektedir. Nihayetinde temsilde adalet ve yönetim istikrar bağımlılıklarının Türkiye'de her üç siyasal kurum ilişkisi açısından; "*Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri açısından en yakın parti-seçim sistemi*

ve hükümet sistemi yapısının sizce ne olabileceği kanaatindesiniz?" şeklindeki 11 numaralı soru yöneltilmiş ve aşağıdaki cevaplar alınmıştır:

"Temsilde adaletin en önemli istikrar kaynaklarından biri olduğunu; dolayısıyla yönetimde istikrarın da ancak bu şekilde sağlanabileceğini düşünmekteyim. Toplumda ve siyasal yaşamda uzlaşı kültürünün varlığı ya da yokluğu seçim sisteminden çok daha belirleyicidir. Dolayısıyla toplumsal kültür ve bununla bağlantılı olarak siyasal kültürde demokrasinin içselleştirilmesine doğru zaman içinde sağlanacak dönüşümler ile hem temsilde adaletin ve hem de yönetimin istikrarının sağlanabileceği kanaatindeyim. Dolayısıyla benim açımdan meselenin o ya da bu seçim-parti veya hükümet sistemi değildir belirleyici olan. Ülkenin ve toplumun tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve kültürel özelliklerini dikkate alan ve yansıtan; toplumsal değişim ve dönüşüme ayak uydurabilecek bir siyasal yapının varlığı önemlidir. Böylesi bir yapının da sadece bir takım kurumsal düzeyde yapılacak müdahaleler yoluyla oluşturulabileceği kanaatinde değilim." (M-9)

"Seçim sistemini ve hükümet sistemini, kurumsal/anayasal yaklaşıma hapsetmemek gerekiyor. Bundan kastım çoğunluğu elde ettiğiniz zaman, anayasa değişikliği yapabilirsiniz, siyasi partiler ve seçim kanunu değiştirebilirsiniz. Ancak istikrar ne yazık ki bu değil. Daha geniş anlamıyla bir konsensüsün yani uzlaşının olması; yani meşruiyet. Bunlar rahat bir zeminde tartışılamıyor. Seçilmiş hükümetin gayri meşru olduğu savları seçimlerden hemen sonra başlıyor ve ortaya bir savunma psikolojisi, refleksi getiriyor. Bu savunma refleksi de sistemlerin özsel ve derinlemesine tartışılmasını engelliyor. Hükümet sistemi tartışması da Türkiye'de böyle bir saldırı ve savunma şeklinde devam etti. Yanlış örnekler üzerinden de sürdü. Birinci yanlış, tek bir ülke örneği olarak ABD başkanlık sistemi tekil örnek olarak öne sürüldü. Hâlbuki karşılaştırmalı siyaset metodunda tekil örnek, model oluşturmaz, o ülkenin tarzı olur." (M-7)

"(…) Hikâyenin asıl meselesi, davranış ve tutum. Bizde tarihsel mirasımız ya da tecrübemiz üzerinden gelen kutuplar üzerinden siyaset yürütülmesi, siyasetin uzlaşıdan çok çatışma üzerinden şekillenmesi, kendinden olmayanı (60 Darbesinden 28 Şubat'a kadar) modernleştirici elitin Türkiye'de siyaseti dizayn etme hastalığı, siyaset mühendisliği davranışını da normalleştiriyor. Dolayısıyla kendi mecrasında giden bir partiler sistemine olanak verilmese de partiler direnmeye devam ediyor. Dolayısıyla seçim sonrası tek bir partinin hükümeti kurması ısrarı, tartışmayı odağından çıkaran bir durum." (M-7)

"Türkiye'ye uygun olan nispi temsil seçim sistemi, çok parti sistemi ve başkanlık hükümet sistemidir." (M-8)

"Bunun dünyanın hiçbir yerinde belli bir formülü yok. Hâlihazırda Türkiye'de iki senelik bir sistem söz konusu. Bu şöyle çok iyi demek için henüz erken. Mesela bazı bakanların isimlerini eskiye göre daha az bilmek iyi bir şey mi kötü bir şey mi tartışılabilir." (M-13)

"Çok partili sistem içerisinde başkanlık sistemi ve barajsız nispi temsil. Muhalefetin güçlendirilmiş parlamenter sistemden ne kastettiği tam olarak belli değil. Ancak güçlendirilmiş başbakanlıktan söz edebiliriz. Yani hâlihazırda cumhurbaşkanının güçlü tüm yetkilerinin başbakana devredilmesi; eski parlamenter sistemdeki gibi değil. Çünkü orda da cumhurbaşkanının güçlü yetkileri vardı. Kanaatimce buna gerek var mı, gerek olmadığı kanaatindeyim, yine partili birine bu yetkiyi vermiş oluyorsunuz. İkinci olarak Türkiye'de hâlihazırdaki sistemin belki eleştirilebilir yönü, cumhurbaşkanının partili

oluşudur. Ancak öncekiler partili olmadığında tarafsız da değildi. Hatta Sn. Sezer partili değildi, ama bir partizan gibi atamalar yaptı. Dolayısıyla o da tarafsız değildi." (M-6)

"Parlamenter sistem olduğu söylenebilir. Ancak rasyonelleştirilmiş parlamentarizm araçlarıyla sistemin işleyişi güçlendirilmelidir." (M-10)

"Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri açısından en yakın hükümet sistemi yapısı, başkanlık sistemidir." (M-5)

"Bu konuda kanaatim yok. (…) Türkiye'de başkanlık sistemi yok yalnız; bunu söyleyelim. Siyaset bilimciler daha doğru yanıt verecektir ancak başkanlık sistemi uygulanan ülkelerde fren-denge mekanizmalarının çok iyi kurulduğu, başkanın yetkilerinin çeşitli kurullarca sınırlandırıldığı, yerel yönetimlerin güçlendirildiği, sivil toplumun güçlendirildiği, mahkemelerin bağımsızlaştığı vs. bir sistem olması lazım. Dolayısıyla bizdeki başkanlık sistemi değil. Hiçbir siyaset bilimcinin de bu hâliyle bu sisteme başkanlık sistemi diyeceğini sanmam; sadece adına başkanlık sistemi diyorlardır. Yani başkanın yetkileri artarken aynı düzeyde yerelin, sivilin; daha açık ifadeyle, merkezdeki güç yoğunlaşmasının merkez dışı alanlara aktarıldığı ve çeşitli siyasal yapıların birbirlerini denetlediği bir sistem kurarsanız adı başkanlık sistemi olur." (M-3)

"Türkiye'nin temeller üzerinde uzlaşmayı gerçekleştirebilmesi için mümkün olduğunca temsilde adalete yönelmesi gerekir. %5 civarı bir seçim barajı ve nispi temsil sistemi istikrara tehdit teşkil etme potansiyeline sahip olsa da, 2 senedir tecrübe ettiğimiz millet ve cumhur ittifakları, toplumumuzun uzlaşmaya da yatkın olduğunu gösterir. Yakın dönem siyasal hayatımız istikrara yöneldiği için temsilde adalet geri planda kaldı. Temsilde adalet esastır. Temsilde adaleti temin açısından seçim sistemi ve baraj oranı hükümet sistemlerinden daha işlevsel ve önemli." (M-11)

"Türkiye'de başkanın halk tarafından seçimi esasında vesayetin kırılmasının bir boyutudur. Parlamenter sistemde çokça kriz söz konusu idi. Bununla birlikte bugünkü sistemin yürütmenin başındaki ile yasama çoğunluğu arasında bir farklılık doğurması hâlinde kriz doğurması da mümkün. Bu uzun vadede de olabilir kısa vadede de. Onun çözümü olarak ben gene dar bölge çoğunluk sistemini önermem. Bununla birlikte Türkiye'nin jeo-politik ve jeo-stratejik açıdan güçlü bir yönetim paradigmasına ihtiyacı var bir yandan. Bir yandan da belirli bir bölgede tek bir etnik kimliğin bu seçim sistemi ile mutlak çoğunluğa ulaşması hâlinde bölünme riski gündeme gelebilir, ulus devlet inşasını, projesini tamamlayamamış bir ülke için bu güvenlik sorununa dönüşebilir. Ayrıca belirli coğrafyalarda Ak Parti, belirli coğrafyalarda da CHP hâkimiyeti tek başına oluşabilir. Bu noktada da barajsız nispi temsil dışında ikinci bir tercih olarak karma seçim sistemi ile 100 sandalyelik bir barajsız nispi temsil, geriye kalanı dar bölge düşünülebilir." (M-6)

"(…) Özellikle ülke seçim çevreli ve partilerin oy oranlarına göre barajsız dağıtılmış bir sandalye dağılımı temsil adaleti açısından da güvence oluşturabilir. Bir yönü de normalde dar bölgede seçmen mesela Van'da yaşamayan Ankara'dan parti merkezinden belirlenen şehir dışı bir adayı kabullenmekte zorlanıyor. Bu sorun ülke seçim çevresi usulü bir seçim sistemi ile giderilebilir. Böylece dar bölgede yerel nitelikli adayların varlığı o vakit daha belirgin olmuş olur. Ancak o zaman yani karma sistemde dar bölgeyi olumlarım." (M-6)

"Türkiye'nin önemli siyasal meseleleri vardır. Bunların müzakere edilip bir yere bağlanacağı sistem kanaatimce parlamenter sistemdir. Başkanlık sistemi esneklikleri olmayan, tartışmanın ve ara yol bulmanın zor olduğu bir sistemdir. Düşük barajlı nisbi temsil sistemi veya karma seçim sistemi ile birlikte parlamenter sistemi öneririm." (M-15)

"Takım tutar gibi parlamenter sistem çok süperdir başkanlık sistemi şöyledir demenin anlamı yok. Temelde üç demokratik hükümet sistemi var ve bunlardan biri başkanlık sistemidir. Ancak Türkiye'deki demokratik başkanlık sisteminden ziyade otoriter parti devleti ya da rejimi olarak kendini gösteriyor. Başkanlık sistemi, birincisi temel hak ve hürriyetleri güvence altında tutan, kontrol-denge mekanizmalarını işletebilen, yargıyı olabildiğince kuvvetler ayrılığına uygun konumlandıran ve âdem-i merkeziyeti sağlayan bir yapı olarak düşünmek gerekir. Seçim sistemi açısından hâlihazırda nispi temsille devam edilecekse barajın bir kere %2-3 düzeyine çekilmesi gerekir. Ancak benim ideal tercihim milletvekilliği seçimlerinde iki turlu çoğunluk seçim sistemidir." (M-12)

"Güçlendirilmiş parlamenter sistem veya güçlü yasamanın olduğu cumhurbaşkanlığı sistemi. Yüzde kırk oy alan bir partinin tam iktidar olamadığı parlamenter sistem de yasamanın işlevsizleştiği bir cumhurbaşkanlığı sistemi de çok sürdürülebilir görünmüyor. Yolda revizyon gelir kanatindeyim." (M-17)

"Tercihim çok partili, dar bölge seçim sistemi ve başkanlık sistemi. (…) Türkiye'de parlamenter hükümet sisteminin milli birlik ve bütünlüğe katkı sunacağını düşünmek yanlış. 70 yıllık parlamenter deneyimde Türkiye'de siyasal istikrarsızlık üretmiştir. Türkiye'de demokrasi çok önemli ama o ülkenin güvenliği ve yönetim istikrarı çok önemli. Çünkü bulunduğu coğrafya yangın yeri. Ben şahsen Türkiye'nin tekrar parlamenter sisteme dönmesine taraftar değilim. Türkiye'nin bu sisteminin iyileştirilmesi, demokratikleştirilmesi taraftarıyım. Çünkü parlamenter sistemin Türkiye'de siyasal yapıda, ekonomik yapıda, güvenlik politikalarında ne tür olumsuz sonuçlar doğurduğu malum." (M-16)

"(…) Parlamenter sistem Türkiye'de başarılı sonuçlar vermedi. Türkiye'de biz parlamenter sistemi başarılı uygulayamadık. Türkiye'de başarılı uygulanmış bir parlamenter sistem yoktu. Türkiye'nin yaşadığı darbelerden siyasal sistemin işletilememesini sorumlu tutabiliriz, yani siyasi partilerin bu siyasal sistemi sağlıklı işletememesinde de kusur bulmak mümkün. Darbeleri, yalnızca askerlere bağlamak yanlış olur. Burada Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübesindeki istikrarsızlıklarının ne ölçüde faktör olduğunu görebilmek mümkün." (M-16)

"(…) Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde parti başkanı olması tartışılır. Hem Türkiye'yi hem partiyi yönetmek sorun olabilir. Ama partili olmaması, tarafsız olması bence bir retorik, kim olursa olsun önceki cumhurbaşkanları da dâhil böyle bir tarafsızlık sahibi olan yok. İkinci olarak sert kuvvetler ayrılığında şöyle bir problem var. Yargı üzerinde cumhurbaşkanının atama ve etkinliği, başkanlık sisteminde olmaması gereken sert parti disiplinin genel başkanlık makamı ile yürütmeden yasamaya bir hiyerarşik sonuç doğurabiliyor. Yönetsel açıdan hem Türkiye gibi bir ülkeyi yönetmek hem de bir iktidar partisini yönetmek olumsuz sonuçlar doğurabilir." (M-16)

"Ben cumhuriyetçi parlamenter hükümet sisteminin uygulandığı, beş partiden az olmak kaydıyla ılımlı çok parti ve Türkiye'de buna daha fazla imkân tanıyan nispi seçim sistemi taraftarıyım. Demokratik kültür geliştikçe ve yerleştikçe bu konuda tartışmanın anlamı da kalmayacaktır." (M-14)

"%10 barajı olumlu bir denge. Yönetimde istikrar yoksa istediğin kadar temsilde adaleti savun. Örnek Lübnan. %10 baraj şu açıdan da iyi; küresel sistem, güçlü ulus devletler istemiyor. O açıdan başkanlık sistemi, parlamenter sisteme göre çok daha avantajlıdır. (…) Parlamenter sistemde seçilmişler zayıflar, bürokrat güçlenir. Başkanlık sisteminde seçilmişler güçlenir, bürokratlar zayıflar." (M-18)

"İlk olarak Türkiye'de hükümet sistemi olarak parlamenter sisteme tekrar geçilmelidir. Ancak rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem değil Batı'daki monarşilerde olduğu gibi sembolik yetkilere sahip bir cumhurbaşkanının olduğu salt parlamenter sistem olmalıdır. İkinci olarak seçim sistemi için ise Arnavutluk örneğindeki gibi karma seçim sistemi olmalıdır. Mesela Türkiye'de 400 sandalye için dar bölge tek turlu seçim sistemi (baraj %1 ya da hiç), 200 sandalye için ise tüm siyasal partilerin temsiline olanak tanıyacak bir nispi temsil ile "Türkiye milletvekilliği" için vitrin nitelikli parti genel merkezlerinin hükümet kabinesine atayabilecekleri isimler yer alabilmelidir. Dar bölgede seçilenler açısından parti disiplini azalır, parti içi demokrasi artar ve siyasal kültüre olumlu etki eder. Son olarak parti sistemi açısından aşırı çok parti sisteminin önüne geçilerek aşırı kutuplaşmış parti sistemi yerine ılımlı çok parti sistemine erişilmiş olur." (M-19)

Yukarıdaki soruya verilen yanıtlar ve bu bölümdeki diğer sorulara verilen yaklaşımlar dikkate alındığında ilk ortaya çıkan bulgu, parlamenter, yarı başkanlık ya da başkanlık sistemi idealinden önce, mesela "Türkiye'de başkanlık sisteminin demokratik işlevleri nelerdir?" sorusu, daha fazla önem ve dikkat kazanmaktadır. İkinci olarak yarı başkanlık sistemini Türkiye için öneren katılımcı bulunmamakla birlikte başkanlık sisteminin ve parlamenter sistemin Türkiye açısından daha uygun olduğu görüşleri oldukça birbirine yakın nitelik göstermektedir. Dolayısıyla ilk ayrışmanın hükümet sisteminde tespit edildiğini belirtmek gerekir. Parti sistemi konusunda önceki yanıtlar da dikkate alındığında çok partili sistem büyük ölçüde benimsenmiş ve kabul görmüş durumdadır. Buna karşın seçim sistemi konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu açıdan 9 numaralı soruyu ifade eden "*Türkiye için temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini mümkün olduğunca sağlayacak bir seçim sistemi önerebilir misiniz?*" soru kalıbı ile seçim sistemi, temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıkları çerçevesinde daha ayrıntılı irdelenmeye çalışılmıştır:

"İdeal bir çözüm bulmak zor. Kurumsallaşmanın olduğu yerlerde nispi temsil, olmadığı yerlerde çoğunluk sistemi daha yararlı olabilir." (M-2)

"Seçim sistemleri önceki uygulamalar dikkate alınarak, temsil, katılımı anlamlı kılacak, uzlaşma sağlayıcı, hükümetsel istikrar, hükümetin hesap vermesini sağlayacak muhalefetin güçlü olacağı ve uluslararası standartlara uygun bir biçimde düzenlenir. Şu sistem iyi olurdan ziyade barajın yüzde 5'e düşürüldüğü d'Hondt sistem öncelik kazanır. Mevcut hükümet sisteminde parlamentonun temsilde adaleti yaygınlaştıracak bir biçimde oluşması gerekir. Aksi takdirde parlamentoya gerek olmayacaktır." (M-1)

"Bence tüm barajların kaldırıldığı bir nispi temsil." (M-3)

"Parlamenter sistemde barajlı yapıda alternatifli iki oy kullanma, başkanlık sisteminde barajsız nispi temsili daha öncelikli olarak tercihlerim." (M-6)

"Temsilde adalet; yönetimde istikrardan önde gelmelidir. Buna mukabil çok küçük partilerin güçlerinden çok fazla etkiye sahip olmamaları için de gerekli düzenlemeleri içeren bir seçim sistemi olabilir. Nispi temsili sistemini benimseyen, ülke genelinde de %3'lük veya %5'lik bir barajı içeren sistem olabilir. Tabii nispi temsilde de bugün Türkiye'de uygulan d'Hondt hesaplama yöntemi veya bir başkası tercih edilerek, çok oy alan

partilerin büyük dengesizliğe yol açmadan daha fazla milletvekili çıkartması sağlanabilir." (M-9)

"Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini mümkün kılacak bir seçim sistemi önermek zor, üzerinde similasyon yapmak lazım. Bununla birlikte d'Hondt daha iyi Sainte-Lague'ye göre." (M-4)

"İngiltere'de 1997'den sonra yapılan değişiklikler oldukça önemli. Bölgesel parlamentoları açtı 97'de. Şuan 4 tane bölgesel parlamentosu var. Bölgesel parlamentolarda ise dar bölge uygulanmıyor, alternatif oyun da olduğu karma ve nispi temsil tercih ediliyor. İkincisi İngiltere, AB'den çıkmayana kadar birlik seçimleri için nispi temsil uygulamıştır. Dolayısıyla dar bölge dediğimiz İngiltere için Londra parlamentosudur. Bununla birlikte temsilde adalet meselesi tartışması İngiltere'de oldukça eskidir. Liberal Demokrat Parti, 2012 seçimleri ile bu tartışmanın güçlü aktörü olarak kendini yine göstermiş ve tek başına hükümet kurulamamıştır. Bu açıdan dar bölge seçim sistemi, iki partili sistemi teşvik edebilir ama tek başına hükümet kurmayı sağlar genellemesini yaptırmaz. Bu bağlamlarda İngiltere'de değişimi dikkate alarak İngiltere karşılaştırmalarını yapmak gerek. Duverger'in söylediğini evrensel bir kural olarak ele alamayız ki kendisinin baktığı örnek İngiltere ve ABD örneği, oldukça sınırlı vakalar. 1950'ler, 60'lar, 70'lerdeki karşılaştırmalı siyasetteki tek vakalar evrensel model olarak öne sürülemez. İşte uzlaşmacı-oydaşmacı demokrasi denildiğinde Hollanda ve Belçika olarak iki örneğe bakıyor. Hâlbuki oralarda tarihsel miras önemliydi. ABD başkanlık sisteminde diktatörlük oluşmadı ise tarihsel süreçlerle bağlantılıdır, kendine özgüdür." (M-7)

"(…) İngiliz sistemini öğrencilik yıllarımdan itibaren gözlemleme fırsatı bulmuş ve diğer ülkelere göre siyasal tarihini daha fazla okumuş biri olarak İngiltere'de de Türkiye'de siyasetin merkezini siyasal partiler oluşturuyor. Adayların belirlenmesinde, evet bölgenin etkisi var mı, kesinlikle var. Fakat nihai olarak ister iki parti ister çok parti olsun demokratik mekanizmaların işleyip işlememesi sonucu değiştiriyor. Dar bölge sisteminde de şimdi siz aday belirlerken, aynı şekilde dayatma ile aday belirleyecekseniz dar bölge sistemi bir deneye dönüşecek. Biz ne yapıyoruz, deniyoruz yanılıyoruz, sonra tekrar kural yapalım diyoruz." (M-7)

"Şuan konjonktürel olarak MHP, Ak Parti Hükümeti'ne destek veriyor parlamentoda. Peki vermiyor olduğunu düşünseydik ne olacaktı; o tarafına bakmıyoruz hadisenin. Mesele aslında sistemle ilgili değil elde ettiğimiz sonuç; aktörlerle ilgili ve kurumsallaşmış bir anlam taşımıyor. Aslında kişiye bağlı bir sonuç. Bunu kısa vadede görmezden gelmeye çalışmak iyi bir durum değil. Bu nedenle Türkiye'de parti lideri, çok belirleyici bir figür. Partiler hiyerarşik, merkezi ve katı disipline sahip. Bu durum, her parti açısından söz konusu." (M-7)

"Türkiye'de mevcut hükümet sisteminde nispi temsil sistemini, parlamenter sistem olsaydı çoğunluk sistemini önerirdim. İki turlu çoğunluk sisteminin Türkiye şartlarında temsilde adaleti zedeleyeceğini düşünmekteyim. Endişem parlamento dışı kalmanın marjinalleşmeye yol açma eğilimi oluşturabileceğidir. Fransa'da laik-sol-muhafazakâr kesim arasındaki kutuplaşma fena değildir, ancak bizde biraz daha ileri düzeyde olur. Bu açıdan Fransa'daki gibi iki turlu çoğunluk sistemine, işte bu hususa, hazır değiliz diyorum." (M-8)

"(…) Belli toplumsal kesimlerin; toplumsal çoğulculuğun olduğu yerde temsil edilmeme, toplumsal istikrarsızlığa neden olabilir. Bununla birlikte Türkiye'de belirli sayıda nispi temsille seçilme belirli sayıda tek turlu çoğunluk sistemi ile seçimlerin gerçekleştirilmesi düşünülebilir. İlla bir değişiklik yapılacaksa karma seçim sistemine sıcak bakarım. Ancak temsilde adaleti gözetecek seçim sistemlerini savunuyorum. Bu

nedenle ilk önceliğim nispi temsildir. İkinci olarak, iki turlu çoğunluk sistemi yerine karma seçim sistemini daha makul değerlendirmekteyim." (M-8)

"Bu iki ilkeyi salt seçim sistemi tercihi ile dengelemek mümkün olamayacaktır. Bu nedenle hükümet sisteminin özelliklerini de birlikte değerlendirmek gerekeceğini düşünüyorum." (M-10)

"Dar bölgenin demokratikliğe faydası olur mu olamaz mı onu bilemeyiz. Bir yere kadar yerel aidiyet duygularının güçlenmesini vs. sağlayabilir. İnsanların yerel düzeyde seçilecek olmaları da demokrasiye mutlak katkı sunacaktır vs. diyemeyebiliriz. Orda da farklı angajmanlarla öne çıkanlar olabilir, birtakım güç ve rant ilişkileri gündeme gelebilir. O yüzden şu seçim sistemi en iyisi demek yerine, her ülke kendi şartlarına göre kendi yolunu bulmuş, hiçbiri ideal olan değil. Yani oradaki toplumsal yapıya hangisi uygunsa onu uyguluyorlar. (…) Türkiye açısından yapılacak olan, barajı düşürüp nispi temsile belki devam etmek en iyi yöntem olabilir." (M-13)

"Temsilde adalet ve istikrarın altın oranı sanırım yok. İbre bir tarafa daha az ya da daha çok kayabilir. Ne kadar kayacağı iktidarların elinde. Temsilde adalet esas, istikrar araç olarak görülmeli. Sanırım nispi temsil sistemi ve %5 seçim barajı temsili artırır. İstikrar ise daha temel konularla ilgilidir. Siyasetçilerin hayal bile edemeyeceğimiz ittifakları yapabildiğini birçok ülkede görebiliriz. Toplumun uzlaşma ve çatışma damarlarından hangisinin harekete geçirileceği hem hükümet hem seçim sisteminden daha belirleyici geliyor bana. Bu sorunun çözümü, form ya da çerçeve olarak görebileceğimiz kurumsal ve yasal düzenlemelerden daha çok siyasal kültür yaklaşımının vurguladığı muhtevaya bağlıdır." (M-11)

"Bu anayasal ilke seçenekleri sınırlamaktadır elbette. Ben nisbi sisteminin her hâlükârda çoğunlukçu sistemden daha adil olduğu ve tercih edilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ayrıca nisbi sistemin Türkiye'de oturduğu ve siyasal kültürün parçası hâline geldiği kanaatindeyim. Sistemle ilgili tek yaygın rahatsızlık kaynağı, ülke seçim barajının çok yüksek olmasıdır. Bunun bir miktar düşürülmesi ile bu rahatsızlık giderilebilir." (M-15)

"(…) Ancak biraz daha üzerine düşünülürse karma sistemin daha verimli sonuç doğuracağı söylenebilir. Milletvekillerinin yarısının dar bölge çoğunlukçu, diğer yarısının ise nisbi sistemle seçilmesi iyi olabilir. Bu şekilde hem çoğunlukçu sistemle yerel dinamikler karşılık bulur ve seçmenle bazı milletvekilleri arasında daha doğrudan bir ilişki kurulabilir. Hem de nisbi sistem sayesinde küçük ve orta ölçekli partilerin temsil imkânı oluşur. Bu tür bir sistem, %10 ülke barajlı nisbi sistemden de çoğunlukçu sistemlerden de daha orantılı sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca milletvekillerinin yarısı çoğunlukçu sistemle seçileceğinden en büyük partinin meclisteki sandalye sayısına olumlu etki edip hükümet kurmayı da kolaylaştırabilecektir." (M-15)

"Şuanda Türkiye'de temsilde adaletin sağlandığını düşünmüyorum. O nedenle tek turlu dar bölge seçim sisteminin hem temsil adaleti hem de yönetsel istikrar açısından en uygun olduğu kanaatindeyim. Hiç umulmayan partilerden dahi yerel özellikleri ile öne çıkan adayların, yerel seçimlerde daha küçük yerlerdeki başkanlık seçimlerinde görüldüğü gibi farklı sonuç üretebilmesi mümkün." (M-16)

"(…) Türkiye'de başkanlık sisteminin bugün fiilen uygulanıyor olması, bir seçim sistemi değişikliğini zorunlu kılıyor. Çünkü parlamenter sistemin o siyasi istikrarsızlık sorunu ortadan kalkmış durumda. Yürütme artık daha güçlü kaç partili sistem olursa olsun. Bunun yanında siyasi partiler kanunu ile seçim kanunundaki değişiklikler zorunlu olarak gelmek durumunda. (…) Başkanlık sisteminin bugün bazı eksiklikleri söz konusu, demokrasinin tam olarak uygulanmasına olanak vermeyebiliyor, iktidarın

kişiselleşmesine neden olabiliyor, seçim sistemi ve parti disiplini nedeniyle Türkiye'de demokrasinin tam olarak uygulanamamasına neden olabiliyor. Bu tür eksiklikleri gidermek için de bir dizi reform paketini ihtiyaç duyulması gerektiğini düşünüyorum. Bunlardan bir tanesi dar bölge seçim sistemine geçilmesi ki, Türkiye için bu elzem. İkincisi, Türkiye'de artık bu %10 seçim barajı, %5'e düşürülmeli." (M-16)

"Yurt dışı seçim bölgesine de müstakil milletvekili takdim edildiği ve barajın yüzde 5'lere indirildiği seçim sistemi daha kabul edilebilir bir seçim sistemi gibi geliyor bana. Ayrıca yerel yönetimlerin merkezi iktidardan/partiden bağımsız yapılanmalarının sağlanması da yerelde temsilde adaleti ve kaliteyi artırır düşüncesindeyim." (M-17)

"Ben temsilde adaletin maksimum sağlandığı (ve bunun kurumsal olarak yerleştirildiği, siyasal sosyalleşmenin bir parçası hâline geldiği) bir seçim sisteminin taraftarıyım. D'hont sistemi daha az barajla uygulanmaya devam edilebilir ama ideal milli bakiye sistemidir. Fakat siyasi partiler kanununun yeniden değerlendirilip önce burada temsilde adaletin sağlanması gerekir. Yönetimde istikrar ise tamamıyle demokratik kültürün yerleşmesi ile ilgilidir ve siyasal sistemin tamamıyla ilgilidir." (M-14)

"Türkiye'de mevcut hâliyle seçim sisteminin yeniden dizaynı yapaydır. Birbirinden farklı siyasal partiler, toplumdan herhangi bir talep olmaksızın bir sonraki seçimler üzerinden birtakım tasarımlar içerisine girmektedir. Parti genel merkezlerinin bakışı ile seçim sistemlerini tasarlayamayız. İlkesel bakmak zorundayız. Bir siyasal parti, iktidar olsun ya da olmasın bu ülkede kitlelerin olağan siyasal katılım yollarını engelleyen sonuçlar üretmek yerine çoğulcu siyasal kültürü bu ülkeye yerleştireceğim demesi gerekmektedir. Aksi takdirde uzun vadede Türk demokrasisine katkı sağlamaz bu tür tasarımlar. 1946 seçimlerini düşünelim, CHP'nin oldukça işine gelmiştir. Hem de anti-demokratik olduğunu bildikleri hâlde ama 1950 seçimleri ve sonrasında itiraz etmeye başlamışlardır. Bununla birlikte bu seçim sistemini eleştiren DP de işine yarayınca bir değişikliğe gitmeme yönünde direnç göstermiştir. Dolayısıyla ilkesel anlamda mesele salt partilere ve siyasetçilere bırakılırsa bu anlayışla demokratik kültürün gelişimine olumlu bir anlam kazandırmaz." (M-19)

"(…) Seçim sistemi tasarımlarında, ilkesel davranmak, ilkelerle konuşmak gerekir, simülasyonlarla değil. Bu açıdan kapalı kapılar ardından bir sonraki seçimde ne kazanırız üzerinden bir ülkenin demokrasisi gelişmez. Türkiye'de seçim sistemi ve hükümet sistemi ne olursa olsun nasıl değiştirilirse değiştirilsin iki partili sisteme kaymasından söz etmek mümkün değildir. Bunun yerine iki bloklu bir partiler sisteminden bahsetmem daha olanaklıdır. Bu noktada "lisensus" terimi gündeme gelmektedir. Daha açık ifadeyle benzemez partilerin "ortak düşmandan kurtulma" psikolojisi ile ortak siyasal çıkarda buluşmasıdır. Hâlihazırda Türkiye'de resmi parti ittifakları bu duruma olanak tanımaktadır. Böylece CHP ve İYİ Parti'nin ittifak olmasını, kimse bu parti tabanlarında milliyetçi ve ulusalcılar var, onların uyumu olarak algılamamaktadır. Ortak bir hedef var." (M-19)

"Yasama seçimleri için çoğunluk sistemi olmamalı, alternatif oylama veya milli bakiye sistemi olabilir. (…) Mevcut hükümet sisteminde seçim sistemi değişiklikleri yönetimde istikrarı etkilemez. Zaten yasama-yürütme sert olarak ayrı. Mademki siyasal istikrar olumsuz etkilenmiyor, temsilde adaleti mümkün olduğunca artırmak daha demokratik olacaktır. (…) Başkan için Arjantin başkanlık seçim sistemi uygulanabilir." (M-21)

Yanıtları verilen tüm ilgili sorular ele alındığında Türkiye'de "temsilde adalet ve yönetimde istikrar" ilkeleri çerçevesinde ilk büyük kabul gören tercihin nispi temsil lehine verildiğini belirtmek gerekir. Çoğunluk seçim sistemi önerileri katılımcılar arasında daha az

tercih edilmiştir. Üstelik başkanlık hükümet sistemini savunan ve/veya olumlayabilen katılımcıların da nispi temsili vurgulamaları dikkat çekici bulguları oluşturmuştur. Bu bağlamda Endonezya'daki başkanlık sistemi içerisindeki çok partili sistem ve nispi temsil kurumsallaşması, Türkiye örneğinde de benzer bulgular çıkarmıştır. Buna karşın tüm katılımcıların mülakatların tümüne verdikleri yanıtlar dikkate alındığında karma seçim sistemi daha ikincil, çoğunluk seçim sistemleri üçüncül tercihler olarak karşılık bulabileceğini öne sürmek mümkündür. Bu noktada mülakat verilerinin bize sunduğu yaklaşımlar dikkate alınarak Türkiye'de çok partili siyasal sistemde, demokratik niteliklere kavuşturulmuş başkanlık hükümet sisteminde üç temel seçim sistemi uygulamasının güçlü bir şekilde tartışılmayı gerektirdiğini ifade etmek mümkündür.

6.5. Bölüm Değerlendirmesi

Çalışmanın VI. Bölüm'ü, esasında ilk beş bölümden elde edilen tüm bulgular çerçevesinde Türkiye bağlamında derinlemesine bir analizi içermiştir. Bu analizlerde çeşitli tartışmalar ve önermeler dile getirilmiştir. Türkiye'de "temsilde adalet ve yönetimde istikrar" ilkeleri, hükümet sistemi ile parti-seçim sistemi ilişkilerinde devamlılık özelliği kazandıran bir unsur olarak belirmiştir. Bu açıdan siyasal yeni kurumsalcılık açısından siyasal bir kurum olarak seçim sisteminin hükümet sistemi bağlamında değişim yönü, özünde ya istikrarlı yönetimi ya da temsilde adaleti önceledi̇ği saptanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de yeni kurumsalcılığın değişmezlik ve devamlılık unsurları Türk anayasal kurumsalcılığınca temsilde adalet ve yönetimde istikrar mottosu ile şekillendirilmiştir. Esasında bu durum hem bir kurumsallaşma mantığına güçlü bir yasal/kurumsal destek oluştururken hem siyasal sistemin de demokratik kurumsal niteliklerini dengeleme amacını on yıllardır sürdüren bir mücadele alanını ve kapasitesini ortaya koymaktadır.

VI. Bölüm'de Türkiye özelinde bu siyasal kurumlar arası ilişkilerin yönetsel, siyasal ve demokratik niteliklere olan katkıları ve etkileri tartışılarak siyasa yapıcılara temel realist önermeler sunulmuş ve mülakat verileri ile bu önerilerin kapsamı ve alanı açıklanmıştır. Böylece bu bölümde benimsenen yöntem ve usulle, literatüre özgün bir katkı olanağının ortaya çıktığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca bu bölümde Türkiye'nin belli başlı sorun ve ihtiyaç alanları belirgin bir şekilde ortaya konulmuştur. Bunlar arasında; demokratik pekişme, uzlaşı kültürü, kurumsallaşma, aydın sorumluluğunun ve toplumsal duyarlılığın pekişmesi, siyasal kurumların zayıflaması, devlet kurumlarına güvensizlik, etkin yönetim ihtiyacı, temsil adaletsizliği, hükümet istikrarsızlıkları, yasal sorunlar gibi pek çok alan belirmiştir. Türkiye'nin parlamenter sistem döneminin kronik sorunlarını ifade eden bu konular, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişle birlikte sonlanan ya da başarılan çıktıları henüz üretebilmiş değildir.

SONUÇ

Tez çalışmasında tüm siyasal, yapısal, kurumsal, tarihsel, toplumsal ve ekonomik yönleri göz ardı edilmeden incelenmeye çalışılan ve her biri üniter devlet yapısına sahip Endonezya, Fransa ve Yeni Zelanda örnekleri oldukça önemli sonuçlar ve tecrübeler ortaya koymuşlardır. Başkanlık hükümet sistemine sahip Endonezya'da, yarı başkanlık hükümet sistemine sahip Fransa'da ve parlamenter sisteme sahip Yeni Zelanda'da günümüzde her biri için üç farklı seçim sistemine ve tarihsel olarak çeşitli seçim sistemi tasarımlarına rağmen çok partili sistem söz konusudur. Endonezya'nın nispi temsili, başkanlık hükümet sistemi içerisinde, ülkedeki farklı etnik, dinsel ve ideolojik ayrışma alanları içerisinde temsil adaleti açısından ve ülke bütünlüğü bağlamında uygulamayı tercih ettiği söylenebilir. Böylece Endonezya gibi toplumsal bölünme alanları çeşitli olan bir ülkede başkanlık hükümet sistemi ile yönetsel istikrar, nispi temsil sistemi ile temsil adaleti, demokratik siyasal sistemin sürekliliği açısından benimsenmiştir. Bu tecrübe, özünde Türkiye açısından oldukça önemli, transfer edilebilir yahut tecrübe yansıtabilirlik ifade eden bir karşılaştırmalı ülke örneği olarak değerlendirilebilir. Yeni Zelanda'nın karma sisteme geçiş nedenleri ve sonuçları ile Fransa'nın iki turlu çoğunluk seçim sistemi tecrübeleri, Türkiye bağlamında, temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıklarının önemli örneklerini sunabilmişlerdir.

Bu çalışmanın bir paradigması olarak patika bağımlılığı kuşkusuz temelde geçmiş tecrübelerin bugün üzerindeki belirleyici etkisine de dikkat çekmektedir. Yalnızca bir defa değil çok defa benzer şekillerde tercih edilmiş ancak demokratik siyasal kültüre katkı sağlamamış tercihler, bir müddet sonra geri dönüşe dair farklı bir kulvarda tercihe alışık olunmadığı için kurumsal değişime direnç gösterebilir. Türkiye gibi ülkelerde özellikle seçim sistemlerine dair tercihlerin tarihsel gelişim serüveni incelendiğinde aynı zamanda ideolojik bir patika bağımlılığından bahsedilebilir. Nitekim bu ideolojik tutum, bir ilkeden çok, siyasal saiklerle ancak konjonktürel gerekçelerle patika bağımlılığı ortaya çıkarabilmiştir. Dolayısıyla ideolojik saiklerle bağnaz bir siyasal tutum ve politika geliştirme anlayışı, demokratik siyasal sistemlerde kurumsallaşma sorunlarını daima güncel tutmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'de Tanzimat Fermanı'ndan bu yana mutlak Batılılaşma ile modernleşme düşüncesi, idari reformlarda nasıl bir patika bağımlılığını oluşturmuşsa, temsil ya da istikrar arasında birinden birini baskın olarak tercih etme bir o kadar patika bağımlılığını devam ettiren bir sonuç doğuracaktır.

Nihayetinde Türkiye'nin yakın siyasal hayatındaki gelişmeler dikkate alındığında temsil adaleti veya yönetsel istikrar için verilen baskın tercihler, 2020'li yılların Türkiye'sinde yönetsel istikrar gerekçesi ile ödün verme şeklinde devam etmektedir. Hâlbuki demokratik siyasal sistemlerde temsil adaleti, yönetsel istikrar kadar değerli ve zorunludur. Üstelik birincil

öneme sahiptir. Durum böyleyken yönetsel istikrar namına temsil adaletinden ödün verme ısrarı, patika bağımlılığı olarak karşımıza çıkacaktır. Buna karşın temsil ve istikrar bağımlılıkları, birbirlerini tamamlamaya çalıştıkları ölçüde Türk siyasal sisteminde demokratik anlam bulabilecektir. Nitekim geçmişte yapılan tercihlerin etkileri ile ortaya çıkan patika bağımlılığı terimi (Hamamcı, 2010), yinelenen hatalarda ısrar eden siyasal kurumsalcı bir yaklaşımı kabul etmemektedir.

Tezin IV. ve V. bölümlerinin açıkça sunduğu bulgular ve sonuçlar itibariyle Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye özelinde sırasıyla temel tespitleri ortaya koymakta yarar bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan Yeni Zelanda, üniter devlet yapısına ve parlamenter sisteme sahip ve siyasal taleplerle şekillenerek bugün devam eden karma seçim sistemi modeli ile güçlenen bir gelişme içerisinde çok partili sistemi, iyi işleyiş sağlayan yönetsel ve siyasal yapısı ile örnek ülkeler arasındadır. Ancak Yeni Zelanda çatışma coğrafyalarından uzak, nüfusu az ve bu çalışmadaki diğer ülkelere göre nispeten homojen toplum yapısına sahip, ekonomik ve demokratik performans ölçütleri oldukça iyi düzeylerde olan bir ülkedir. Ülkenin bu yapısı içerisinde siyasal kutuplaşma düzeyi zayıf, siyasal hoşgörü ve kurumlara güven yüksek, istikrarlı bir yönetsel yapı, temsilde adalet ve sakin bir dış politika anlayışı varlık göstermektedir. Bu noktada Yeni Zelanda, üniter bir devlet yapısı içerisinde çok partili sisteminin; seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkileri bağlamında başarılı bir örneğini sunmaktadır. Ancak bu başarının, ülkenin toplumsal, siyasal, ekonomik, yönetsel ve kurumsal pratikleri ve yapısı ile bir bütün oluşturduğunu göz ardı etmemek gerekir.

İkinci olarak Endonezya, çalışmadaki veriler çerçevesinde üniter devlet yapısı içerisinde kısmen özerk yapılara da izin veren başkanlık sisteminin yanında nispi temsil seçim sistemi ve çok partili sistemi ile özel bir ülkedir. Bununla birlikte Endonezya, jeo-stratejik ve jeo-politik açısından önemli bir coğrafyada bulunan, nüfusu çok, kültürel yapısı çeşitli, ekonomik ve demokratik performans ölçütleri iyi düzeyde gelişim seyri içerisinde olan bir ülkedir. Bu özelliklerinin yanı sıra, kutuplaşma düzeyi özellikle başkanlık seçimleri gibi süreçlerde yükselen, 20. yüzyıl boyunca askeri müdahaleler, otoriter yönetimler ve siyasal istikrarsızlık süreçlerini yaşamış ancak 2000'li yıllardan itibaren siyasal ve yönetsel istikrar eğilimi olumlu bir ivme kazanmıştır. Ayrıca Endonezya'da hâlihazırda kurumlara güven düzeyi yavaş ancak iyi yönde bir seyir içerisinde olup Açe ve Doğu Timor gibi iç ve dış çatışma ve sorunların sona erdiği ancak bölgesel güç olmaya yönelik dış politika anlayışını sürdürdüğü tespit edilmiştir. Bu bağlamlarda Endonezya, üniter devlet yapısı ve çok partili sistemi içerisinde başkanlık sistemini ve nispi temsil sistemini başarılı bir seyirde yürütttüğü görülmektedir.

Üçüncü olarak Fransa, üniter devlet yapısına ve çok partili bir sisteme sahip yarı başkanlık sistemini ve çoğunluk seçim sistemini uygulayan bir devlettir. Bu siyasal kurumsalcı yapısı içerisinde Fransa, Avrupa siyasal tarihinin ve coğrafyasının merkezinde yer alan bir konumda olup Avrupa kıtasında ekonomik ve demokratik performans göstergeleri oldukça iyi düzeylerde olan bir ülkedir. Bununla birlikte başta Avrupa kıtası olmak üzere yabancı göçmenlerin artışına paralel olarak kültürel farklılıkların arttığı ancak ulus devlet paradigmasının hâlâ güçlü olduğu bir ülke özelliğini devam ettirmektedir. Fransa siyasal kültürünün; siyasal partilerin ve bu çalışmadaki diğer tüm ülkelere nazaran sendikal hareketlerin gelişimine koşut olarak şekillendiği tespit edilmiştir. Buna karşın V. Cumhuriyet ile birlikte çeşitli siyasal istikrarsızlıklara rağmen askeri müdahalelere uğramaması yönüyle görece yönetsel istikrarını koruyan ancak hükümet sisteminden kaynaklı kohabitasyon dönemlerinde siyasal krizlerin yaşandığı ve yaşanmaya devam etme potansiyelinin olduğu görülmüştür. Ayrıca Fransa, göçmen karşıtlığı, terör, aşırı akımlar ve bölgesel ve küresel sorunlarda adını sıkça duyuran bir ülke olmayı sürdürmektedir.

Yukarıdaki üç farklı örneklem ülke örneği, Türkiye ile ilgili önermelerde dikkat edilmesi gereken hususları bu çalışma çerçevesinde tespitlendirmiştir. İlk olarak Yeni Zelanda'daki seçim sistemi değişikliği talebi ile ortaya çıkan karma seçim sistemi iyi işleyen bir parlamenter sistemi devam ettirmekte ve çok partili sistemini olabildiğince ılımlı bir nitelikte kurumsallaştırmaktadır. Parlamenter sistem yönündeki tercih, Yeni Zelanda'da dar bölge çoğunluk seçim sisteminin ortaya çıkardığı temsil adaletsizliklerine karşın ve kısmen de konjonktürel siyasal vaatlerin bir ürünü olarak günümüzde temsil adaletini sağlayan ancak aynı zamanda yönetsel ve siyasal istikrarı devam ettiren bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Yeni Zelanda'da parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sistemi ilişkilerinin tarihsel gelişim süreçlerinin incelendiği V. Bölüm, bu ilişkileri belirleyen nedenlerden en önemli sorun alanlarından olarak "temsil adaletsizliği" olduğunu ortaya koymakta ve bu durum, seçim sistemi ile değiştirilmek zorunda kalındığını göstermektedir. Nihayetinde Yeni Zelanda için özünde hâkim iki partili ancak genelde çok partili bir sistemin varlığı, yeni seçim sistemi ile daha da belirginleşen ve kurumsallaşan bir seyir göstermiştir.

İkinci olarak Endonezya'da özellikle sömürgeden bağımsızlığa ve otoriter rejimlerden demokratik sisteme geçiş süreci uzun yıllar devam etmiştir. Bu durum, ülkenin yakın siyasal tarihinin hafızasında derin izler bırakmıştır. Endonezya, asker kökenli yönetimlerin görece sağladıkları yönetsel istikrara sahip dönemlerinde iç ve dış siyasal istikrarsızlıklardan kurtulamadığı gibi temsil adaleti olgusu söz konusu olmamıştır. Ülkenin geniş bir coğrafyada kalabalık bir nüfusa sahip olması ve siyasal sorunların hızlı karar alma ve yönetsel pratiklere

ihtiyaç duymasına binaen başkanlık sistemi yönünde bir tercih ile sonuçlandığı görülmüştür. Üstelik kısa bir parlamenter sistem denemesinden de vazgeçilmiştir. Ancak bu hükümet sistemi tipi benimsenirken ortaya çıkacak tasarımdaki yönetsel istikrara karşın ülkede 2000'ler öncesine kadar neredeyse bahsi olmayan temsilsizlikler ve parlamento yapısı, ülkedeki toplumsal ayrışma ve bölünme kodları çerçevesinde yükselen çok partili sisteminin güçlü varlığı ve tarihsel temelleri, nispi temsil sistemi yönünde bir kurumsal tercihi beraberinde getirmiştir. Böylece ülkenin temsil adaleti ve yönetsel-siyasal istikrarı, ülkenin diğer şartları dikkate alınarak ve tipik Amerikan başkanlık sistemi yapısından kopyala-yapıştır yerine demokratik bir yönetsel yapı çerçevesinde tasarlandığı görülmüştür. Hâlihazırda ülkedeki bu siyasal sistemin işleyişinin görece olumlu ve başarılı bir seyir içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Fransa'ya gelindiğinde ilk olarak IV. Cumhuriyet Dönemi'nin parlamenter sistemi içerisindeki istikrarsız hükümetlerin varlığı, V. Cumhuriyet Dönemi'ne geçişi ifade eden 1958 Anayasası ile yarı başkanlık hükümet sistemine geçiş yönünde bir tercihe yönelmiştir. Üstelik bu geçiş sürecinde parlamenter hükümet sisteminden başkanlık hükümet sistemine geçilmemesinin temel nedenlerini Amerikan başkanlık sistemi uygulamasının kendisi ve de Gaulle'ün karizmatik/güçlü kişiliğinin ortaya çıkardığı tecrübeler oluşturmuştur. Bu yönüyle Fransa açısından hükümet sistemi değişikliği talebinin tarihsel gelişim seyri, yönetsel istikrar arayışı bağlamında gerçekleşmiştir. Diğer yandan Fransa, aynı zamanda toplumsal ve siyasal ayrışma alanları itibariyle çok partili bir sistem kurumsallaşmasına sahip bir ülke olagelmiştir. Bu yapı, IV. Cumhuriyet Dönemi'nde aşırı-çok partili ve istikrarsız hükümetleri birlikte ortaya çıkarırken, V. Cumhuriyet'e geçiş döneminde benimsenen iki turlu çoğunluk seçim sistemi ile parti sistemi, ılımlı bir niteliğe dönüşmüştür. Ayrıca Fransa özelinde potansiyel kohabitasyon durumunun, demokratik yönetim ilkesi ile çatıştığını söylemek mümkün görünmemektedir.

Yukarıdaki her üç ülke bağlamındaki tespitler ve sonuçlar, Türkiye'deki kurumsal ilişkiler açısından pek çok örneklik göstermektedir. Bu örnekliklerin özelde yönetsel istikrar namına yapılabilecek tercihlerle temsil adaleti aleyhine bir patika bağımlılığı ortaya çıkarabileceği; temsil adaletinde mutlak ısrarcı olunan bir parti, seçim ve hükümet sistemi ilişkileri tasarımının yönetsel istikrar aleyhine patika bağımlılığına yol açabileceği belirlenmiştir. Bu bağlamda Türk siyasal sisteminin güçlendirilmesi temsil adaleti ve yönetsel istikrar ilkelerinin, Türkiye'nin kendine özgü siyasal, yönetsel, kurumsal ve demokratik gelişim göstergeleri göz ardı edilmeksizin tasarlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan başkanlık sistemine geçiş ile dar bölge çoğunluk seçim sistemine ve iki partili sisteme geçiş önermesi, yanlışlanabilirliği güçlü bir önermeden öteye geçemeyecektir.

Türkiye'nin yakın siyasal tarihi içerisinde parti sisteminin ve seçim sistemlerinin gelişim evreleri, esasında Tanzimat'tan itibaren çeşitli kereler kesintiye uğrasa da 1946 yılından itibaren yeni ve kritik bir evreyle yoluna devam etmeye başladığı gözlemlenmektir. Bu evre, demokratik bir siyasal sistem olarak "muasır medeniyetler"e ulaşma idealinin zorunlu ve taklitçi transferlerini oluşturmakla birlikte "temsil kabiliyeti" açısından bir siyasal tercihi ortaya çıkarmıştır. Liste usulü tek turlu basit çoğunluk sistemi ile başlayan bu süreç, hâlen geniş çevreli nispi temsil sistemi ile devam etmektedir. Bu değişim, siyasal patika bağımlılığı açısından; özünde "temsil adaleti" ve "yönetsel istikrar"ın, çok partili sisteme sınırlılık ve bağımlılığı olarak belirmiştir. Kuşkusuz bu noktada, reel düzeyde ve güncel siyasal istikrar bağlamlarında temel motivasyon kaynakları olarak temsil adaleti ve yönetsel istikrar unsurlarının, aynı zamanda demokratik niteliklerle uyumlulaştırılmasının bir sakınca oluşturmayacağı görülmüştür. Siyasal kurumların Türkiye'de cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile alacağı yol veya nasıl bir şekillenme sürecine girebileceği ayrı bir önem kazanmıştır. Bu bağlamda I. Bölüm'de ortaya konulan hipotezlerin ülke açısından özelleştirilerek reel-politiğe katkı sağlaması bir zorunluluk olmuştur.

Türkiye'de uygulamaya giren yeni hükümet sisteminde cumhurbaşkanı, doğrudan halkın oyuyla seçilmiş olduğundan kurulacak kabine için yasama meclisinden güvenoyu alma ihtiyacının ortadan kalkması, yönetsel istikrar açısından oldukça önemlidir. Ancak cumhurbaşkanlarının ittifak sistemi içerisinde başkan oldukları durumlarda ortaklarının talep ve beklentilerini dikkate alan bir kabine oluşturma zorunluluğu da unutulmamalıdır. Esasında iki partili sisteme sahip olmayan başkanlık sistemlerinde uzlaşmacı bir siyasal kültürün gelişimi açısından çoğulculuğa olumlu bir ivme veya katkı kazandırabileceği öne sürülebilir. Bu durumda yönetimde istikrarın parlamenter sistemden başkanlık tipi hükümet sistemine geçişle birlikte önemli ölçüde sağlanabildiği düşünülse de yasama meclisindeki çoğunluk ile yürütme organındaki siyasal koalisyon arasındaki uyum ve uyumluluk ilişkileri yeniden gözden geçirilebilir. Bu noktada yürütme organına karşı kuvvetler ayrılığı prensibi gereği yasama organını güçlendiren bir temsil kabiliyetinin korunması oldukça önem arz etmektedir. Bu açıdan temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri, aynı zamanda Türkiye özelinde başkanlık tipi bir hükümet sistemi uygulamasına devam edildikçe katı kuvvetler ayrılığına uygun olarak kurumsal bağlamda dengeleme amacını zorunlu kılabilecektir. Daha açık bir ifadeyle Türk siyasal sisteminin temsil adaleti ve yönetim istikrarı bağımlılıkları, siyasal kurumlardaki değişim ve etkileşim alanlarını, rasyonel tercihlerle şekillendirmek zorundadır.

Bu tez çalışması ile siyasal yeni kurumsalcılığın değişmez ve devamlılık içeren siyasal kurumunun çok partili sistem olduğunu ortaya çıkmaktadır. Bu sav, karşılaştırma örneklemleri

içerisinde yer alan Yeni Zelanda, Endonezya, Fransa ve Türkiye'de parti, seçim ve hükümet sistemlerinin karşılıklı etkileşim alanlarının hem kurumsal hem de tarihsel, toplumsal, siyasal ve yönetsel diğer karşılaştırma konuları ile birlikte düşünüldüğünde partiler sisteminin bir siyasal kurum ve aktör olarak belirlendiğini göstermektedir. Böylece ülkelerin hükümet sistemleri ya da seçim sistemlerini niteliksel ve işleyiş açısından değiştirme ya da reform etme amaçlarının odağında parti sisteminin varlığı yerini almaktadır. Üstelik Amerikan iki partili sisteminin, seçim sistemi ile kontrol altına alınmasına yönelik çaba, Amerikan siyasal kültürü ile ilgili olduğu kadar ABD'deki çok partili sistem potansiyelinin sürekli baskılanmasına yönelik Kurucu Babalar'dan itibaren devam eden bir devlet politikasının sonucudur. Dolayısıyla demokratik siyasal rejimler, demografik/toplumsal açıdan çeşitlilik gösteriyorsa çok partili sistemin varlığı kaçınılmaz bir siyasal kurum olma vasfını sürdürmeye devam edecektir. Birer olgu olsa da temsil adaleti ve yönetim istikrarı, siyasal sistemde yeni kurumsalcılık açısından hem değişmez nitelikli ya da değişmemesi gerekli birer unsur hem de birer patika bağımlılığının belirleyici aktörü olarak çok partili demokraside, parti sistemi, seçim sistemi ve hükümet sisteminin karşılıklı etkileşimlerini düzenleme ve dengeleme zorunluluğunu bulundurmaktadır.

III. ve VI. bölümlerde tartışılan Mainwaring ve çeşitli yazarların başkanlık hükümet sistemi ile çok partili sistemin bir arada olmasını olumsuzlayan savlarını, tek başına parti sisteminin niceliksel yapısı üzerinden değerlendirmek ve bu yapısallaşan ya da kurumsallaşan yapının Türkiye açısından olumsuzlanması, oldukça önyargılı bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Kaldı ki, Mainwaring başkanlık seçimlerinde parti ittifaklarını uzlaşma kültürünü artıran bir faktör olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla başkaca parametrelerin olduğu dışlanmamalıdır. Diğer yandan Türkiye'de parlamenter sistemdeki çok partili ve hegomanyacı/hâkim parti sistemi tecrübelerinin, oldukça yeni bir hükümet sistemi üzerinden de analiz edilmesi, henüz konjonktürel bir bağlama meseleyi sıkıştırmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de başkanlık sistemi ile çok partili sistemi bir arada olumsuzlayan önermeler, başta seçim sistemi olmak üzere diğer siyasal kurumların ve dinamiklerin etkileşim alanları dikkate alındığında doğrulanabilir niteliği zayıflamaktadır.

Türkiye'de parti sisteminin temelde iki sorunu tespit edilmiştir. İlki, partilerin kurumsallaşamama sorunu, ikincisi ise parti sisteminin ılımlı, aşırı ve hegonomik/hâkim özelliklerinin çeşitli evrelerde kendini gösterebilmesidir. Partilerin kurumsallaşma sorunları, başkanlık tipi hükümet sistemlerinde çoğunlukçu seçim sistemlerinin olası parti disiplinini ve merkeziyetçiliğini zayıflatma potansiyeline olanak tanıyamamaktadır. Parti sisteminin niteliksel özellikleri ise, hükümet sisteminin ve seçim sisteminin türüne göre değişebilmektedir.

Türkiye'de başkanlık ve parlamenter hükümet sistemi içerisinde seçim sisteminin türünü ve uygulamasını, sabit değişken olarak görerek gerçekleştirilen analizler, seçim sistemindeki olası değişiklerin ortaya çıkarabileceği etkileşim ve dönüşümlere yeterince dikkat çekememektedir. Bununla birlikte Türkiye'de hükümet sisteminin en temel sorunu, demokratik niteliğine özgü şartlarını sağlayamamasıdır. Örneğin Fransa ve Endonezya, çok partili üniter devletler olarak, yerele daha fazla yetki devretme ve tanıma usullerini, yürütme ve yasama işlevleri bağlamında ve belirli ölçülerde verebilmektedir. Buna karşın Türkiye, henüz böyle bir yönetsel tercihe girmediği gibi merkeziyetçilik giderek artan bir seyir göstermektedir. Bu durum görece etkili yönetim yapısına olumlu hizmet edebilirken, denge-denetleme araçları ile sınırlı olamayan ve yetki devrini ya da paylaşımını içermeyen bir siyasal iktidar alanını ortaya çıkarabilmektedir.

Türkiye'de parlamenter sistemin ortaya çıkardığı temel sorunlar, V. ve VI. bölümlerde tartışılmıştır. Hâlihazırdaki başkanlık sistemine gelindiğinde Türkiye'de sağ muhafazakâr-milliyetçi kutbun, dar bölge çoğunlukçu seçim sistemi uygulamaları tasarımında ve toplumsal-siyasal kültürü bağlamında ortaya çıkarabileceği başkancı rejimlerde, sorunun temel kaynağı başkanlık hükümet sisteminin tek başına kendisi değildir. Temel sorun, ilgili hükümet sisteminin demokratik niteliğini belirleyen kurumsal ve yapısal unsurların (yasal alanda sert reformlar şart) iyi işleyip işlemediğidir. Türkiye'de son yıllarda başkanlık sistemi ile birlikte otoriterleşmeye yönelik kaygılar çerçevesinde öne çıkarılan hegomanyacı/hâkim parti sisteminin, yakın geçmişinde uygulama bulan parlamenter sisteminde de tecrübe edildiği, bu çalışmadaki tarihsel gelişim seyri ve örnekleri içerisinde görülmüştür. Türkiye gibi ülkelerde başkanlık sisteminin katı kuvvetler ayrılığına uygun, kontrol-denge mekanizmalarını koruyan, seçim sisteminde temsil adaletini artıran ve otoriter dinamiklerden uzak ama etkili bir yönetim yapısına dayalı sistem tasarımı tercihleri bir zorunluluk olarak saptanmıştır. Bu ilkelerden her bir sapma, güç yoğunlaşması ve literatürdeki deyimiyle "başkancı başkanlık rejimleri" ile ilgili ortaya çıkan kaygıları beraberinde getirme potansiyelini elbette taşıyabilecektir.

Türkiye'de temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıkları dikkate alındığında cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi tercihinin devamı yönünde pekişmenin devam etmesi hâlinde ve seçim sisteminin nispi temsil yönünde korunması durumda mevcut yasal ittifaklı ancak %3-5 oranına ulusal barajın çekildiği nispi temsil ile devam edilmesi tercihe uygun olacaktır. Buna karşın Türkiye'de iki turlu çoğunluk seçim sistemi, tek turlu dar bölge seçim sistemine göre daha fazla siyasal kültürüne, kurumsallaşma dinamiklerine ve tarihsel-toplumsal özelliklerine uygun görünüm arz edebilecektir. Türkiye'de bu sistemin çok az tartışılıyor olması, geleneksel tercih ve pratik alışkanlıkları ya da reforma olan dirençle ilişkilendirilebilir. Ancak Türkiye, ikinci turunda meşruiyetini artıran, böylelikle yerel düzeyde ve dar bölgede

kişisel ve yerel özellikleri ile daha fazla öne çıkmak zorunda kalan adayları parlamentoya %50+1 ve üzeri taşıması, parlamenterlerin siyasal güçlerini daha fazla belirginleştirme olanağı sunacaktır. Fransa'daki ikinci tura %12,5 ve daha fazla alan adayların katılabilmesi vb. şartlar oluşturulmaksızın başkanın seçiminde olduğu gibi %50+1'in öngörülmesi, Türkiye'de nispi temsilde henüz yeni uygulama bulan ittifak sisteminde olduğu gibi uzlaşmayı zorunlu kılma özelliği taşıyacaktır. Üstelik parlamenterlerin sıkı parti disiplinine sahip Türkiye gibi bir siyasal kültürde geniş seçim çevreli nispi temsile göre daha fazla güçlendirebilmesini sağlayacağı öne sürülebilir.

Yukarıdakilerine ek olarak Türkiye seçim sistemi tercihi konusunda temsil adaleti ve yönetsel istikrar bağımlılıkları çerçevesinde bir karma seçim sistemini tartışabilmelidir. Bu seçim sistemi önerisi, nispi temsil devamlılığında barajın düşürülmesi tercihi ile iki turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemi önerilerine mukabil olarak siyasal mühendislik tasarımı içerdiğini belirtmek gerekir. Ancak bu siyasal mühendislik tasarımı, siyasal partilerin iktidar tekellerine yönelik bir amacın dışında Türkiye'deki siyasal sistemin karşılaştırmalı siyasal sistem örnek ve tecrübeleri de dikkate alındığında kendi şartları ile uyumlu rasyonel bir bilimsel öngörü ve tasarımı ifade etmektedir. Karma seçim sistemi, 100 ile 150 parlamenterin ulusal çevreli nispi temsil sistemi ile 450-500 parlamenterin (tek turlu değil) iki turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemi ile seçilmesi şeklinde önerilmektedir. Ayrıca yurt dışı seçmenlerin oyları ya nispi temsille ve ulusal baraj olmaksızın seçimi gerçekleştirilecek 100-150 arası parlamenter seçimine dâhil edilmeli yahut ayrı bir seçim çevresi öngörülmelidir. Bu ayrı seçim çevresi ise yurt dışı kayıtlı seçmen sayılarının Türkiye'deki parlamenter sayısına düşen kayıtlı seçmen sayıları dikkate alınarak örneğin 10 sandalyeli, barajsız nispi temsil ile seçimlerinin tamamlanması çalışma içerisinde verilen Hatay örneğindeki olumsuzluk türü durumlarla birlikte düşünüldüğünde tartışılabilir ve önerilebilir olduğunu not etmekte yarar bulunmaktadır.

Türk siyasal hayatındaki ve hatta Yeni Zelanda ve Fransa'daki örnekler göstermektedir ki, iktidar partilerinin bir sonraki seçimleri tahayyül ederek ortaya attığı kanun tasarıları ve değişikliklerinin, orta vadeye dahi kalmaksızın kendileri açısından olumsuz sonuçlar doğurduğudur. 2020'li yılların siyasal gündemine getirilmesi muhtemel olan daraltılmış nispi bölge seçim sistemi, büyük partiler lehine gelişme olasılığı yüksek olup bağımsız milletvekillerinin kazanabilmesini aksine zayıflatan ve temsil adaletini olumsuz yönde etkileyen bir sonuç doğurabilir. Türkiye, örneğin İstanbul ilindeki sandalye sayısına müteakip 3 seçim çevresinin 15-30 arası bir seçim çevresine yükseltilmesi tasarımını idealize ettiğinde temsil adaleti lehine değil ancak yasamada yönetsel istikrara katkı sunabilir. Bu tür bir tasarımın kısa vadede siyasal istikrara görece olumlu bir katkı sunabileceği düşünülse bile demokratik

temsil açısından olumsuz sonuçlar doğurma olasılığı yüksektir. Dolayısıyla bu durum uzun vadede yönetsel istikrar namına bir patika bağımlılığına yol açabilir. Bu bağlamda Türkiye, kısa vadeli ve konjonktürel seçim sistemi değişikliklerine yönelme hastalığını terk ederek uzun vadede demokratik kültürünü pekiştirecek ve geliştirebilecek kurusallaşma tecrübelerine yönelme iradesini ortaya koymak zorundadır.

Türkiye'de hükümet sisteminin işleyişine ve niteliğine dair çözüm önerilerinin temsil adaleti bağlamında yalnızca ülkenin çoğulcu toplum yapısı çerçevesinde değerlendirilmesi doğru bir tespit olarak görülmemektedir. Türkiye'de temsil adaletinin artırılması gerekmekte ancak yönetsel krizlere yol açan bir siyasal kaosa olanak tanımamalıdır. Türkiye'nin coğrafi, tarihsel, iç ve dış siyasal konum ve gelişmeleri göz ardı edilerek ortaya çıkarılan bir tasarımın temsil adaleti temelli bir demokratik sistemi inşa edeceğini ve sürdürülebilir kılacağını söylemek zordur. Bu açıdan siyasal sisteme dair denge-denetleme ve kuvvetlerlerin hükümet sistemine göre olması gereken fonksiyonlarını göstermesi birincil öneme sahip olup toplumsal kültürün mevcut varlığı, çok partili sistemin seçim sistemine göre ortaya çıkarabileceği aşırı ya da ılımlı niteliğine dair kurumsal tercihler, hükümet sisteminin başarısını doğrudan tayin edebilecektir. Bununla birlikte Tablo 5.14'te ortaya konulan yapısal/kurumsal dinamiklerin belirleyici ve dönüştürücü yönleri ile bir arada bu ilişkilerin kurgulanması mümkündür.

Türkiye'de mevcut başkanlık tipi hükümet sisteminden olası bir parlamenter sisteme geçiş elbette daha önce yürürlükte olan parlamenter sistemin demokratik bağlamda ideal bir rejim olduğu öncülüne dayanmamalıdır. Türkiye'de hükümet sisteminin tipi, otoriterleşme ile demokratikleşme, istikrar ile kutuplaşma, neo-patrimonyal ile liyakat odaklı siyasal yönetim tarzları ve işleyişleri üzerinden düşünülmek durumundadır. Bu bağlamda yürütme istikrarı kadar demokratik sistemi koruyacak olan denge ve denetleme mekanizmalarının bir o kadar kurumsal nitelikte işletilmesi ve/veya değişimi, tartışılmalı ve uygulama önerileri tasarlanabilmelidir. Aksi durumda yalnızca Türkiye'de değil Endonezya'da görülen istikrarsızlık dönemleri dikkate alındığında temsil adaletinden ve yönetsel istikrardan aynı anda vazgeçmek istemeyen rejimler, günümüzde yönetsel ve siyasal açıdan daha güçlü ülkelere karşılık geleceklerdir. Dolayısıyla Türkiye'de, Endonezya'da olduğu gibi demokratik bir başkanlık sistemi yapısını ve pratiklerini, kendine özgül şartları ve kültürü bağlamında daha iyi veya yeniden düzenleyerek demokratik bir rejim işletmek üzere kurgulamak ve uygulamak mümkündür. Bu açıdan Türkiye'deki parlamenter sisteme geçiş taleplerinin ise bu belirtilen sistem kıstasları çerçevesinde ancak rasyonelleştirilmiş ve güçlendirilmiş bir biçimde geliştirilmesi dâhilinde mümkün olabileceğini savunma, Türkiye'nin siyasal tarihindeki kurumsal gelişmeler, toplumsal ve siyasal kültür ilişkileri bağlamında ancak tartışılabilir.

Bu tezde, Sartori'nin "ılımlı parti sistemi"nin Türkiye'de temsil adaleti ve yönetsel istikrar ilkelerinin uyumlulaştırılması başta olmak üzere Türkiye'nin siyasal, toplumsal, yönetsel ve kurumsal yapıları itibariyle daha uygun olabileceği savunulmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'de parlamenter ya da başkanlık hükümet sisteminin üstünlüklerinden öte demokratik bir hükümet sisteminin hangi tipi olursa olsun uygulanması tercih edilmektedir. Daha açık bir ifadeyle "güçlendirilmiş parlamenter" ya da "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi" tercihlerinde önemli olan demokratik mekanizmaların anayasal/siyasal kurumsalcı yaklaşımla korunmasıdır. Buraya kadarki tüm bağlamlarda bu tezde partiler sistemi ve hükümet sistemi ile birlikte düşünüldüğünde ve bir sonraki seçimler ne olacak vehmi karşısında, matematiksel savlarla ya da simülasyonlarla ideal seçim sistemi savunusu yerine, Türkiye için olması gereken en uygun seçim sistemi tasarımları kuramsal olarak tartışılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ezcümle, Türkiye'deki siyasal kurumların, kurumsallaşması ve demokratikleşmesi nihai olarak öncelenmek zorunda olup bu çalışmanın hipotezleri sırasıyla aşağıdaki gibi değerlendirilmiştir.

Hipotez-1: ***Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemini ve hükümet sistemini değiştirmeye teşvik etmekte ya da zorlamaktadır.***

Türkiye'de parti sisteminin çok partili olması, siyasal kültürünün bir parçasıdır. Türk siyasal hayatında seçim mühendislikleri ile her ne kadar partiler sistemi, "etkin partiler" açısıdan değiştirilmeye çalışılsa da ilgili bölümlerde ortaya çıkan tüm veriler ve sonuçlar, Türkiye'de çok partili sistemin, kurumsallaşma özelliği taşıdığını ortaya koymaktadır. Duverger'in parti sistemlerini merkeze almadan, seçim sistemi ya da hükümet sistemi esaslı birbirlerini etkileme tezi, özelde Türkiye için doğrulanamamıştır. Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemini de hükümet sistemini de kurumsal açıdan etkilemiş, belirlemiş ve değişime zorlamıştır. Hâl böyleyken bu karşılaştırmalı analiz çalışması, Türkiye'de çok partili sistemin bağımlı değişken; hükümet sistemi ve seçim sisteminin bağımsız değişken olduğunu ileri sürmeyi mümkün kılmaktadır.

"Duverger'in 3 Kanun'u" olarak da ifade edilen seçim sistemi-parti sistemi ilişkilerine yönelik varsayımları ve/veya hipotezleri, bağımlı değişken olarak yalnızca parti sistemini, bağımsız değişken olarak ise yalnızca seçim sistemini esas alması mutlak doğrulanmış bir sonuç ortaya çıkarmamaktadır. Duverger'in öne sürdüğü gibi seçim sistemleri, partiler sisteminin niteliğini etkileyebilir ancak onun yine öne sürdüğü gibi seçim sistemi, parti sistemini tek başına oluşturan ya da dönüştüren siyasal kurum değildir. Daha açık bir ifadeyle, özünde toplumsal ayrışma alanlarına dayanan parti sisteminin varlığı da seçim sistemi üzerinde etki yaparak değişime zorlamaktadır.

Başkanlık sistemlerinde uygulanan dar bölge çoğunluk seçim sistemlerinin temel amacının yürütme gücüne karşı yasama meclisinde güçlü parlamenterlerin oluşmasına olanak vermesi gerektiği literatürde vurgulanan bir konudur. Ancak bu durumun, Türkiye'de seçim sistemini değiştirilmesine gerekçe olarak gösterilmesi anlamlı görünmemektedir. Nitekim Türkiye; Fransa ve Yeni Zelanda örnekleri gibi esnek parti yapılarının olduğu bir partiler yapısına sahip değildir. Parti yapılarında reform söz konusu olmadıkça, demokratik kurumsal reform yapma olasılığı zayıflayacaktır. Bu nedenle parti sisteminin ve seçim sisteminin, başkanlık sistemi içerisinde demokratikleştirilmesi esas olmalıdır. Böylece yönetsel istikrar, demokratik istikrarla birlikte siyasal istikrarı oluşturabilmelidir. Sonuç olarak, kurumsal dinamiklerin, parti yapıları ve parti sistemleri açısından kurumsallaşması sağlandığında parti sisteminin, seçim sistemini etkilememesi olanaksız hâle gelir. Türkiye'nin çok partili sisteminin niteliğindeki belirsizlikler, seçim sistemi değişiklik arzularını, siyasal iktidar açısından ya da muhalefet partileri açısından bir sonraki seçim hesapları üzerine düşünülmesi ile ayrı bir gündem hâline gelmektedir.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 tarihinde ortaya çıkan siyasal krizinin bertaraf edilmesinden sonra ulusal güvenlik ve dış siyasetteki gelişmelere koşut olarak hükümet sistemi değişikliğine gitme talebi, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş taraftarlarının temel motivasyonunu oluşturmuştur. Kuşkusuz bu durum bir yönüyle siyasal strateji bakımından doğru bir kurumsal değişim talebine işaret etmiş olmakla birlikte parlamenter sisteminin kronikleşen sorunlarının ve parti sistemindeki aşırı kutuplaşmanın yönetimde istikrarı ve güçlü yürütme yapısını olumsuz yönde etkilediği gerçeğini, 15 Temmuz öncesi açısından göz ardı etmemek gerekir. Bu noktada özellikle parlamenter sistemde aşırı ve çok kutuplu parti sisteminin görülebilmesinde 1999-2002 yılları arasındaki parlamento aritmetiğine ve kutuplaşmış parti sistemini incelemek yeterli olacaktır. Türkiye'de parti sisteminin, parlamenter sistem içerisinde hükümet sistemini değiştirmeye teşvik edici kurumsal bir etkeni ifade ettiğini belirtmek mümkündür. Bununla birlikte başkanlık sistemi içerisinde parti sisteminin, parlamenter sistemi ne ölçüde teşvik ettiği tartışmalıdır.

Endonezya, Fransa'ya göre, Türkiye ise Yeni Zelanda'ya göre aşırı parti sistemine sahiptir. Partilerin sistem içerisinde 3-4 etkin partinin ötesindeki varlığı genelde çeşitli siyasal krizleri doğurabilme özelliği taşıyabilmektedir. Endonezya, oldukça kalabalık nüfusa sahip heterojen bir toplum yapısına sahip bir ülke olarak çok partili siyasal sistemin, hangi seçim sistemi olursa olsun bu parti sisteminin yapısını değiştirmeyeceğine dair tecrübeleri çerçevesinde nispi temsille devam edebilmektedir. Buna karşın Yeni Zelanda nüfusu az ve Endonezya kadar toplumsal ayrışma alanları çok olmayan bir ülke olmasına karşın yakın siyasal

tarihinde seçim sistemine rağmen koalisyon hükümetleri kurulabilmiş ve gittikçe çok partili sistem kurumsallık kazanmaya başlamıştır. Fransa'ya gelindiğinde güçlü bir "çok partili" sistemin tipin örneklerinden biri olarak siyasal istikrar namına ne mutlak nispi ne de mutlak dar bölge çoğunluk tercih edilmiştir. Üstelik Fransa, yasama seçimlerinde de iki turlu seçim sistemi ile daha fazla uzlaşmayı öngörmesi amaçlanan ve çeşitli pazarlıklar üzerinden eleştirilere muhatap olsa da partiler arası ittifaklar aracılığıyla; kutuplaşma düzeyinin kontrollü bir seyir izlediğini öne sürmek mümkündür. Türkiye örneği ile birlikte düşünüldüğünde parti sisteminin, seçim sistemi ile değiştirilme ve dönüştürülme mühendisliklerinin beklenildiği sonuçları genelde vermediğini gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamlarda Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemini ve hükümet sistemini değiştirmeye teşvik etmektedir.

Hipotez-2: ***Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, seçim sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır.***

Türkiye'de siyasal kültür, ideolojik ve lider odaklı unsurlar taşımaya devam etmektedir. Siyasal iktidarları karizmatik liderler aracılığıyla üst üste elde eden siyasal partiler, sistemi hâkim parti hâline dönüştürebilirler. Bu durum yasama ve yürütmede baskın bir işlev hâli aldığında bir partinin tüm kuvvetler üzerinde kontrol rolü artarak ve devlet-parti/şahıs özdeşleşmesi yaşayarak başkaca siyasal kurumların yürütme organı üzerinde bir kontrol-denge mekanizması oluşturulması engellenmiş olur. Kuvvetlerin yürütmede devlet başkanı makamında toplanması, otoriterleşme ve patronaj ilişkilerini beraberinde getirme riski oluşturabilir. Terör ve güvenlik tehditleri, iç ve dış siyasal gelişmeler ile siyasal kutuplaşma, Türkiye'nin başkanlık sistemine geçtiği bir dönemde örneğin tümüyle tek turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemine geçmesi ile sistemi başkancı bir rejim hâline dönüştürebilir. Türk siyasal sisteminin kurumsalcı yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığında; parti, seçim ve hükümet sistemleri ile tarihsel, toplumsal, ekonomik, kültürel, yönetsel ve siyasal değişkenlerin, bir bütün olarak değerlendirilmesi zorunluluğu devam etmektedir.

Dünyanın en kalabalık ülkeleri arasında olmasına rağmen Endonezya'nın başkanlık hükümet sistemi içerisinde liste usulü nispi temsil sistemini makul bir baraj oranı ile sürdürme tecrübesi, siyasal istikrarsızlığa karşılık gelmemektedir. Üstelik başkanlık seçimleri ile elde edilen yönetsel istikrar, parlamentodaki temsil adaleti ile birbirlerini hem dengelemekte hem de demokratik siyasal yapıyı koruyabilmektedir. Fransa'nın yarı başkanlık sisteminde, başbakanların parlamentoya karşı sorumlu olmaları, tipik başkanlık sistemleri açısından daha farklı bir görünüm ortaya çıkarsa da iki turlu çoğunluk sisteminin bu ülkede uygulanmaya başlanması, yönetsel istikrarı sağlamaktan ziyade parti sistemini ılımlılaştırmak ve etkin parti sayısını azaltmaya hizmet etmektedir. Öte yandan Türkiye'de Endonezya pratiğinin önemli

tecrübelerinin, 2018 yılındaki seçimlerle anlamlı bir ilişkiye işaret ettiğini görebilmek mümkündür. Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçişten dolayı tek turlu dar bölge seçim sistemine geçiş talebi ya da seçim sisteminde bir değişim beklentisi, acil ve öncelikli bir kurumsal karşılığa işaret etmemektedir. Dolayısıyla hükümet sistemi değişikliği ile seçim sistemi tercihinde değişim talebi ya da uygulaması, kurumsal bir zorunluluktan değil daha çok siyasal tercihlerle ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Hipotez-3: ***Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, partiler sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır*****.**

Türkiye'nin güçlü ve çok partili parlamenter sistem geleneği ile toplumsal ayrışma kodları ve ideolojik yapıların çeşitlendiği bir siyasal yapı göstermesi açısından başkanlık hükümet sistemine geçiş, sistemin ılımlı bir "çok partili sistem" kültürünü sürdüren bir etki oluşturabilecektir. Ancak seçim sisteminin çoğunluk sistemi olarak değiştirilmesi, parti sistemini aşırı ve parçalı çok parti sisteminden iki partili bir sisteme değil ılımlı çok parti sistemine geçirmesini sağlayacaktır. Bu ılımlı çok parti sisteminde başkan, koalisyon olmaksızın seçimlere giremeyecektir. Esasında Türkiye'de nispi temsil sistemi ve yasal parti ittifakları ile şekillenen uzlaşmacı koalisyon, Fransa gibi ülkelerin aksine sağ siyasal partilerin sol partilere göre çok daha güçlü bir yapıda olduğu düşünüldüğünde merkez sağ ile merkez sol arasında "başkanlık makamı" bağlamında geçişlerin olma olasılığı daha zayıf bir ihtimale sahiptir. Nispi ya da çoğunluk seçim sistemine sahip bir başkanlık hükümeti yarışında merkez sol ya da aşırı nitelikli partiler yumuşama eğilimi göstererek sağ ve sol partiler arası ittifakları tecrübe etmeyi süreklilik hâline dönüştürebilir. Türk siyasal hayatında parlamenter sistem içerisinde görülen MSP-CHP parlamento ve kabine ittifakı gibi örnekleri, başkanlık sisteminde seçim ittifakından itibaren başlayabilecek bir tecrübeler zincirini beraberinde getireceğini öngörmek ve devamlılık içerebileceğini öne sürmek mümkündür.

Türkiye'de parti sisteminin, "çok partili" olarak devamında, demokratiklik ve yönetsel istikrar açısından anlamlı bir bağlantı tespit edilememiştir. Ancak hükümet sisteminin değişimin, parti sisteminin niteliğini değiştirme konusunda bir kurumsal talebe olanak tanıyabilmesi de mümkündür. Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, parti sistemini güçlü bir şekilde sayısal olarak değiştirmekten ziyade partilerin uzlaşmacı, uyumlu ve işbirlikçi niteliklerini oluşturan ya da pekiştiren bir yapıya evrilmesini teşvik etmektedir. Türkiye'de parti sisteminin, Duverger'in tanımı açısından dönüştürmesi mümkün görünmemekle birlikte Sartori açısından da etkin parti anlamında çok partili sistemi pekiştiren ve güçlendiren bir kurumsal özellik belirmektedir. Esasında bu durumda, 2018 yılı seçimleri temel alınırsa "yasal ittifak" olgusunun, bir kurumsal dinamik olarak, parti, seçim ve

hükümet sistemi ilişkilerinin tam odağına oturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim ittifaklı sistem, Türkiye'de hiçbir demokratik ülkede görülmeyen yüksek ulusal barajla birlikte düşünüldüğünde parti sisteminin değiştirilmesi ihtiyacı yönünde rasyonel bir motivasyon unsuru olarak görülememektedir.

Hipotez-4: ***Türkiye'de iki partili sistemin, seçim sistemi ile düzenlenerek teşvik edilmesi temsilde adalete ve yönetimde istikrara katkı sunmayacaktır*.**

Parti sistemleri içerisinde, örneğin iki partili sisteme sahip ülkelerde muhalefetten iktidara, iktidardan muhalefete bir sarkaç hareketi şeklinde siyasal iktidar el değiştirdiğinde partilerin kuvvet durumlarındaki değişim iki temel etken üzerinden değerlendirilebilir. İlki, iktidarın kullanılması ve bu kullanım sorumluluğunun yerine getirilememesine yönelik her türlü sorun; ikincisi, çoğunluk partisi içerisinde uzlaşmazlıklar ortaya çıkabileceği gibi muhalefetin tam aksine iktidarın ele geçirilmesine odaklı ortak hareket etme hedefine sahip olmasıdır. Böylesi bir süreçte hem seçim sistemi hem de yer değiştirmede iki partili bir sistem temel bir etken olarak karşımıza çıkabilmektedir. Seçim sisteminin tek turlu çoğunluk seçim sistemi olması, iki partili sisteme; iki parti sistemi de iktidar tekelinin el değiştirmesine yol açma eğilimi gösterebilecektir. Ancak bu hipotez, Amerikan sisteminde uygulandığında doğrulanabilir bir hipotez olarak karşımıza çıkacaktır. Buna karşın Türkiye'de siyasal yeni kurumsalcılığın değişim dinamiğinin değişmez unsuru olan parti sisteminin çoklu yapısı bu hipotezi doğrulamamaktadır.

Yeni Zelanda'da 1996 yılına kadar uygulanan basit çoğunluklu dar bölge seçim sisteminin iki partili sisteme seçmen davranışlarını yönlendirdiğini öne sürmek mümkündür. Bununla birlikte bu ilişkinin, nüfusu görece aynı seçim sistemini uygulayan İngiltere'den çok daha az olan ve toplumun %80 civarı homojen bir etnik yapıdan oluştuğu, merkez-çevre ilikisinin zayıf olduğu Yeni Zelanda partiler sisteminde olumlu korelasyon gösterdiğini ifade etmek makul karşılanabilir. Üstelik Sartori'ye göre (1997), tek başına bir basit çoğunluk sistemi, ülke çapında iki parti sistemini doğurmayabilir. Aksine iki parti sistemi olan toplumlarda, basit çoğunluk sistemi, mevcut iki parti sisteminin sürdürülmesine yardımcı bir özellik gösterebilir. Türkiye'de 1950'li yıllara hâkim olan yapı da benzer bir özellik ihtiva etmekteydi. Ancak 1960'lardan itibaren başlayan parçalı parti sistemi tecrübeleri, bugün çok farklı özelliklere sahiptir. Nitekim Endonezya, parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişi tercih ederken, Amerikan başkanlık sisteminde parti ve seçim sistemi ilişkilerini bire bir taklit etmemiştir. IV. Bölüm'de vurgulanan nüfus, fiziki ve beşeri coğrafyası ve heterojen nitelikli toplumsal yapı özellikleri ile benzeşen yönleri bulunmasına karşın çok partili sistemi muhafaza etmeye devam etmiştir. Endonezya'nın 2000'li yıllardan beri belirginleşen ekonomik

ve siyasal gelişim sürecini, IV. Bölüm'de ortaya konulan veriler dikkate alındığında geriye götürmediğini görülebilmek mümkündür. Bu açıdan Türkiye'de iki partili sistem oluşturma gayesi, temsilde adalet ve yönetimde istikrarlı dengesi oluşturma bağlamında gerçekçi bulunmamaktadır.

Hipotez-5: ***Türkiye'ye en uygun parti sistemi, ılımlı çok parti sistemidir*****.**

Türkiye gibi yüksek düzeyde kutuplaşma yaşayabilen ülkelerde basit çoğunluklu seçim sistemi gibi uygulamalar, iki partili sistemin oluşumuna olanak tanımaz. Bununla birlikte siyasal kutuplaşma azalma eğilimine girdikçe ılımlı çok parti sistemi daha mümkün hâle gelebilecektir. Bu kutuplaşma düzeyinde partileri uzlaştırmaya zorlayan ya da teşvik eden seçim sistemlerinin rolü ve etkinliği birincil öneme sahiptir. Tüm bunlarla birlikte ortaya çıkacak seçim ve parti sistemi, hükümet sistemine göre şekil aldığı gibi ilgili hükümet sisteminin işleyiş niteliğini de belirleyici bir faktör olacaktır. Türkiye'nin cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçtiği dönemde yürütme iktidarı, iki partili kutuplaşmadan daha çok iki kutuplu parti hükümetlerine daha yatkın olabilecektir. Bu durum aynı zamanda Sartori'nin (1997), ılımlı çok parti sisteminde öngördüğü iki kutuplu parti hükümetlerinin el değiştirmesi tipolojisine önemli ölçüde benzerlik gösteren bir uygunluk göstermektedir.

Amerikan başkanlık sisteminin istisnai iki partili sistemi, Latin Amerika ülkelerinde aşırı ya da ılımlı çok partili başkanlık rejimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Endonezya ve Türkiye'deki başkanlık sistemi uygulamalarını, ılımlı çok partili başkanlık rejimleri olarak tanımlamak mümkündür. Türkiye için henüz erken olan çok partili başkanlık sistemi tecrübesine bakıldığında özellikle ılımlı çok parti sistemlerinde 3 ile 5 arasında yönetime katılma potansiyeli olan siyasal parti bulunmaktadır. Bu tür ülkelerde siyasal sistem iki partili yapılara benzer şekilde iki uçlu olup partiler merkez eğilimlidir. Siyasal partiler arası ittifaklaşmalar ve ittifaklar arası parti geçişkenlikleri söz konusu olmakta ve partiler en azından koalisyona katılma özelliğini korumaktadırlar. Ilımlı çok partili sistemlerinin genellikle kutuplaşma düzeyinin düşük, siyasal kırılmanın az sayıda ve koalisyon alternatifinin devamlı olası bulunduğu yapılar olduğunu göz ardı etmemek gerekir. ABD iki partili sisteminde "başkan", herhangi bir ortakla ya da siyasal parti ile koalisyona girmeyip çeşitli siyasal partilerden bakanlar koalisyonu kurmamaktadır. Buna karşın Brezilya başta olmak üzere pek çok Latin Amerika ülkesinde bir siyasal partinin adayı "başkan" olurken çeşitli partilerin koalisyonu ile seçimleri kazanmış olduğunda kabinesi aslında bir koalisyon hükümeti bakanlar kurulu işlevi görebilmektedir. Bu durum özellikle Latin Amerika gibi çok kutuplu ve parçalı toplumsal yapı içerisinde siyasal partiler arası uzlaşma açısından olumlu bir gelişme olarak anlam bulabildiği gibi Türkiye için de olağan ve mümkün niteliktedir.

Öte yandan Türkiye'de partiler sisteminin ılımlı bir nitelik kazanması, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi içerisinde nispi temsil sistemi ile ya da iki turlu çoğunluk sistemi ile mümkündür. Özellikle iki turlu çoğunluk sisteminde koalisyon hükümetlerinin kurulmasının nispi seçim sistemine göre daha kolay olduğu literatürde vurgulanan bir durumdur. Genelde Fransa'daki seçim ve parti sistemi ile hükümet sistemi ilişkileri dikkate alındığında partiler arası ittifaklar, seçim ittifaklarıdır. Bununla birlikte çoğunluk sisteminin iki turlu yönü, merkez partilerin daha yararına bir sonuç doğurduğundan ılımlı demokrasilerde bu siyasal partilerin hükümeti kurmaları olumlu olarak karşılanır. Ancak nispi temsil sisteminde esnek ve bağımlı olmayan partiler arası uzlaşmazlık daha belirgindir. Sonuçta bu durum, her ülkenin kendi toplumsal gerçeklikleri ve ayrışma kodları ile bir arada değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

Nispi temsil sistemlerinde esnek partiler bahsi, İngiliz sistemi için daha mümkünken Türkiye'de siyasal partilerin "kırmızı-çizgisi" hâline gelebildiği görülebilmektedir. İkinci olarak parlamenter demokrasilerde iki turlu çoğunluk sisteminin, özellikle seçim dönemlerinde, nispi temsil sistemine göre daha kolay gerçekleştirilebilecek olan ittifak anlayışına olanak tanıyacağı görülmektedir. Bu durum esasında başkanlık tipi demokrasilerde, -Amerikan sistemi hariç- pek çok uygulamada başkanların, çok sayıda partinin seçim öncesi destek ilanı ile seçim süreçlerini tamamlamasından kaynaklıdır. Endonezya kısmında ele alınan başkanlık seçimlerinde, partilerin iki güçlü başkan adayı etrafında toplanması bunun açık bir tecrübesi olduğu gibi Türkiye'nin henüz tecrübe ettiği işleyiş, Endonezya'dan farklılık arz etmemektedir. Bu açıdan aşırı/kutuplaşmış parti sistemi yerine ılımlı çok partili bir sistem, Türkiye'nin başkanlık hükümet sistemi tecrübesine daha uygun olabilecektir.

Hipotez-6: ***Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, parlamenter demokrasi tasarımlarında birincil olarak barajlı nispi temsil, ikincil olarak tek turlu yasal ittifaklı çoğunluk sistemidir.***

Seçim sistemleri yalnızca teknik bir konu olarak değerlendirilemezler. IV. Bölüm'de dikkat çekilen; bir ülkenin toplumsal, ekonomik ve siyasal şartlarına uygun bir demokratik seçim sistemi sorunu, "temsilde adalet" ve "yönetimde istikrar" ilkeleri arasında makul bir denge kurma sorunudur. Bunun çözümünde siyasal iktidarı ya da parlamentoda çoğunluğu elde eden parti ya da partiler ittifakının tek başına konjonktürel veya uzun vadeli olmayan tasarımlara dayanması sağlıklı olamamaktadır. Türkiye'de çok partili siyasal yaşama geçişten bu yana tecrübe göstermektedir ki, iktidardaki parti ya da partileri diğer seçimlerde korumaya yönelik kısa vadeli düzenlemeler, siyasal sistemde genelde olumlu sonuçlar ortaya çıkarmamıştır. Demokratik bir siyasal rejim için partilerin geniş uzlaşısına dayalı demokratik

bir seçim sisteminin tayini hâlâ bir ihtiyaç olarak varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte seçim sistemine yönelik düzenlemeler ile siyasal istikrar arasında karşılıklı bir neden sonuç ilişkisi olduğu dikkate alınırsa siyasal ve yönetsel istikrar siyasal sistemin tüm unsurları arasındaki ilişkileri etkileyecektir.

Bu hipotezin, Türkiye'de "güçlendirilmiş parlamenter" sisteme geçiş taleplerinin uygulamaya geçme olasılığında doğrulanma gücü yüksek bir hipoteze işaret edebileceğini söylemek ve tartışmak mümkündür. Son dönemlerde Türkiye'de parlamenter sisteme yeniden geçiş taleplerinin çerçevesi kesin olarak bilinmemekle birlikte demokratik bir parlamenter sistemin genel karakteristik özellikleri açısından değerlendirildiğinde barajın korunması, yönetsel istikrar açısından bir denge unsuru olarak değerlendirilmek zorundadır. Bu açıdan parti ittifaklarının, hâlihazırdaki hükümet sistemi içerisindeki şekliyle devam ettirilmesi tercihe şayan olduğu gibi barajın ulusal olarak %7 ve seçim çevrelerinin olabildiğince daraltılmış bir şekilde oluşturulması nispi temsil sistemi açısından uygundur. İkinci tercihte ise temsil adaletinin olası yönetsel ve siyasal istikrarsızlık hâllerine karşın tek turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemi ile gerçekleştirilmesi daha olanaklıdır. Ancak bu durumda olası temsil adaletsizliklerine ve orantısızlıklarına karşın yasal ittifaklı seçim sistemi devam ettirilmelidir.

Türkiye'de başkanlık sisteminde öngörülen seçim sistemindeki temsil adaleti kıstasının, parlamenter sistem tasarımında temsil adaleti aleyhine kısmi bir saptama içermesi, yönetsel istikrar aleyhine ortaya çıkan bulgulardan ötürüdür. Nihayetinde bu çalışma, temsil adaletinin ve yönetimde istikrar ilkelerinin matematiksel bir eşitlik düzeyinde bir arada gerçekleşemeyeceği sonucuna varmakta ve bu tespiti, doğrulamaktadır. Ancak Türkiye'nin parlamenter sistem tasarımında çok partili sisteminin yapısı dikkate alındığında nispi temsil sistemi uygulanması hâlinde ulusal barajın yarı başkanlık ve başkanlık sistemi tasarımlarına göre daha fazla artırılması önerilmektedir. Çoğunluk seçim sistemlerinden ise tek turlu dar bölge, esasında Türkiye'nin aşırı çok partili sistemi kurumsallaşma yönünde bir eğilim göstermesi hâlinde önerilmemektedir. Bu durumda ya tek turlu dar bölge seçim sisteminde yasal ittifaklara dayalı bir seçim sistemi tasarımı korunmalı veya uygulanmalı ya da iki turlu mutlak çoğunluk seçim sistemi benimsenmelidir.

Türkiye'de parlamenter sistem tasarımında tek turlu çoğunluk seçim sisteminde olması daha uygun ve doğrulanabilir nitelik kazanan yasal ittifak hususu, sistemin ruhuna aykırılık oluşturmamaktadır. Zira İngiltere'de mülakatlar arasında yer alan bulgularda da belirtildiği üzere yerel parlamentolarda sağlanan nispi seçim sistemi ile temsil, Londra parlamentosu seçimleri açısından ciddi bir sorun alanı olarak değerlendirilmemektedir. Ancak İngiltere'nin kendine özgü bu yapısal ve siyasal şartları içerisinde Türkiye'deki parlamenter sistemin

uygulanmasına yönelik tasarımlarda salt bir tek turlu dar bölge uygulaması doğru bir tercih olarak değerlendirilemeyecektir. Bu açıdan Türkiye'nin parlamenter sistem tecrübeleri içerisindeki kronik sorunları ve aşırı çok partili sisteme zaman zaman evrilme potansiyeli taşıyan süreçleri birlikte düşünüldüğünde temsil adaletinden kısmi ödün verme, yönetsel istikrar lehine kısmi tercihle bir siyasal bütünlük oluşturabilecektir. Bu bağlamda Türkiye'de özellikle parlamenter sistem tasarımlarında düşünülebilecek bir tek turlu dar bölge seçim sistemi, çeşitli parametrelerle sınırlandırılmak ve düşünülmek zorundadır.

Hipotez-7*: Türkiye'ye en uygun çoğunluk seçim sistemi, başkanlık demokrasisinde iki turlu çoğunluk sistemidir.*

Esasında parti ittifakları "seçim", "parlamento" ve "hükümet kurma" olmak üzere üç şekilde oluşturulabilir. Bu üç tür ittifak, seçim ve parti sistemi ile hükümet sistemi türüne göre üçü bir arada oluşabileceği gibi ayrı ayrı da gerçekleştirilebilir. Bu ittifaklar içerisinde özellikle seçim öncesi ittifakları oldukça önemlidir. Bir siyasal sistemde seçim usulüne ve ittifak partilerinin uzlaşmasına göre seçim ittifakları, birinci ve ikinci turda aday gösterimleri, ortak adayların listelenmesi, özellikle ikinci turlarda aday feragatleri şeklinde farklı hâllerde olabileceği gibi kapsam açısından yerel ya da ulusal nitelikli de olabilir. Duverger'e göre (1993), ikinci turu olan seçim öncesi ittifaklar, seçmene daha çok özgürlük tanımaktadır. Örneğin Türkiye'de hem bu durum, hem de yine Duverger'in de belirttiği ittifaklara rağmen seçmenin her zaman topyekûn parti kararlarına uy(a)mayabilecekleri olasılığı hep söz konusudur. Nitekim Duverger'in zaman zaman vurgu yaptığı bu tür ittifaklarda örneğin bir sosyalist seçmenin başka nedenlerle muhafazakârlara oy vermeye mecbur kalabileceğine yönelik argümanın yakın dönem siyasal hayatı içerisinde pek çok örneği bulunmaktadır.

Seçmen koalisyonu, Türkiye'de 2014 yerel seçimleri, 2017 halkoylaması ile 2018 ve 2019 yıllarındaki yerel ve genel seçimlerde oldukça pekişmiş ve seçmen davranışlarında bir tür kurumsallaşmış özellik gösteren örnekler saptanabilmiştir. Örneğin 2019 yerel seçimlerinde Ak Parti ile ittifak yapan MHP seçmeninin, MHP'den başkan adayının olmadığı özellikle bazı büyükşehirlerde CHP adaylarına oy verme eğilimi gösterdikleri, buna karşın kendi adaylarının olduğu yerlerde kendi parti adaylarına oy verme yoğunlaşması oluşturdukları görülmektedir. Üstelik bu örneklerde Ak Parti seçmeninin, Adana ve Mersin gibi seçim çevreleri hariç herhâlükârda Ak Parti ya da MHP'li adaylara oy verme konusunda ciddi bir tereddüt yaşamadıkları görülmüştür. Bununla birlikte seçmen davranışı ne olursa olsun siyasal partilerin kurumsal kimlikleri hâlâ güçlü olmayı devam ettirmektedir. Ancak bu durum parti sistemini, mutlak iki partili sisteme teşvik etme için yeterli olanak tanımamaktadır. Bu açıdan seçim sisteminin tek turlu dar bölge basit çoğunluk usulü ile yapılması yönetimde istikrarı

doğurabilecek olsa da çok partili sistemi ortadan kaldırmaktan çok gayriresmi ittifaklarla bir tür "görünmeyen etkin partiler" sistemini ortaya çıkarabilecektir. Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri tasarlanırken dolambaçlı tasarım arayışları yerine daha açık, daha şeffaf ve daha belirgin sonuçları ortaya çıkarabilecek bir siyasal tasarım sözkonusu olmalıdır.

Türkiye, dar bölge seçimlerini yerel seçimlerdeki çeşitli provalarıyla tecrübe etmiş bir ülkedir. Örneğin Hatay ilinde 2014 yerel seçimlerinde büyükşehir belediye başkanlığı seçimlerine katılım oranı %89,28 olmuş ve Ak Parti oyların %40,42'sini (339.411), CHP oyların %41,01'ini (344.301), MHP oyların %15,41'ini (129.400) ve Saadet Partisi oyların %0,83'ünü (7.012) elde etmiştir. Ayrıca HDP %1,33 (11.194) ve BBP %0,27 (2.334) oranlarında oy almıştır. 2018 milletvekilliği genel seçimlerinde ise Hatay'da seçilme katılım oranı %89,2 olmuş ve Ak Parti oyların %36,2'sini, CHP %30,6'sını, MHP %14,4'ünü, HDP %11'ini, İYİ Parti %6,5'ini ve Saadet Partisi %0,9'unu elde etmiştir. 2019 Hatay Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerde katılım oranı %85,57 olmuş ve Ak Parti oyların %42,80'ini (380.455), CHP %55,17'sini (490.431) ve Saadet Partisi %0,84'ünü (7.547) almıştır. Bu seçimlerde MHP ve BBP, Ak Parti lehine aday göstermezken, İYİ Parti ve HDP, CHP lehine aday göstermemişlerdir. Dikkat edildiğinde 2014 seçimlerinde Cumhur İttifakı, ittifaksız toplamları %58,1 ve 2018 seçimlerinde ittifaklı toplamları %50,7 iken 2019 seçimlerinde %42,8'de kalmıştır. Hassaten MHP seçmeni açısından görülen bu sadakatsiz seçmen olma eğilimi, MHP adaylarının olmadığı ancak Ak Parti adaylarının desteklendiği Antalya ve Ankara seçimleri ile MHP adaylarının gösterildiği Adana ve Manisa seçimleri açısından da benzer sonuçları ifade etmektedir. Nitekim Adana ve Manisa'da MHP seçmeni, Cumhur İttifakı adayını desteklemek konusunda konsolide olmuşken, Antalya ve Ankara seçimlerinde sadakatsiz oy verme davranışı sergilemişlerdir. Bu noktada iki turlu çoğunluk sistemi, ittifaksız nispi temsilin ya da tek turlu çoğunluk sistemlerinin tespit edemediği seçmenin birincil oy verme davranışlarını gösterebilmesi açısından partilere uzlaşma kültürünü artırıcı stratejik tercihler sunabilecektir.

Genelde iki partili sistemlerde ittifaklar genellikle bir savaş durumu, ekonomik kriz, geçiş hükümetlerinin oluşturulması vb. istisnai hâllerde gerçekleşebilmektedir. Çok partili sistemlerde ise özellikle seçim sisteminin niteliği oldukça belirleyici bir değişkendir. Nitekim nispi ya da çoğunlukçu seçimler arasındaki temsil farklılığı, ittifak siyasetini zorunlu kılabilmektedir. Hükümet etme sisteminin parlamenter ya da başkanlık olması da ciddi bir farklılık oluşturmamaktadır. Ancak parlamenter sisteme göre eğer çok partili bir başkanlık sistemi varsa ittifaklar daha da belirginleşmektedir. Nitekim Duverger'in de belirttiği; "*genellikle iki turlu çoğunluk seçim sistemi, sıkı ittifakların kurulmasını teşvik etmekte ancak*

nispi seçim sisteminde tersine zorlaştırmaktadır" varsayımı Türkiye açısından önemli bir noktaya işaret etmektedir. Nitekim Türkiye, başkanlık sisteminde nispi temsilde güçlü ittifaklar kurabilmeyi en azından kısa vadeli sonuçları itibariyle de olsa başarabildiği öne sürülebilir. Üstelik önceki bölümlerde 2000 öncesi Türkiye'de örneklendirilen seçim ittifakları o kadar güçlü olamamıştır. Bu bağlamda iki turlu çoğunluk seçim sistemi, çoğunluk seçim sistemleri arasından Türkiye için güçlü parti ittifaklarını kolaylaştırması açısından daha anlamlı bir hipotez niteliği taşımaktadır.

Hipotez-8: ***Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, yarı başkanlı demokraside barajlı nispi temsil sistemi ya da ilk tur barajlı ikinci tur çoğunluk sistemidir*****.**

Nispi temsil seçim sisteminde her bir siyasal partiye seçim serbestisi tanınmakta ancak tek bir partiye istisnai dönemlerde ya da hâllerde parlamentoda salt çoğunluk sağladığından parlamento içi ittifaklara kapı aralayabilmektedir. Seçim öncesi olmayan ittifaklar aslında parlamento çoğunluğunun bir siyasal parti tarafından elde edilememesi hâlinde güçleşir. Genelde nispi seçim sisteminde bağımsız seçime giren siyasal partilerin hükümet kurma süreçleri çoğu kez sancılı olmuştur. Duverger, nispi seçim sisteminin bir handikapı olarak oluşan koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlaşmayı beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir. Türkiye için bu durum, parlamenter demokrasi tecrübesi açısından ve Haziran 2015 ve 2018 seçimlerinde parlamentoda ortaya çıkan sandalye dağılımları bakımından doğrulanabilirliği güçlüdür. Ancak başkanlık sisteminde başkanın yürütme erkinde kazanacağı mutlak güç, yasamada salt çoğunluğu kaybetmesi hâlinde, istikrarsızlık anlamına gelmemektedir. Aksine Fransa ve Polonya gibi ülkelerde ikinci meclis üzerinden kurulmaya çalışılan siyasal sistem dengesinin (Elster, 1993: 114-115), Türkiye açısından tek bir yasama meclisi üzerinden işlevselleştirilmesi bir sakınca doğurmamalıdır. Yarı başkanlık demokrasilerinde, başbakanın parlamentoya karşı sorumlu olması da düşünüldüğünde barajlı ve ittifaksız ancak Endonezya'daki gibi bir liste usulü nispi temsil sisteminin siyasal sistemin temel dengeleri açısından tercihe şayan olduğu öne sürülebilir.

Fransız sistemine gelindiğinde, ilk turda barajlı mutlak çoğunlukçu ancak ikinci turda iki ya da daha fazla adayın katılabildiği çoğunluk sistemi uygulamaları, günümüzde Fransa açısından olumlu bir işleyişle devam etmesi açısından Türkiye'nin olası bir tercihinde tasarlanabilir ve tartışılabilir. Bu noktada Fransa'daki zaman zaman ortaya çıkabilen kohabitasyon hâlinin demokrasi ya da temsil-istikrar bağlamından öte siyasal kültür ve siyasal istikrar açısından değerlendirilmesi olanaklıdır. Bu bağlamda Türkiye'de yarı başkanlık sistemine geçiş olasılığında ve 2015-2018 yılları arasında dolaylı olarak pratiği hissedilen süreç dikkate alındığında ikinci alternatif olarak barajın nispi temsil açısından ulusal barajlı olarak

devamı, temsil adaleti ve yönetsel istikrar açısından daha doğru bir tercih olarak savunabilir. Böylece hem yürütme istikrarına yönelik kurumsal yapı korunmaya hem de temsil adaletinin ortaya çıkarabileceği istikrarsızlık eğiliminin etkisinin azaltılması mümkün olabilecektir. Hâsılı Türkiye için olası yarı başkanlı bir demokratik sistem tasarımına en uygun seçim sistemi, %5-7 barajlı nispi temsil sistemi ya da ilk tur barajlı ikinci tur çoğunluk sistemidir. Burada belirtilen çoğunluk seçim sisteminde ikinci tura katılabilme ya da ilk turda seçilebilmeye yönelik kayıtlı oy sayısına yönelik bir oranlama ya da geçerli oy sayısına yönelik bir oranlama, sınırlama ya da baraj olarak Fransa'daki uygulamasına benzer bir şekilde tasarlanabilir.

Hipotez-9: ***Türkiye'de dar bölge çoğunluk seçim sistemi, hangi hükümet sistemi olursa olsun temsilde adaleti olumsuz, yönetimde istikrarı olumlu etkileyebilecektir*****.**

Önceki bölümlerde analiz edilen literatür çoğunluk seçim sisteminde ikinci turun olup olmamasına özel önem verir. Tek turlu çoğunluk seçim sistemi, genellikle küçük partileri sistem içerisinde belirsizleştirmeye yol açabileceği gibi iki partili sistem yönünde bir eğilime yol açar ya da güçlendirir. Ancak bir ülkenin farklı bölgelerinde farklı siyasal eğilimleri temsil eden güçlü partileri söz konusu ise ulusal meclise çok partili bir sistem yansıyabilir. Sartori (1997), nispi temsil sistemleri ile basit çoğunlukçu seçim sistemleri arasında bir ilişkiyi tartışmaya açmaktadır. Buna göre etnik, dilsel, ideolojik açılardan ayrışmış, tek bir soruna dayalı olan (Kürt kimliği gibi), iki büyük kütle partilerince temsil edilmeyen azınlıklar ya da toplumsal gruplar, belli seçim çevrelerinde ve coğrafi alanlarda yoğunluk göstermişlerse iki parti sistemi, seçim sistemi ne olursa olsun olanaksız olarak değerlendirilir. Bu noktada basit çoğunluk sistemi, bu tür azınlıkları temsil etmeyen üçüncü partiler (MHP, İYİ Parti, Saadet Partisi gibi) açısından olumsuz bir özellik gösterebilecektir.

Yine, Sartori'nin yaklaşımıyla özellikle küçük seçim çevrelerinde (*daraltılmış bölge*) ve bir temsil barajı uygulandıklarında nispi temsil sistemleri, iki büyük kütle partisi dışında ve bölgesel özellik göstermeyen partiler dışındaki partileri, temsil açısından zayıflatma özelliğini, tek turlu basit çoğunluk sisteminde olduğu gibi koruyacaktır. Bu açıdan nispi temsil sistemi de seçmeni tüm seçim çevrelerine dağılmış olan küçük ya da orta ölçekli partileri (MHP, İYİ Parti gibi) tasfiye edebilir. Buna karşın saf olmayan bir nispi temsil sistemi bile seçim kotasının üzerine çıkan hiçbir bölgesel partiyi (HDP gibi) küçük partiler sınıfında olsa dahi tasfiye edemez. Nitekim Sartori'ye göre (1997), 1977 yılında Filipinler'de uygulanan basit çoğunluk sistemi etnik Tamil partileri dışındaki küçük partileri ancak tasfiye etmeye yarayabilmiştir. Ancak Tamil partilerinin varlığını mutlak olarak korumuştur. İster parlamenter ister yarı başkanlık isterse de başkanlık hükümet sistemi olsun, tek turlu dar bölge seçim sistemi, az maliyetli olması dışında olumlu bir kurumsal niteliğe işaret edemeyeceği gibi Türkiye ve

Endonezya gibi toplumlarda, Fransa ve İngiltere'de de görüldüğü üzere temsil adaletsizliğine ve orantısızlığına yol açma eğilimini koruyabilecektir.

Türkiye'de nispi seçim sisteminden dar bölge çoğunluk sistemine geçiş; başkanlık, parlamenter ve yarı başkanlık hükümet sistemleri üzerinden ayrı ayrı değerlendirilebilir. Başkanlık rejimi üzerinden düşünüldüğünde sistemin güçlü yürütme ve hızlı karar alabilme nitelikleri ile devlet anlayışı, siyasal kültürü ve coğrafyasındaki siyasal krizlere karşı parlamentoda yasaların hem daha hızlı çıkartılabilmesi hem de başkanın kararname yetkilerini belirli görev süresi boyunca sorumlu olma vasfı ile rahatlıkla kullanabilmesini kolaylaştırabilir. Ancak bu seçim sisteminde kazananın çoğunluğu elde etme gücüne kavuşma olanağı kazanabileceği gibi başkan bir siyasal partiden seçilmesine karşın kendi partisinin çoğunluğu elde edememesi durumunda gücünü doğrudan halktan alan başkan ile gücünü yine halktan alan yasama organı arasındaki muhtemel siyasal krizler, Türk siyasal tarihi dikkate alındığında kaçınılmaz olabilir. Esasında Türk siyasal kültürü ve parlamento tarihi, parlamenter sistem içerisinde dahi bu siyasal krizleri defalarca tecrübe etmiş olduğundan değişen ciddi bir durum olmayacaktır. Dar bölge seçim sistemini, başkanlık sistemi açısından bu şekilde uygulamak yararlı görülmemektedir. Genel olarak hükümet sistemleri açısından dar bölge çoğunluk sisteminin yönetsel istikrara katkı sunabileceğini öne sürmek mümkün olmakla birlikte siyasal ve demokratik istikrara ne kadar katkı sunacağı belirsizliğini korumaktadır.

Hipotez-10: ***Türkiye'de dar bölge çoğunluk sistemi, parti ittifaklarını ve uzlaşmayı pekiştirirse temsilde adaleti daha az olumsuz etkileyebilme olasılığına sahiptir.***

Türk siyasal yaşamında 1960 öncesi dönemde uygulama imkânı bulmuş liste usulü basit çoğunluk sistemi, iki partili sistemi teşvik etmiştir. Ancak partiler arası gerilim ve kutuplaşma 1957 seçimleri ve sonrasında pekişmiştir. Türkiye'de liste usulü veya tek isimli basit çoğunluk sisteminin, bu sefer –partiler sistemini- dikkate alarak hangi tür sonuçlar doğurabileceği hususu önem kazanmaktadır. Liste usulü seçim sistemi ile ulaşılan sonuç, iki partili sistemde karar kılma şeklinde olmuştur. Günümüzde Türkiye'de çok partili sistem olup iki partili sisteme geri dönüş için liste usulü basit çoğunluk, bölgesel güç sahibi partileri koruyacağından iki partili sistem, Sartori'nin tanımlama kriterleri açısından dahi mümkün görünmemektedir. Buna karşın tek isimli basit çoğunluk sistemi, seçmenin tercihini en öndeki adayla sınırladığından liste usulüne benzer sonuçlar üretmesi olağandır. Bu durum, seçim çevresi ya da ulusal çevrede baraj uygulansa da pek fazla değişebileceğini söylemek mümkün değildir. Üstelik İngiltere'de Liberal Parti için olduğu gibi oyları Türkiye'de belirli bölgelerde ilk sıralarda yoğunlaşmayacak (MHP, İYİ Parti vb.) partileri, temsilde adalet açısından olumsuz etkilemesi olasıdır. Bu seçim

sisteminin her iki türünün uygulanması ki, tek isimli basit çoğunluk daha dengeli olmakla birlikte "ittifaklı parti sistemi"ne olanak tanındıkça dikkate alınabilir.

Tek turlu ve iki turlu çoğunluk seçim sistemleri ile nispi temsil seçim sistemleri, parti ittifakları açısından farklı görünümler ortaya koyabilmektedir. Bunlardan tek turlu çoğunluk sistemi, çok partili sistem içerisinde ise iki turlu çoğunluk sistemindeki parti ittifakları ile mukayese edilemeyecek düzeyde güçlü parti ittifaklarının oluşumuna olanak sağlayabilir. Böylece ilgili partilerin seçmenlerinin blok hâlinde ittifakın tek adayına oylarını verebilmeleri sağlandığı gibi seçim çevrelerinin seçimden önce paylaşılmasını da zorunlu kılabilir. 2018 seçimlerinde Türkiye'de uygulanan ilk turda partilerin ittifakta dahi olsa serbest aday gösterebilmelerine olanak sunan, iki turlu başkanlık seçim sistemine nispeten, daha güçlü bir ittifak anlaşması yapabilmeyi teşvik eder. Duverger'e göre (1993), iki turlu seçim sisteminde parlamentodaki sandalyeleri ittifak partisi üyeleri arasında daha çok bölüştüren seçmenler iken tek turlu seçim sisteminde bu daha çok seçimler öncesi partilerin kurmay heyetlerince şekillendirilmektedir. İki partili veya çok partili sistemde parti ittifaklarının kurulmasında seçim sistemi etkin rolünü devam ettirebilmektedir. Partilerin genel merkezlerini ya da yönetimlerini güçlendiren bir parti sistemi oluşturulması yerine demokratik parti sisteminin inşa edilmesi daha anlamlı bir tercihe işaret edecektir. Üstelik bu durum %50+1 ile yürütmenin başında yönetsel istikrarı oluşturmuşken temsildeki demokratikliğin artırılması elzem hâle gelir.

Çalışma Hipotezlerinin Doğrulanabilirlikleri (√ - ×)[‡]

Hipotez-1	Türkiye'de parti sistemi, seçim sistemini ve hükümet sistemini değiştirmeye teşvik etmekte ya da zorlamaktadır.	√
Hipotez-2	Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, seçim sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır.	√
Hipotez-3	Türkiye'de parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, parti sistemini değiştirmeye zorlamamaktadır.	√
Hipotez-4	Türkiye'de iki partili sistemin, seçim sistemi ile düzenlenerek teşvik edilmesi temsilde adalete ve yönetimde istikrara katkı sunmayacaktır.	√
Hipotez-5	Türkiye'ye en uygun partiler sistemi, ılımlı çok parti sistemidir.	√
Hipotez-6	Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, parlamenter demokrasi tasarımlarında birincil olarak barajlı nispi temsil, ikincil olarak tek turlu yasal ittifaklı çoğunluk sistemidir.	√
Hipotez-7	Türkiye'ye en uygun çoğunluk seçim sistemi, başkanlık demokrasisinde iki turlu çoğunluk sistemidir.	√
Hipotez-8	Türkiye'ye en uygun seçim sistemi, yarı başkanlı demokraside barajlı nispi temsil sistemi ya da ilk tur barajlı ikinci tur çoğunluk sistemidir.	√

[‡] √: Yüksek doğrulanabilirlik taşıyan hipotezleri ifade etmektedir.

Hipotez-9	Türkiye'de dar bölge çoğunluk seçim sistemi, hangi hükümet sistemi olursa olsun temsilde adaleti olumsuz, yönetimde istikrarı olumlu yönde etkileyecektir.	√
Hipotez-10	Türkiye'de dar bölge çoğunluk sistemi, parti ittifaklarını ve uzlaşmayı pekiştirirse temsilde adaleti daha az olumsuz etkileyebilme olasılığına sahiptir.	√

Yukarıdaki hipotezler bağlamında Türkiye açısından güncel ve somut olarak temel çözüm önermeleri ve modellemelerini sunmak gerekmektedir. Bu önerme ve modellemelere geçmeden evvel çalışmanın yapısal unsurlarından ilk olarak üniter devlet yapısına dair bulguları çözümlemek yararlı olacaktır. II. Bölüm'de devlet yapısının tartışılan bağlam alanları ile V. Bölüm'de incelenen ülke örnekleri ve tecrübeleri, hükümet sistemi değişimi ile devlet yapısının etkilenme alanını, daha çok dolaylı bir ilişkilendirmeye işaret vermektedir. Üstelik VI. Bölüm'de mülakatlardan ortaya çıkan bulgular eklendiğinde hükümet sistemi değişimi ile üniter devlet yapısının değişime zorlanması arasında doğrudan ve anlamlı bir bağlantı kurulamamıştır. Bu açıdan bu çalışmada Türkiye özelinde parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçişle üniter devlet yapısının değişeceği ya da değiştirileceğine dair önermeler kabul görmemektedir. Bununla birlikte Türkiye'de Latin Amerika'daki hâliyle bir başkancı başkanlık rejimi uygulaması hâlinde sınırları belli olmayan kararname yetkileri ya da sistemin demokratikliğinden uzaklaştıran her türlü kurumsallaşma tecrübesi ve uygulaması, II. Bölüm'de tartışılan ve teoride kabul gören demokratik başkanlık sisteminin bir sorunu değildir. Bu nedenle üniter devlet yapılanmasına yönelik olası değişimleri, ancak bu tür hâllerde düşünmek ve tartışmak mümkün olabilir. Ayrıca Türkiye'de demokratik nitelikli bir başkanlık sistemi tasarımında, yerele daha fazla yetki alanı açan bir anlayış, üniter devlet yapısından uzaklaşma anlamı taşımayacaktır.

Öte yandan VI. Bölüm'de ortaya çıkan mülakat bulgularının güçlü desteği ile bu çalışma mantığı çerçevesinde üç tip seçim sisteminin Türkiye açısından uygulanabilir ve önerilebilir olduğu benimsenmiştir. İlk olarak daraltılmış nispi temsil seçim sistemi, Türkiye'de temsil adaletini zayıflatıcı özellikler gösterebilecektir. Yürütme gücünü ve seçimlerini bağımsızlaştıran cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde sert kuvvetler ayrılığı kültürünün yerleşmesi hâlinde seçim çevrelerinin daraltılması, çeşitli siyasal partileri ve önemli oranlara ulaşabilecek oyların, temsil dışı bırakılabilmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla, iller bazındaki en büyük üç büyükşehirdeki seçim çevresi bölünmeleri hariç seçim çevreleri korunmalıdır. Üstelik az sandalye çıkaran iller komşularıyla birleştirilerek (yasal olarak yeni bir seçim çevresi ismi ile ya da iller örgütlenmesinde yine yeni bir üst isimle ölçek ekonomisine uygun il yapılanmaları daha kalabalıklı nüfuslar hâline getirilerek), daha geniş seçim çevreleri

oluşturulmalıdır. Seçim çevrelerinin ülke genelinde 3-5 gibi sayılarda daraltılması, iller örgütlenmesi açısından güç olduğu gibi –gerrymandering- tartışmalarını gündeme getirerek rızaya dayalı demokratik temsil adaleti anlayışını zedeleyebilecektir. Ayrıca nispi temsilin devamı yönündeki tercihte; ulusal baraj, parlamenter ya da başkanlık olup olmamasına göre %3 ile %7 arasındaki bir orana çekilmeli ve yasal ittifaklar, ittifak partilerinin oy oranlarına bakılmaksızın ittifak toplamı açısından ulusal baraj oranında korunmalıdır. İttifak partilerini kendi içerisinde yeni bir baraja tabi tutmak, -başkanlık sisteminde- temsil adaletsizliği yönünde bir patikaya işaret edebilecektir. Bu açılardan geniş çevre nispi temsil tasarımı, başkanlık hükümet sistemi ve Türkiye'nin toplumsal bölünme alanları açısından bağımsız değişken niteliği kazanan ılımlı çok partili sistemde birincil tercih olarak önerilebilir.

İkinci olarak Türkiye'de karma seçim sistemi tartışılabilir. Bu seçim sistemi tasarımı, aynı şekilde sert kuvvetler ayrılığını geliştiren ve kurumsallaştırabilen bir başkanlık hükümet sistemi içerisinde kabataslak bir örnek olarak 150 sandalyenin, seçime katılan tüm siyasal partilerin ulusal baraj aranmaksızın ülke genelinde aldıkları oy oranı dâhilinde temsil edilmeleridir. Bu birinci kısım, yürütmedeki yönetsel istikrarın yasamada çok sesli bir yasama ile temsil adaletini koruyabilmeyi içermektedir. 150 sandalyelik liste, partilerin genel başkanlarının ilk sırada olabilecekleri, parti yönetimlerinin yerelin dışında öne çıkan bürokrat, teknokrat, akademisyen gibi isimlerini ve/veya gölge kabine adaylarını ve/veya "vitrin" adaylarını değerlendirebilecekleri bir alan ve olanak kazandırabilir. Karma sistemin ikinci ayağında ise 450 sandalyenin ülke geneline tek turlu değil (belirli bölgelerde basit çoğunlukla tek tip temsile karşı) iki turlu dar bölge çoğunluk seçim sistemi ile uygulanmasıdır. Bu ikinci kısım, Fransa'daki siyasal kültür ve parti disiplini açısından nispeten ayrışan ama nispeten benzer özellikler taşıyan Türkiye'de ikinci tur için baraj uygulamaksızın ilk turda %50+1'i alamayan ve en çok oy alan iki adayın ikinci tura kalması şeklinde gerçekleştirilebilir. Böylece ilk olarak meşruiyeti güçlü parlamenterler ortaya çıkabilecektir. İkinci olarak yerel özellikleri daha çok öne çıkan ve dar bölgede seçmen tarafından tanınırlığı ve meşruiyeti daha güçlü adayların belirlenmesi söz konusu olabilir. Üçüncü olarak katı parti disiplini olan Türkiye'de demokratik başkanlık sistemlerinin olması gereken özelliği olarak milletvekillerinin, parlamenter olma işlevleri konusunda konumlarını güçlendirebilir.

Türkiye'de üçüncü olarak tüm ülke genelinde demokratik başkanlık hükümet sistemi içerisinde yasama seçimlerinde iki turlu çoğunluk seçim sistemi, uygulanabilir bir nitelik taşımaktadır. Türkiye'de benzerleri seçim iptalleri ile bazı il ve ilçe merkezlerinde seçimlerin yenilenmesi ile gözlemlenen ve tecrübe edilen seçim tasarımıdır. İlk turda, partilerin aldıkları reel oylara olanak sunan/belirgin kılan, herhangi bir çevresel ve ulusal baraj içermeyen

seçimlerin ikinci turuna en yüksek oy alan iki adayın kalabilmesidir. Türkiye'de ilk turda parlamenterlerin önemli bir kısmının bu şekilde seçilebilmesi bir sorun olarak düşünülmemelidir. Aksine ikinci turdaki parti uzlaşmalarını teşvik ederek uzlaşma kültürüne katkı sunulması mümkündür. Nihayetinde 600 dar bölgede %50+1 temsil iradesine, temsil rızasına ve temsil meşruiyetine sahip 600 parlamenterin varlığından endişe edilmemelidir. Bu üçüncü tasarımla birlikte verilen tüm sandalye sayıları esasında bir ortalama ya da çerçeveyi ifade etmektedir. Bu açıdan salt nispi temsilde ya da salt iki turlu çoğunluk seçim sistemleri için bu sayı 550-650 arasındaki -yuvarlama anlayışının dışında- rasyonel karşılığını bulan bir sayıyla da ortaya konulabilir. Karma sistem açısından ise 100 ile 150 arasında değişebilecek nispi temsil ile 400-500 arası değişebilecek dar bölge çoğunluk sandalye sayısını öngörebilir. Böylece mülakat verilerinin büyük çoğunlukla kabul ettiği çok partili sistem ve başkanlık hükümet sistemi içerisindeki yaklaşım tarzlarına yönelik seçim sistemi tasarımları bu üç temelde tartışılabilir, teorik ve pratik açıdan önerilebilir.

Seçim sistemine dair önermelerin akabinde; Türkiye'de yarı başkanlık sistemine dair herhangi bir siyasal ve literatürsel sahiplenme önerilerine yönelik ciddi bir çalışma ve söyleme, bu çalışma incelemelerinde rastlanılmamıştır. Bu çalışma da böylesi bir hükümet sistemi tipini önermemektedir. Hâl böyleyken Türkiye açısından parlamenter ve başkanlık hükümet sistemi olmak üzere iki siyasal, kurumsal ve yapısal unsur üzerinden somutlaştırmak tercihe uygun olacaktır. Bu noktaya binaen Türkiye eğer başkanlık sistemi yönünde siyasal irade göstermeye devam edecekse; siyasal partiler kanunundaki parti içi demokrasiyi güçlendiren ve VI. Bölüm'de Türkiye açısından da tartışılan tedbirleri yürürlüğe koymak ve seçim sistemini temsil adaleti lehine düzenlemek zorundadır. Ek olarak, katı kuvvetler ayrılığını uygulama, fren-denge mekanizmalarını işletme, yargı erkini siyasal alandan olabildiğince soyutlama, düşünce kuruluşlarının ve sivil toplum örgütlerinin siyasal iktidarın güç alanı dışında da güçlenmesini ve çeşitlendirilmesini sağlama, medyanın bağımsızlığını güvence altına alma, ifade hürriyetini güçlendirme gibi alanları daha etkin bir şekilde koruması gerekmektedir. Nihayetinde başkanlık sisteminin temel mantığına uygun olarak yürütme erkinin olabildiğince yönetsel istikrar açısından güvence altına alınması esastır. Diğer erkler üzerinde tahakküm kurulması değildir. Aksi takdirde herhangi bir siyasal iktidar değişiminde, ilgili yetki alanlarının demokratik ve rasyonel niteliklerle işletilememesine yönelik olarak iktidarı kaybeden siyasal partilerin daha sonraki itirazları anlamsız kalabileceği gibi Türkiye'nin siyasal-anayasal-kurumsal nitelikli kronik sorunlarına çözüm üretilmemeye devam edilecektir. Böylece "Türkiye'nin kaybedilen yılları", yakın siyasal tarih çalışmalarının klasik konusu olmaya devam edecektir.

Hükümet sistemi açısından Türkiye, ikinci olarak "güçlendirilmiş ya da rasyonelleştirilmiş parlamenter sistem" tasarımlarına geçmek isterse; evvela yönetsel istikrar lehine bir seçim sistemi değişimine; ülkenin toplumsal-siyasal parçalanma ve kutuplaşma dinamikleri itibariyle geçmek zorundadır. Daha açık bir ifadeyle seçim sistemini, parti sisteminin yapısı itibariyle sınırlayıcı bir işlevle uygulayabilmesidir. Türkiye'nin Yeni Zelanda'daki gibi bir parlamenter sistem işletebilmesinin; eldeki veriler, tecrübeler ve bulgular itibariyle bir garantisi ve güçlü bir güvencesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla tipik ülke örnekleri bulgularından hareketle Türkiye'de motomot bir sistem uygulaması beklentisi gerçekçi görülmemektedir. Parlamenter sistem, Büyük Britanya'nın geniş yerel veya bölgesel özerk yönetim alanı içerisinde; Londra parlamentosu ile bölgesel meclis seçimlerinin farklı seçim tipleri ile gerçekleştirilmesi yönleriyle kendine özgü özellikler taşımaktadır. Üstelik ülkenin ekonomik refah seviyesi, siyasal çatışma ve kriz coğrafyalarına uzaklığı gibi birtakım özellikleri, hükümet sisteminde bir değişim dinamizmini ortaya çıkarmamaktadır. Bu açıdan Türkiye'deki parlamenter sistem tasarımlarının, geriye dönüş hâlinde; yeni bir maliyeti yüksek patika bağımlılığı oluşturması riskini iyi hesaplamak, öngörmek ve tartışmak gerekmektedir.

Türkiye, parlamenter ya da başkanlık; hangi demokratik hükümet sistemi tasarımına geçerse geçsin, temelde hukukun üstünlüğünü, çoğulcu demokrasi anlayışını, yönetimde liyakat ilkesini, hesapverebilir ve şeffaf bir siyasal iktidar anlayışını benimsetmek ve işletmek zorundadır. Aksi takdirde hâlihazırdaki başkanlık sisteminin demokratik niteliklerine kavuşturulması ya da güçlendirilmiş parlamenter sistemine yeniden dönüş önermeleri gerçekçi sonuçlar doğurmayacaktır. Bu açıdan Türkiye'nin yönetsel ve siyasal paradigmaları üzerinde devam edegelen kronik sorunları, çözülemeyecektir. Böylece yönetsel ve siyasal yozlaşma tartışılan bir alan olmaya devam edecektir. Elbette Türkiye'nin yönetsel istikrar namına taşınabilecek kaygılarda ve önermelerde hakikat payları bulunmaktadır. Ancak çoğulcuğunu koruyacak temsil adaletini devam ettirmek ve ülkenin tüm siyasal kurumlarını güçlendirmek ve kurumsallaştırmak zorundadır. Son olarak ve yeniden belirtmek gerekirse; Türkiye'nin özellikle başkanlık sisteminin başkancı bir rejime dönüşme olasılığı, tarihsel, toplumsal ve siyasal etkenleri itibariyle güncelliğini ve potansiyelini devam ettirmektedir. Durum böyleyken, Türkiye'de yönetsel istikrarın güçlendirilmesine yönelik katı kuvvetler ayrılığından ve kontrol-denge mekanizmalarından kopuşa neden olabilecek her türlü adım, özellikle başkanlık sistemi bağlamında yalnızca bir patika bağımlılığı oluşturmaktan öteye geçemeyecektir. Aksi durumda Türkiye, parlamenter sistem dönemindeki cumhurbaşkanlarının atama, veto vb. tüm yetkilerini törpüleyen ve başbakanlık makamını güçlendiren bir parlamenter sistem tasarımını uygulamak zorunda kalarak mevcut sistemini terk etme patikasını yaşayabilecektir.

KAYNAKÇA

ABADIE, Alberto, Alexis Diamond and Jens Hainmueller (2014). "Comparative Politics and the Synthetic Control Method", **American Journal of Political Science**, Vol. 59, No. 2, pp. 495-510.

ABDULHAKİMOĞULLARI, Erdal (2013). "Yarı Başkanlık Sistemi: Fransa", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 207-224.

ACHESON, Patrica C. (1961). **Amerika Federal Hükümeti ve Çalışma Mekanizması**, Çev. Birol Egeran, 1. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

ADAIR, Douglass (1957). "That Politics May Be Reduced to a Science": David Hume, James Madison, and the Tenth Federalist", **Huntington Library Quarterly**, Vol. 20, No. 4, pp. 343-360.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2004). "Jean Bodin: Egemen Devletin Belirmesi", **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 9-63.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2006). "Roma Siyasal Düşüncesi", **İmparatorluktan Tanrı Devletine**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 13-89.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2006). **Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2009). **Kent Devletinden İmparatorluğa**, 6. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

AKÇAKAYA, Murat ve Abdulkadir Özdemir (2018). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Siyasal İstikrar", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, Cilt. 53, Sayı. 3, ss. 922-944.

AKÇALI, Pınar (2014). "Siyasal İstikrar ve Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri Örneği", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 79-110.

AKGÜN, Birol (2002). **Türkiye'de Seçmen Davranışı, Partiler Sistemi ve Siyasal Güven**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayınları.

AKGÜN, Birol ve Şaban Tanıyıcı (2013). "Başkanlık Sistemi: Latin Amerika Ülkeleri ve Brezilya Örneği", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 163-192.

AKGÜN, Birol ve M. Cüneyt Özşahin (2013). "Türkiye'de Demokratik Konsolidasyon ve Liberal Siyasal Kültür: Teorik Bir İnceleme", Ed. Murat Yılmaz, **Yeni Anayasa, Demokratik Konsolidasyon, Siyasal Partiler ve Seçim Rejimi**, Ankara: Başak Matbaacılık, ss. 1-30.

AKINCI, Berat (2019). **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Sisteme Yönelik Tartışmalar ve Çözüm Önerileri**, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

AKSOY RETORNAZ, Eylem (2014). "Oydaşmacı Kurumsallaşmış Rejim: İsviçre", Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 3. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 125-143.

AKŞİN, Sina (2006). "Sina Akşin'in Konuşması", **Çok Partili Hayat Ne Getirdi Ne Götürdü?**, Ed. Ulusal Eğitim Derneği, Ankara: Öztepe Matbaacılık, ss. 11-19.

AL-ATTAS, Syed Muhammad Naquib (1995). "Endonezya Tarihi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 11, ss. 194-197.

ALATLI, Alev (2010). **Batı'ya Yön Veren Metinler-I**, Nevşehir: Melisa Matbaacılık.

ALKAN, Haluk (2013). **Karşılaştırmalı Siyaset: Başkanlık ve Parlamenter Sistemler Işığında Yarı Başkanlık Modelleri**, İstanbul: Açılım Kitap.

ALDRICH, John H. (2000). "Why Parties", **Principles and Practice of American Politics: Classic and Contemporary Readings**, Ed. Samuel Kernell and Steven S. Smith, Washington, DC.: CQ Press, pp. 623-637.

ALMOND, Gabriel Abraham (1965). "A Developmental Approach to Political Systems", **World Politics**, Vol. 17, Issue. 2, pp. 183-214.

ALMOND, Gabriel Abraham and Sidney Verba (1963). **The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations**, Princeton: Princeton University Press.

ALTUNOĞLU, Mustafa (2018). "Türk Sağı ve 24 Haziran Seçimleri", **Muhafazakâr Düşünce**, Yıl. 15, Sayı. 54, ss. 357-384.

ALTUNOĞLU, Mustafa (2018). "MHP Towards June 24th Elections", **Rouya Turkiyyah**, Vol. 7, No. 3, pp. 95-123.

ANAZ, Necati (2018). **Diapora Temsil Sistemi**, 1. Baskı, İstanbul: Kriter Yayınevi.

ANWAR, Dewi Fortuna (1994). **Indonesia in ASEAN: Foreign Policy and Regionalism**, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

APTER, David E. (1996). "Comparative Politics, Old and New", **A New Handbook of Political Science**, First Edition, New York: Oxford University Press Inc., pp. 318-339.

ARIKAN, Cengiz (2018). "Seçim Sistemi ve Çoğunluk Seçim Sisremi", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 201-235.

ARSLAN, Ahmet (2007). **İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ARSLAN, Ahmet (2008). **İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ARSLAN, Ahmet (2010). **Felsefeye Giriş**, 13. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

ARSLAN, Rıza (2015). **Demokratik Yönetim Sistemleri**, 2. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.

ARZOVA, Sabrı Burak, Ahmet Atakişi ve Utku Ekmekçi (2020). **Endekslerle Türkiye Ekonomisi**, 1. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ASLAN AKMAN, Canan (2014). "Başkanlık Sistemlerinin Latin Amerika Deneyimi: Çok Parti Sistemlerindeki Çeşitlilikler, Sorunlar ve Fırsatlar", **(Yarı)Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 223-253.

AŞIK, Süleyman (2017). "Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 17, Sayı. 34, ss. 431-465.

ATAAY, Faruk (2017). "Türkiye'de Hükümet Sistemi Değişikliği: Parlamenter Sistemden Başkanlık Sistemine Geçiş", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 10, Sayı. 2, ss. 77-98.

ATAR, Yavuz (2009). **Türk Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, Konya: Mimoza Yayınları.

ATEŞ, Hamza ve Mücahit Bektaş (2018). "Liderlerin ve Liderlik Kurumunun Hükümet Sistemlerine Etkisi: …", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 279-328.

ATILGAN YAŞA, Ayşe ve Kamil Tüğen (2019). "İlişkisel Sözleşmeler Bağlamında Vatandaş Güveni ve Devlet Bütçesi: OECD Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt. 26, Sayı. 3, ss. 745-762.

AVANER, Tekin (2019). "Yeni Zelanda Kamu Yönetimi ve Planlama Kurumu", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 21, Sayı. 1, ss. 121-139.

AVCI, Meral (2013). "Yeni Zelanda", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 43, Ankara: TDV Yayınları, ss. 435-437.

AYAN MUSİL, Pelin (2013). "Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 189-207.

AYMAN GÜLER, Birgül (2009). **Türkiye'nin Yönetimi: Yapı**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

AYDIN, Selçuk (2018). "Siyasal Partilerin Tanımı, Kökeni, İşlevleri ve Türkiye", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 15-46.

BAĞCE, Emre (2015). "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçimler: 1946-2015", Ed. Edip Asaf Bekaroğlu, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim**, 1. Basım, İstanbul: Vadi Yayınları, ss. 17-60.

BAL, Hüseyin (2012). "Demokrasinin Performans İmkânı Olarak Çoğulculuk", **Liberal Düşünce**, Yıl. 17, Sayı. 67, ss. 137-171.

BALDINI, Enzo (2014). "Machiavelli, Makyavelizm ve Siyasi Modernite Sorunu", **Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite**, Ed. Cemal Bali Akal, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ss. 11-25.

BALOĞLU, Burhan (2005). "Hipotez ve Varsayım Birbirlerinin Yerine Kullanılabilir Mi?", **Sosyoloji Konferansları**, Sayı. 32, ss. 125-129.

BALTACI, Cemal (2015). "Toplum Sözleşmesi Düşünürleri", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Önder Kutlu ve Betül Karagöz Yerdelen, 1. Baskı, İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 245-266.

BANCHOFF, Thomas (2005). "Path Dependence and Value-Driven Issues: The Comparative Politics of Stem Cell Research", **World Politics**, Vol. 57, No. 2, pp. 200-230.

BARTELS, Larry M. (1998). "Electoral Continuity and Change, 1868-1996", **Electoral Studies**, Vol. 17, No. 3, pp. 301-326.

BAŞDEMİR, Hasan Yücel (2016). "Aristoteles", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 129-178.

BAYKAN, Metin (2013). "Belçika", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 111-129.

BAYKAN, Toygar Sinan (2018). **The Justice and Development Party in Turkey**, Cambridge University Press.

BAYRAKTAR, Tuğba (2018). "Nispi Temsil Seçim Sistemi", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 237-284.

BAYRAKTAR DURGUN, Gonca (2012). "Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı", **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi, ss. 15-68.

BAYRAKTAR DURGUN, Gonca (2013). "Hükümet Sistemi Tartışmaları ve Türkiye", **Yeni Türkiye**, Sayı. 51, ss. 1-18.

BAYRAM, Ahmet Kemal (2016). "Jean-Jacques Rousseau: Aydınlanma Karşıtlığı, Eşitlik ve Özgürlük", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 579-607.

BAYRAM, Tuğçe ve Çiğdem Akman (2019). "Endonezya Cumhuriyeti'nde Yerel Yönetimler: Yasal, Yapısal ve Mali Dönüşüm", **Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 2, ss. 422-444.

BEER, Samuel (2000). "The Rediscovery of American Federalism", **Principles and Practice of American Politics: Classic and Contemporary Readings**, Ed. Samuel Kernell and Steven S. Smith, Washington, DC.: CQ Press, pp. 84-109.

BEKAROĞLU, Edip Asaf (2015). "Giriş: 7 Haziran 2015: Araftaki Seçim", Ed. Edip Asaf Bekaroğlu, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Seçim Kampanyaları: Araftaki Seçim**, 1. Basım, İstanbul: Vadi Yayınları, ss. 9-15.

BELAND, Daniel (2005). "Ideas, Interests, and Instutions: Historical Instutionalism", Ed. Andre Lecours, **New Institutionalism: Theory and Analysis**, Toronto: Toronto University Press, pp. 29-50.

BENOIT, Kenneth (2004). "Models of Electoral System Change", **Electoral Studies**, Vol. 23, No. 3, pp. 363-389.

BERDOULAY, Vincent R. H. (2001). "Geography in France: Context, Practice, and Text", Ed. Gary S. Dunbar, **Geography: Discipline, Profession and Subject since 1870**, Springer, pp. 45-78.

BERİŞ, Hamit Emrah (2015). "Demokratik Ülkelerde Hükümet Sistemleri", **Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi**, Cilt. 50, Sayı. 1, ss. 92-109.

BERİŞ, Hamit Emrah (2016). "Montesquieu: Kuvvetler Ayrılığı Kuramı", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 499-534.

BERİŞ, Hamit Emrah (2019). "Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış", **Liberal Düşünce Dergisi**, Cilt. 24, Sayı. 96, ss. 27-53.

BİLİR, Faruk (2013). "Başkanlık Sistemi: Amerika Birleşik Devletleri (ABD)", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 141-162.

BİLİR, Faruk (2015). **100 Soruda Başkanlık Sistemi**, Ankara: SDE Yayınları.

BLAIS, Andre (2009). "The French Electoral System and its Effects", **West European Politics**, Vol. 32, No. 2, pp. 345-359.

BLONDEL, Jean (1968). "Party Systems and Patterns of Government Western Democracies", **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 1, No. 2, pp. 180-203.

BOLAT, Tamer ve Oya Aytemiz Seymen (2006). "Yönetim ve Örgüt Düşüncesinde Kurumsalcılık, Yeni Kurumsalcılık ve Kurumsal Eşbiçimlilik", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 16, Sayı. 1, ss. 223-254.

BOULDING, Kenneth E. (1957). "A New Look at Institutionalism", **The American Economic Review**, Vol. 47, No. 2, pp. 1-12.

BOYLAN, Timothy S. (2008). "A Constitutional Defense of the Electoral College and the Election of the American President", **The Open Political Science Journal**, Vol. 1, pp. 50-58.

BRANDS, Henry William (2006). "Presidential Doctrines: An Introduction", **Presidential Studies Quarterly**, Vol. 36, No. 1, pp. 1-4.

BROOKING, Tom (2004). **The History of New Zeland**, London: Greenwood Press.

BUCHANAN, Robert (1991). "Cabinet, Policy Documents and Freedom of Information: The New Zealand Experience", **Freedom of Information Review**, Issue. 31, pp. 2-6.

BUCHANAN, James M. (2000). "Federalism as an Ideal Political Order and an Objective for Constitutional Reform", **Principles and Practice of American Politics: Classic and Contemporary Readings**, Ed. Samuel Kernell and Steven S. Smith, Washington, DC.: CQ Press, pp. 110-119.

BUDGE, Ian and Hans Keman (2001). **Parties and Democracy: Coalition Formation and Government Functioning in Twenty States**, New York: Oxford University Press.

BUNCE, Valerie (1997). "Presidents and the Transition in Eastern Europe", **Presidential Institutions and Democratic Politics: Comparing Regional and National Contexts**, Ed. Kurt von Mettenheim, Baltimore: Johns Hopkins University Press, pp. 161-176.

BURAN, Hasan (2005). **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

BURNHAM, James (1972). **The Managerial Revolution: What Is Happening in the World**, Westport: Praeger Publisher.

BURTENSHAW, Claude J. (1968). "The Political Theory of Pluralist Democracy", **Political Research Quarterly**, Vol. 21, No. 4, pp. 577–587.

BÜLBÜL, Kudret (2017). **Cumhurbaşkanlığı Sistemi: Nedenler, Tespitler, Beklentiler**, 2. Baskı, Konya: NEÜ Kültür Yayınları.

BÜYÜKBAŞ, Hakkı (2013). "Japon Siyasal Sisteminin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme (1868-2003)", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı. 28, ss. 43-73.

CAMPO, J. N. F. M. A. (1998). "Business Not as Usual: Dutch Shipping in Independent Indonesia: 1945-1958", **International Journal of Maritime History**, Vol. 10, No. 2, pp. 1-39.

CANAN SOKULLU, Ebru Ş. (2013). "Siyasal Kültür", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 101-121.

CANBAZOĞLU, Kerem (2010). "Tarihi Gelişimi, Kurumları ve İşleyişi Bakımından Yeni Zelanda Devleti'nin Hükümet Sistemi", **Ankara Barosu Dergisi**, Yıl. 68, Sayı. 3, ss. 321-334.

CANDAN, Kadir, Mehmet Solak ve Murat Bilgin (2020). **Dünyada Seçim Sistemleri**, 1. Baskı, Ankara: TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

CARAMANI, Daniele (2011). "Introduction to Comparative Politics", Ed. Daniele Caramani, **Comparative Politics**, 2nd Edition, Oxford University Press, pp. 1-20.

CARDINAL, Linda (2005). "New Instutionalism and Political Science in Quebec", Ed. Andre Lecours, **New Institutionalism: Theory and Analysis**, Toronto: Toronto University Press, pp. 128-150.

CAREY, John M. (2003). "Discipline, Accountability, and Legislative Voting in Latin America", **Comparative Politics**, Vol. 35, No. 2, pp. 191-211.

CHARRON, Nicholas (2011). "Party Systems, Electoral Systems and Constraints on Corruption", **Electoral Studies**, Vol. 30, No. 4, pp. 595-606.

CHELINI-POINT, Bilandine (2013). "Legal Secularism in France Today: Between Two Paths", Eds. James Contreras and Rosa Maria de Codes, **Trends of Secularism in a Pluralistic World**, Madrid, pp. 281-296.

CLARK, William Roberts, Matt Golder and Sona Nadenichek Golder (2017). **Principles of Comparative Politics**, Third Edition, London: SAGE Publications.

COLLIER, D. (1993). "The Comparative Method", Ed. A. Finifter, **Political Science: The State of the Discipline II**, Washington, DC: American Political Science Association, pp. 105-119.

CONNOR, W. Robert (1996). "Civil Society, Dionysiac Festival, and the Athenian Democracy", Eds. Josiah Ober and Charles Hedrick, **Demokratia: A Conversation om Democracies, Ancient and Modern**, New Jersey: Princeton University Press, pp. 217-226.

CONVERSE, Philip E. and Roy Pierce (1986). **Political Representation in France**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

CONVERSE, Philip E. (1989). "Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı", Ed. Norman H. Nie, Sidney Verba ve Philip E. Converse, **Siyasal Katılma, Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı**, Çev. Tunçer Karamustafaoğlu, Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, ss. 93-217.

CORRALES, Javier (2002). **Presidents Without Parties**. The Pennsylvania State University Press.

CORWIN, Edward S. (1957). **The President: Office and Powers**, New York: New York University Press.

COŞKUN, Vahap (2017). "16 Nisan 2017 Tarihinde Kabul Edilen Anayasa Değişikliklerinin Değerlendirilmesi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 22, Sayı. 36, ss. 3-30.

COTTERET, Jean-Marie ve Claude Emeri (1991). **Seçim Sistemleri**, Çev. Ahmet Kotil, İstanbul: İletişim Yayınları.

CROISSANT, Aurel and Philip Lorenz (2018). **Comparative Politics of Southeast Asia**, Cham: Springer Press.

CROTTY, William (1991). "Introduction: Setting the Stage", Eds. William Crotty, **Comparative Politics, Policy and International Relations**, Evanston: Northwestern University Press, pp. 1-14.

ÇAHA, Ömer (2008). **Siyasi Düşüncelere Giriş**, 1. Baskı, İstanbul: DEM Yayınları.

ÇAHA, Ömer (2008). **Türkiye'de Seçmen Davranışı ve Siyasi Partiler**, 2. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.

ÇARKOĞLU, Ali (2008). "Ideology or Economic Pragmatism?: Profiling Turkish Voters in 2007", *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 2, pp. 317-344.

ÇELİK, Adem (2018). "Sosyal Bölünmeler, Parti Sistemleri ve Türkiye", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 101-131.

ÇETİN, Halis (2016). "Platon", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 89-128.

ÇİÇEK, Atıl Cem (2018). "Parti Sistemleri Bağlamında Geçmişten Günümüze Türkiye", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 47-79.

ÇOLAK, Çağrı D. (2020). "Seçim İttifakı Sisteminin 2018 Milletvekili Genel Seçimine Etkileri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 2, ss. 719-742.

ÇUKUROVA, Bülent ve Çınar, M. Fatih (2019). "Demokratik Hükümet Sistemleri", **Türkiye'de Yeni Bir Yönetim Modeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, Ed. Fahri Erenel ve M. Fatih Çınar, 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 1-22.

DACIN, M. Tina, Jerry Goodstein and W. Richard Scott (2002). "Institutional Theory and Institutional Change: Introduction to the Special Research Forum", **Academy of Management Journal**, Vol. 45, No. 1, pp. 45-57.

DAHL, Robert A. (1963). **Modern Political Analysis**, New Jersey: Prentice Hall.

DAHL, Robert A. (1971). **Polyarchy: Participation and Opposition**, New Haven: Yale University Press.

DAHL, Robert A. (1984). "Polyarcy, Pluralism, and Scale", **Scandinavian Political Studies**, Vol. 7, No. 4, pp. 225-240.

DAHL, Robert A. (1991). **Democracy and Its Critics**, New Haven: Yale University Press.

DAHL, Robert A. (2000). **On Democracy**, New Haven: Yale University Press.

DARENDE, Daver (2012). **Işık Adası Bali: 1970'lerin Endonezyası'ndan İzlenimler**, Ankara: İsim Yayınları.

DELİCE, Aslan (2020). **Anglo-Sakson Örnekler Işığında Siyasal Parti ve Seçim Yasaları**, 2. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

DELLA PORTA, Donatelli (2015). "Karşılaştırmalı Analiz: Vaka Yönelimliye Karşı Değişken Yönelimli Araştırma", Ed. Donatella Della Porta ve Michael Keating, **Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler**, 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 241-269.

DEMİRCİ, Fatih (2016). "Thomas Hobbes", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 401-462.

DEMİRCİOĞLU, Fatih (2018). "Kurumsal Bir Gelenek Olarak Tarihsel Kurumsalcılık ve Uluslararası İlişkiler", **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 3, Sayı. 1, ss. 179-199.

DEPAUW, Sam and Shane Martin (2009). "Legislative Party Discipline and Cohesion in Comparative Perspective", Eds. Daniela Giannetti and Kenneth Benoit, **Intra-Party Politics and Coalition Governments**, London: Routledge, pp. 103-120.

DIAMOND, Larry Jay (2002). "Thinking About Hybrid Regimes", **Journal of Democracy**, Vol. 13, No. 2, pp. 21-35.

DIEFFENBACH, Ernst (2013). **Travels in New Zealand**, Vol. 1, Cambridge University Press.

DİBO, Mete (2019). "Yeni Kurumsalcı Bakış Açısından Düzenlemeler ve Düzenleyici Otoriteler", **Fiscaeconomia**, Cilt. 3, Sayı. 3, ss. 26-41.

DİKİCİ BİLGİN, Hasret (2013). "Seçimler ve Seçim Sistemleri", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 145-168.

DOĞAN, Kadir Caner (2019). "Danimarka ve Yeni Zelanda'da Yerel Yönetimler: Reform, Yapı ve Mali Sistem Üzerine Bir Genel İnceleme", **International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences**, Cilt. 5, Sayı. 15, ss. 283-287.

DOĞAN, Coşkun (2020). **Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminde Parlamento Seçimlerine İlişkin Sistem Önerisi**, NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

DUMMETT, Michael (1997). **Principles of Electoral Reform**, New York: Oxford University Press.

DURGUN, Şenol (2010a). **Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik**, 2. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi.

DURGUN, Şenol (2010b). **Modernleşme ve Siyaset**, Ankara: Binyıl Yayınevi.

DURSUN, Davut (2008). **Siyaset Bilimi**, 4. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.

DUVERGER, Maurice (1951). **Les Partis Politiques**, Paris: Librairie Armand Colin.

DUVERGER, Maurice (1974). **Siyasal Rejimler**, İstanbul: Gelişim Yayınları.

DUVERGER, Maurice (1978). **Politikaya Giriş**, Çev. Samih Tiryakioğlu, 3. Baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.

DUVERGER, Maurice (1992). "A New Political System Model: Semi-Presidential Government", **Parliamentary Versus Presidential Government**, Ed. Arend Lijphart, Oxford: Oxford University Press, pp. 142-149.

DUVERGER, Maurice (1993). **Siyasi Partiler**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi.

ECKSTEIN, Harry (2000). "Case Study and Theory in Political Science", **Case Study Method**, Eds. Roger Gomm, Martyn Hammersley and Peter Foster, 1st Edition, London: SAGE Publications, pp. 119-164.

EHDT (Endonezya'da Hükümet Darbesi Teşebbüsü) (1966). Yazar Yok. Ankara: Altınok Matbaası.

Eİ (Endonezya İhtilali) (1970). Yazar Yok, Çev. Adil Özkan, Ankara: Kardeş Matbaası.

ELGIE, R. (2004). "Semi-Presidentialism: Concepts, Consequences and Contesting Explanations", **Political Studies Review**, Vol. 2, No. 3, pp. 314-330.

ELGIE, Robert and Howard Machin (1991). "France: The Limits to Prime-Ministerial Government in a Semi-Presidential System", **West European Politics**, Vol. 14, No. 2, pp. 62-78.

ELLIS, Andrew (2004). "Indonesia: Transition and Change but Electoral System Continuity", Eds. Josep M. Colomer and Bernard Grofman, New York: Palgrave Macmillan, pp. 497-511.

ELSTER, John (1993). "Majority Rule and Individual Rights", **On Human Rights**, Eds. Stephen Shute and Susan Harley, Oxford: Harper Collins Publisher, pp. 175-216.

ERBAY, Yusuf (1999). "Fransa'da İdari Sistem ve Yerel Yönetimler", **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 2, ss. 58-74.

ERDER, Necat (1998). "Sunuş: Tarihsel Bir Perspektif İçinde Türkiye'de Siyasal Akımların ve Partilerin Gelişimi", **Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları**, Ed. Ahmet Kardam ve Sezgin Tüzün, Ankara: Veri Araştırma, ss. 9-27.

ERDER, Necat (2002). **Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş/Seçmen Profili (1994-2002)**, 1. Baskı, İstanbul: TÜSES Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (2017). **Anayasal Demokrasi**, 13. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

EREN, Veysel ve Berat Akıncı (2018). "Yasama Yürütme İlişkileri Açısından Başkanlık Sistemi ile Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Karşılaştırılması", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 35-70.

EREN VURAL, İpek (2014). "Siyasal İstikrarın Parlamenter Kökenleri: İngiltere Örneği Üzerine Bir Derleme", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 41-78.

ERİM, R. Onur (2017). **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Demokratik Yönetim Biçimlerine Türkiye Katkısı**, 1. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları.

ERİNÇ, Sırrı (1995). "Endonezya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 11, ss. 192-194.

ERKAN, Hüsnü (1992). **Demokrasi ve Piyasa Ekonomisinde Birlikler**, İzmir: Tükelmat A.Ş. Yayını.

EROĞUL, Cem (1999). **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

EROĞUL, Cem (2010). **Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya**, 7. Baskı, Ankara: Kırlangıç Kitabevi.

ESEN, Berk and Yardimci-Geyikçi, Şebnem (2019). "The Turkish Presidential Elections of 24 June 2018", **Mediterranean Politics**, pp. 1-8.

ERYILMAZ, Bilal (2016). **Kamu Yönetimi**, 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

EYÜBOĞLU, Ercan (2014). "Fransa: Parlamenter Bir VI. Cumhuriyet'e Doğru", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 111-221.

FARRELL, David M. (2011). **Electoral Systems: A Comparative Introduction**, 2nd Edition, London: Red Globe Press.

FEDAYİ, Cemal (2011). **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Ankara: Kadim Yayınları.

FERRERO, Guglielmo (1972). **The Principles of Power: The Great Political Crises of History**, Madison: Arno Press.

FİDAN, Tuncer (2017). "Kurumsalcılık Yaklaşımları ve Yeni Kurumsalcılık Perspektifinde Eğitim Örgütleri", **Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, ss. 1-16.

FIORETOS, Orfeo, Tulia G. Falleti and Adam Sheingate (2016). "Historical Instutionalism in Political Science", Eds. Orfeo Fioretos, Tulia G. Falleti and Adam Sheingate, **The Oxford Handbook of Historical Instutionalism**, Oxford University Press, pp. 3-30.

GALLAGHER, Michael (1998). "The Political Impact of Electoral System Change in Japan and New Zealand", **Party Politics**, Vol. 4, No. 2, pp. 203-228.

GALLAGHER, Michael and Paul Mitchell (2008). **The Politics of Electoral Systems**, New York: Oxford University Press.

GEER, John G., Wendy J. Schiller, Jeffrey A. Segal and Dana K. Glencross (2010). **Gateways to Democracy the Essentials: An Introduction to American Government**, Boston: Wadsworth Cengage Learning.

GENÇKAYA, Ömer Faruk (2007). "Turkey", Ed. Konrad Adenauer Stiftung, **Parties and Democracy**, The KAS Democracy Report 2007, Berlin: Bouvier, pp. 334-532.

GENÇKAYA, Ömer Faruk (2020). "Güçler Ayrılığı, Denge ve Denetleme ile Yasama ve Yürütme İlişkileri", **Liberal Perspektif Rapor**, Sayı. 16, Özgürlük Araştırmaları.

GEZİCİ, Hikmet Salahaddin ve Önder Kutlu (2019). **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, Ankara: Çizgi Kitabevi Yayınları.

GOODIN, Robert E. (1996). "Institutions and Their Design", Ed. Robert E. Goodin, **The Theory of Institutional Design**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-53.

GÖKÇE, Gülise (2007). **Güçlü ve Zayıf Devlet Tartışmaları Bağlamında Türkiye**, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

GÖKSOY, İsmail Hakkı (1995). "Endonezya'da İslamiyet ve Sömürge Dönemi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 11, ss. 197-209.

GÖZE, Ayferi (2007). **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 11. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

GÖZLER, Kemal ve Gürsel Kaplan (2011). **İdare Hukukuna Giriş**, 14. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.

GREENWOOD, Royston and C. Robin Hinnigs (1996). "Understanding Radical Organizational Change: Bringing Together The Old and The New Instutionalism", **The Academy of Management Review**, Vol. 21, No. 4, pp. 1022-1054.

GRODZINS, Morton (1960). "American Political Parties and the American System", **Political Research Quarterly**, Vol. 13, No. 4, pp. 974-998.

GRUMM, John C. (1958). "Theories of Electoral Systems", **Midwest Journal of Political Science**, Vol. 2, No. 2, pp. 357-376.

GUNN, T. Jeremy (2006). **Din Özgürlüğü ve Laisite: ABD ile Fransa Arasında Bir Karşılaştırma**, Çev. Hüseyin Bal ve Ömer Faruk Altıntaş, Ed. Atilla Yayla, 1. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

GUNTHER, Richard and Larry Diamond (2003). "Species of Political Parties: A New Typology", **Party Politics**, Vol. 9, No. 2, pp. 167-199.

GÜL, Hüseyin (2018). **1923'ten 2018'e Türkiye'de Hükümet Sistemi**, 1. Baskı, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

GÜL DURUKAN, Saliha Nesli ve Kadriye Tezcan Akmehmet (2019). "Çağdaş Sanat'ta Kurumsallıktan Yeni Kurumsalcılığa Tarihsel Bir Bakış", **Social Sciences Studies Journal (SSSJournal)**, Cilt. 5, ss. 2189-2199.

GÜLENER, Serdar ve Nebi Miş (2017). "Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Anayasal Tasarımı", **Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Ed. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, ss. 51-81.

GÜRBÜZ, Adem (2020). "Bir Siyaset Kurumu Eleştirisi Örneği: Politikada Bir Sarıçizmeli", **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 4, ss. 1275-1286.

GÜRBÜZ, Yaşar (1980). **Siyasal Sistemler**, 1. Baskı, İstanbul: May Yayınları.

GÜRCAN, Ertuğrul Cenk (2013). "Demokratik Seçim Sistemleri ve Türkiye", Ed. Murat Yılmaz, **Yeni Anayasa, Demokratik Konsolidasyon, Siyasal Partiler ve Seçim Rejimi**, Ankara: Başak Matbaacılık, ss. 63-120.

HACİİBRAHİMOĞLU, Zeki (2010). **Seçim Sistemleri ve Siyasi Partiler**, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

HAKYEMEZ, Yusuf Şevki (2003). "Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 52, Sayı. 4, ss. 69-92.

HALE, William (2014). **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

HALL, Peter A. and R. C. R. Taylor (1996). "Political Science and the Three New Institutionalism", **Political Studies**, Vol. 44, No. 5, pp. 936-957.

HAMAMCI, Duygu Pınar (2010). Patika Bağımlılığı: Patent ve Patika Bağımlılığı İlişkisi, **İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul.

HAMDEMİR, Berkan (2018). "Oy Hakkı ve Oy Hakkının Demokratik İlkeleri", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 171-199.

FREDERICK, William H. (2011). "War and Early Independence", Ed. William H. Frederick and Robert L. Worden, **Indonesia: A Country Study**, Washington, DC.: U.S. Government Printing Office, pp. 49-71.

HASEMAN, John B. (2011). "Historical Context", "Post-Suharto Reforms", Ed. William H. Frederick and Robert L. Worden, **Indonesia: A Country Study**, Washington, DC.: U.S. Government Printing Office, pp. 312-329.

HATİPOĞLU, M. Emre (2013). "Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 25-44.

HAZAN, Reuven Y. and Gerrit Voerman (2006). "Electoral Systems and Candidate Selection", **Acta Politica**, No. 41, pp. 146-162.

HEPER, Metin (2012). **Türkiye'de Devlet Geleneği**, 4. Baskı, Çev. Nalan Soyarık, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

HEYWOOD, Andrew (2012). **Siyasetin Temel Kavramları**, 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

HOLDEN, Barry (2007). **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, Ankara: Liberte Yayınları.

HOPKIN, Jonathan (2002). "The Comparative Method", Eds. David Marsh and Gerry Stoker, **Theories and Methods in Political Science**, 2nd Edition, Palgrave: Basingstoke, UK., pp.

HUNTINGTON, Samuel P. (1993). **The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century**, Oklahoma: University Oklahoma Press.

IŞIKLI, Alparslan (2006). "Alparslan Işıklı'nın Konuşması", **Çok Partili Hayat Ne Getirdi Ne Götürdü?**, Ed. Ulusal Eğitim Derneği, Ankara: Öztepe Matbaacılık, ss. 20-31.

İBA, Şeref (2017). **Siyasi Partiler ve Seçim Hukuku**, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

İMGA, Orçun (2004). "Endonezya'da Siyaset: Bağımsızlık Sonrası Dönemde Siyasi Yaşam ve Kurumlar", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 8, Sayı. 8-11, ss. 115-129.

İNAÇ, Hüsamettin (2018). "Türk Tipi Başkanlık Sistemi", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 329-346.

JOHARI, J. C. (1982). **Comparative Politics**, Third Edition and Enlarged Edition, New Delhi: Sterling Publishers.

JOHNSTON, Ron J., Mike F. Poulsen and Jim Forrest (2003). "The Ethnic Geography of New Zealand: A Decade of Growth and Change, 1991-2001", **Asia Pacific Viewpoint**, Vol. 44, No. 2, pp. 109-130.

JOWETT, B. and Lewis Campbell (1894). **Plato's Republic**, Vol. III, Notes, Oxford: The Clarendon Press.

KAHRAMAN, Mehmet (2012). **Türk Anayasa Hukukunda Cumhurbaşkanlığı**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

KAHRAMAN, Selçuk (2019). "Türkiye'de Siyasi Partilerin Resmi Metinlerinde ve Söylemlerinde Medya Analizi", Ed. Faruk Temel ve Ahmet Tarık Türkmenoğlu, **Medya ve Siyaset**, 1. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 265-324.

KAHRAMAN, Selçuk ve İsmail Sevinç (2020). "Fransa'da Çocuk Hakları ve Çocuk Politikalarının Yönetimi", **Çocuklara Yönelik Karşılaştırmalı Yönetsel Yapılar**, Ed. Yasemin Mamur Işıkçı ve Abdullah Dirikoç, 1. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, ss. 111-130.

KALAYCIOĞLU, Ersin (2014). "Karşılaştırmalı Siyaset: Giriş", Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 3. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 2-37.

KALKAN, Buğra (2015). "Yeni Kurumsal Siyaset", **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 14, Sayı. 3, ss. 559-583.

KAMALAK, İhsan (2014). "Türk Siyasal Sistemine (Yarı) Başkanlık Sisteminin İthalinin Sonuçları Üzerine Bir Deneme", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 367-394.

KAPANİ, Münci (2013). **Politika Bilimine Giriş**. 32. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

KAPLAN, Robert B. and Richard B. Baldauf Jr. (2003). "Language Planning in Indonesia", **Language and Language-in-Education Planning in the Pacific Basin**, Springer, pp. 83-102.

KARAGÖZ YERDELEN, Betül (2015). "Mutlak Monarşi(ler) Döneminde Siyasi Düşünce", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Önder Kutlu ve Betül Karagöz Yerdelen, 1. Baskı, İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 181-196.

KARAHAN, Hatice ve Erdal Tanas Karagöl (2014). "Ekonomik Performansın Temel Taşı: Siyasi İstikrar", **SETA Perspektif**, Sayı. 41, ss. 1-5.

KARATEPE, Şükrü (2017). **Sistem Söyleşileri: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Üzerine Söyleşiler**, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi.

KARDAM, Ahmet ve Sezgin Tüzün (1998). **Türkiye'de Siyasi Kutuplaşmalar ve Seçmen Davranışları**, Ankara: Veri Araştırma.

KARL, Terry L. (1995). "The Hybrid Regimes of Central America", **Journal of Democracy**, Vol. 6, No. 3, pp. 72-86.

KARPAT, Kemal H. (2012). **Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012**, 1. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

KARPAT, Kemal H. (2019). **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller**, 10. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

KATZ, Richard S. (2011). "Political Parties", Ed. Daniele Caramani, **Comparative Politics**, 2nd Edition, Oxford University Press, pp. 219-236.

KELEŞ, Ruşen (2009). **Yerinden Yönetim ve Siyaset**, 6. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

KELSO, Alexandra (2013). **Parliamentary Reform at Westminster**, Manchester University Press.

KEMAN, Hans (2011). "Comparative Research Methods", Ed. Daniele Caramani, **Comparative Politics**, 2nd Edition, Oxford University Press, pp. 50-64.

KESSELMAN, Mark, Joel Krieger and William A. Joseph (2019). "Introducing Comparative Politics", Eds. Mark Kesselman, Joel Krieger and William A. Joseph, **Introduction to Comparative Politics: Political Challenges and Changing Agendas**, 8th Edition, Boston: CENGAGE, pp. 1-37.

KILINÇ, Zeynel Abidin (2015). "Başkanlık Sistemi ve Güçlü Tek Parti Hükümeti", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, ss. 12-24.

KINDLEBERGER, Charles P. (1986). **The World in Depression: 1929-1939**, Los Angeles: University of California Press.

KING, Blair A. (2011). "Political Culture", "The Political Process", Ed. William H. Frederick and Robert L. Worden, **Indonesia: A Country Study**, Washington, DC.: U.S. Government Printing Office, pp. 253-285.

KIRIŞIK, Fatih ve Kübra Öztürk (2020). "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemiyle Kamu Yönetiminin Geliştirilmesi", **Adalet Dergisi**, Sayı. 65, ss. 167-200.

KIŞLALI, Ahmet Taner (1998). **Siyasal Sistemler**, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

KITSCHELT, Herbert (2007). "Party Systems", Eds. Carles Boix and Susan C. Stokes, **The Oxford Handbook of Comparative Politics**, First Edition, Oxford University Press, pp. 522-554.

KORKMAZ, Tuğrul (2012). "Fransa Cumhuriyeti", **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi, ss. 101-140.

KOSTADINOV, Boyan (2018). "Predicting the Next US President by Simulating the Electoral College", **Journal of Humanistic Mathematics**, Vol. 8, No. 1, pp. 64-93.

KÖKER, Levent (2004). "Rönesans ve Niccolo Machiavelli", **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 153-207.

KÖKTÜRK, Milay (2016). **Millet ve Milliyetçilik**, 1. Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınları.

KÖSEOĞLU, Özer ve Mehmet Zahid Sobacı (2018). "Başkanlık Sistemlerinde Yerel Yönetimler ve Cumhurbaşkanlığı Sistemine İlişkin Bir Değerlendirme", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 413-441.

KURLAND, Philip B. (1986). "The Rise and Fall of the Doctrine of Seperation of Powers", **Michingan Law Review**, Vol. 85, December, pp. 592-613.

KURTULUŞ, Rıza (2013). "Yeni Zelanda Tarihi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt. 43, Ankara: TDV Yayınları, ss. 437-439.

KUTLU, Önder (2012). **Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi**, 2. Baskı, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

KUTLU, Önder ve Sefa Usta (2013). "Polonya'da Yerel Yönetimler", **Dünyadan Yerel Yönetimler**. Ed. Murat Okçu ve Hüseyin Özgür, Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss. 507-544.

KUTLU, Önder ve Selçuk Kahraman (2017). "Türk Cumhurbaşkanlığı Sisteminin Kamu Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi", **Türk Anayasa Hukukunun Güncel Sorunları**, Ed. Ferhat Uslu, 1. Baskı, Sakarya: Beşköprü Yayınları, ss. 1-26.

KUTLU, Önder, İsmail Sevinç ve Selçuk Kahraman (2018). "Türkiye'de Kalkınma Planları Çerçevesinde Avrupa Birliği Katılım Sürecinin Değerlendirilmesi", **KMU Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt. 20, Sayı. 34, ss. 29-40.

KUTLU, Önder, Erhan Örselli ve Selçuk Kahraman (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Algısı: Konya Örneği", **Gençlik Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 6, Sayı. 14, ss. 55-82.

KUIPERS, Joel C. (2011). "The Geographic Context", Ed. William H. Frederick and Robert L. Worden, **Indonesia: A Country Study**, Washington, DC.: U.S. Government Printing Office, pp. 98-106.

KUZU, Burhan (2012). **Her Yönü ile Başkanlık Sistemi**, 2. Baskı, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

KÜÇÜK, Adnan (2013). "Yeni Anayasada Siyasi Partiler Rejimi", Ed. Murat Yılmaz, **Yeni Anayasa, Demokratik Konsolidasyon, Siyasal Partiler ve Seçim Rejimi**, Ankara: Başak Matbaacılık, ss. 31-61.

KÜÇÜKYAZICI, Güneş (2014). "Literature Review on Organizational Path Dependence", **GAU Journal of Social and Applied Sciences**, Vol. 6, Issue. 10, ss. 60-71.

LAMBA, Mustafa ve Hamza Ateş (2018). "Başkanlık Sistemi Uygulanan Ülkelerde Siyasi Partilerin ve Seçim Sistemlerinin Değerlendirilmesi: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi İçin Çıkarılacak Dersler", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 99-134.

LANDMAN, Todd (2009). **Issues and Methods in Comparative Politics**, Third Edition, London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

LANDMAN, Todd and Carvalho, Edzia (2017). **Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction**, 4th Edition, New York: Routledge.

LANE, Ruth (2011). **Karşılaştırmalı Siyaset Sanatı**, Çev. Zeynel Abidin Kılınç, 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.

LANE, Jan Erik and Svante O. Ersson (1999). **Politics and Society in Western Europe**, London: SAGE Publications.

LARCHER, Pierre-Henri (1844). **Larcher's Notes on Herodotus**, Vol. II, London: Whittaker & CO.

LASKI, Harold J. (2015). **Parliamentary Government in England: A Commentary**, New York: Routledge.

LAWLESS, Harry T. and Hildegarde Heymann (2010). "Descriptive Analysis", **Sensory Evaluation of Food: Principles and Practices**, Ed. H. T. Lawless and H. Heymann, New York: Springer, pp. 227-257.

LEVI, Margaret (2009). "Reconsiderations of Rational Choice in Comparative and Historical Analysis, Eds. Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman, **Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 117-133.

LEVINE, Stephen (1979). **The New Zeland Political System: Politics in a Small Society**, Sydney: Allen and Unwin.

LEVINE, Stephen (2004). "Parliamentary Democracy in New Zeland", **Parliamentary Affairs**, Vol. 57, Issue. 3, pp. 646-665.

LEWIS, Bernard (1959). "Democracy in Turkey", **Middle Eastern Affairs**, Vol. 10, No. 11, pp. 55-66.

LEWIS, N. and W. Moran (1998). "Restructuring, Democracy, and Geography in New Zealand", **Environment and Planning C: Government and Policy**, Vol. 16, No. 2, pp. 127-153.

LEWIS, Paul G. (2006). "Party States and State Parties", Eds. Richard S. Katz and William Crotty, **Handbook of Party Politics**, London: SAGE Publications, pp. 471-482.

LIDDLE, R. William (1996). "The Islamic Turn in Indonesia: A Political Explanation", **The Journal of Asian Studies**, Vol. 55, No. 3, pp. 613-634.

LIJPHART, Arend (1971). "Comparative Politics and the Comparative Method", **The American Political Science Review**, Vol. 65, No. 3, pp. 682-693.

LIJPHART, Arend (1975). "The Comparable-Case Strategy in Comparative Research", **Comparative Political Studies**, No. 8, pp. 158-177.

LIJPHART, Arend (1984). **Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries**, New Haven: Yale University Press.

LIJPHART, Arend (1987). "The Demise of the Last Westminster System? Comments on the Report of New Zealand's Royal Commission on the Electoral System", **Electoral Studies**, Vol. 6, Issue. 2, pp. 97-103.

LIJPHART, Arend (1994). **Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990**. Oxford: Oxford University Press.

LIJPHART, Arend (1995). **Çağdaş Demokrasiler: Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin Yayınevi.

LIJPHART, Arend (2006). **Demokrasi Motifleri**, Çev. Güneş Ayas ve Utku Umut Bulsun, 1. Baskı, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

LIJPHART, Arend (2012). **Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries**, Second Edition, London: Yale University Press.

LIM, Timothy C. (2006). **Doing Comparative Politics: An Introduction to Approaches and Issues**, Colorado: Lynne Rienner Publishers.

LINZ, Juan J. (1978). **The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Requilibration**. Baltimore: John Hopkins University Press.

LINZ, Juan J. (1994). "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make A Difference?", Ed. Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, **The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives**, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, pp. 3-87.

LINZ, Juan J. (1995). "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", **Demokrasinin Küresel Yükselişi**, Ed. Larry Diamond ve Marc F. Plattner, Ankara: Yetkin Yayınevi, ss. 143-160.

LIPSET, Seymour Martin and Rokkan, Stein (1967). "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction", **Party Systems and Voter Allignments: Cross-national Perspectives**, Ed. S. M. Lipset and S. Rokkan, New York: Free Press, pp. 1-64.

LIPSET, Seymour Martin (1986). **Siyasal İnsan**, Çev. Mete Tunçay, Ankara: Teori Yayınları.

LOWNDES, Vivien (2002). "Institutionalism", Ed. Gerry Stoker and David Marsh, **Theory and Methods in Political Science**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 90-108.

LUDWIKOWSKI, Rett R. (2003). "Latin American Hybrid Constitutionalism: The United States Presidentialism in the Civil Law Melting Pot", **Boston University International Law Journal**, Vol. 21, No. 1, pp. 29-61.

MACHIAVELLI, Niccolo (1999). **Prens**, Çev. Canan Eyi, İstanbul: Gün Yayıncılık.

MAINWARING, Scott (1993). "Presidentialism, Multipartism and Democracy: The Difficult Combination", **Comparative Political Studies**, Vol. 26, Issue. 2, pp. 198-228.

MAINWARING, Scott (1998). Party Systems in the Third Wave, **Journal of Democracy**, Vol. 9, Issue. 3, pp. 67-81.

MAINWARING, Scott and Timothy R. Scully (1995). **Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America**. Stanford: Stanford University Press.

MAINWARING, Scott and S. Shugart (1997). "Juan Linz, Presidentialism, and Democracy A Critical Appraisal", **Comparative Politics**, No. July, pp. 449-471.

MAIR, Peter (1996). "Party Systems and Structures of Competition", Eds. Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris, **Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective, Thousand Oaks**, CA: Sage Publications, pp. 83-106.

MARCH, James G. and Johan P. Olsen (1984). "The New Institutionalism: Organizational Factors in Political Life", **The American Political Science Review**, Vol. 78, No. 3, pp. 734-749.

MARCH, James G. and Johan P. Olsen (1996). "Institutional Perspectives on Political Institutions", **Governance**, Vol. 9, Issue. 3, pp. 247-264.

MARDİN, Şerif (1973). "Center-Periphery: A Key to Turkish Politics", **Daedalus**, Winter, pp. 169-190.

MARSHALL, Hon J. R. (1955). "The New Zealand Cabinet", **Political Science**, Vol. 7, No. 1, pp. 3-10.

MAYHEW, Anne (1987). "The Beginnings of Institutionalism", **Journal of Economic Issues**, Vol. 21, No. 3, pp. 971-998.

McGEE, David (2017). **Parliamentary Practice in New Zealand**, Fourth Edition, Aucland: Oratia Books.

MEADWELL, Hudson (2005). "Instutions and Political Rationality", Ed. Andre Lecours, **New Institutionalism: Theory and Analysis**, Toronto: Toronto University Press, pp. 80-98.

MERRIAM, Charles Edward (1941a). **What is Democracy?**. Chicago: University of Chicago Press.

MERRIAM, Charles Edward (1941b). "The Meaning of Democracy", **The Journal of Negro Education**, Vol. 10, No. 3, pp. 309-317.

METİN ALTUNOK, Hatice (2012). "Amerika Birleşik Devletleri", **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi, ss. 69-100.

METİN, Yüksel (2013). "Federal Almanya", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 51-88.

MICHELS, Robert (1959). **Political Parties**, New York: Dover Publications, Inc.

MIGLIORINI, Luigi Mascilli (2014). "Machiavelli ve İslam Dünyası: Modernitenin Genel Konularına Karşılaştırmalı Bir Bakış", **Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite**, Ed. Cemal Bali Akal, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ss. 104-110.

MITCHELL, Austin (1968). "Caucus: The New Zealand Parliamentary Parties", **Journal of Commonwealth Political Studies**, Vol. 6, No. 1, pp. 3-33.

MİŞ, Nebi ve Burhanettin Duran (2017). "Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi", **Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Ed. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, ss. 15-50.

MİŞ, Nebi ve M. Erkut Ayvaz (2017). "Demokratik Hükümet Sistemlerinde Devlet Başkanı/Cumhurbaşkanı Siyasal Parti İlişkisi", **Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Ed. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, ss. 281-319.

MUIU, Mueni and Guy Martin (2009). "Indigenous African Political Systems and Institutions", **A New Paradigm of the African State**, Ed. Muiu Mueni and Guy Martin, New York: Palgrave Macmillan, pp. 23-47.

MULGAN, Richard (2004). **Politics in New Zeland**, Third Edition, Auckland: Auckland University Press.

MÜLLER, Wolfgang C. (2011). "Governments and Bureaucracies", Ed. Daniele Caramani, **Comparative Politics**, 2nd Edition, Oxford University Press, pp. 141-161.

NAGEL, Jack H. (2004). "New Zealand: Reform by (Nearly) Immaculate Design", Eds. Josep M. Colomer and Bernard Grofman, New York: Palgrave Macmillan, pp. 530-543.

NEUSTADT, Richard E. (2000). "Presidential Power", **Principles and Practice of American Politics: Classic and Contemporary Readings**, Ed. Samuel Kernell and Steven S. Smith, Washington, DC.: CQ Press, pp. 334-358.

NEWTON, Kenneth and Jan W. van Deth (2010). **Foundations of Comparative Politics**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.

NİŞANCI, Şükrü ve Abdulkadir Özdemir (2017). "Dünyada Uygulanan Seçim Sistemleri Işığında Türkiye için Alternatif Seçim Sistemi Önerileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 21, Sayı. 2, ss. 723-745.

NOHUTÇU, Ahmet (2018). **Anayasa Hukuku**, 13. Baskı, Ankara: Savaş Yayınevi.

NORRIS, Pippa (1997). "Choosing Electoral Systems: Proportional, Majoritarian and Mixed Systems", **International Political Science Review**, Vol. 18, No. 3, pp. 297-312.

NORRIS, Pippa (2004). **Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behaviour**, Cambridge University Press.

NUGENT, Neill (2017). "The Crisis and the EU's Institutions, Political Actors, and Processes", Eds. Desmond Dinan, Neill Nugent and William E. Paterson, **The European Union in Crisis**, First Edition, London: Palgrave, pp. 167-187.

OBER, Josiah (2005). "Aristotle's Natural Democracy", Eds. Richard Kraut and Steven Skultety, **Aristotle's Politics: Critical Essays**, New York: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., pp. 223-236.

OĞUZ, Mustafa Cem ve Nafiz Tok (2016). "John Locke: Klasik Liberal Siyaset Felsefesinin Temelleri", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Hamit Emrah Beriş ve Fatih Duman, Ankara: Orion Kitabevi, ss. 463-497.

OKTAY, Cemil (2014). "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Yarı-Başkanlık Rejimi: Fransa", Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 3. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 67-97.

OKYAYUZ, Mehmet (2014). "Federal Almanya'nın Siyasi Sistemi: Araştırma Alanının Gelişimi, Sorunsalları ve Sistemin Yapısı", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 255-288.

O'DONNELL, Guillermo A. (2011). "Democracy, Law, and Comparative Politics", **Studies in Comparative International Development**, Vol. 36, No. 1, pp. 7-36.

O'NEIL, Patrick H. (2007). **Essentials of Comparative Politics**, Second Edition, New York-London: W.W. Norton & Company, Inc.

ONGARO, Edoardo (2011). "The Role of Politics and Institutions in the Italian Administrative Reform Trajectory", **Public Administration**, Vol. 89, No. 3, pp. 738-755.

ÖKTEN, Kaan Harun (2014). "Luther ve Machiavelli: Özgürlük, Devlet ve Hıristiyanlık", **Machiavelli, Makyavelizm ve Modernite**, Ed. Cemal Bali Akal, 2. Baskı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ss. 138-157.

ÖNALP, Gökbörü (2018). "Demokrasi, Siyasal Partiler ve Türkiye", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 133-167.

ÖRGÜN, Faruk (1999). **Dar Gelen Gömlek Başkanlık Sistemi**, İstanbul: Bilge Yayıncılık.

ÖRSELLİ, Erhan (2016). **Türkiye'de Yargıya Güven**, Konya: Çizgi Kitabevi

ÖZBUDUN, Ergun (2004). **2002 Seçimleri Işığında Türk Siyasetinde Eğilimler**, 1. Baskı, Ankara: TÜBİTAK Matbaası.

ÖZBUDUN, Ergun (2011). **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ÖZBUDUN, Ergun (2016). **Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

ÖZDAL, Barış (2013). **Avrupa Birliği**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.

ÖZDEMİR, Ali Murat ve Hürkan Çelebi (2014). "Başkanlık Sistemi, Birikim Stratejileri ve Yeni Hukuk: Türkiye'de Hükümeti Biçimlendirmek", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 323-347.

ÖZDEMİR, Abdülkadir (2019). **Hükümet Sistemleri: Uygulamalar ve Karşılaştırmalar**, 1. Basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

ÖZDEMİRAY, Sema Müge ve Önder Kutlu (2020a). "Tarihsel Kurumsalcılık Ekseninde Türk Mülki İdare Sistemi", **Türk İdare Dergisi**, Yıl. 91, Sayı. 489, ss. 233-266.

ÖZDEMİRAY, Sema Müge ve Önder Kutlu (2020b). "Sosyolojik Kurumsalcılık Ekseninde Mülki İdare Amirlerinin Mesleki Rol Algıları", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 1, ss. 165-196.

ÖZGÜN, Cengiz (2019). "Siyasal Liderlik Açısından Yönetime Bakış", **Türkiye'de Yeni Bir Yönetim Modeli: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, Ed. Fahri Erenel ve M. Fatih Çınar, 1. Baskı, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, ss. 137-170.

ÖZMEN, Yaşar Pınar (2019). **Hükümet Sistemlerinin Karşılaştırılması: Latin Amerika, Asya ve Doğu Avrupa Ülkeleri**, 1. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi.

ÖZSOY BOYUNSUZ, Şule (2017). **Dünyada Başkanlık Sistemleri: Karşılaştırmalı Bir Analiz**, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

ÖZTÜRK, Namık Kemal (2018). "Amerikan Başkanlık Sistemi ve Bürokrasi", **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi: Kamu Yönetiminde Değişim**, Ed. Yüksel Demirkaya, 1. Baskı, İstanbul: Hiper Yayıncılık, ss. 199-247.

ÖZTÜRK, Namık Kemal (2019). **Anayasa Hukuku**, Güncellenmiş 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

PALMER, Matthew S. R. (1994). "Collective Cabinet Decision Making in New Zealand", Eds. Michael Laver and Kenneth A. Shepsle, **Cabinet Ministers and Parliamentary Government**, Cambridge University Press, pp. 226-250.

PALMER, Matthew S. R. (2007). "New Zealand Constitutional Culture", **New Zealand Universities Law Review**, Vol. 22, pp. 565-596.

PARLAK, Bekir (2002). "Avrupa Birliği Perspektifinden Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim İlişkileri", **Türkiye'de Yerel Yönetimler**, Ed. Bekir Parlak ve Hüseyin Özgür, 1. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 39-72.

PASQUINO, Gianfranco (2007). "The Advantages and Disadvantages of Semi-Presidentialism: A West European Perspective", **Semi-Presidentialism Outside Europe**, Eds. Robert Elgie and Sophia Moestrup, New York: Routledge, pp. 14-29.

PEREIRA, Carlos and Melo, Marcus André (2012). The Surprising Success of Multiparty Presidentialism, **Journal of Democracy**, Vol. 23, No. 3, pp. 156-170.

PETERS, B. Guy (1998). **Comparative Politics: Theory and Methods**, New York: New York University Press.

PETERS, B. Guy (2011). "Approaches in Comparative Politics", Ed. Daniele Caramani, **Comparative Politics**, 2nd Edition, Oxford University Press, pp. 37-49.

PFIFFNER, James P. (2005). **The Modern Presidency**, Fourth Edition, Belmont: Thomson & Wadsworth.

PHILLIPS, Jock (2003). "Notes: The Online Encyclopedia of New Zealand", **New Zealand, Journal of History**, Vol. 37, No. 1, pp. 80-89.

PIZZORNO, Alessandro (2015). "Rasyonellik ve Tanıma", Ed. Donatella Della Porta ve Michael Keating, **Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler**, 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 201-214.

PLATON (2019). **Devlet**, Çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, 26. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

POWELL, G. Bingham (1982). **Contemporary Democracies: Participation, Stability, and Violence**, Cambridge: Harvard University Press.

PRZEWORSKI, Adam and Henry Teune (1982). **Logic of Comparative Social Inquiry**, Krieger Publishing Company.

PRZEWORSKI, Adam (2007). "Is the Science of Comparative Politics Possible?", Eds. Carles Boix and Susan C. Stokes, **The Oxford Handbook of Comparative Politics**, First Edition, Oxford University Press, pp. 147-171.

RAAFLAUB, Kurt A. (1996). "Equalities and Inequalites in Athenian Democracy", Ed. Josiah Ober and Charles Hedrick, **Demokratia: A Conversation om Democracies, Ancient and Modern**, New Jersey: Princeton University Press, pp. 139-174.

RAE, Douglas (1971). **The Political Consequences of Electoral Laws**, Second Edition, New Haven: Yale University Press.

RATTANASEVEE, Pattharapong (2014). "Leadership in ASEAN: The Role of Indonesia Reconsidered", **Asian Journal of Political Science**, Vol. 22, Issue. 2, pp. 113-127.

RAY, Samirendran N. (2004). **Modern Comparative Politics: Approaches, Methods, and Issues**, New Delhi: Prencite-Hall of India Private Limited.

REICHLEY, A. James (2000). **The Life of the Parties: A History of American Political Parties**, Toronto: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

REMMER, Karen L. (2008). "The Politics of Institutional Change: Electoral Reform in Latin America, 1978-2002", **Party Politics**, Vol. 14, Issue. 1, pp. 5-30.

ROBERT, Jacques (1998). **Batı'da Din-Devlet İlişkileri: Fransa Örneği**, Çev. İzzet Er, İstanbul: İz Yayıncılık.

RODDEN, Jonathan (2009). "Back to the Future: Endogenous Instutions and Comparative Politics, Eds. Mark Irwing Lichbach and Alan S. Zuckerman, **Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure**, 2nd Edition, Cambridge University Press, pp. 333-357.

ROGOWSKI, Ronald and Kayser, Mark Andreas (2002). "Majoritarian Electoral Systems and Consumer Power: Price-Level Evidence from the OECD Countries", **American Journal of Political Science**, Vol. 46, No. 3, pp. 526-539.

ROKKAN, Stein (1970). **Citizens Elections Parties: Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development**, New York: David McKey.

ROSKIN, Michael G. (2009). **Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür**, Ankara: Adres Yayınları.

ROUSSEAU, Jean Jacques (1994). **The Social Contract**, Translated by Christopher Betts, New York: Oxford University Press.

SAMUELS, David (2007). "Seperation of Powers", Eds. Carles Boix and Susan C. Stokes, **The Oxford Handbook of Comparative Politics**, First Edition, Oxford University Press, pp. 703-726.

SANAL, Türker (1997). **Türkiye'nin Hükümetleri**, Ankara: Sim Matbaacılık.

SANTAS, Gerasimos (2006). **The Blackwell Guide to Plato's Republic**, New Jersey: Wiley Publishing.

SARIBAY, Ali Yaşar (2001). **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul: Alfa Yayınları.

SARTORI, Giovanni (1965). **Democratic Theory**, New York: Frederick A. Praeger Publishers.

SARTORI, Giovanni (1970). "Concept Misformation in Comparative Politics", **The American Political Science Review**, Vol. 64, No. 4, pp. 1033-1053.

SARTORI, Giovanni (1976). **Parties and Party Systems: A Framework for Analysis**, Cambridge: Cambridge University Press.

SARTORI, Giovanni (1997). **Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği: Yapılar, Özendiriciler ve Sonuçlar Üzerine Bir İnceleme**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin Yayınları.

SARTORI, Giovanni (2017). **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş**, Çev. Tunçer Karamustafaoğulları ve Mehmet Turhan, 3. Baskı, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

SATIR, Mehmet Emin (2020). "Yeni Zelanda'da Meydana Gelen Terör Eyleminin Uluslararası Medyada Sunuluş Biçimleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi", **Atatürk İletişim Dergisi**, Sayı. 19, ss. 5-22.

SAYARI, Sabri (2013). "Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 123-143.

SAYARI, Sabri ve Hasret Dikici Bilgin (2013). "Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 5-24.

SAYARI, Sabri (2014). "Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Başkanlık Rejimi: ABD", Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Deniz Kağnıcıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 3. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, ss. 98-123.

SCOTT, W. Richard (2010). "Reflections: The Past and Future of Research on Institutions and Institutional Change", **Journal of Change Management**, Vol. 10, No. 1, pp. 5-21.

SERDAROĞLU, Rıfat (2001). **Türkiye'de Sistem Sorunu**, Ankara: Kanomat Matbaacılık.

SERTEL, Murat ve Ersin Kalaycıoğlu (1995). **Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Yöntemi Tasarımına Doğru**, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

SEZEN, Saim (2000). **Seçim ve Demokrasi**, 2. Baskı, Ankara: Gündoğan Yayınları.

SHUGART, Matthew and John M. Carey (1992). **Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics**, Cambridge: Cambridge University Press.

SIAROFF, Alan (2003). "Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction", **European Journal of Political Research**, No. 42, pp. 287-312.

SIBLEY, Chris G., William James Hoverd and James H. Liu (2011). "Pluralistic and Monocultural Facets of New Zealand National Character and Identity", **New Zealand Journal of Psychology**, Vol. 40, No. 3, pp. 19-29.

SİSTEMBÖLÜKBAŞI, Şaban (2001). **Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler**, 1. Baskı, Ankara: Nobel Yayın.

SLUYTERMAN, Keetie (2017). "Decoloniation and the Organisation of the International Workforce: Dutch Multinationals in Indonesia, 1945-1967", **Journal Business History**, Vol. 62, Issue. 7, pp. 1182-1201.

SMITH, Gordon (1976). **Politcs in Western Europe: A Comparative Anaysis**, 2nd Edition, London: Heinemann Educational Books.

SOBACI, Mehmet Zahid ve Özer Köseoğlu (2016). **Başkanlık Sistemlerinde Yerel Yönetimler: ABD, Brezilya, Şili, Endonezya ve Güney Kore**, Ankara: SETA Yayınları.

SOBACI, Mehmet Zahid ve Özer Köseoğlu (2017). "Başkanlık Sistemlerinde Yerel Yönetimler: ABD, Brezilya, Şili, Endonezya ve Güney Kore", **Türkiye'de Siyasal Sistemin Dönüşümü ve Cumhurbaşkanlığı Sistemi**, Ed. Nebi Miş ve Burhanettin Duran, 3. Baskı, İstanbul: SETA Kitapları, ss. 321-377.

SOMUNCUOĞLU, Ecehan (2012). "İsrail Devleti", **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi, ss. 339-383.

SOYSAL, Mümtaz (2014). "Türk Siyasal Sistemi Üzerine Görüşler", **(Yarı) Başkanlık Sistemi ve Türkiye**, Der. İhsan Kamalak, İstanbul: Kalkedon Yayınları, ss. 349-365.

SÖZEN, Yunus (2013). "Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler", **Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar**, Ed. Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, 1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss. 45-74.

SUPARLAN, Parsudi (2003). "Bhinneka Tunggal Ika: Keanekaragaman Sukubangsa atau Kebudayaan?", **Jurnal Antropologi Indonesia**, No. 72, pp. 24-37.

SÜPHANDAĞLI, Sabri (1974). **4 Ülke 4 Sistem: Mao Çini, Endonezya, Japonya, Hongkong**, İzmir: Ticaret Matbaacılık.

STEINMO, Sven (2015). "Tarihsel Kurumsalcılık", **Sosyal Bilimlerde Yaklaşımlar ve Metodolojiler**, Ed. Donatella Della Porta ve Michael Keating, 1. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları, ss. 151-174.

STEPAN, Alfred ve Cindy Skach (1994). "Presidentialism and Parliamentarism in Comparative Perspective", Ed. Juan J. Linz and Arturo Valenzuela, **The Failure of Presidential Democracy: Comparative Perspectives**, Baltimore and London: The John Hopkins University Press, pp. 119-136.

STERNSHER, Bernard (1975). "The Emergence of the New Deal Party System: A Problem in Historical Analysis of Voter Behavior", **The Journal of Interdisciplinary History**, Vol. 6, No. 1, (Summer), pp. 127-149.

STRAUSS, Leo (1959). **What is Political Philosophy?**, New York: Free Press.

ŞAHİN, Bican (2013). "İspanya", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 89-109.

ŞAHİN, Mustafa Ozan (2015). "Eski Yunan'da Siyasi Düşünce", **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ed. Önder Kutlu ve Betül Karagöz Yerdelen, 1. Baskı, İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 49-80.

ŞEN, İlker Gökhan (2005). "1919'dan 2000'e Finlandiya: Anayasal ve Siyasi Gelişmeler", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 7, Sayı. 2, ss. 227-264.

ŞENEL, Alaeddin (2008). **Siyasal Düşünceler Tarihi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

ŞENGÜL, Ramazan (2012). "Fransa'da Yerinden Yönetim Politikalarının Belediye Yönetimine Etkileri", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt. 9, Sayı. 20, ss. 31-44.

ŞİNİK, Bilal (2012). **Avrupa'dan Karşılaştırmalı Yerel Yönetim Örnekleri: Fransa, Macaristan, Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

TAAGEPERA, Rein (2007). "Electoral Systems", Eds. Carles Boix and Susan C. Stokes, **The Oxford Handbook of Comparative Politics**, First Edition, Oxford University Press, pp. 678-702.

TANIYICI, Şaban ve Birol Akgün (2008). **Amerikan Başkanlığı: Cumhuriyetten İmparatorluğa**, Ankara: Orion Kitabevi.

TANIYICI, Şaban ve Selçuk Kahraman (2017). "Migrants, Refugess, and the Future of Multiculturalism in the West", Second Edition, **1st ISSMC: Hegemony-Counter Hegemony**. No. 18, Konya: NEU Publishing, pp. 883-894.

TANNENBAUM, Donald G. (2017). **Siyasi Düşünce Tarihi**, Çev. Özgüç Orhan, 10. Baskı, Ankara: BB101 Yayınları.

TANÖR, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu (2002). **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 4. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

TAYLOR, Jean Gelman (2008). **Indonesia: Peoples and Histories**, Yale University Press.

TEKİN, Yusuf (2015). **Başkanlık Sistemi ve Kuvvetler Ayrılığı Tartışmaları**, 1. Baskı, Ankara: Kesit Yayınları.

TEZİÇ, Erdoğan (1967). "Mart 1967 Fransız Seçimleri", **İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 1, ss. 40-48.

TEZİÇ, Erdoğan (2009). **Anayasa Hukuku**, 13. Baskı, İstanbul: Beta Yayıncılık.

THELEN, Kathleen (1999). "Historical Instutionalism in Comparative Politics", **Annual Review of Political Science**, Vol. 2, pp. 369-404.

TILLY, Charles (2007). **Democracy**, Cambridge: Cambridge University Press.

TOKSÖZ, Fikret, vd. (2009). **Yerel Yönetim Sistemleri**, İstanbul: TESEV Yayınları.

TOMSA, Dirk (2008). **Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Suharto Era**, London: Routledge.

TORFING, Jacob (2009). "Rethinking Path Dependence in Public Policy Research", **Critical Policy Studies**, Vol. 3, Issue. 1, pp. 70-83.

TOSUN, Tanju (2016). **2023'e Doğru Türkiye'de Siyaset: Partiler ve Seçimler**, 1. Baskı, Ankara: Orion Kitabevi.

TSEBELIS, George (1990). **Rational Choice in Comparative Politics**, California: University California Press.

TUNA, Ahmet Nusret ve Sedat Akay (1988). **Yüksek Seçim Kurulu Kararları ve Bütün Değişiklikleri ile Siyasi Partiler ve Seçim Kanunları**, Ankara: Acar Matbaacılık.

TUNCAY, Suavi (1996). **Parti İçi Demokrasi ve Türkiye**, Ankara: Gündoğan Yayınları.

TUNCER, Erol (1995). "Çok Partili Dönemde Seçim Uygulamaları", **Türkiye İçin Nasıl Bir Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları**, Ed. Hikmet Sami Türk ve Erol Tuncer, TESAV Yayınları, ss. 45-122.

TUNCER, Erol (2003). **Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877-2002)**. Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: TESAV Yayınları.

TUNÇ, Ahmet (2019). **Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Yeniden Yapılanan Türk Kamu Yönetimi**, 1. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.

TUNÇAY, Mete (2005). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÜLEN, Hikmet (2011). "Milletvekillerinin Seçim Çevrelerine Dağıtımı Sorunu ve Anayasa Mahkemesinin 2011/39 Sayılı Kararı", **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt. 15, Sayı. 4, ss. 289-325.

TÜRK, Hikmet Sami (1995). "Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi?", **Türkiye İçin Nasıl Bir Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları**, Ed. Hikmet Sami Türk ve Erol Tuncer, TESAV Yayınları, ss. 1-43.

TÜRK, Hikmet Sami (2006). "Seçim, Seçim Sistemleri ve Anayasal Tercih", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Sayı. 23, ss. 75-112.

TÜRK, Hikmet Sami ve Erol Tuncer (1995). **Türkiye İçin Nasıl Bir Sistem Önerileri, Seçim Uygulamaları**, TESAV Yayınları.

TÜSİAD (2001). **Seçim Sistemi ve Siyasi Partiler Araştırması**, Proje Ekibi: Ahmet Demirel, Ferhat Kentel, vd., Cilt-II, Ana Rapor, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

UFEN, Andreas (2017). "Party Residentialization in Post-Suharto Indonesia", **Contemporary Politics**, Vol. 24, No. 3, pp. 306-324.

URBINATI, Nadia (2006). **Representative Democracy: Principles and Genealogy**, University of Chicago Press.

URWIN, Derek W. (1970). "Social Cleavages and Political Parties in Belgium: Problems of Institutionalization", **Political Studies**, Vol. 18, No. 3, pp. 320-340.

UYGUN, Oktay (2010). "Demokrasinin Çoğunlukçu ve Çoğulcu Modelleri: İki Bin Beş Yüz Yıllık Bir Tartışmanın Analizi", **Çoğulcu Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkilemi ve İnsan Hakları Toplantısı**, Haz. Ece Göztepe, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, ss. 22-80.

UZELTÜRK TAHMAZOĞLU, Sultan (2006). "Türk Anayasa Mahkemesi Kararlarında Seçim Sistemleri", **Anayasa Yargısı**, Cilt. 23, ss. 237-278.

VASKE, Jerry J. (2019). **Survey Research and Analysis**, 2nd Edition, Sagamore-Venture.

VICKERS, Adrian (2013). **Komünistlerden İslamcılara Bir 20. Yüzyıl Tarihi: Endonezya**, Çev. Attila Tuygan, 1. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

VITTACHI, Tarzie (1975). **İfrit Avı: Endonezya'da Komünizme İndirilen Öldürücü Darbe**, Çev. Cemal Karaağaçlı, Neşreden: Mehmet Şevki Eygi, İstanbul: Bedir Yayınevi.

WARE, Alan (2001). **Political Parties and Party Systems**, Oxford: Oxford University Press.

WATTENBERG, Martin (1999). **The Decline of American Political Parties: 1952-1996**, London: Harvard University Press.

WEATHERBEE, Donald E. (2013). **Indonesia in Asean: Vision and Reality**, Singapore: ISEAS Publishing.

WEINTRAUB, Andrew N. (2011). "Introduction", Ed. Andrew N. Weintraub, **Islam and Popular Culture in Indonesia and Malaysia**, London: Routledge, pp. 1-18.

WILSON, Woodrow (1992). "Committee or Cabinet Government", **Parliamentary Versus Presidential Government**, Ed. Arend Lijphart, New York: Oxford University Press.

WOLINETZ, Steven B. (2006). "Party Systems and Party System Types", Eds. Richard S. Katz and William Crotty, **Handbook of Party Politics**, London: SAGE Publications, pp. 51-62.

YAVAŞ, Gökçen (2012). "İtalya Cumhuriyeti", **Çağdaş Siyasal Sistemler**, Ed. Burhan Aykaç ve Şenol Durgun, 1. Baskı, Ankara: Binyıl Yayınevi, ss. 196-249.

YAVUZ, Bülent (2013). "Parlamenter Sistem: İngiltere", **Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri**, Ankara: Ak Parti Ar-Ge Başkanlığı, ss. 16-49.

YAYLA, Atilla (2015). **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

YAYLA, Atilla (2017). **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, 4. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.

YAZICI, Serap (2013). **Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri: Türkiye İçin Bir Değerlendirme**, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

YENİGÜN, Cüneyt ve Selman Duran (2010). "Endonezya: Çatışmadan Demokrasiye", **Dünya Çatışmaları**, Ed. Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Cilt. 2, Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 463-486.

YILDIRIM, Hurşit (2017). **Parlamenter Sistem Krizleri ve Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi**, 1. Baskı, İstanbul: Pozitif Yayınları.

YILMAZ, Aytekin (1994). **Etnik Ayrımcılık: Türkiye, İngiltere, Fransa, İspanya**, Ankara: Vadi Yayınları.

YULIANA, Evi (2018). Şer'i Hukuk Uygulamasında Din Özgürlüğü: Endonezya'nın Açe Bölgesinde Gayrimüslimlere İslam Ceza Hukuku Uygulanması Örneği, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya.

ZABCI, Filiz Çulha (2005). "John Locke: Liberalizmin Düşüncedeki Öncüsü", **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı ve Reyda Ergün, 1. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, ss. 101-232.

ZABUNOĞLU, Hamdi Gökçe (2018). "Tarihsel Süreçte Türkiye'de Uygulanan Seçim Sistemleri", Ed. Atıl Cem Çiçek, Adem Çelik ve Berkan Hamdemir, **Siyasal Partiler, Seçim Sistemleri ve Türkiye**, Ankara: Gece Akademi, ss. 285-312.

ZAHARIADIS, Nikolaos (1997). **Theory, Case, and Method in Comparative Politics**, New York: Harcourt Brace College Publishers.

ZARISKI, Raphael (1960). "Party Factions and Comparative Politics: Some Preliminary Observations", **Midwest Journal of Political Science**, Vol. 4, No. 1, pp. 27-51.

WEB KAYNAKLAR

ALSTON, Lee J. and Andres Gallo (2002). "The Erosion of Legitimate Government: Argentina, 1930-1947", https://users.nber.org/~confer/2002/daes02/alston.pdf, (Erişim Tarihi: 16.01.2020).

ATANUR, Mahmut (2019). "Endonezya'da Widodo Seçimi Kazandı", Anadolu Ajansı, 21.05.2019, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/endonezyada-widodo-secimi-kazandi/1483161, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

BAG, Mustafa (2019). "Endonezya'da Oy Verme İşlemi Sona Erdi", Euronews, 17.04.2019, https://tr.euronews.com/2019/04/17/dunyanin-en-kalabalik-musluman-ulkesi-endonezya-da-halk-sandik-basinda, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

BERKTAY, Halil (2019). "Patika Bağımlılığı", https://serbestiyet.com/yazarlar/patika-bagimliligi-2999/, (Erişim Tarihi: 15.02.2020).

BBC (2005). "Endonezya'da Özgür Açe Hareketi'ne Af", 30 Ağustos 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/08/050830_aceh_amnesty.shtml, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

BBC (2018). "Fransız Polisi Lise Öğrencilerini Diz Çöktürerek Gözaltına Aldı", 7 Aralık 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46481469, (Erişim Tarihi: 28.11.2020).

BBC (2019a). "Endonezya'da Seçim Protestoları", 22 Mayıs 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48304523, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

BBC (2019b). "Hangi Ülkede Kaç Türk Vatandaşı Yaşıyor?", 6 Şubat 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47134873, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

BBC (2020a). "Yeni Zelanda'da İlk Kez Yerli Halktan Bir Kadın Dışişleri Bakanlığı'na Atandı", 2 Kasım 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54778973, (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

BBC (2020b). "Jacinda Ardern: Yeni Zelanda Başbakanı Canlı Tartışma Programında 'Uzun Zaman Önce Esrar Kullandım' Dedi", 1 Ekim 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54370387, (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

BBC (2020c). "Yeni Zelanda'da Halk Referandumda Ötenazinin Yasallaştırılmasına Destek Verdi", 30 Ekim 2020, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54739940, (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

BBC (2020d). "World", https://www.bbc.com/news/world/asia, (Erişim Tarihi: 02.02.2019).

BPS (Badan Pusat Statistik) (2010). "Penduduk Menurut Wilayah dan Agama yang Dianut", https://sp2010.bps.go.id/index.php/site/tabel?tid=321&wid=0, (Erişim Tarihi: 27.11.2020).

BRITANNICA (2020). "Multi-Party System", https://www.britannica.com/topic/multiparty-system, (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

BURKE, Jason (2005). "Fires of 'Civil War' Erupt in Paris", 29 October 2005, https://web.archive.org/web/20180721162553/https://www.theguardian.com/world/2005/oct/30/france.jasonburke, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

CLARKE, Sean and Josh Holder (2017). "French Presidential Election May 2017 – Full Second Round Results and Analysis", The Guardin, 26 May 2017, https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/may/07/french-presidential-election-results-latest, (Erişim Tarihi: 10.11.2020).

CONGAR, Kerem (2019). "Sudan'da (…) Başbakan Abdullah Hamduk Yeni Kabinesini Açıkladı", https://tr.euronews.com/2019/09/06/sudan-askeri-darbe-sonrasi-ilk-hukumet-kuruldu-basbakan-hamduk-yeni-kabinesini-acikladi, (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

CPI (Corruption Perceptions Index) (2019). https://web.archive.org/web/20200123102925/https://www.transparency.org/cpi2019, (Erişim Tarihi: 25.11.2020).

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) (2014). Türk-Endonezya İş Konseyi Endonezya Ülke Bülteni, https://www.deik.org.tr/uploads/endonezya-ulke-bulteni-2014.pdf, (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2019). "Latin Amerika ve Karayipler", http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?316a294f-abd5-49ce-88e0-0c9a9cd7b27b, (Erişim Tarihi: 06.04.2020).

DOĞAN, Ünal (1998). "Nijerya Kabile Savaşları", Birikim, Sayı. 113, https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-113-eylul-1998/2307/nijerya-kabile-savaslari/5785, (Erişim Tarihi: 02.01.2019).

DPR (2020). "Berita", http://www.dpr.go.id/berita, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

DW (Deutsch Welle) (2005). "Endonezya Açe'den Çekilmeye Başladı", 23 Ağustos 2005, https://www.dw.com/tr/endonezya-a%C3%A7eden-%C3%A7ekilmeye-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-2524007, (Erilim Tarihi: 29.11.2020).

DW (Deutsch Welle) (2019). "Endonezya'da Seçimi Kim Kazandı Tartışması", https://www.dw.com/tr/endonezyada-se%C3%A7imi-kim-kazand%C4%B1-tart%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1/a-48390300, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

EĞİLMEZ, Mahfi (2019). "Coğrafya Kader Midir?", 7 Haziran 2019, https://www.mahfiegilmez.com/2019/06/cografya-kader-midir.html, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

EKO-IQ (2019). "Yeni Zelanda'nın Mutluluk Bütçesi", https://ekoiq.com/2019/08/09/yeni-zelandanin-mutluluk-butcesi/, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

ESCOBARI, Diego and Gary A. Hoover (2020). "Evo Morales and Electoral Fraud in Bolivia: A Natural Experiment and Discontinuity Evidence", 27 October 2020, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3492928, (Erişim Tarihi: 05.12.2020).

EURONEWS (2019). "KONDA Toplumsal Değişim Raporu", 4 Ocak 2019, https://tr.euronews.com/2019/01/03/konda-nin-toplumsal-degisim-raporuna-gore-turkiye-de-inancsizlik-yukseliste, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

EURONEWS (2020). "Yeni Zelanda'da İkinci Arden Dönemi", 18.10.2020, https://tr.euronews.com/2020/10/17/yeni-zelanda-sandik-bas-nda-basbakan-ardern-favori, (Erişim Tarihi: 02.11.2020).

EUROSTAT (2020). "Databases", https://ec.europa.eu/eurostat/data/database, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

FREEDOM HOUSE (2020). "Freedom in the World 2020: A Leaderless Struggle for Democracy", https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2020/leaderless-struggle-democracy, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

GALLOWAY, Lindsey (2018). "What It's Like to Live in a Well-Governed Country", BBC, 8 January 2018, http://www.bbc.com/travel/story/20180107-what-its-like-to-live-in-a-well-governed-country, (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

GAZETE DUVAR (2020). "Yeni Zelanda'da Pandemi Sürecinde İşsizlik Azaldı", 5 Ağustos 2020, https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/08/05/yeni-zelandada-pandemi-surecinde-issizlik-azaldi, (Erişim Tarihi: 10.08.2020).

GEOGRAPHY (2020). "Government and Political Systems", https://geography.name/government-and-political-systems/, (Erişim Tarihi: 02.01.2020).

GİGM (2020). "Geçici Koruma", https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

HABERLER (2019). "Endonezya'da Yapılacak Başkanlık Seçimleri", Haberler.com, 17.01.2019, https://www.haberler.com/endonezya-da-yapilacak-baskanlik-secimleri-11653585-haberi/, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

HABERTÜRK (2020). "Peru'da Parlamentonun Feshine Neden Olan Ana Muhalefet, Seçimlerde Eridi", 30.01.2020, https://www.haberturk.com/peru-da-parlamentonun-feshine-neden-olan-ana-muhalefet-secimlerde-eridi-2567323, (Erişim Tarihi: 25.09.2020)

HAMSİCİ, Mahmut (2013). "Barışa Giden Yol: Endonezya'da Müslümanların Barışı", BBC Türkçe Servisi, 14 Ocak 2013, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/01/130114_peace7_indonesia, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

HÜRRİYET (2010). "Endonezya'da Özgür Açe Hareketinin Kurucusu Öldü", 3 Haziran 2010, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/endonezyada-ozgur-ace-hareketinin-kurucusu-oldu-14922166, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

IMF (International Money Fone). (2019a). "Unemployment Rate", https://www.imf.org/external/datamapper/LUR@WEO/TUR, (Erişim Tarihi: 06.04.2020).

IMF (International Money Fone). (2019b). "Inflation Rate, Average Consumer Prices", https://www.imf.org/external/datamapper/PCPIPCH@WEO/OEMDC/ADVEC/WEOWORLD/ADO, (Erişim Tarihi: 06.04.2020).

IMF (International Money Fone). (2020). "World Economic Outlook Databases", https://www.imf.org/en/Publications/SPROLLs/world-economic-outlook-databases#sort=%40imfdate%20descending, (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

INDEX MUNDI (2020). "France", https://www.indexmundi.com/france/#Demographics, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

INSEE (Institut National de la Statistique et des Études Économiques) (2020). https://www.insee.fr/fr/accueil, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

KARAHANOĞULLARI, Onur (2003). "2003 Anayasa Değişikliği: Özeksizleştirilmiş Cumhuriyet", http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/karahan/makaleler/Fran2003Any.pdf, (Erişim Tarihi: 26.11.2020).

KRIESI, Hanspeter (2015). "Party Systems, Electoral Systems and Social Movements", https://www.eui.eu/Projects/POLCON/Documents/Kriesipartysystems.pdf, (Erişim Tarihi: 02.02.2020).

KLN-RI (Kementerian Luar Negeri Republik Indonesia) (2019). "Indonesia Kecam Tindakan Penggalian Terowongan Israel di Yerusalem", 18 July 2019, https://kemlu.go.id/portal/id/read/465/berita/indonesia-condemns-israel-for-tunnel-excavation-in-jerusalem, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

KORKMAZ, Tuğrul (2019). "Kutuplaşan Siyaset Gölgesinde 31 Mart 2019 Yerel Seçimlerine Yönelik Bir Analiz", İGÜ SBUİ E-Bülten, Sayı. 15, https://panel.gelisim.edu.tr/assets/2019/dokumanlar//SBU%C4%B0%20E-B%C3%BClten-15_c1b0a7f366464101a3cec9507bd6f1b7.pdf, (Erişim Tarihi: 26.12.2020).

LPI (The Legatum Prosperity Index) (2020). https://www.prosperity.com/rankings, (Erişim Tarihi: 25.11.2020).

McLEAY, E. (1995). "The Cabinet and Political Power in New Zealand", https://www.semanticscholar.org/paper/The-cabinet-and-political-power-in-New-Zealand-Mcleay/3f28ad15976a719e3ffb5261bdea52dd53f700f3#related-papers, (Erişim Tarihi: 15.01.2020).

MFA (2020a). "Yeni Zelanda'nın Siyasi Görünümü", http://www.mfa.gov.tr/yeni-zelanda-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 25.11.2020).

MFA (2020b). "Endonezya'nın Siyasi Görünümü", http://www.mfa.gov.tr/endonezya-siyasi-gorunumu.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

MFA (2020c). "Fransa'nın Ekonomisi", http://www.mfa.gov.tr/fransa-ekonomisi.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 06.12.200).

MITCHELL, Paul (2004). "European Multi-Party Systems: Parties, Elections and Governments", https://personal.lse.ac.uk/MITCHEPL/Teaching/GV454.ps.pdf, (Erişim Tarihi: 05.01.2020).

MİLLİYET (2016). "Yedek Milletvekilliği 19 AB Ülkesinde Uygulanıyor", 23.12.2016, https://www.milliyet.com.tr/gundem/yedek-milletvekilligi-19-ab-ulkesinde-uygulaniyor-2366599, (Erişim Tarihi: 28.10.2020).

MUNCK, Gerardo L. (2006). "The Past and Present of Comparative Politics", https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.134.3846&rep=rep1&type=pdf, (Erişim Tarihi: 27.10.2020).

OPPENHEIM, Oren (2021, 30 June). "NYC Board of Elections takes down mayor ranked choice voting results after revealing "discrepancy", abcNEWS, https://abcnews.go.com/Politics/eric-adams-1st-choice-lead-york-mayoral-primary/story?id=78557261, (Erişim Tarihi: 30.06.2021).

ORAN, Baskın (2009). "Ulus Devlet mi Üniter Devlet mi?", Timeturk, 06.09.2009, https://www.timeturk.com/tr/makale/baskin-oran/ulus-devlet-mi-uniter-devlet-mi.html, (Erişim Tarihi: 11.01.2021).

ÖZDEMİR, Hatice (2016). "Meclis Yedek Milletvekilliği Araştırdı", Anadolu Ajansı (AA), 01.12.2016, https://www.aa.com.tr/tr/politika/meclis-yedek-milletvekilligi-arastirdi/697026, (Erişim Tarihi: 28.10.2020).

ÖZSOY BOYUNSUZ, Şule ve Berk Esen (2020). "Türkiye İçin Yeni Bir Hükümet Sistemi: Hükümet Sistemi Kaynaklı Sorunlar ve Çözüm Önerileri", İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü Politika Raporu, 8 Mayıs 2020, https://d4b693e1-c592-4336-bc6a-36c134d6fb5e.filesusr.com/ugd/c80586_6a562ba050bb4af7b0acf37226c53109.pdf, (Erişim Tarihi: 12.01.2021).

PIERSON, Paul (1997). "Path Dependence, Increasing Returns, and the Study of Politics", https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Working-Papers-Archives/PSGE_WP7_9.pdf, (Erişim Tarihi: 14.10.2020).

RAULIN, Nathalie (2019). "Cevipof: La Politique "degoute" de Plus en Plus", 11 Janvier 2019, https://www.liberation.fr/france/2019/01/11/cevipof-la-politique-degoute-de-plus-en-plus_1702441, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

RSF (Reporters Without Borders) (2020). "2020 World Press Freedom Index", https://rsf.org/en/ranking/2020, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

SPK (Siyasi Partiler Kanunu) (1965). "Siyasi Partiler Kanunu", https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/12050.pdf, (Erişim Tarihi: 19.04.2020).

SPUTNİK (2019). "Dünyanın En Büyük Tek Günlük Seçimi", 17.04.2019, https://tr.sputniknews.com/asya/201904171038795436-dunyanin-en-buyuk-tek-gunluk-secimi-endonezya-widodo-yeniden-devlet-baskani/, (Erişim Tarihi: 24.11.2020).

SUYATMIKO, Wawan Heru (2020). "The Importance of Political Integrity in Eradicating Corruption in Indonesia", https://voices.transparency.org/the-importance-of-political-integrity-in-indonesia-36b6daf38e82, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

THE ECONOMIST (2019). "Democracy 2019", https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=democracyindex2019, (Erişim Tarihi: 07.04.2019).

THE GUARDIAN (2017). "New Zealand Lobour Signs Coalition Deal and…", 24 October 2017, https://www.theguardian.com/world/2017/oct/24/new-zealand-kingmaker-winston-peters-deputy-prime-minister-foreign, (Erişim Tarihi: 07.12.2020).

THON, Caroline (2012). "Armenians in Hamburg: An Ethnograpic…", https://archive.org/details/armeniansinhambu0000thon/page/n3/mode/2up, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

TİCARET BAKANLIĞI (2019). "Yurtdışı Teşkilatı-Güney Amerika", https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-amerika, (Erişim Tarihi: 06.04.2020).

TİCARET BAKANLIĞI (2021). "Fransa: Ülke Profili", https://ticaret.gov.tr/data/5f3b96e213b876ea88e4ca0c/Fransa_ulke_profili_2021Nisan_18.pdf , (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

TUNÇDEMİR, Cemal (2014). "Seçmene Oy Pusulasında Veto Seçeneği: Yukarıdakilerden Hiçbiri", http://amerikabulteni.com/2014/01/24/secmene-oy-pusulasinda-veto-secenegi-yukaridakilerin-hicbiri/, (Erişim Tarihi: 05.11.2020).

TÜİK (2019). "İşgücü İstatistikleri", https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2019-30682, (Erişim Tarihi: 20.01.2020).

TÜİK (2020). "Nüfus ve Demografi", https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109, (Erişim Tarihi: 30.11.2020).

USAGov (2020). "Voting and Elections", https://www.usa.gov/voting, (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

USIP (United States Institute of Peace) (2015). "Political Parties in Afghanistan", https://www.usip.org/sites/default/files/SR362-Political-Parties-in-Afghanistan.pdf, (Erişim Tarihi: 06.01.2020).

WARE, Alan (1996). "Political Parties and Party Systems", http://www.janda.org/c24/Readings/Ware/Ware12.pdf, (Erişim Tarihi: 20.04.2020).

WSJ (Wall Street Journal) (2014). "Indonesia's Next President", 15 April 2014, https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702303603904579491551977355292/, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

WB (World Bank) (2020). "DataBank", https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr, (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

WEF (World Economic Forum) (2020). "Reports", https://www.weforum.org/reports, (Erişim Tarihi: 06.12.2020).

VOA (Amerikanın Sesi) (2003). "Aceh Ayrılıkçı Hareketiyle Görüşmeler Başladı", https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-05-17-5-1-87924117/816311.html, (Erişim Tarihi: 29.11.2020).

YÖK (2020). https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp, (Erişim Tarihi: 01.12.2020).

YSK (Yüksek Seçim Kurulu) (2018). "Seçim Çevreleri", https://ysk.gov.tr/doc/karar/dosya/77539/2018-263.pdf, (Erişim Tarihi: 23.11.2020).

EK-1: GÖRÜŞME FORMU

Sayın Hocam,

Prof. Dr. Önder KUTLU danışmanlığında "Parti-Seçim Sistemi ile Hükümet Sistemi İlişkileri" konulu doktora tez çalışmam için araştırma yapmaktayım. Karşılaştırmalı siyaset yöntem ve ilkeleri çerçevesinde yürütülmekte olan bu çalışma ile parti-seçim sistemleri ile hükümet sistemleri arasındaki ilişki ve etkileşim alanlarının analizi hedeflenmektedir. Çalışmaya vereceğiniz yanıtlar, sizlerin izni ve bilgisi dahilinde, yalnızca bilimsel katkı amacıyla kullanılacaktır.

Değerli katkılarınız ve kıymetli vakitlerinizi ayırmanızdan dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Selçuk KAHRAMAN
Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi

1. Türkiye'de hükümet sistemi tercihi nedeniyle devletin üniter yapısına dair kaygı duyulması gerektiğini düşünüyor musunuz? Bu kaygıların ortaya çıkışını hangi saiklere bağlıyorsunuz?
2. Türk siyasal hayatının gelişiminde temsilde adalet fikrinin, hangi nedenlerden dolayı önemsenmesi gerektiğine inanıyorsunuz?
3. Türkiye'de çok partili sistemin iki partili yöne doğru kaymakta olduğu ya da kaydığı fikrine katılıyor musunuz?
4. Türkiye'de seçim sistemi değişikliği ile hükümet sisteminin işleyişi nasıl etkilenebilir? Bu ilişki hem parlamenter hem de başkanlık sistemi açısından nasıl değerlendirilebilir?
5. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi çerçevesinde çok partili yasama organı; temsil adaleti ve yönetsel istikrar dengesi açısından bir sorun alanı olarak düşünülebilir mi?
6. İki turlu çoğunluk seçim sisteminin Türkiye'de, özellikle yasama organında siyasal partiler arası uzlaşma kültürünü olumlu yönde etkileyebileceğini düşünmekte misiniz?
7. Türkiye'de mevcut seçim sisteminin çok partili sisteminin ortaya çıkmasında tek etken olduğuna inanıyor musunuz?
8. "Türk tipi hükümet sistemi" olarak isimlendirilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Türk siyasal kültürü açısından düşünüldüğünde iki partili sistemi zorunlu olarak doğurur mu?
9. Türkiye için temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini mümkün olduğunca sağlayacak bir seçim sistemi önerebilir misiniz?
10. Hükümet sistemi değişikliğinin seçim sistemi ve dolaylı olarak parti sistemini değiştirmeyi zorunlu kıldığı düşüncesine ne dersiniz?
11. Türkiye'de temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkeleri açısından en yakın parti-seçim sistemi ve hükümet sistemi yapısının Sizce ne olabileceği kanaatindesiniz?
12. Konuyla alakalı ifade etmek istediğiniz başkaca görüşünüz bulunmakta mıdır?